

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Леся Андріївна Ковальська

**ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ ДИСКУРС ІСТОРІЇ
РАДЯНСЬКОГО РУХУ ОПОРУ
(1941–1945 рр.)**

ТОВ "Нілан-ЛТД"
Донецьк-Вінниця, 2015

УДК 930.2(447)"1941-1945"
ББК ТЗ(4УКР)624.5,01
К 563

*Рекомендовано до друку Вченою радою Донецького національного
університету (протокол № 4 від «24» квітня 2015 р.)*

Науковий редактор: **П. В. Добров** доктор історичних наук, професор
заслужений працівник освіти України
Рецензенти: **І. М. Грідіна** доктор історичних наук, професор
В. А. Моргун доктор історичних наук, професор
І. Я. Тодоров доктор історичних наук, професор

Ковальська Л. А.

К 563 Джерелознавчий дискурс історії радянського Руху Опору
(1941–1945 рр.) [монографія]. / Леся Андріївна Ковальська. –
Донецьк-Вінниця: ТОВ "Нілан-ЛТД", 2015. – 462 с.

ISBN 978-966-924-028-6

Монографію присвячено джерелознавчому аспекту партизанського та підпільного руху на території України в 1941–1945 роках. З'ясовано питання пошуку, виявлення, опрацювання та використання історичних джерел, сформульовано методики їх аналізу й класифікації, висвітлено процеси формування джерельного масиву та визначення його інформативності. Розглянуто та структуровано масив письмових джерел з історії партизанського та підпільного руху. Досліджено методики аналізу ретроспективних видів історичного джерела, що відображають процеси та явища років війни в динаміці.

Видання розраховане на джерелознавців та істориків радянського партизанського і підпільного руху 1941–1945 років Другої світової війни, викладачів, аспірантів, студентів та широке коло зацікавлених.

УДК 930.2(447)"1941-1945"
ББК ТЗ(4УКР)624.5,01

ISBN 978-966-924-028-6

© Л. А. Ковальська, 2015
© ДонНУ (Вінниця), 2015

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ I. Науково-методологічна парадигма джерелознавчого дослідження історії радянського Руху Опору в Україні.....	7
РОЗДІЛ II. Письмові джерела з історії партизанського та підпільного руху на території України	29
Глава 1. Законодавчі документи 1941–1945 років як джерело історії партизансько-підпільної боротьби	29
Глава 2. Документи нормативного характеру різнорівневих надзвичайних органів влади як історичне джерело	41
Глава 3. Громадські об'єднання: документи з питань розгортання й управління партизанським та підпільним рухом.....	89
Глава 4. Діловодна документація та статистична звітність діяльності партизансько-підпільних формувань	114
Глава 5. Джерела особового походження партизансько-підпільного руху	154
Глава 6. Інформативність досліджень з історії радянського Руху Опору в Україні як історичного джерела.....	196
Глава 7. Публіцистика та літературні пам'ятники у партизансько-підпільній пресі й агітаційних матеріалах	214
Глава 8. Технічна документація та картографія як історичне джерело партизанського та підпільного руху	229
РОЗДІЛ III. Ретроспективні історичні джерела партизанського та підпільного руху.....	242
Глава 1. Кіноджерельний масив як динамічне аудіовізуальне свідчення партизансько-підпільної боротьби	242
Глава 2. Художні та документально-публіцистичні фільми як джерело з історії партизансько-підпільного спротиву.....	257
Глава 3. Колекція фотодокументів як візуальне історичне джерело радянського Руху Опору.....	281
Глава 4. Фонодокументи з історії радянського Руху Опору	290
ВИСНОВКИ	296
ПРИМІТКИ	303
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	242
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	242
ДОДАТКИ.....	242

ВСТУП

Друга світова війна залишили глибокий слід в історії українського народу. Наслідки війни визначили складні й суперечливі процеси у суспільстві, відчутно вплинули на психологію післявоєнних поколінь, стали однією із суттєвих моральних складових життя. Друга світова війна складається з безлічі бойових зіткнень, багатьох військових операцій, декількох війн. Події 1941–1945 рр., що в радянській історіографії позначені як Велика Вітчизняна війна, стали найбільшим за розмахом, масштабами та кількістю жертв періодом Другої світової війни, що вогненным колесом прокотилася територією держави завдавши українському народу чи не найбільших втрат серед її учасників. Помітне місце у процесі спротиву на окупованій німцями території України посідала діяльність радянських партизанських формувань у прифронтовій смугі та загонів підпільників у містах. З просуванням німецьких військ вглиб України радянський Рух Опору розгорнувся по всій окупованій території та характеризувався значним розмахом, розмаїттям форм і результативністю. У різних районах, зайнятих ворогом, партизани винищували живу силу противника й техніку, наносили сильні удари по комунікаціях і тилових установах, відтягали на себе військові формування ворога, перешкождали перегрупованню, постачанню та поповненню німецької армії.

Як форма збройного опору партизанська та підпільна боротьба має багато спільного з бойовими діями регулярних військ, але й має свою специфіку – радянський Рух Опору функціонував в автономному режимі без флангів і тилу. Життя й бойова діяльність партизан та підпільників проходили в умовах постійного ворожого оточення й під загрозою нападу ворога. Партизанська війна в ті роки стала народною війною різних поколінь й соціальних верств проти зовнішнього ворога, концентрованим вираженням спротиву, зосередженням трагедії та народної протидії. Все це отримало відображення у значному масиві джерел з історії радянського Руху Опору.

Радянський Рух Опору міг існувати нерідко за підтримки місцевого населення. Мешканці окупованих українських міст і сіл надавали партизанам та підпільникам підтримку, незважаючи на складність взаємовідносин з ними й постійну загрозу від окупаційних німецьких військ, голоду, жорстоких репресій. Серед окупованого населення швидко розповсюджувалися різні форми саботажу військових, економічних і політичних заходів окупаційної німецької влади.

В сучасній українській науці спостерігається тенденція до зосередження уваги переважно на соціальних, економічних, політичних, соціокультурних та інших процесах в суспільстві років війни. Натомість виявлення, систематизація, аналіз, з'ясування інформативності історичних джерел з історії радянського Руху Опору не набуло поширення та не отримало належного й всебічного комплексного опрацювання. Зокрема, залишається малодослідженим, а з деяких питань й зовсім недослідженим, джерелознавчий масив історичного феномену українського

суспільства, як організація та бойова діяльність партизанських і підпільних загонів.

Рівень використання джерельних комплексів у історичному дослідженні зумовлює якість наукових розвідок та створення фундаментальних праць з історії радянського Руху Опору. З поглибленням історичного наукового знання постає потреба в заповненні інформаційного вакууму у висвітленні суперечливих питань історичного минулого нашої країни. Одним з таких складних питань є формування та повнота джерельної бази історії радянського партизанського та підпільного рухів на території України в період війни.

Метою наукової монографії є з'ясування різновидів історичних джерел, їх типологізація й систематизація, вироблення методики джерелознавчого аналізу, всебічне дослідження інформативності й встановлення значимості документального комплексу для об'єктивного висвітлення діяльності радянського партизанського та підпільного рухів 1941–1945 років.

Наукове видання має на меті простежити тенденції формування, розвитку і ступінь вивченості, наукового впровадження історичних джерел, визначити науково-методологічну основу дослідження джерельного масиву з проблем радянського партизанського та підпільного руху на території України. Найголовнішим елементом джерелознавчої парадигми історії радянського Руху Опору є феномен джерела – обсяг надбав створених у процесі людської діяльності, що відображають у собі соціальні, психологічні, комунікаційно-інформаційні, управлінські аспекти й особливості розвитку тогочасного суспільства й влади, моральності, мотивів і стереотипів людських поведінки у складних умовах війни.

У монографії розглянуто масив письмових джерел у розрізі їх структурного розмаїття. Зокрема такі історичні джерела як законодавчі акти, документи нормативного характеру, громадських об'єднань, діловодна документація та статистична звітність, особового походження, публіцистика і партизанська літературна спадщина років війни, науково-технічна документація. Методика джерелознавчого аналізу зумовила виокремлення ретроспективних історичних джерел. Речовий комплекс історичних джерел з визначеної проблеми вимагає окремого науково-історичного дослідження через методологічні особливості. Але будь-яке речове джерело має і письмово-ретроспективне вираження, що відображено в запропонованому науковому виданні. У процесі джерелознавчого аналізу діяльності радянського партизанського і підпільного рухів розкриваються інформаційні можливості джерела, які свідчать про особу автора та соціальні умови періоду війни, в яких джерело було створене й втілене у речовій формі. Документ розглядається не тільки у безпосередній, емпіричній даності як реально існуючий об'єкт, а й більш повно як явище певної історичної епохи.

Важливою складовою джерельного комплексу проблем радянського Руху Опору виступає масив ретроспективних джерел, які представлені

кінофотофонодокументами. Специфічною формою зображальних джерел є фіксація навколишньої дійсності та умови діяльності. Вони зберігають цінну історичну інформацію про події політичного, соціального, економічного та культурного життя. Як історичне джерело, кінофотодокументи розкривають історичні події та факти у вигляді статичних або динамічних візуальних образів.

Фонодокументи як історичне джерело відображають слуховий бік подій та мають важливе значення у формуванні загальної історичної картини окремого процесу або явища. Вони допомагають відтворити змістове навантаження події та акустичний фон, що її супроводжує, й завдяки якому визначається місце здійснення події, психологічний стан учасників, реакцію слухачів та інше. Акустичний фон подає унікальну інформацію, що не знайшла відображення в жодному іншому виді історичних джерел, і тим самим яскраво ілюструє та доповнює історичний факт.

Об'єктом наукового дослідження запропонованої у монографії проблеми виступає джерельний масив з історії радянського Руху Опору 1941–1945 рр. Дослідження має джерелознавчий характер, що передбачає розгляд комплексу історичних джерел у їх видовій представленості. Хронологічні рамки запропонованої проблеми охоплюють період 1941–1945 рр. Другої світової війни – від подій пов'язаних з нападом німецько-фашистських військ на СРСР і утворення перших партизанських загонів до їх розформування. Географічні межі охоплюють терени сучасної України, територію формування партизанських та підпільних загонів, проведення бойових операцій і рейдів, що знайшло вираження у багатому історичному джерельному масиві.

Наукове дослідження містить вичерпний перелік умовних скорочень, значний список використаної літератури та джерел архівного фонду України. Використана наукова література наведена за принципом публікації – періодичні видання, монографії, мемуарна спадщина, збірники документів та матеріалів, автореферати та дисертації, науково-довідкова література, електронні ресурси та інші. Письмові та ретроспективні джерела дослідження охоплюють архівні фонди центральних та регіональних архівних установ відповідно до адміністративно-територіального поділу України. Наприкінці наукового видання подається широкий перелік додатків, що дає можливість суттєво полегшити інформативне сприйняття монографії, проілюструвати окремі твердження та проблемні висновки. Розділ «Додатки» включає карти поширення партизанського руху по території України та Білорусі, зокрема, карти партизанських районів, масштабних операцій і точкових диверсій, зразки радянських партизанських та німецьких окупаційних агітаційних матеріалів, інформаційні листівки, партизансько-підпільну пресу, пропагандистські плакати радянської влади, зразки радянського та німецького документообігу, великий перелік фотодокументів свідчень повсякденного та бойового життя партизан й підпільників, приклади вагомих нагород та відзнак радянської влади за заслуги партизан і підпільників.

РОЗДІЛ І. НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНА ПАРАДИГМА ДЖЕРЕЛОЗНАВЧОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ РАДЯНСЬКОГО РУХУ ОПОРУ В УКРАЇНІ

Ключовим елементом джерелознавчої парадигми історії радянського Руху Опору є феномен джерела – масиву здобутків створених у процесі людської діяльності, що відобразили у собі соціальні, психологічні, комунікаційно-інформаційні, управлінські аспекти й особливості розвитку тогочасного суспільства й владних органів, відбитки моральності, мотивів і стереотипів людської поведінки у складних умовах війни. Розвідки першоджерел з історії радянського Руху Опору 1941–1945 рр. мають відбуватися шляхом застосування міждисциплінарного підходу, який створює основу цілісного й системного сприйняття специфічних, конкретно просторових та хронологічних особливостей.

Проблеми джерелознавчої методології історичного дослідження розглядають у своїх наукових працях вчені І. Данилевський, В. Кабанов, В. Козлов, С. Кулешов, Я. Лур'є, О. Медушевська, І. Ребров, О. Пронштейн, М. Румянцева та інші історики-джерелознавці.¹ Вони формують принципи застосування загальнонаукових, джерелознавчих методів наукового пізнання історичного процесу та джерелознавчого аналізу. Дослідженню історичних аспектів радянського Руху Опору в Україні в період 1941–1945 рр. Другої світової війни були присвячені роботи українських істориків В. Довгопола, М. Литвиненка, Р. Ляха, О. Лисенка, О. Потильчака, П. Добрава, О. Бровара та інших.² Проте, ці дослідження опосередковано торкаються проблем джерелознавчого аналізу та класифікації історичних джерел з питань партизансько-підпільного руху років війни.

Людина як соціальна істота, продукуючи матеріальне вираження своєї діяльності – у майбутньому історичне джерело, виражає себе через сучасне їй суспільство. Створене людиною використовується для розуміння його творця, отримання інформації про нього. Вивчення мови, специфічних текстів, незвичних типів людської поведінки, способу життя й менталітету, їх осмислення й інтерпретація вимагають особливих знань і методик. Для історичної науки минулого століття характерне звернення до різноманітних аспектів історії українського народу, зокрема складних моментів війни, прагнення людини безпосередньо спілкуватися з історичними подіями й намагання їх зрозуміти.³ Це прагнення знайшло своє відображення в активному формуванні та відвідуванні музеїв Другої світової війни, зверненні до архівних документів цього періоду, моді на колекціонування предметів історичних реалій. Спілкування з подіями минулого є духовною потребою українського суспільства.

Великий обсяг інформації з історії Другої світової війни зумовлює необхідність якісних змін методології та дослідження її складових у ХХІ ст. Технічні досягнення ХХ ст. дали можливість залучити нові засоби фіксації, передачі, обробки соціально-історичної інформації, якісно змінили можливості відтворення, тиражування текстів, їхньої доступ-

ності. Змінилися способи збереження та обробки інформативності масових джерел, можливості кореляційного аналізу взаємозв'язку соціальних явищ, моделювання. Істотним за своїм значенням є розвиток аудіовізуальних джерел, що змінили співвідношення письмової і звукозаписуючої фіксації інформації війни, письмових і усних свідчень в інформаційному полі ХХ ст.⁴

В об'єктивному освоєнні інформації джерельної бази подій пов'язаних з радянським Рухом Опору років війни необхідно враховувати особливості дослідження та використання джерел. Однією з них є проблема визначення авторства джерела. Принциповим моментом дослідження є критичний аналіз інформаційних донесень та звітів керівників партизанських загонів. Необхідно приділяти увагу визначенню авторства документу, оскільки у них часто спостерігалось наведення необ'єктивних даних про діяльність з'єднань та проведення бойової операції. Часто автори документів не були першоджерелами наведених даних і через неможливість перевірки їх дані викривлялись. Інколи у написанні документу переважали суб'єктивні чинники, намагання прикрасити реальну ситуацію. Неможливо інтерпретувати джерело не зрозумівши автора, не знаючи сферу його практичної діяльності, приналежність до певної спільноти з відповідними ціннісними установками. Масштаб особистості творця, ступінь завершеності доробку, мета його створення – це параметри, які визначають сукупність соціальної інформації отриманої з історичного джерела. Вказані питання є предметом джерелознавчого аналізу й науково-історичного синтезу.⁵

Російський історик-джерелознавець О. Медушевська звертає увагу на складність застосування такого роду критеріїв до джерел колективного (або безіменного) авторства. Важливо відзначити, що авторство у джерелах службового й прикладного характеру, у яких творча особистість автора виражає себе більш повно й завершено, розкривається по-різному. Поняття про авторство джерела є вкрай необхідним у процесі його дослідження і психологічного тлумачення. Серед джерел з історії радянського Руху Опору значне місце посідають надбання колективної творчості – законодавчі, діловодні документи, періодична преса. Вивчення авторства має включати низку дослідницьких процедур, що враховують склад авторських груп, соціальних цілей законодавців, керівників, безпосередніх виконавців надбань колективного авторства.

Важливою особливістю історичного джерелознавчого дослідження є з'ясування обставин створення джерела. Необхідно встановити фактори, що вплинули на повноту й вірогідність відомостей та оціночні судження застосовані автором документу. В однакових умовах автори можуть створювати документи, що різняться за повнотою відповідної інформації та за ступенем її достовірності. Розходження даних властиве звітній документації керівників партизанського руху та партійних органів, що знаходилися на окупованій території в роки війни. У цих документах автор, будучи обмеженим у відповідній інформації, звер-

тається до недостовірних свідчень або власної пам'яті, або не дає повної чи достовірної інформації навмисно. Обставини, що диктують необхідність швидких і рішучих дій, істотно впливають на спосіб викладення й структуру документів, що визначає особливості агітаційної документації, публіцистики, військово-оперативної й інших матеріалів. У якості загального дослідницького критерію вірогідності й повноти інформації необхідно уважно вивчати обставини створення джерела.

У дослідженні історичного джерела необхідно з'ясувати, чи призначалося воно до публікації або для інших цілей. Якщо джерело опубліковане, необхідно з'ясувати ким, коли і з якою метою це було зроблено. Відповідь на це питання дає уявлення про мету й наміри джерела, що вивчається й має важливе значення для вирішення проблем вірогідності. Джерело, що не призначалося для публікації, може містити більш відверті й необмежені цензурою висловлювання, ніж ті, що цілеспрямовано готувалися автором до публікації.⁶

Кожне нове видання історичного джерела становить окремий інтерес, оскільки даний факт відображає ступінь затребуваності джерела в соціальній практиці, дозволяє краще зрозуміти, у зв'язку з чим актуалізувався його зміст, як відносилися до цього надбання читачі нових поколінь. Поширення документу в певному середовищі свідчить про стан суспільної свідомості, зміну його соціальних або культурних інтересів й орієнтації. Функціонування здобутку в іншому соціальному середовищі виявляє соціальну інформацію, яка не висловлювалася раніше, або не була впроваджена до використання свідомо. Зміст вступає в нові асоціативні, значеннєві, змістові взаємодії з тією соціальною реальністю, у якій документ є затребуваним.

Методологічно важливим є такий етап джерелознавчого аналізу, як інтерпретація джерела, мета якого зрозуміти авторський задум творця джерела. Для вирішення завдань інтерпретації існує принцип психологічного тлумачення, який ґрунтується на фундаментальному постулаті джерелознавчої парадигми – визнанні чужої натхненності (принцип психологічної інтерпретації умовного образу або символу). Технічний метод інтерпретації дозволяє підтверджувати зміст і призначення даного документу за спеціальними прийомami, якими користувався автор. Типізуючий метод припускає співвідношення джерела з відповідними історичними подіями. Метод інтерпретації дозволяє розкрити індивідуальні особливості творчості його автора. В аналізі конкретних дослідницьких ситуацій можна застосувати типізуючий й індивідуалізуючий методи, що у взаємодії дозволяє провести інтерпретацію джерела в цілому.

Переборюючи традиційні позитивістсько-емпіричні підходи до джерела, сучасна методологія гуманітарного дослідження висунула на передній план проблему герменевтики як головного методу роботи із джерелом, надбанням і текстом. Герменевтика виходить за межі традиційного тлумачення тексту, звертаючись до загальних проблем мови й значення. Інтерпретація виявляє глибокий задум, культурну віддале-

ність, дистанцію, що відсторонює читача від тексту, щоб поставити його на один з ним рівень і в такий спосіб включити до змісту цього тексту сучасне розуміння. У застосуванні методу актуалізується взаємозв'язок професійно-прикладного й широкого теоретико-пізнавального підходів до документу, їх неподільність.

На етапі інтерпретації джерела дослідник рухається в руслі свідомості автора надбання: прагне краще зрозуміти ситуацію, у якій той перебував, і його задум, спосіб, застосований ним для реалізації цього задуму, виступає з позиції зацікавленого слухача, інтерпретатора. На тій же емоційній хвилі співпереживання і симпатії може трактуватися й іншомовний текст. Ступінь проникнення в психологію автора залежить від видових особливостей документу. У деяких ситуаціях даному підходу надається важливе, іноді вирішальне, значення. Проте, для низки категорій джерел подібний підхід є неефективним.⁷

Від інтерпретації необхідно переходити до аналізу змісту історичного джерела з позицій сучасності. Джерело розглядається як частина реальності минулого, а згодом як частина сучасності. Структура дослідницького викладу матеріалу змінюється та диктується прагненням повніше розкрити соціальну інформацію, яку може дати історичне джерело за умови сучасного методологічного рівня розвитку історичної науки. Трактування інформації історичних джерел у радянський період відображало особливості розвитку тогочасного суспільства і потреб науки. Нині стає можливим всебічне дослідження та об'єктивне виявлення інформації історичних джерел. Сучасна історична наука відходить від ідеологічного тиску та політичного впливу на історичні дослідження. Ці тенденції особливо відчутні сьогодні у межах вивчення питань історії Другої світової війни. У процесі дослідження історичних подій розкривається повнота соціальної інформації джерела, вирішується проблема ймовірності. Якщо етап інтерпретації джерела припускає створення психологічно достовірного портрета автора джерела, то на етапі аналізу змісту переважаючими стають логічні судження й докази, зіставлення даних, аналіз їх погодженості. Отримані історичні дані та інформація співвідносяться з усім обсягом особистісного знання дослідника.

У процесі джерелознавчого аналізу історії радянського Руху Опору розкриваються інформаційні можливості джерела, що свідчать про автора та соціальні умови періоду війни, в яких джерело було створене й втілене у речовій формі. Спираючись на результати дослідження проводиться джерелознавчий синтез історичного джерела. Документ розглядається не тільки у безпосередній, емпіричній даності, як реально існуючий об'єкт, а й більш повно, як явище певної історичної епохи, відображення та складова її дійсності.

Запропоновані джерелознавчі методи покликані відтворити надбання минулих поколінь як історичне явище та його процес. Джерелознавчий синтез, зосереджуючи увагу на відтворенні цілісності історичного надбання, відкриває можливість широких компаративних досліджень,

у результаті яких виникають можливості синтезу більш високого рівня – відтворення явищ загальнолюдської історії. Аргументована оцінка інформаційного значення джерел з історії радянського партизанського та підпільного рухів дає обґрунтування для практичних рекомендацій про можливості його науково-практичного використання. Це можуть бути рекомендації зі збирання та збереження військових матеріальних (речових) джерел, експертизи цінності письмових документальних джерел та їх використання в науково-дослідній роботі. Сучасний стан історичної науки характеризується процесом широкого впровадження нових методологічних засад в процес наукового дослідження. Паралельно з аналізом наукової літератури, у вивченні нових аспектів радянського Руху Опору, необхідне впровадження до наукового обігу неопублікованих раніше матеріалів і документів, що дасть можливість здійснення об'єктивного аналізу та оцінки подій війни.

Сьогодні історики-дослідники, враховуючи досягнення розвитку техніки та технічних засобів, виділяють окрему групу джерел – кінофотофонодокументів, що у випадку дослідження радянського підпілля та партизан є вагомим за своєю інформативністю та репрезентативністю історичним джерелом. Так, російський джерелознавець С. Шмідт кінофотофонодокументи не виділяє в самостійну групу, а розподіляє їх серед різних типів історичних джерел. Іншої думки В. Стрельський, який фонодокументи виділяє в окремий різновид джерел, а кінофотофонодокументи додає до образотворчих матеріалів.⁸ В обґрунтовуванні типології класифікації письмових джерел Л. Пушкарьов поширює її принципи на всі історичні джерела. У запропонованій ним класифікації кінофотофонодокументи виділяються в різні самостійні типи джерел, що певною мірою є виправданим за технічними ознаками. Низка істориків-дослідників (О. Кузін, М. Варшавчик, М. Черноморський та інші) вважають, що кінофотофонодокументи відносяться до одного типу історичних джерел. Ця точка зору висловлювалася ними у зв'язку з побудовою загальної класифікаційної схеми історичних джерел.⁹ Виокремлення кінофотофонодокументів в окрему групу ретроспективних джерел є найбільш виправданим в дослідженні партизансько-підпільного руху років війни.

Найбільш суттєвою ознакою представленої групи історичних джерел є спосіб відображення ними реальної дійсності та їх походження в результаті життєдіяльності людей. У гносеологічному плані функція відображення історичних подій є для джерела головною. Вона дозволяє розглядати історичне джерело з точки зору збереженої у ньому інформації як основи формування ретроспективного пізнання подій минулого. У такому випадку кінофотофонодокументи варто віднести до єдиного типу даних об'єктів. Тип кінофотофонодокументів як історичного джерела за способом відображення дійсності ділиться на кінофотодокументи і фонодокументи. Які, в свою чергу, поділяються на види кіно-, фото- і фонодокументи.

Джерельний масив з проблеми дослідження діяльності радянського партизанського та підпільного руху років війни умовно класифікується за принципом їх походження на наступні види у межах певних типів:

1) Письмові історичні джерела:

- законодавчі документи;
- документи нормативного характеру надзвичайних органів влади;
- матеріали громадських об'єднань та політичних партій;
- діловодна документація та статистична звітність;
- джерела особового походження;
- науково-історичні та військово-політичні дослідження;
- публіцистика та літературні пам'ятки у підпільній періодиці та агітаційних матеріалах;
- технічна документація та картографія.

2) Ретроспективні історичні джерела:

- кіноджерельний масив;
- художні та документально-публіцистичні фільми;
- колекція фотодокументів;
- фонодокументи.

Документи типу письмових джерел характеризуються обов'язковістю та відображають ставлення до подій вищих та надзвичайних органів влади в різні етапи функціонування Руху Опору. До них відносяться нормативні документи радянських органів влади (Верховні Ради СРСР і УРСР, ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У, Ради народних комісарів СРСР та УРСР, Державного комітету оборони, ЦШПР та УШПР), які узагальнені в збірках документів та у фонд 1 «Центральний Комітет Комуністичної партії України. Особливий сектор – секретна частина», фонд 57 «Колекція документів з історії Комуністичної партії України», фонд 62 «Український штаб партизанського руху» та низки наступних за переліком партизанських фондів Центрального Державного архіву громадських об'єднань України, а також документи німецької окупаційної адміністрації (Імперське міністерство у справах окупованих Східних областей, Головне командування сухопутних військ Вермахту).

Загальний масив письмових джерел громадського та політичного характеру зібрано у фондах 1, 7 та 57 ЦДАГО України, які представляють діяльність ЦК Компартії України та ЦК ЛКСМУ (стенограми з'їздів та конференцій, документи вищого партійного керівництва – Політбюро, Оргбюро, Секретаріату за період війни). У них представлені матеріали відділів апарату ЦК КПУ, інформаційні документи обкомів партії, надіслані до ЦК КПУ, які дають можливість уявити процес формування партійно-державної системи, розкривають механізми її діяльності, характеризують політичне, культурне, економічне життя республіки. Крім того, частина документів цієї групи вже опублікована у тематичних збірниках.¹⁰

Діловодну документацію письмових джерел представляють матеріали радянських виконавчих, місцевих органів влади і місцевих окупаційних владних структур (республіканські, обласні, районні і міські виконавчі комітети, Рейхскомісаріат східних окупованих областей, рейхсміністр окупованих Східних областей), у яких визначені основні принципи політики керівних режимів. Джерела з історії бойової діяльності та заходів окупаційної влади спрямованих на придушення партизанського та підпільного спротиву на території України (копії телеграм, рапорти, розвіддані, звіти окупаційної влади, листівки, накази та інше) зберігають фонди ЦДАГО України. У фондах 57 та 166 ЦДАГО України містяться копії та переклади німецьких документів – директиви та накази німецького командування, рейхсміністра А. Розенберга та інших посадових осіб; телеграми, переписка, розпорядження, інструкції та директиви рейхскомісара України Е. Коха, донесення поліції та СД про становище на окупованих територіях, документи, що свідчать про заходи протидії партизанським загонам, накази, оголошення, постанови комендантів і місцевих управ та інше. Матеріали ЦДАГО України у фондах 1, 166 та 57 представляють звіти розвідувальних органів, доповідні записки, огляди НКВС УРСР, інформаційні повідомлення і листи, які свідчать про події в Україні в період окупації, облікові справи радянських партизанських загонів, звіти підпільних організацій та партизанських загонів України, поточні довідки про стан партизанського руху та оперативні плани УШПР, щомісячні доповідні записки та дислокаційні списки УШПР, іменний перепис особового складу партизанських формувань, документи про діяльність делегацій УШПР при 3-му та 4-му Українських фронтах.

Документи виконавчих органів влади 1941–1945 рр., доповнюють матеріали обласних і галузевих Державних архівних установ України. Вони представляють заходи з формування та діяльності підпільних та партизанських організацій на окупованій території. До прикладу, матеріали виконавчих органів влади Донеччини з вказаної проблеми зберігають фонд Р-2794 «Виконком Донецької обласної Ради народних депутатів», фонд 326 «Сталінський обком КП(б) України» ДАДО. Фонд П-179 «Ворошилов-градський обласний комітет КП(б) України», та фонд П-1790 «Партійне підпілля та партизанський рух на території Ворошиловградської області в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.)» ДАЛугО містять документи протипідпільної діяльності німецької окупаційної влади. Документи виконавчих органів влади місцевого рівня часто носять характер заангажованості, звітні матеріали подекуди містять інформаційне викривлення й приписки, про що свідчать стенограми нарад секретарів ЦК КП(б) України.¹¹

У матеріалах фондів 1 та 109 ЦДАГО України знаходяться списки дислокації партизанських загонів і груп, які діяли в регіоні, довідки груп ЦК КП(б) України, організаційно-інструкторського відділу ЦК КП(б) України, Сталінського обкому КП(б) України про роботу партійних

організацій у 1941–1942 рр., бойові та диверсійні дії підпільних і партизанських загонів, накази Українського штабу партизанського руху. Документи цих фондів дають можливість досліджувати організаційні заходи керівних органів республіки, спрямованих на допомогу партизанам і підпільникам регіону. У фондах 3670, 5111, 3206 Центрального державного архіву виконавчих органів влади та управління України зосереджені документи, в яких містяться дані відносно поширення партизанського руху, економічного стану і настрою населення на окупованій території.

Звіти й донесення командирів окремих партизанських загонів, керівників підпільних і патріотичних груп, копії нагородних листів, донесення, листівки до місцевого населення, господарська документація, агітки, фотопортрети керівників і відомості про учасників партизанського та підпільного руху, списки партизан зберігають фонд 5000 ДАДО, фонд 1790 ДАЛУГО, фонд П-4 ДАСО, фонд П-1 ДАІФО та інші. Такі партизанські фонди містять всі обласні архівні установи України, що відображають партизанську та підпільну діяльність на території всіх регіонів окупованої території УРСР. Ці документи надзвичайно важливі, оскільки більшість з них складені після проведення бойових операцій, виконання спеціальних завдань, повернення з рейдів в тил ворога, насичені фактами і деталями. Недоліком цих історичних джерел є те, що викладена в них інформація при подальшій перевірці підлягала уточненню. Цей факт суттєво ускладнює критику та джерелознавчий аналіз історичного джерела. У фондах Державного архіву Управління Служби безпеки України в Донецькій області знаходяться матеріали 4-го управління НКВС в Сталінській області (інструкції, розпорядження, доповіді керівництва НКВС відносно формування розвідувально-диверсійних груп).¹² Незважаючи на заідеологізованість, документація радянських виконавчих органів влади дає можливість відтворити масштаби діяльності радянських партизанських і підпільних загонів в період Другої світової війни.

До діловодної документації відноситься статистична інформація звітнього характеру. Під час війни повноцінний збір та систематизація інформації з питань формування й діяльності радянських партизан та підпільників України за статистичними методами були неможливими. Статистична інформація неперіодичного та точкового характеру представлена звітною документацією, що циркулювала в межах УШПР та ЦШПР, інколи партизанська тематика з'являється у доповідних та звітах партійних структур і військових органів влади. Статистична інформація, яка наповнює дослідження радянського тилового спротиву в роки війни фактичними показниками, наводить кількісну характеристику історичних подій і процесів. Прикладом класичного розуміння статистичних джерел виступають післявоєнні статистичні збірники фонду Р-4249 «Статистичне управління Донецької області» ДАДО, а також статистичні збірники, які містяться в Головному управлінні статистики в

Донецькій області.¹³ Інформативна цінність вказаних матеріалів статистики з історії партизанського та підпільного рухів є обмеженою.

Виділяється за своїми антропоцентричними властивостями окремих вид історичних джерел – документи особового походження з історії партизанського та підпільного руху. До джерел особового походження відносяться щоденники, приватне листування (епістолярні джерела), мемуари-автобіографії, мемуари – «сучасні історії», есеїстика, сповіді.¹⁴ У фонді 57 «Колекція документів з історії Комуністичної партії України» ЦДАГО України представлені зразки документів листування військових і працівників місцевої окупаційної влади про настрої місцевого населення по відношенню до радянських партизан, складені під час поїздок по окупованій території. Важливим джерелом є спогади та мемуари безпосередніх учасників і свідків подій війни і Руху Опору.¹⁵ Вони подекуди мають вирішальне значення в реконструкції як окремої події так і історичного процесу. Завадити об'єктивному дослідженню конкретної події чи явища може пам'ять людини. Вона з роками слабшає, а це може відбиватися на об'єктивності мемуарів. Свій вплив на викладення спогадів мають особливості індивідуального психічного складу, в силу чого людина пам'ятає одне й забуває інше. Особливості умов історичної епохи створення наносять свій відбиток на мемуари. Усі ці фактори впливають на достовірність й інформативність спогадів та необхідність враховувати їх при джерелознавчому аналізі. Джерела особового походження з історії партизанського та підпільного рухів зберігають як особові фонди партизан, так і присвячені партизанським загонам – фонд 62 («УШПД») по 262 фонд («З'єднання партизанських загонів особливого призначення розвідувального управління Генерального штабу РСЧА. Командир А. Бринський») ЦДАГОУ. Такий вид історичного джерела відображає індивідуально-психологічне сприйняття війни, допомагає визначити мотивацію діяльності та поведінки людей у важких психологічних та морально-етичних умовах війни. Він носить суб'єктивний характер і вимагає критичного підходу в оцінці його об'єктивності та інформативності.

Важливим джерелом з історії радянського Руху Опору в Україні в роки війни є публіцистика та літературні пам'ятки. У видовому розрізі агітація та пропаганда виходила переважно у вигляді публіцистики, яка була головним та найбільш масовим (газети партизанських загонів, армійських з'єднань, радянських органів влади) видом творчої діяльності радянських поетів та письменників.¹⁶ На сторінках публіцистичних видань друкувалися різні за жанрами тексти – від наукових аргументів до індивідуальних спостережень та емоцій. Такі твори виходили переважно на сторінках газет і журналів, друкувалися у вигляді агітаційних брошур, містилися в різних збірках присвячених подіям у партизанських і підпільних формуваннях.

До цієї групи джерел відносяться і періодичні видання років війни, що відображали діяльність партизанських та підпільних формувань.

В межах агітаційно-пропагандистської роботи партизансько-підпільні формування використовували такі методи боротьби, як друк партизанських газет, листівок, звернень, усні бесіди, збори і мітинги серед населення окупованих німцями територій. З червня 1942 р. однією з перших почала виходити газета «Партизан України» у з'єднанні під командування О. Сабурова. Тоді ж почали видавати газети з'єднання під командуванням С. Ковпака і О. Федорова. У 1943 р. на окупованій території України виходило понад 60 газет українською, російською і польською мовами.¹⁷ Крім цього, періодичні видання Донецької області років війни: «Бахмутский вестник», «Голос Донбасса», «Донецкий вестник», «Відбудова», «Колгоспник України», «Костянтинівські вісті», «Краматорська газета», «Нове життя», «Маріупільська газета», «Сталинское племя», «Українська земля», «Хлібороб», «Чистяковский листок»,¹⁸ на сторінках представляли усі сфери життя регіону. Важливим джерелом інформації є періодичні видання радянських органів влади, як «Коммунист», «Артемовский рабочий», «Правда», «Социалистический Донбасс» та інші.¹⁹ Комунікативні можливості обміну інформації між владою та населенням широко використовували як радянська адміністрація, так і німецька окупаційна влада. Такий вид історичних джерел дозволяє простежити основні процеси та напрями державної політики у сфері організації опору окупаційним військам і зриву їх планів з відновлення народного господарства регіону. У пресі містяться накази центральних органів влади, звітні матеріали місцевих органів влади. Інформація періодичних видань істотно доповнює офіційні архівні джерела в дослідженні антифашистського спротиву в роки війни.

Кінофотофономатеріали воєнної доби становлять окреми тип історичного джерела, матеріали якого представляє переважно колекція Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. Пшеничного і є оригінальним евристичним джерелом не лише для представників фундаментальної науки, а й журналістів, митців, усіх шанувальників вітчизняної науки.²⁰ Окремі види документів цього типу зберігають регіональні архівні установи України. Значним місцем збереження кінодокументів Другої світової війни є Російський Державний архів кінофотодокументів, який має 2087 облікових одиниць з історичних проблем періоду війни та становить близько 800 тисяч метрів кіноплівки.²¹

В останні десятиліття в архівних і бібліотечних сховищах зібрано значну джерельну базу, яка формує об'єктивні оцінки подій партизансько-підпільного руху періоду 1941–1945 рр. Використані різнохарактерні джерела вимагають ґрунтовного аналізу для кожного їх виду, що дає можливість виконати визначені завдання і досягти поставлені в дослідженні цілі. Науково-методологічне осмислення джерельного комплексу з історії Руху Опору України відбувається концептуально з узагальненим світобаченням, з використанням напрацювань філософії історії, яка охоплює онтологічні питання історичного процесу, гносеологічні та логіко-методологічні проблеми історичної науки. Історико-джерелознав-

че дослідження проблем Руху Опору базується на історичних джерелах, які несуть інформацію про минуле та дають можливість реконструкції подій та процесів війни.²²

Тривалий час методологічні проблеми джерелознавства партизанського та підпільного руху не мали достатнього висвітлення в історичній науці. Загалом, під методологією розуміють систему принципів та способів, правил та нормативів пізнання, або просто науку про засоби пізнання. Зразком пізнання стали принципи емпіризму, які протягом багатьох століть були первинною позицією при розгляді всіх проблем. Ідеалісти надали нового поштовху в розвитку методології, спробували розглянути закономірності в самому мисленні: поступ від конкретного до абстрактного, суперечності розвитку буття і мислення. Методологічні принципи аналізу джерел та визначення їх інформативності для історичного дослідження розкрито в роботах сучасних вчених істориків Й. Дройзена, Х. Ріккерта, Г. Зіммеля, В. Дільтая, Е. Бернгайма, Й. Рюзена, І. Ковальченка, В. Британа, М. Смоленського, Г. Подкоритова, О. Пронштейна, в доробку яких загальнонаукові та спеціальні джерелознавчі методи наукового пізнання історичного процесу.²³

На відміну від традиційних методів дослідження історичного процесу більшого значення набувають нові методи засновані на постмодерністській методологічно-парадигмальній основі. Традиційні шляхи історичного мислення відкрив культурний провідник модернізму німецький дослідник Й. Рюзен. Пріоритетне значення у методиці наукового дослідження має методична раціональність наукової аргументації і прагнення домогтися значущості й практичного втілення шляхом емпіричних досліджень.²⁴ Ці методологічні інструменти дослідження вдосконалювалися та успішно використовувалися протягом трьох великих епох розвитку людства: епоха просвітництва наприкінці XVIII ст., епоха історизму в XIX ст. і в рамках різних нових концепцій XX ст., що виходили за межі історичних традицій (марксизм, соціальна історія та французька школа аналізів). Кожна з епох і кожен з цих напрямів демонстрував специфіку власних здобутків і рефлексій. Та у свій спосіб визначали специфіку розвитку історичної науки: просвітництво через рішуче поєднання історичного мислення із засадничою вимогою раціональності, історизм через класичну методичну концепцію історичних досліджень й постісторичні напрями шляхом різноманітного вираження теоретичних елементів історичної інтерпретації.

Постмодерністська методологічна парадигма пропонує мовну форму історичної нарації, конструювання змістовних і значущих історій із реліктів минулого, спогади й пам'ять як культурні рушії сучасної практики життя.²⁵ Первинними є уявлення, а не знання, суб'єктивні тлумачення, а не об'єктивні факти, метафори й наративні стратегії, а не поняття й теорії, репрезентації, а не інтерпретації, світоглядний потенціал, а не об'єктивність, фікція, а не досвід, засоби, а не зміст. Нині центр уваги зміщується від професійної історичної науки до масового кіно й теле-

бачення. Література й мистецтво перетворюються на очевидних посередників історичного, удавана краса затуманює погляд на дійсність минулого.

Звичайно, було би не коректно заперечувати здобутки модернізму. Втім водночас варто враховувати поширення здобутків постмодернізму. Необхідно не відходити, а продовжити вивчення історичного процесу з погляду нових методологічних течій. Насамперед, не потрібно відкидати беззаперечних надбань: раціональних методів історичних досліджень, які історичні знання перетворюють не гносеологічні здобутки, що їх можна перевірити інтерсуб'єктно і на досвіді, і на внутрішній когерентності аргументації. Звичайно, в ході наукового опрацювання залишилися непоміченими або недооціненими ті виміри й особливості історичного мислення, на які звертали безпосередню увагу перед процесом наукового опрацювання в період модернізму. Це риторичний характер історичної науки загалом і її ролі у моральній структурі культури.

У постмодернізмі ці риси протиставляють елементам науковості, а це протиставлення не доконечне. Навпаки, якщо брати до уваги обидва напрями і чітко виявити їхній внутрішній взаємозв'язок, тоді й виявиться уся комплексність історії – її естетичний і когнітивний характер, її віддалена від практики методична самостійність та її функціональне значення у культурному житті суспільства. У процесі історичного дослідження залишається важливим синтез традиції західноєвропейського історичного мислення та інших незахідних традицій. Така продуктивна й відкрита взаємодія сприятиме міжкультурній комунікації, що мала би виконувати такі завдання. З одного боку поєднувати історичне мислення з процесом глобалізації й критично і рефлексивно сприяти його присутності у цьому процесі та перетворенню його на культурну продуктивну силу цього процесу. З іншого боку варто виявляти особливе завдання історичного мислення в цьому процесі й демонструвати в ньому самоповноту особливого як своєрідність історичного.

Нові медії останнім часом змінюють спосіб історичного мислення. Сьогодні не проявляються чіткі лінії розвитку стабільних структур, але очевидними є новації, від яких очікують засадничих змін. У публічній історичній культурі на колективну історичну пам'ять, у будь-яких її проявах, утворюється велетенський потік образів. Форми свідомості, зафіксовані письмово швидко втрачають значення, а навзаєм отримують політичний вплив. Постає питання – чи існуватиме далі специфічний порядок «історичного» в орієнтованому взаємозв'язку минулого і майбутнього, якою буде форма життя без сутнісної історичної орієнтації. Водночас нові комунікаційні медії дозволяють політично санкціоновані висновки та утворюють нові стратегії, форми, змісти історично обґрунтованої належності чи окремішності.²⁶

Багатоманітний та відмінний вияв історії в подвійному значенні – стан речей і його інтерпретація, – значною мірою залежить від медій,

через які передають досвід й інтерпретування часу.²⁷ Найвагомішу роль, за Й. Рюzenом, відіграє мова, незважаючи на те, що історична перцепція й формування проходять через сферу уявного – образ, звук, архітектура, танець та інше. Для прояву історичної свідомості визначальними є способи регуляції людської комунікації, серед яких найдавнішою є історична комунікація усного мовлення. У сучасних джерелознавчих дослідженнях усна історія є штучно-методичним засобом отримання історичних знань і свідчень з пам'яті учасників-очевидців подій. Пам'ять є важливим джерелом у вивченні механізмів індивідуальних спогадів як елемента історичної культури на перетині між спільнотою й індивідуальною біографією. Особливу роль у суспільній історичній культурі відіграють презентовані усно спогади як свідчення виразних історичних подій, значущих процесів та явищ минулого.

Писемність домінує протягом кількох тисяч років у гегемонії історичної культури, в якій усні елементи не втрачають своєї важливості й дієвості. Цей вид медій вивільняється від безпосередньої комунікативної ситуації й створює дистанцію між історією як змістом та історією як формою комунікації. Ця дистанція значно розширює горизонт досвіду історичної свідомості й уможливорює нові методичні способи акумулювання й контролювання досвіду. Разом з новими шансами об'єктивізації у поводженні з історичним досвідом з'являються й нові шанси суб'єктивізації історичної інтерпретації, яка згодом стає окремою практикою формування історичного змісту.²⁸

До постмодернізаційної методологічної парадигми належать не лише усвідомлення логіки, структури й функції культурних процедур і тенденцій. А й спонукання до нових підходів тлумачення людського минулого, що виникли з домінуючого досвіду нещодавнього минулого. Великі катастрофи людства у ХХ ст. і водночас його великі сподівання на те, щоб запобігти таким катастрофам у майбутньому, мають бути присутні в нових підходах до історичного досвіду та його тлумачення.

Нинішній плюралізм історичних суджень з історії великої трагедії українського народу минулого століття, пояснюється множинністю історичної реальності в усіх її проявах. Методологічні досягнення радянської історичної науки зводяться до широкого використання діалектичного методу пізнання. Діалектичний підхід дає можливість обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки, процеси диференціації та інтеграції, постійну суперечність між сутністю і явищем, змістом і формою, об'єктивність в оцінюванні дійсності.

Науково-теоретичне мислення прагне проникнути у сутність явищ і процесів, що вивчаються, і можливе за умови цілісного підходу до об'єкта вивчення, розгляду його у виникненні та розвитку, тобто застосування історичного підходу. Він дає можливість дослідження генези, формування, розвитку процесів і подій виникнення та діяльності радянського Руху Опору в роки війни у хронологічній послідовності задля виявлення внутрішніх та зовнішніх зв'язків, їх закономірностей

та суперечностей. Для осмислення історичного процесу також використовують цивілізаційний, формаційний та інші підходи.

Методологія дослідження історичних процесів та явищ світової війни виконує функції виявлення суті наукової діяльності, взаємозв'язків з іншими сферами та розв'язує питання вдосконалення, оптимізації наукової діяльності. У дослідженні існування радянського партизанського та підпільного руху в 1941–1945 рр. одним із найважливіших є принцип об'єктивності, що дозволяє розглядати історичні факти, явища і події у їх складності, багатогранності й суперечливості, з урахуванням сукупності позитивних і негативних сторін їх змісту. Так, стає можливим моделювання минулого на основі фактів та інформації, отриманих у результаті методологічного аналізу історичних джерел з діяльності підпільного та партизанського руху на території України в роки війни. Реальне життя завжди складніше й багатше емоційно-фактовою складовою ніж будь-які абстрактні теоретичні побудови, особливо якщо йдеться про події війни у сфері ведення бойових дій у ворожому тилу.

Важливим у процесі пізнання історичних подій запропонованої проблематики є принцип історизму. Він передбачає розгляд історичних процесів і фактів діяльності підпільних та партизанських загонів у конкретному історичному середовищі війни, у динаміці їх розвитку залежно від етапів подій на фронтах. Діалектичний принцип дослідження дозволяє розглядати різноманітні явища у взаємозв'язку, саморозвитку і взаємообумовленості, оскільки всі вони мають передумови та причини виникнення. Системний принцип передбачає підхід до певної сукупності історичних фактів як до чіткої системи з властивими лише їй закономірностями і зв'язками. Термінологічний принцип у дослідженні передбачає вивчення історії термінів і понять властивих періоду війни, що виникли у процесі її історичного розвитку, розробку та уточнення змісту та обсягу понять, встановлення їх взаємозв'язку і субординації, їх місця в понятійному апараті теорії, на основі якої ґрунтується дослідження. Вирішити це завдання допомагає метод термінологічного аналізу і метод операціоналізації понять.

Серед методів історико-джерелознавчого дослідження використовують описово-оповідальний метод з'ясування його інформативності. Поняття «ідеографічний метод», впроваджене представниками німецької неокантіанської філософії історії. Історичне пізнання починається з опису, характеристики явища зафіксованого в історичному джерелі, де структура опису визначається характером явища, динаміки його розвитку з використанням живої мови у складі сучасної історичної літературної мови, наукових історичних понять, термінів джерел. Динаміка розвитку подій у діяльності радянських партизан та підпільників в роки війни, що відображена в історичному джерелі, може бути найкраще виражена в описово-оповідальній формі. Необхідність розгляду події у зв'язку з іншими явищами потребує описової характеристики в аналізі історичного джерела.²⁹

Сутнісно-змістовий аналіз джерел з історії діяльності радянського Руху Опору та його складових дозволяє виявити й пояснити те, що приховано від поверхневого спостереження й по своїй природі не є виключно індивідуальним, неповторним. Опис і аналіз сутності історичних джерел періоду 1941–1945 рр. взаємопов'язані та взаємообумовлені рівні пізнання. Логіка відображення історичних процесів в історичному джерелі може виражати справжню сутність явища, але його зображення залежить від методологічних уявлень і принципів, які використовує автор. Виявлення сутності явища не обходиться без опису. На думку радянського вченого І. Ковальченка узагальнення без опису – схематизація, опис без узагальнення – фактографія, які пов'язані між собою.³⁰

Одним з найбільш давніх підходів до вивчення історичних подій є біографічний, який відображений у широкому колі письмових джерел. Він формується в період провіденціалізму. У Вольтера історична особистість є рушієм історії на противагу народу, який є іграшкою в руках законодавців. З розвитком історико-джерелознавчого пізнання у ХХ ст. біографічний метод використовується в дослідженні історичних джерел. Західнонімецька наука 60–70-х рр. ХХ ст. у співвідношенні структур і особистостей в історії актуалізувала тезу про визначальну роль особистостей. За допомогою біографічного методу, репрезентованого у письмових джерелах, крізь призму особистості ілюструються події й висвітлюються досягнення організаторів та керівництва радянського Руху Опору в роки війни. Застосування біографічного методу, за М. Смоленським, пов'язане з вирішенням методологічної проблеми про роль особистості в історичному процесі.³¹ Матеріальну основу людського буття творять мільйони, а духовна діяльність, творчість носять індивідуальний характер. Діяльність одного може означати більше, ніж діяльність багатьох. Це особливо прослідковується у вивченні джерел з історії війни – подвигів українських радянських підпільників Краснодару, героїчних дій партизанських загонів у лісостеповій зоні України, діяльність яких збережена та представлена в багатоманітності тематичних фондів архівних установ України.

У межах історичного підходу застосовується найбільш поширений у науковому пізнанні порівняльно-історичний метод. Як сукупність пізнавальних засобів, процедур, метод дозволяє виявити схожість і відмінність між явищами, визначити їхню генетичну спорідненість, загальне й специфічне в їхньому розвитку. Існують такі види порівняльно-історичних методів: порівняльно-типологічний, що розкриває схожість генетично не пов'язаних об'єктів, та порівняльно-історичний, що фіксує схожість та відмінності між явищами як свідчення їхнього походження.³² Без використання цих методів не обходиться жодне сучасне наукове дослідження. Це стосується й джерелознавчого дискурсу з історії радянського Руху Опору в роки війни: порівняння документальної бази різних бойових операцій партизанських з'єднань в тилу ворога в складних географічних та кліматичних умовах, дослідження партійних архів-

них фондів з питань організації та діяльності підпільних загонів у містах, що дозволяє зробити висновки про інформативність джерельних комплексів з ефективності партизанського та підпільного руху загалом. Можливість і необхідність застосування цього методу обумовлені характером об'єкта пізнання – комплексів документального відображення історичної дійсності як виявлення єдності загального, повторюваного й індивідуального.

Умовою продуктивного застосування порівняльно-історичного методу у вивченні радянського партизанського та підпільного руху є аналіз однопорядкових подій і процесів відображених в історичному джерелі, якому передує всебічний опис проблеми дослідження як результат застосування описово-оповідального методу, де опис виступає основою порівняння. Початковим етапом порівняльного аналізу джерела є аналогія, що передбачає перенесення уявлення з об'єкта на об'єкт. Перенесення може бути змістовним, заснованим на дійсній подібності або розходженні порівнюваних явищ, та поверхневим, формальним, не сумісним зі справжнім їхнім змістом. Одним з елементів порівняльного аналізу є виявлення сутнісно-змістовної характеристики явища в джерелі – зіставлення однопорядкових явищ як результат закономірної повторюваності у різних видах джерел. У порівняльно-історичному аналізі використовується прийом типологізації інформативності джерел – виокремлення типів однопорядкових явищ. Вживання порівняльно-історичного методу припускає виявлення сукупності однопорядкових явищ та однаковий ступінь їхньої вивченості.³³

Процес історичного пізнання в межах визначених джерелознавчих комплексів передбачає використання ретроспективного методу, який допомагає зрозуміти розвиток подій в реальності – від причини до наслідку. Сутність ретроспективного методу полягає у виході на більш високий рівень дослідження з метою розуміння й оцінки попередніх подій. Кожний попередній етап виокремлення інформації джерела можна зрозуміти у його зв'язку з іншими етапами та у світлі наступної стадії в цілому, у якій найбільш повно виражена сутність історичного процесу. Цей метод дає можливість ґрунтового дослідження в межах джерелознавчого дискурсу складових радянського Руху Опору на різних етапах його існування. У конкретно-історичному вивченні ретроспективний метод пов'язаний з методом пережитків – способом реконструкції об'єктів минулого за збереженими артефактами. Пережитки минулої дійсності, як топографічні плани й карти, оголошуються достовірним джерелом. Основна методологічна вимога до методу вивчення артефактів полягає в необхідності визначення й доведення реліктового характеру свідчень, за якими реконструюється науковим шляхом картина історичної реальності.³⁴

Крім загальноісторичних та загальнонаукових методів дослідження джерельних масивів з питань партизанської бойової діяльності та підпільного руху варто враховувати й спеціальні джерелознавчі методи

в аналізі інформативності історичного джерела. Джерелознавча евристика, як і спеціальна історична дисципліна, продукує спеціальні методи виявлення та прийоми роботи з історичними документами, покликана теоретично розробити методики пошуку джерельної інформації. Евристична діяльність представляє не тільки і не стільки пошукову – в її завдання входить і пізнання закономірностей творчого мислення. Евристичну діяльність необхідно розглядати як такий різновид людського мислення, яке створює нову систему дій або відкриває невідомі раніше закономірності об'єктів, що оточують людину. Використання вказаної методики допомагає у вивченні історії появи та публікації історичних джерел, на підставі власної методологічної теорії їх публікації. На завершальному етапі аналізу історичного джерела відбувається перехід до синтезу отриманої історичної інформації. Синтез передбачає реконструкцію історичного процесу ґрунтуючи свої теорії на інформації отриманій в результаті попередніх етапів критики джерела. Відбувається порівняння інформації джерела про факт його створення та інших відомостей допоміжних джерел. Встановлюється репрезентативність та інформативна цінність джерела.

Також у дослідженні документальних масивів з історії партизанського та підпільного рухів необхідно застосовувати методи та прийоми роботи спеціальної історичної дисципліни археографії. Він вивчає архівні документальні інформаційні ресурси та писемні пам'ятки з метою залучення їх до наукового та культурологічного обігу. Археографічний метод джерелознавчого дослідження є дуже важливим з точки зору пошуку та виявлення писемних пам'яток в архівах і залучення їх в науковий обіг.

Важливе місце серед спеціальних джерелознавчих методів дослідження посідає палеографічний, який із застосуванням історико-філологічних прийомів досліджує історію документальних пам'яток, еволюцію документообігу в межах ЦШПР й УШПР, характерні писемні особливості на певних етапах розвитку діловодства партизанського руху. Використання палеографічного методу дослідження джерел дає можливість точніше розглянути зміст письмового джерела, вивчити особливості його оформлення й носія фіксації (матеріал, на якому виконано).

Більшість відомостей про минуле, що породжує лінгвістичні проблеми при їх письмовій фіксації, формулюються в рамках термінологічного аналізу й полягають у з'ясуванні точного змісту термінів-джерел в досліджувану епоху. Мова стає джерелом пізнання суспільних явищ тоді, коли до неї починають підходити історично, вбачаючи в ній результат історичного розвитку. Складність вивчення багатьох категорій історичних джерел складається із застосування в них неоднозначних термінів або позначення тих самих явищ різними термінами. Необхідно враховувати багатозначність терміна, що застосовується для позначення різних подій або явищ, розглядати сукупність термінів, що відносяться до певних подій. Трансформація змісту термінів і понять, зафіксова-

них в історичних джерелах, відстає від розвитку реального змісту, що ховає за ними історичні події.³⁵ Особливим різновидом термінологічного аналізу як одного із джерелознавчих методів історичного пізнання є топонімічний. Географічні назви з'явилися у певних умовах розвитку суспільства, а прогрес громадського життя приводив до поступового збагачення топонімії. У географічних назвах відображаються особливості суспільного життя народу, партизанської та підпільної бойової діяльності у ворожому тилу, вплив на громадське життя в умовах війни та окупації.³⁶

Методологія історичного дослідження виконує функції виявлення суті наукової діяльності та її взаємозв'язків з іншими сферами практики, розв'язує питання її вдосконалення та оптимізації. Аналіз функціонування радянського Руху Опору в період війни, проведений з використанням згаданих загальнонаукових, загальноісторичних та спеціальних джерелознавчих методів дослідження (історичний, термінологічний, функціональний, системний, когнітивний, моделювання та інші), і виявляє якісну представленість та інформативність джерел з історії тогочасного суспільного середовища та проводиться в природно-мовній і описовій формі. У сучасній українській історичній науці набувають поширення у застосуванні кількісні та математичні методи.³⁷ Історична реальність являє собою єдність змісту й форми, сутності й явища, якості й кількості. Кількісна сторона партизансько-підпільної діяльності років війни є важливою ознакою реальності та перебуває у єдності з якісними ознаками явищ. Властивості та характер історичних явищ визначають міру й особливості застосування кількісного методу в їх аналізі.³⁸ Кількісний аналіз подій Другої світової війни не спроможний до позитивного результату у відриві від якісного, сутнісно-змістового підходу, що передусє за необхідністю кількісному. Радянський історик І. Ковальченко писав: «...найбільш широке використання математичних методів у будь-якій галузі пізнання саме по собі не створює ніякої нової науки («математичної історії») і не замінє інших методів дослідження».³⁹ В уявленнях різних істориків мала місце як недооцінка значимості методу статистичного аналізу, так і його переоцінка.

Статистичний метод може бути ефективним засобом історичного пізнання тільки за певних умов його застосування. Можливість інтенсивного застосування статистичного аналізу відкривається там, де є джерела масового характеру.⁴⁰ Разом з тим перед дослідником масових джерел з історії Другої світової війни постають питання як подолати складність аналізу, пов'язану з інформативною неповнотою джерел, з їх індивідуальною конкретністю й строкатістю, з розмаїтістю форм і прийомів опису, з наявністю в них помилок, пропусків, умовностей, випадковостей або неясності багатьох цифрових даних. Все зазначене ускладнює статистичний аналіз, звужує рамки його застосування. Таке явище характерне у дослідженні документів звітності діяльності партизанських загонів з елементами статистики, яким властиві деформація

інформаційних даних. Якісний аналіз змісту джерел, пов'язаний з індивідуальним підходом до них, стає пізнавальним засобом, що заповнює недоліки у застосуванні статистичного методу.

Наявність великої кількості однотипних історичних джерел не є достатньою умовою для застосування статистичного методу. Найпростішим різновидом статистичного аналізу є описова статистика. Його подібність із описовим методом полягає в тому, що процедура опису застосовується до кількісних даних, сукупність яких становить статистичний факт. Розбивка загального числа на кількісні складові допомагає зрозуміти позицію вікових та гендерних груп у роки війни, в обхід кількісного підходу це здійснити неможливо. Більш складним різновидом кількісного аналізу є вибіркова статистика, що представляє собою спосіб імовірнісного висновку про невідоме на підставі відомого. Цей спосіб застосовується в тих випадках, коли немає повної інформації про всю статистичну сукупність і дослідник змушений створювати картину явищ, що досліджуються на основі неповних, часткових даних або ж коли інформація є повною, але її важко охопити, або її вивчення в повному обсязі не дає помітних переваг у порівнянні з вибіркою. Вибірковий метод знаходить застосування й при повній інформації, обробка якої в повному обсязі не дає істотної переваги в отриманні результатів.⁴¹ У застосуванні методу завжди вираховується середнє арифметичне.

Застосування даного методу є прийнятним у вивченні фактичного матеріалу Центрального штабу партизанського руху щодо централізованої організації діяльності партизанського та підпільного руху в окупованих районах України. Узагальнення, отримані на основі вибіркового підходу, обґрунтовані, якщо вони є репрезентативними й адекватно відображають властивості комплексу проблем діяльності партизан. Йдеться про доказ їх однорідності, що не завжди вдається домогтися через випадковий характер збережених даних, висновки про репрезентативність залишаються гіпотетичними. Кількісний аналіз розширює можливості пізнання документальної історії діяльності партизанського і підпільного руху років війни в Україні. Вибірковий статистичний аналіз у більшості випадків дає змогу виявити тенденції розвитку. Природа узагальнення, що ґрунтується на вибіркового статистичному аналізі, полягає в середніх величинах, які мають безліч відхилень. Статистичні дані, що повністю відображають структуру партизанського руху або підпілля окремого району України, стають основою у створенні узагальнюючого уявлення про їх структуру в масштабі всієї країни.

Використання для аналізу джерел прийомів математичної статистики можливе з дотриманням умови, відповідно до якої результати кількісної оцінки співвідношення досліджуваних ознак не є абсолютними результатами взагалі й не можуть бути перенесені на ситуацію з іншими умовами. Окрім того, завдання не вирішується й простим співставленням кількісних даних про стан радянського партизанського

руху у лісостеповій смузі та радянського підпілля у містах. Так встановлюється співвідношення (коефіцієнт кореляції) того й іншого з набагато більшою часткою імовірності, вірогідності, ніж це може дати якісний аналіз (метод кореляції). Використання методу не є універсальним і мало придатне у визначенні порівняльної ролі різних факторів проблеми дослідження. Сукупність факторів потребує залучення інших методів математичної статистики. Одним з важливих завдань аналізу джерел радянського партизанського та підпільного руху є виявлення рівня й причин смертності, динаміки його розвитку на різних етапах. Вирішити подібне завдання шляхом зіставлення документальних даних неможливо. У такій ситуації застосовується обчислення коефіцієнта регресії, що показує ступінь зміни результату того або іншого процесу розвитку від зміни факторів, що на нього впливають (регресійний метод). Отже, ці прийоми математичної статистики, що знайшли застосування в конкретно-історичних дослідженнях сприяють вирішенню простих та більш складних завдань у ході якісного аналізу історичної дійсності Другої світової війни.⁴²

Набагато складнішим є завдання вираження в кількісній формі якісних ознак суспільного життя 1941–1945 рр., тобто їх виміру й визначення формалізованої моделі явищ дослідження. Це більш високий рівень застосування математичних методів, що називається методом моделювання.⁴³ Вимір історичних явищ передбачає вираження кінцевого результату в чисельних показниках властивостей і ознак, представлених змістом історичних джерел у якісній описовій формі. Ця процедура аналізу вимагає розробки інших засобів дослідження, ніж у випадку з використанням кількісних показників.

У ході вивчення масових явищ і процесів, які мали місце під час війни, обгрунтоване використання прийому виміру, без застосування якого складно отримати узагальнену картину та вийти за межі опису окремих подій війни. Прийом виміру дає можливість отримати узагальнююче й більш точне, ніж у використанні описового методу роботи з джерелом, уявлення про діяльність радянського Руху Опору в роки війни. Результати виміру подій війни залежать від умов розвитку історичного пізнання. До них відноситься виявлення у змістовному аналізі якісної однорідності сукупності явищ та подій, їх найбільш загальних та істотних рис й ознак. Вибір цих ознак не є абстрактною логічною операцією мислення й залежить від постановки дослідницького завдання. Шляхом визначення якісної ознаки виробляється обчислення кількості явищ з подібними якісними показниками. За допомогою комп'ютера ці показники формалізуються для обробки перекладаючи якісні ознаки у кількісне вираження за методом контент-аналізу.⁴⁴ Він ефективний у використанні й обробці різноманітних джерел масового характеру й походження: військових реєстрів, звітів підпільників та описів бойових операцій партизан та інше.

Існує кілька підходів до моделювання історичних явищ і процесів.⁴⁵ Підхід, що спирається на якісні моделі об'єктів дослідження, які містять завершену, теоретично розвинену картину та дають можливість характеристики різних якісних станів у процесі їх розвитку. Даний підхід можна застосувати у вивченні процесу формування й подальшого розвитку радянського Руху Опору. Застосування кількісних методів підвилило інформативність історичних джерел, допомагає висвітленню процесів утворення партизанських з'єднань у лісостеповій зоні та підпільних груп у містах, формування їх регіональних відгалужень, визначити співвідношення у межах єдиного радянського Руху Опору. Інший підхід історичного моделювання застосовується у вивченні явищ і процесів війни, стосовно яких важко виділити чіткі критерії, що характеризують якісно різні види й стани. Якісна суть явищ розкривається шляхом формування еталонних моделей, проводиться математична обробка даних, що визначає переважаючі тенденції проблеми дослідження.

Ще одним підходом у моделюванні є розмежування сукупності явищ, що поділяються на однотипні групи й моделювання їхньої структури. Необхідність використання цього методу виникає у тих випадках, коли неможливо виділити чіткі якісні показники сукупності об'єктів і складових їхніх різновидів і груп.⁴⁶ У вивченні структури окремого загону у різних формах Руху Опору (партизанському або підпільному) теоретично важко визначити конкретні ознаки, що характеризують цю структуру в різних формуваннях. Побудова моделей окремого утворення може дати основу для розуміння структури Руху Опору в цілому. Залежно від характеру джерел і даних, що містяться в них, вимірювальне моделювання відображає структуру об'єктів дослідження, та їх розвиток.

У процесі дослідження недостатньо встановити новий факт, а необхідно дати йому пояснення з позицій і теоретичних надбань сучасної науки, сформулювати його загальнопізнавальне, теоретичне або практичне значення. Виклад отриманих з історичних джерел наукових фактів має здійснюватися в контексті загального історичного процесу, історії розвитку певної галузі, бути багатоаспектним, з урахуванням як загальних, так і специфічних особливостей. Нагромадження наукових фактів у процесі дослідження копіткий творчий процес, в основі якого завжди лежить задум дослідника, його ідея підкріплена структурними одиницями, завданнями та блоками наукового пошуку.

В основі будь-якого дослідження лежить методологія як вчення про систему наукових принципів, форм і способів дослідницької діяльності, що представляє чотири компонентну структуру. Сучасна наука має в своєму розпорядженні фундаментальні, загальнонаукові принципи, комплекс яких становить власне методологію, конкретнонаукові принципи, що лежать в основі теорії наукової дисципліни або галузі, і передбачає для вирішення спеціальних дослідницьких завдань та відповідно

до завдання і предмета дослідження застосування спеціально сформульованої системи конкретних методів і технік.

Підбиваючи підсумки аналізу запропонованих методологічних засад для дослідження джерел радянського партизанського та підпільного руху необхідно наголосити, що методологія джерелознавчого аналізу як теоретична основа конкретно-історичного дослідження джерельного масиву проблеми є результатом тривалого розвитку історичного пізнання. Вивчення джерельної бази конкретно-історичних подій і процесів, а також нагромадження фактичного матеріалу створили підґрунтя для постановки й аналізу різних методологічних проблем. Знання про історію в цілому є завершальною підставою формування принципів історичного пізнання, його методів, понятійного апарату, як за структурою, так і за змістом понять. Розвиток і взаємозв'язок явищ суспільного середовища надають їм якісну документальну визначеність. Кількісна модель має значення в тому випадку, якщо вона спирається на якісний аналіз й сприяє одержанню нової інформації, відсутньої в сукупності первісних вихідних даних джерел. Так, запропонована методологічна основа змістовного аналізу джерел з проблем організації та діяльності радянського партизанського та підпільного руху відкриває шлях до отримання нового знання з історії Другої світової війни загалом та його вдосконалення до більш високого методологічного рівня.

РОЗДІЛ II. ПИСЬМОВІ ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ПАРТИЗАНСЬКОГО ТА ПІДПІЛЬНОГО РУХУ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Глава 1. Законодавчі документи 1941–1945 років як джерело історії партизансько-підпільної боротьби

Найбільшим за обсягом і способом збереженості документів відбитком структури суспільства й повнотою інформативності серед письмових джерел є законодавчі матеріали. Цей вид джерела відноситься до числа найважливіших документів з історії будь-якого суспільства, що становить правову основу держави, встановлює й регулює діяльність державних органів і громадських формувань, відносини між громадянами та організаціями в юридичній площині.

Незважаючи на змістовне значення цього виду письмових джерел в історичній науці, дослідницьке зацікавлення до них та зрідка перебільшення ролі подекуди надмірне. Це стосується передусім радянського періоду історії нашого суспільства та блоку законодавчих письмових історичних джерел і їх призначення у реалізації наукових студій. Так, радянський науковець М. Черноморський влучно зазначає, що «законодавчі джерела радянської держави відрізняються від законодавчих джерел капіталістичних та феодальних держав. Основна мета законодавчих джерел радянської епохи – вирішувати великі завдання будівництва комунізму».⁴⁷

Особливістю радянського законодавства є те, що воно виходило з принципу поєднання законодавчої і виконавчої влади, злиття управління із законотворчістю. У цій єдності радянський діяч В. Ленін вбачав найважливішу відмінність радянської республіки від буржуазного парламентаризму. Тому до часу прийняття Конституції СРСР 1936 р. законодавча влада здійснювалася кількома органами: з'їздами Рад СРСР і союзних республік, ЦВК СРСР та РНК СРСР і республік. В практику увійшло прийняття спільних постанов РНК СРСР та ВКП(б), що було абсолютно не правовою дією, оскільки Комуністична партія за Конституцією не мала таких повноважень. Тим не менш, вони ставали найважливішими директивними вказівками з найрізноманітніших питань народногосподарського, суспільно-політичного та культурного життя країни. Конституція СРСР 1936 р. розмежувала законодавчу і виконавчу владу і визначила для кожної з них ті види актів, які вони мали право видавати. Серед них закони, прийняті сесіями Верховної Ради СРСР, документи Президії Верховної Ради СРСР, постанови та розпорядження Ради Народних Комісарів СРСР (Ради міністрів СРСР).

Незважаючи на доволі піднесене ставлення радянського джерелознавства до виду документів законодавства як історичного джерела, законодавчі акти цього періоду вимагають об'єктивного аналізу як юри-

дичні та історичні документи. У дослідженні подій партизанського та підпільного рухів в період 1941–1945 рр. Другої світової війни історик доводиться працювати із законодавчими актами, які на сьогодні втратили юридичну чинність, але зберегли історичну значущість. Законодавчий акт, як історичне джерело, вимагає застосування усього методологічного інструментарію його аналізу, що дає можливість розкрити зміст, значення, особливості проблеми дослідження. При спільності основних принципів вивчення законодавчих актів як джерела методика роботи з ними не однакова. Методика аналізу залежить від типу документу, його призначення, часу створення та інших факторів. Законодавство періоду війни має особливі підходи критики ніж інше галузеве законодавство.

Джерелознавчий аналіз матеріалів законодавства потрібно проводити в різних вимірах, який має специфіку постановки завдання: вивчення історії тексту акта як процесу загалом та його складових; з'ясування ролі особистості у процесі розробки та прийняття документа; аналіз місця акта в системі законодавства періоду війни; визначення характеру законодавчої норми та правових уявлень; дослідження законодавчого акта щодо відображення в ньому аспектів соціально-історичної дійсності, констатації існуючих уявлень періоду 1941–1945 рр.; аналіз процесу його реалізації, тлумачення та інших аспектів його дії до часу втрати його юридичної сили.⁴⁸

Методика джерелознавчого аналізу законодавчих документів як історичного джерела в загальному вигляді має включати наступний алгоритм: реконструкція процесів створення законодавчих актів (розгляд історії створення законодавчого акту; аналіз та інтерпретація його юридичних норм; аналіз структури документа), реконструкція функціонування актів соціальної дійсності – до моменту втрати його юридичної сили.

Право як історичне явище є системою норм, що відображає структуру державної влади та суспільну дійсність й визначається соціальними чинниками історичної епохи. Вплив на формування права мають також політичні та соціальні чинники суспільного життя. Ці фактори є передумовами виникнення правових норм, але не можуть розглядатися як безпосередня сила, що їх викликає, й знаходять своє опосередковане вираження в праві через посередництво держави.

Для радянської правової норми основним джерелом права є нормативний правовий акт. Проте, в цьому контексті варто згадати й такі джерела права, як нормативні акти громадських організацій, юридична наука, національні правові традиції. Джерелознавчий аналіз джерел права тотожний його юридичному трактуванню, проте у дослідженні конкретного законодавчого акту первинним має виступати джерелознавче розуміння проблеми.

Структура історичного джерельного дослідження законодавчого акту в межах вивчення окремого історичного явища чи процесу і функ-

ціональності законодавчого документа включає наступні групи документів.

1. Документи законодавчої ініціативи.
2. Редакції проектів.
3. Зауваження керівників партії та уряду, зацікавлених відомств і установ.
4. Остаточний текст.
5. Матеріали обговорення.
6. Поправки, внесені в ході обговорення та редагування.
7. Інформація про проходження законопроекту.
8. Листування.
9. Спогади, які дають можливість встановити або уточнити деталі на всіх стадіях проходження законопроекту.
10. Юридичні та інші документи, що становлять основу законопроекту.
11. Публікація закону.
12. Оцінка громадськістю та державними діями законодавчого акту.

На всіх етапах джерелознавчої роботи з вказаними групами законодавчих документів передбачається застосування всього комплексу джерелознавчої критики. Особливе місце займає текстологічний аналіз проектів – з'ясування творчих зусиль конкретних авторів поправок, які стоять за ними. Характерно, що радянські закони є продуктом колективної творчості. Проблема авторства законодавчих джерел повинна вирішуватися шляхом встановлення всього кола осіб, пов'язаних зі створенням законопроекту, його обговоренням, редагуванням. Юридична сила закону по відношенню до всіх і кожного залежить від політичних, соціально-економічних та інших умов, від морального клімату суспільства. Для радянських законотворців важливо було поєднувати настрої керівництва держави з одночасним врахуванням сподівань народу, декларуванням прав громадян. Одночасно законопроект мав гарантувати фактичне всевладдя партійно-державного апарату. Обов'язковим елементом джерелознавчого аналізу є з'ясування причин появи документа, вивчення конкретно-історичної ситуації, що зумовила появу закону. Варто врахувати, що законодавча ініціатива на різних етапах розвитку радянської держави не була явищем стабільним. Згідно норм Конституції СРСР 1936 р. законодавча ініціатива належала лише Верховній Раді СРСР, але як засвідчила практика і роки війни законотворчість та повноваження законодавчих органів змінилися.

В джерелознавчому аналізі документів мають бути враховані особливості створення законопроектів, поява яких пов'язана з роботою спеціальних комісій. Потрібно розрізняти комісії офіційно затверджені вищими органами державної влади та робочі комісії фахівців, які й створювали початковий проект закону. Аналіз проектів вимагає ретельного порівняння текстів різних редакцій – на яких рівнях проходило

його обговорення (з'їзди Рад, ВЦВК, різні комісії та підкомісії, партійні фракції), важливо встановити етапи і порядок проходження законопроекту, його ідеологічне забарвлення. Необхідно враховувати роль у підготовці нормативного документа редакційних комісій.

У процесі джерелознавчого аналізу розкривається суперечливість і неузгодженість нормативно-правових актів та проводиться їх систематизація: інкорпорація, кодифікація. Відмінності між кодифікацією та інкорпорацією з погляду джерелознавства помітного впливу на джерело не виявляють. Інкорпорація є зовнішньою обробкою правових актів, їх поєднання і розташування у необхідній для аналізу послідовності у вигляді зібрань зі збереженням форми акту. Зміст актів піддається зміні в тому випадку, якщо після їх прийняття до них внесені зміни або доповнення. Інкорпорація може бути офіційною і неофіційною. Під кодифікацією розуміється систематизація нормативного матеріалу, при якій проводиться його переробка; застарілі правові норми вилучаються або замінюються новими, і як наслідок створюється єдиний зведений нормативний правовий акт. Історику-джерелознавцю слід враховувати, що нормативний акт з моменту його ухвалення може зазнавати за час свого функціонування зміни й доповнення, і до часу його систематизації може бути не тотожний початковому тексту затвердженої редакції.

Остаточна редакція законопроекту не завжди тотожна першим публікаціям. Для законодавства остання редакція, відображена в оригіналі законодавчого акта, має символічне значення, оскільки закон набирає чинності з часу оприлюднення тексту. Вибір публікації джерела має важливе значення – з 1936 р. оприлюднення законодавчих актів відбувалося на сторінках «Відомостей Верховної Ради СРСР», а також виходили «Збірки постанов Уряду СРСР». Необхідно зауважити, що для цього періоду історії та джерелознавства характерна практика засекречування окремих законодавчих документів.

Для законодавчих актів перших років радянської влади особливо важливе значення має їх публікація на сторінках газет. Постановою Раднаркому УРСР від 21 листопада 1917 р. був встановлений порядок, за яким офіційні урядові матеріали публікувалися тільки після їх затвердження головою уряду в «Газете Временного Рабочего и Крестьянского правительства», а 24 листопада 1917 р. Раднарком ухвалив рішення про обов'язкову публікацію декретів усіма радянськими газетами. Проте, пізніше стало практикою частковий передрук текстів з інших видань внаслідок чого втрачалася автентичність тексту закону. Тому в джерелознавчому аналізі є необхідність залучення головних друкованих джерел як «Известия», «Правда» та інших. Необхідно враховувати інформацію опублікування законодавчих документів також у інших відомчих виданнях.

Аналіз та інтерпретація юридичних норм законодавчого акту передбачає вивчення структури змісту документу та окремих його юридич-

них норм. Необхідно визначити, що нового вносить цей законодавчий акт порівняно з попередніми. Важливо відрізнити тлумачення юридичних норм законодавчого акта його сучасниками та історіографією. Історіографічна оцінка законодавчого акта як історичного джерела може мінятися з розвитком історичної науки. Важливо розрізнити юридичне і морально-політичне (історичне) значення документів. Джерелознавча реконструкція функціонування законодавчих актів соціальної дійсності до моменту втрати юридичної сили представлена етапами оприлюднення, поширення та тлумачення. У джерелознавчому аналізі законодавства важливу роль відіграє місцева правотворчість – показник сприйняття, втілення і подальшого розвитку закону. Запити в центральні державні та партійні установи з місць за роз'ясненням положень закону – принцип елемент сприйняття і застосування закону, що впливає на його джерелознавчий аналіз та несе історичну інформативність.

До відмінностей законодавчих джерел військового часу відносяться відмінності за номенклатурним принципом. Конституцію СРСР 1936 р. доповнювало багато різновидів законодавчих актів: конституції республік, постанови з'їздів Рад, рішення сесій Верховної Ради СРСР. В період військових дій 1941–1945 рр. силу закону мали постанови і розпорядження ДКО, РНК та інша військово-оперативна документація надзвичайних органів влади. Тому, цей період характеризується відсутністю стійкої термінології законодавчих актів. Різномірні за змістом і функційним призначенням документи мали іноді однакові значення, а однорідні за змістом акти іменувалися по-різному.

З нападом нацистської Німеччини стало очевидним, що політична система та державний апарат СРСР, незважаючи на їх військово-мобілізаційну спрямованість, виявилися не готовими до війни, а державне управління опинилося в кризовому стані. Складний і непередбачуваний характер війни, а також недостатність і неефективність прийнятих Політбюро ЦК перших військово-політичних рішень зумовили створення нових надзвичайних органів влади. У цій ситуації був необхідний досвід попереднього надзвичайного державного управління років Громадянської війни. Характерними рисами надзвичайного державного управління стало створення паралельної структури влади – системи надзвичайних органів. Суспільство організує життя в мобілізаційному режимі за суворо нормованої системи споживання. Впроваджувався військовий авторитаризм, що передбачав розширення жорсткої військової ієрархії з включенням до неї цивільної сфери.

СРСР у період війни представив специфічні риси надзвичайного державного управління, оскільки в Конституції та інших нормативно-правових актах СРСР надзвичайні органи державного управління на випадок війни не були передбачені. Надзвичайна система влади створювалася вимушено, в терміновому порядку на вимогу обставин війни. Надзвичайність в СРСР не виключала конституційну основу державного управління й була вбудована в неї. Так, поряд з ДКО працювали

і конституційні органи влади, підпорядковані ДКО. До надзвичайних органів влади належали представники конституційних органів, ресурси і виконавчо-технічний апарат яких втілювали в життя рішення надзвичайних владних структур. Рішення політичного керівництва про створення ДКО було попередньо оформлене як постанова Політбюро ЦК партії № 163 «Про утворення Державного Комітету Оборони». Правовою базою створення системи надзвичайних органів влади була постанова ЦК ВКП(б), РНК СРСР і Президії Верховної Ради СРСР «Про утворення Державного Комітету Оборони» від 30 червня 1941 р., що став найважливішим документом законодавчої творчості політичного керівництва.

Постанова про створення Державного Комітету Оборони (ДКО) передбачала такі дії радянської влади:

«Президиум Верховного Совета СССР, Совет Народных Комиссаров СССР. Постановление от 30 июня 1941 г. «О создании Государственного Комитета Оборны».

Ввиду создавшегося чрезвычайного положения и в целях быстрой мобилизации всех сил народов СССР для проведения отпора врагу, вероломно напавшему на нашу Родину, Президиум Верховного Совета СССР, Центральный Комитет ВКП(б) и Совет Народных Комиссаров СССР признали необходимым:

1. Создать Государственный Комитет Оборны в составе: т. Сталин И. В. (председатель), т. Молотов В. М. (заместитель председателя), т. Ворошилов К. Е., т. Маленков Г. М., т. Берия Л. П.

2. Сосредоточить всю полноту власти в государстве в руках Государственного Комитета Оборны.

3. Обязать всех граждан и все партийные, советские, комсомольские и военные органы беспрекословно выполнять решения и распоряжения Государственного Комитета Оборны». ⁴⁹

Необхідність створення ДКО була продиктована умовами військового часу з потребою централізації законодавчої та виконавчої влади СРСР в одному органі управління. Комітет мав статус надзвичайного органу управління з усією повнотою державної влади в СРСР. Як наслідок, Й. Сталін і Політбюро ЦК ВКП(б) фактично очолювали державу й приймали всі державні рішення. Формально прийняття рішень виходило від Президії Верховної Ради СРСР, ЦК ВКП(б), РНК СРСР та інших державних органів влади. Щоб утворити систему оперативного реагування згідно вимог військового стану було прийнято рішення про створення ДКО, до якого увійшли члени Політбюро, секретарі ЦК ВКП(б), голова Ради Народних Комісарів СРСР Й. Сталін. Керівний склад ДКО був представлений членами: Голова ДКО Й. Сталін, заступник Голови В. Молотов, члени Л. Берія, К. Ворошилов, Г. Маленков. В наступні роки склад ДКО тричі зазнавав змін, що законодавчо оформлено постановами Президіуму ВР СРСР.

Компетенція ДКО була надзвичайно широка: розв'язання військово-стратегічних питань, підготовка резервів для діючої Червоної Армії, призначення і усунення вищого командування, налагодження роботи промисловості, транспорту, підготовка трудових резервів та розподіл робочої сили за галузями виробництва й інше. З прийняттям постанови про утворення ДКО сформована нова система влади в країні, на верхівці якої стояв Державний Комітет Оборони під керівництвом Й. Сталіна. Наступний щабель влади становили підвідомчі ДКО центральні органи влади: Ставка Верховного Головнокомандування; Рада Народних Комісарів СРСР; Верховна Рада СРСР, Верховний суд СРСР і Прокуратура СРСР. Третій – регіональний рівень державної влади представляли республіканські, крайові і обласні комітети ВКП(б), а також створені у прифронтових областях міські комітети оборони.

Згодом структура ДКО удосконалювалася відповідно до вимог війни. В основу діяльності комітету були покладені принципи розподілу обов'язків і персональної відповідальності кожного члена ДКО за стан справ у дорученій йому сфері. В ході війни у міру необхідності ДКО видавав документацію, за якою створював нові структури прямого підпорядкування – спеціальні надзвичайні органи, наприклад, Рада з евакуації, «Смерш» та інші. Першу постанову ДКО «Про організацію виробництва середніх танків Т-34 на заводі «Червоне Сормово» було видано 1 липня 1941 р., останню № 9971 «Про оплату залишків недоукомплектованих елементів босприпасів, прийнятих від промисловості і знаходяться на базах НКО СРСР і НКВМФ» – 4 вересня 1945 р. Власного апарату ДКО не мав, рішення готувалися у відповідних народних комісаріатах і відомствах, діловодство велося Особливим сектором ЦК ВКП(б). Більшість постанов ДКО мала гриф «Таємно», «Цілком таємно» або «Цілком таємно / особливої важливості», але деякі постанови були відкритими і публікувалися в пресі. Рішення ДКО безпосередньо торкалися й військових дій, комітет керував усіма військовими і господарськими питаннями в період війни. Керівництво бойовими діями здійснювалося через Ставку, групу постійних уповноважених ДКО та постійні комісії ДКО при фронтах.

До важливих постанов ДКО відносяться рішення про власну структуру відповідно до необхідності, що виникала в конкретний період. Найбільшим за структурою та функційним навантаженням було Оперативне бюро утворене 8 грудня 1942 р. Постановою ДКО № 2615с у складі: Л. Берія, Г. Маленков, В. Молотов. Також, на різних етапах існували Трофейна комісія, Спеціальний комітет, Особливий комітет, Комітет з евакуації, Управління з евакуації населення, Комітет з розвантаження залізничних шляхів, Транспортний комітет, Комісія з евакуації, Рада з радіолокації.

По закінченню війни відпала необхідність в об'єднанні законодавчої та виконавчої гілок влади й з переходом СРСР на мирний ритм

розвитку прийнято рішення про ліквідацію ДКО як державного органу влади наступним документом:

«Президиум Верховного Совета СССР. Указ от 4 сентября 1945 г. «Об упразднении Государственного Комитета Оборонь». В связи с окончанием войны и прекращением чрезвычайного положения в стране признать, что дальнейшее существование Государственного Комитета Оборонь не вызывается необходимостью, в силу чего Государственный Комитет Оборонь упразднить и все его дела передать Совету Народных Комиссаров СССР».⁵⁰

Оригінали документів ДКО років війни, що представляють законодавчу основу діяльності держави у воєнний час, з № 1 по № 9971 було передано в 1995 р. з Архіву Президента Російської Федерації в Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС (сьогодні в Російський державний архів соціально-політичної історії) та внесено до фонду 644, описи 1–2 за кількістю 463 одиниці зберігання.⁵¹ До фонду увійшли постанови і розпорядження ДКО розсекречені Міжвідомчою комісією у 2004 р. На сьогодні доступні для дослідників практично всі постанови та розпорядження ДКО за період з 30 червня 1941 р. (утворення) по 4 вересня 1945 р. (ліквідація). Не розсекречено 98 постанов і розпоряджень ДКО і частково три документи. Загалом ДКО було прийнято 9 971 постанову і розпорядження.

Постанови, розпорядження і мандати (або довідки про мандати) мають єдину валову нумерацію за період діяльності ДКО. До більшості рішень долучено матеріали, на підставі яких вони приймалися. Оригінали постанов підписані Головою ДКО Й. Сталінін, деякі директивні документи з особливих питань функціонування народного господарства на початку війни супроводжувалися підписом В. Молотова, пізніше Л. Берії, іноді А. Мікояна і Г. Маленкова. До фонду 644 опису 1 долучено мікрокопії документів. До фонду включено опис 3 Оперативного бюро ДКО (7 справ) та опис 4 члена ДКО Г. Маленкова (19 справ).

В переліку документів ДКО містяться описи документів, що мали державні грифи «цілком таємно» та «особливої важливості». До переліку увійшли директивні документи з виробництва різних видів озброєнь діючої армії, партизанських загонів та інших військових структур. Опис документів проведено за хронологічним принципом у відповідності з нумерацією постанов і розпоряджень. Найбільш важливим результатом нормативної продуктивності ДКО були рішення та постанови з організації та функціонування партизанського та підпільного рухів. Головним документом з історії Руху Опору є постанова:

«Государственный Комитет Оборонь. Постановление от 30 мая 1942 г. № ГКО-1837сс. «Вопросы партизанского движения». Москва, Кремль.

1. В целях объединения руководства партизанским движением в тылу противника и для дальнейшего развития этого движения соз-

дать при Ставке Верховного Главнокомандования Центральный Штаб Партизанского Движения.

2. Для непосредственного руководства партизанскими отрядами создать при Военных Советах соответствующих фронтов следующие штабы партизанского движения: а) Украинский штаб партизанского движения (при Военном Совете Юго-Западного направления); б) Брянский штаб партизанского движения; в) Западный штаб партизанского движения; г) Калининский штаб партизанского движения; д) Ленинградский штаб партизанского движения; е) Карело-Финский штаб партизанского движения. Перечисленные выше штабы подчинить Центральному Штабу Партизанского движения.

3. В своей практической деятельности по руководству партизанским движением Центральный Штаб Партизанского Движения должен исходить из того, что основной задачей партизанского движения является дезорганизация тыла противника: а) разрушение коммуникационных линий противника (подрыв мостов, порча железнодорожных путей, устройство крушений поездов, нападение на автомобильный и гужевого транспорт противника); б) разрушение линий связи (телефон, телеграф, радиостанции); в) уничтожение складов – боеприпасов, снаряжения, горючего и продовольствия; г) нападение на штабы и другие войсковые учреждения в тылу противника; д) уничтожение материальной части на аэродромах противника; е) осведомление частей Красной Армии о расположении, численности и передвижениях войск противника.

4. В состав Центрального Штаба Партизанского Движения ввести т.т. Пономаренко П. К. (ЦК ВКП(б) – начальник штаба, Сергиенко В. Т. (НКВД), Корнеева Т. Ф. (разведывательного управления НКО).

5. В состав штабов партизанского движения при фронтах ввести следующих т.т.: а) Украинский штаб – т.т. Строкача (НКВД) – начальник штаба, Спивака (ЦК КП(б)У), Виноградова (нач. разведотдела ЮЗ направления); б) Брянский штаб – т.т. Матвеева (секретарь Орловского обкома партии) – начальник штаба, Горшкова (НКВД), Чекмазова (нач. разведотдела Брянского фронта); в) Западный штаб – т.т. Бельченко (НКВД) – начальник штаба, Калинина (ЦК КП(б)Б), Ильницкого (нач. разведотдела Западного фронта); г) Калининский штаб – т.т. Раценко (НКВД) – начальник штаба, Рыжкова (ЦК КП(б)Б), Алешина (нач. разведотдела Калининского фронта); д) Ленинградский штаб – т.т. Никитина (Ленинградский ОК ВКП(б)) – начальник штаба, Алмазова (НКВД), Евстигнеева (нач. разведотдела Ленинградской группы войск); е) Карело-Финский штаб – т.т. Вершинина (НКВД) – начальник штаба, Хорошаева (ЦК КП(б) КФ ССР), Поветкина (нач. разведотдела Карельского фронта).

Председатель Государственного Комитета Обороны Й. Сталин.

Выписки посланы: т.т. Берия, Панфилову, Маленкову, Василевскому, Пономаренко, Сергиенко, Корнееву. Военным советам всех фронтов (кроме Закавказского, Северо-Кавказского, Северо-Западного, Дальне-

восточного, Забайкальського) и всем членам центрального и фронтовых штабов партизанского движения».⁵²

Вказана постанова на законодавчому рівні унормувала організацію та подальше функціонування бойової діяльності у тилу ворога на окупованих територіях. Документ чітко розподіляє повноваження республіканських штабів партизанського руху з визначенням безпосереднього підпорядкування кожного з них. Вказані керівники республіканських штабів та Центрального штабу партизанського руху. У документі визначено головні пріоритетні завдання з дезорганізації тилу противника.

Крім вказаної ДКО випустила цілу низку постанов з питань діяльності партизанського та підпільного рухів. Постанови 1942 р. мали характер організаційних й вирішували нагальні питання матеріально-технічного забезпечення. Прикладом є «Постановление № 326 от 29 июля 1942 г. «О денежном обеспечении личного состава партизанских отрядов»⁵³, «Постановление № 1567 от 9 апреля 1942 г. «О порядке денежного обеспечения лиц, вступивших в народное ополчение, истребительные батальоны и партизанские отряды, мобилизованных на оборонные работы и призванных в формирования МПВО»⁵⁴, «Постановление № 2133 от 3 августа 1942 г. «Вопросы Центрального штаба партизанского движения», «Постановления № 2237 от 4 сентября 1942 г., № 2246 от 6 сентября 1942 г., № 2285 от 9 сентября 1942 г. «Вопросы партизанского движения»⁵⁵ та інші.

Багато постанов присвячено кадровому забезпеченню республіканських та обласних штабів партизанського руху. Це «Постановления № 1939–1940 от 29 июня 1942 г. «Вопросы Центрального штаба партизанского движения (назначения)» и «Постановление. О назначении т. Попова Д. М. членом Западного штаба партизанского движения»⁵⁶, «Постановление № 1952 от 3 июля 1942 г. «О назначении т. Воронцова П. С. членом Калининского штаба партизанского движения», «Постановление № 2096 от 26 июля 1942 г. «О назначении т. Иванова В. И. членом Калининского штаба партизанского движения»⁵⁷, «Постановление № 2635 от 17 декабря 1942 г. «О назначении т. Булатова В. С. уполномоченным Центрального штаба партизанского движения по Крымской АССР»⁵⁸ та інші. Також представлені організаційні та ліквідаційні документи. Зокрема, «Постановление № 2390 от 9 октября 1942 г. «О представителе Центрального штаба партизанского движения на Сталинградском фронте»⁵⁹, «Постановление № 3000 от 7 марта 1943 г. «О расформировании Центрального штаба партизанского движения»⁶⁰ (Додаток В. 11).

Законотворча діяльність Верховних Рад СРСР та УРСР в роки війни була досить нестабільною. Рівень прийняття нормативно-регулятивних документів перейшов з Законів на Рішення, Постанови, Укази Президії ВР СРСР та ВР УРСР. Так, з повною окупацією території України у 1942–1943 рр. відбувається зниження законотвірчої активності до мінімального рівня з фактичною легалізацією рішень партійних, над-

звичайних та військових органів влади. Для прикладу можна навести документ:

«Президиум Верховного Совета СССР. Указ от 22 июня 1941 г. «О военном положении».

... 2. В местностях, объявленных на военном положении, все функции органов государственной власти в области обороны, обеспечения общественного порядка и государственной безопасности принадлежат военным советам фронтов, армий, военных округов, а там, где нет военных советов, – высшему командованию войсковых соединений ...

... 4. По всем вопросам ... военные власти имеют право:

а) издавать обязательные для всего населения постановления, устанавливая за неисполнение этих постановлений наказания ...

б) отдавать распоряжения местным органам власти, государственным и общественным учреждениям и организациям и требовать от них безусловного и немедленного исполнения.

5. Все местные органы государственной власти, государственные, общественные учреждения, организации и предприятия обязаны оказывать полное содействие военному командованию в использовании сил и средств данной местности для нужд обороны страны и обеспечения общественного порядка, и безопасности.

6. За неподчинение распоряжениям и приказам военных властей, а также за преступления, совершенные в местностях, объявленных на военном положении, виновные подлежат уголовной ответственности по законам военного времени ...

... 10. Настоящий Указ распространяется также на местности, где в силу чрезвычайных обстоятельств отсутствуют местные органы государственной власти и государственного управления СССР».⁶¹

Також, існує низка організаційних, мобілізаційних та евакуаційних законодавчих документів. Зокрема: «Указ Президиума Верховного Совета СССР об объявлении в отдельных местностях СССР военного положения № 278 от 22 июня 1941 г.».⁶² З документів ЦДАВОВ України фонду 1 опису 16 «Справи постійного зберігання за 1938–1971 рр.» можна побачити, що рівень прийняття рішень обмежувався Указами та постановами Президії ВР УРСР.⁶³ Вони порушували питання організаційного забезпечення діяльності військових структур, зокрема Українського штабу партизанського руху. Значним за обсягом та широко представленим у матеріалах архівів України є масив документів присвячених заохоченню військових, учасників партизанського та підпільного рухів, представленим їх до державних нагород. Наприклад: «Указ Президиума Верховного Совета СССР от 2 февраля 1943 г. «Об учреждении медали «Партизану Отечественной войны» первой и второй степени» (Додаток Д. 9).⁶⁴

Підсумовуючи необхідно наголосити, що законотворча діяльність органів влади СРСР в роки війни мала особливий характер. Прийняття законодавчих рішень відбувалося відповідно до потреб військового

часу та зовсім не конституційними законодавчими органами влади. Натомість ці функції взяв на себе ДКО, що поєднав у собі законодавчу та виконавчу функцію управління. Відповідно отримуємо доволі сумбурний характер рішень влади, які мали подекуди суперечливий зміст з відсутньою чіткою систематизацією окремих документів. Крім того, зміст законодавчих документів, як правило, не мав юридичних ознак законодавчого акту.

Відповідно до сформованої у воєнні роки нової структури надзвичайних органів влади зі змішаними законодавчими та виконавчими функціями можна відтворити ієрархію законодавчих документів як історичного джерела з історії партизанського та підпільного рухів періоду 1941–1945 рр. Верховні Ради СРСР та УРСР виконували законодавчі функції до прийняття рішення про створення надзвичайного органу управління. Головними документами для джерелознавчого аналізу законодавчого виду історичного письмового джерела є закони, рішення, постанови, укази. Реконструкцію законотворчого процесу та його інформативну можливість доповнюють стенограми засідань, редакції законопроектів та інша допоміжна документація. А прийняті ними документи, згідно Конституції СРСР та УРСР, мали найвищий рівень законності та легітимності в державі.

Законодавчі документи цього періоду, як джерело, дають можливість відтворити систему державного устрою і повноважень органів влади та значення у процесі формування партизанського та підпільного рухів. З утворенням надзвичайних органів управління законодавча функція ВР СРСР та УРСР втрачає свою легітимність й виконує функцію легалізації рішень ДКО, ЦК ВКП(б) та військових органів. Як історичне джерело законодавчого характеру можна назвати такі види документів як постанови, розпорядження, мандати, довідки видані згаданими вище структурами влади у військовий час. Саме ця документація найбільш яскраво відображає процес створення партизанського та підпільного рухів з подальшою організацією їх ефективного функціонування.

Глава 2. Документи нормативного характеру різнорівневих надзвичайних органів влади як історичне джерело

Перші місяці бойових дій 1941 р. на території України внесли корективи не тільки у життя країни, а й у принциповий розподіл владних повноважень між окремими державними органами влади. Документи надзвичайних органів влади СРСР років війни характеризуються переплетенням функціонального навантаження, структурного безладдя, дублюванням різного рівня структурами влади. З точки зору джерелознавчого аналізу ці матеріали складно структурувати за принципом поділу органів та гілок влади. Вони не мають чітких ознак для їх джерелознавчої класифікації, що пояснюється екстремністю та надзвичайністю цих документів.

Матеріали надзвичайних органів влади нормативного характеру як важливе історичне джерело з питань організації спротиву у тилу ворога та партизанських загонів відображають такі види документів: директива, постанова, закон, указ, наказ, приказ. Можна сказати, що такі документи мають екстремно-військовий характер й не властиві діяльності органів влади країни в мирний час. Іншою властивістю є поєднання у кожному з таких документів особливостей законодавчого та виконавчого характеру, відображення діяльності місцевих органів влади, громадських об'єднань. Розглядати групу документів нормативного характеру в надзвичайних умовах війни, що регулюють життя країни загалом та партизанського й підпільного рухів зокрема, варто за походженням (ієрархії надзвичайних органів) підтверджуючи авторство та достовірність інформації конкретного документа або їх комплексу. Необхідно враховувати особливості практики надзвичайних органів влади та реалізацію нормативних документів у державі в умовах війни.

Усі органи влади і управління СРСР як конституційні, так і надзвичайні, створення яких пов'язувалося з війною, були колегіальними, але нерідко рішення приймалися одноособово Й. Сталіним. В умовах бойових дій вся повнота державної влади перебувала у відомстві Державного комітету оборони. Тому документи цього органу є найціннішим джерелом з історії партизанського та підпільного руху. Тематично документи ДКО охоплювали всі питання військового стану країни та були безпосередньо мали керівне значення в організації та діяльності Центрального штабу партизанського руху й Українського штабу партизанського руху (Додатки В. 9–12). Після прийняття рішення, ухвали чи іншого документу їх підтверджували конституційні органи влади – Верховна рада СРСР та республік, уряди СРСР та республік, а також Комуністична партія. Виконання цих рішень проводилось відповідно до структури органів республіканської та місцевої вдали, надзвичайними органами відповідно до відомства – народний комісаріат оборони й Ради фронтів, НКВС та диверсійно-підпільні структури, ЦШПР та УШПР

з територіальними партизанськими формуваннями, підпільні партійні комітети.

Суттєві зміни у владній структурі та необхідність організації надзвичайних органів влади продемонстрував спільний документ РНК СРСР та ЦК ВКП(б). На найвищому державному рівні було проголошено перехід на військовий лад. Радянські органи влади і управління СРСР були колегіальними відповідно всі рішення (юридично) приймалися колегіально. Документи нормативного змісту мали екстрений характер та не відповідали загальній системі довоєнного документообігу. Більшість документів цього часу не були досконалыми з юридичної точки зору, несли в собі заклик-звернення до народу пропагандистсько-агітаційного характеру. Нормативні документи як історичне джерело характеризує колективне авторство найвищих надзвичайних та військових органів влади. Виконання нормативно-регулятивних документів підтверджувалося документацією конституційних та надзвичайних військових органів влади нижчого рівня.

Фундаментальним історичним джерелом у масиві нормативних документів з історії партизанського та підпільного рухів в період 1941–1945 рр. Другої світової війни, яке змінило структуру радянської влади, започаткувало реструктуризацію владних повноважень у СРСР став наступний документ:

«Директива СНК ССРСР і ЦК ВКП(б) партійним організаціям прифронтової полоси «О решительной перестройке всей работы на военный лад» от 29 июня 1941 г.

Вероломное нападение фашистской Германии на Советский Союз продолжается ... Несмотря на создавшуюся серьезную угрозу для нашей страны некоторые партийные, советские, профсоюзные и комсомольские организации и их руководители все еще не понимают смысла этой угрозы, еще не осознали значения этой угрозы, живут благодушно – мирными настроениями и не понимают, что война резко изменила положение, что наша родина оказалась в величайшей опасности и что мы должны быстро и решительно перестроить всю свою работу на военный лад.

Совнарком ССРСР і ЦК ВКП(б) обяывають все партійные, советские, профсоюзные и комсомольские организации покончить с благодушием и беспечностью и мобилизовать все наши организации и все силы народа для разгрома врага, для беспощадной расправы с ордами напавшего германского фашизма.

Совнарком Союза ССР і ЦК ВКП(б) требуют от вас:

1. В беспощадной борьбе с врагом отстаивать каждую пядь советской земли, драться до последней капли крови за наши города и села, проявлять смелость, инициативу и сметку, свойственные нашему народу.
2. Организовать всестороннюю помощь действующей Армии, обеспечить организационное проведение мобилизации запасных, обес-

печить снабжение Армии всем необходимым, быстрое продвижение транспортов с войсками и военными грузами, широкую помощь раненым предоставлением под госпитали больниц, школ, клубов, учреждений.

3. Укрепить тыл Красной Армии, подчинив интересам фронта всю свою деятельность, обеспечить усиленную работу всех предприятий, разъяснить трудящимся их обязанности и создавшееся положение, организовать охрану заводов, электростанций, мостов, телефонной и телеграфной связи, организовать беспощадную борьбу со всякими дезорганизаторами тыла, дезертирами, паникерами, распространителями слухов, оказывая во всем этом быстрое содействие истребительным батальонам. Все коммунисты должны знать, что враг коварен, хитер, опытен в обмане и распространении ложных слухов, учитывать все это в своей работе и не поддаваться на провокации.

4. При вынужденном отходе частей Красной Армии угонять подвижной железнодорожный состав, не оставлять врагу ни одного паровоза, ни одного вагона, не оставлять противнику ни килограмма хлеба, ни литра горючего. Колхозники должны угонять скот, хлеб сдавать под сохранность государственным органам для вывозки его в тыловые районы. Все ценное имущество, в том числе цветные металлы, хлеб и горючее, которое не может быть вывезено, должно безусловно уничтожаться.

5. В занятых врагом районах создавать партизанские отряды и диверсионные группы для борьбы с частями вражеской армии, для разжигания партизанской войны всюду и везде, для взрыва мостов, дорог, порчи телефонной и телеграфной связи, поджога складов и так далее. В захваченных районах создавать невыносимые условия для врага и всех его пособников, преследовать и уничтожать их на каждом шагу, срывать все их мероприятия.

Для руководства всей этой деятельностью заблаговременно, под ответственность первых секретарей обкомов и райкомов создавать из лучших людей надежные подпольные ячейки и явочные квартиры в каждом городе, районном центре, рабочем поселке, железнодорожной станции, в совхозах и колхозах.

6. Немедленно предавать суду военного трибунала всех тех, кто своим паникерством и трусостью мешает делу обороны, – невзирая на лица...

Председатель Совнаркома СССР и секретарь ЦК ВКП(б) И. Сталин
Заместитель Председателя Совнаркома СССР В. Молотов».⁶⁵

Вказане історичне джерело обґрунтовує необхідність кардинальних перемін в апараті влади, визначає першочергові завдання в діяльності на місцях, встановлює необхідність партизанської та підпільної роботи на окупованій території. Документ є свідченням важливих перемін в державі та суспільстві. Виконання поставлених завдань привело до створення нових органів влади з новими надзвичайними повноваженнями та власною документальною базою в дослідженні процесів суспільства

в умовах війни. Інформативність та достовірність документа підтверджують авторство та владні органи, які новими нормами реорганізували державне життя відповідно до вимог воєнного часу. Матеріали надзвичайних органів влади приймалися до виконання на нижчих владних рівнях і становили групу нормативних документів, що регулювали життєдіяльність в СРСР.

Принципово важливим у джерелознавчому аналізі партизанського та підпільного рухів в період 1941–1945 рр. є документальний комплекс неконституційних надзвичайних органів державної влади, до кола повноважень яких входили законодавчі, виконавчі, судові, військові. Серед документів надзвичайних органів влади провідна пропагандистська функція простежується в партійних документах, в яких сформульовано цілі й завдання, стратегія і тактика політичної боротьби, визначено сили, засоби і форми, з допомогою яких пропонується перетворення суспільства на єдиний військовий табір. Під натиском противника і необхідності консолідувати зусилля та ресурси на військовий лад було вирішено поєднати функції різних державних органів в єдиний центр влади й керівництва. Таким надзвичайним органом влади ставав Державний комітет оборони, який поєднав законодавчу і виконавчу функції держави та інформаційно-пропагандистську впливовість єдиної політичної сили.

Так, спільною постановою ЦК ВКП(б), Президіуму Верховної Ради СРСР і РНК СРСР від 30 червня 1941 р. про створення Державного Комітету Оборони (ДКО) утворювалася система надзвичайних органів влади.

«Президиум Верховного Совета СССР, Совет Народных Комиссаров СССР

Постановление от 30 июня 1941 года

О создании Государственного Комитета Обороны

Ввиду создавшегося чрезвычайного положения и в целях быстрой мобилизации всех сил народов СССР для проведения отпора врагу, вероломно напавшему на нашу Родину, Президиум Верховного Совета СССР, Центральный Комитет ВКП(б) и Совет Народных Комиссаров СССР признали необходимым:

1. Создать Государственный Комитет Обороны в составе:
 - т. Сталин И. В. (председатель)
 - т. Молотов В. М. (заместитель председателя)
 - т. Ворошилов К. Е.
 - т. Маленков Г. М.
 - т. Берия Л. П.
2. Сосредоточить всю полноту власти в государстве в руках Государственного Комитета Обороны.
3. Обязать всех граждан и все партийные, советские, комсомольские и военные органы беспрекословно выполнять решения и распоряжения Государственного Комитета Обороны».⁶⁶

Метою такої реструктуризації органів влади була необхідність перебудови та мобілізації СРСР і її республік відповідно до вимог війни. Державний Комітет Оборони не мав свого апарату і діяв через існуючі державні, партійні, громадські органи і своїх уповноважених, що збільшувало документообіг між установами та централізацію влади в країні.

Матеріали новоствореного ДКО регламентували мілітаризовану структуру організації суспільства загалом та утворення окремих воєнізованих і військових формувань, зокрема підпільні обкоми, партизанські загони та підпільні організації у містах. З початком війни в керівництві партизанським рухом не було чіткої структури в організації та послідовності їх дій. Ними одночасно намагалися керувати партійні комітети, Генштаб, Військові ради фронтів, НКВС без достатнього узгодження зусиль між собою. В свою чергу цей факт зумовлював деструктивні тенденції та плутанину у постановці й вирішенні партизанськими формуваннями бойових завдань. Як наслідок, розпорошеність керівних структур партизанського та підпільного рухів призводило до виснаження сил і ресурсів в досягненні однієї мети різними структурами.

Поєднання членами ДКО вищих партійних та державних владних посад ініціювало подальше переплетення партійної та радянської нормативної документації на всіх рівнях державного управління. Цей воєнно-політичний орган мав надзвичайні повноваження і діяв як через конституційні органи влади та партійні органи, так і через створювані ним комітети, ради, комісії. На місцях для оперативного керівництва на найважливіші військово-промислові комплекси призначалися уповноважені ДКО. Діяли «штаби», «оперативні групи», «комітети» оборони в складі місцевих партійних і радянських керівників, представників військового командування. До справи оборони країни і Руху Опору були залучені різні комітети, фонди, народні ініціативи щодо допомоги фронту, прорадянськи патріотично налаштоване зарубіжжя, а також церква. Під час окупації України Президія Верховної Ради УРСР, Раднарком республіки та інші органи державної влади України були змушені тимчасово працювати в евакуації. Але в зоні окупації проводили роботу серед неевакуйованого населення надзвичайні органи Радянського Союзу – підпільні обкоми, міськкоми і райкоми партії, представники партизанського руху.

У перші місяці бойових дій 1941 та початку окупації території України керівництво партії та радянської влади намагається організувати партизанський та підпільний спротив військам Вермахту. Одним з перших документів виданих з метою мобілізувати радянський народ на відсіч німецькому агресору й була директива РНК СРСР і ЦК ВКП(б) прийнята 29 червня 1941 р. В ній містилися заклики до партійних і радянських органів виступити організаторами спротиву німецьким загарбникам. Однак, в організаційній частині цей документ був незначущим оскільки не містив конкретизації форм, методів, засобів боротьби. На місцях працівники партійних комітетів органів влади не знали з чого

починати, кого залишати в підпіллі, хто має складати партизанські загони, зібрати зброю, боєприпаси, одяг для бійців, як забезпечити їх продовольством. Нерідко траплялося, що керівники партійних комітетів, радянських органів влади в районах, яким загрожували окупація ганебно кидали свої посади і тікали в тил.

На окупованій території залишалася чинною нормативно-правова система радянського законодавства. У місцевостях України, які тривалий час контролювалися партизанськими загонами і з'єднаннями, відроджувалася традиційна для Радянської України система органів влади. Функції цих органів виконували командири партизанських формувань з правом продукування нормативної документації місцевого рівня дії. Правовою підставою таких повноважень був Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про оголошення в окремих місцевостях СРСР воєнного стану» від 22 червня 1941 р.

«На основании статьи 49 п. «п» Конституции СССР объявить военное положение в Архангельской области, Белорусской ССР, Вологодской области, Воронежской области, Ивановской области, Карело-Финской ССР, Калининской области, Краснодарском крае Крымской АССР, Курской области, Литовской ССР, Латвийской ССР, городе Ленинграде и Ленинградской области, Молдавской ССР, Мурманской области, городе Москве и Московской области, Орловской области, Ростовской области, Рязанской области, Смоленской области, Тульской области, Украинской ССР, Эстонской ССР и Ярославской области.

Председатель Президиума Верховного Совета СССР М. Калинин
Секретарь Президиума Верховного Совета СССР А. Горкин».⁶⁷

На початковому етапі війни радянська держава була змушена передати частину функцій нормативно-правового характеру збройним силам з широкими надзвичайними повноваженнями. Відповідно до зазначеного Указу Президії Верховної Ради СРСР від 22 червня 1941 р. військові ради всіх рівнів отримали всю повноту влади на території розташування фронтів, армій, флотів. Рішення військових рад були обов'язковими для виконання виконкомами місцевих рад, якщо вони ще здійснювали свою діяльність на вказаних територіях. Військовий стан, відповідно до статей Конституції СРСР, оголошувався в окремих місцевостях СРСР в інтересах її оборони і забезпечення громадського порядку, державної безпеки. На територіях, де було оголошено військовий стан, всі функції органів державної влади у справах оборони належали військовим радам фронтів, армій, військових округів, там, де не було військових рад, – вищому командуванню військових та партизанських з'єднань.

За документами військові органи влади на території з військовим станом мали право відповідно до діючих законів та постанов Уряду залучати населення та підпільні формування до трудової повинності на оборонних роботах, до охорони шляхів сполучення, споруд, засобів зв'язку, електростанцій, електромереж та інших важливих об'єктів, для боротьби з пожежами, епідеміями і стихійними лихами, встановлювати

військово-квартирну повинність для військових частин і закладів, оголошувати трудову і авто-гужову повинність для воєнних потреб, встановлювати режим роботи закладів і підприємств, впроваджувати комендантську годину, проводити обшуки і затримання підозрілих осіб, регулювати переміщення громадян через лінію фронту, евакуювати населення та заклади з територій із загрозою окупації. Військові надзвичайні органи влади на території військового стану були наділені правами видавати обов'язкові для всього населення постанови, видавати накази та розпорядження місцевим органам влади з обов'язковим їх виконанням.

Згідно інформації джерел нормативного характеру місцеві органи державної влади були зобов'язані надавати повне сприяння військово-му керівництву ресурсами для потреб оборони країни. За саботаж та невиконання розпоряджень і приказів військової влади Указ передбачав кримінальну відповідальність відповідно до законів воєнного часу із залученням військових органів судової влади – військових трибуналів. До компетенції трибуналів належали питання: державна зрада й правопорушення, розтрати соціалістичних ресурсів та власності, злочини військовослужбовців, карні справи, дезертирство та ухилення від військової повинності, незаконний обіг зброї. Розгляд подібних справ здійснювався за правилами положення про військові трибунали в районах воєнних дій без права апеляції та касації. Даний Указ розповсюджувався й на території, де в міру надзвичайних умов, були відсутні місцеві органи влади і органи державного управління СРСР.

Таке розширення повноважень військових установ в умовах бойових дій було певною мірою виправданим і дозволило державі досягти чітких результатів у зміцненні обороноздатності країни. Але, під час звільнення України від нацистів адміністрування військових чинів часто завдавало шкоди у налагодженні мирного життя на деокупованих територіях.

Процес організації народного спротиву знайшов відображення у документах партійних та державних органів влади. Так, 7 липня 1941 р. було опубліковано документ Президії Верховної Ради УРСР, РНК УРСР і ЦК КП(б)У «До українського народу», який дає джерелознавцю можливість охарактеризувати суспільні настрої та заходи з мобілізації в пропагандистсько-емоційній площині викладу звернення.

«Відозва Президії Верховної Ради УРСР, Ради Народних Комісарів і ЦК КП(б)У до українського народу від 6 липня 1941 р.

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!

До українського народу.

Товариші робітники, селяни, інтелігенція великого українського народу!

Кровожерний ворог напав на нашу землю. У смертельній ненависті до мирної радянської країни, свободолубивого нашого народу збожеволілий Гітлер кинув свої фашистські банди, щоб перетворити нас на рабів, знищити нашу національну державу, культуру, пограбу-

вати нашу землю і посадити на шию нашого вільного народу катів і їх наймитів, німецьких капіталістів, баронів, поміщиків. Кривавий розбійник зазіхає на українську пшеницю, сало, нафту, метал, вугілля, на багатства і добро квітучої Радянської України. Гітлерівські людожери несуть на своїх штиках ярмо, якого ще не знала історія людства. Жити у вільній Україні або власти в рабство під ярмом Гітлера – так тепер стоїть питання перед українським народом.

Проклятий ворог віроломним нападом захопив частину нашої рідної України. Це не може налякати наш могутній войовничий народ. Німецьких псів-рицарів рубали мечі воїнів Данила Галицького, рубали їх шаблі козаків Богдана Хмельницького; кайзерівські полчища знищено в 1918 році. Завжди ми били німецького розбійника, а тепер ми навіки відрубасмо йому лапи, залиті кров'ю багатьох народів.

Брати і сестри! Доблесні воїни героїчної Червоної Армії самовіддано відбивають одчайдушні спроби фашистських загарбників просуватися вглиб країни. На смертний бій з найлютішим своїм ворогом піднялася вся Україна разом з братніми народами Радянського Союзу. Почалася наша велика священна вітчизняна війна.

Президія Верховної Ради Української РСР, Рада Народних Комісарів України, Центральний Комітет Комуністичної партії (більшовиків) України закликають вас, робітники, селяни, інтелігенція, чинити найжорстокіший опір ворожій навалі. Настав час, коли кожний, не жалкуючи життя, повинен до кінця виконати священний обов'язок перед Батьківщиною, перед своїм народом. Де б не з'явився ворог, – він повинен знайти собі могилу. Хай кожна хата і будинок, хай кожне місто і село несуть смерть гітлерівським розбійничим зграям.

Відродимо давні традиції українських партизанів, які нещадно знищували в роки громадянської війни німецьких окупантів. На зайнятій ворогом території створюйте кінні і піші партизанські загони, диверсійні групи для боротьби з частинами ворожої армії, висаджуйте в повітря в тилу у ворога мости, дороги, знищуйте телеграфний і телефонний зв'язок, підпалюйте ліси і склади, громіть обози противника. Створюйте ворогові і його пособникам нестерпні умови, нещадно переслідуйте і знищуйте їх, всіма способами зривайте всі заходи ворога.

Колгоспники, робітники радгоспів і МТС! Якщо вашій місцевості загрожує вороже загарбання, – забирайте з собою трактори і автомашини, забирайте з собою худобу і коней. Не лишайте ворогові ні одного кілограма хліба, ні одного літра пального.

Товариші робітники та інтелігенція! Якщо вашому місту загрожує ворожа навала, – не лишайте нічого цінного ворогові. Все цінне майно, яке не може бути вивезене, повинне безумовно знищуватися.

Не легко нам знищувати добро, добуте нашою вільною працею, нашим потом, нашою кров'ю, але ми зобов'язані це зробити в ім'я перемоги, яка вирішує долю українського народу, долі України і всього Радянського Союзу.

Сини і дочки великої України! У всенародній вітчизняній війні проти фашистських гнобителів нічого не пошкодуємо, щоб подолати ворога, щоб захистити свою честь, свою свободу. Батьківщина вимагає від нас безмежної самовідданості, організованості, єдності і непохитної згуртованості навколо партії більшовиків... Батьківщина кличе на подвиг у бою, на подвиг у праці.

Наполегливою роботою на виробництві, в колгоспах, у шахтах, лабораторіях будемо наближати час перемоги над ненависним ворогом. Більше снарядів, гармат, літаків, бомб, танків! Більше провіанту, фуражу!

На підтримку Червоної Армії і Червоного Флоту об'єднуйтесь в могутні полки народного ополчення України! Ідемо в рішучий і побідоносний бій!

Велика наша сила, не зломити її, не зігнути! В морі народного гніву потопимо гітлерівську гадину. Цим ми зробимо святе діло – не тільки знищимо небезпеку, яка нависла над нашою країною, а й допоможемо визволенню народів Європи, поневолених німецьким фашизмом. У своїй священній вітчизняній війні ми не самотні. Все передове людство – з нами.

Діло наше праве! Перемога буде за нами! Ніколи українці не будуть німецькими рабами!

Вперед! За нашу рідну Україну!

В бій! За Батьківщину, за честь, за свободу!

Голова Президії Верховної Ради Української РСР М. Гречуха

Голова Ради Народних Комісарів Української РСР Л. Корнієць

Секретар Центрального Комітету КП(б)У України М. Хрущов
м. Київ, 6 липня 1941 р.».⁶⁸

У документі прослідковується інформація про необхідність відродження «славних традицій українських партизанів, які нещадно знищували в роки громадянської війни німецьких окупантів». Цей історичний документ наголошував на необхідності ініціювання та взяття під контроль наростаючого партизанського руху перш за все перевіреними комуністами, комсомольцями та ветеранами громадянської війни. Велася робота щодо створення органів керівництва партизанським рухом. Звернення до народу Президії Верховної Ради УРСР, РНК УРСР і ЦК КП(б)У є прикладом колективних документів пропаганди та агітації періоду війни. Такий заклик формулював для нижчих радянських органів влади мобілізаційну методичку та був орієнтиром в ідеологічному спрямуванні мілітаризації суспільства. Це історичне джерело має декласований характер, спрямоване на характерні для Комуністичної партії соціальні верстви: робітники, селяни та інтелігенція. В ньому прослідковується намагання радянської влади організувати масовий спротив ворогові в усіх сферах життєдіяльності на основі психологічного нагнітання та вироблення у населення страху перед окупацією й ненависті до ворога.

Інформація документа створювала ідеологічні передумови для формування та запровадження пізніше військової тактики «випаленої землі».

Вже 18 липня 1941 р. директива про створення ДКО від 29 червня 1941 р. була доповнена постановою ЦК ВКП(б) про організацію боротьби в тилу ворога.

«Постановление ЦК ВКП(б) об организации борьбы в тылу германских войск 18 июля 1941 г.

В войне с фашистской Германией, захватившей часть советской территории, исключительно важное значение приобрела борьба в тылу германской армии. Задача заключается в том, чтобы создать невыносимые условия для германских интервентов, дезорганизовать их связь, транспорт и сами воинские части, срывать все их мероприятия, уничтожать захватчиков и их пособников, всемерно помогать созданию конных и пеших партизанских отрядов, диверсионных и истребительных групп, развернуть сеть наших большевистских подпольных организаций на захваченной территории для руководства всеми действиями против фашистских оккупантов. В этой борьбе с фашистскими захватчиками мы имеем много еще не использованных средств, много упускаемых нами возможностей для нанесения тяжелых ударов по врагу. Во всем этом нас беззаветно поддержат в каждом городе и в каждом селе сотни и тысячи наших братьев и друзей, попавших теперь под пяту германских фашистов и ждущих с нашей стороны помощи в деле организации сил для борьбы с оккупантами.

Чтобы придать всей этой борьбе в тылу германских войск самый широкий размах и боевую активность, необходимо взяться за организацию этого дела на месте самим руководителям республиканских, областных и районных партийных и советских организаций, которые должны в занятых немцами районах лично возглавить это дело, возглавить группы и отряды самоотверженных борцов, уже ведущих борьбу по дезорганизации вражеских войск и по уничтожению захватчиков. Между тем все еще не редки случаи, когда руководители партийных и советских организаций в районах, подвергшихся угрозе захвата немецких фашистов, позорно бросают свои боевые посты, отходят в глубокий тыл, на спокойные места, превращаются на деле в дезертиров и жалких трусов. При этом руководители республиканских и областных парторганизаций в ряде случаев не принимают мер к решительной борьбе с этими позорными фактами.

ЦК ВКП(б) требует от всех партийных и советских организаций и, прежде всего, от их руководителей покончить с таким нетерпимым положением и предупреждает, что наша партия и правительство не останутся перед самыми крутыми мерами в отношении шкурников и дезертиров, и выражает уверенность в том, что партийные организации примут все меры к очистке парторганизаций от этих перерожденцев и к сплочению всех своих сил для разгрома врага на фронте и в тылу, для подготовки нашей победы над фашистскими бандами.

В соответствии с этим ЦК ВКП(б) требует от ЦК национальных компартий, обкомов и райкомов в захваченных и находящихся под угрозой захвата врагом областях и районах проведения следующих мер:

1. Для организации подпольных коммунистических ячеек и руководства партизанским движением и диверсионной борьбой в районы, захваченные противником, должны быть направлены наиболее стойкие руководящие партийные, советские и комсомольские работники, а также преданные советской власти беспартийные товарищи, знакомые с условиями района, в который они направляются. Засылка работников в эти районы должна быть тщательно подготовлена и хорошо законспирирована, для чего следует каждую группу (2–3–5 человек) засылаемых связывать только с одним лицом, не связывая засылаемые группы между собой.

2. В районах, находящихся под угрозой захвата противником, руководители партийных организаций должны немедленно организовать подпольные ячейки, переведа уже сейчас коммунистов и комсомольцев на нелегальное положение.

Для обеспечения широкого развития партизанского движения в тылу противника партийные организации должны немедленно организовать боевые дружины и диверсионные группы из числа участников Гражданской войны и из тех товарищей, которые уже проявили себя в истребительных батальонах, в отрядах народного ополчения, а также из работников НКВД, НКГБ и др. В эти же группы должны быть влиты коммунисты и комсомольцы, которые не используются для работы в подпольных ячейках.

Партизанские отряды и подпольные группы должны быть обеспечены оружием, боеприпасами, деньгами и ценностями, для чего заблаговременно должны быть в надежных местах зарыты и запряганы необходимые запасы.

Необходимо также заблаговременно позаботиться об организации связи подпольных ячеек и партизанских отрядов с советскими районами, для чего их снабдить радиоаппаратами, использовать ходоков, тайнопись и пр., а также обеспечить посылку и печатание на месте листовок, лозунгов, газет.

3. Партийные организации под личным руководством их первых секретарей должны выделить для формирования и руководства партизанским движением опытных боевых и до конца преданных нашей партии, лично известных руководителям парторганизаций и проверенных надеде товарищей.

4. ЦК компартий союзных республик, крайкомы, обкомы должны сообщать ЦК ВКП(б) по специальному адресу фамилии товарищей, выделенных для руководства партизанскими отрядами.

ЦК ВКП(б) требует, чтобы руководители партийных организаций лично руководили всей этой борьбой в тылу немецких войск, чтобы они вдохновляли на эту борьбу преданных советской власти людей

личним примером, смелостью и самоотверженностью, чтобы вся эта борьба получила размах непосредственной, широкой и героической поддержки Красной Армии, сражающейся на фронте с германским фашизмом.

Центральный Комитет Всесоюзной Коммунистической партии (большевиков)».⁶⁹

У цьому документі прослідковується процес формування партизанського та підпільного рухів, якому партійні організації повинні були надати «найширший розвій і бойову активність». Спротив окупації відбувався у двох напрямках – у містах за закликом партії та комсомолу організовувалися підпільні органи влади та їх бойові загони, у сільській місцевості зі сприятливими природними умовами (ліс), на основі партійних райкомів формувалися партизанські загони. Матеріальне забезпечення таких груп намагалися приготувати методом закладки у схрони необхідну кількість продовольства, амуніції, зброї і засобів зв'язку. Для забезпечення керівництва партизансько-підпільного руху виділялися партійні перевірені працівники, військові спеціалісти з диверсійної роботи. На етапі формування підпільно-партизанського руху у період впевненого наступу агресора проявилися найгірші якості адміністративно-партійної системи радянської влади. Більшість залишених партійних та комсомольських працівників в умовах небезпеки та війни виявилися ненадійними, зрадниками та колабораціоністами.

Не залишалися осторонь від процесу активного формування та поширення партизанського руху на окупованій території України органи НКВС та НКДБ, що підтверджує сьогодні велика кількість письмових джерел. Першими діями органів НКДБ на початку війни стали заходи щодо нейтралізації і убезпечення виступів антирадянськи налаштованого елемента, які відображені в «Директиве НКГБ СССР № 127/5809 от 22 июня 1941 г.»

«В связи с начавшимися военными действиями с Германией приказываю немедленно провести следующие мероприятия:

- 1) привести в мобилизационную готовность весь оперативно-чекистский аппарат НКГБ – УНКГБ;
- 2) провести изъятие разрабатываемого контрреволюционного и шпионского элемента;
- 3) мобилизовать внимание всей агентурно-осведомительной сети на своевременное вскрытие и предупреждение всех возможных вредительско-диверсионных актов в системе народного хозяйства, и в первую очередь, на предприятиях оборонной промышленности и железнодорожного транспорта;
- 4) при поступлении данных о готовящихся государственных преступлениях – шпионаж, террор, диверсии, бандитские выступления, восстания, призыв к забастовкам, контрреволюционный саботаж и т. д. – немедленно принимать оперативные меры к пресечению всяких попыток вражеских элементов нанести ущерб Советской власти;

5) совместно с НКВД – УНКВД обеспечить:

а) строгую охрану важнейших промышленных предприятий, железнодорожных узлов, станций, мостов, радиотелефонных, телеграфных станций, аэродромов, банков и т. д.;

б) мобилизовать внимание работников милиции на борьбу с возможными проявлениями паники;

в) привести в боевую готовность пожарные команды.

Намеченные вами мероприятия согласуйте с первыми секретарями ЦК компартий республик, крайкомов, обкомов ВКП(б) и о результатах проводимой работы телеграфируйте в НКГБ СССР немедленно.

Народный комиссар государственной безопасности СССР Меркулов».⁷⁰

Відповідно до директиви НКДБ СРСР № 127/5809 органи держбезпеки отримали завдання привести у готовність весь оперативно-чекістський апарат, провести вилучення контрреволюційного та шпигунського елементу, який перебував у стадії розробки, забезпечити своєчасне розкриття і попередження всіх шкідницько-диверсійних актів у системі народного господарства, на оборонних підприємствах. Результатом таких дій стала масова жорстока розправа з політичними в'язнями міст України, що не додало авторитету більшовицькій владі у період формування партизанського руху.

З початком війни відбулася й значна централізація органів державної безпеки та внутрішніх справ. 21 липня 1941 р. НКДБ і НКВС СРСР були об'єднані в єдиний НКВС СРСР (перед війною НКВС поділили на два наркомати: внутрішніх справ і державної безпеки). «Постановление Политбюро ЦК ВКП(б) об утверждении указа президиума Верховного Совета СССР об объединении НКВД в единый наркомат. 21 июля 1941 г.

Об объединении Наркомата внутренних дел и Наркомата государственной безопасности в единый Наркомат внутренних дел

Утвердить проект указа Президиума Верховного Совета СССР «Об объединении Наркомата внутренних дел и Наркомата государственной безопасности в единый Наркомат внутренних дел».

Указ Президиума Верховного Совета СССР «Об объединении Наркомата внутренних дел и Наркомата государственной безопасности в единый Наркомат внутренних дел»

В связи с переходом от мирного времени на военные условия работы признать целесообразным объединение Народного комиссариата внутренних дел и Народного комиссариата государственной безопасности в единый Народный комиссариат внутренних дел.

Соответствующее объединение органов НКВД и НКГБ произвести в союзных и автономных республиках, краях и областях.

Народным комиссаром внутренних дел назначить тов. Берия Лаврентия Павловича.

Тов. Меркулова Всеволода Николаевича назначить первым заместителем Народного комиссара внутренних дел.

Председатель Президиума Верховного Совета Союза ССР М. Калинин

Секретарь Президиума А. Горкин

20 июля 1941 г.».⁷¹

На початку серпня 1941 р. відбулося аналогічне об'єднання органів держбезпеки та внутрішніх справ УРСР. Діяльність органів держбезпеки мала відверто репресивний характер. Крім репресивних функцій на органи НКВС покладалися функції охорони військових тилів, створення й керівництво винищувальними батальйонами, організація збройного опору в тилу ворога. Необхідність створення об'єднаного органу з питань безпеки характеризується проблемою боротьби з диверсійно-агентурною системою ворога, дезертирством в лавах радянської армії, інакомисленням та колабораціонізмом в радянському суспільстві на окупованих територіях та районах евакуації, централізацією підпільно-партизанської діяльності по лінії НКВС, організацією контролю за новоствореними партизанськими та підпільними формуваннями.

Незабаром після окупації частини радянської території з'явився специфічний орган військової влади в окупованих районах – представники партизанського руху. Створювалася відповідна система партизанських представників, що охоплювала всі райони окупованої України. На практиці у степових областях партизанські загони не були ефективним та передислоковувалися на північ України. Він виявляв значний вплив на представлення та функціонування радянської влади на тимчасово окупованих територіях України.

Широкий і організований розмах партизансько-підпільна діяльність набула тільки після того, як було організовано відповідне управління партизанськими загонами та формуваннями. Партизанська та підпільна діяльність на окупованих територіях першого року війни виявила значні недоліки в її організації. Першочерговим завданням стало подолання «отаманщини» – існувало суперництво між різними керівними органами партизанських загонів. Керівництво здійснювалося партійними підпільними органами, відповідними підрозділами НКВС та військових структур СРСР. Діяльність партизанських та підпільних формувань в умовах поганого зв'язку з центральними органами оборони проявила проблему некерованості та подекуди взаємних протистоянь у діях партизанських та підпільних формувань.

Це зумовило появу відповідної нормативної документації, що регулювала функціонування партизанської та підпільної діяльності. У військово-надзвичайній владній вертикалі держави та нормативно-правової системи у час війни для керівництва партизанським рухом було створено Центральний штаб партизанського руху та його структурна одиниця Український штаб партизанського руху.

30 травня 1942 р. ДКО прийняв Постанову № ГКО-1837сс «Про створення при Ставці Верховного Головного Командування Центрального штабу партизанського руху».

«Вопросы партизанского движения.

Москва, Кремль.

Совершенно секретно.

1. В целях объединения руководства партизанским движением в тылу противника и для дальнейшего развития этого движения создать при Ставке Верховного Главнокомандования Центральный Штаб Партизанского Движения.

2. Для непосредственного руководства партизанскими отрядами создать при Военных Советах соответствующих фронтов следующие штабы партизанского движения:

а) Украинский штаб партизанского движения (при Военном Совете Юго-Западного направления);

б) Брянский штаб партизанского движения;

в) Западный штаб партизанского движения;

г) Калининский штаб партизанского движения;

д) Ленинградский штаб партизанского движения;

е) Карело-Финский штаб партизанского движения.

Перечисленные выше штабы подчинить Центральному Штабу Партизанского движения.

3. В своей практической деятельности по руководству партизанским движением Центральный Штаб Партизанского Движения должен исходить из того, что основной задачей партизанского движения является дезорганизация тыла противника:

а) разрушение коммуникационных линий противника (подрыв мостов, порча железнодорожных путей, устройство крушений поездов, нападение на автомобильный и гужевого транспорт противника);

б) разрушение линий связи (телефон, телеграф, радиостанции);

в) уничтожение складов – боеприпасов, снаряжения, горючего и продовольствия;

г) нападение на штабы и другие войсковые учреждения в тылу противника;

д) уничтожение материальной части на аэродромах противника;

е) осведомление частей Красной Армии о расположении, численности и передвижениях войск противника.

4. В состав Центрального Штаба Партизанского Движения ввести т. т. Пономаренко П. К. (ЦК ВКП(б)) – начальник штаба, Сергиенко В. Т. (НКВД), Корнеева Т. Ф. (Разведуправление НКО).

5. В состав штабов партизанского движения при фронтах ввести следующих т.т.:

а) Украинский штаб – т.т. Строкача (НКВД) – начальник штаба, Спивака (ЦК КП(б)У), Виноградова (нач. Разведотдела ЮЗ направления);

б) Брянський штаб – т.т. Матвеева (секретарь Орловського обкома партії) – начальник штаба, Горшкова (НКВД), Чекмазова (нач. Разведотдела Брянського фронту);

в) Западний штаб – т.т. Бельченко (НКВД) – начальник штаба, Калинина (ЦК КП(б)Б), Ильницького (нач. Разведотдела Західного фронту);

г) Калининський штаб – т.т. Раценко (НКВД) – начальник штаба, Рыжкова (ЦК КП(б)Б), Алешина (нач. Разведотдела Калининського фронту);

д) Ленинградський штаб – т.т. Никитина (Ленинградський ОК ВКП(б)) – начальник штаба, Алмазова (НКВД), Евстигнеева (нач. Разведотдела Ленинградської групи військ);

е) Карело-Фінський штаб – т.т. Вершинина (НКВД) – начальник штаба, Хорошаева (ЦК КП(б) КФ ССР), Поветкіна (нач. Разведотдела Карельського фронту).

Председатель Государственного комитета обороны И. Сталин

Выписки посланы: т. т. Берия, Панфилову, Маленкову, Василевскому, Пономаренко, Сергиенко, Корнееву. Военным советам всех фронтов (кроме Закавказского, Северо-Кавказского, Северо-Западного, Дальневосточного, Забайкальского) и всем членам центральных и фронтовых штабов партизанского Движения».⁷²

В межах реалізації документу, у республіках, краях і областях були створені відповідні штаби, які керували партизанським рухом. При Військових радах фронтів також створювалися партизанські штаби. У тилу німецько-фашистських військ створювалися партизанські краї, зони, в яких відновлювалися органи радянської влади, колгоспи, підприємства місцевої промисловості, медичні, культурно-побутові та інші установи. Створенню та організаційному оформленню широкого та розгалуженого партизанського руху передувала масована комуністична ідеологічно-агітаційна інформаційна кампанія й поява юридично та фактично не підконтрольних стихійних підпільних й партизанських загонів на окупованих територіях, які становили загрозу довірі радянській системі влади.

У перший місяць війни керівництво СРСР намагалися закласти основи партизанської боротьби, політичне та ідеологічне управління якою мала очолити Комуністична партія і спеціально навчені та перевірені комуністичні або комсомольські діячі. На практиці організацію широкомасштабного партизанського руху не змогли провести в повній мірі ні партійно-радянське керівництво СРСР, ні органи держбезпеки, ні військово командування. Такий розвиток спричинили безвідповідальність, панікерство та дезертирство партійних діячів на місцях, ліквідація матеріально-технічної бази, побоювання і часто небажання вищого керівництва держави в умовах війни організувати тиліві збройні формування.

У ході війни процес організації та діяльності партизансько-підпільних груп, укомплектування створюваних формувань кадрами і оснащення їх зброєю, часто мав імпровізований характер і проходив в довільній формі. Внаслідок не вирішення питання про централізацію керівництва, партизанською боротьбою займалися паралельно партійні організації (ЦК, обкоми, міськкоми і райкоми партії), органи НКВС (наркомати внутрішніх справ союзних республік, їхні обласні, міські та районні відділи), військові ради і політуправління фронтів, політичні та розвідувальні відділи армій. Координація дій і прийняття необхідних рішень на вищому рівні були відсутні. Органи НКВС в контролюванні партизансько-підпільного руху бачили свою головну мету у веденні диверсійно-терористичної роботи спеціально підготовленими кадрами на окупованій території, переважно у великих містах і населених пунктах.⁷³

30 червня 1941 р. на засідання Політбюро ЦК КП(б)У були запрошені відповідальні працівники апарату ЦК, Раднаркому УРСР, НКВС. Серед розглянутих питань йшлося про «створення партизанських загонів, підпілля і диверсійних груп». Головним завданням ставилося взяти під партійний контроль стихійні формування партизанського руху та налагодити взаємодію між різними силовими структурами радянської влади. На створену за підсумками наради Оперативну групу на чолі з М. Співаком покладалося завдання організації мережі нелегальних партійних організацій, створення партизанських загонів, підбір і підготовка кадрів для боротьби в тилу ворога. Керівництво згаданою групою здійснювали секретарі ЦК КП(б)У М. Бурмистренко і Д. Коротченко. Була забезпечена співпраця з 4-м управлінням НКВС УРСР і військовими радами Південно-Західного і Південного фронтів.

Паралельно з партійними комітетами відповідні заходи здійснювалися за лінією НКВС. 25 червня 1941 р. відповідно до наказу з Москви при НКВС УРСР та його обласних управліннях були створені оперативні групи для боротьби з парашутними десантами і диверсантами противника, на які покладалася і завдання організації партизанських загонів. 25 серпня 1941 р. згадані оперативні групи були реорганізовані в 4-ті управління (відділи) з організації і керівництва бойовою діяльністю винищувальних батальйонів, партизанських загонів і диверсійних груп. До обов'язків цих органів входило керівництво створенням і бойовою діяльністю винищувальних батальйонів, партизанських загонів, диверсійних груп; організація живого і технічного зв'язку з партизанськими загонами і диверсійними групами, які діяли у ворожому тилу; організація розвідки в районах майбутніх дій загонів і груп; забезпечення партизанських формувань зброєю, набоями, технікою, продовольством та одягом. 4-те управління НКВС УРСР очолив заступник наркома внутрішніх справ Т. Строкач.⁷⁴

Попри те, що у постанові від 29 червня 1941 р. не йшлося про роль і місце органів НКВС і НКДБ, але нею обумовлювалося створення

Особливої групи при наркомові внутрішніх справ. Одним із завдань цієї групи була організація партизанської боротьби у тилу противника. Начальників служб та підрозділів НКВС наказом наркомату зобов'язували надавати Особливій групі сприяння у будь-якій формі для розгортання розвідувально-диверсійної роботи у тилу німецьких військ.⁷⁵

Вже 3 липня 1941 р. виходить Директива озвучена Й. Сталіним із зверненням до радянського народу.

«Товарищи! Граждане! Братья и сестры!

Бойцы нашей армии и флота!

К вам обращаюсь я, друзья мои!

Вероломное военное нападение гитлеровской Германии на нашу Родину, начатое 22 июня, продолжается, несмотря на героическое сопротивление Красной Армии, несмотря на то, что лучшие дивизии врага и лучшие части его авиации уже разбиты и нашли себе могилу на полях сражения, враг продолжает лезть вперед, бросая на фронт новые силы. Гитлеровским войскам удалось захватить Литву, значительную часть Латвии, западную часть Белоруссии, часть Западной Украины. Фашистская авиация расширяет районы действия своих бомбардировщиков, подвергая бомбардировкам Мурманск, Оршу, Могилев, Смоленск, Киев, Одессу, Севастополь. Над нашей Родиной нависла серьезная опасность.

Как могло случиться, что наша славная Красная Армия сдала фашистским войскам ряд наших городов и районов? Неужели немецко-фашистские войска в самом деле являются непобедимыми войсками, как об этом трубят неустанно фашистские хвастливые пропагандисты?

Конечно, нет! История показывает, что непобедимых армий нет и не бывало. Армию Наполеона считали непобедимой, но она была разбита попеременно русскими, английскими, немецкими войсками. Немецкую армию Вильгельма в период первой империалистической войны тоже считали непобедимой армией, но она несколько раз терпела поражения от русских и англо-французских войск и, наконец, была разбита англо-французскими войсками. То же самое нужно сказать о нынешней немецко-фашистской армии Гитлера. Эта армия не встречала еще серьезного сопротивления на континенте Европы. Только на нашей территории встретила она серьезное сопротивление. И если в результате этого сопротивления лучшие дивизии немецко-фашистской армии оказались разбитыми нашей Красной Армией, то это значит, что гитлеровская фашистская армия так же может быть разбита и будет разбита, как были разбиты армии Наполеона и Вильгельма.

Что касается того, что часть нашей территории оказалась все же захваченной немецко-фашистскими войсками, то это объясняется главным образом тем, что война фашистской Германии против СССР началась при выгодных условиях для немецких войск и невыгодных – для советских войск. Дело в том, что войска Германии как страны, ведущей войну, были уже целиком отмобилизованы и 170 дивизий, брошенных

Германией против СССР и придвинутых к границам СССР, находились в состоянии полной готовности, ожидая лишь сигнала для выступления, тогда как советским войскам нужно было еще отомобилизоваться и придвинуться к границам. Немалое значение имело здесь и то обстоятельство, что фашистская Германия неожиданно и вероломно нарушила пакт о ненападении, заключенный в 1939 году между ней и СССР, не считаясь с тем, что она будет признана всем миром стороной нападающей. Понятно, что наша миролюбивая страна, не желая брать на себя инициативу нарушения пакта, не могла стать на путь вероломства.

Могут спросить: как могло случиться, что Советское правительство пошло на заключение пакта о ненападении с такими вероломными людьми и извергами, как Гитлер и Риббентроп? Не была ли здесь допущена со стороны Советского правительства ошибка? Конечно, нет! Пакт о ненападении есть пакт о мире между двумя государствами. Именно такой пакт предложила нам Германия в 1939 году. Могло ли Советское правительство отказаться от такого предложения? Я думаю, что ни одно миролюбивое государство не может отказаться от мирного соглашения с соседней державой, если во главе этой державы стоят даже такие изверги и людоеды, как Гитлер и Риббентроп. И это, конечно, при одном непременном условии – если мирное соглашение не задевает ни прямо, ни косвенно территориальной целостности, независимости и чести миролюбивого государства. Как известно, пакт о ненападении между Германией и СССР является именно таким пактом. Что выиграли мы, заключив с Германией пакт о ненападении? Мы обеспечили нашей стране мир в течение полутора годов и возможность подготовки своих сил для отпора, если фашистская Германия рискнула бы напасть на нашу страну вопреки пакту. Это определенный выигрыш для нас и проигрыш для фашистской Германии.

Что выиграла и проиграла фашистская Германия, вероломно разорвав пакт и совершив нападение на СССР? Она добилась этим некоторого выигрышного положения для своих войск в течение короткого срока, но она проиграла политически, разоблачив себя в глазах всего мира как кровавого агрессора. Не может быть сомнения, что этот непродолжительный военный выигрыш для Германии является лишь эпизодом, а громадный политический выигрыш для СССР является серьезным и длительным фактором, на основе которого должны развернуться решительные военные успехи Красной Армии в войне с фашистской Германией.

Вот почему вся наша доблестная армия, весь наш доблестный военно-морской флот, все наши летчики-соколы, все народы нашей страны, все лучшие люди Европы, Америки и Азии, наконец, все лучшие люди Германии клеймят вероломные действия германских фашистов и сочувственно относятся к Советскому правительству, одобряют поведение Советского правительства и видят, что наше дело правое, что враг будет разбит, что мы должны победить.

В силу навязанной нам войны наша страна вступила в смертельную схватку со своим злейшим и коварным врагом – германским фашизмом. Наши войска героически сражаются с врагом, вооруженным до зубов танками и авиацией. Красная Армия и Красный Флот, преодолевая многочисленные трудности, самоотверженно бьются за каждую пядь Советской земли. В бой вступают главные силы Красной Армии, вооруженные тысячами танков и самолетов Храбрость воинов Красной Армии беспримерна. Наш отпор врагу крепнет и растет. Вместе с Красной Армией на защиту Родины подымается весь советский народ. Что требуется для того, чтобы ликвидировать опасность, нависшую над нашей Родиной, и какие меры нужно принять для того, чтобы разгромить врага?

Прежде всего необходимо, чтобы наши люди, советские люди, поняли всю глубину опасности, которая угрожает нашей стране, и отрешились от благодушия, от беспечности, от настроений мирного строительства, вполне понятных в довоенное время, но пагубных в настоящее время, когда война коренным образом изменила положение. Враг жесток и неумолим. Он ставит своей целью захват наших земель, политых нашим потом, захват нашего хлеба и нашей нефти, добытых нашим трудом. Он ставит своей целью восстановление власти помещиков, восстановление царизма, разрушение национальной культуры и национальной государственности русских, украинцев, белорусов, литовцев, латышей, эстонцев, узбеков, татар, молдаван, грузин, армян, азербайджанцев и других свободных народов Советского Союза, их онемечение, их превращение в рабов немецких князей и баронов. Дело идет, таким образом, о жизни и смерти Советского государства, о жизни и смерти народов СССР, о том – быть народам Советского Союза свободными или впасть в порабощение. Нужно, чтобы советские люди поняли это и перестали быть беззаботными, чтобы они мобилизовали себя и перестроили всю свою работу на новый, военный лад, не знающий пощады врагу.

Необходимо, далее, чтобы в наших рядах не было места нытикам и трусам, паникерам и дезертирам, чтобы наши люди не знали страха в борьбе и самоотверженно шли на нашу Отечественную освободительную войну против фашистских поработителей. Великий Ленин, создавший наше государство, говорил, что основным качеством советских людей должна быть храбрость, отвага, незнание страха в борьбе, готовность биться вместе с народом против врагов нашей Родины. Необходимо, чтобы это великолепное качество большевика стало достоянием миллионов и миллионов Красной Армии, нашего Красного Флота и всех народов Советского Союза. Мы должны немедленно перестроить всю нашу работу на военный лад, все подчинив интересам фронта и задачам организации разгрома врага. Народы Советского Союза видят теперь, что германский фашизм неукротим в своей бешеной злобе и ненависти к нашей Родине, обеспечившей всем трудящимся

свободный труд и благосостояние. Народы Советского Союза должны подняться на защиту своих прав, своей земли против врага.

Красная Армия, Красный Флот и все граждане Советского Союза должны отстаивать каждую пядь Советской земли, драться до последней капли крови за наши города и села, проявлять смелость, инициативу и сметку, свойственные нашему народу.

Мы должны организовать всестороннюю помощь Красной Армии, обеспечить усиленное пополнение ее рядов, обеспечить ее снабжение всем необходимым, организовать быстрое продвижение транспортов с войсками и военными грузами, широкую помощь раненым.

Мы должны укрепить тыл Красной Армии, подчинив интересам этого дела всю свою работу, обеспечить усиленную работу всех предприятий, производить больше винтовок, пулеметов, орудий, патронов, снарядов, самолетов, организовать охрану заводов, электростанций, телефонной и телеграфной связи, наладить местную противовоздушную оборону.

Мы должны организовать беспощадную борьбу со всякими дезорганизаторами тыла, дезертирами, паникерами, распространителями слухов, уничтожать шпионов, диверсантов, вражеских парашютистов, оказывая во всем этом быстрое содействие нашим истребительным батальонам. Нужно иметь в виду, что враг коварен, хитер, опытен в обмане и распространении ложных слухов. Нужно учитывать все это и не поддаваться на провокации. Нужно немедленно предавать суду военного трибунала всех тех, кто своим паникерством и трусостью мешают делу обороны, не взирая на лица.

При вынужденном отходе частей Красной Армии нужно угонять весь подвижной железнодорожный состав, не оставлять врагу ни одного паровоза, ни одного вагона, не оставлять противнику ни одного килограмма хлеба, ни литра горючего. Колхозники должны угонять весь скот, хлеб сдавать под сохранность государственным органам для вывозки его в тыловые районы. Все ценное имущество, в том числе цветные металлы, хлеб и горючее, которое не может быть вывезено, должно безусловно уничтожаться.

В занятых врагом районах нужно создавать партизанские отряды, конные и пешие, создавать диверсионные группы для борьбы с частями вражеской армии, для разжигания партизанской войны всюду и везде, для взрыва мостов, дорог, порчи телефонной и телеграфной связи, поджогов лесов, складов, обозов. В захваченных районах создавать невыносимые условия для врага и всех его пособников, преследовать и уничтожать их на каждом шагу, срывать все их мероприятия.

Войну с фашистской Германией нельзя считать войной обычной. Она является не только войной между двумя армиями. Она является вместе с тем великой войной всего советского народа против немецко-фашистских войск. Целью этой всенародной Отечественной войны против фашистских угнетателей является не только ликвидация опасности,

нависшей над нашей страной, но и помощь всем народам Европы, стонущим под игом германского фашизма. В этой освободительной войне мы не будем одинокими. В этой великой войне мы будем иметь верных союзников в лице народов Европы и Америки, в том числе в лице германского народа, поработанного гитлеровскими заправилками. Наша война за свободу нашего Отечества сольется с борьбой народов Европы и Америки за их независимость, за демократические свободы. Это будет единый фронт народов, стоящих за свободу, против порабощения и угрозы порабощения со стороны фашистских армий Гитлера. В этой связи историческое выступление премьера Великобритании господина Черчилля о помощи Советскому Союзу и декларация правительства США о готовности оказать помощь нашей стране, которые могут вызвать лишь чувство благодарности в сердцах народов Советского Союза, являются вполне понятными и показательными.

Товарищи! Наши силы неисчислимы. Зазнавшийся враг должен будет скоро убедиться в этом. Вместе с Красной Армией поднимаются многие тысячи рабочих, колхозников, интеллигенции на войну с напавшим врагом. Поднимутся миллионные массы нашего народа. Трудящиеся Москвы и Ленинграда уже приступили к созданию многотысячного народного ополчения на поддержку Красной Армии. В каждом городе, которому угрожает опасность нашествия врага, мы должны создать такое народное ополчение, поднять на борьбу всех трудящихся, чтобы своей грудью защищать свою свободу, свою честь, свою Родину в нашей Отечественной войне с германским фашизмом.

В целях быстрой мобилизации всех сил народов СССР, для проведения отпора врагу, вероломно напавшему на нашу Родину, создан Государственный Комитет Оборона, в руках которого теперь сосредоточена вся полнота власти в государстве. Государственный Комитет Оборона приступил к своей работе и призывает весь народ сплотиться вокруг партии Ленина-Сталина, вокруг Советского правительства для самоотверженной поддержки Красной Армии и Красного Флота, для разгрома врага, для победы.

Все наши силы – на поддержку нашей героической Красной Армии, нашего славного Красного Флота!

Все силы народа – на разгром врага!

Вперед, за нашу победу!».⁷⁶

В цій промові пролунав заклик населення до партизанської боротьби, утворювати в зайнятих ворогом районах кінні та піші партизанські загони, створювати диверсійні групи для боротьби з частинами ворожої армії, для розпалювання партизанської боротьби всюди, для підризу мостів, доріг, псування телеграфів і телефонного зв'язку, підпалювання лісів, складів, обозів, створювати нестерпні умови для ворога, шукати і винищувати його на кожному кроці, при відступі Червоної Армії. Не залишати гітлерівцям жодного кілограма хліба, увесь хліб

здавати на збереження державним органам, для вивезення в тил, хліб і пальне, яке неможливо вивезти – знищувати.

У спеціальній постанові ЦК ВКП(б) від 18 липня 1941 р. «Про організацію боротьби в тилу ворожих військ» керівництво партії закликала республіканські, обласні, крайові й районні партійні організації очолити організацію партизанських формувань і підпілля, «усіяло допомагати у створенні кінних і піших партизанських загонів, диверсійних винищувальних груп, розгорнути мережу більшовицьких підпільних організацій на захопленій території для керівництва всіма діями проти фашистських окупантів».

«Документ № 637

Постановление ЦК ВКП(б) «Об организации борьбы в тылу германских войск» 18 июля 1941 г.

Строго секретно

Особая папка

В войне с фашистской Германией, захватившей часть советской территории, исключительно важное значение приобрела борьба в тылу германской армии. Задача заключается в том, чтобы создать невыносимые условия для германских интервентов, дезорганизовать их связь, транспорт и сами воинские части, срывать все их мероприятия, уничтожать захватчиков и их пособников, всемерно помогать созданию конных и пеших партизанских отрядов, диверсионных и истребительных групп, развернуть сеть наших большевистских подпольных организаций на захваченной территории для руководства всеми действиями против фашистских оккупантов. В этой борьбе с фашистскими захватчиками мы имеем много еще не использованных средств, много упускаемых нами возможностей для нанесения тяжелых ударов по врагу. Во всем этом нас беззаветно поддержат в каждом городке и в каждом селе сотни и тысячи наших братьев и друзей, попавших теперь под пяту германских фашистов и ждущих с нашей стороны помощи в деле организации сил для борьбы с оккупантами.

Чтобы придать всей этой борьбе в тылу германских войск самый широкий размах и боевую активность, необходимо взяться за организацию этого дела на месте самим руководителям республиканских, областных и районных партийных и советских организаций, которые должны в занятых немцами районах лично возглавить это дело, возглавить группы и отряды самоотверженных борцов, уже ведущих борьбу по дезорганизации вражеских войск и по уничтожению захватчиков.

Между тем все еще не редки случаи, когда руководители партийных и советских организаций в районах, подвергшихся угрозе захвата немецкими фашистами, позорно бросают свои боевые посты, отходят в глубокий тыл, на спокойные места, превращаются на деле в дезертиров и жалких трусов. При этом руководители республиканских и областных парторганизаций в ряде случаев не принимают мер к решительной борьбе с этими позорными фактами.

ЦК ВКП(б) требует от всех партийных и советских организаций, и прежде всего от их руководителей, покончить с таким нетерпимым положением и предупреждает, что наша партия и правительство не останутся перед самыми крутыми мерами в отношении шкурников и дезертиров, и выражает уверенность в том, что партийные организации примут все меры к очистке парторганизаций от этих перерожденцев и к сплочению всех своих сил для разгрома врага на фронте и в тылу, для подготовки нашей победы над фашистскими бандами.

В соответствии с этим ЦК ВКП(б) требует от ЦК национальных компартий, обкомов и райкомов в захваченных и находящихся под угрозой захвата врагом областях и районах проведения следующих мер:

1. Для организации подпольных коммунистических ячеек и руководства партизанским движением и диверсионной борьбой в районы, захваченные противником, должны быть направлены наиболее стойкие руководящие партийные, советские и комсомольские работники, а также преданные Советской власти беспартийные товарищи, знакомые с условиями района, в который они направляются. Засылка работников в эти районы должна быть тщательно подготовлена и хорошо конспирирована, для чего следует каждую группу (2–3–5 человек) засылаемых связывать только с одним лицом, не связывая засылаемые группы между собой.

2. В районах, находящихся под угрозой захвата противником, руководители партийных организаций должны немедленно организовать подпольные ячейки, переведя уже сейчас часть коммунистов и комсомольцев на нелегальное положение.

Для обеспечения широкого развития партизанского движения в тылу противника партийные организации должны немедленно организовать боевые дружины и диверсионные группы из числа участников гражданской войны и из тех товарищей, которые уже проявили себя в истребительных батальонах, в отрядах народного ополчения, а также из работников НКВД, НКГБ и других. В эти же группы должны быть влиты коммунисты и комсомольцы, которые не используются для работы в подпольных ячейках.

Партизанские отряды и подпольные группы должны быть обеспечены оружием, боеприпасами, деньгами и ценностями, для чего заблаговременно должны быть в надежных местах зарыты и запрятаны необходимые запасы.

Необходимо также заблаговременно позаботиться об организации связи подпольных ячеек и партизанских отрядов с советскими районами, для чего их снабдить радиоаппаратами, использовать ходок, тайнопись и проч., а также обеспечить посылку и печатание на месте листовок, лозунгов, газет.

3. Партийные организации под личным руководством их первых секретарей должны выделить для формирования и руководства партизанским движением опытных боевых и до конца преданных нашей пар-

ти, лично известных руководителям парторганизаций и проверенных на деле товарищей.

4. ЦК компартий союзных республик, крайкомы, обкомы должны сообщать ЦК ВКП(б) по специальному адресу фамилии товарищей, выделенных для руководства партизанскими отрядами.

ЦК ВКП(б) требует, чтобы руководители партийных организаций лично руководили всей этой борьбой в тылу немецких войск, чтобы они вдохновляли на эту борьбу преданных Советской власти людей личным примером, смелостью и самоотверженностью, чтобы вся эта борьба получила размах непосредственной широкой и героической поддержки Красной Армии, сражающейся на фронте с германским фашизмом.

Центральный Комитет Всесоюзной
Коммунистической партии (большевиков)».⁷⁷

Ця постанова доповнювала директиву від 29 червня 1941 р. в плані розгортання народного організованого і контрольованого спротиву. Уже в перший місяць війни радянська влада намагалася закласти основи партизанської боротьби, політичне та ідеологічне керівництво якою мала очолити Комуністична партія. Проте, як показали перші події війни, для організації широкомасштабного й ефективного партизанського руху ні партійно-радянське керівництво СРСР, ні органи держбезпеки, ні військове командування виявилось фактично не готовими. Діяльність, пов'язана з організацією партизанського руху, укомплектуванням створюваних формувань кадрами і оснащення їх зброєю, часто мала імпрізований характер. Внаслідок не вирішення питання про централізацію керівництва партизанською боротьбою займалися паралельно, як вказувалося, партійні організації, органи НКВС, військові ради і політуправління фронтів, політичні та розвідувальні відділи армій. Координація дій на вищому рівні була відсутня. Органи НКВС бачили свою головну мету у веденні диверсійно-терористичної роботи спеціально підготовленими кадрами на окупованій території, переважно у великих містах і населених пунктах.

ЦК КП(б)У ухвалив постанову 5 липня 1941 р. про організацію партизанських загонів і створення партійного підпілля. Заклики до організації опору ворогу містились у зверненні Президії Верховної Ради УРСР, РНК УРСР, ЦК КП(б)У до українського народу 7 липня 1941 р. Зокрема, в цих документах зазначалося: «Де б не з'явився ворог він має знайти собі могилу. Хай кожна хата і будинок, хай кожне місто і село несуть смерть гітлерівським розбійницьким зграям». З реалізації цієї постанови розпочалася організація партизанського руху в окупованих районах УРСР. За дорученням ЦК КП(б)У заступник наркома внутрішніх справ УРСР Т. Строкач і начальник оперативної групи НКВС генерал-майор Петров терміново приступили до формування партизанських полків та диверсійних груп з числа працівників органів внутрішніх справ

і міліції, які мали діяти у ворожому тилу на київському та уманському напрямках, де точилися найзапекліші бої.

Постановка питання про методи партизанської війни у пропагандистських рішеннях ВКП(б) та промовах Й. Сталіна була некоректною. Він наголошував на створенні в зайнятих противником районах партизанських загонів не уточнюючи організаційних труднощів цієї справи. Крім того, було невірно поставлене завдання – партизани не можуть підпалювати обози і вступати в бої з регулярними частинами ворожої армії, адже при бойовому зіткненні противник має можливість нарощувати свої сили, отримувати під час бою підкріплення, тоді як партизани, обмежені у ресурсах і цього робити не можуть. Ну і найголовніше, створення нестерпних умов згідно тактики «випаленої землі» аж до підпалу лісів в тилу супротивника було шкідливим для самих партизанів, оскільки ліси були базовим місцем їх дислокації.

Моторизація військ, насичення їх великою кількістю скорострільної зброї, збільшення та покращання авіації, створили перевагу регулярних військ над партизанами у швидкості пересування та озброєнні. Найбільш сприятливою для партизанів стала місцевість недоступна моторизованим військам і з укриттям від авіації супротивника. Партизанські дії в тилу сильного, спеціально підготовленого до контрпартизанської боротьби супротивника (ними були німецькі війська) вимагали всебічної підготовки партизанських сил і оптимального планування їх дій. Крім того заклики до знищення матеріальних ресурсів включно з продовольством, яке не встигали вивезти, були дуже нелогічними. Радянська влада не проводила евакуації населення за винятком інженерно-технічного персоналу. У подібних умовах знищення, замість роздачі продуктів харчування неевакуйованому населенню, прирікало на голодну смерть населення окупованих територій та партизанських й підпільних загонів.

Після виступу Й. Сталіна посилилися процеси формування і перекидання в тил ворога без належної підготовки партизанських загонів, і диверсійних груп. Попри те, не було навіть сформульовано їх основне завдання: відрізати ворожі війська від джерел їх постачання. Напередодні Другої світової війни вирішальний вплив на застосування партизанської тактики ведення боротьби мала поява чисельної військової техніки (танків, мотопіхоти, авіації, радіозв'язку). Авіація могла не тільки допомагати військам противника у виявленні великих загонів партизан, але і безпосередньо впливати на партизан. Радіозв'язок зробив марним перерізування телефонних шнурів перед нападом партизан на штаби, склади та інші об'єкти супротивника, знизив до мінімуму ізоляцію окремих підрозділів ворога від його головних сил. Проте, технічний прогрес партизанам дав певні вигоди – можливість виводити з ладу автомобільний і особливо залізничний транспорт, впливати на лінії комунікації супротивника, знищувати його війська під час перевезень, не вступаючи в пряме бойове зіткнення.

У проекті циркуляра наркома збройних сил УРСР В. Сергієнка за вересень 1941 р. до начальників обласних управлінь НКВС відзначалося, що робота зі створення на базі цих формувань партизанських загонів була проведена в цілому недостатня. Чимало винищувальних батальйонів виявилось недієздатними і при наближенні ворога відступали зі своєї території. Діяльність партизан мало впливала на події на фронті. У розмові з представником 4-го управління НКВС УРСР командуючий 5-ю армією Південно-Західного Фронту генерал-майор М. Потапов у серпні 1941 р. сказав, що партизани нічого не роблять, а сидять у лісі і чекають приходу Червоної Армії.

Крім згаданих організаційних заходів щодо створення партизанських чи диверсійних формувань за лінією НКВС, згідно з Наказом № 00882 від 5 липня 1941 р. була створена Особлива група, що підпорядковувалася безпосередньо НКВС, але до її штатної структури не входила. Очолив цю групу старший майор держбезпеки П. Судоплатов, а його заступниками стали Н. Ейтінгтон та М. Мельников. Офіційно Особлива група увійшла до структури центрального апарату НКВС 3 жовтня 1941 р. До завдань групи входило: ведення партизанської війни, розвідка, створення агентурної мережі на окупованих теренах та інші. Наприкінці серпня 1941 р. оперативні групи місцевих органів державної безпеки були перетворені на 4-ті відділи Управління НКВС прифронтових республік, країв, областей, оперативно підпорядковані Особливій групі. У цей час Верховне командування та керівництво НКВС СРСР конкретизувало і деталізувало завдання щодо діяльності Особливої групи: збір розвіданих, диверсійна робота, контррозвідувальні заходи, ліквідація тих, хто співпрацює з німцями. Ставилося за мету забезпечувати партизанські загони від проникнення ворожої агентури.

З огляду на розширення масштабів роботи щодо організації партизанського руху Особлива група 3 жовтня 1941 р. згідно з Наказом НКВС СРСР № 001435 «Про організацію 2-го відділу НКВС СРСР» була реорганізована у самостійний відділ НКВС. Четверті відділи обласних та республіканських підрозділів знаходилися в оперативному підпорядкуванні 2-го відділу. Підпорядковувався цей відділ на чолі з П. Судоплатовим безпосередньо Л. Берії. До завдань цієї структури відносилася агентурна, диверсійна, розвідувальна робота, розробка методичної літератури для розвідників і диверсантів. 18 січня 1942 р. Другий відділ було перетворено на Четверте управління НКВС СРСР, яке очолив П. Судоплатов. З ініціативи Л. Берії у складі наркоматів внутрішніх справ України та Білорусії створювалися власні 4-ті управління. До кола їх повноважень входили розвідувальна, контррозвідувальна, диверсійна робота.

Виходячи з документального масиву з проблеми формування партизанського та підпільного Руху Опору можна побачити, що практичний досвід організації й тактики партизанського руху в роки громадянської війни було забуто, а на теоретичні розробки накладено табу. Історичні

джерела показують процес створення спротиву на окупованих територіях, який зіткнувся з необхідністю повернення до перевірених та зафіксованих у документальних військово-теоретичних розробках методів ведення партизанської боротьби, зокрема військової доктрини М. Фрунзе. Катастрофічні поразки на фронтах, величезні людські й матеріальні втрати, що їх зазнали збройні сили СРСР, змусили радянсько-партійне керівництво вживати заходів для розгортання партизанської боротьби в тилу німецьких військ. Однак ці перші кроки супроводжувалися системними помилками і багатьма прогалинами в роботі.

Організація Руху Опору в Україні у 1941–1942 рр. була пов'язана зі значними труднощами. Концепція війни «малою кров'ю на ворожій території», що панувала напередодні війни, не передбачала діяльності партизанських загонів та створення належної людської, збройної та матеріальної бази для функціонування в умовах окупації. Не дивлячись на звернення до ЦК ВКП(б) та Й. Сталіна з приводу утворення військово-оперативного органу для керівництва боротьбою у тилу ворога партизанське підпілля не мало успіху. Тимчасово у складі Народного комісаріату оборони працювало Управління з формування партизанських частин, проте воно було ліквідоване у грудні 1941 р. У керівництві партизанським рухом прослідковується політична боротьба різних гілок та органів влади.

Конкретні кроки щодо централізації керівництва партизанським рухом робилися з перших днів війни. Однак через відсутність заздалегідь продуманої теорії оперативно-стратегічного керівництва партизанськими силами і в умовах катастрофічної нестачі керівників, які мали спеціальну партизанську підготовку і правильно розуміли перспективи партизанської боротьби, цей процес йшов нелегким і суперечливим шляхом.

У липні 1941 р. для забезпечення підготовки партійного підпілля і формування партизанських загонів була створена комісія ЦК ВКП(б). Але до роботи вона так і не приступила. З серпня 1941 р. в системі НКО СРСР розпочало роботу спеціальне управління з керівництва партизанським рухом, але й воно на початку грудня припинило своє існування, тому що Й. Сталін дав вказівку створити при Ставці Верховного Головнокомандування Центральний штаб партизанського руху (ЦШПР). Однак у січні 1942 р., коли повним ходом з допомогою Генерального штабу йшло формування управлінь та відділів цього штабу, була створена і приступила до навчального процесу центральна школа по підготовці радистів, надійшло розпорядження Верховного Головнокомандувача всю цю роботу припинити, діючі організаційні одиниці ЦШПР розформувати, а кадри передати в НКО СРСР.

У листопаді 1941 р. за рішенням Ради Південно-Західного фронту було створено оперативну групу для керівництва партизанським рухом і організації підпільних партійно-комсомольських осередків. Її очолив секретар ЦК КП(б)У М. Співак. До цієї групи увійшли партійні функ-

ціонери, військові фахівці та співробітники НКВС. Упродовж березня 1942 р. до ЦК КП(б)У надійшло кілька доповідних записок від НКВС УРСР про стан партизанської боротьби. Наголошувалося на зростанні неузгодженості у діях тих органів, які керують партизанським рухом. Наводилися такі явища: перекидання партизанських загонів за лінію фронту здійснюється нерідко некомпетентними особами з числа армійських політпрацівників, трапляються випадки перехоплення партизанів одними органами в інших, військові ради армій і фронтів відмовляють НКВС у виділенні літаків, органи НКВС не мають можливості забезпечити свої партизанські загоны засобами радіозв'язку.

На підставі цієї інформації, за дорученням ЦК КП(б)У Т. Строкач, І. Сиромолотний та Л. Дрожжин підготували 12 квітня 1942 р. проект постанови про стан керівництва партизанським рухом на окупованій території. З метою усунення дублювання керівництва партизанським рухом вважалося доцільним покласти на 4-те управління НКВС УРСР завдання з формування, підготовки і керівництва оперативно-бойовою діяльністю партизанських загонів і диверсійних груп. 4-те Управління НКВС УРСР зобов'язувалося ставити оперативно-бойові завдання партизанам, що знайшло відбиток у плані-календарі роботи Управління НКВС, затвердженому наркомом внутрішніх справ УРСР В. Сергієнком.⁷⁸ Матеріали процесу передачі відповідних функцій НКВС до республіканських партизанських штабів представлено у справі 14, опису 1, в фонді 62 «Командування та відділи УШПР (1941–1946 рр.)». Справа містить документи з передачі матеріальних цінностей та списків загонів по областях, відомості про кількість загонів і груп, списки нагороджених партизан за період з 1 серпня 1941 р. по 26 червня 1942 р.⁷⁹

ЦК КП(б)У виходив з того, що більшість партизанських загонів, які мали зв'язок з не окупованими землями, підпорядковувалися НКВС. Проте постанови не були схвалені, оскільки подібні рішення мали затверджуватися лише центральними органами ВКП(б), НКО та НКВС. У суперечці щодо керівництва партизанським рухом партійні органи зміцнили свої позиції.

Для організації керівництва партизанським рухом та взяття під контроль діяльності вже існуючих партизанських загонів, згідно рішення Державного комітету оборони 30 травня 1942 р., при Ставці Верховного Головнокомандувача був створений Центральний штаб партизанського руху.

«Совершенно секретно.

Государственный Комитет Оборны

Постановление № ГОКО-1837 сс от 30 мая 1942 г. Москва Кремль.

Вопросы партизанского движения

1. В целях объединения руководства партизанским движением в тылу противника и для дальнейшего развития этого движения создать при Ставке Верховного Главнокомандования Центральный Штаб Партизанского Движения.

2. Для непосредственного руководства партизанскими отрядами создать при Военных Советах соответствующих фронтов следующие штабы партизанского движения:

а) Украинский штаб партизанского движения (при Военном Совете Юго-Западного направления);

б) Брянский штаб партизанского движения;

в) Западный штаб партизанского движения;

г) Калининский штаб партизанского движения;

д) Ленинградский штаб партизанского движения;

е) Карело-Финский штаб партизанского движения.

Перечисленные выше штабы подчинить Центральному Штабу Партизанского движения.

3. В своей практической деятельности по руководству партизанским движением Центральный Штаб Партизанского Движения должен исходить из того, что основной задачей партизанского движения является дезорганизация тыла противника:

а) разрушение коммуникационных линий противника (подрыв мостов, порча железнодорожных путей, устройство крушений поездов, нападение на автомобильный и гужевой транспорт противника);

б) разрушение линий связи (телефон, телеграф, радиостанции);

в) уничтожение складов боеприпасов, снаряжения, горючего и продовольствия;

г) нападение на штабы и другие войсковые учреждения в тылу противника;

д) уничтожение материальной части на аэродромах противника;

е) осведомление частей Красной Армии о расположении, численности и передвижениях войск противника.

4. В состав Центрального Штаба Партизанского Движения ввести т.т. Пономаренко П. К. (ЦК ВКП(б)) – начальник штаба, Сергиенко В. Т. (НКВД), Корнеева Т. Ф. (Разведупр НКО).

5. В состав штабов партизанского движения при фронтах ввести следующих т.т.:

а) Украинский штаб – т.т. Строкача (НКВД) – начальник штаба, Спивака (ЦК КП(б)У), Виноградова (нач. Разведотдела ЮЗ направления);

б) Брянский штаб – т.т. Матвеева (секретарь Орловского обкома партии) – начальник штаба, Горшкова (НКВД), Чекмазова (нач. Разведотдела Брянского фронта);

в) Западный штаб – т.т. Бельченко (НКВД) – начальник штаба, Калинина (ЦК КП(б)Б), Ильницкого (нач. Разведотдела Западного фронта);

г) Калининский штаб – т.т. Раценко (НКВД) – начальник штаба, Рыжкова (ЦК КП(б)Б), Алешина (нач. Разведотдела Калининского фронта);

д) Ленинградский штаб – т.т. Никитина (Ленинградский ОК ВКП(б)) – начальник штаба, Алмазова (НКВД), Евстигнеева (нач. Разведотдела Ленинградской группы войск);

е) Карело-Финский штаб – т.т. Вершинина (НКВД) – начальник штаба, Хорошаева (ЦК КП(б) КФ ССР), Поветкина (нач. Разведотдела Карельского фронта).

Председатель Государственного Комитета Обороны И. Сталин

Выписки посланы: т.т. Берия, Панфилову, Маленкову, Василевскому, Пономаренко, Сергиенко, Корнееву. Военным советам всех фронтов (кроме Закав., Сев.-Кав., Сев.-Зап., Дальневосточного, Забайкальского) и всем членам центр. и фронтовых штабов партиз. движения». ⁸⁰

Начальником ЦШПД ДКО затвердив члена ЦК ВКП(б), першого секретаря ЦК КП(б) Білорусії П. Пономаренко. В керівництво штабу також входили представники Генерального штабу та НКВС. У цей же час, а також влітку і восени 1942 р. створюється ряд республіканських і обласних (фронтових) штабів партизанського руху. Їх очолювали секретарі або члени ЦК компартій союзних республік, крайкомів і обкомів: в Україні – Т. Строкач, у Білорусії – П. Калінін, в Литві – А. Снечкус, в Латвії – А. Спрогіс, в Естонії – Н. Каротамм, в Карелії – С. Вершинін, у Ленінградській області – М. Нікітін, в Орловській – А. Матвеев, в Смоленській – Д. Попов, в Ставропольському краї – М. Суслов, у Кримській АРСР – В. Булатов і інші. Це було цілком закономірно, оскільки, крім керівництва партизанським рухом, створеним штабам доводилося сприяти діяльності підпільних партійних і комсомольських органів і організацій, займатися питаннями партійно-політичної роботи не тільки серед партизанів, але й серед населення окупованої території СРСР. Особливо великі завдання в цьому напрямку виконував політвідділ, утворений у складі ЦШПР у вересні 1942 р., на чолі з секретарем ЦК КПБ С. Малиним.

ЦШПР, підпорядковуючись Ставці, працював в тісному контакті з Генеральним штабом, Військовими радами фронтів і армій, керівними партійними органами республік і областей і виконував широке коло задач з планування й керівництва бойовою діяльністю партизанів, налагодженню зв'язку з підпіллям і партизанськими формуваннями, їх матеріального забезпечення, підготовки кадрів, узагальненню і поширенню бойового досвіду. Центральному штабу були підпорядковані в оперативному відношенні республіканські і обласні (фронтові) штаби партизанського руху, які підпорядковувалися також Військовим радам відповідних фронтів.

Централізації керівництва партизанськими силами сприяла поява посади Головнокомандуючого партизанським рухом з підпорядкуванням йому ЦШПР. 6 вересня 1942 р. на посаду Головному був призначений член Політбюро ЦК ВКП(б) Маршал Радянського Союзу К. Ворошилов:

«Из постановления Государственного Комитета Обороны № 2246 сс об изменении в руководстве партизанским движением

6 сентября 1942 г.

1. В целях усиления руководства партизанским движением в тылу противника и для дальнейшего развития этого движения учредить пост Главнокомандующего партизанским движением.

2. Для сосредоточения ответственности централизовать руководство партизанским движением, возложив руководство движением целиком на Главкома и его штаб.

3. Назначить Главнокомандующим партизанским движением Маршала Советского Союза К. Е. Ворошилова.

4. Центральный штаб партизанского движения при Ставке Верховного Главного Командования подчинить Главнокомандующему партизанским движением.

5. Отменить решение Государственного Комитета Оборона № 1837 в части, предусматривающей построение штабов партизанского движения в виде назначения членами штабов представителей от организаций. Разведывательную информацию заинтересованные организации получают от Центрального штаба.

6. Для удобства связи и руководства партизанскими отрядами Центральному штабу партизанского движения иметь при фронтах и армиях представителей, главы которых должны входить в состав военного совета соответствующего фронта или армии...

Председатель Государственного Комитета Оборона И. Сталин».⁸¹

Створення такої посади і призначення К. Ворошилова не було випадковим. Посаду Головнокомандувача партизанським рухом, яку було засновано 6 вересня 1942 р., посів член Політбюро ЦК ВКП(б) маршал Радянського Союзу К. Ворошилов. Він тривалий час у 1930-х рр. займав підготовкою до партизанської війни на випадок ворожої агресії, проте у 1937–1938 рр. за його активної участі були репресовані добре підготовлені партизанські кадри, ліквідовано приховані партизанські бази. Однак К. Ворошилов все ж спробував, як це було передбачено на початку 1930-х рр., воєнізувати партизанські сили і приступити до здійснення великих операцій з метою закрити шляхи підвезення військ противника та відгородження від джерел постачання.

1 квітня 1942 р. з'явилася Постанова ЦК ВКП(б) про зняття К. Ворошилова з займаних ним посад в армії за грубі помилки з важкими наслідками в керівництві військами з рекомендацією використовувати його «на тилловій військовій роботі». Такою роботою для маршала і виявилася посада Головному партизанським рухом. Однак Й. Сталін в листопаді 1942 р. призначив його кандидатуру на фронт в якості представника Ставки, а колишня посада головнокомандування партизанським рухом була скасована 18 листопада 1942 р., функції загального керівництва партизанською боротьбою покладалися на ЦШПР. 7 березня 1943 р. Постановою ДКО ЦШПД був розформований, але в червні того ж року знову відновлений.

«Приказ № 208 о формировании центрального и региональных штабов партизанского движения № 00125 16 июня 1942 г.

В соответствии с постановлением Государственного Комитета Обороны от 30 мая 1942 г. № ГОКО-1837 сс к 25 июня 1942 г. сформировать:

1. Центральный штаб партизанского движения при Ставке Верховного Главнокомандования по штату № 01/277, возложив формирование Центрального штаба на начальника штаба тов. Пономаренко П. К.

2. Украинский, Брянский, Калининский, Западный, Ленинградский и Карело-Финский штабы партизанского движения по штатам 02/301–301 – Б.

3. Оперативные группы Штаба партизанского движения при военных советах армий по штату № 02/302. Перечень армий, при которых создаются оперативные группы, установить Центральному штабу партизанского движения.

4. Центральную школу организаторов партизанских отрядов Штаба партизанского движения по штату № 017/219 с дислокацией в г. Москва.

5. Центральную специальную радишколу по штату № 014/51 с дислокацией в г. Москва.

6. Подвижные радиоузлы при Центральном штабе партизанского движения и при Украинском, Брянском, Калининском, Западном, Ленинградском и Карело-Финском штабах партизанского движения – по штату № 014/60.

Оперативно-учебный центр, содержащийся по штату № 017/201, изъять из подчинения военного совета Западного фронта и передать в подчинение Центрального штаба партизанского движения.

Формирование фронтовых штабов партизанского движения, оперативных групп при военных советах армий, подвижных радиоузлов возложить на военные советы соответствующих фронтов.

Начальнику Главного управления кадров НКО обеспечить формирование необходимыми кадрами начальствующего состава.

Обеспечение формирований всеми видами имущества и транспорта произвести распоряжением начальников главных управлений НКО СССР.

Заместитель Наркома обороны СССР армейский комиссар 1 ранга Е. Щаденко».⁸²

Цим наказом відновлювалася структура партизанських штабів на території окупованих республік з відповідним штатним розписом. Цікавим є момент, що відновлення ЦШПР та його структури відбувалося за підписом заступника Наркома оборони СРСР. На думку П. Пономаренко подібна непослідовність по відношенню до вищого органу управління партизанським рухом була пов'язана з сильним впливом на деяких членів ГКО тодішнього керівництва НКВС в особі Л. Берії, який всіляко опирався керівництву партизанським рухом будь-яким органом управління поза його відомства. Центральний орган керівництва збройною

боротьбою в тилу противника при Ставці був створений, що стало важливим фактором – вплив на розмах і організованість партизанського руху, поява і розвиток усіх форм партизанських дій в тактичному, оперативному і стратегічному масштабі.

Утворений рішенням ДКО СРСР 30 травня 1942 р., наведеним вище, Український штаб партизанського руху безпосередньо підпорядковувався ЦШПР. Через структуру Центрального штабу був в оперативному розпорядженні Військової Ради Південно-Західного напрямку. Також, УШПР знаходився у тісному контакті з ЦК КП(б)У.

«Постановление Государственного Комитета Обороны № 1939 с о статусе Украинского штаба партизанского движения

29 июня 1942 г.

В связи с упразднением Военного совета Юго-Западного направления Украинский штаб партизанского движения при Военном совете Юго-Западного направления впредь именоваться – Украинский штаб партизанского движения.

Украинскому штабу партизанского движения работу по непосредственному руководству партизанским движением в тылу противника и дальнейшему развитию этого движения на Украине проводить в тесном контакте с Военными советами Юго-Западного и Южного фронтов. Ввести дополнительно в состав Украинского штаба партизанского движения в качестве членов штаба: Сыромолотного (член Военного совета Южного фронта), Шерстиева (начальник разведотдела Южного фронта), Каминского (начальник разведотдела Юго-Западного фронта). Виноградова (начальник разведотдела Юго-Западного фронта) в связи с переходом на другую работу освободить от обязанностей члена Украинского штаба партизанского движения.

Председатель Государственного Комитета Обороны И. Сталин».⁸³

Епопея з поділом повноважень між різними силовими та партійними структурами радянської влади в період 1941–1945 рр. закінчилася з ліквідацією посади Головнокомандувача партизанського руху і звільненням К. Ворошилова Постановою ДКО № 2527 сс «Об упразднении должности Главнокомандующего партизанским движением» від 19 листопада 1942 р.⁸⁴ Після скасування 29 червня 1942 р. Південно-Західного напрямку УШПР перетворено на міжфронтний штаб партизан при Військових радах Південно-Західного та Південного фронтів.

Розпорядження начальника ЦШПР П. Пономаренко чітко розмежувало географічні межі діяльності республіканських штабів партизанського руху відповідно до гнучкості фронтів діючих підрозділів армії та визначило методику звітності оперативного інформування про бойову діяльність, що передбачала такі хронологічні межі: доба, місяць, по ситуації.

«Распоряжение начальника ЦШПД начальникам штабов партизанского движения при Военных Советах Карельского, Ленинградского, Калининского, Западного, Брянского фронтов и начальнику Украинско-

го штаба о разграничении деятельности штабов фронтов партизанского движения

5 июля 1942 г.

1. С 15 июля 1942 г. устанавливаю следующие границы деятельности штабов фронтов партизанского движения:

... Украинский фронт партизанского движения: в границах Юго-Западного и Южного фронтов, включая и области Западной Украины, Крым и Молдавскую ССР. Вся деятельность партизанских отрядов и все партизанское движение в указанных границах подлежит руководству соответствующего штаба.

2. Ежедневно к 18.00 по «Бодо» штабфронтов по радию или ВЧ представлять оперативные сводки за сутки о деятельности партизанских отрядов в полосе фронта партизанского движения. Оперативные сводки составлять по картам 200 000 или 500 000, в коих отображать справа налево и с фронта в глубину истинное положение партизанских отрядов по времени и месту. В оперативной сводке, после «шапки», характеризующей общую деятельность фронта партизанского движения за сутки, достоверно изложить деятельность каждого отряда, отвечая на вопросы: какой отряд, когда, что делал, с кем вел бой (какой номер частей противника и его численность), где (точно место по карте), результаты боя (отошел, занял, преследовал и т. д.), кого и что уничтожил, трофеи, потери отряда, место штаба отряда, базы и какая с ним связь.

3. Ежемесячно к пятому числу представлять сведения по прилагаемой форме о боевом и численном составе партизанских отрядов (каждого в отдельности) по состоянию на первое число. О вновь сформированных партизанских отрядах или отрядах, с которыми возобновлена связь, представлять внеочередные донесения.

4. Краткое описание (в произвольной форме) наиболее характерных операций партизанских отрядов представлять к первому и 15 числу каждого месяца.

5. В штабе партизанского движения ввести круглосуточное дежурство из командиров оперативного и информационно-разведывательного отделов...

Начальник Центрального штаба партизанского движения П. Пономаренко

Начальник оперативного отдела штаба полковник Абаев».⁸⁵

У документі встановлена чітка система адміністрування партизанських загонів та відповідальності за виконання поставлених завдань та приказів на визначених за кожним партизанським штабом територіях. 28 вересня 1942 р. ДКО СРСР реорганізував УШПР на республіканський штаб партизанського руху, керівництво яким було покладено на ЦШПР і ЦК КП(б)У. 13 січня 1944 р. після остаточної ліквідації ЦШПР, УШПР було безпосередньо підпорядковано Ставці Верховного Головнокомандування та ЦК КП(б)У. З березня 1943 р., першої реорганізації ЦШПР, в систему УШПР входили представництва УШПР при Військових радах

Воронезького, Південно-Західного, Південного фронтів (з жовтня 1943 р. – 1, 2, 3 і 4-го Українських фронтів) та обласні штаби партизанського руху. У сферу компетенції УШПР входило формування партизанських загонів і з'єднань, спрямування і координація їх бойової діяльності, узагальнення і поширення досвіду партизанської боротьби, постачання зброї, боєприпасів, медикаментів партизанам, підготовка партизанських кадрів, здійснення взаємодії партизанських загонів і з'єднань з військами, організація серед населення Чехословаччини, Польщі, Угорщини, Румунії партизанського руху. Після виконання поставлених завдань Український штаб партизанського руху було ліквідовано 1 січня 1945 р.

13 січня 1944 р. в зв'язку з визволенням більшої частини тимчасово окупованої території СРСР, ДКО розформував ЦШПР, після чого керівництво партизанськими силами, що залишалися на ще окупованій території, повністю перейшла партійним органам республік і областей та відповідним штабам партизанського руху (Український, Білоруський, Карело-Фінська, Естонська, Литовська, Ленінградський, Калінінський Кримський та інші):

«Совершенно секретно

Государственный Комитет Оборны

Постановление № ГКО-4945 сс от 13 января 1944 г.

О расформировании Центрального штаба партизанского движения

Учитывая, что большинство партизанских отрядов действует на территории Белоруссии и Украины, которые имеют свои республиканские штабы партизанского движения, Государственный Комитет Оборны постановляет:

1. Центральный штаб партизанского движения при Ставке Верховного Главнокомандования расформировать.

2. Руководство партизанским движением на оккупированной территории Украинской, Белорусской, Эстонской, Латвийской, Литовской и Карело-Финской ССР, Ленинградской и Калининской областей и Крымской АССР возложить полностью на соответствующие ЦК компартий союзных республик, областные комитеты партии и штабы партизанского движения.

3. Обязать Военные советы фронтов оказывать республиканским и областным штабам партизанского движения помощь в обеспечении партизанских отрядов боеприпасами и взрывчатыми веществами. Установить, что финансирование республиканских и областных штабов партизанского движения производится по смете Наркомата обороны через финансовые отделы соответствующих фронтов.

4. Работников аппарата Центрального штаба партизанского движения в количестве 77 человек передать в распоряжение:

Главного управления кадров НКО – 27 человек

Финансового управления НКО – 10 человек

Главного артуправления КА – 6 человек

Головного управління інженерних військ КА – 5 чоловік
Головного Воєнно-санітарного управління КА – 3 чоловіка
Головного управління зв'язи КА – 4 чоловіка
Воєнно-топографічного управління КА – 3 чоловіка
8-го управління НКО – 3 чоловіка
Головного політуправління КА – 2 чоловіка
Білоруського штаба партизанського руху – 7 чоловік
НКВД СРСР – 7 чоловік

Сержантський і рядовий склад в кількості 106 чоловік передати в розпорядження Главупраформа Червоної Армії.

5. Центральну школу підготовки партизанських кадрів реформувати.

Начальницький і викладацький склад школи в кількості 28 чоловік і офіцерів-слухачів школи в кількості 132 чоловіка передати в розпорядження головних управлінь НКО за спеціальностями.

Поміщення, займає школою, повернути за належністю Моссовету.

6. Центральну радіошколу реформувати. Працівників і викладачів – військовослужбовців передати Головному управлінню зв'язи Червоної Армії. Курсантів радіошколи в кількості 267 чоловік передати штабам партизанського руху, згідно додатку № 1. Поміщення, займає Центральною радіошколою, передати за належністю Моссовету, а інвентар і навчальне обладнання радіошколи – знову організованому факультету радіотехніки МЗІ Наркомата електростанцій.

7. Рішення ГКО від 4 вересня 1942 року (№ 2237) про закріпленні за Центральною штабом спеціальної ескадрильї в складі 3 літаків Лі-2, 9 літаків Р-5 і 20 літаків У-2 вважати втраченими. Самоліти використовувати в АДД за призначенням.

8. Спеціальні радіо в кількості 500 штук, виготовлювані Наркомелектропромом, згідно постановленню ГКО від 20 жовтня 1943 року (№ 4365), і засоби зв'язи Центрального штабу партизанського руху (см. додаток № 2) передати Головному управлінню зв'язи Червоної Армії.

9. Цінності, іноземну валюту в кількостях: 397 446 німецьких окупаційних марок, 25 000 рейхсмарок, 100 000 фінських марок, 5 000 угорських пенгів, 20 000 польських злотих, 335 000 румунських лей, виробів із золота на суму 5 169 рублів, виробів із срібла на суму 6 763 рублів – передати Наркомфін СРСР.

10. 20 автомобілів Центрального штабу партизанського руху передати начальнику тилу Червоної Армії.

11. Вещове майно і продовольство, знаходячися в розпорядженні Центрального партизанського руху, передати начальнику тилу Червоної Армії (см. додаток № 3).

12. Центральный радиоузел, обслуживающий в настоящее время партизанские отряды и подпольные партийные центры, находящиеся на территории Белоруссии, ликвидировать, передав необходимую аппаратуру и радистов Белорусскому штабу партизанского движения.

13. Архив Центрального штаба партизанского движения передать в архив ЦК ВКП(б).

Председатель Государственного Комитета Обороны И. Сталин.

Выписки посланы: т.т. Маленкову, Пономаренко – все.

Военным советам фронтов, т. Антонову, Секретарям ЦК КП(б)У, ЦК КП(б) Белоруссии, ЦК КП(б) Эстонии, ЦК КП(б) Латвии, ЦК КП(б) Литвы, ЦК КП(б) Карело-Финской ССР, Ленинградского, Калининского и Крымского обкомов ВКП(б) – вводн., 1, 2, 3, Звереву – 9».⁸⁶

Зі стабілізацією ситуації на середину 1942 р. у керівництві ЦШПР та призначенням начальником штабу П. Пономаренко з'являється можливість займатися структурною роботою та координацією дій різно-рідних спеціалізованих на диверсійній роботі у тилу ворога загонів. У наступному наказі можна побачити намагання узгодити партизанську діяльність з бойовою роботою штабів фронтів:

«Приказ начальника ЦШПД о создании оперативных групп штабов партизанского движения при Военных Советах армий.

27 июня 1942 г.

В соответствии с приказом Народного Комиссара Обороны Союза ССР № 00125 от 16 июня 1942 г. приказываю:

Штабам партизанского движения создать оперативные группы при военных советах армий. По Брянскому штабу партизанского движения при военных советах 3, 13, 40, 48 и 61-й армий. По Западному штабу партизанского движения при военных советах 20, 5, 33, 43, 49, 50, 10 и 16-й армий. По Карело-Финскому штабу партизанского движения при военных советах 14, 19 и 32-й армий. По Украинскому штабу партизанского движения при военных советах 38, 6, 37, 28, 12, 18, 9, 56, 21, 24 и 57-й армий.

Оперативные группы штаба партизанского движения при военных советах армий устанавливаю в составе: начальника оперативной группы, старшего оперативного уполномоченного и одного шофера.

Оперативные группы при армиях доводить до штата № 02/302 разрешаю в случае необходимости, с ведома Центрального штаба партизанского движения.

Начальник Центрального штаба партизанского движения П. Пономаренко.

Начальник отдела подготовки партизанских кадров старший батальонный комиссар В. Тимошенко».⁸⁷

Документ підготовлено через необхідність налагодження тісної співпраці партизанських загонів та формування з них агентурної мережі для потреб армії. До середини 1942 р. велика частина партизанських формувань була не підконтрольна військовим структурам радянської

влади і діяла на власний розсуд. Необхідність чіткої структуризації та жорсткого контролю й керованості партизанського руху на території України зумовила появу відповідних структур. При Воєнній Раді Південно-Західного фронту 20 червня 1942 р. було створено Український штаб партизанського руху (УШПР) з центром у Луганську, а пізніше у Москві. Керівником Українського штабу був заступник народного комісара НКВС УРСР Т. Строкач, членами штабу стали М. Співак, А. Зленко.

У спільному наказі начальникам управлінь НКВС УРСР в. о. нарком внутрішніх справ майора держбезпеки С. Савченка та начальника УШПР майора держбезпеки Т. Строкача від 7 липня 1942 р. зазначалося, що керівництво партизанською боротьбою відтепер здійснюється УШПР, а УНКВС негайно має передати за територіальністю начальникам відповідних оперативних груп, фронтів та армій усі партизанські загони, що знаходяться як за лінією фронту, так і в тилу противника. Тобто партизанські загони з підпорядкування НКВС передавалися до УШПР.⁸⁸

Для забезпечення взаємодії партизан з регулярними військами при військових радах окремих фронтів і армій були створені представництва партизанських організацій. Важливу роль в організації партизанського руху відіграло партійне підпілля. Зі створенням штабів партизанського руху і зміцненням партійного підпілля в основному завершилася робота з утворення системи централізованого керівництва партизанським рухом. У розпорядження УШПР були виділені радіовузли, шпиталі, зброя, транспортні літаки й інше. Діяла школа з підготовки партизанських кадрів.

Партизанські сили вважалися другим фронтом, а їх чисельність без тилового обслуговування загалом досягала 150–240 тисяч осіб. Цим фронтом деякий час командував маршал К. Ворошилов. Потім фронт залишився без командувача і начальником штабу цього фронту був кадровий політпрацівник П. Пономаренко, який не був військовим і не мав військової освіти. До осені 1942 р. ЦШПР представляв собою колегію у складі начальника і представників від НКВС і Головного розвідуправління Червоної Армії. Згодом П. Пономаренко став єдиним начальником ЦШПР.

Влітку 1942 р. УШПР розробив план бойових дій партизанських формувань в Україні. 5 вересня 1942 р. було видано наказ Й. Сталіна «Про завдання партизанського руху». В ньому містились конкретні установки й директиви ЦК ВКП(б) з подальшого розвитку всіх форм народної боротьби і посилення бойових дій партизан, особливо з укріплення партизанських формувань, створення бойових резервів:

«Приказ Народного комиссара обороны № 00189 о задачах партизанского движения

5 сентября 1942 г.

Второй год народы Советского Союза ведут Великую Отечественную войну против германских фашистских полчищ, вероломно вторг-

шихся на территорию нашей страны. Немецкие империалисты, захватив и ограбив всю Европу, поставили своей елью разорить и нашу страну, свергнуть народы Советского Союза в немецкое рабство. Врагу удалось захватить Украину, Белоруссию, Литву, Латвию, Эстонию, Молдавию и часть Северного Кавказа, он продолжает блокировать Ленинград. Не считаясь со своими огромными потерями, враг бросает на фронт все свои силы и продолжает рваться вглубь нашей страны.

В этот момент величайшей опасности перед всеми народами Советского Союза, перед каждым гражданином и гражданкой на фронте и в тылу, на оккупированной территории и в партизанском отряде стоит одна-единственная задача – отстоять свою Родину, защитить свободу, независимость, свою честь и разгромить ненавистных немецких захватчиков.

Красная Армия героически отражает натиск врага, и сама наносит ему сокрушительный урон. Трудящиеся Советского Союза на заводах и фабриках, в колхозах и совхозах день и ночь упорно, самоотверженно работают на производстве вооружения, боеприпасов, снаряжения и продуктов питания для Красной Армии. Наша промышленность теперь обеспечивает нужды фронта. Армия получает все больше и больше танков, самолетов, артиллерии, минометов и боеприпасов. Боевая мощь Красной Армии значительно выросла и продолжает расти.

Однако разгром германских армий может быть осуществлен только одновременными боевыми действиями Красной Армии на фронте и мощными, непрерывными ударами партизанских отрядов по врагу с тыла.

История войн учит тому, что победа над захватчиками часто достигалась не только борьбой одной регулярной армии, но одновременно и народным партизанским движением, способствовавшим окончательному разгрому захватчиков.

Так было в Отечественной войну 1812 г. Наполеон, стремясь покорить нашу страну, под конец был разгромлен русской армией, поддержанной вооруженным народом, развернувшим беспощадную партизанскую борьбу в тылу врага. Наполеоновская армия, в то время самая сильная в мире, легла костями в России, потому что наряду с регулярной русской армией поднялось на защиту отечества могучее народное партизанское движение.

Так было и в годы гражданской войны. Красная Армия разбила армии интервентов на всех фронтах и отстояла молодую, находившуюся в смертельной опасности Советскую республику благодаря вооруженной борьбе всего народа, организовавшего партизанское движение в тылу вражеских армий.

Теперь, когда Красная Армия на фронтах, напрягая все свои силы, отстаивает свободу и независимость своего государства, народное партизанское движение на нашей территории, временно захваченной немецкими оккупантами, становится одним из решающих условий победы над врагом.

Захватив территорию, немцы не смогли покорить советский народ. Наш народ ненавидит оккупантов, он берется за оружие и организует партизанскую борьбу в тылу немецкой армии. Партизаны наносят серьезный урон живой силе, технике и дезорганизуют тыл противника. Однако партизанское движение еще не развернулось полностью, еще не стало делом всех и каждого, кто очутился в лапах немецких хищников, тогда как налицо все условия для повсеместного быстрого развития всенародной партизанской борьбы против немецких оккупантов.

Необходимо, прежде всего, добиться, чтобы партизанское движение развернулось еще шире и глубже, нужно, чтобы партизанская борьба охватила широчайшие массы советского народа на оккупированной территории.

Партизанское движение должно стать всенародным. Это значит, что существующие сейчас партизанские отряды не должны замыкаться, а втягивать в партизанскую борьбу все более широкие слои населения. Нужно наряду с организацией новых партизанских отрядов создавать среди населения проверенные партизанские резервы, из которых и черпать пополнения или сформировать дополнительно новые отряды. Нужно повести дело так, чтобы не было ни одного города, села, населенного пункта на временно оккупированной территории, где бы ни существовало в скрытом виде боевого резерва партизанского движения. Эти скрытые боевые партизанские резервы должны быть численно не ограничены и включать в себя всех честных граждан и гражданок, желающих освободиться от немецкого гнета.

Основные задачи партизанских действий: разрушение тыла противника, уничтожение его штабов и других военных учреждений, разрушение железных дорог и мостов, поджог и взрыв складов и казарм, уничтожение живой силы противника, захват в плен или уничтожение представителей немецких властей.

В настоящий момент разрушение путей подвоза врага имеет важнейшее значение. Враг сейчас вынужден перебрасывать резервы, боевую технику, горючее и боеприпасы на фронт из далекого тыла, а также перебрасывать из нашей страны в Германию награбленный хлеб, мясо и всякое другое имущество. Железные, шоссейные дороги, по которым враг питает свои войска, растянулись на тысячи километров. Во многих местах они пересекаются лесами. Это создает благоприятные условия для действий партизанских отрядов по разрушению путей подвоза. Закрыть пути подвоза – значит лишить врага возможности пополнять фронт живой силой, техникой, горючим, боеприпасами, а также вывозить в Германию награбленное в нашей стране народное добро и тем самым облегчить Советскому Союзу разгром врага.

Решение этих основных задач требует от всех партизанских отрядов широкого развертывания боевых партизанских операций, а также диверсионной, террористической и разведывательной работы в тылу врага.

Приказываю:

1. В целях нарушения движения по железным дорогам и срыва регулярных перевозок в тылу врага устраивать всеми способами железнодорожные катастрофы, подрывать железнодорожные мосты, взрывать и сжигать станционные сооружения, взрывать, сжигать и расстреливать паровозы, вагоны, цистерны на станциях и разъездах. При железнодорожных крушениях уничтожать живую силу, технику, горючее, боеприпасы и прочие грузы, а также уцелевшие паровозы и вагоны. На шоссейных и грунтовых дорогах подрывать и сжигать мосты, виадуки, разрушать гати и другие искусственные сооружения. Уничтожать транспорты, подвозящие боеприпасы и горючее. Лошадей угонять. При невозможности использования вооружения, транспортов и грузов приводить их в негодность всеми возможными способами.

2. При всякой возможности истреблять воинские гарнизоны, штабы и учреждения, отряды войск, отдельно следующих офицеров и солдат, охрану транспортов и складов.

3. Уничтожать склады и базы вооружения, боеприпасов, горючего, продовольствия и другого имущества, гаражи и ремонтные мастерские.

4. Разрушать линии связи на железных, шоссейных и грунтовых дорогах, уничтожать аппаратуру связи, вырезать и увозить провода, спиливать и сжигать телефонные столбы, уничтожать радиостанции и обслуживающий их персонал.

5. Нападать на аэродромы противника и уничтожать самолеты, ангары, склады бомб и горючего, а также истреблять летно-технический состав и охрану аэродромов.

6. Уничтожать всякие хозяйственные команды, вражеских фуражиров, команды и агентов по изъятию хлеба, нападать на обозы с награбленным хлебом, на склады и элеваторы: по возможности хлеб раздавать населению, а если этого сделать нельзя, уничтожать полностью.

7. Действиями партизан еще не охвачены города. Партизанским отрядам, отдельным организациям и диверсантам обязательно проникнуть во все города, большие и малые, и широко развернуть там разведывательную и диверсионную работу. Разрушать и сжигать узлы связи, электростанции, котловые установки, водоснабжение, склады, емкости с горючим и другие объекты, имеющие военно-экономическое значение.

8. Беспощадно истреблять или захватывать в плен фашистских политических деятелей, генералов, крупных чиновников и изменников нашей Родины, находящихся на службе у врага. В этих целях постоянно наблюдать за генералами и крупными чиновниками. Выяснять, что они делают, где живут, где и в какие часы работают, куда и по какому пути ездят, ходят, с кем ведут знакомство из местных жителей, какого поведения, кто и как их охраняет.

9. Партизанским отрядам и отдельным бойцам-партизанам вести непрерывную разведывательную работу в интересах Красной Армии:

а) особо отбирать людей, способных вести скрытую разведывательную работу, и внедрять их на службу в местные управления и учреждения, созданные немцами, на заводы, депо, станции, пристани, телеграф, телефон, аэродромы, базы и склады, в охрану немецких должностных лиц, в гестапо и его школы, а также во все другие учреждения и органы, обслуживающие армию или местную администрацию немецких властей;

б) непрерывно следить за местом расположения и за передвижением войск и грузов по железным и грунтовым дорогам, выяснять численность, род войск и нумерацию частей, количество и характер боевой техники, направление движения и время следования, устанавливать порядок и силу охраны воинских эшелонов и транспортов;

в) устанавливать точное место расположения войск и штабов, их наименование и нумерацию, учреждений и органов оккупационных властей;

г) разведывать аэродромы противника, устанавливать место их расположения, количество и типы самолетов, постоянно или временно базирующиеся на данный аэродром, аэродромное оборудование, вспомогательные и специальные автомашины, запасы горючего и масел, а также охрану аэродромов на земле и с воздуха;

д) организовать разведку городов и крупных населенных пунктов в целях установления количества войск в гарнизонах (численность по родам войск, наименование, нумерация, командование), противовоздушной обороны, воинских складов и мастерских, военной промышленности, высшей военной и гражданской администрации;

е) выяснять, где и какие оборонительные рубежи уже построены, их оборудование в инженерном отношении, вооружение, устройство связи, имеются ли там гарнизоны;

ж) следить и точно фиксировать результаты бомбардировок нашей авиацией;

з) при всех возможностях захватывать приказы, донесения, оперативные карты и прочие документы противника.

Данные агентурной и боевой партизанской разведки незамедлительно сообщать Центральному штабу партизанского движения.

10. Руководящим органам партизанского движения, командирам и комиссарам партизанских отрядов, наряду с боевой работой, развернуть и вести среди населения постоянную политическую работу, разъясняя правду о Советском Союзе, о беспощадной борьбе Красной Армии и всего советского народа против фашистских захватчиков, о неизбежной гибели кроважидных оккупантов. Разоблачать на фактах лживую немецкую пропаганду, воспитывать ненависть и озлобление к немецким захватчикам. В этих целях организовать издание газет, листовок и других печатных материалов на оккупированной территории.

Верховное Главнокомандование Красной Армии требует от всех руководящих органов, командиров, политработников и бойцов парти-

занського движенья развернуть борьбу против врага в его тылу еще шире и глубже, бить фашистских захватчиков непрерывно и беспощадно, не давая им передышки. Это лучшая и ценнейшая помощь Красной Армии.

Совместными действиями Красной Армии и партизанского движенья враг будет уничтожен.

Народный Комиссар Обороны И. Сталин».⁸⁹

У преамбулі цього історичного джерела автор намагається показати спадкоємність та асоціативність історичних подій попередніх років Росії задля міфологізації військових подій війни. Наведені у Наказі історичні факти збуджують уяву слухача та програмують його до відповідних дій. Остеронь військових подій не мав залишитися жоден громадянин СРСР. Головною метою цього була мобілізація суспільства на абсолютний спротив ворогу. Цей документ формулює завдання: влаштувати залізничні катастрофи, підривати залізничні мости, знищувати гарнізони, штаби та інші військові установи супротивника, охорону транспортів і складів, знищувати бази і склади озброєння, боєприпасів, продовольства, знищувати лінії зв'язку, нападати на ворожі аеродроми, захоплювати в полон або винищувати представників фашистських окупаційних властей. Ставилися завдання з проведення розвідки.

Не дивлячись на значний документальний масив нормативного характеру з історії радянського спротиву ефективність та оперативність нормотворчості радянської влади була вкрай низькою. В перші дні роботи партизанських штабів виникла низка проблем: не було в розпорядженні радіостанцій, авіатранспорту, озброєння, боєприпасів, медикаментів інших матеріальних засобів; постійна зміна місцезнаходження. Це пояснюється різними впливами на процес продукування документів з історії партизан. Значною виявилася боротьба партійних структур та органів державної безпеки за контроль партизанських формувань у перші роки війни, що привело не тільки до неузгодженості в діях партизанських формувань, але подекуди й значним протистоянням між цими загонами. 2 жовтня 1942 р. Політбюро ЦК ВКП(б) розглянуло питання про розвиток партизанського руху в Україні, і було прийнято рішення про створення вузького нелегального ЦК КП(б)У з числа основного ЦК КП(б)У і керівників великих партизанських формувань в кількості сімнадцяти осіб. Власний інтерес у партизанському русі мав народний комісаріат оборони. Але, з налагодженням постійності у керівництві та централізованості роботи в середині 1942 р. вказані деструктивні моменти поступово зникають.

Державний комітет оборони 11 жовтня 1942 р. прийняв спеціальну постанову про розвиток партизанського руху в Україні:

«Постановление ГКО № 2403 о партизанском движении на Украине 11 октября 1942 г.

В целях развития всенародного партизанского движения на Украине ГКО постановляет:

1. Создать на территории Украины областные оперативные группы во главе с ответственными представителями Украинского штаба партизанского движения, численностью 3–5 человек каждая. Группы укомплектовать руководящими партийными и советскими работниками Украины. Оперативным группам придать по 5–7 офицеров связи и радиостанции типа «Джек» (с движком).

2. В первую очередь оперативные областные группы создать в Сумской, Черниговской, Киевской, Житомирской, Винницкой, Сталинской, Ворошиловградской, Днепропетровской, Запорожской, Харьковской, Полтавской, Николаевской, Львовской и Ровенской областях.

3. Областным оперативным группам поставить задачи:

а) выявлять существующие партизанские отряды и установить с ними постоянную связь; б) формировать новые партизанские отряды и закладывать во всех городских и сельских местностях скрытые вооруженные резервы партизанского движения; в) вести глубокую разведку и контрразведку; г) провести подготовительную работу по созданию условий зимовки партизанских отрядов.

Во всей практической работе по партизанскому движению руководствоваться приказом Народного Комиссара Оборона от 5 сентября 1942 г. № 900189.

4. Все областные оперативные группы Украинского штаба партизанского движения обеспечить портативными типографиями и необходимыми кадрами для издания газет и листовок к местному населению.

5. Организовать через радиостанции «Радянська Україна» и имени Шевченко специальные передачи материалов для газет и листовок, выходящих на временно оккупированной территории Украины.

6. К концу 1942 г. сформировать и выбросить на территорию Украины 100 групп организаторов партизанских отрядов и инструкторов минно-подрывного дела численностью 10 человек каждая. Перед группами организаторов поставить задачу – создать из местного населения новые партизанские отряды и руководить их боевой деятельностью.

7. В целях оказания помощи молдавскому народу в руководстве партизанским движением создать на территории Молдавской республики оперативную группу Украинского штаба.

8. Главным Управлениям Красной Армии – артиллерийскому, связи, интендантскому и санитарному выделить для нужд Украинского штаба партизанского движения необходимое вооружение, боеприпасы, имущество и эксплуатационные материалы связи, продовольствие, медико-санитарное имущество и медикаменты согласно прилагаемым заявкам (приложения № 1, 2, 3, 4).

Председатель Государственного Комитета Оборона И. Сталин».⁹⁰

В документі мова йшла про посилення руху в Правобережних областях, де проходили важливі залізничні та шосейні магістралі. Розроблено було спеціальний оперативний план на жовтень-листопад 1942 р. Передбачалося спрямувати в німецький тил низку нових опе-

ративних груп і партизанських організаторів, передислокацію загонів в інші регіони, провести рейди під проводом С. Ковпака, О. Сабурова на Правобережжя. Восени 1942 р. в Україну було направлено дві оперативні групи на чолі з Я. Мельником в Сумську область, С. Маликовим в Житомирську. Для зв'язку з Чернігівським партизанським загonom до кінця жовтня 1942 р. за лінію фронту була переведена спеціальна група з представників УШПР, ЦК ВЛКСМ, ЦК ЛКСМУ.

Важливу роль в координації дій партизанських загонів і з'єднань відігравали також штаби областей створені в тилу ворога. Перший такий було організовано восени 1941 р. на Чернігівщині на чолі з О. Федоровим. На початку грудня 1942 р. два штаби в Київській і Житомирській областях на чолі з командирами з'єднань С. Ковпаком та О. Сабуровим. В січні 1943 р. сформовано штаб по Сумській області. В різний час його очолювали Я. Мельник, П. Куманьок. Їх завданням було виявлення резервів і створення на їх базі загонів і диверсійних груп, постановка партизанським з'єднанням завдань та організація їх взаємодії, підтримка зв'язку з усіма партизанськими загонами області; організація розвідки та передача отриманої інформації УШПР. Навесні 1943 р. було створено штаби партизанського руху по Вінницькій, Волинській, Кам'янець-Подільській, Рівненській областях. Начальником штабу в Чернігівській області став Н. Попудренко.

Влітку 1942 р. в загони були організовані спеціальні розвідувальні групи. У центральному та республіканських штабах партизанської боротьби створювались розвідувальні відділи. Згідно з постановою ДКО від 30 травня 1942 р. в їх функції входило: вивчати і висвітлювати політичне, економічне становище в тилу ворога; організувати розвідку та отримання розвідувальних даних (розташування, пересування, склад військ і штабів, місцезнаходження аеродромів, складів, хімічних баз, техніки).

Головнокомандувач партизанським рухом К. Ворошилов ужив заходів з укомплектування ЦШПР досвідченими військовими кадрами. ЦШПР і підпорядковані йому республіканські та обласні штаби партизанського руху проводили велику роботу з підготовки партизанських кадрів: радистів, диверсантів, розвідників. Налагодили радіозв'язок з партизанськими формуваннями. Вживали заходи щодо постачання партизан необхідними їм засобами боротьби і зв'язку. Уже в четвертому кварталі 1942 р. Головним військово-інженерним управлінням Червоної Армії було надано ЦШПР 40 тисяч мін сповільненої дії, 30 тисяч протипотягових, 12 тисяч автотранспортних, 40 тисяч ампульних, 15 тисяч підйомних, 15 тисяч малих магнітних мін, 45 тисяч протипіхотних, 25 тисяч колісних замків.⁹¹ Під керівництвом Головнокомандувача партизанським рухом приймалися заходи воєнізації партизанських формувань і навесні 1943 р. раптовими операціями великих сил партизан й окремих гвардійських батальйонів повністю паралізувати рух на залізниця і нічний рух на автомобільних дорогах для унеможливлення

постачання й поповнення німецьких військ на фронт, залишити їх без боєприпасів, паливно-мастильних матеріалів. Але 19 листопада 1942 р. посаду Головнокомандувача партизанським рухом було скасовано «з метою більшої гнучкості керівництва партизанським рухом, щоб уникнути зайвої централізації».⁹²

Проводячи ліквідацію посади Головнокомандувача партизанським рухом, Й. Сталін брав на себе керівництво партизанським рухом як керівник Комуністичної партії і як Верховний Головнокомандувач збройними силами. Й. Сталін знав, що перший секретар ЦК КП(б) Білорусії П. Пономаренко не мав ні військової освіти, ні спеціальної партизанської підготовки. Ліквідація посади Головнокомандувача партизанським рухом призвела до різкого зменшення можливостей здійснення раптових нищівних ударів по комунікаціях супротивника, до неузгодженості дій партизанських формувань не лише керівництвом штабів партизанського руху, а й загонами і групами, якими керували НКВС, ГРУ і начальники інженерних військ. Така ситуація привела до того, що на одному напрямі в одну ніч проводилося до десятка диверсій, коли потрібна була лише одна диверсія. Решта диверсій на пропускну здатність ділянок впливали мало і тільки приводили до витрати сил і коштів на ліквідацію наслідків диверсії після звільнення території.

У лютому 1943 р. почалася наступальна операція військ Брянського фронту у зв'язку з чим зникає потреба у роботі ЦШПР, і вже 7 березня 1943 р. його ліквідували. Проте очікуваного результату від зимового наступу на центральному напрямі не вийшло і 17 квітня 1943 р. ЦШПР було відновлено. Але Український штаб партизанського руху, який керував партизанськими діями в Україні і в Молдавії ЦШПР вже не підпорядковувався. 26 листопада 1943 р. звільнено обласний центр Білорусії Гомель і 13 січня 1944 р. було остаточно ліквідовано ЦШПР, чим закінчилася централізація партизанських дій на окупованій території. Така непослідовність роботи керівництва підпільно-партизанською військовою в тилу Вермахту давали можливість без значних проблем забезпечувати всім необхідним власні війська на фронті, незважаючи на героїзм партизан.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що документальний масив нормативного характеру різнорівневих надзвичайних органів влади в період 1941–1945 рр. Другої світової війни формувалися у складній ситуації організації партизанського руху, створення структури управління, підпорядкування його єдиній системі управління та планування діяльності. Це позначилося на безсистемності документообігу, продукування їх різними владними структурами. Зокрема, за продукування керівних документів змагалися партія, органи безпеки та внутрішніх справ, військові структури. Це внесло хаос у вироблення, авторство, види та назви документів за їх спрямування й адресування. Зі створенням та централізацією керівництва партизанським рухом було ліквідовано низку недоліків в його організації, характерних для початкового

етапу, досягнута необхідна координація дій партизанських формувань різних типів, вирішено організаційні й технічні проблеми, забезпечена більш тісна та оперативна взаємодія з армійським керівництвом, отримана необхідна територіальна концентрація партизанських сил.

Інформативність нормативних документів в роки війни має високий рівень історичної вагомості. Авторство документів такого типу було об'єктивним та є найбільш достовірним історичним джерелом цього періоду. Автор або авторський колектив був переважно найвищою ланкою прийняття рішень державного рівня з їх регіональним дублюванням. В умовах війни документотворчість Державного Комітету Оборони та Ставки мала характер поєднання повноважень різних структур радянської влади: законодавчої, виконавчої, партійної та громадської. Переважна більшість документообігу надзвичайних органів СРСР в роки війни була засекречена та призначена вузькому колу користувачів. Такі документи вимагають специфічного підходу до джерелознавчого аналізу. Ці матеріали складно структурувати за принципом поділу органів та гілок влади, вони не мають чітких ознак для їх джерелознавчої класифікації, що пояснюється екстремністю та надзвичайністю цих документів. Варто враховувати особливості практики надзвичайних органів влади та реалізацію нормативних документів у державі в умовах війни.

Глава 3. Громадські об'єднання: документи з питань розгортання й управління партизанським та підпільним рухом

Принципово важливим у джерелознавчому аналізі радянського партизанського та підпільного руху в період 1941–1945 рр. Другої світової війни є документальний комплекс і спадщина громадських об'єднань та політичних організацій. Серед цього масиву документів головна роль належить програмним документам партій і об'єднань, в яких викладено цілі і завдання, стратегія і тактика політичної боротьби, визначено сили, засоби і форми, з допомогою яких вони пропонують трансформацію суспільства. У таких документах знаходять відображення в концентрованому вигляді найбільш важливі напрями суспільної думки, спрямовані у майбутнє, відбиток настроїв та прагнень суспільства.

В радянських умовах існування суспільство представляла одна партія, яка мала керівну роль і виключне право на прийняття рішень в державі. Водночас партійні органи інтегрувалися в державні органи влади, що ототожнювало сутність партійної та владної систем. На сорокові роки ХХ ст. партія стала не тільки основним генератором важливих рішень, але й визначним цензором ідей, що виходили від державного апарату й суспільства. Без візи партійних органів будь-які рішення не набували легітимності, а в окремих випадках й чинності. Повний, всеохоплюючий контроль суспільства в роки війни мав й позитивні сторони, оскільки цей факт дав змогу скоординувати діяльність СРСР на повну мобілізацію народного господарства та радянського суспільства.

Для висвітлення зазначеної проблеми необхідно залучати документи вищих органів КПРС, оскільки вони становлять основу суспільного ладу та державного устрою країни. Комуністична партія СРСР була правлячою партією, а її керівна роль полягала у прийнятті декларативних рішень фундаментальних для функціонування вищих органів влади СРСР. Ці рішення приймалися вищими партійними органами – з'їзди, конференції і пленуми ЦК КПРС й були обов'язковими до виконання законодавчими та виконавчими органами.

До громадських об'єднань цього періоду війни відносяться й професійні, молодіжні, дитячі, профільні та інші союзи та організації. Хоча, вони не впливали на прийняття рішень в межах державного управління, але їх думка чи підтримка в межах державних важливих питань була необхідною. Й у більшості випадків ці організації були підконтрольні партійним органам. В роки війни громадські об'єднання відіграли важливу роль у створенні та функціонуванні підпільного життя та партизанського збройного руху. В містах окупованих територій України партійні та комсомольські працівники виконували переважно інформаційну роботу – розвідувальну діяльність, підготовка до наступу, інформування про плани Комуністичної партії тощо.

Фіксування діяльності громадського сектору радянського суспільства представлено у документальній базі Центрального державного архіву

громадських об'єднань України та партійних архівах областей України. Види документації громадських об'єднань (у переважаючій більшості партійні та комсомольські) цього періоду з теми партизанського та підпільного руху можна умовно класифікувати за наступними ознаками. Службові, або документи особистого характеру (створені окремою особою – заява, автобіографія). Службові документи в свою чергу поділяються на три групи: організаційні (статут, структура, посадові інструкції та інші), розпорядчі (укази, постанови, рішення, накази, розпорядження, вказівки), довідково-інформаційні (акти, листи, доповідні та пояснювальні записки, довідки та інші).

За змістом документи поділяються на: організаційно-розпорядчі, з питань особового складу, фінансово-розрахункові та інші. За методом фіксації інформації для партійних матеріалів характерні в більшості письмові види документації, що й становить основну групу джерел. Також їх можна класифікувати за найменуванням документів (накази, листи, інструкції і інше).

Для джерелознавчого аналізу історії партизанського та підпільного рухів років війни найбільш актуальними є службова документація розпорядчого та довідково-інформаційного характеру. Це пояснюється надзвичайними умовами діяльності підпільних обкомів з їх бойовими загонами партизан та підпільників. Такі розпорядчі документи як укази, постанови, рішення, розпорядження та вказівки є вольовими проявами партійної лінії. Вони в повній мірі характеризують мілітаризований характер організації органів державної влади СРСР в умовах війни, політичного впливу та абсолютного домінування у всіх сферах радянського суспільства. Фактично ситуацію, що склалася в державі у ті роки можна викласти у вигляді дефініції – партія дорівнює державі.

Довідково-інформаційна документація громадських об'єднань років війни містить багатий історичний матеріал з окремих питань життєдіяльності суспільства та кожного громадянина. Документи цієї групи – акти, листи, доповідні та пояснювальні записки, довідки дають можливість отримати інформацію про роботу певних партійних та комсомольських структур, про оцінку діяльності керівних осіб радянських органів влади, про функціонування міськкомів, райкомів та обкомів, про діяльність особового складу загонів партизан та підпільників (Додаток В. 24–25; 27–28).

Партійні документи брали до уваги у законотворчій та практичній діяльності держави, профспілок, комсомолу та інших масових громадських організацій. У передвоєнний час громадсько-політичне життя в СРСР та республіках не відзначалося різноманітністю та жвавістю. Головною політичною організацією була ВКП(б). На життя радянського суспільства впливала молодіжна громадсько-політична організація – комсомол (ВЛКСМ). Існували також професійні союзи, дитячі, спортивні та оборонні організації, кооперативи, культурні, технічні та наукові товариства, та інші громадські об'єднання.

Проте, з початком війни та окупацією значної території СРСР дієздатними організаціями, що мали вплив на формування тилової партизанської та підпільної боротьби були – партія та комсомол. Це не дивно, з огляду на значний досвід комуністів з ведення партизанської війни у часи громадянської війни у Росії, зокрема на території України в умовах національно-демократичної революції 1917–1920 рр. Так, у Сумському партизанському з'єднанні С. Ковпака, комісар С. Руднев був ветераном партизанських дій тих часів.

Згідно установок керівництва Комуністичної партії ВЛКСМ відповідала за організацію підпільної діяльності у містах України, комсомольці ставали зв'язковими між партизанськими з'єднаннями та підпільними загонами. Прикладом комсомольської відданості партії є жертвна боротьба «Молодої гвардії» у місті Краснодар (нині Луганська область). Комсомольці змогли організувати самодостатню молодіжну організацію з активною агітаційною, бойовою та підіривною діяльністю. Фактично комсомольці стали підмогою старшому партійному поколінню. Представники комсомольських організацій України стали активними учасниками партизанських з'єднань. Кожен партизанський загін мав свій комсомольський осередок. Багато партизанської молоді ставали комсомольцями та комуністами у ході тилової боротьби, що підтверджує фактичну керівну роль партії у радянському суспільстві років війни.

До групи організаційної документації відноситься статут ВКП(б), що проголошував Комуністичну партію «керівним ядром» державних та громадських організацій. На відміну від Конституції 1924 р. де партія не згадувалася, у статті 126 Конституції СРСР 1936 р. вже було зафіксовано державні пріоритети у формуванні громадських організацій та об'єднань з визначенням у цьому процесі ролі держави та партії: «В соответствии с интересами трудящихся и в целях развития организационной самостоятельности и политической активности народных масс гражданам СССР обеспечивается право объединения в общественные организации: профессиональные союзы, кооперативные объединения, организации молодежи, спортивные и оборонные организации, культурные, технические и научные общества, а наиболее активные и сознательные граждане из рядов рабочего класса, трудящихся крестьян и трудовой интеллигенции добровольно объединяются в Коммунистическую партию Советского Союза, являющуюся передовым отрядом трудящихся в их борьбе за построение коммунистического общества и представляющую руководящее ядро всех организаций трудящихся, как общественных, так и государственных».⁹³

Керівну роль Комуністичної партії в громадсько-політичному та економічному житті визначено у статті 125 Конституції Української РСР 1937 р.: «У відповідності з інтересами трудящих і з метою розвитку організаційної самодіяльності і політичної активності народних мас громадянам УРСР забезпечується право об'єднання в громадські організації: професійні спілки, кооперативні об'єднання, організації молоді,

спортивні й оборонні організації, культурні, технічні і наукові товариства, а найбільш активні й свідомі громадяни з лав робітничого класу й інших верств трудящих об'єднуються у Комуністичну партію (більшовиків) України, яка є передовим загonom трудящих в їх боротьбі за зміцнення і розвитку соціалістичного ладу і являє собою керівне ядро всіх організацій трудящих, як громадських, так і державних».⁹⁴

У партійних документах знайшли відображення принципові питання розвитку народного господарства, ідеології, культури, соціальних процесів й інше. Тому жодне питання історії внутрішньої і зовнішньої політики радянських органів влади в умовах війни не можна зрозуміти і вивчити без серйозного аналізу документів КПРС. Для них характерна войовнича непримиренність до інакомислення, готовність до вибухового придушення незгоди, традиційна агресивність комуністичної ідеї. Ці тези подаються як класова спрямованість діяльності КПРС, прикриваючи відкрито наполегливі прагнення партії до всевладдя, монопольного розпорядження долею країни, людей, народів.

КПРС не політична партія в традиційному розумінні цього слова, оскільки не отримала у своєму розвитку рис партії парламентського типу. Комуністична партія стала концентрованим виразом тоталітарного суспільства, керівним апаратом у механізмі влади. Партійні директиви, відображені у великому масиві партійної документації, специфічні своїми теоретичними конструкціями, що у практичній діяльності спиралися на хибні утопії й приносили в жертву долі, здоров'я і життя мільйонів людей.

Документи вищих партійних органів у тій частині, яку необхідно було довести до населення, обов'язково публікувалися. Так, стенографічні звіти партз'їздів і деяких конференцій видавалися в 20–30 та 60 рр. Стенограми пленумів ЦК КПРС ніколи не публікувалися, а рядові комуністи не знали, як відбувається обговорення того чи іншого питання на пленумі. Широко використовували у публікації протоколи відкритих засідань.

Важливе значення для розвитку всіх сторін життя радянського суспільства мали постанови ЦК КПРС. В їх основі лежав досить солідний матеріал, оскільки до розробки залучалися окремі фахівці і навіть великі наукові колективи. Будь-яка постанова ЦК партії – апаратний документ. Були випадки, коли пленум ЦК не скликався, а документ публікувався від імені ЦК. Постанови ЦК поступово з документів внутріпартійного характеру отримували державне значення, коли широко розповсюдилася практика видання спільних постанов ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР. Ці постанови регламентували буквально всі сторони життя радянського суспільства, і все ж переважна їх більшість стосувалося народного господарства. Такі спільні постанови були абсолютно антиконституційні, оскільки рішення ЦК КПРС наділялися силою закону не зазначеного в основному законі держави.

В умовах війни важливим завданням для державних та партійних органів була організація боротьби в тилу ворога. Найбільш поширеним для військового часу документом була директива, що відноситься до групи розпорядчих документів. Сюди відносимо розпорядження, як керівна вказівка, настанова, що її дає вищий орган нижчому. В усіх документах радянської влади перших днів війни наголошувалося, що організатором народного спротиву німецьким військам є Комуністична партія.

«Директива СНК ССРСР і ЦК ВКП(б) партійним організаціям прифронтової полоси «О решительной перестройке всей работы на военный лад». 29 июня 1941 г.

... Совнарком ССРСР і ЦК ВКП(б) обязывают все партийные, советские, профсоюзные и комсомольские организации покончить с благодушием и беспечностью и мобилизовать все наши организации и все силы народа для разгрома врага, для беспощадной расправы с ордами напавшего германского фашизма.

Совнарком Союза ССР і ЦК ВКП(б) требуют от вас:

1. В беспощадной борьбе с врагом отстаивать каждую пядь советской земли, драться до последней капли крови за наши города и села, проявлять смелость, инициативу и сметку, свойственные нашему народу.

2. Организовать всестороннюю помощь действующей Армии, обеспечить организационное проведение мобилизации запасных, обеспечить снабжение Армии всем необходимым, быстрое продвижение транспортов с войсками и военными грузами, широкую помощь раненым предоставлением под госпитали больниц, школ, клубов, учреждений.

3. Укрепить тыл Красной Армии, подчинив интересам фронта всю свою деятельность, обеспечить усиленную работу всех предприятий, разяснить трудящимся их обязанности и создавшееся положение, организовать охрану заводов, электростанций, мостов, телефонной и телеграфной связи, организовать беспощадную борьбу со всякими дезорганизаторами тыла, дезертирами, паникерами, распространителями слухов, оказывая во всем этом быстрое содействие истребительным батальонам. Все коммунисты должны знать, что враг коварен, хитер, опытен в обмане и распространении ложных слухов, учитывать все это в своей работе и не поддаваться на провокации.

4. При вынужденном отходе частей Красной Армии угонять подвижной железнодорожный состав, не оставлять врагу ни одного паровоза, ни одного вагона, не оставлять противнику ни килограмма хлеба, ни литра горючего. Колхозники должны угонять скот, хлеб сдавать под сохранность государственным органам для вывозки его в тыловые районы. Все ценное имущество, в том числе цветные металлы, хлеб и горючее, которое не может быть вывезено, должно безусловно уничтожаться.

5. В занятых врагом районах создавать партизанские отряды и диверсионные группы для борьбы с частями вражеской армии, для раз-

жигания партизанской войны всюду и везде, для взрыва мостов, дорог, порчи телефонной и телеграфной связи, поджога складов и так далее. В захваченных районах создавать невыносимые условия для врага и всех его пособников, преследовать и уничтожать их на каждом шагу, срывать все их мероприятия.

Для руководства всей этой деятельностью заблаговременно, под ответственность первых секретарей обкомов и райкомов создавать из лучших людей надежные подпольные ячейки и явочные квартиры в каждом городе, районном центре, рабочем поселке, железнодорожной станции, в совхозах и колхозах.

6. Немедленно предавать суду военного трибунала всех тех, кто своим паникерством и трусостью мешает делу обороны, – невзирая на лица ...

... Задача большевиков – сплотить весь народ вокруг партии Ленина – Сталина, вокруг советского правительства для самоотверженной поддержки Красной Армии, для победы.

Председатель Совнаркома СССР и секретарь ЦК ВКП(б) И. Сталин
Заместитель Председателя Совнаркома СССР В. Молотов».⁹⁵

Проте, реалії перших днів війни були не зовсім такими. Перші документи партії та органів влади стали лише закликом до місцевих комуністів хоч якихось дій у тилу ворога. Ці постанови мали на меті організацію спротиву на територіях до яких наближався фронт.

Комуністична партія взяла на себе відповідальність та безпосередню владу не тільки через ДКО, а й на республіканському та обласному рівні. У постановах ЦК ВКП(б) ставилися прямих завдання по підготовці та розгортанню партизанської й підпільної боротьби. У липні 1941 р. Політбюро ЦК ВКП (б) прийняв документ про роботу з організації партизанського руху на окупованих територіях – «Постановление ЦК ВКП(б) об организации борьбы в тылу германских войск». В документі мова йшла про обґрунтування необхідності тилової роботи підпільних організацій, контроль за самовільними об'єднаннями в тилу, важливість співпраці з місцевим населенням, яке залишалося на окупованих територіях. Після тексту обґрунтування документу запропоновано кілька пунктів реалізації тилової роботи, вказано недоліки партійного місцевого керівництва, сформульовано завдання підпільно-партизанського руху на окупованих територіях:

«18 июля 1941 г.

В войне с фашистской Германией, захватившей часть советской территории, исключительно важное значение приобрела борьба в тылу германской армии. Задача заключается в том, чтобы создать невыносимые условия для германских интервентов, дезорганизовать их связь, транспорт и сами воинские части, срывать все их мероприятия, уничтожать захватчиков и их пособников, всемерно помогать созданию конных и пеших партизанских отрядов, диверсионных и истребительных групп, развернуть сеть наших большевистских подпольных организаций на

захваченной территории для руководства всеми действиями против фашистских оккупантов. В этой борьбе с фашистскими захватчиками мы имеем много еще не использованных средств, много упускаемых нами возможностей для нанесения тяжелых ударов по врагу. Во всем этом нас беззаветно поддержат в каждом городе и в каждом селе сотни и тысячи наших братьев и друзей, попавших теперь под пяту германских фашистов и ждущих с нашей стороны помощи в деле организации сил для борьбы с оккупантами.

Чтобы придать всей этой борьбе в тылу германских войск самый широкий размах и боевую активность, необходимо взяться за организацию этого дела на месте самим руководителям республиканских, областных и районных партийных и советских организаций, которые должны в занятых немцами районах лично возглавить это дело, возглавить группы и отряды самоотверженных борцов, уже ведущих борьбу по дезорганизации вражеских войск и по уничтожению захватчиков. Между тем все еще не редки случаи, когда руководители партийных и советских организаций в районах, подвергшихся угрозе захвата немецких фашистов, позорно бросают свои боевые посты, отходят в глубокий тыл, на спокойные места, превращаются на деле в дезертиров и жалких трусов. При этом руководители республиканских и областных парторганизаций в ряде случаев не принимают мер к решительной борьбе с этими позорными фактами.

ЦК ВКП(б) требует от всех партийных и советских организаций и, прежде всего, от их руководителей покончить с таким нетерпимым положением и предупреждает, что наша партия и правительство не останутся перед самыми крутыми мерами в отношении шкурников и дезертиров, и выражает уверенность в том, что партийные организации примут все меры к очистке парторганизаций от этих перерожденцев и к сплочению всех своих сил для разгрома врага на фронте и в тылу, для подготовки нашей победы над фашистскими бандами.

В соответствии с этим ЦК ВКП(б) требует от ЦК национальных компартий, обкомов и райкомов в захваченных и находящихся под угрозой захвата врагом областях и районах проведения следующих мер:

1. Для организации подпольных коммунистических ячеек и руководства партизанским движением и диверсионной борьбой в районы, захваченные противником, должны быть направлены наиболее стойкие руководящие партийные, советские и комсомольские работники, а также преданные советской власти беспартийные товарищи, знакомые с условиями района, в который они направляются. Засылка работников в эти районы должна быть тщательно подготовлена и хорошо законспирирована, для чего следует каждую группу (2–3–5 человек) засылаемых связывать только с одним лицом, не связывая засылаемые группы между собой.

2. В районах, находящихся под угрозой захвата противником, руководители партийных организаций должны немедленно организовать

подпольные ячейки, переведа уже сейчас коммунистов и комсомольцев на нелегальное положение.

Для обеспечения широкого развития партизанского движения в тылу противника, партийные организации должны немедленно организовать боевые дружины и диверсионные группы из числа участников Гражданской войны и из тех товарищей, которые уже проявили себя в истребительных батальонах, в отрядах народного ополчения, а также из работников НКВД, НКГБ и др. В эти же группы должны быть влиты коммунисты и комсомольцы, которые не используются для работы в подпольных ячейках.

Партизанские отряды и подпольные группы должны быть обеспечены оружием, боеприпасами, деньгами и ценностями, для чего заблаговременно должны быть в надежных местах зарыты и запрятаны необходимые запасы.

Необходимо также заблаговременно позаботиться об организации связи подпольных ячеек и партизанских отрядов с советскими районами, для чего их снабдить радиоаппаратами, использовать ходоков, тайнопись и пр., а также обеспечить посылку и печатание на месте листовок, лозунгов, газет.

3. Партийные организации под личным руководством их первых секретарей должны выделить для формирования и руководства партизанским движением опытных боевых и до конца преданных нашей партии, лично известных руководителям парторганизаций и проверенных наделе товарищей.

4. ЦК компартий союзных республик, крайкомы, обкомы должны сообщать ЦК ВКП(б) по специальному адресу фамилии товарищей, выделенных для руководства партизанскими отрядами.

ЦК ВКП(б) требует, чтобы руководители партийных организаций лично руководили всей этой борьбой в тылу немецких войск, чтобы они вдохновляли на эту борьбу преданных советской власти людей личным примером, смелостью и самоотверженностью, чтобы вся эта борьба получила размах непосредственной, широкой и героической поддержки Красной Армии, сражающейся на фронте с германским фашизмом.

Центральный Комитет Всесоюзной Коммунистической партии (большевиков)».⁹⁶

Постанова ЦК ВКП(б) з'явилася 18 липня 1941 р. та передбачала чітке формулювання завдань і заходів з підготовки партизанських формувань, організації постачання, включення до партизанської боротьби військовослужбовців, які опинилися в тылу противника і не змогли пробитися до основних сил Червоної Армії. Постанова, як і попередні не містила завдання відрізати ворожі війська від джерел їх постачання. А головне, замість відпрацьованої на початку 1930-х рр. і перевіреної в Іспанії системи управління партизанськими силами, пропонувалося «роз-

горнути мережу більшовицьких підпільних організацій на захопленій території для керівництва всіма діями проти фашистських окупантів».

Згадана постанова від 18 липня 1941 р. говорить про нагальну необхідність тилового спротиву на окупованих німцями західних територіях СРСР. Вона носить узагальнюючий декларативний характер. У документі пропонуються республіканським, крайовим та обласним комітетам партії схеми з організації партизанських та підпільних комітетів, бойових партизанських та підпільних загонів. Постанова формулює завдання створити необхідні матеріальні ресурси для тилової боротьби, відновлення підготовлених ще у 1930-х рр. запасів у відповідних схронах.

Наступний документ є доповненням до наведеної вище постанови з точки зору агітаційного наповнення. За своїм ієрархічним становищем це звернення підтверджує політику центральних партійних органів й інтегрує її в республіканські партійні структури і систему народного комісаріату оборони в особі командувача Південно-Західним напрямом. «Обращение командования войсками Юго-Западного направления и ЦК КП(б)У к населению оккупированных районов с призывом бороться против фашистских захватчиков»

«26 июля 1941 г.

Германские фашисты захватили часть нашей родной Украины. Они захватили и ваш район, и теперь немецкий сапог топчет родную землю. Коварством, хитростью и предательством врагу удалось это сделать в первый месяц войны.

В захваченных советских городах и селах фашисты празднуют кровавый пир: они грабят, убивают, насилюют женщин и даже девочек-подростков, вывозят все ценное, что попадает под руку. Немецкие фашисты хотят онемечить украинский народ. Они хотят превратить Украину в свою колонию, а вас – в рабов.

Но не долго врагу измываться над вами! Красная Армия наносит сейчас сокрушительные удары германским войскам. Куда только девалась их недавняя спесь! Куда только девалась пустая болтовня фашистов о том, что в две недели они овладеют Киевом, Москвой и Ленинградом! Германские фашисты уже почувствовали и с каждым днем все больше будут чувствовать силу и мощь нашей доблестной Красной Армии, нашего великого, свободолюбивого народа.

Подтянув силы, наша могучая Красная Армия с каждым днем все сильнее и сильнее наносит мощные удары по фашистским бандам. В помощь Красной Армии на всей территории, которую удалось захватить немцам с начала войны, поднялась великая сила народная. Десятки тысяч партизан действуют в тылу врага, не давая ему покоя. Партизаны пускают германские эшелоны под откос, разрушают телефонную и телеграфную связь, уничтожают склады, убивают фашистов, где их только не встретят.

Товарищи! Близок час полного уничтожения ненавистных немецких фашистов! Но никто не должен сидеть сейчас сложа руки. Приближать победу над германскими фашистами обязан каждый – мужчина и женщина, старик и молодой.

Граждане и гражданки районов, захваченных германскими фашистами! К вам обращаем мы свое слово. Те из вас, кто способен носить оружие, вступайте в партизанские отряды, создавайте новые отряды, громите ненавистные немецкие войска. Уничтожайте фашистов, как бешеных собак. Под откос пускайте их поезда, разрушайте связь, взрывайте их склады. Против хваленных немецких танков есть простое и верное оружие: бутылки с горючим, ловко брошенные на вражеский танк, зажигают его и превращают в ничто. Пользуйтесь этим оружием!

Колхозники и колхозницы! Немцы хотят заставить вас убрать богатый урожай с тем, чтобы вывезти его к себе и вашим хлебом подкормить свои голодные озверелые банды. Помните! Эти банды, потерявшие всяческий человеческий облик, стреляют в ваших отцов, братьев и сыновей. Они будут расстреливать и вас самих. Какой же отсюда вывод?

Ни одного грамма хлеба врагу! Скошите себе ровно столько, сколько вам нужно на ближайшее время. Остальное уничтожьте.

Уничтожайте плантации технических культур: свеклы, кок-сагыза, льна. Не оставляйте врагу ничего, что помогало бы ему вести войну против трудового народа, против Родины.

Час нашей победы близок. Все силы на борьбу с врагом! Все силы на его уничтожение!

Да здравствует Красная Армия!

Главнокомандующий Юго-Западным направлением Маршал Советского Союза С. Буденный

Секретарь Центрального Комитета Коммунистической партии (большевиков) Украины Н. Хрущев».⁹⁷

Документ характеризується емоційною складовою, що покликана підвищити ступінь нервового збудження населення окупованих та прифронтових територій України, закликає до мобілізації психологічних сил громадян, до всеохоплюючої протидії німецьким військам на різних рівнях протистояння. Заклик має прямі вказівки щодо організації спротиву – від партизанських загонів до саботажу сезонних сільсько-господарських робіт.

Звернення насичене не толерантними епітетами та порівняннями, з точки зору сучасної гуманності виглядають зовсім некоректними по відношенню до людини, до іншої сторони конфлікту. Подібні пропагандистські документи, продукт партійної діяльності років війни, а особливо окупації, характеризуються відсутністю антропоцентричних цінностей і націлені на досягнення результату без врахування їх ціни. Після вивчення документу, можна спостерігати особливі агітаційно-психологічні акценти та наголоси, властиві психологічним прийомам пропаганди, відсутність чіткої аргументації, догматичність тверджень,

перекручування та підтасування фактів військових реалій, перебільшення можливостей радянської армії на першому році війни в умовах інформаційного вакууму окупованого населення.

З наступного документу можна побачити, що на середину 1942 р. існувала низка розрізаних партизанських та підпільних організацій. Постанови вищих партійних та комсомольських організацій цього періоду свідчать про намагання систематизувати та взяти під контроль досі не керовані партизанські та підпільні загони й задати їм потрібний вектор подальшої діяльності у тилу ворога на окупованих територіях України. Про це свідчить інформація історичного документу:

«Из постановления бюро ЦК ВЛКСМ «О мероприятиях комсомольских организаций во временно оккупированных районах».

«19 мая 1942 г.

ЦК ВЛКСМ подчеркивает, что в условиях нового подъема активности советской молодежи, непрерывно растущей ненависти советских людей к немецким захватчикам, фактов массового повседневного героизма молодых советских патриотов – главная задача комсомольских организаций Украины, Белоруссии, Литвы, Латвии, Эстонии, Молдавии, Карело-Финской республики, Ленинградской, Калининской, Смоленской, Орловской, Курской областей – шире организовать движение молодежи за освобождение родных городов, сел от фашистских бандитов, мобилизовать под руководством партийных организаций все силы молодежи на беспощадную, мужественную схватку с врагом...

... ЦК ВЛКСМ постановляет:

1. Обязать указанные ЦК комсомола союзных республик и обкомы комсомола активной развернуть работу по вовлечению молодежи в партизанские отряды, проведению диверсионных актов, разведки, повседневной политической работы...

2. Шире развернуть печатную и устную пропаганду, направленную к укреплению веры молодежи в нашу победу, к сплочению всех сил молодых патриотов...

3. Развернуть более активную работу по созданию на территории, временно занятой врагом, боевых подпольных комсомольских организаций. Для установления прочной связи с подпольными комсомольскими организациями, с комсомольскими организациями партизанских отрядов, помощи им в работе, обязать ЦК комсомола Украины, Белоруссии, Литвы, Латвии, Эстонии, Молдавии, Карело-Финской республики, Ленинградский, Калининский, Смоленский, Курский, Орловский, Крымский обкомы ВЛКСМ иметь группы инструкторов в количестве 5–10 человек и связных в количестве 10–20 человек для регулярной засылки их на территории временно оккупированных районов, подбирать эти кадры после тщательной проверки из числа самых смелых, преданных своей Родине, волевых комсомольцев...

4. Установить, что подпольные комсомольские организации по устным заявлениям и рекомендациям имеют право принимать в комсо-

мол передовую молодь, доказавшю своїми делами свою преданность Советской власти и ненависть к немецко-фашистским захватчикам.

Секретарь ЦК ВЛКСМ».⁹⁸

Загалом, постанови ЦК ВКП(б) та ВЛКСМ (й республіканських ЦК), як історичне джерело, є актом, що приймалися вищими або центральними органами управління партії з метою розв'язання найбільш важливих і принципових завдань, що стоять перед цими органами, та встановлення стабільних норм і правил поведінки. Текст постанови, як правило, складається із двох частин: констатаційної та розпорядчої. Перша містить вступ, оцінку становища або посилення на розпорядчий документ вищої установи. У другій частині наводяться запропоновані постановою заходи, визначається виконавець (виконавці) та термін виконання.

Загалом, партійне та радянське керівництво СРСР видало низку резолюцій, що мали більше пропагандистський характер ніж практичні вказівки щодо організації партизанського руху. 7 листопада 1942 р. опубліковано наказ «Винищувати фашистських мерзотників», 1 травня 1943 р. – «Мстити нещадно німецьким загарбникам», 7 листопада 1943 р. – «Нещадно знищувати німецько-фашистських загарбників». У наказі 23 лютого 1943 р. Й. Сталін, вже як Верховний Головнокомандувач, наказав «ширше роздмухати полум'я партизанської боротьби у тилу ворога, руйнувати комунікації ворога, підривати залізничні мости, зривати пересування ворожих військ, підвезення зброї і боєприпасів, підривати і підпалювати військові склади, нападати на ворожі гарнізони, не давати ворогові спалювати наші села і міста, допомагати всіма силами, всіма засобами наступаючій Червоній Армії». У наказі 1 травня 1943 р. Й. Сталін розпорядився партизанам: «наносити потужні удари по ворожих тилах, на шляхах сполучення, військових складах, штабах і підприємствах, руйнувати лінії зв'язку супротивника... мститися нещадно німецьким загарбникам... Всіма силами допомагати Червоній Армії». І тільки в наказі від 5 вересня 1943 р. Й. Сталін поставив перед партизанами завдання «закрити шляхи поповнення сил противника».

Важливу інформацію про діяльність партії в напрямі організації партизанських та підпільних формувань надають довідки. Це документ інформаційного характеру, що підтверджує факти з життя й діяльності окремих громадян і різні обставини діяльності установ, організацій, підприємств. Довідки можуть бути особисті й службові. Особисті довідки підтверджують той чи інший юридичний факт. Оскільки текст довідки особистого характеру типовий, він пишеться на бланку установи чи підприємства, на якому від руки заповнюються тільки індивідуальні реквізити (кому, про що, для подання куди). Довідки службового характеру складають на запит або за вказівкою вищої організації чи службової особи. Довідка містить такі обов'язкові реквізити: назву організації, що видає довідку; дату видачі й номер довідки; прізвище, ім'я та по-

батькові особи, якій видається довідка; текст довідки; призначення довідки (куди подається); підписи службових осіб, печатка, без якої довідка не має юридичної сили.

Окрему групу документів громадських об'єднань з питань партизанського та підпільного руху становлять довідково-інформаційні папери – акти, листи, доповідні та пояснювальні записки, довідки. Інформативність документів цієї групи зумовлює описова характеристика стану справ в окремих сферах, галузях, фронтах та інші.

Фундаментальним документом партійних структур СРСР на окупованій території стала Постанова про організацію підпільного Центрального Комітету партії з метою очолити партизанський рух спротиву з визначеними повноваженнями та підпорядкуванням ЦК ВКП(б). Надважливим завданням ставилося утворення всенародного руху підконтрольного партійним органам.

«Постановление Центрального Комитета ВКП(б) о создании нелегального ЦК КП(б) Украины для руководства партизанским движением в республике

2 октября 1942 г.

1. Из состава ЦК(б)У выделить группу в 12 человек, имеющих возможность заняться партизанским движением на Украине, добавив 4–5 человек, занимающихся ныне партизанским движением на Украине, но не являющихся членами ЦК КП(б)У, и сформировать из них узкий нелегальный ЦК КП(б)У с задачей возглавить партизанское движение на Украине и превратить его во всенародное движение против немецких оккупантов.

2. В состав нелегального ЦК КП(б)У включить следующих товарищей: Корниец, Коротченко, Гречуха, Старченко, Спивак, Федоров, Сергиенко, Строкач, Гаевой, Бегма, Хоменко, Зленко, Сыромолотный, Ковпак, Сабуров, Куманек, Руднев.

3. Местом пребывания нелегального ЦК КП(б)У считать Москву. Секретарь ЦК ВКП(б) И. Сталин». ⁹⁹

З тексту джерела можна побачити процес формування кадрової складової новоутвореного підпільного Центрального Комітету. До його складу увійшли партійні функціонери, партизанські ватажки діючих загонів, що не були членами ЦК, представники військових органів радянської влади в Україні. Вказані особи були перевірені протягом року партизанської боротьби в тилу ворога та військової діяльності на фронтах.

У партійних та комсомольських довідках про партизанський та підпільний рух наведено відомості про виконання завдань та директив органів влади. Так, наприклад, «Справка ЦК КП(б) Украины в ЦК ВКП(б) «Об организации подпольных партийных организаций и партизанских отрядов по УССР» від 10 жовтня 1941 р. В довідці мова йде про основні базові документи вищих керівних органів та завдання наведені в них. Також наведено статистичні дані про результати реалізації

Директиви від 29 червня 1941 р. Цей документ можна вважати історично інформативним та коректно сформульованим джерелом, оскільки в ньому є посилання на основні документи та наведено достатньо інформації й аналізу про підсумки їх виконання.

Зокрема, в тексті говориться: «Письмо товарища Сталина ко всем партийным организациям от 30 июня 1941 г. об организации подпольных партийных организаций и партизанского движения в оккупированных немецким фашизмом районах и выступление его по радио 3 июля 1941 г. явились началом создания широкой сети подпольных парторганизаций и партизанских отрядов в областях Украины, временно захваченных немецкими фашистами.

В первый период работы основное внимание ЦК КП(б)У было обращено на засылку коммунистов в оккупированные области для подпольной и партизанской работы извне, поскольку на месте организовать их уже не представлялось возможным. Это относилось в первую очередь ко всем западным областям УССР, Черновицкой и Измаильской, а также частично к Винницкой и Каменец-Подольской областям.

Все коммунисты, отобранные для партизанской работы, тщательно инструктировались, проходили краткосрочные специальные курсы, снабжались необходимыми документами, оружием и после этого перебрасывались в тыл врага для выполнения конкретных заданий.

Как результат проведенной работы следует отметить такие данные: ...

... Если в первый период в оккупированные области посылались коммунисты извне, то в дальнейшем обкомы партии тех областей, которые находились под угрозой оккупации, уже по указанию ЦК КП(б)У развертывали работу на местах по организации подпольных ячеек, райкомов и обкомов партии, а также партизанских отрядов.

По указанию ЦК КП(б)У в каждой области организованы были краткосрочные курсы для подготовки партизан. Курсы обеспечены всем необходимым для учебы – преподавательским составом, оружием и денежными средствами за счет областей.

Занятия на курсах проводились по определенной программе, в которой основное внимание уделено было вопросам практической стрельбы, знакомству с иностранным оружием, технике и методам партизанской борьбы, ориентировке и чтению карт, подрывному делу т. д. В результате работы курсов подготовлено было необходимое количество людей для партизанской работы.

Кроме организации курсов ЦК КП(б)У уделил много внимания вопросам комплектования отрядов. Так, например, из опыта установлено было, что организация больших партизанских отрядов в тысячу человек и больше себя не оправдала, поскольку это связывалось с большими трудностями в вопросах руководства отрядами, их маневренности и снабжения боеприпасами, питанием, обмундированием т. д. Поэтому ЦК КП(б)У стал на путь организации небольших партизанс-

ких отрядов в 5–10 и максимум 25 человек. Причем, комплектование этих отрядов проводится на добровольных началах.

Наряду с организационной работой принято ряд мер по обеспечению отрядов оружием, боеприпасами и снаряжением. Так, каждый партизан получил винтовку, 300–500 патронов, две-три гранаты и другие взрывчатые вещества. Кроме этого, абсолютное большинство отрядов получали ручные пулеметы. Все эти мероприятия в значительной мере содействовали созданию многочисленных партизанских отрядов.

Необходимо отметить, что в абсолютном большинстве районов и областей, оккупированных немцами, по инициативе отдельных коммунистов, активистов и патриотов нашей Родины создаются десятки и сотни партизанских отрядов для борьбы с фашизмом, точное количество которых в настоящее время учесть не представляется возможным.

По линии ЦК ЛКСМУ в ряде областей также созданы подпольные комсомольские организации и оставлено значительное количество комсомольцев для участия в партизанских отрядах и для связи с ними...

... Общие итоги по организации партизанских отрядов по областям следующие. Партизанских отрядов, оставленных на территории оккупированных областей, имеется 738, в которых насчитывается 26 257 человек, из них около 50–60 % коммунистов и комсомольцев. Диверсионных групп 191, в которых насчитывается 1 347 человека. Для подпольной работы в этих же областях оставлено 5 501 коммунист.

В работе по организации партизанских отрядов имели место и некоторые отрицательные моменты. ... В Запорожской области из семи районов и гор. Мелитополя коммунисты, оставленные для подпольной работы, сбежали...

Дислокация подпольных парторганизаций всех областей УССР, учетные данные о партизанских отрядах и ряд других документов по этим вопросам отправлены в Ворошиловский обком КП(б)У для сохранения, за исключением материалов Одесской, Черниговской и Измаильской областей».¹⁰⁰

У тексті документа можна виділити такі структурні інформаційні блоки – обґрунтування документа з посиланням на основні завдання партії, характеристика комуністів як партизан та підпільників залишених на окупованій території, окремі показники і дані кількісного складу та адміністративного розташування груп, проведена робота серед населення на місцях з підготовки партизан та підпільників, комплектації та забезпечення загонів, результати роботи серед комсомольців, зазначено окремі помилки та негативні моменти у процесі діяльності сформованих груп в тилу.

Окремим видом документації партійних та комсомольських організацій є рішення. Це документ, у якому вибір робиться між альтернативними та, як правило, конкуруючими можливостями. Відправним моментом може бути та мить, коли дія вже робиться у певному напрямі,

а решта можливостей відкидається. Саме дія, зроблена у визначеному напрямі, надає рішенню значущості.

Рішення партійних органів торкалися питань організаційних, особистих і видавалися керівними органами партії та комсомолу. Прикладом особистих питань є документ:

«Решение Политбюро ЦК ВКП (б) (протокол № 36 пункт 356) «О работе Ворошилова К.Е.» 1 апреля 1942 г.

1. Война с Финляндией в 1939–40 гг. вскрыла большое неблагополучие и отсталость в руководстве НКО ... Учтя положение дел в НКО и видя, что т. Ворошилову трудно охватить такое большое дело, как НКО, ЦК ВКП (б) счел необходимым освободить т. Ворошилова от поста Наркома обороны.

2. В начале войны с Германией т. Ворошилов был назначен Главнокомандующим Северо-Западного направления, имеющего своею главной задачей защиту Ленинграда. Как выяснилось потом т. Ворошилов не справился с порученным делом и не сумел организовать оборону Ленинграда ... Ввиду всего этого Государственный Комитет Обороны отозвал т. Ворошилова из Ленинграда и дал ему работу по новым воинским формированиям в тылу.

3. Ввиду просьбы т. Ворошилова он был командирован в феврале месяце на Волховский фронт в качестве представителя Ставки для помощи командованию фронта и пробыл там около месяца. Однако, пребывание т. Ворошилова на Волховском фронте не дало желаемых результатов ... Ввиду всего изложенного ЦК ВКП (б) постановляет: 1. Признать, что т. Ворошилов не оправдал себя на порученной ему работе на фронте. 2. Направит т. Ворошилова на тыловую военную работу».¹⁰¹

Вказаний документ дає розгорнуту інформацію про Головнокомандувача партизанського руху, організації передвоєнних часів роботи у НКО, а також подає уявлення як формувалася робота у тилу ворога. Призначаючи К. Ворошилова очільником нової структури, що займалася організацією партизанської роботи, при цьому вказавши на попередні недоліки кандидата Й. Сталін давав зрозуміти про другорядне значення Центрального штабу партизанського руху. Рішення найвищого партійного рівня, як видно з прикладу, приймалися зі значним впливом суб'єктивного впливу, особливо у період перших місяців війни.

До групи довідково-інформаційних документів відноситься довідка, яка подає інформацію про розгортання та діяльність підпільного та партизанського рухів на території України станом на 1 вересня 1942 р. В документі наведений фактаж з організаційних питань по обласних центрах, виявлені проблеми функціонування, особливо встановлення зв'язку з окремими підпільними й партизанськими групами, наведений перелік районів з кількісними показниками з підпільних організацій. Довідка дає чітке розуміння завдань, які ставилися підпільним партійним обкомам, райкомам, міськкомам, парткомам та комсомольським

організаціям. Преш за все – проведення політико-масової та ідейно-політичної роботи серед населення, також внутрішньопартійна – зміцнення партійних і комсомольських лав. У межах політичної пропаганди довідка визначає важливість матеріально-технічного забезпечення даного виду підпільної роботи. В Україні політуправліннями Південного та Південно-Західного фронтів друкувалися і розповсюджувалися на окупованій території газети «Комуніст», «Советская Украина», «За радянську Україну» та великий перелік листівок (до 134 видів листівок накладом 33 млн. екземплярів).

«Из справки оргинструкторского отдела ЦК КП(б)У Центральному Комитету КП(б)У о деятельности партийного подполья и развитии партизанского движения на территории Украинской ССР»

«30 сентября 1942 г.

... Центральным Комитетом КП(б)У была создана разветвленная сеть подпольных партийных организаций и большое количество партизанских отрядов и диверсионных групп.

Всего было организовано 23 подпольных областных комитета, в которых насчитывалось 115 секретарей обкомов, городских комитетов – 67, районных – 564, районных в городах – 54, с численным составом в них секретарей и членов комитетов – 2834 человека, а всего коммунистов в подполье было оставлено 26 536 человек.

Для установления связи с подпольными партийными организациями, руководства ими и усиления партийной работы ЦК КП(б)У по состоянию на 1 сентября 1942 г. подготовил из числа коммунистов и комсомольцев и направил в тыл противника в качестве секретарей обкомов, горкомов, райкомов, партийных организаторов, связанных 178 человек. Кроме этого, ЦК были направлены с разными заданиями в подпольные партийные организации, партизанские отряды и диверсионные группы 978 человек. Для установления связи с подпольными парторганизациями, выяснения положения дел на месте и передачи соответствующих указаний было послано 55 человек связанных ЦК. Связные ЦК посылались: в Киевскую – 8 человек, Харьковскую – 5, Сталинскую – 4, Днепропетровскую – 8, Сумскую – 18, Полтавскую – 6, Запорожскую – 1, Одесскую – 2 и Ворошиловградскую – 3 человека.

По состоянию на 1 сентября 1942 г. ЦК КП(б)У через связанных ЦК и посредством раций удалось установить связь со следующими областными комитетами партии: Харьковским, Днепропетровским, Сталинским, Черниговским и Николаевским через секретаря обкома т. Сыромолотного. Установлена также непосредственная связь с некоторыми горкомами партии – Киевским, Днепропетровским, Павлоградским и Шостенским и райкомами: Гельмязевским, Ямпольским, Миргородским, Червоным, Шостенским, Глуховским и др.

В свою очередь Днепропетровский, Харьковский и Черниговский обкомы КП(б)У имеют связь со многими горкомами и райкомами партии. Так, Черниговский обком имеет связь с Днепродзержинским,

Новомосковским, Павлоградским, Криворожским, Верхнеднепровским, Синельниковским и другими районами. Харьковский – с Основянским и Железнодорожным. Из 55 связных ЦК, посланных в тыл врага, возвратились, выполнив задание, 26 человек. Два товарища – Грицина и Кравченко погибли в тылу врага.

В настоящее время в тылу противника находится 27 человек связных ЦК КП(б)У, которые посланы в разное время в Киевскую, Сумскую, Полтавскую, Одесскую, Винницкую, Николаевскую и другие области, до сих пор не возвратились. Это обстоятельство объясняется тем, что в последнее время установился более жесткий режим и преследования на каждом шагу со стороны гестапо и местной полиции.

Руководство Синельниковского подпольного комитета, как сообщил секретарь Днепропетровского подпольного обкома КП(б)У т. Сташков через связную ЦК, также предано и почти все коммунисты-подпольщики расстреляны.

Удалось скрыться только одному коммунисту. Кроме того, часть секретарей подпольных комитетов партии героически погибли в борьбе с немецко-фашистскими захватчиками: секретарь Сумского обкома КП(б)У т. Баранник Г. М., т. Бондаренко Ф. Ф. – первый секретарь Червоного РК КП(б)У Сумской области.

Партийные комитеты подпольных организаций проводят большую политическую работу среди населения. В результате этого рабочие, колхозники и интеллигенция всячески саботируют выполнение распоряжений или отдельных заказов немецких властей. Обкомы, райкомы и горкомы КП(б)У повседневно сколачивают вокруг себя крепкую партийную организацию, смело восстанавливая связи с коммунистами, вовлекая их в активную борьбу против немецко-фашистских захватчиков.

Днепропетровский обком и горком КП(б)У проводят работу по выводу из строя промышленных объектов и дезорганизации их работы. Так, на заводе ПРЗ секретарь горкома т. Кравченко, создав хорошую боевую группу, организовал за короткий срок ряд крупных аварий и взорвал заводскую электростанцию. На одном из работающих заводов директором является член подпольной парторганизации т. Берестов Лука. Завод вырабатывает оборудование для маслобойных заводов. Тов. Берестов организовал на заводе боевую группу, которая имеет на вооружении пулемет и несколько винтовок. Выполнение производственного плана саботируется, на недалеко проходящей железнодорожной ветке рабочие организовали несколько аварий поездов, в результате чего ветка и железобетонный мост через р. Днепр совершенно выведены из строя и не эксплуатируются. Секретарь горкома т. Кравченко, имея у себя радиоприемник, сам и через группу актива повседневно информирует рабочих ПРЗ о сообщениях советских радиостанций.

Таким образом, значительная часть населения г. Днепропетровска в курсе происходящих событий. Агитация осуществляется и в форме расклеиваемых и разбрасываемых листовок, но работа с ними затруд-

нена, так как отсутствуют принадлежности к стеклографу. В основном используются ранее заготовленные листовки, к которым делаются дополнительные дописки от руки. Агитация через листовки направлена, главным образом, к срыву мероприятий по вывозу населения в Германию на работы. В последнее время приобретена пишущая машинка, которая облегчит изготовление листовок. Подпольная организация ведет работу по организации побегов военнопленных красноармейцев и командиров и направляет их в партизанские отряды. Хорошо организована подпольная работа и в г. Павлограде...

Хорошо также организовал партийную работу подпольный райком партии Червоного района Сумской области. Силами коммунистов и комсомольцев подпольщиков райком партии проводит большую политическую работу среди населения района. Систематически проводит беседы, митинги, распространяет листовки, газеты и обращения к населению с призывом вести неустанную борьбу с немецкими захватчиками. На митингах и собраниях коммунисты подполья в своих выступлениях рассказывают населению о положении Советской Родины, о нашей Красной Армии.

Были проведены специальные митинги, на которых сообщались приказы И. В. Сталина. Большевики подполья также разоблачают фашистскую болтовню о непобедимости их армии, призывают население к беспощадной борьбе с поработителями. В результате в этих селах советские патриоты не допустили установления фашистской власти, и немецкие мероприятия по сбору продуктов и отправке рабочих в Германию были сорваны. Большая работа в области агитации и пропаганды проводится в подпольных партийных организациях Днепропетровской, Черниговской, Киевской и Сумской областей...

Наряду с политико-массовой работой среди населения отдельные райкомы партии неплохо также занимаются вопросами внутрипартийной работы, ростом рядов партийных организаций. Только за последние пять месяцев 1942 г. подпольный райком Червоного района принял в партию 60 человек из числа комсомольцев и беспартийных товарищей, проявивших себя в борьбе с фашистскими поработителями, людей, до конца преданных нашей Родине.

Точно так же организовал свою работу в тылу врага Ямпольский райком КП(б)У Сумской области. За время работы в подполье он принял в ряды партии 13 человек лучших людей из числа партизан и партизанок. Хорошо поставлена партийно-массовая работа в партийных организациях партизанских отрядов, входящих в объединенный отряд т. Ковпака. Партийные организации разрешают ряд серьезных вопросов, имеющих актуальное значение для партизанского отряда и способствующих поднятию боеспособности отряда, усилению его боевой деятельности, укреплению партийной и партизанской дисциплины. Так, например, о задачах коммунистов в партизанском отряде, о состоянии партийной и партизанской дисциплины, отчеты коммунистов о работе в группах

и взводах, прием в члены ВКП(б), о руководстве комсомольскими организациями, о политико-массовой работе среди населения оккупированных районов и другие. Партийные собрания в партизанских отрядах проходят исключительно активно, на высоком идейно-политическом уровне.

Установив наличие фактов ослабления партийной работы в ряде областей и районов Украины, ЦК КП(б)У направил для работы в тылу врага партийных работников 37 человек, в том числе: секретарей обкомов в Запорожскую область – 3, секретарей райкомов партии в эту же область – 9, партийных организаторов – 4. Послано также парторганизаторов в Харьковскую – 2, Киевскую – 3, Сумскую – 4, Черниговскую – 4, Полтавскую – 4, Винницкую – 2, Одесскую – 2. Кроме этого, направлено в тыл врага комсомольских работников 8 человек, в том числе комсомольских организаторов – 5 и связных – 3 человека. В настоящее время подготовлено к отправке 9 человек и находится в процессе подготовки 10 парторганизаторов и 10 связных ЦК КП(б)У.

В ближайшее время ЦК КП(б)У намечает подготовить и послать в тыл врага: секретарей обкомов – 5 человек, секретарей горкомов – 2, партторгов ЦК – 55, секретарей обкомов комсомола – 7, комсомольских организаторов – 15, разведчиков-информаторов – 10 человек. Для налаживания связи с подпольными парторганизациями намечается перебросить секретарям обкомов и парторганизаторам 20 раций и 20 человек связных. Кроме этого, перебросить всем действующим обкомам и крупным горкомам портативные типографии.

За время с июня 1941 г. по июль 1942 г. ЦК КП(б)У, а также через политуправления Южного и Юго-Западного фронтов напечатаны и разбросаны на оккупированной территории Украины газеты: «Коммунист» – 155 номеров, тиражом 1 340 тыс. экз., газет-листочков «Коммунист» – 18 номеров, тиражом по 30 тыс. каждый, всего – 535 тыс. экз. Газеты «Советская Украина» – 185 номеров, общим тиражом 435 тыс. экз. Газет-листочков «Советская Украина» 12 номеров, тиражом по 10 тыс. каждый, всего 120 тыс. экз. Газеты, которая издается специально для партизан и населения оккупированных районов – «За Радянську Україну», было выброшено 111 номеров, тиражом до 20 млн экз. Всего выброшено газет и газет-листочков 22 430 тыс. экземпляров.

Газета «За Радянську Україну» за год своего существования завоевала горячую любовь населения оккупированных областей Украины. Силами партизан, а также при активном содействии рабочих, колхозников газета проникает в самые отдаленные уголки, неся большевистское слово правды массам, укрепляя в украинском народе уверенность в победе над фашизмом.

«Смерть немецким оккупантам!» – этот лозунг на первой странице сопровождает каждый номер газеты, наполненный оперативной информацией с фронтов Отечественной войны, статьями, обзорами на

международные темы, рассказами и очерками о героизме советского народа.

Специальный отдел посвящен партизанской борьбе. В нем широко представлена хроника деятельности народных мстителей, показывается боевой опыт их работы. Часто на страницах газеты появляются сообщения о жизни в разных городах и селах оккупированной немцами территории. Рассказывая о злодеяниях гитлеровцев, газета разжигает ненависть украинского народа к фашистским оккупантам, призывает его к жестокой и неумолимой борьбе.

Кроме этого, издано и завезено для подпольщиков и населения во многие оккупированные немцами районы Украины 134 названия листовок, тиражом 33 млн экз. ЦК ЛКСМУ издал и забросил для молодежи оккупированных районов Украины 31 название листовок, тиражом по 50–100 тыс. экз. каждая, а всего 2 млн экз.

Для трудящихся оккупированных районов и эвакуированного населения организовано радиовещание из двух радиостанций: им. Т. Г. Шевченко (в г. Саратове) и «Радянська Україна» (в г. Москве). Только по одному отделу пропаганды и агитации передано в эфир около 400 передач: статьи на различные темы, очерки, корреспонденции и фельетоны.

В настоящее время дополнительно разработана большая тематика листовок, подготавливаемых ЦК КП(б)У и ЦК ЛКСМУ на ближайшее время.

О партизанском движении.

Во временно оккупированных немецкими захватчиками районах Украины Центральным Комитетом КП(б)У через областные и районные комитеты партии было создано и оставлено в занятых врагом районах 883 партизанских отряда с количеством 27 736 человек. Сформировано и оставлено в тылу противника 1 113 диверсионных групп с количеством 3 732 человека, 605 истребительных групп с количеством 1 881 человек и послано связников к партизанским отрядам...

Для подготовки кадров организована Украинская спецшкола...

ЦК КП(б)У подобрано и направлено в г. Москву для использования в качестве командиров 40 человек, комиссаров – 56, начальников штабов – 9 и других работников – 8, а всего – 113 человек. Кроме того, отобрано и направлено в распоряжение НКВД УССР 200 человек.

Для связи с партизанскими отрядами в оккупированные районы переброшено 150 радиостанций.

Через связных, разведчиков и посредством раций, имеющихся в партизанских отрядах, связь установлена с 241 партизанским отрядом. В настоящее время поддерживается непрерывная регулярная связь по радио с 20 и курьерская с 13 партизанскими отрядами.

С каждым днем расширяется боевая деятельность партизанских отрядов Украины по истреблению живой силы и техники врага...

Наиболее характерные боевые эпизоды из деятельности партизанских отрядов, действовавших в июле и августе 1942 г., можно привести следующие:

13 июля 1942 г. три партизанских отряда, находящихся под общим командованием т. Сабурова, в районе м. Гремяч Черниговской области, вступили в бой с карательным отрядом, прибывшим для мобилизации рабочей силы в Германию, конфискации скота и борьбы с партизанами. В результате боя, длившегося около пяти часов, карательный отряд был полностью разгромлен, партизанами занято м. Гремяч. Было уничтожено 98 солдат и 5 офицеров карательного отряда, комендант м. Гремяч и его помощник. Остатки карательного отряда в панике разбежались.

С 11 по 29 июля объединенные отряды тт. Сабурова и Ковпака вели бои с частями противника силой до трех пехотных дивизий (101-я, 105-я, 108-я венгерские), при поддержке танков и авиации, перешедшими в наступление на партизанские отряды, дислоцировавшиеся в Брянских лесах с юго-востока и запада по всем линиям лесного массива. Противнику удалось с восточной стороны прорваться в глубь леса и занять ряд населенных пунктов, потеснив при этом отряды, находящиеся под общим командованием Емлютина (отряды Орловской области), оборонявшие указанный участок леса.

Партизанские отряды т. Сабурова, занимая оборону в южной части Брянского леса, в период с 11 по 29 июля отбили 10 атак противника, нанеся ему большие потери в живой силе и технике. Только Хильчевский отряд за этот период уничтожил 300 солдат и офицеров, отряды тт. Сабурова и Ковпака неоднократно переходили в контрнаступление, нанося противнику большие потери.

В результате боев уничтожено: танков – четыре, автомашин с войсками – одна, подбито танков – три, сбит один самолет «Фокке-Вульф», подбито самолетов – один. Захвачено пулеметов – пять, пушек – две, много боеприпасов и различного снаряжения. После боев противник оставил выше указанные пункты, расположенные в лесу, и занял оборону в полевых селах.

16 июля 1942 г. объединенными силами партизанских отрядов тт. Кульбаки, Бондаренко, Кочемазова и Кудрявского, возглавляемых т. Ковпаком, проведена операция в Путивльском районе Сумской области против карательного отряда гестапо, в результате которой убито 173 солдата и офицера. Партизанскими отрядами захвачены трофеи: станковых пулеметов – 8, винтовок – 26, автоматов – 6, патронов – 5 тыс., радиостанций – 2.

В июле 1942 г. объединенный партизанский отряд т. Ковпака в северной части Сумской области вел бои с численно превосходящими силами противника. В результате пятидневных боев убито около 300 и ранено также около 300 фашистов. Тогда же взорвано два моста в районе с. Стариково Сумской области и два парома через р. Сейм у Путивля и Марково.

Партизанський отряд під командуванням т. Федорова, дійсний в северних районах Сумської області, з 20 по 25 августа 1942 г. знаходився в повному оточенні 308-ї німецької піхотної дивізії. Знаходясь до 8 августа 1942 г. під неперервним преследуванням німецьких військ, партизанський отряд, використовуючи ряд переваг місцевого значення, наносив удари преследуючим частям противника, знищивши при цьому 249 солдат і офіцерів і 85 старост.

В липні 1942 г. диверсійною групою Іловайського партизанського отряду Сталінської області під командуванням т. Яровенко між залізничними станціями Іловайське-Харцизск (30 км на схід від г. Сталіно) був підожжений міст довжиною до 30 м, який повністю згорів.

21 августа 1942 г. диверсійною групою під командуванням т. Артюхова на залізничній дорозі Брянськ-Конотоп, в районі станції Кролевець (33 км на північ від г. Конотопа), пущені під відок воїнський ешелон противника з боєприпасами, 2 зенітними пушками, убито і ранено 60 чоловік охорони ешелона.

По далеко неповним даним в августі цього року тільки частію партизанських отрядів України було знищено: 97 автомашин з військами, 7 складів з боєприпасами і продовольством, 34 мости, в тому числі і декілька залізничних, 11 ешелонів з військами і бойовою технікою, 216 підвод з боєприпасами, 3 середніх танка, 3 літака, 2 великих штаба, 34 км телефонного кабелю і 9 км залізничного полотна, багато радіостанцій, типографія і т. п.

За цей же період партизани захопили: 80 пулеметів, 337 винтовок, 410 тис. патронів, 18 мінометів, 4 озброєння, декілька десятків автоматів, 3 тис. снарядів, 2 радіостанції, 2 автомашини, 47 в'язних і вбили 10 750 солдат і офіцерів противника.

Частими налетами на ворожі гарнізони, залізничні транспорти, автомагістралі українські партизани активно допомагають Червоній Армії знищувати окупантів.

Крім бойових дій по вбивству фашистів і знищенню техніки противника, партійні організації і партизанські отряди проводять велику політичну роботу серед населення тимчасово окупованих противником сіл. Розповсюджують радянські листівки, свідки Радянського інформбюро, проводять збори селян і робітників, на яких партизани інформують населення про дійсному положенні на фронтах Вітчизняної війни і про роботу радянського народу на підприємствах і в колгоспах, знаходячись в тилу.

За період з січня по вересень 1942 г. тільки Сталінський партизанський отряд під командуванням Боровика провів з населенням 1 134 політбесіди, 9 мітингів, 12 зборів, 102 колективних радіослушання радянських передач, розповсюджені листівок серед населення – 138 500.

Глуховський партизанський отряд под командованием Кульбака провела ряд собраний с колхозниками по вопросам о положении на фронте, о помощи семьям красноармейцев и других. Отряд также распространял среди населения 7 тыс. листовок.

Середино-Будский партизанский отряд под командованием т. Федорова провел среди населения 49 политбесед.

Партизанский отряд под командованием т. Погорелого в населенных пунктах, в районе которых располагался отряд, через специально подготовленных агитаторов проводил среди населения доклады и беседы на темы: международное положение СССР, характер современной войны и др.

Проводимая среди населения политмассовая работа организационно закреплялась в форме создания инициативных групп по сбору оружия, боеприпасов и медикаментов для партизан, проведения подписки на заем, сбора средств в фонд обороны.

Немецкие захватчики для устрашения непокоренного украинского народа совершают чудовищные зверства, особенно зверски издеваются и глумятся фашисты над родственниками партизан. В с. Старица Волчанского района Харьковской области гитлеровцы повесили на перекладине колодца 14-летнего мальчика за то, что отец его партизан. Труп мальчика висел шесть дней.

В с. Дарьевка Ворошиловградской области немецкий карательный отряд схватил 13-летнего мальчика Колю Никифоренко. Немецкий офицер требовал от него указать место пребывания партизан. Мальчик ответил, что он ничего не знает. Гитлеровцы зверски избili мальчика, выломали ему пальцы и отрезали уши. Не добившись от Коли Никифоренко ни одного слова, фашистские звери расстреляли его. Недавно в г. Ворошиловграде немцы организовали массовые аресты и кровавую расправу над мирным населением. В центральном парке культуры и отдыха за одну ночь фашистские изверги расстреляли свыше 150 мирных граждан. Здесь же в городе фашистами были повешены 45 женщин – матерей и жен красноармейцев и партизан.

Однако, несмотря на все зверства и устрашения, чинимые немецкими захватчиками, украинский народ не сложил своего боевого оружия. Свято храня боевые традиции, лучшие сыны и дочери Украины с оружием в руках ведут упорную борьбу с ненавистным врагом.

Заведующий оргинструкторским отделом ЦК КП(б)У А. Зленко».¹⁰²

У вказаному документі зібраний багатий звітний матеріал узагальнюючого характеру про організацію та функціонування партизанського і підпільного руху протягом перших років війни на окупованих територіях України. Аналіз інформативності документа передбачає визначення посади автора та адресованість, його доступ до першої інформації, мета зібрання інформації, хронологічні рамки звітності, представленість загонів, з'єднань та інше. Звіт представляє широкий спектр перевіреної інформації, оскільки готувався для Центрального Комітету

КП(б)У, а документи такого рівня проходили перехресну перевірку військовими структурами контррозвідки та органами державної безпеки. В документі наведено найбільш характерні бойові епізоди з діяльності партизанських загонів, які діяли в лісистій місцевості Чернігівщини, Сумщини, Сталінської, Харківської та Ворошиловградської області. З документу отримуємо інформацію про керівний та кількісний склад загонів, матеріально-технічну базу, географію їх діяльності. Інформацію отриману з довідки неможливо повністю оцінити, оскільки нам невідомі точні плани й завдання діяльності загонів, не наведена початкова ресурсна база, які необхідні для точного співставлення та визначення ефективності. Поява документа зумовлена новими умовами роботи керівництва та підпорядкування партизанських загонів після формування Центрального та Українського штабів партизанського руху, які було утворено в травні 1942 р.

Таким чином, документи громадських об'єднань (партійних та комсомольських організацій) з питань розгортання, діяльності та управління партизанським та підпільними рухами є вагомим джерелом історичної інформації. Дослідження таких документів вимагає спеціальної методики джерелознавчого аналізу та критики історичного факту та включає в себе такі параметри: визначення рівня партійного органу, що продукував документ, передумови виникнення та обґрунтування необхідності вирішення проблеми на даному рівні, адресат документа з визначенням його виконавця та відповідальності, основні вимоги та завдання у зазначених умовах або обставинах, хронологічні характеристики й авторство підготовленого документа, його географічні межі поширення та інше.

Необхідно звернути увагу на малу варіативність організаційної та партійної різноманітності радянського суспільства. Головним ідеологічним провідником була Комуністична партія, що у своїй діяльності років війни витіснила на другорядні ролі будь-які громадські організації. Документацією компартії керувалися не тільки громадські об'єднання а й усі органи влади – від законодавчої до виконавчої. На початок воєнних дій на території СРСР в 1941 р. партія була відповідальною за всі процеси у суспільстві та міжнародної діяльності, про що свідчить Конституція держави та її дублювання на республіканському рівні. Матеріали керівних органів Комуністичної партії років війни мали уніфіковані види документації, які відповідали стандартній структурі їх подання. Але й зустрічаються матеріали, що не дотримуються конкретних стандартів партійної документації та діловодства. Переважно це матеріали надзвичайних органів партії та місцевих обкомів, райкомів та міськкомів, що характеризується складнощами документоведення військового часу.

Глава 4. Діловодна документація та статистична звітність діяльності партизансько-підпільних формувань

Діловодні документи становлять найбільшу групу письмових джерел з історії партизанського та підпільного рухів в роки війни. Управління у будь-якій сфері є процесом передачі, оцінки, фіксації інформації. Офіційні взаємовідносини керівного складу держави та військових структур з безпосередніми виконавцями поставлених партизанам завдань в умовах війни відображено у формі паперового документообігу. Діловодна документація зафіксувала історичні факти, події, надані права, обов'язки, компетенцію, повноваження та інші форми відносин. Значення цього типу документів як історичного джерела визначається в залежності від їх цінності зафіксованих у них даних, ролі у розвитку основних подій війни та структурних одиниць, що відповідають за авторство джерела.

У воєнний час діловодні документи збільшуються кількісно, зростає їх значення у відображенні життєдіяльності суспільства. Вирішальне значення в характері воєнних процесів відіграли особливості функціонування державної влади в роки війни, поєднання законодавчої і виконавчої функцій органами влади, жорсткої централізації, залучення до управління військових та воєнізованих структур СРСР. Для цього часу характерне також сплетіння партійно-державних структур, що перетворило партію з політичної організації в структуру з чіткою військово-бюрократичною ієрархією партійних чиновників та підпорядкуванням професійних, громадських та творчих сфер радянського суспільства.

В радянському джерелознавстві панувала тенденція до класифікації документації Комуністичної партії як самостійного виду історичного джерела. До цього виду джерел відносились й діловодна документація партійних органів. Фактично партійний документообіг не має чітких особливих видових ознак для класифікації. Тому, в окрему групу варто виділяти документи тільки вищого рівня партійного керівництва з характерними для партійних документів ознаками, що представлено в третій главі другого розділу даної монографії.

Документація державних та військових структур, політичних, професійних, громадських організацій за своїм джерелознавчими характеристиками відносяться до групи діловодних документів як виду історичного джерела та вимагають застосування визначених прийомів джерелознавчої критики. В умовах війни партійний документообіг в країні прирівнювався до документів органів влади на місцях, оскільки на більшості окупованої території підпільні обкоми виконували функції єдиних радянських органів влади. Вони організували народний спротив в тилу ворога та координували матеріально-технічне, інформаційно-агітаційне забезпечення й бойову діяльність партизанських та підпільних загонів.

У процесі практичного управління в умовах війни та відповідних мобілізаційних трансформацій у державі відпадає потреба в певних групах документів, але функція чинного документообігу як історичного джерела залишилася достатньо презентаційною для реконструкції подій у партизанському та підпільному русі. Комплекси взаємопов'язаних діловодних документів складають системи документації. У системах документації знаходять відображення не окремі факти, а послідовність фактів в їх численних зв'язках в часі і просторі.

Діловодна документація радянського суспільства мала чітку встановлену на державному рівні структуру. Проте, умови війни внесли свої корективи – багато діловодної документації партизанських та підпільних загонів проводилася у довільному форматі з найбільш поширеним протоколюванням та щоденною фіксацією процесів, подій, фактів. Змінилися пріоритети серед різновидів документації, їх соціальне забарвлення і спрямованість, характер інформації, що не вкладалися в традиційні радянські формуляри.

Джерелознавча класифікація всього комплексу діловодної документації партизанського та підпільного рухів допускає його умовний виклад у вигляді наступної схеми:

Організаційна документація – встановлювала порядок будь-якої діяльності, структуру, компетенцію, завдання, форми і методи партизансько-підпільної діяльності, зокрема положення про організацію, функціонування та відповідальність; правила та інструкції здійснення тилової боротьби; військові устами; партизанські та підпільні статuti; присяги партизана, комуніста, комсомольця (Додатки В. 1–3; 5; 8).

Розпорядча документація – слугувала реалізації управлінської діяльності, витікала з організаційної документації, серед яких рішення, постанови, накази, прикази, приказання, інструкції, циркуляри, розпорядження (Додаток В. 13).

Протоколи і стенограми як і попередній вид є допоміжним видом організаційної документації, який представляють матеріали засідань партійних, державних, контрольних комісій; партійних, комсомольських комітетів; громадських зборів; партизанських злетів, партійних та комсомольських конференцій (Додаток В. 29).

Офіційне поточне листування і переписку з запитів матеріально-технічного, кадрового та інших питань забезпечення тилової роботи представляють листи з питань нагородження та заохочення партизан й підпільників; оперативні телеграми, радіограми, телефонограми, шифрограми; листи трудящих в державні й громадські органи (Додаток В. 21; Д. 1–9).

Планова документація – періодичне планування партизанської діяльності у ЦШПР та УШПР, показники якої витікали з попередніх звітних документів та розроблялися відповідно до вимог та можливостей визначеного виконавця (Додаток В. 29).

Облікова документація – передбачає фіксацію даних проведення обліку матеріально-технічного оснащення партизан та підпільників радянською владою, особового складу, бойових операцій та трофеїв (Додаток В. 23; 25–28).

Контрольна документація – звіти контролюючих комісій з питань бойової діяльності конкретного згону або дисциплінарного розслідування правопорушень, інформація перехресних перевірок від НКВС, Рад фронтів, підпільних обкомів, суміжних партизанських загонів (Додатки В. 7; 14; 15–16; 19).

Звіти та статистична документація – довідкова інформація партизанських штабів різного рівня, періодична звітність за виконання поставленого завдання, підсумкова звітність керівництва партизанських загонів наприкінці війни з використанням широкого статистичного матеріалу (Додатки В. 30–31). Необхідно зауважити, що статистичні відомості засновані на поточному обліку поступово взаємно інтегруються з діловодною документацією, але їх питома вага в окремих групах такої документації неоднакова. Найбільш поширена статистика в обліково-контрольній документації, що підготовлена для подальшої статистичної обробки. Аналіз такого виду матеріалів має і свої недоліки. Складні в обробці й документи, що містять статистичні відомості без конкретної періодичної прив'язки, без квартального чи річного термінування. Це робить практично неможливим порівняння статистичної інформації з попередніми періодами та підсумовування даних за дво- трирічні та більш довгі періоди.

Джерелознавче опрацювання діловодної документації стикається з багатьма перешкодами, характерними в умовах війни. В першу чергу, для джерелознавця неодмінною запорукою успішного аналізу документів є знання про організаційну структуру партизанської та підпільної боротьби та особливостей їх діловодства. Крім того, необхідно пам'ятати про структурні зміни деяких установ відповідно до умов часу. Робота з діловодними історичними джерелами вимагає врахування свідчень паралельної документації суміжних відомств та перевіряючих структур. Виявлені факти розбіжностей можна кваліфікувати як недоліки і помилки в роботі діловода, або як зумисне подання недостовірної інформації. Тому необхідно враховувати специфіку статистичного обчислення та інформацію з документообігу окремих органів влади і управління.

Конкретні проблемні для джерелознавчого аналізу різновиди діловодної документації представляють матеріали офіційних органів влади. Особливої уваги заслуговують стенограми засідань представницьких зборів, таких, як з'їзди Рад, сесії ЦВК СРСР і Верховні Ради СРСР та УРСР, а також інших організацій. Практично стенограми як вид діловодного документа є найбільш представленими в архівних фондах. Стенограми цікаві з точки зору відпрацювання навичок і техніки джерелознавчого аналізу. Стенографічні звіти є найбільш повним записом

всього, що відбувалося на засіданнях. Деякі стенограми залежать від кваліфікації стенографіста і технічного стану записуючої апаратури. Трапляються факти спотворення інформації, що повинно виявлятися дослідником під час проведення джерелознавчого аналізу та критики. В таких умовах кожен доповідач повинен переглянути записи свого виступу, усунути неточності і підписати друкований текст. Спостерігається й кон'юктурне, з різних причин, редагування тексту самим оратором. При наявності правленої і не правленої стенограми є можливість порівняти обидва тексти, щоб з'ясувати характер внесеної правки.

Порівнюючи задокументовану інформацію стенограми та протоколу одного засідання можна визначити їх особливості. Протоколи можуть бути не тільки короткими, а й достатньо розгорнутими. На відміну від протоколу, стенограма більш повний запис процесу, що відбувався під час події. Також, в історії радянського діловодства стенограму могли використовувати як робочий матеріал до підготовки протоколу. Окремі стенограми опубліковувалися, і вони ставали третім варіантом, оскільки опублікована редакція не завжди ідентична виправленому і підписаному оратором тексту. Зі стенограмою, призначеною до публікації, проводиться додаткова робота самого доповідача, та редактора видання і осіб, що його контролювали. Публікація стенограм не завжди повна.

Аналіз колишніх секретних фондів багатьох урядових і державних установ свідчить, що велика частина рішень, які регулювали основні питання життя народу, ніколи повністю у відкритій пресі не публікувалися. Поступово в діловодстві такого типу вироблялася особлива мова секретних партійних директив, в яких реальні приписи місцевій владі не мали нічого спільного з ідеологічними штампами, що містилися в цих документах. Багато найважливіших рішень, що вимагали особливої секретності, приймалися в усній формі, тому багато сторінок вітчизняної історії виявилися назавжди загубленими.

У радянський період на документації позначався той факт, що практично жоден архівний фонд великого радянського або партійного органу (і фонди особового походження) не оминули «чистки». Багато документів, включаючи секретні, були знищені спеціальними комісіями або працівниками самих міністерств, відомств і установ за прямою вказівкою згори. Загалом надзвичайно складна справа виробити і запропонувати дослідникові сталі рекомендації з методики аналізу й вивчення діловодних документів. В процесі використання діловодної документації радянського періоду, та особливо в умовах війни чи вузького проблемного процесу, не може бути універсальних принципів і прийомів у методиці роботи з документами задля з'ясування їх історичної ваги та інформативності. Кожен окремий випадок по-своєму унікальний і неповторний.

Матеріали діловодної документації представлені наведеними вище джерелами характеризують історичний процес років війни на території СРСР. Боротьба в тилу ворога мала різноманітні організаційні форми,

способи і прийоми ведення малої війни. Боротьба на окупованій німцями території України включає наступні складові елементи: партизанський рух, як головна форма збройної боротьби в окупації, підпільна діяльність та масовий опір населення.¹⁰³ Тому різні архівні установи України мають у своїх фондах різний рівень наповнення документації з питань партизанського та підпільного рухів. У джерелознавчому аналізі документів архівів необхідно враховувати, що з швидкою окупацією України єдиним носієм радянської влади в тилу ворога були підпільні обкоми. Вони відповідали за організацію спротиву ворогу серед місцевого населення, утворення партизанських загонів та підпільних формувань.

У малолісистих і степових районах, у містах, промислових центрах та інших населених пунктах, де могли активно розгорнути діяльність партизанські формування, боротьбу вели підпільні партійні та комсомольські організації і групи. Особливої ваги цей рух набрав у південних та південно-східних областях України, оскільки густонаселений регіон з широкою мережею залізничних, шосейних і ґрунтових шляхів використовувався окупаційною владою для перебазування воєнних вантажів і людських резервів на східний фронт. Ці шляхи використовували й для вивезення у Німеччину матеріальних ресурсів української економіки, людські та природні ресурси України. Документальні свідчення діяльності підпільних організацій у цих регіонах України представлені фондозбірнями Луганського, Донецького, Дніпропетровського, Харківського обласних архівів та інших.

Важливою складовою діяльності підпільних організацій було надання всебічної допомоги партизанським формуванням, при гострій нестачі матеріальних засобів у ворожому тилу організовували допомогу в постачанні поранених партизан та тих хто виконував бойові завдання в населених пунктах. Вони закликали населення окупованих районів надавати у розпорядження партизан конспіративні квартири, допомагати отримувати розвідувальну інформацію про війська німців, заходи окупаційної влади.

При воєнних радах фронтів восени 1941 р. за участю представників місцевих партійних органів почали створюватись спеціальні оперативні групи. При воєнній раді Південно-Західного фронту 1 листопада 1941 р. була створена оперативна група на чолі з секретарем ЦК КП(б)У М. Співаком. До складу увійшли Н. Гавриленко, Л. Дрожжин, А. Зленко, Г. Караваїв, В. Костенко. З метою надання практичної допомоги регіональним партійним органам М. Хрущов, Д. Коротченко, М. Бурмистренко, М. Гречуха, М. Співак провели низку нарад у містах Києві, Сталіно, Харкові, Новоград-Волинському та інших. Однак плани багатьох обкомів, райкомів партії так і залишились здебільшого на папері, внаслідок допущених помилок та прогалин у виборі структури, організації, способах діяльності, конспірації, набиранні членів підпільних організацій та груп, безвідповідального ставлення тих партійних керів-

ників, яким було доручено займатися цією справою, у першу чергу в західних регіонах України, які були радянізовані лише у 1939 р. Крім того, не менш важливим було те хто повинен формувати партизанські загони. Це були партійні працівники, а не кадрові військові, що визначило наперед невеликі успіхи у розгортанні та втратах у русі Опору в перші роки війни. Помилкою було і те, що перші загони діяли в прифронтовій смузі насиченій ворожими військами. Не навчені, не осначені, не пристосовані до діяльності в умовах фронту партизани масово гинули, і не завдавали відчутних втрат супротивникові, тоді як в глибокому тилу ворога панував спокій.

Перший блок історичних джерел діловодного характеру становлять матеріали організаційної документації. У цих документах розроблено принципи організації та структурування підпільних і партизанських формувань на вимогу часу, в умовах окупації території України. До організаційних відносять документи, що закріплюють конкретні функції, права та обов'язки органів управління або структури. Вони представлені такими видами діловодної документації як статутна, положення, правила та інструкції ведення боротьби, військові статuti партизанської та підпільної діяльності, присяги партизана, комуніста, комсомольця. Діловодні документи організаційного характеру реалізують норми адміністративного і цивільного права, виступають у якості правової основи діяльності закладів, й обов'язкові до виконання (Додатки В. 5). Вони регламентують структуру, завдання, функції установ та організацій, формулюють межі роботи, права, обов'язки і відповідальність як керівника, так і підлеглого.

Організаційний документ є формою вираження організаційного рішення. У сфері регулювання такі документи визначають: організаційно-правову форму та структуру управління; штатний розклад; повноваження, обов'язки і відповідальність; регламент діяльності керівного апарату; режими функціонування, правила реорганізації чи ліквідації структури; організація і оцінка роботи працівника або виконавця завдання.

Вказані особливості функціонального навантаження структури регулюється документацією в залежності від особливостей, призначення, масштабності та інших умов, що відображають організаційну, розпорядчу та виконавчу діяльність установи. Їх сукупність становить систему організаційно-розпорядчої документації в межах джерельного масиву діловодних матеріалів писемного характеру. Такі документи як історичне джерело діловодного характеру готувалися органами офіційної влади та мають високий ступінь достовірності збереженої в них історичної інформації. Система організаційно-розпорядчої документації як джерело має всеохоплююче застосування та велике значення для документального фіксування управлінської діяльності.

Таким, фундаментальним для організації партизанського руху на окупованій території України є Наказ про реорганізацію управління партизанської структури СРСР:

«Приказ о формировании Центрального и региональных штабов партизанского движения.

№ 00125 16 июня 1942 г.

В соответствии с постановлением Государственного Комитета Обороны от 30 мая 1942 г. № ГОКО-1837сс к 25 июня 1942 г. сформировать:

1. Центральный штаб партизанского движения при Ставке Верховного Главнокомандования по штату № 01/277, возложив формирование Центрального штаба на начальника штаба тов. Пономаренко П. К.

2. Украинский, Брянский, Калининский, Западный, Ленинградский и Карело-Финский штабы партизанского движения по штатам 02/301–301 – Б.

3. Оперативные группы Штаба партизанского движения при военных советах армий по штату № 02/302.

Перечень армий, при которых создаются оперативные группы, установить Центральному штабу партизанского движения.

4. Центральную школу организаторов партизанских отрядов Штаба партизанского движения по штату № 017/219 с дислокацией в г. Москва.

5. Центральную специальную радиошколу по штату № 014/51 с дислокацией в г. Москва.

6. Подвижные радиоузлы при Центральном штабе партизанского движения и при Украинском, Брянском, Калининском, Западном, Ленинградском и Карело-Финском штабах партизанского движения – по штату № 014/60.

Оперативно-учебный центр, содержащийся по штату № 017/201, изъять из подчинения военного совета Западного фронта и передать в подчинение Центрального штаба партизанского движения.

Формирование фронтовых штабов партизанского движения, оперативных групп при военных советах армий, подвижных радиоузлов возложить на военные советы соответствующих фронтов.

Начальнику Главного управления кадров НКО обеспечить формирование необходимыми кадрами начальствующего состава.

Обеспечение формирований всеми видами имущества и транспорта произвести распоряжением начальников главных управлений НКО СССР.

Заместитель Наркома обороны СССР армейский комиссар 1 ранга Е. Щаденко».¹⁰⁴

Цей організаційний документ чітко фіксує на папері структурні підрозділи, ієрархію керівництва ЦШПР та регіональних штабів, систему підпорядкованості. Також, створюються необхідні підготовчі установи та їх матеріально-технічні характеристики – партизанські школи, радіоцентри та інші. Сформульована у документі структура забезпечила взаємозв'язок, обмін оперативною інформацією, керованість партизанських з'єднань, оскільки на першому році війни загони не мали зв'язку з «великою землею».

Окрім радянської організаційної документації в архівних фондах України представлений документ такого типу. У фонді 1 ЦДАГОУ, описі 22 на 170 аркуші справи 863 наведений документ з чіткими ознаками організаційної документації – назва відображає характер історичного джерела, в ньому вказані рамкові положення щодо конкретних дій, а також міститься кінцева мета цієї дії. Документ «Инструкции и положения Главного командования сухопутных сил немецко-фашистской армии по борьбе с партизанами» перекладений з німецької мови та відноситься до 1941–1942 рр. Аналіз документу говорить про важливість радянської партизанської діяльності та прискіпливу увагу німецького командування щодо боротьби з тиловим спротивом.

Аналогічно чітко структурованим та всеохоплюючим є «Положення...», що регулювало співробітництво місцевого населення з німецькою адміністрацією. У наведеному документі скорочено представлені підрозділи:

«Особый приказ Верховного командования сухопутных армий Германии

№ 8000/42 август 1942 г.

«Положение о местных вспомогательных силах на востоке»

1. Подбор ...
2. Использование ...
3. Личный учет ...
4. Руководящие указания по обращению с добровольцами ...
5. Осуществление власти, дисциплина, взыскания ...
6. Одежда и знаки различия ...
7. Денежное содержание ...
8. Продовольствие ...
9. Расквартирование ...
10. Медицинская помощь ...
11. Обучение и вооружение ...
12. Отпуск ...
13. Надзор в целях предотвращения шпионажа ...
14. Бегство добровольцев ...
15. Награды ...
16. Хранение военной тайны ...».¹⁰⁵

Німецьке військове командування деталізовано представило організаційний документ у вигляді положення з викладенням усіх сфер життєдіяльності та забезпечення військових формувань з місцевого населення. Німецька діловодна документація як історичне джерело через свій рівень значної організованості має високий ступінь достовірності та інформативності.

Деталізацією процесу виявлення неблагонадійних на окупованих територіях відзначається інструкція УШПР, наведена у скороченій формі:

«Инструкция УШПД об оперативном использовании бывших кол-лаборационистов

13 апреля 1943 г.

Приложение № 20*

«УТВЕРЖДАЮ» п/п Начальник Украинского штаба партизанского движения комиссар государственной безопасности Т. Строкач

13 апреля 1943 г.

«Об использовании полицейских, старост и других лиц, находившихся на службе у немцев, для диверсионной работы и разложения различных предательских организаций»

КАТЕГОРИИ ПРЕДАТЕЛЕЙ. Всех предателей, находившихся на службе у немцев, можно разделить на две категории. Первая, самая незначительная, но исключительно вредная категория – это предатели, которые пошли на службу к немцам вполне добровольно из-за ненависти к советскому строю.

Вторая категория, представляющая особо огромное большинство – это люди, служившие у немцев из-за трусости, потери веры в победу Красной Армии, из-за желания спастись от посылки в Германию. Есть еще очень незначительная категория служащих в немецком аппарате, которые работают у немцев по заданию ...

ПРАКТИЧЕСКИЕ УКАЗАНИЯ. Постановка заданий ...

... переброска через фронт ...

... некоторые примеры удачного использования предателей ...

* Документ является приложением к итоговому оперативному отчету разведывательного отдела УШПД».¹⁰⁶

Інструкція передбачає наділення партизанських формувань повноваженнями органів державної безпеки з виявлення та роботи колаборантами. Документ дає чіткі межі діяльності та дефініції з даної проблематики та має високий ступінь історичної інформативності, оскільки підкріпленій оперативною інформацією розвідувального відділу. Співставлення попередніх документів німецького походження та радянського дають уявлення про організацію одного й того ж процесу з різних поглядів фронту. Реалізація даних інструкцій прослідковується джерелознавцем у звітній діловодній документації.

Одним із зразків організаційної документації соціально-психологічного й пропагандистсько-ідеологічного характеру тих років є присяги партизан на вірність Батьківщині (Додаток В. 1):

«Присяга партизана

Я, красный партизан, даю партизанскую клятву перед Родиной, своими боевыми товарищами – красными партизанами, что буду смел, дисциплинирован, решителен и беспощаден к врагам.

Я клянусь, что никогда не выдам своего отряда, своих командиров, комиссаров и товарищей-партизан, всегда буду хранить партизанскую тайну, если бы это даже стоило мне жизни.

Я буду до кінця життя верен своїй Родині, партії, своєму вождю і учителю товаришу Сталіну.

Если я нарушу эту священную партизанскую клятву, то пусть меня постигнет суровая партизанская кара.

Подпись Сало Александр Маркович, с. Червоный Шахтар».¹⁰⁷

«Присяга партизана» зустрічається у всіх установах архівної системи України де зібрані фонди з історії партизанської та підпільної війни. Так, у фонді П-2, опис 31, на аркуші 121 справи 15 представлена «Присяга партизана села Червоный Шахтар Харківської області Сала О. М. 1941 р.». У фонді 36, описі 1, справі 259 Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва є «Присяга партизана М. Шеремета. 1942 р.». У фонді 5000, опису 1, на аркуші 3 справи 37 Державного архіву Донецької області є «Клятва партизан. Ямського партизанського отряда. 16.11.1943 г.».¹⁰⁸ Довільною у формулюваннях є клятва підпільника, що зберігається у фонді П-1 Державного архіву Івано-Франківської області, описі 1, на сторінці 23 справи 15:

«Клятва вступаючого в члени комуністичної підпільної організації.

Я, ..., свідомо й добровільно вступаючи в члени комуністичної підпільної організації клянусь перед Комуністичною партією і товаришами по ділу, що в боротьбі за звільнення Радянської землі від фашистських окупантів та їх агентів, не пожалію своїх сил, здоров'я, крові, в разі потреби й життя.

Тому всі доручення і рішення організації буду виконувати сміливо. Суворо тримати підпільну конспірацію, своїх товаришів не видам ніколи, хоч би й прийшлося умерти від рук фашистських катів.

Якщо я порушу цю клятву, то мушу прийняти смерть, як зраду свого народу.

Дата. Підпис. Кличка»

Партизанська присяга та клятва підпільника має універсальний зміст та відрізняється лише у випадках відсутності бланків присяги на початкових етапах війни (Додатки В. 1–3). Присяга дає уявлення про межі «дозволеного» в умовах військових дій у тилу ворога та орієнтує на самопожертву в ім'я Батьківщини, відданості партії та її керівнику Сталіну.

Розпорядча документація слугувала реалізації управлінської діяльності, витікала з організаційної документації, серед яких рішення, постанови, накази, прикази, приказання, інструкції, циркуляри, розпорядження, доручення. Незалежно від організаційно-правової форми, характеру і змісту діяльності установи, її компетенції й структури та інших факторів, керівництво установи наділяється правом здійснювати виконавчо-розпорядчу діяльність шляхом продукування розпорядчих документів. Розпорядча документація включає у себе масив документів, що дозволяють органу управління забезпечити реалізацію поставлених завдань, оформити адміністративну або бойову діяльність. Так, у наве-

деному приказі встановлені чіткі завдання з реалізації бойової діяльності у тилу ворога:

«Боевой Приказ штаба Юго-Западного фронта № 00290 об активизации партизанской борьбы в целях дезорганизации тылов противника 21 августа 1941 г.

В целях дезорганизации тылов противника методами активной партизанской борьбы приказываю:

1. Партизанский отряд в составе 5 групп, общей численностью 97 человек, под командованием капитана товарища Кулика 20–21 августа выдвинуть в район расположения частей 27-го стрелкового корпуса. При отходе частей последнего на северо-восток осесть в районе Кухары, Крымск, ст. Бородянка.

2. В последующем под своим воздействием иметь тылы противника, действующие в направлении города Киева. Основными объектами нападения считать шоссе Киев – Житомир, железную дорогу Коростень – Киев.

3. Просачивание через линию фронта и дальнейшее движение к намеченным сборным пунктам организовать по группам, под командованием командиров групп.

4. Командиру партизанского отряда товарищу Кулику по прибытии групп в намеченный сборный пункт поставить перед ними конкретные задачи, указать каждой группе отдельно районы действия в зависимости от обстановки на месте и поставленных задач и организовать связь с ними.

5. При усложнении обстановки, когда отдельным группам не удастся достигнуть указанного им командиром отряда сборного пункта, командир группы имеет право и обязан самостоятельно принять решение, наметить район действия в тылу противника и выполнять поставленные задачи, стремясь в дальнейшем связываться с командиром отряда и управлением НКВД УССР.

6. Командирам отряда и групп принимать все меры к поддержанию постоянной связи с 4-м управлением НКВД УССР, регулярно информировать о состоянии и деятельности групп.

7. Командиру 27-го стрелкового корпуса и представителю НКВД УССР лейтенанту госбезопасности товарищу 2 создать необходимые условия и обеспечить выполнение настоящего приказа.

Начальник штаба Юго-Западного фронта генерал-майор Тупиков
Военный комиссар штаба фронта полковник комиссар Соловьев
Заместитель Наркома внутренних дел УССР полковник Строкач».¹⁰⁹

Закріплені у цих документах рішення фіксують особливості виконання поставлених установі завдань з визначенням чи корегуванням засобів і способів реалізації основної діяльності. Приказ є найпоширенішим інструментом реалізації поставлених цілей в умовах війни. Приказами регулювали бойову діяльність керівників партизанських загонів і формувань. Накази є універсальною формою взаємовідносин серед

вищого керівництва й підпорядкованих формувань партизанського руху. До 1943 р. цей вид діловодного документу мав довільний характер й відображав власне бачення реалізації поставлених завдань. Тому можна побачити такі види приказів як при казання, що не регламентувалися нормами державного діловодства. З встановленням чіткої структури від центральних органів до регіональних партизанських формувань відпрацьовується процедура документообігу, що стала уніфікованою для всього партизанського руху.

У тематичних фондах ЦДАГОУ присвячених збіркам документації українських з'єднань партизан окрім інших видів історичних джерел зберігаються й накази. Фонд 63 «Первая Украинская партизанская дивизия имени дважды Героя Советского Союза С. А. Ковпака (Сумское партизанское соединение) 1941–1945 гг.» опис 1 у справах 8–30 містяться прикази по з'єднанню від Путивльського об'єднання партизанських загонів до дивізії за період 1941–1944 рр. які розкривають всі аспекти бойової діяльності та організації життєдіяльності партизан. Фонд 64 «Черниговско-Волынское партизанское соединение 1941–1945 гг. Командир Федоров А. Комиссар Дружинин В.», опис 1, справи 5–7 «Приказы по соединению за период 1941–1944 гг.». Фонд 65 «З'єднання партизанських загонів Житомирської області. Командир О. М. Сабуров. Комісар З. А. Богатир», опис 1, справи 8–12 зберігає прикази ЦШПД і УШПД, та по з'єднанню. Фонд 66 «З'єднання Українських кавалерійських партизанських загонів. Командир Наумов М. І.», опис 1, справи 11–12 мають прикази УШПД та прикази по з'єднанню. Фонд 67 «Житомирська партизанська дивізія імені М. Щорса 1942–1944 рр. Командир С. Ф. Маліков. Комісар Л. Г. Бугаєнко», опис 1, справи 6 «Приказы и директивы УШПД (15.04.1943–01.06.1944 гг.)», справи 7–9 «Приказы по дивизии». Фонд 69 «Рівненське партизанське з'єднання № 1. Командир В. А. Бегма. Комісари Повторенко А. С., Корчев М. С. 1943–1944 рр.», опис 1, справа 3 «Приказы, приказания и распоряжения по соединению (10.04.1944 г.)». Фонд 75 «Вінницьке партизанське з'єднання. Командир Я. Мельник. Комісар Д. Бурченко (1941–1945 рр.)», опис 1, справи 6–8 має прикази Центрального та Українського штабу партизанського руху, прикази і приказання по з'єднанню. Фонд 84 «Соединение партизанских отрядов имени В. И. Чапаева (1943–1944 гг.)», опис 1, справа 2 «Приказы, приказания по соединению (17.09–27.11.1944 г.)». Фонд 85 «Рівненське партизанське з'єднання імені М. Щорса. Командир М. Таратута. Комісар М. Бугров (1942–1944 рр.)», опис 1, справа 20 «Отряд им. С. Буденного. Приказы и приказания по соединению. Приказы по отряду (08.12.1943–17.02.1944 рр.)», справа 21 «Отряд им. Н. С. Хрущева. Приказы по отряду (27.11.1943–11.02.1944 гг.)».

Ці документи містять рішення керівництва установи для підлеглих структурних одиниць, що забезпечує вертикаль управління структурою. Вони відносяться до правових актів та мають найвищий рівень достовір-

ності за ступенем поданої інформації. Так, в вказівках ЦШПД бачимо намагання організувати систему продовольчого та матеріально-технічного постачання для потреб партизанського руху:

«Указання начальника ЦШПД начальникам штабов партизанського руху о порядку снабження партизан вооружением, боеприпасами, продовольствием

18 августа 1942 г.

В Центральный штаб партизанского движения за последнее время поступают от фронтовых штабов партизанского движения многочисленные заявки на вооружение, боеприпасы, продовольствие и амуницию для партизанских отрядов. Эти заявки подаются при первом же требовании из отряда, не проверяются и делаются без каких-либо серьезных расчетов. Фронтовые штабы неправильно ориентируют этим отряды и упускают из вида, что стремление обеспечить все снабжение партизанских отрядов в централизованном порядке является неправильным.

Во-первых, партизанские отряды должны и имеют к этому все возможности обеспечить себя за счет противника. Партизаны, если у них нет в достаточном количестве оружия, боеприпасов и другого снаряжения, должны добыть все это в бою. Лишь бездействующие отряды будут испытывать нужду, но вряд ли целесообразно заниматься в централизованном порядке снабжением таких отрядов. Нельзя приучать отряды требовать и полагаться на снабжение только из центра и поощрять этим беззаботность в отрядах.

Во-вторых, фронтовые штабы, представляя заявки в Центральный штаб, упускают из вида, что все вооружение, боеприпасы, снаряжение и другое отпускаются для действующих фронтов и армий и что в тех случаях, когда в силу действительной нуждемости отрядов их необходимо снабдить теми или иными предметами – это должно учитываться фронтами и армиями и снабжение должно идти через них, а они в свою очередь вправе и должны предъявлять соответствующие заявки по довольствующим управлениям НКО на нужды партизанского движения. Доставка в отряды грузов самолетами также может во многом быть разрешена силами фронтов.

Само собой разумеется, что в снабжении специальным вооружением, например, рациями, поездными минами и т. д., Центральный штаб будет оказывать помощь.

Начальник Центрального штаба партизанского движения П. Пономаренко».¹¹⁰

З появою та стабілізацією роботи центральних та регіональних органів управління партизанським рухом у вигляді штабів помітно збільшується документообіг середньої ланки. Це говорить про налагодження вертикалі партизанського керівництва та початку стабільного функціонування системи адміністрування.

Розпорядчі документи бувають різнорівневими відповідно до органу продукування та прийматися колегіально або одноосібно в межах

визначених компетенцій. Колегіально розпорядчі документи приймаються за алгоритмом – підготовка матеріалів, винесення на обговорення, прийняття рішень, протокольна фіксація, публікація розпорядчого документу та доведення до виконавців.

Колегіальним органом з прийняття рішень у сфері партизанської та тилової діяльності були вищі органи радянської влади. Так, у фонді 62 ЦДАГОУ, опис 1, частина 1, на 210 аркушах справи 780 містяться Укази Президіуму Верховної Ради СРСР про запровадження нагороди «Партизану Вітчизняної війни» 1 і 2 ступеню, нагородні листи та справи про нагородження українських партизан, членів підпільної організації «Молода Гвардія». (Додаток Д. 9)

Одноосібне прийняття рішень забезпечує оперативність прийняття рішень та підвищує ефективність документу. Разом з цим збільшується відповідальність особи-керівника за прийняте рішення, особливо в умовах військових дій. Підготовка рішення відбувається зазвичай планово відповідними структурними підрозділами. Прийняття рішення одноосібно передбачає – ініціювання рішення, збір й аналіз інформації, підготовка проекту документу, його узгодження й візування, доопрацювання й прийняття рішення, доведення документу до виконавця. Підпис керівника на розпорядчому документі надає високий рівень правової сили. Доведення до виконавців відбувається шляхом тиражування та розсилки. Ці елементи продукування розпорядчої документації прослідкуємо у наведеному історичному джерелі:

«Боевой Приказ Главкомандующего партизанским движением на выход в рейд объединенных отрядов А. Н. Сабурова и С. А. Ковпака из брянских лесов на Правобережную Украину

15 сентября 1942 г.

... Районы Житомирской и Киевской областей, расположенные в правобережной части Украины с наиболее развитой сетью железных и шоссейных дорог, с многочисленными переправами через реки, являются стратегически важными путями, идущими с запада на восток.

Важность этого района определяется еще и теми факторами, что в Киеве фашистские оккупационные власти сосредоточили административные, карательные и другие учреждения, осуществляющие политику угнетения советского народа на Украине...

... Приказываю:

1. Объединенному партизанскому отряду Сабурова во взаимодействии с отрядами Ковпака выйти в район Казимировка, Ведендики, Овруч с задачей проведения боевой диверсионной работы на магистралях: а) Коростень–Бердичев, б) Коростень–Киев, в) Овруч–Чернигов и на шоссейных дорогах Овруч–Житомир, Коростень–Киев, Овруч–Чернигов.

2. Подготовить посадочные площадки для самолетов в районах Овруч, Словечно или других более удобных ближайших пунктах расположения отряда.

3. Восстановить связь с действующими партизанскими отрядами по пути своего движения и в первую очередь с отрядами Федорова.

4. По выводе отрядов в новый район действий немедленно приступить к выполнению приказа товарища Сталина за № 00189с ...

5. Ось движения отряда в район действий: Трубчевск, Го родня, Репки, Любязь, Савичи, ст. Радин, Александрова, Овруч.

6. В вашей полосе будет передвигаться группа Марченко в район Житомир, Бердичев, Казатин.

7. Срок выступления по особому приказанию.

Главнокомандующий партизанским движением Маршал Советского Союза К. Ворошилов

Начальник Центрального штаба партизанского движения Я. Пономаренко».¹¹¹

Документами фіксації фактів та процесів є протоколи і стенограми. Як історичне джерело цей вид є допоміжною організаційною документацією. До нього відносяться зафіксовані на паперовому, фото, фоно, кіно носії матеріали обговорення питань та прийняття рішень колективних зібрань, засідань партійних, державних, контрольних комісій; партійних, комсомольських комітетів; громадських зборів; партизанських злетів, партійних та комсомольських конференцій. Так, протокольну документацію зберігає фонд 66 «З'єднання українських кавалерійських партизанських загонів. Командир М. І. Наумов» ЦДАГОУ, опис 1. У справах 36–40 представлені протоколи засідань конференцій і зборів про прийом у партію та ВЛКСМ. Фонд 67 «Житомирська партизанська дивізія імені М. Щорса 1942–1944 рр. Командир С. Ф. Маліков. Комісар Л. Г. Бугаєнко», опис 1, справи 31–36 містить протоколи засідань партійних організацій з питань нагородження, бойових характеристик, по особистих справах. Фонд 69 «Рівненське партизанське з'єднання № 1. Командир В. А. Бегма. Комісари Повторенко А. С., Корчев М. С. 1943–1944 рр.», опис 1, справа 10–13 зберігає протокольну документацію з поточних питань життєдіяльності з'єднання. Фонд 75 «Вінницьке партизанське з'єднання. Командир Я. Мельник. Комісар Д. Бурченко (1941–1945 рр.)», опис 1, справи 15–35 має протоколи партійних зібрань і комсомолу.

Протоколи та стенограми займають особливе місце в системі діловодної документації. Вони мають інформацію з певної події та містять резолюційну частину з огляду на що може бути віднесений їй до розпорядчої документації. Протоколи документують діяльність постійно діючих та тимчасових колективних органів, колегіальних та громадських зібрань. Протоколи оформлюються на основі записів, які вів під час засідання секретар за допомогою ручного записування чи використання інших носіїв. У залежності від виду та статусу колегіального органу існують форми протоколу – коротка, повна або стенограма.

Короткий протокол фіксує питання, що виносилися на обговорення, з вказуванням прізвища доповідача і прийнятого рішення (Дода-

ток В. 29). Повний протокол фіксує не тільки питання обговорення й прізвища, але й зміст доповідей і виступів учасників, думки, зауваження, репліки, позиції й питання висловлені при обговорення учасниками засідання. Це дає можливість задокументувати дрібні деталі засідання. Стенографічний протокол складається на основі стенографічного звіту про засідання й дослівно передає процес обговорення кожного питання й напрацювання рішення по ним. Повний та стенографічний протоколи складаються на основі рукописних і фонозаписів зроблених підчас засідання.

Стенографічні документи діловодного виду історичного джерела містяться у всіх архівних фондах України присвячених партизанському та підпільному руху в роки війни. Так, у фонді 166 ЦДАГОУ, описі 3, справі 124 на 197 аркушах розміщуються стенограми бесід з керівниками та учасниками підпільно-партизанських організацій, що діяли на території України в 1942–1943 рр. У справі 47 на 202 аркушах представлено стенограми бесід з бійцями та командирами 1-ої Української партизанської дивізії імені двічі Героя Радянського Союзу генерал-майора Ковпака С. А. за 1944–1945 рр. Ці документи зберігають справи 48–52. У справах 53–55 зберігаються стенографічні записи бесіди з О. Сабуровим, справі 57 – бесіди Г. Базимою, справі 58 – з представниками загону О. Федорова. Справа 124 присвячена стенографічному фіксуванню спогадів керівництва і учасників підпільних партійних організацій, що діяли на території України записані у 1942–1947 рр. У Державному архіві Автономної Республіки Крим, у фонді П-156, описі 1, справі 47, на аркушах 121–123 зафіксовано стенограму бесіди секретаря Кримського обкому ВКП(б) В. Булатова з Єрмаковим.

Оформлення протоколу відбувається за загальноприйнятою формою – вказування реквізитів організації, місця, адреси та дати проведення, номеру протоку засідання, підписів головуючого та секретаря засідання, викладення ввідної та основної частини. У ввідній частині вказується кількість або перелік учасників, головуючого та секретаря засідання, порядок денний з викладом питань обговорення. Основна частина складається відповідно до порядку денного з вказуванням посад та прізвищ тих кого слухали і виступили.

Відправною точкою в аналізі протоколів є лаконічність інформації, що має власний вигляд та викладення. Вираження інформації у протокол та стенограмі може відрізнитися в залежності від державної чи громадської структури; питань, що розглядаються; особливостей та владного рівня функціонування державного органу; режимності засідання; доступу та терміну зберігання; функціональності зафіксованої інформації.

Документи епістолярного жанру як історичне джерело в даній главі представлені офіційним поточним листуванням і перепискою партизанських та військових структур з центральними органами влади. Тематика такої переписки була найрізноманітніша – від особистих скарг

і побажань до запитів і прохань вищого військового керівництва щодо матеріально-технічного, кадрового та інших питань забезпечення тилової роботи. Епістолярний вид історичного джерела широко представлений у діловодній документації усіх структур державних органів радянської влади, військових структур та партизанських формувань. До офіційного листування відносяться також оперативні телеграми, радіограми, телефонограми, шифрограми.

Необхідно відзначити суб'єктивність та емоційність інформативного потенціалу цього виду джерел. Лист є рефлексією людини на зовнішні подразники, що вимагають відповіді та допомоги у вирішенні ситуативних викликів. Цей вид джерела властивий всім гендерним, віковим, професійним та соціальним верствам населення та управління. Свій відбиток на інформаційне навантаження цього періоду мали військові події на території України з усіма соціально-психологічними переживаннями адресантів. Але, офіційне листування має більш об'єктивне та емоційно не заангажоване викладення інформації та формулювання тексту. Тематичним навантаженням офіційна переписка представляє всі сфери життєдіяльності партизанських формувань: бойової, організаційної, матеріально-технічної, медико-санітарної, побутової, фінансової, агітаційно-ідеологічної, заохочувальної, кримінальних і військових правопорушень та інших сфер.

Структура офіційного листа має певну форму, яка характерна більшості листів вищого керівного складу (Додаток В. 20). Документ має назву та дату написання. Початок містить обґрунтування проблеми з якою звертається адресант. У другій частині листа – виклад пропозицій з чіткими проханнями та завданнями. Прикладом є лист за підписами Головнокомандувача партизанським рухом К Ворошилова та начальника ЦШПР П. Пономаренко:

«Просьба Главнокомандующего партизанским движением начальнику главного управления гражданского воздушного флота об авиационной поддержке партизан Крыма

13 сентября 1942 г.

Партизаны Крыма в настоящий момент находятся в крайне тяжелом положении. В лесах скопилось большое количество раненых, которых необходимо эвакуировать, и остающихся на зиму партизан снабдить продовольствием, вооружением и боеприпасами. Всего необходимо перебросить в районы Крыма свыше 100 тонн различных грузов и вывезти от партизан до 300 человек раненых.

Посадка тяжелых самолетов в районах Крыма, занятых партизанами, возможна. Там производили посадку самолеты ПС-84 и ТБ-3 ЗАКВО. Прошу Вас выделить 5 самолетов ПС-84 для выполнения работ по оказанию помощи партизанам Крыма.

Главнокомандующий партизанским движением Маршал Советского Союза К. Ворошилов

Начальник Центрального штаба партизанського руху П. Пономаренко».¹¹²

У фонді 166 «Копії документів ЦШПД о створенні та бойовій діяльності партизанських отрядів та підпольних організацій на території України (1942 г.)» ЦДАГО України існує низка справ присвячених листуванню. Справа 128 містить листування керівного складу партизанського руху СРСР. Аркуш 21 під грифом «Цілком таємно» представляє «Письмо № 278 начальнику УШПД майору Госбезопасности Строчачу за підписом т. Пономаренко»:

«Присланные Вами донесения о действиях группы отрядов Сабурова не вполне соответствуют действительности. ЦШ требует представление только проверенной правдивой, а не дезориентирующей информации».¹¹³

У фонді 62 описі 2 «Український штаб партизанського руху. Представництво УШПР при Військових радах 1-го, 2-го, 3-го, 4-го Українських фронтів (1941–1945 рр.)» є справа присвячена даній групі діловодної документації. Справа 713 на 179 аркушах зберігає такі види епістолярних джерел офіційного характеру – рапорти, доповідні записки, листи, заяви бійців, командирів партизанських загонів, розвідувально-диверсійних груп, робітників Представництва УШПР зі службових і особових питань (02.01.1943–30.12.1943 рр.). У цьому ж фонді в справах 715–719 згруповано за видами документації – рапорти працівників Представництва УШПР при Військовій раді 4-го Українського фронту.

У фонді 62, опис 1, частина 2 є справа 1760 з матеріалами офіційної переписки на 217 аркушах. Медико-санітарний відділ УШПР здійснював листування з ЦК КП(б)У, Раднаркомом УРСР, Головним військово-санітарним управлінням Червоної Армії, іншими медичними закладами, партизанськими з'єднаннями і загонами України з питань медико-санітарного обслуговування та санаторного лікування партизан, розташованих і передислокованих госпіталів УШПР за період з кінця 1942–1943 рр. Інформаційний потенціал даного листування розкриває проблеми з організацією евакуації поранених з тилу ворога, направлення їх на стаціонарне, амбулаторне та санаторне лікування, профілактику гігієнічного стану партизанських формувань, запобігання епідемічних захворювань в умовах лісового дислокування партизанських з'єднань. Важливою є інформація з видів захворювання та необхідних медикаментів, що розкриває побутові особливості та бойовий травматизм партизанського життя та видові особливості смертельних випадків.

Оперативні телеграми, радіограми, телефонограми, шифрограми мають офіційний характер інформації, що зумовлено наявністю відповідних технічних засобів. Це характеризує специфіку подання інформації: стислий виклад проблеми та запит до її вирішення; конкретна адресність – між структурними одиницями та керівними органами, діючих військових частин, Рад фронтів, штабів, органів влади; доступ до формулювання, шифрування та відправки інформації; терміни та

географічно-територіальні особливості передачі відомостей; та інші особливості.

Прикладом такої групи діловодної документації є «Радиограмма командира Сумского партизанского соединения С. Ковпака Секретарю ЦК КП(б)У Л. Корнийцу и начальнику УШПД Т. Строкачу об отсутствии взрывчатых веществ и боеприпасов в соединении

15 января 1943 г.

Шифровка вх. № 101

Отсутствие тола и боеприпасов дает противнику свободно маневрировать. Есть сомнение, Вы не информировали товарища Сталина. Вынужден рапортовать товарищу Сталину через радиостанцию Наркомата внутренних дел. Погода летная все время.

15.1.43 г. Ковпак».¹¹⁴

Ця радіограма дає уявлення про систему оперативного інформування та повідомлення про нагальні потреби та вирішення поточних проблем з забезпечення бойової діяльності з'єднання. Цей вид передачі інформації на відміну від паперового листування є швидким, що в окремих випадках дав можливість партизанам адекватно реагувати на виклики військової і бойової діяльності. Проте, існують радіо- і шифрограми, які несуть інформацію агентурного характеру з адресатом розвідувального відділу УШПР, відповідних відділів НКВС та інших спеціальних служб СРСР.

До планової документації як окремої групи джерел діловодного характеру відносяться періодичне та оперативне планування партизанської діяльності у вигляді відповідного документу. У ЦДАГО України винесено в окремий фонд документацію Українського штабу партизанського руху за період 1941–1945 рр. Опис 1 фонду 62 «Український штаб партизанського руху. Командування і відділи УШПР (1941–1946 рр.)» складається з двох частин і нараховує 2 390 справ. Документи фонду згруповані по напрямках роботи штабу: 1) командування, 2) оперативний відділ, 3) розвідувальний відділ, 4) відділ зв'язку, 5) відділ кадрів, 6) відділ нагород, 7) відділ матеріально-технічного забезпечення, 8) технічний відділ, 9) шифрувальний відділ, 10) відділ інформації, 11) загально-секретний відділ, 12) медико-санітарний відділ, 13) фінансовий відділ. У матеріалах фонду кожен відділ залишив планову документацію, що регулювала роботу відділу, штабу, окремого партизанського загону та загалом партизанського руху.

У першому відділі «Командування» міститься справа 10, що відображає планову документацію УШПР з розвитку партизанського руху на тимчасово окупованій території України. Зокрема, планове формування партизанських загонів у Ворошиловградській, Сталінській, Сталінградській областях. Хронологічно справа охоплює 1942 р., після остаточної окупації території України.

«Оперативний» відділ теж продукував планову документацію. Переважно це були плани точкових операцій для тилової підтримки

військ на українських фронтах. У справі 110 зібрано матеріали оперативного планування представництва УШПР при Військовій раді Південно-Західного і Третього Українського фронту. Документи справи визначали план розвитку партизанського руху на період лютий-грудень 1943 р. Справа містить додатки до планів, які картографічно відображають місця дислокації партизанських загонів та груп.

«Розвідувальний» відділ УШПР також представлений у плановій діловодній документації фонду 62. Так, у справі 178 зібрано плани роботи УШПР, занять з командним складом штабу і групами осіб визначених до перекидання в тил противника, переміщення людей та вантажів до партизанських загонів. До планової документації зі справи 178 віднесено розпорядок роботи та графіки оперативних чергувань по штабу. Окремим документом представлена виписка з положення про розвідувально-інформаційний відділ ЦШПР та вказівки відділу з питань наданих оглядів і тематичних записок розвідувального характеру. До роботи «розвідувального» відділу належить планування підготовки заступників командирів партизанських загонів з розвідки та їх помічників, загалом роботи відділу УШПР. Планова документація підтверджена довідковою інформацією про здійснені види розвідувально-диверсійної роботи, про дислокацію агентури підготовленої до виходу на завдання (Додаток В. 13; 17–19).

Представлена у справах фонду планова діловодна документація відображає специфіку та напрями роботи відповідних відділів штабу партизанського руху по Військових радах фронтів та центральних органів управління партизанським рухом в Україні. Документи ділового характеру мають високий ступінь джерелознавчої цінності й достовірності, оскільки продукувалися вищими органами керівництва партизанського та підпільного рухів. Кожен документ військового характеру розроблявся на основі аналізу даних розвідки щодо конкретної ситуації, реальних можливостей матеріально-технічного забезпечення та обґрунтування хронологічних, територіальних, ландшафтних та інших особливостей операції. Інформація цієї групи діловодної документації має статичну інформацію про формування, розвиток і особливості функціонування партизанських та підпільних структур в тилу ворога. Плановий документ УШПР передбачає чіткі межі – хронологічні, географічні, оперативні, стратегічні плани та завдання з реалізації плану. Плани залежно від мети і виконавця були – річні, ситуативні, оперативні, перспективні. Враховуючи особливості підпільної тилової роботи більшість документів планування було під грифом «Таємно» або «Цілком таємно».

Так, наведений нижче план УШПР відобразив структуру та інші елементи документу подібного типу:

«План заходів Українського штабу партизанського руху по усилению боевой деятельности партизанских формирований на зимний период 1942–1943 годов

13 ноября 1942 г.

I. ОБСТАНОВКА. По состоянию на 15 ноября 1942 г. на учете состоит 55 партизанских отрядов, действующих на территории Украины, общей численностью 6350 человек, из них постоянную радиосвязь с Украинским штабом партизанского движения имеют 38 партизанских отрядов численностью 5 027 человек.

Вооружение. По состоянию на 1 ноября партизанские отряды, с которыми имеется постоянная связь, имеют на вооружении: винтовок – свыше 5 000, станковых пулеметов – 80, ручных пулеметов – свыше 300, автоматов – свыше 1 000, минометов всех калибров – 86, орудий 76-мм и 45 мм – 13, противотанковых ружей – 48, личного оружия – свыше 50.

Боеприпасы. По состоянию на 1 ноября (в боекомплектах): патронов к винтовкам – 0,7 боекомплекта; к ручному пулемету – 0,09; к станковым пулеметам – 0, 05; к автоматам – 1,2; к пистолету – 0,3; к нагану – 0,5; к противотанковым ружьям – 0,9; снарядов к 76-мм пушке – 1,5; к 45-мм – 1,7; мин для 120-мм миномета – 0,5; для 82-мм миномета – 0,2; к 50-мм миномету – 0,4; мин противотанковых и дорожных – 5000 штук; тола – 6 тысяч кг.

II. ЗАДАЧИ ПАРТИЗАНСКИХ ОТРЯДОВ УКРАИНЫ НА ЗИМНИЙ ПЕРИОД. Руководствуясь приказом товарища Сталина и постановлением Государственного Комитета Обороны от 11 октября 1942 г. № 2 403, поставить перед партизанскими отрядами Украины на зимний период следующие боевые задачи:

1. Отряду товарища Иванова ...
2. Отрядам товарища Сабурова ...
3. Товарищу Потуржанскому ...
4. Отрядам товарища Ковпака ...
5. Отрядам товарища Федорова ...
6. Отрядам товарища Мельника ...
7. Отряду товарища Воронцова ...
8. Отрядам товарищей Шепелева, Синельникова, Лещенко, Одицова, Трусова и Чибис ...

III. ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ МЕРОПРИЯТИЯ ПО ФОРМИРОВАНИЮ И УКРЕПЛЕНИЮ ПАРТИЗАНСКИХ ОТРЯДОВ. ... Для усиления руководства партизанским движением со стороны партийных организаций, установления постоянной связи со всеми партизанскими формированиями, развития партизанской борьбы в крупных городах и промышленных центрах, усиления политико-массовой работы внутри партизанских отрядов и среди населения создать областные оперативные группы численностью 3–5 человек каждая. Группы в первую очередь заслать на территорию Киевской, Харьковской, Житомирской, Сумской, Винницкой, Кировоградской, Ворошиловградской, Сталинской, Днепропетровской, Запорожской, Ровенской, Волынской, Львовской, Николаевской, Полтавской и Черниговской областей ...

IV. МАТЕРИАЛЬНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ. ... Главным источником материально-технического снабжения действующих отрядов должны быть трофеи противника и местные ресурсы, из которых создаются основные и запасные базы. Каждому отряду в отдельности определить потребности в продовольствии и фураже из расчета не только действительной потребности, а также с учетом предполагаемого роста отрядов в зимние месяцы ...

СХЕМА ОРГАНИЗАЦИИ И РАСШИРЕНИЯ РАДИОСВЯЗИ. Для расширения связи партизанских отрядов с Украинским штабом схема организации радиосвязи предусматривает выброску семи промежуточных радиостанций типа «Джек» для обслуживания областных оперативных групп Сумской, Житомирской, Черниговской, Кировоградской, Киевской, Ворошиловградской и Винницкой областей, а также трех радиостанций типа «Джек» для межотрядной радиосвязи отрядов Сабурова, Ковпака и Федорова ...

МЕРОПРИЯТИЯ ПО КОНТРОЛЮ И ПРОВЕРКЕ ВЫПОЛНЕНИЯ ПЛАНА. Для организации контроля и проверки выполнения настоящего плана и действий партизанских отрядов:

1. Командировать для постоянной работы представителей Украинского штаба партизанского движения ...

2. Временно командировать работников Украинского штаба партизанского движения в отряды ...

3. Для выполнения особых заданий и поручений периодически направлять в отряды делегатов связи штаба ...

4. В отряды Ковпака, Сабурова, Федорова, Потуржанского, Иванова и Мельника командировать резидентов связи с радиостанциями ...».¹¹⁵

Структурно «План» розпочинається із заголовку із зазначенням автора та виконавця відповідного планування завдання, хронологічних термінів та дати підготовки самого документу. У першому блоці викладено обґрунтування необхідності постановки завдань, подано статистичну й аналітичну інформацію про матеріально-технічні ресурси. План партизанської роботи на 1942–1943 рр. має аналітичне та фактичне обґрунтування на яке спираються керівники УШПР при підготовці документу. Це детальний перелік можливостей партизан – чисельність, збройні ресурси, географія діяльності й дислокації.

Другий блок містить постановку конкретних завдань відповідно до кожного існуючого партизанського загону з переліком територіальної приналежності операції формування. Блок організаційних планувальних визначає заходи з підсилення та розвитку партизанських загонів та загалом партизанського руху в Україні. Останній блок стосується матеріального забезпечення з розбивкою на окремі тематики – радіозабезпечення та контролю з виконання річного планування.

Облікова документація – передбачає фіксацію даних проведення обліку матеріально-технічного оснащення партизан та підпільників радянською владою, особового складу, бойових операцій та трофеїв.

Ця група відноситься до діловодних історичних джерел, що вміщують матеріали адміністративного, технічного, матеріального, бойового, соціального, особового та іншого характеру. Зі встановленням стійкої структури адміністративної вертикалі в керівництві партизанського руху вводяться відповідні форми облікової звітності.

На початковому етапі війни облікова документація оформлювалася у довільній формі, що зумовлено відсутністю структурних вимог до цього типу діловодного документа. Облік має попереднього обстеження об'єкту чи процесу функціонування структурного підрозділу. Такий документ наводить поточну інформацію без прив'язки до аналізу та порівняння з попередніми періодами, що ставить цей вид ближче до статистичних звітів. Рух облікової документації здійснювався з нижчих ланок до вищих відповідно до структурно-владної ієрархії. Прикладом є наступне історичне джерело:

«Из сводки политуправления Южного фронта начальнику главного политического управления Красной Армии о состоянии партизанского движения в полосе фронта

10 декабря 1941 г.

В связи с изменившейся обстановкой на фронте политическое управление исключительное внимание уделяет активизированию действий партизанских отрядов, как в ближнем, так и дальнем тылах противника. При всех восьми отделениях политических отделов армий создаются резервы из товарищей, знающих местность Днепровской, Запорожской, Сталинской областей, с целью засылки их в эти области для активизации деятельности партизанских отрядов и диверсионных групп, и особенно для организации выступлений партизанских отрядов перед занятием тех или иных местностей частями Красной Армии.

Во второй половине ноября нами подобрано из резерва политического управления и из числа руководящих партийных и советских работников районов, временно оккупированных немцами, более 200 товарищей. Из них направлено: в Осипенковский район Запорожской области – 21 человек; в Приазовский район – 36 человек; в Кирилловку Акимовского района – 41 человек.

Подготовлена группа в количестве 5 человек и перебросена в город Мариуполь со специальным заданием. В ближайшие дни в Мариуполь будут направлены еще 76 человек.

Сейчас восьмые отделения политических отделов армий работают над подбором товарищей для засылки в города Сталино, Макеевка, Горловка, Константиновка, Артемовск.

Для работы в глубоком тылу противника подобрана группа в 33 человека, из них 5 человек направляются в Андреево-Ивановский и Голованевский районы Одесской области. Перед этими товарищами поставлена задача создать новые партизанские отряды, связаться с действующими партизанскими отрядами, рассказать им о положении

на фронтах Отечественной войны, в частности о победах, одержанных нашими частями под Москвой и на Южном фронте...

... За последнее время заметно улучшилась связь с партизанскими отрядами, действующими в тылу противника. Так, например, восьмым отделением политического отдела 9-й армии установлена связь с партизанскими отрядами Приазовского, Акимовского и Осипенковского районов Запорожской области.

Подобраны связные для этих отрядов, установлены пароли и организованы явочные квартиры. В связи с наступлением частей Красной Армии нашего фронта с каждым днем становится все более и более активной деятельность партизанских отрядов ближнего тыла противника...

... в целях активизации местного населения городов, временно занятых немцами, установлен порядок, при котором на каждый крупный город перед его занятием частями Красной Армии сбрасываются листовки, адресованные населению этих городов. Такие листовки сотысячными тиражами сброшены трудящимся Ростова, Таганрога, подготовлена листовка трудящимся Мариуполя.

Начальник политуправления Южного фронта дивизионный комиссар Мамонтов

Начальник 8-го отделения политуправления Южного фронта полковой комиссар Сыромолотный». ¹¹⁶

Відомість – один з видів облікової документації, що містить попередню інформацію про виконання поставлених завдань, процеси, що потребують контролю, використання оборотних ресурсів та інше. Ці дані дають можливість оцінки масштабності, аналізу витрачених ресурсів, отримання очікуваних результатів, адекватність та перспективність вибраної політики чи методики. За підписом відповідальної особи відомості отримують юридичну силу. Складається інформаційні відомості для потреб керівних органів будь-якої владної чи управлінської структури. Серед форм фіксації відомостної інформації є переліки, графіки, підсумки, зведені дані та інше.

Фонд 62 «Украинский штаб партизанского движения» ЦДАГОУ, опис 2, справа 2 «Приложение к отчету Представительства УШПД при Военном совете 1-го Украинского фронта об организации и руководстве партизанским движением за период ноябрь 1942 – январь 1945 гг.» зберігає колекцію облікової документації. Серед них списки партизанських загонів, підсумкові відомості про бойову і диверсійну діяльність, схеми радіозв'язку та інші. Зокрема справа 2 на 166 аркушах містить:

«Итоговая ведомость» аркуш 1–4; «Сводная ведомость пущенных под откос и взорванных эшелонов» аркуш 5–6; «Ведомость пущенных под откос и взорванных эшелонов» аркуш 7; «Перечень железнодорожных диверсий» аркуш 8–27; «Перечень разгромленных гарнизонов» аркуш 28–30; «Ведомость о работе авиации за данный период» аркуш 31–33; «График работы самолетов У-2» аркуш 34; «График работы самолетов «Дуглас» аркуш 35; «Ведомость о выбросе самолетами во-

оруження и боеприпасов в тыл действующих отрядов» аркуш 36–38; «Ведомость о выбросе самолетами вооружения и боеприпасов в тыл действующим отрядам помесечно и поотрядно» аркуш 39–42; «Справка о вывозе из тыла противника раненных партизан» аркуш 43; «Сведения о сформированных и переброшенных в тыл противника партизанских отрядов и групп. Форма № 6» аркуш 44; «Сведения о деятельности партизанских отрядов, соединений и групп. Форма № 10» аркуш 56; «Отчетная справка о росте партизанских отрядов в тылу противника (приложение к Форме № 2)» аркуш 57–58; «Сводная таблица роста и количества корреспондентов и обмена корреспонденцией службы связи» аркуш 90–91; «Сводная ведомость движения имущества связи» аркуш 103–105; «Приходно-расходные ведомости вооружения, боеприпасов и другого имущества за 1942–1945 гг.» аркуш 122–130; «Сведения о выброшенном вооружении боеприпасах и подрывных материалах за 1942–1945 гг.» аркуш 157–160; «Сведения о численности и техническом состоянии автотранспорта» аркуш 161; «Трофеи, взятые партизанскими отрядами» аркуш 164–166.

Обліковий тип діловодної документації міститься у всіх тематичних збірках архівних фондів України та не структурується в окремих колекціях. Облікова документація партизанського руху зберігається у фондах ЦДАГОУ присвячених українським партизанським з'єднанням та відповідних фондах державних обласних архівів.

До діловодної групи історичних джерел відноситься й контрольна документація, що представлена у звітній формі підготовлена контролюючими органами. Як і всі інші типи діловодної документації контрольна міститься у всіх формах зберігання в архівно-музейному фонді України. Багатий матеріал контролюючого змісту розкриває питання партизансько-підпільного руху в умовах бойової діяльності у тилу ворога. Зокрема, звіти та акти контролюючих комісій з питань бойової діяльності конкретного згону або дисциплінарного розслідування правопорушень, інформація перехресних перевірок від НКВС, Рад фронтів, підпільних обкомів, суміжних партизанських загонів. Продукування таких документів відбувалося за проблемним принципом – проведення розслідувань, контроль виконання поставлених завдань, підсумковий та перехресний контроль та інші. Так, фонд П-2, опис 14 «Харьковский областной комитет КП(б)У. Харьковская областная комиссия содействия Чрезвычайной Государственной комиссии по установлению и расследованию злодеяний немецко-фашистских захватчиков и их сообщников и причиненного ущерба (1943–1947 гг.)» присвячений встановленню та обстеженню стану області на момент звільнення від окупації. Комісія працювала з вересня 1943 по січень 1947 рр. та встановила стан руйнування народного господарства, ступінь замученості населення у події окупації, наведені факти діяльності німецьких адміністрацій та протидії місцевих організацій спротиву.

Повноваження для підготовки таких видів діловодної документації мали спеціальні комісії, спеціальні служби збройних сил та органів державної безпеки, уповноважені тимчасовою владою та інші. Інформативність контрольної форми перевірки має високий рівень, але потребує спеціального та критичного аналізу у застосуванні в історичному дослідженні. Подекуди розслідування мали тенденційний характер та ідеологічну заангажованість контролюючих органів. Контроль переважно був направлений на виявлення недостовірності даних у звітній документації, з'ясування фактів зловживання владою в умовах тилової відсутності офіційних радянських керівних органів, законності конкретних дій партизанськими та підпільними організаціями.

На першому році війни справами організації та діяльності партизанства на окупованій території керували також органи внутрішніх справ різного рівня. Їх система контролю вимагала уважного ставлення, деталізації та перехресної перевірки, що можна побачити у документі:

«Спецсообщение заместителя Наркома внутренних дел СССР Наркому внутренних дел СССР о боевой деятельности партизанских отрядов на оккупированной территории Карело-Финской и Украинской ССР
28 ноября 1941 г.

... По сообщению заместителя Народного Комиссара Внутренних Дел Украинской ССР т. Савченко на территории Запорожской области оставлены для действий в тылу противника 31 партизанский отряд – 1488 человек и 27 агентов для разведывательно-диверсионной деятельности.

Отряды под командой т.т. Раженкова и Ермакова уничтожили вблизи Никополя две штабные автомашины, из них одну бронированную, убиты 4 фашистских офицера и 2 солдата и захвачены ценные оперативные и личные документы.

Отряд под командой т. Линкова совершил в Красноармейском районе налет на немецкую заставу и уничтожил 23 фашиста и расположенное вблизи зернохранилище, а также захватил в плен 2 венгерских солдат.

Отряд под командой т. Белянского совершил в Сивашском районе налет на велосипедистов СС, уничтожив при этом до 100 человек германских солдат, 3 офицеров и 231 велосипед. Отрядом захвачено в плен 5 офицеров, 2 мотоциклиста, 2 миномета, штабная легковая машина и несколько автоматов.

В Днепропетровской области оставлено для действий в тылу противника 50 партизанских отрядов – 3 191 чел. и 294 диверсионные группы – 1 227 человек.

Отряд под командой т. Масалыгина минировал вблизи станции Нижнеднепропетровск полотно железной дороги, чем вызвал крушение поезда в составе 23 вагонов.

Отряд под командой т. Федорчук произвел ряд налетов на немецкие подразделения и захватил две бронемашины, несколько мотоциклов и много боеприпасов.

Отряд под командой т. Клочко уничтожил вблизи г. Марганец 32 немецких солдата, плывших в катерах по реке, и захватил катер.

Отряд под командой т. Коваленко уничтожил вблизи с. Домоткань 2 немецких орудия, 2 пулеметных огневых точки, 2 автомашины и захватил в плен двух итальянских солдат.

Партизанский отряд под командой т. Гирского (зам. председателя Херсонского горсовета), действующий вблизи г. Херсон, совершил в сентябре несколько нападений на немецкие подразделения, в результате которых убито 32 немецких солдата и один офицер. Отрядом захвачены 3 грузовых автомашины с награбленным у населения имуществом и продовольствием, которое было возвращено его владельцам. Отрядом, кроме того, захвачено 12 автоматов, 6 мотоциклов с прицепами и легковая автомашина.

Действующий вблизи г. Херсона партизанский отряд из состава партийного и советского актива совершил налет на ресторан гостиницы «1 мая», где кутили немецкие офицеры и женщины. Партизаны забросали ресторан гранатами и убили, и ранили много офицеров и находившихся с ними женщин.

Заместитель Наркома внутренних дел Союза ССР И. Серов

Начальник штаба истребительных батальонов НКВД СССР генерал-майор Петров».¹¹⁷

Інформацію діловодного контролюючого характеру містить актова документація. Наприклад, на 51 аркуші у справі 218, опису 2, фонду 62 «Український штаб партизанського руху»: «Акты о выброске партизанским отрядам грузов, получении, осмотре и списании вещественного имущества и продовольствия (01.09.1944–22.03.1945 гг.) ЦДАГОУ. Він засвідчує факт передачі матеріально-технічних вантажів партизанським формуванням та факт їх прийняття.

Характерну контролюючу документацію представляють матеріали останніх років війни, підведення підсумків та з'ясування фактів партизанської успішної роботи. Зокрема, «Заключення про бойову діяльність Житомирського з'єднання партизанських загонів ім. Щорса (27.04.1945 р.)» на 10 аркушах справи 118, опису 3, фонду Р-4620с «Колекція документів з історії Великої Вітчизняної війни. 1941–1945 рр.» ЦДАВОВУ. Інформація представлена у вигляді своєрідного узагальнення за роки діяльності та підведення підсумків підтверджених попередніми звітно-контролюючими документами.

До контролюючих документів діловодства відносяться різні види службових записок. Наприклад «Докладная записка ЦК КП(б)У, ЦК ЛКСМУ в ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У о деятельности подпольной комсомольской организации «Молодая гвардия», город Краснодон Ворошиловградской области. Постановление ЦК ЛКСМУ о популяризации герои-

ческой деятельности комсомольской организации «Молодая гвардия» и увековечивание памяти молодогвардейцев (31.07.1943–13.10.1943 гг.)» на 36 аркушах справи 24, фонду 1 «Центральний Комітет Комуністичної партії України», опису 22 «Особливий сектор і організаційно-інструкторський відділ. Документи про підпільно-партизанський рух у період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.» ЦДАГОУ. Цей документ містить крім інформації контролюючих органів й постанову про популяризацію підпілля, що витікає з попередньої перевірки та підтвердження ефективності цього руху. Так, інформацію перевірки діяльності партизанських формувань на території окупованих областей України за 1943 р. цього ж фонду представлено у справах 57–61 «Докладные записки о проверках украинских партизанских отрядов Ковпака, Сабурова, Федорова за 1943 г.».

Факти перевірки роботи містилися у різних видах документів, що продукувалися як окремими комісіями так і колегіальними органами. Так, питання перевірки діяльності І. М. Голубцова запроTOCOLьовано з допиту Анни Михайлівни Дейнеко від 13 червня 1944 р., що представлено у фонді П-1 Державного архіву Івано-Франківської області, описі 1, справі 15, аркуші 29. Контрольні документи з особливим способом подання перевіркою інформації представлені достатньо різнопланово, від офіційних документів контролюючих органів різного рівня діяльності партизан та підпільників до вирішення подібних контролюючих заходів у інших документах органів управління.

Звіти та статистична документація є важливим історичним джерелом діловодного характеру. Це щорічні, квартальні, щомісячні звіти, зведення, донесення, рапорти, а також довідкова інформація партизанських штабів різного рівня, періодична звітність за виконання поставленого завдання, підсумкова звітність керівництва партизанських загонів наприкінці війни з використанням широкого статистичного матеріалу (Додатки В. 4; 6). Звітна документація поділяється на проекти, нариси, кінцеві варіанти. За формою – чорнові та остаточні варіанти. За діловодними функціями – оригінали та копії. За виглядом документу характеризують за такими даними як дата, штампи та печатки, підписи.

Звітний характер мають документи військового діловодства, як повідомлення, рапорти, донесення, що характеризують конкретні бойові операції партизанських організацій:

«Донесение Наркома внутренних дел СССР председателю ГКО И. В. Сталину о действиях партизанских отрядов в тылу противника.

21 ноября 1941 г.

... Партизанский отряд Колпака, действующий на территории Путивльского района Сумской области (УССР), за период с 20 сентября по 5 ноября с. г. уничтожил 17 офицеров и 62 солдата; нанес тяжелые ранения 11 немецким солдатам; расстрелял 1 немецкого фашистского агента и 4 фашистских активистов.

За этот же период уничтожил 17 грузовых автомашин, 1 тягач с платформой, груженный боевыми припасами и продовольствием, 32 легковых машины, 1 мотоцикл и 2 средних танка. Захватил 2 танка. Вывел из окружения 58 командиров и 53 бойца Красной Армии. Выкрал из больницы г. Путивль двух летчиков Красной Армии, которые летаче при партизанском отряде...

Народный комиссар внутренних дел Союза ССР Л. Берия». ¹¹⁸

Вказаний звіт має перелік виконаних завдань з дрібною деталізацією та має високий ступінь достовірності, що обумовлювала його адресність й авторство. Прикладом звітної перевірки партизанської діяльності контролюючими органами є також наступний документ, який наводить інформацію про спецоперацію проведену партизанським загonom Д. Медведєва:

«Донесение Наркома внутренних дел СССР в ГКО о действиях партизанского отряда Д. Н. Медведєва

12 декабря 1941 г.

Командир партизанского отряда НКВД СССР – капитан государственной безопасности т. Медведєв 11 декабря сообщает о результатах действий отряда в тылу немецких войск за последний месяц.

На линии железной дороги Кричев-Унеча взорван железнодорожный мост. На этом же участке, в результате минирования полотна железной дороги, спущен под откос воинский эшелон.

На дороге Хотимск-Костюковичи сожжены два моста, у м. Хотимска взорван и уничтожен мост длиной в 98 метров, уничтожены три маслозавода, скипидарный завод и наличие скипидара, разгромлена Хотимская военная комендатура и полицейское управление. Убиты 10 офицеров, 39 солдат, переводчик, два полицейских, один предатель, три дезертира. Уничтожены два самолета противника, сделавших вынужденную посадку.

Потери отряда: один убитый и 2 легко раненых. Партизанский отряд состоит в настоящее время из 218 человек и растет за счет военнoслужаших, оказавшихся в окружении немецких войск. Вооружается за счет трофеев.

ПРИМЕЧАНИЕ: Партизанский отряд тов. Медведєва организован в Москве и переброшен за линию фронта в сентябре месяце 1941 года в количестве 24 человек.

Народный комиссар внутренних дел Союза ССР Л. Берия». ¹¹⁹

Враховуючи, що партизанський рух в роки війни мав характер воєнізованої діяльності в межах державних військових структур варто відмітити обов'язковість звітно-статистичної діловодної документації штабів партизанського руху. Специфіка партизанських звітних документів полягає в обов'язковій всеосяжності фіксації всіх сфер життєдіяльності – забезпечення штатного розкладу, матеріально-технічна база, зброя та боєприпаси, медичне устаткування, продовольче поста-

чання, агітаційно-інформаційні матеріали, грошове утримання родин партизанів, система преміювання та заохочення, й багато іншого.

Бойову діяльність окремих партизанських формувань на території України за період війни відображають підсумкові звіти та документи зібрані за весь час існування та діяльності з'єднання чи загону. В ЦДАГОУ знаходяться на зберігання партизанські фонди з типовою структурою подання документації. Перший розділ згруповує матеріали штабів партизанських формувань – загальний звіт за час існування з'єднання. Так, перший розділ фонду 63 «Первая Украинская партизанская дивизия имени дважды Героя Советского Союза С. А. Ковпака (Сумское партизанское соединение) 1941–1945 гг.», опис 1, нараховує 256 справ. Справа 1 та справа 5 представляють повний звіт командування з'єднання про бойову та партійно-політичну роботу за час війни, матеріали до яких представляли командири, комісари та працівники штабу з'єднання. До справ першого розділу віднесено документи різного характеру та продукування від постанов ДКО, наказів Головнокомандувача партизанським рухом, УШПР, накази по з'єднанню, вхідна та вихідна кореспонденція (шифро, радіо, телеграми та листування), рапорти, звіти, відомості, зведення, протоколи зборів, хроніки та схеми бойових операцій, щоденники керівного складу, статистика й облік особового складу, пораниених та загиблих, дезертирів, списки членів ВЛКСМ та ВКП(б), карти. Другий та всі наступні розділи представляють результати діяльності нижчих за рівнем штатних одиниць (полки, батальйони, взводи та інші). Вони мають аналогічну першому розділу структуру та змістове наповнення.

За вказаною структурою сформовані наступні за обліком документальні фонди ЦДАГОУ. 64 фонд – Чернігівсько-Волинське партизанське з'єднання (109 справ); 65 фонд – З'єднання партизанських загонів Житомирської області (159 справ); 66 фонд – З'єднання Українських кавалерійських партизанських загонів (100 справ); 67 фонд – Житомирська партизанська дивізія імені Щорса (169 справ); 69 фонд – Рівненське партизанське з'єднання № 1 (54 справи); 71 фонд – З'єднання партизанських загонів імені Й. В. Сталіна (63 справи); 72 фонд – Партизанське з'єднання імені І. Ф. Боровика (12 справ); 73 фонд – Волинське партизанське з'єднання імені В. І. Леніна (42 справи); 74 фонд – Друге партизанське з'єднання імені В. І. Леніна (3 справи); 75 фонд – Вінницьке партизанське з'єднання (54 справи); 77 фонд – Київське партизанське з'єднання імені М. С. Хрущова (49 справ) та інші фонди окремих формувань. Загалом у сховищах ЦДАГОУ таких фондів нараховується більше сотні.

Прикладом військово-політичної, матеріально-технічної та бойової роботи партизан є звіт «Отчет Представительства УШПД при военном совете 1-го Украинского фронта об организации и руководстве партизанским движением на Сталинградском, Южном, 4-ом и 1-ом Украинском фронте за период ноябрь 1942 – январь 1945 гг.», що зберігається

у фонді 62 ЦДАГОУ, описі 2, справі 1. Документ складається з 50 структурних одиниць на 253 аркушах відповідно до тематичних блоків звітності. Серед яких: «Общие итоги работы штаба и результатов боевой деятельности отрядов за период с ноября 1942 по март 1944 гг.» аркуш 19–22; «Результаты боевой деятельности партизан в Крыму» аркуш 43; «Характерные боевые операции и диверсии проведенные отрядами» аркуш 92–100; «Рейды партизанских отрядов» аркуш 101–103; «Организация разведки» аркуш 104–135; «Партийно-политическая работа штаба и партизанских отрядов» аркуш 138–150; «Работа авиации по обслуживанию партизан» аркуш 201–214; «Организация материально-технического обеспечения» аркуш 227–231; «Финансовая деятельность штаба по обеспечению партизан и их семей» аркуш 234–237; «Общие итоги работы штаба» аркуш 243–247.

Документація комсомольських організацій років війни винесена в окремі фонд 7 «Документи особливого сектору ЦК ЛКСМ України про комсомольсько-молодіжні підпілля і партизанських рух в Україні в період Великої Вітчизняної війни 1941–1946 рр.» ЦДАГОУ, опис 10 й нараховує 342 справи. У наступному звіті на 99 аркушах представлена інформація про діяльність комсомольських організацій партизанських загонів і підпільних комсомольських організацій за два роки бойових дій на території України: «Отчет о деятельности комсомольских организаций партизанских отрядов и подпольных комсомольских организаций Украины за два года Отечественной войны».

У фонді 57 «Список партизанских отрядов и групп НКГБ СССР, действовавших на Украине в годы Великой Отечественной войны», описі 4 справа 233 присвячена історії виникнення та функціонування партизанського та підпільного рухів на території Кримської області: «Сведения о партийном и комсомольском подполье, партизанских соединениях, отрядах, действующих в период Великой Отечественной войны, о количестве уничтоженного немецко-фашистскими захватчиками мирного населения, военнопленных и угнанных в Германию на каторжные работы, сведения и списки населенных пунктов, уничтоженных оккупантами на территории Крымской области. Список моряков-подпольщиков (октябрь 1941 – апрель 1944 гг.)». На 48 аркушах викладена інформація звітного характеру з переліком підпільних і партизанських організацій на півострові Крим.

У тому ж фонді 57, описі 4 в справі 191 містяться копії звітів, листів, інформацій і довідок надісланих у ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У, Центральний штаб партизанського руху, про бойову діяльність підпільних груп і партизанських загонів. Матеріали зібрано за період з 05.05.1942 по 01.02.1944 рр. На аркуші 49 цієї справи представлено документ «О состоянии партизанского движения в Украине за период с 01.10.1942 по 01.04.1943 гг. и о плане мероприятий на весенне-летний период. Товарищу Сталину – секретарь ЦК КП(б)У Н. Хрущев».

Фонд 62, опис 2, справа 744 «Справки, отчеты, сводные данные о количестве награжденных бойцов, командиров партизанских отрядов и работников Представительства орденами и медалями СССР. Наградные листы и списки награжденных партизан» на аркуші 23 наведено «Отчет штаба партизанского движения при Военном совете 4-го Украинского фронта о выдаче орденов и медалей командирам и бойцам штаба и партизанских отрядов, награжденных приказом войскам 4-го Украинского фронта № 95/н от 08.05.1945 г.». Звіт вказує списки нагород, серії й номер посвідчення, прізвище, ім'я, по батькові, вид нагороди, номер ордену, медалі, примітки.

Вказані у справах звітні документи є найбільш представленим видом діловодної документації. Вона відображає значний інформаційний потенціал і дає узагальнене уявлення про всі сфери бойової діяльності партизан і підпільників, організацію соціальних аспектів життєдіяльності, забезпечення продовольчими ресурсами в умов відсутності стабільного постачання й сполучення. Звітні матеріали тісно поєднані з статистичною документацією. Так, списки особового складу, нагородні листи, перелік родин партизанів та підпільників для державних виплат допомоги окрім статистичної, носять міжвидових характер і переплітаються з матеріалами особового походження (Додаток Д. 1–9). Джерелознавчий аналіз звітних матеріалів передбачає специфічну методику критики. Це вимагає перевірки фактів, показників, що мали тенденційний характер і готувалися переважно безпосередніми учасниками подій у тилу ворога й несуть суб'єктивність подання інформації.

Для дослідження складних процесів та подій періоду 1941–1945 рр. війни велике значення має статистична інформація історичних джерел. Вона охоплює різні за змістом і формою носії даних, що виникли в результаті масового або локального обстеження партизанської сфери військової галузі СРСР. Статистика має багато видів в залежності від норм та стандартизації ведення обліку відповідної галузі. Але, статистика в умовах військових дій в роки війни отримала власні форми, характерні риси, особливості та різновиди.

Так, у наступному документі подається кількісно-антропометрична інформація ЦШПР щодо функціонування партизанських загонів і відповідних регіональних штабів на окупованій німцями території:

«Записка начальника ЦШПД в Ставку Верховного Главнокомандования о состоянии партизанских отрядов на 1 июля 1942 г.

3 июля 1942 г.

На 1 июля 1942 г. руководство фронтовых и Центрального штабов партизанского движения осуществляется над 608 партизанскими отрядами...

... Украинский фронт партизанского движения:

Количество отрядов 238

Численный состав 12 133 чел.

Итого:

Количество отрядов 608

Численный состав 81 546 чел. ...

... Кроме того, в Центральном штабе имеются сведения о 1 626 действующих партизанских отрядах численностью свыше 40 000 чел. Однако и эти сведения являются не полными. Ежедневно появляются сведения и устанавливаются связи с десятками новых действующих отрядов...

... Партизанское движение развернулось в могучую силу и база дальнейшего расширения движения, особенно в Белоруссии и на Украине, является огромной.

Штабы партизанского движения в своей деятельности руководствуются задачами, изложенными в решении ГКО № 1837сс от 30 мая 1942 г. ...

Начальник Центрального штаба партизанского движения П. Пономаренко».¹²⁰

Статистична інформація управлінського характеру діловодної документації знаходиться у більшості справ фондів центральних та регіональних архівів України. Одним з найважливіших для функціонування партизанського з'єднання є медико-санітарна служба. У фонді 62 ЦДАГОУ, опис 1, частина II, є низка справ присвячена цій проблемі. Справа 1 761 «Книга учета медикаментов и медико-санитарного имущества склада УШПД (01.11.1942–30.07.1943 гг.)» на 97 аркушах зберігає статистичну інформацію про забезпечення медикаментами зі складу УШПР різних загонів українських партизан. Справа 1 784 «Отчет отдела о работе по оказанию медицинской помощи партизанам Украины за 1942–1944 гг.» на 224 аркушах містить звітно-статистичну інформацію медико-санітарного відділу УШПР. Справа 1 786 «Сводные статистические сведения о работе санитарных служб и частей партизанских соединений и отрядов Украины за период с 01.12.1941 по 01.12.1944 гг.» на 107 аркушах збрала зведені дані про функціонування санітарного забезпечення партизанських формувань. Справа 1787 «Статистические сведения о работе партизанских госпиталей за период с декабря 1942 по октябрь 1944 гг.» на 43 аркушах умістила узагальнену статистику з відстеження роботи госпітальної системи УШПР. У справах 1 799–1 802 цього фонду зберігаються довідкова інформація про характер поранення бійців партизанських загонів, перелік захворювань, травм, що надавалася госпіталами УШПР складена за алфавітним принципом.

Дані статистичного характеру, що відображають рівень відданості та вкладу у тилову боротьбу наведені у фонді 62 ЦДАГОУ, опис 1, частина II, у справі 786 «Алфавитная книга учета партизан Украины награжденных орденами и медалями Союза ССР (25.02.1943–10.04.1945 гг.)». З алфавітним принципом на 81 аркуші подається список партизан з детальними характеристиками їх заслуг, інформація особистого характеру, подання до нагородження начальниками штабів та командирами

– табаку	0,5 тонн
– папірос	3600 коробок
– водки	250 литров
– спичек	1000 коробок

- по Наркомлесу СССР:

2. Обязать Наркомторг СССР (т. Любимова) предусмотреть в плане на I квартал 1943 года, с равномерной постановкой по месяцам, для Украинского штаба партизанского движения следующие товары:

• муки	42,0 тонны
• крупы	9,0 тонн
• макарон	1,7 тонны
• мяса и птицы	10,0 тонн
• масла животного	3,7 тонны
• масла растительного	0,4 тонны
• сахару	3,7 тонн
• чаю	74 кг
• соли	2,1 тонны
• табаку	1,5 тонн
• папірос	10800 коробок
• спичек	3000 коробок
• овощей	60,0 тонн
• водки	750 литров

3. Обязать Главнефтеснаб при Совнаркоме СССР (т. Широкова) отпустить Украинскому штабу партизанского движения в декабре с. г. 5 тонн бензина за счет ресурсов Главнефтеснаба и предусмотреть в I квартале 1943 г. отпуск 38 тонн с равномерной поставкой по месяцам.

Заместитель Председателя Совета Народных Комиссаров Союза ССР А. Микоян».¹²¹

Здійснення аналізу такого виду матеріалів має і свої труднощі. Складнощі виникають з обробкою документів, що містять статистичні відомості без конкретної періодичної прив'язки, без квартального чи річного термінування. Це робить практично неможливим зіставлення статистичної інформації з попередніми періодами та підсумовування даних за дво- трирічні та більш довгі періоди.

Статистичну інформацію містить і довідкові види історичного джерела засновані на звітній документації:

«Справка оргинструкторского отдела ЦК КП(б)У Центральному Комитету ВКП(б) о боевых действиях партизанских отрядов во временно оккупированной территории Украины

15 февраля 1942 г.

По неполным данным, по состоянию на 15 февраля 1942 г. действуют в тылу противника на территории областей Украины, временно захваченных немецкими оккупантами, 716 партизанских отрядов численностью 24 690 человек. Истребительных групп – 605, в них 1 881 человек. Разведывательно-диверсионных групп – 493.

В результате боевых действий партизанских отрядов и групп истреблено: офицеров и унтер-офицеров – 197, солдат – 8 432, шпионов – 37. Уничтожено боевой техники противника: пущено под откос 15 железнодорожных эшелонов, уничтожено 2 самолета, 126 танков и бронемашин, 311 автомашин, 22 войсковых штаба, 23 склада с продовольствием и боеприпасами, взорвано 75 мостов. Захвачены трофеи: 7 орудий, 58 пулеметов, 64 автомата, 27 минометов, танков и бронемашин – 4 и одна рация.

Кроме этого, за период с 1 по 15 января 1942 г. ЦК КП(б) Украины через своих связных и поступивших донесений от партизанских отрядов установил связь с 27 отрядами. Этими партизанскими отрядами в результате боевых действий уничтожено: немецких штабов – 2, взорван железнодорожный мост, склад с большим количеством боеприпасов, автомашин – 8, мотоциклов – 4, орудий – 2, пулеметов – 2, огневых точек противника – 10, полевая кухня – 1. Кроме этого, партизанами систематически уничтожалась полевая телефонная связь противника.

Истреблено живой силы: солдат и офицеров – 295, чинов фашистской администрации – 12, предателей Родины – 5, агентов немецкой разведки и провокаторов – 7, дезертиров, перешедших на службу к фашистам, – 16. За период боевых действий партизаны захватили трофеи: 1 мотоцикл, 3 пулемета, 3 автомата, 20 винтовок и 600 винтовочных патронов. Из количества 27 партизанских отрядов ведут наиболее энергичную борьбу с немецкими фашистами и предателями Родины следующие партизанские отряды:

Партизанский отряд им. Сталина, действующий на территории Черниговской области, командир отряда – секретарь Черниговского обкома КП(б) Украины г. Федоров Алексей Федорович, с октября 1941 г. численностью в 500 человек, находясь в глубоком тылу противника (Черниговская область), за время своих боевых действий, по неполным данным, уничтожил: 772 немецких солдата и офицера, 237 жандармов, 69 автомашин, 24 мотоцикла, сожжено 5 складов с боеприпасами и горючим, взорвано 5 железнодорожных мостов, пущено под откос 5 железнодорожных составов, захвачено 100 лошадей, транспорт, 120 седел. Боевое оружие: 4 станковых и 16 ручных пулеметов, 150 винтовок и тысячи патронов ...

... Партизанский отряд, действующий в Добрянском районе Черниговской области (командир отряда г. Евтушенко) за время боевых действий с октября 1941 г. по январь 1942 г. уничтожил: товарный поезд с продовольствием и боеприпасами, взорвал три железнодорожных моста, водокачку, минировал железную дорогу четыре раза. В результате было истреблено: солдат и офицеров – 121 и 9 полицейских. За этот же период времени отряд потерял убитыми восемь товарищей и ранено шесть человек.

Отряд г. Евтушенко наряду с боевой деятельностью проводит среди населения большую политическую работу, распространяет антифаши-

стские листовки, проводит читку материалов Советского информбюро. Накануне 24-й годовщины Великой Октябрьской социалистической революции среди населения ряда сел Добрянского района отрядом проводилась массовая антифашистская работа. 7 ноября т. Евтушенко в с. Будище провел митинг, на котором зачитал доклад и речь И. Сталина от 6 и 7 ноября 1941 г., принятые через имеющийся радиоприемник в отряде. Митинг прошел с большим подъемом. Население этого села осталось очень довольно действиями партизан. 18 ноября командиру отряда т. Евтушенко доложили, что немецкий карательный отряд численностью до 100 человек готовит нападение на партизан ...

... Горловский партизанский отряд (командир отряда директор Горловского трамвайного треста, член ВКП(б) т. Шевелев Д. Е.) 10 ноября 1941 г. совершил внезапный налет на совхоз им. Куйбышева Ямского района Сталинской области и забросал гранатами жилые помещения, в которых были размещены немецкие солдаты и офицеры, в результате было убито до 80 фашистов. В последних числах ноября отряду стало известно, что в с. Глинское Изюмского района Харьковской области находится передовая линия немецкой обороны. Тогда т. Шевелев 5 декабря устраивает внезапный налет на с. Глинки. Уничтожив пулеметные и минометные расчеты, захватив 4 пулемета, 1 миномет, 3 винтовки, 2000 патронов, отряд возвратился на исходное положение, а части Красной Армии легко заняли указанное село. Этот же партизанский отряд 14–15 декабря принимал участие в наступлении частей Красной Армии на с. Иваново-Дарьевку Лисичанского района Ворошиловградской области.

Партизанский отряд, действующий в Изюмском районе Харьковской области (командир отряда т. Салов), 15 декабря совершил налет на штаб противника, расположенный в с. Пески, и уничтожил: 2 пулеметные точки, 22 немецких солдата, 1 офицера, захватил трофеи – ручной пулемет, 2 автомата и личные документы офицера, которые т. Салов через своих связных передал одной из частей Красной Армии.

1 декабря 1941 г. Волчанский партизанский отряд Харьковской области под командованием т. Иващенко вместе с частями Красной Армии принимал участие в боях за села Прилипка и Гатище Волчанского района, занятые противником. В результате боя неприятель потерял 18 фашистов, остальные в панике разбежались, указанные села освобождены от фашистских оккупантов ...

... в ночь на 22 января 1942 г. Серговский партизанский отряд под командованием директора треста стройматериалов, члена ВКП(б) т. Ярошенко, незаметно пробрался к передовой линии противника в районе с. Мануйловка Ворошиловского района, уничтожил до 20 немецких солдат. В ночь на 27 января 1942 г. истребительная группа этого отряда численностью в 10 человек под руководством помощника командира отряда т. Гуторова проникла в расположение противника в районе железнодорожного моста ст. Дебальцево Сталинской области, уничто-

жила 35 німецьких солдат і офіцерів, і дзот. При поверненні з даної операції партизани потрапили на мініроване противником поле і от взрива мін погибли: тт. Гуторов, парторг групи Васюков і партизан Палунин.

Славносербський партизанський отряд (командир отряда т. Терещенко) в ніч на 22 січня 1942 г. совершил налет на участок обороны противника в районе с. Троицкое Ворошиловградской области, забросал гранатами блиндаж, в котором находились немецкие солдаты. В результате налета было убито – 5 немцев и захвачено в плен 6 солдат, которые доставлены в часть Красной Армии. Кроме этого, взяты трофеи: 1 пулемет, 2 автомата, 5 винтовок и 50 шт. гранат. В этой операции погиб командир партизанской группы т. Бежанов Ф. И. и ранен партизан т. Забовский П. К.

Заведуючий оргінструкторським відділом ЦК КП(б)У А Зленко».¹²²

Довідки щодо проблем функціонування партизанського руху охоплюють всі сфери його життєдіяльності. Але, найпоширенішою тематикою стали довідки про бойову діяльність загонів. Джерелознавчий аналіз цього виду документу ускладнюється одноразовістю подібної інформації, відсутністю щомісячного, щоквартального чи річного збору даних, фіксацією фактів на конкретний період часу. Крім того, аналіз вимагає жорсткого критичного підходу через масові приписки нижчої ланки, що безпосередньо виконувала бойові завдання.

Справи зі звітної-статистичною інформацією зберігають у фондах центральних та регіональних архівів. У фонді 62 ЦДАГОУ, опис 1, частина I, справа 100 «Справки и ведомости УШПД об итогах боевой и диверсионной деятельности, рейдах партизанских соединений и отрядов Украины с начала Великой Отечественной войны по 01.01.1944 г. и приложения к ним (карты-схемы крушений поездов) (02.01.1943–04.02.1944 гг.)» представляє у звітній формі статистичну інформацію з питань бойової активності, результатів діяльності, підсумків рейдування за період звільнення території України від окупації.

Статистика як окремий вид історичного джерела відображає закономірності суспільного життя з кількісного боку для напрацювання ефективних методів управління. Статистичні джерела є точним інструментом пізнання історичного процесу, суспільних процесів та явищ. Але, порушення наукового підходу в методології статистичного дослідження приводить до викривлення результатів вивчення проблеми та деформованого прогнозування, а це змінює навколишню реальність.

Для партизанського та підпільного рухів статистична інформація мала власне значення. Необхідно зауважити, що в науковому розумінні централізованого статистичного дослідження спротиву в тилу ворога в роки війни державні органи радянської влади не проводили. Вся статистична інформація з цієї тематики мала локальний і безсистемний характер, що позначилося на аналізі, прогнозуванні та загальній ефективності партизанської діяльності. Перші роки війни партизанська робота в тилу

була хаотичною і лише з появою центрального та регіональних штабів управління й звітність отримали системний зміст. Проте, створення вертикально-інтегрованого управління не означало налаштування збору статистичної інформації, як окремого виду документообігу. Партизанська та підпільна статистика років війни залишається елементом звітної документації, що ускладнює її джерелознавчу обробку та історичний аналіз.

Джерелознавчий аналіз звітної й статистичної інформації дає можливість створити уявлення про масштаби, організацію, способи вирішення бойових завдань, політичні і військові результати радянської партизанської та підпільної діяльності в період 1941–1945 рр. Другої світової війни. Характерними рисами звітно-статистичної документації партизанського руху були централізована організація подачі звітної інформації керівництву партизанів, стійкий зв'язок штабів партизанського руху з підпорядкованими формуваннями, налагоджена взаємодія документообігу партизан з армією, що дало позитивну кореляцію дій на тактичному, оперативному і стратегічному рівнях, відсутність систематизованого підходу до передачі статистичної інформації, викривленість звітної інформації нижчих ланок керівництва партизанами.

Підсумовуючи сказане необхідно зазначити, що весь комплекс діловодної документації партизанського та підпільного рухів та його масовість зумовлюють його джерелознавчу класифікацію та умовний виклад за такими проблемними групами. До першої відноситься організаційна документація, яка на паперовому носіїві встановлювала порядок діяльності, структуру, компетенцію, завдання, форми і методи партизансько-підпільної діяльності, зокрема положення про організацію, функціонування та відповідальність; правила та інструкції здійснення тилової боротьби; військові устави; партизанські та підпільні статуту; присяги партизана, комуніста, комсомольця. Наявність такого виду діловодного історичного джерела дає можливість провести історичну реконструкцію процесів та явищ партизанської й підпільної діяльності.

Наступну групу джерел представляє розпорядча документація, яку представляють рішення, постанови, накази, прикази, приказання, інструкції, циркуляри, розпорядження, доручення. Такі документи витікають з організаційної документації та відображають процеси реалізації управлінської діяльності. В окрему групу за функціональним спрямуванням відносяться протоколи і стенограми. Вони є допоміжним видом організаційної документації. Масив таких документів представляють матеріали засідань партійних, державних, контрольних комісій; партійних, комсомольських комітетів; громадських зборів; партизанських злетів, партійних та комсомольських конференцій. До виду діловодної документації відноситься офіційне поточне листування і переписка з питань матеріально-технічного, кадрового забезпечення тилової роботи. Їх представляють листи з питань нагородження та заохочення; телеграми, радіограми, телефонограми, шифрограми. За своєю структурою,

вичерпним викладом завдань, цілей та передбачених результатів виділяється планова документація. Зафіксована у вигляді періодичного планування партизанської діяльності у ЦШПР та УШПР, з вказаними перспективними показниками, які витікали з попередніх звітних документів. Особливу історичну інформацію надає облікова документація, в якій зафіксовано дані проведення обліку матеріально-технічного оснащення партизан та підпільників, особового складу, бойових операцій та трофеїв. За своєю інформативністю це найбільш достовірне та цінне історичне джерело.

Виконання запланованих завдань та контроль повсякденної бойової діяльності партизан фіксує контрольна, звітна та звітно-статистична документація. Як історичне джерело ці документи відрізняються помітним рівнем об'єктивності завдяки перехресному контролю та перевірці фактичних даних та показників. Але це більше стосується звітно-статистичної документації на запит вищого керівного складу УШПР, ЦШПР, компартії, ДКО. Звіти нижчої ланки партизанського руху перебували під пильним контролем та перевіркою органами НКВС, Рад фронтів, підпільних обкомів, а подекуди й суміжних партизанських загонів через хронічні зловживання та приписки у звітній діяльності.

Отже, діловодна документація як історичне джерело характеризується широким проникненням у всі сфери життєдіяльності від керівного складу держави до найменших партизанських та підпільних формувань. Цей вид джерела має виражені антропоцентричні та соціальні властивості та дає змогу прослідкувати історичні особливості організації та функціонування Руху Опору. На відміну від інших видів письмових джерел діловодна документація має автора, об'єкта виконання, цілі та завдання, бачення конкретних результатів. Вадами цього виду джерел, які продукувалися в умовах воєнної дезорганізації діловодства органів влади, є деяка безсистемність, довільний спосіб подання інформації, часто неформалізований виклад, мова та стиль, що ускладнює джерелознавчий аналіз та історичну критику.

Глава 5. Джерела особового походження партизансько-підпільного руху

Процес емансипації людської суб'єктивної реальності багату в чому обумовлює становлення міжособистісних відносин. Це породило виникнення нової сфери історичних джерел – джерел особового походження, які найбільш послідовно втілюють ці тенденції. Джерела особового походження є групою історичних джерел, функцією яких є встановлення міжособистісної комунікації в еволюційному та екзистенціальному цілому і автокомунікації. Вони найбільш послідовно втілюють процес самоусвідомлення особистості й становлення міжособистісних відносин. До групи історичних джерел особового походження відносяться щоденники, приватне листування (епістолярні джерела), мемуари-автобіографії, мемуари – «сучасні історії», есеїстика, сповіді.¹²³

Головним критерієм класифікації джерел особового походження є спрямованість встановлених ними комунікаційних зв'язків. Вони розглядаються в двох аспектах – джерела особового походження можна розділити на автокомунікативні (щоденники) й міжособистісної комунікації. Другу групу можна розділити на джерела з фіксованим адресатом (епістолярні джерела, мемуари-автобіографії, адресовані власним нащадкам мемуариста) і з невизначеним адресатом (мемуари – «сучасні історії», есеїстика, сповіді). Джерела особового походження можуть бути спрямовані на встановлення зв'язків в еволюційному або екзистенціальному цілому.¹²⁴ До джерел, спрямованих на комунікацію у екзистенціальному цілому, відносяться щоденники й особисте листування. Але основна функція джерел особистого походження – встановлення другорядних соціальних зв'язків індивідуума в еволюційному цілому.

Наведена класифікація принципово важлива не лише тому, що обумовлює відмінності в методиці вивчення різних видів історичних джерел. Наприклад, цілком очевидні відмінності ступеню впливу адресата на автора при фіксованому чи нефіксованому адресаті. Але важливо відмітити, що різна адресність і спрямованість комунікації на еволюційне або екзистенціальне ціле позначається на ступені збереження історичних джерел, їх зосередженості в архівному збереженні, можливості їх пошуку. Все це визначає ступінь адекватності уявлень про певний вид історичних джерел.

Знання і уявлення про пережиті події воєнного лихоліття 1941–1945 рр., власні оцінки її основних подій і наслідків, а також сформований в світобаченні людей образ війни як історичної події займають важливе місце в духовному житті суспільства, а в джерелознавчому плані як важливий ретроспективний і суб'єктивний вид історичного джерела.¹²⁵ Одним з напрямів подальшого вивчення подій 1941–1945 рр. є розширення їх джерельної бази, залучення нових раніше невикористаних і недооцінених документів і свідчень. У зв'язку з цим зростає актуальність введення у науковий обіг спогадів фронтového покоління

(від французької *mémoires* – спогади). Образ війни в сприйнятті її учасників, комплекс уявлень про неї, формується під впливом багатьох факторів протягом тривалого часу. В той же час він ніколи не буває статичним, а, навпаки, піддається постійній трансформації.

У власній монографії російський науковець Є. Сенявська визначила три рівні існування уявлень про війну в свідомості людей: прогностичний, синхронний та ретроспективний.¹²⁶ Прогностичний образ формується під впливом суспільної свідомості напередодні певних явищ в історичному процесі. Синхронний образ, на думку автора, виробляється безпосередньо в ході подій, придбання реального досвіду. Ретроспективний образ війни стає фактом історичної пам'яті народу. Він також є предметом професійного аналізу різних фахівців – істориків, військових, психологів, філософів, політиків та інших. Ретроспективний образ війни є більш цілісним, ніж прогностичний і синхронний. Його основу складають думки вчених, інтерпретація і систематизація фактів на основі існуючого комплексу документів та архівних матеріалів. Інша змістовна сторона ретроспективного образу війни представлена у вигляді свідочств, спогадів фронтовиків, військових щодеників, листів з фронту, а також літературних творів письменників, поетів і журналістів.

Поміж джерелознавчих робіт, присвячених аналізу мемуарної літератури про радянський партизансько-підпільний рух в період 1941–1945 рр. Другої світової війни, слід назвати нарис М. Новікової¹²⁷. У ньому розглядалися мемуари учасників партизанського руху, опубліковані після війни. В 1961 р. вийшла книга В. Кардіна у якій автор поставив питання про соціальну сутність мемуарної літератури.¹²⁸ Джерелознавчу оцінку спогадів учасників війни наводить дослідник М. Черноморський. У 1960-ті рр. джерелознавство поповнилося низкою статей про це.¹²⁹ У них відзначена виняткова цінність мемуарів як історичного джерела, розкрито основні особливості сучасної мемуарної літератури – висока заідеологізованість, підхід до оцінки подій з партійних позицій. У ті роки значний внесок у нове розуміння військових мемуарів вніс А. Курносов.¹³⁰ Розроблена ним методика дослідження мемуарів значною мірою може бути використана відносно спогадів як воєначальників, так і рядових солдатів і працівників тилу.

Наприкінці 1960-х–1970-х рр. джерелознавці А. Тартаковський і А. Курносов почали розглядати загальновидові особливості мемуарної літератури.¹³¹ Згідно концепції А. Курносова, зміст мемуарів визначається історичною ситуацією, в якій були створені спогади, а також логікою саморозвитку мемуарного жанру. Зосередивши увагу на соціальних функціях мемуарів, джерелознавці по-новому побачили і комплекс мемуарів про події 1941–1945 рр. Другої світової війни. Помітним дослідженням радянської мемуаристики є робота В. Голубцова, у якій розкрито значення мемуарів для вивчення конкретної проблеми та аспектів соціальної історії, автор висвітлює широкий комплекс питань їх джерелознавчого аналізу¹³². Автор підкреслював, що суб'єктивність

мемуарної літератури є їх основною цінністю. Великий вплив на мемуари мають особистісні характеристики автора. З точки зору В. Голубцова, у спогадах знаходять відображення досвід, погляди мемуариста, ступінь його участі в подіях та інше.¹³³ У свою чергу, дослідники І. Белявський і О. Пронштейн показали, що у мемуарах через суб'єктивність авторського сприйняття і авторської передачі відображена об'єктивна дійсність.¹³⁴ У зв'язку з цим С. Мінц підкреслює, що спогади дають самому авторі вичерпну характеристику того як усвідомлені ним суспільні відносини свого часу, яке місце він займав в системі міжособистісних відносин.¹³⁵

Останнім часом спостерігається підвищений інтерес до формування образу «індивідуальної війни», який дослідник може знайти лише в джерелах особового походження. Головним видом таких джерел є мемуари фронтовиків, партизан і працівників тилу. З відходом ідеологічної ангажованості можна активніше звертати увагу на цей вид джерел з метою розширення сформованого уявлення про ретроспективний образ війни. Іншим пріоритетним напрямом історичної науки нині є підвищений інтерес до локальної історії.¹³⁶

Мемуари є специфічним видом історичних джерел та особливим жанром літератури, особливістю якого є документальність.¹³⁷ Мемуарна документальність ґрунтується на свідченнях мемуаристів, очевидців описуваних подій та їх активних учасників. Такі спомини допомагають відновити безліч фактів, що не отримали вираження в інших джерелах. Мемуарні джерела можуть мати вирішальне значення для реконструкції окремої події. Проте є обставини, що можуть завадити об'єктивному дослідженню конкретної події чи явища: пам'ять з роками слабшає, а це може відбиватися на об'єктивності мемуарів; крім того значний вплив на викладення спогадів мають особливості індивідуального психічного складу, в силу чого людина пам'ятає одне й забуває інше; важливими є особливості умов історичної епохи створення мемуарів.

Визначені аспекти впливають на світогляд автора, на ступінь правдивості, приховування або спотворення тих чи інших фактів, особливо мемуарів радянської епохи. Спогади є фіксацією подій минулого, це і сповідь, і виправдання, і звинувачення, і роздуми особистості. Тому мемуари відносяться до суб'єктивних документів, що не є недоліком, а властивістю мемуарів, бо вони несуть на собі відбиток особистості автора. Всі достоїнства і вади мемуариста мимоволі переносяться і на спогади. В іншому випадку мемуари безликі. Іноді в історичній літературі і в підручниках суб'єктивність мемуарів якщо і не розцінюється відкрито як недолік, то мається так на увазі. Однак мемуари іншими бути не можуть. У мемуариста завжди велика спокуса зробити акцент свого місця в історії трохи більше ніж він того заслуговує, виглядати трохи краще в спогадах ніж в реальності.

Отже, до мемуарів, як і до будь-яких інших історичних джерел, необхідно підходити критично. У джерелознавстві відпрацьована техноло-

гія критичного аналізу мемуарів як окремого виду історичного джерела. Насамперед, необхідно вивчити особистість автора, час та місце проведення описуваних подій. Дуже важливо встановити становище, що займав автор спогадів у подіях та процесах, а значить, його обізнаність про них. Важливим питанням критичного аналізу мемуарів є встановлення джерел інформації автора. Окрім власної пам'яті мемуарист залучає додаткові матеріали у таких випадках: для того, щоб відновити в пам'яті хід подій; для цілісності викладу фрагмента, у якому автор безпосередньої участі не брав; нарешті, для більшої переконливості своїх доводів.

Джерела мемуарні бувають письмовими і усними. Письмовими можуть бути оперативні документи військових штабів, уривки з листів і щоденників, листівки, повідомлення періодичної преси та інше. У військових мемуарах особливо багато приділяється штабним документам. Часто залучаються усні джерела – оповідання, які виступають єдиним каналом знань про той чи інший факт.

Основним джерелом мемуариста залишається пам'ять, від надійності якої залежить максимальна точність передачі інформації про подію. Велике значення має відрізок часу, що минув з часу події до розповіді про нього мемуариста. Чим довша часова відстань, тим більша ймовірність спотворення, втрати деталей, прізвищ дійових осіб та інше. Разом з тим часова дистанція дає можливість спокійніше і об'єктивніше оцінити минуле, більш виражено розставити акценти, виділити з частин головне і так далі. Один з ефективних методів перевірки повноти і достовірності мемуарів – їх зіставлення з іншими джерелами, в яких описуються події що стосуються подій аналізованих мемуарів. Значення мемуарів для історика залежить від теми, до дослідження якої вони залучені.

Мемуари виникли як жанр художньої літератури, тобто це матеріал не стільки для досліджень, скільки для читання і для повноти репрезентативності історичного минулого. Історики часто забуваючи про це підходять до мемуарів виключно як до історичного джерела, що породжує претензії до мемуариста щодо способу викладення спогадів їх повноти та стильових особливостей.

У досліджуванні джерелознавчої бази з історії радянського суспільства існує велика кількість найрізноманітніших мемуарів. Такі історичні джерела можна згрупувати за певними ознаками – за тематично-хронологічним принципом та за походженням.

Мемуарні джерела можна згрупувати за різновидами:

- 1) класичні спогади;
- 2) тематично-формальні записи;
- 3) сюжетні записи, за змістом схожі на нариси;
- 4) спогади, написані з допомогою анкет;
- 5) мемуари, які допомагали згадувати і написати (літературні обробки нотаток та щоденників видатних людей);
- 6) спогади, що створювалися за участю помічників (доповіді, статті, промови й інше);

- 7) спогади, викладені за розповідями автора іншою особою;
- 8) мемуари, підготовлені до видання після смерті автора;
- 9) спогади «дітей» (спогади дочки маршала Г. Жукова, синів М. Хрущова, А. Мікояна та інші);
- 10) мемуари, які умовно можна назвати «автор невідомий» (так звані спогади Л. Брежнева).

Різноманітність жанровості мемуарів поповнилося такими формами як бліц-спогади, або «міні-мемуари» – короткі спогади підготовлені для періодичної преси. Сюди можна віднести радіоспогади, які плавно переходять в усну історію. До мемуарів можна віднести автобіографії, написані для публікації. Елементи автобіографій можна знайти в інших видах джерел (наприклад, листи, мемуари та інше) та в автобіографічних повістях й романах.

До різновидів мемуарної літератури необхідно віднести щоденники і різні щоденникові записи, серед яких можна виділити декілька типів: за обсягом (короткі або розгорнуті записи); за регулярністю (часті, систематичні або записки); за даними (суворо і завжди датовані або датовані недбало). Сюди ж відносяться: щоденники, що охоплюють події незначного проміжку часу (похідний щоденник); щоденники, які переростають в окремий жанр літератури. Будь-який вид мемуарної літератури, особливо щоденники, записки мають тенденцію переростати в жанр художньої літератури, ставати формою художнього відображення життя згідно бачення її автором.

Все що стосується мемуарної спадщини партизанської діяльності можна поділити на кілька груп залежно від ціннісно-значущих міфологем минулого. Перша група міфологем пов'язана з питаннями патріотизму, вірності своїй Вітчизні і самовідданої праці на благо Батьківщини. У спогадах фронтовиків 1960–1970-х рр., чітко простежуються такі спільні риси оповідання, як стандартизація описів військових дій, присутність «замовлення» на патріотизм, героїзацію, міфологізацію і романтизацію подій минулої війни.

Друга група міфологем пов'язана з уявленнями мемуаристів про відданість радянських громадян комунізму та Комуністичній партії. Мемуаристи в своїх творах писали, що війна була найбільшою школою мужності й виховання мільйонів людей у душі вірності комуністичним ідеям, на які посягнув ворог, в душі безмежної любові до Батьківщини, незалежності й честі, який ніс загрозу фашизм.¹³⁸ Така безальтернативність відповідала генеральним установкам радянської пропаганди. Партія використовувала всю міць державного апарату для підйому морального духу солдат і партизанів, їх політичної свідомості під час суворих військових випробувань. Тому в мемуарах приділяється така велика увага ролі партії у боротьбі з німцями, що більшою мірою простежується саме у мемуарах партизан і підпільників.

Третя група міфологем близька до попередньої і включає в себе сюжети про роль і значення особистості Й. Сталіна у подіях Другої

світової війни. Автори мемуарів з представників керівної ланки партії на все життя зберегли глибоку шанобливість по відношенню до персонажу Сталіна-вождя. Ці сюжети у спогадах, як правило, найбільш емоційні і змістовні.¹³⁹ У спогадах фронтовиків більш пізнього радянського періоду прослідковується згасання ідеалізації вождя Й. Сталіна, а більше уваги приділяється іншим радянським керівникам.

Наступна група міфологем включає опис та героїзацію партизан і підпільників, романтизацію образів, особливо загиблих героїв. Автори спогадів приділяють велику увагу в своїх описах реалізації завдань командирів загонів. А добре виконані завдання в умовах окупації німцями рідного краю вже є подвигом для кожного партизана, що впливає на оцінку подій та процесів.

П'ята група міфологем пов'язана з високою оцінкою героїчних вчинків як піонерів і комсомольців, так і людей старшого покоління – учасників Першої світової і Громадянської воєн, у справі перемоги у Великій Вітчизняній війні в період 1941–1945 рр. Другої світової війни. Автори спогадів прагнули показати, що допомогти Батьківщині в боротьбі з ворогом хотіли всі люди, незалежно від соціальної стратифікації радянського суспільства. Особливе значення в питаннях виховання молоді відіграла мережа комсомольських організацій, про що свідчать спогади минулого. Роль комсомольців у боротьбі з ворогом чітко простежується у більшості спогадів. У зв'язку з цим мемуаристи писали про подвиги піонерів і комсомольців з метою розвитку в молоді почуття патріотизму та любові до Батьківщини.

Однією із визначальних рис міфологізації минулої війни в мемуарах фронтового покоління є завдання з формування образу та узагальненого уявлення про ворога. Домінуючою рисою масової свідомості радянського суспільства було активне неприйняття політики і практики окупантів, їх ідеології і моралі¹⁴⁰. Психологічна природа протистояння як форми вираження думок і вчинків людей впливає із суті самої війни. За словами О. Зубкової, тільки на війні психологічна конструкція «ми – вони» існує в чистому вигляді обоюдно неприйняття¹⁴¹. Таке міфологізоване сприйняття образу ворога відклалося насамперед у військових спогадах, де присутні емоційно-негативні описи ворога – «фріци», «фашисти». Але і в негативі був присутній міфологічний компонент. Міфологемою спогадів фронтовиків була загальність негативності. Опис позитивних рис супротивника був швидше винятком, ніж закономірністю.

В останню групу міфологем можна включити установку на героїзацію учасників бойових дій і підпілля. Мемуаристи не приділяли великої уваги або пропускали у своїх творах факти зради й співпраці з окупантами. Для авторів спогадів ті, хто співпрацював з окупантами, були більш ніж ворогами – перебіжчиками, зрадниками, чужими «елементами».

Загалом документи особового походження посідають важливе місце у масиві Національного архівного фонду і є важливим історичним

джерелом. Перш за все це документи фондів Центрального державного архіву громадських організацій. Значний потенціал мають профільні, обласні архівні установи, фонди музейних експозицій. На відміну від документів офіційного характеру, які складаються за певними правилами, саме документи особового походження значно яскравіше відображають індивідуальні риси характеру їх автора, сприйняття ним навколишньої дійсності, а також часто містять такі дані про факти і події, які практично неможливо знайти у діловій та службовій документації. Всі особові фонди учасників війни 1941–1945 рр., що зберігаються в архівному фонді України, можна розділити на групи: документи безпосередніх учасників бойових дій на фронтах; документи учасників партизанського руху; документи працівників тилу, які під час війни працювали на підприємствах, у навчальних закладах, виїжджали на фронт у складі концертних бригад та інші. Така систематизація фондів документів особового походження властива не чіткій структурі обласних архівних установ з проблеми формування фондів особового походження. Загалом, документи партизанського та підпільного рухів представлені у тематичних регіональних фондах і часто не виокремлюються в спеціалізовані збірки.

Цілком закономірно, що особисті документи представників партизанщини та підпілля доповнюють документи офіційного походження і є важливою складовою джерельного масиву з історії радянського Руху Опору. Центральні архівні установи України мають чітку структурування архівного фонду та тематично виокремлюють фонди особового походження саме партизанського та підпільного рухів. Тому розглядати документи особового походження має сенс персонально по фондах регіональних партизанських керівників та партизанських з'єднань і формувань.

Загалом в ЦДАГОУ містяться як особові фонди партизан, так і присвячені партизанським загонам – з фонду 62 (діяльність УШПД) до 262 фонду (З'єднання партизанських загонів особливого призначення розвідувального управління Генерального штабу РСЧА. (Командир А. Бринський). Так, у фондах Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України) містяться документи та світліни з особового фонду О. Федорова (фонд 326 «Колекція документів партизанської, державної та громадської діяльності О. Федорова (1941–1985) 1941–1986 рр.»), які розкривають основні віхи його життя, політичної і громадської діяльності. Особовий фонд № 240 «Д. Коротченко (1894–1969) 1918–1969 рр.»; Особовий фонд № 241 «С. Ковпак (1887–1967) 1941–1973 рр.».

Матеріали особового характеру містять фонди окремих партизанських з'єднань та загонів та підпільних обкомів. Так, документація фонду № 63 «Перша Українська партизанська дивізія ім. двічі Героя Радянського Союзу С. Ковпака. (Сумське партизанське з'єднання. Командири С. Ковпак, П. Вершигора) (1942–1944) 1941–1945 рр.» містить особові справи партизан з прийому в члени і кандидатів в члени партії,

щоденники та інші. У справі 84 представлений щоденник комісара з'єднання С. Руднева (01.05.1942–31.07.1942 рр.). У своїх дописах С. Руднев збільшує власні заслуги у життєдіяльності Сумського партизанського з'єднання: «... Ковпак по-прежньому равнодушен не только к полевым и лесным условиям борьбы с противником, а горах он совсем профан, но как он любит повторять чужие мысли и страшно глуп и хитер, как хохол, он знает, что ему есть на кого опереться ... а когда приходится круто, то немедленно обращается ко мне, который всю ночь мечется по колонне, и на всякие изменения немедленно реагирует. Он, и не только он, но и многие другие знают, что Руднев вывезет...»¹⁴². В щоденниках можна прослідкувати прояви духовних переживань людини, його потаємних бажань та прагнень, образ та симпатій. Тому, аналіз інформативності цього виду історичних джерел потребує особливого критичного та об'єктивного підходу з врахуванням місця у владній структурі автора, його оточення, умов професійної діяльності.

У фонд № 66 «З'єднання Українських кавалерійських партизанських загонів. (Командир М. Наумов) (1943–1944) 1942–1945 рр.» міститься справа 42 «Дневник командира соединения М. Наумова (17.01.1943–29.06.1944 рр.)», який характеризує діяльність з'єднання на завершальному етапі партизанського руху. У щоденнику М. Наумов пише про проблеми власних загонів та бюрократизацію офіційних партизанських керівних структур УШПД: «... У меня подчас создается впечатление, что этот деятель (Соколов) партизанского движения на Украине делает все, чтобы партизаны, действующие на Украине, были поставлены в невыносимые условия, а (подчиненные УШПД) партизаны, живущие в белорусских лесах, пользуются всеми преимуществами...». У справах 44 по 59 викладена спогади учасників з'єднання – бійців, командирів, політичних керівників.

Фонд № 69 «Рівненське партизанське з'єднання № 1. (Командир В. Бегма) (1943–1944) 1943–1944 рр.»; фонд № 64 «Чернігівсько-Волинське партизанське з'єднання. (Командир О. Федоров) (1942–1944) 1941–1945 рр.»; фонд № 65 «З'єднання партизанських загонів Житомирської області. (Командир О. Сабуров) (1942–1944) 1941–1944 рр.»; фонд № 67 «Житомирська партизанська дивізія ім. М. Щорса. (Командир С. Маліков) (1942–1944) 1942–1944 рр.»; фонд № 68 «Рівненське партизанське з'єднання № 2 «За Батьківщину». (Командир І. Федоров) (1942–1944) 1942–1944 рр.»; фонд № 70 «Рівненський обласний штаб партизанського руху. (Начальник штабу В. Бегма) (1943–1944) 1942–1944 рр.»; фонд № 71 «З'єднання партизанських загонів ім. Й. Сталіна. (Командир М. Шукаєв) (1943–1945) 1943–1945 рр.»; фонд № 72 Партизанське з'єднання ім. І. Боровика. (Командир В. Ушаков) (1941–1943) 1941–1945 рр.»; фонд № 73 «Волинське партизанське з'єднання ім. В. Леніна. (Командир Л. Іванов) (1943–1944) 1941–1944 рр.»; фонд № 74 «Друге партизанське з'єднання ім. В. Леніна. (Командир А. Мечковський) (1944) 1944 р.»; фонд № 75 «Вінницьке партизанське з'єднання.

(Командир Я. Мельник) (1943–1944) 1941–1945 рр.»; фонд № 76 «Партизанське з'єднання ім. М. Хрущова. (Вінницька область, командир О. Кравченко) (1944) 1943–1944 рр.»; фонд № 77 «Київське партизанське з'єднання ім. М. Хрущова. (Командир І. Хитриченко) (1943) 1942–1946 рр.»; фонд № 78 «Партизанське з'єднання ім. М. Хрущова. (Командир В. Чепіга) (1943–1944) 1943–1944 рр.»; фонд № 79 «З'єднання партизанських загонів ім. М. Хрущова. (Тернопільська область, командир Д. Ніколайчик) (1944) 1943–1944 рр.»; фонд № 80 «Партизанське з'єднання ім. М. Хрущова. (Львівська область, командир Б. Шангін) (1944) 1943–1944 рр.»; фонд № 81 «Партизанське з'єднання ім. М. Хрущова Представництва УШПР при Військовій Раді 2-го Українського фронту. (Командир І. Даньшин) (1943–1944) 1943–1944 рр.»; фонд № 82 «З'єднання партизанських загонів ім. С. Будьонного. (Командир В. Макаров) (1944) 1943–1944 рр.»; фонд № 83 «Партизанське з'єднання ім. С. Будьонного. (Командир І. Артюхов) (1944) 1944 р.».

Документи фондів особового походження центральних та регіональних архівів, як правило, поділяються на декілька тематичних груп: документи до біографії, документи службової, наукової, творчої та громадської діяльності, листування та література. Крім того, особливу цінність для роботи дослідника складають фотодокументи з родинних та військових альбомів, на яких зображено як самого фондоутворювача, так і людей, котрі його оточують, міста, будівлі та багато іншого.¹⁴³

Першою групою регіональних архівних фондів є документи безпосередніх учасників бойових дій на фронтах. Фонди особового походження мають ідентичну документальну структуру та містять джерела особового походження (посвідчення, характеристики, автобіографії, щоденники, листування та інше).

До групи документів особового походження як документи безпосередніх учасників бойових дій на фронтах можна віднести фонд народного артиста УРСР П. Антонова-Дружиніна, який працював актором у Московському обласному драматичному театрі ім. М. Островського. На початку війни був мобілізований до лав Червоної Армії, закінчив курси молодших лейтенантів і як командир взводу мінерів брав участь у боях проти німецько-фашистських загарбників на 1-му та 4-му Українських фронтах.¹⁴⁴ За бойові заслуги нагороджений медалями та орденами, серед яких «За перемогу над Німеччиною» та «За бойові заслуги».

Також фонд І. Багмута радянського письменника, учасника війни.¹⁴⁵ Він воював на фронтах, був нагороджений двома медалями «За відвагу». Серед представлених документів – матеріали службової, наукової, творчої, педагогічної, громадської діяльності, зберігається багато рукописів творів, нарисів та п'єс, серед яких є твори, присвячені трагічним подіям війни. Не менш цікавим є фонд професора, доктора технічних наук, заслуженого діяча науки та техніки УРСР О. Бирулі.¹⁴⁶ В період 1941–1945 рр. він працює заступником начальника і головного інженера,

а потім 6-го військово-шляхового управління Головшляхупра Червоної Армії, забезпечував низку воєнно-технічних операцій на гірських театрах війни Північного Кавказу та Закавказзя. Фонд налічує 63 одиниці зберігання, серед яких документи періоду війни. Вагомий інтерес та інформативність становлять нагородні листи та фотодокументи. Фонд красзнавця Г. Бондаренка, який закінчив війну у Чехословаччині у званні молодшого лейтенанта¹⁴⁷. У 1945 р. нагороджений грамотою з подякою від Военної ради Червоної Армії за відмінну службу. З його ініціативи при Пісочинській школі створено музей бойової та трудової слави «З чого починається Батьківщина».

Значний інтерес становить фонд В. Медведєва, який закінчив війну командиром 50-го Гвардійського стрілецького Ченстоковського полку 15-ої гвардійської стрілецької дивізії. Брав участь на фронтах: Південно-Західному, Південному, Сталінградському, Донському, Воронежському, Степному, а також на 1-му, 2-му, 3-му Українських, 23 серпня 1943 р. визволяв Харків. Тричі нагороджений орденом Червоного Прапора, орденами Вітчизняної війни 1-го та 2-го ступеня, Червоної Зірки, Суворова 3-го ступеня, медаллю «За оборону», американським орденом «Легіону офіцерської честі».¹⁴⁸

Серед особових фондів одеського архіву для джерелознавчого дослідження партизансько-підпільної та військової тематики є матеріали фондів першої групи джерел – учасників бойової діяльності. Так, фонд генерал-майора А. Куварзіна, почесного співробітника органів держбезпеки СРСР, який в роки війни брав участь в обороні «Советського Заполяр'я». Нагороджений орденами Червоного Прапора, Червоної Зірки, «Знак Пошани», Почесними грамотами Президії Верховної Ради УРСР, пам'ятними та почесними знаками Радянського комітету ветеранів війни, медалями, іменною бойовою зброєю.¹⁴⁹ Деякі матеріали містять відомості про роботу чекістів у роки Громадянської і Вітчизняної воєн, зведення про учасників бойових дій та їх спогади.¹⁵⁰

Фонд Петряєва Костянтина Дмитровича – доктора історичних наук, який у 1941 р. добровільно вступив до лав Червоної Армії, брав участь в обороні Ленінграда, воював на Волхівському фронті. За бойові заслуги нагороджений орденом Червоної Зірки та вісьмома медалями. У післявоєнні роки викладав та займався науковою роботою.¹⁵¹ Серед документів фонду – матеріали наукової діяльності: рукописи, монографії, статті, листування з родиною, велика кількість книг з історії.¹⁵²

Серед подібних матеріалів особового походження слід назвати фонд М. Дихана – доктора історичних наук, професора. У липні 1941 р. він був зарахований до лав Ольшанського винищувального батальйону, у складі якого воював під Первомайськом. У 1942 р. брав участь в обороні Кавказу, надалі в звільненні України, а в липні 1945 р. демобілізований з армії як інвалід війни. За участь у війні був нагороджений п'ятьма орденами і шістнадцятьма медалями.¹⁵³

В окремих фондах зібрано матеріали М. Рузанкіна, який з 23 червня 1941 р. перебував в армії, на посаді командира взводу 273-го батальйону зв'язку 21-ої Приволзької армії. У вересні 1941 р. потрапив у полон і перебував у німецьких концтаборах. За спробу втечі знаходився у німецькій в'язниці і засуджений до смерті. В квітні 1945 р. звільнений радянською армією. Після війни неодноразово проходив фільтраційні комісії та перевірки в органах МДБ-КДБ. Кавалер ордена Вітчизняної війни II ступеню.¹⁵⁴ Його мемуари є цікавим джерелом для істориків, у них дана характеристика довоєнної Одеси, цінними є рукописи статей про перебування у фашистському полоні; збереглася записна книжка з нотатками про перебування в полоні з адресами інших радянських військовополонених – в'язнів концтаборів та листи до колишніх в'язнів концтаборів і остарбайтерів. Доповнюють фонд інші матеріали особового походження як листування і фотографії М. Рузанкіна з дружиною, учнями і колегами.

Матеріали учасника військових дій зібрано у фонді І. Боринського, кавалера 4-х орденів і 13-ти радянських і болгарських медалей, який пройшов шлях від командира взводу до начальника штабу 46-ї гвардійської артилерійської бригади. У фонді містяться особисті документи: спогади про події Другої світової війни, листування з болгарськими друзями та школярами, вирізки з газет, присвячені радянським воїнам і особисто І. Боринському, а також його статті. Ряд документів відображають суспільно-політичне життя Болгарії післявоєнної пори. У колекції зібрань велика кількість унікальних книг, альбомів, буклетів і листівок, які є свідченням розвитку російсько-болгарських стосунків. Особливу цінність мають численні фотографії періоду вступу радянської армії-визволительки до Болгарії.¹⁵⁵

Унікальна колекція документів полковника запасу Р. О. Шувалова, відомого одеського красзнавця, спеціаліста у галузі пошукової роботи з питань встановлення місць поховань учасників Другої світової війни, подій військової історії у кількості 152 справи була передана сином до архіву на зберігання. Брав участь в обороні Одеси як командир взводу зв'язку 287-го стрілецького полку 25-ої стрілецької дивізії. У вересні 1941 р. був поранений і евакуйований до Краснодарського госпітально. З листопада 1941 р. знову повернувся на фронт в діючу армію. Воював у складі 13-ї окремої стрілецької бригади на Південному фронті, а у 1942 р. – 161-ї стрілецької дивізії на Воронежському і IV Українському фронтах. Згодом став начальником зв'язку дивізії. Нагороджений двома орденами Вітчизняної війни I ступеню, орденами Червоної Зірки, Богдана Хмельницького, медалями «За відвагу», «За оборону Одеси», а також ювілейними медалями.¹⁵⁶

Архівні матеріали безпосередніх учасників партизанського руху та підпілля становлять другу групу документів особового походження. Так, документи Державного архіву Кіровоградської області у фонді № Р-7714 містить 66 од. зб. (1939–1988 рр.) присвячені Герою Радян-

ського Союзу партизану диверсійної групи Чернігівського партизанського з'єднання Г. В. Балицькому.¹⁵⁷ Матеріали фонду належать за походженням до групи документів учасників партизанського руху в Україні. У роки війни займався диверсійною діяльністю, у 1942–1944 рр. – командир партизанського загону ім. Сталіна Чернігівського партизанського з'єднання. Фонд містить рукописи творів про події війни «Війна вночі», «Вибухи гримлять на Волині», «Короткі спогади. Автобіографічна розповідь» та інші. Копії наказів Українського штабу партизанського руху про передислокацію партизанських загонів, про реформування партизанського з'єднання (1943–1944 рр.), запрошення на участь в урочистому засіданні ЦК КПУ й Верховної Ради, присвяченому 25-річчю визволення України від нацистських загарбників (1976 р.). Копії довідок про військову службу, бойові характеристики (1941–1944 рр.), копії Указу Президії Верховної Ради СРСР і нагороджувального листа про присвоєння звання Героя Радянського Союзу (1943 р.) (Додаток Д. 1). Листи та щоденники Г. Балицького.

Так, справа 59, фонду 64 ЦДАГОУ має щоденник командира партизанського загону ім. Сталіна Г. Балицького записи в якому велися до 26 січня 1944 р. Наступний запис характеризує стресовий стан автора та намагання урізноманітнити партизанське дозвілля у власному тилу: « ...13 февраля до 5 марта 1943 г. Жизнь протекает в столице Москве. 13 февраля ушел из госпиталя. Я стал жить вместе с Федоровым, Дружининым, Коваленко, Працуном в гостинице «Москва» ... Об этом номере знала почти вся «Москва». Жизнь проходила исключительно весело: пили, гуляли, так проходили дни и ночи ...».¹⁵⁸

Роботу з формування та зберігання фондів особового походження проводять Державні архівні установи по областях України. Окрім наведених документів особового походження фондів кіровоградського архіву можна виділити й роботу харківського. Державний архів Харківської області налічує 15 фондів учасників війни в період 1941–1945 рр. та працівників тилу, переважно це робітники підприємств тилу, а також науковці, письменники, 156 артисти.¹⁵⁹ Всі ці люди були активними громадськими діячами, творчими особистостями, завдяки чому їх фонди багаті цікавими документами, які становлять значний інтерес для дослідників.¹⁶⁰

У дослідженні визначеної тематики важливе місце займає друга група особових фондів харківського архіву – матеріали учасників партизанського руху і підпілля. Так, у Державному архіві Харківської області зберігається фонд секретаря Харківського підпільного обкому КП(б)У, Героя Радянського Союзу І. Бакуліна.¹⁶¹ Наприкінці липня 1941 р. він очолив Харківський підпільний обком КП(б)У. Харківське підпілля мало трагічну історію – уже до середини 1942 р. його було викрито окупаційними військами. Але, за два роки партизани знищили більш ніж 20 тисяч окупантів, підірвали десятки паровозів, сотні вагонів та автомашин. У вересні 1942 р. І. Бакуліна схопили, після жорсто-

ких катувань він помер у тюремній лікарні (нині – поліклініка № 3). Нагороджений орденом Леніна, медаллю «Партизану Великої Вітчизняної війни» першого ступеня, у 1965 р. йому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу (Додаток Д. 1–9). Фонд цікавий спогадами про І. Бакуліна та фотодокументами учасників Харківського підпілля.

Фонд Л. Пашкової, майстра спорту, неодноразової чемпіонки України з лижного спорту, майора запасу.¹⁶² В роки війни 1941–1945 рр. вона воювала у партизанському загоні, а згодом була відряджена до штабу Південно-Західного фронту, де організовувала лижні загони. Бойові заслуги відзначені урядовими нагородами: орденом Червоної Зірки, медалями «Партизану Великої Вітчизняної війни» 2-го ступеня, «За оборону Сталінграда», «За перемогу над Німеччиною» (Додаток Д. 4; 9). Серед документів, що представлені у фонді, у розділі «Листування» містяться листи військових частин та організацій до фондоутворювача з проханням взяти участь в організації музеїв бойової слави, запрошувальні листи на зібрання та секції партизан і підпільників.

В архіві Харківської області зберігається фонд Д. Якушенкова командира диверсійного відділення Особового партизанського з'єднання «Тринадцять», яке діяло у роки війни в Могильовській області Білорусі.¹⁶³ З 25 травня 1943 р. вступив у ряди Особового партизанського з'єднання «Тринадцять», яке брало активну участь у «рейковій війні», де Д. Якушенков був командиром диверсійного відділення, з вересня 1944 р. по листопад 1945 р. служив старшиною 392 стрілецького полку 73 стрілецької дивізії на території 2-го Білоруського фронту. Учасник визволення Польщі, Східної Пруссії. У його фонді містяться особисті документи: почесні грамоти за активну участь в суспільно-політичному житті, шкільні та бойові характеристики фондоутворювача, а також зберігаються газетні добірки зі статтями Д. Якушенкова про воєнні дії, рукописи статей, опублікованих в газеті «Слово ветерана», фотокартки та інше.

Харківський архів у своїх фондах зберігає спогади партизанської та підпільної діяльності: у фонді 2, опис 31 «Документы подполья партизанского движения и антифашистской борьбы на Харьковщине в годы Великой Отечественной войны (1941–1943 гг.)» справі 123 «Б. Е. Гула. Воспоминания бывшего комиссара партизанского отряда имени Ворошилова. Сведения Героя СССР, генерал-майора А. Сабурова периода отечественной войны (1941–1945 гг.)» на 6 сторінках; справі 124 «Певленко-Никитина. Биография Павличенко-Никитиной – члена подпольного обкома комсомола в период Отечественной войны» на 7 сторінках.

Не менш цікавими за своєю інформативністю є фонди Державного архіву Одеської області¹⁶⁴. Окрім фондів управлінської документації Одеси в період окупації, що розповідають про втрати народного господарства, звірства німецько-румунських військ. Окремим специфічним комплексом документів є особові фонди. Вони зберігають матеріали,

які подають конкретні факти, цікаві події в інтерпретації діячів того періоду.¹⁶⁵ Архів нараховує п'ятнадцять особових фондів. Фонди містять багаті біографічні матеріали, а саме: особисті документи, посвідчення учасників війни, картки ветеранів, автобіографії, відомості про трудову діяльність і нагородження, спогади, вирізки з газет і статті присвячені радянським воїнам. Особливу цінність складають колекції фотодокументів з сімейних і військових альбомів. Деякі з фондів учасників війни мають велику цінність для джерелознавчого дослідження, оскільки в них зосереджено багато особової документації про життя та діяльність конкретної особистості.

До другої групи документів партизанської та підпільної діяльності відносяться й наступні. Документи особового походження сформували фонд М. Шаповаленка, який у липні 1941 р. був направлений в робочий батальйон, а вже у вересні у зв'язку з хворобою – до окупованої Одеси. У лютому 1942 р. вступив у підпільну антифашистську групу Уточкіна, яка діяла до квітня 1944 р. Автор багатьох архітектурних проєктів в Одесі, Миколаєві, Донецьку, нагороджений почесними грамотами і преміями на конкурсах за кращі будівлі УРСР, а також орденом Трудового Червоного Прапора¹⁶⁶. Цікавими документами у фонді є довідка про участь в підпільній антифашистській підпільній групі 1941–1944 рр., медалі та посвідчення до медалей «За бойові заслуги» та «40 лет Победы в Великой Отечественной войне».¹⁶⁷

Інформація про військові події серпня-жовтня 1941 р., у тому числі тих, що відбувалися на теренах Полтавщини, зберігається у фондах державних архівних установ України.¹⁶⁸ Зібрання джерел Державного архіву Полтавської області, що відображають події перших місяців війни 1941 р., включає різні за походженням, обсягом та змістом документи фондів. Проте, майже усі фонди зберігають історичні джерела особового походження. Зокрема, Ф. п. – 105 «Колекція документів діяльності партійного та комсомольського підпілля, партизанського руху, інших форм антифашистського спротиву, що діяли на території Полтавської області у період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.», 360 справ; Ф. р. – 9075 «Колекція документів полтавчан – учасників Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.», 22 справи; Ф. р. – 8910 «Колекція документів ветеранів Полтавського танко-технічного училища (ПТУ) і Зведеного полку училища», зібраний А. Ульяновком за 1939–1991 рр., 146 справ¹⁶⁹; Ф. р. – 8676 «Колекція періодичних видань, наказів, розпоряджень, листівок, плакатів, брошур та іншого періоду тимчасової німецько-фашистської окупації України 1941–1944 рр.» 395 справ; Ф. п. – 15 «Документи Полтавського обкому КП України». Документи Колекції Зведеного полку ПТУ: витяги із бойових наказів, схеми бойових дій, спогади та листи ветеранів, щоденник бійця М. Косорукова про його участь у боях 1941 р. під Кременчуком і Дніпропетровськом, згодом – обороні Північного Кавказу.¹⁷⁰

Джерела особового походження з історії утворення й діяльності партизанського та підпільного рухів в роки окупації Сталінської області зібрано в архівному фонді 5000 Державного архіву Донецької області «Партизанское и подпольное патриотическое движение в годы Великой Отечественной войны (1941–1943 гг.) на территории Донецкой области», формування якого розпочато в 1941 р. і на сьогодні нараховує 455 справ. Окремою групою документів, за суб'єктивною специфікою подання інформації, є щоденники та спогади учасників підпільної роботи в тилу німців. Інформація цього виду джерела вимагає ґрунтовної критики в процесі аналізу та застосування її інформації у дослідженні Руху Опору, оскільки самі партизани та підпільники, з огляду на особливості подібної діяльності, не мали можливості пересвідчитися в досконалості виконаних завдань. Для цього існували спеціальні групи партизан, метою діяльності яких була перевірка роботи і встановлення достовірності поданих свідчень.

Прикладом такого виду документів є щоденник Замятіна про перебування у тилу ворога в Олександрівському районі Сталінської області у період 1941–1943 рр.¹⁷¹ Також, інформацію про підпільну роботу у 1942–1943рр. в Сталінській області дають спогади її учасників А. Чванкіної¹⁷² та інших, документи яких зібрано у фонді 5000 «Партизанское и подпольное патриотическое движение в годы Великой Отечественной войны (1941–1943 гг.) на территории Донецкой области». Спогади організатора підпілля у Костянтинівському районі Сталінської області М. Бризгалова¹⁷³ та інші документи з фонду 533 «Воспоминания...».¹⁷⁴

Цей тип документів широко представлений у другому описі, що містить документальні матеріали – свідчення діяльності Слов'янського партизанського загону під командуванням М. Карнаухова. Зокрема, історія і щоденник партизанського загону, щоденник партизанського загону М. Карнаухова, щоденник бойової діяльності партизанського загону, щоденник групи Трубочанінова та інші.¹⁷⁵

Документи присвячені партизанським та підпільним питанням в роки війни зібрані в фондах Державного архіву Луганської області. У фонді Р-1790, опис 1 (1942–1946 рр.) «Партийное подполье и партизанское движение на территории Ворошиловградской области в годы Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.)» розділ 7 присвячений колекції спогадів про підпільно-партизанський рух на Ворошиловградщині. Так, справа 78 «Воспоминания, письма и другие материалы о деятельности подпольной организации «Молодая гвардия» (июнь–октябрь 1943 г.)» на 83 сторінках містить матеріали особового походження та свідчення, які доповнюють офіційну та партійну документацію з проблем функціонування та діяльності підпільної комсомольської організації.

У розділі міститься й інші документи особового походження: справа 228 «Куровский Н. В., Синенко Л. В. Воспоминания о партизанской деятельности сватовчан в составе партизанского отряда под командованием Сиворонова Я. И. (июнь 1943 – апрель 1944 гг.)» на 10 аркушах

зафіксовані спогади учасників партизанського загону на території Сватівського району. Справа 229а «Отредактированная и дополненная воспоминаниями стенограмма беседы с бывшим секретарем подпольного обкома КП(б)У т. Сеценко С. Е., воспоминания Морозовой Т. П. (1945–1980 гг.)» має 176 аркушів тексту стенографічного характеру та доповнена спогадами.

У розділі 10 цього фонду справа 274 «Автобиографии молодых гвардейцев, воспоминания и другие материалы о деятельности подпольной комсомольской организации «Молодая гвардия» вміщує документи особового походження зібрані при підготовці збірника документів присвяченого діяльності комсомольців за період квітень 1943 – вересень 1955 рр. на 106 аркушах.

Окремо від інших стоїть фонд Р-1745, опис 1 «Воспоминания участников подпольных комсомольских организаций Ворошиловградской области о подпольной работе в период временной немецко-фашистской оккупации (коллекция) 1945 г.», що містить 1 справу на 25 аркушах. У ній представлено спогади про роботу підпільної комсомольської організації «Комсомолец» міста Кадіївка Ворошиловградської області за період 20 квітня – 25 травня 1945 р.

Достатньо широко у фондах Державного архіву Дніпропетровської області представлена документація особового походження, де зібрано матеріали що засвідчують активну діяльність окремих представників партизансько-підпільного руху Дніпропетровщини. Так, фонд Р-4534 «Особовий фонд Рябого» нараховує 41 одиницю зберігання та присвячений підполковнику, начальнику штабу об'єднаних бойових груп підпільної антифашистської організації міста Павлограда К. Рябому.¹⁷⁶ До матеріалів фонду увійшли – автобіографія, посвідчення партизана Великої Вітчизняної війни, спогади про збройне повстання павлоградчан у лютому 1943 р., книга К. Рябого «43 дні в підпіллі», статті опубліковані в газетах, вітальні листи та телеграми у зв'язку з 30-ти річчям визволення України від окупантів, фотографії К. Рябого та його товаришів по підпіллю, схема бою в період збройного повстання бойових патріотичних груп у Павлограді 13–16 лютого 1943 р.

У фонді Р-4543 «Особовий фонд Савельєва-Сучкова», який нараховує 4 одиниці зберігання, зібрано спогади В. Свельєва-Сучкова про діяльність молодіжної підпільної групи партизан-розвідників в тилу ворога у 1941–1943 рр., архівна довідка про його участь у партизанському русі на території Дніпропетровської області, фотографії.¹⁷⁷ Фонд Р-6137 «Особовий фонд Штейна», який нараховує 263 одиниці зберігання, присвячений журналісту-краснознавцю М. Штейну. Він брав участь у діяльності підпільної комсомольської організації Дніпропетровська, що діяла у 1941–1943 рр. У фонді є фотографії М. Штейна та членів вказаної підпільної групи, статті присвячені історії війни, післявоєнної відбудови міста.¹⁷⁸

В архіві зібрано колекції тематичних документів. Зокрема, фонд Р-2431 колекція листівок та листі, надісланих радянськими громадянами з примусових робіт у Німеччині й нараховує 12 800 одиниць зберігання за 1941–1945 рр.¹⁷⁹ Фонд Р-2442 колекція контрольних робіт учнів шкіл Дніпропетровської області на тему: «Що я зазнав у дні німецько-фашистської окупації», нараховує 5 045 одиниць зберігання й написані у 1943–1946 рр. в період визволення України і післявоєнні роки Контрольні роботи учнів шкіл Дніпропетровської області: «Що я зазнав у дні німецько-фашистської окупації» (1943–1946 рр.). – ДАДНО. – Ф. Р-2442.¹⁸⁰ Документи фонду розповідають про вторгнення німецьких військ на територію Дніпропетровщини, насильство, розстріли, грабування, вивезення населення до Німеччини, допомогу місцевого населення партизанам. Додаткову інформацію можна знайти у джерельному масиві ДАДНО: у фонді Р-5012 «Комісія з перевірки колишніх партизан»¹⁸¹, у фонді Р-2427 «Комісія з обліку збитків (1941–1946 рр.)».¹⁸² Так, фонд Р-5421 «Документи про ветеранів Великої Вітчизняної війни», який нараховує 61 одиницю зберігання за період 1941–2001 рр., представлений документами приватних осіб, райархівів області, редакцій газет «Дніпровська правда», «Дніпро вечірній», «Дніпровська зоря».¹⁸³

Підводячи підсумок інформативності історичних джерел та короткого огляду документів фондів обласних архівів України з проблеми формування та діяльності партизанських загонів та підпільних груп у роки окупації області, необхідно відзначити різноманітність видів документації, яка супроводжувала історичні процеси та їх масштабну історичну інформативність. Матеріали представлені у фондах класифікуються за типами зібраних документів діяльності партизансько-підпільних формувань, підпільних обкому, райкомів, міськкомів партії, що найбільш повно відображають історію їх діяльності. Характерною рисою матеріалів архівних фондів є наявність широкої документальної бази, що репрезентує активну участь молодіжних організацій у підпільній боротьбі проти окупаційних властей, розгортання партизансько-підпільного руху області загалом. За їх допомогою стають можливими ґрунтовні історичні реконструкції як бойової й підривної діяльності окремих загонів, так і формування цілісної картини регіонального Руху Опору в період 1941–1945 рр. Другої світової війни на території України.

Третьою групою регіональних архівних фондів є документи працівників тилу, які під час війни працювали на підприємствах, у навчальних закладах, виїжджали на фронт у складі концертних бригад та інші. До третьої групи увійшли документи працівників тилу, які є не менш цікавими для дослідників. Один із таких фондів харківського архіву – особовий фонд академіка АН УРСР, доктора технічних наук, професора, Заслуженого діяча науки УРСР В. Атрошенка¹⁸⁴. Його науково-дослідна робота надала відчутну практичну допомогу в обороні країни під час війни, була відзначена премією ім. Д. Менделєєва. Документів періоду

війни у фонді зберігається небагато, серед них: почесні грамоти, похвальні листи різних товариств. Серед фондів цієї групи також представлені особисті фонди ветерана Харківського тракторного заводу ім. С. Орджонікідзе В. Бабешка; доктора медичних наук, професора, академіка медичних наук СРСР, заслуженого діяча науки УРСР, професора Л. Малої; заслуженої артистки УРСР Н. Тамарової.¹⁸⁵

Окремо представлені документи третьої групи учасників тилової роботи в одеському обласному архіві. Фонд Ю. Трусова – члена Спілки письменників України, який з 1941 р. воював на Південно-західному і Сталінградському фронтах. Після отриманого поранення був демобілізований, але не полишав творчу працю – у роки війни виступав зі статтями і віршами у фронтовій пресі, обласних і республіканських газетах та на радіо. Працював після війни в одеських газетах «Моряк» і «Раздельнянский колхозник». Нагороджений орденом Вітчизняної війни II ступеню, медалями «За победу над Германией», «Двадцать лет Победы» та іншими.¹⁸⁶ Опис особистого фонду включає 181 одиницю збереження. Особливістю фонду є значна кількість романів, віршів, вирізок з газет та журналів, неопубліковані рукописи та інше.

Джерелознавчу інформацію з історії періоду 1941–1945 рр. Другої світової війни репрезентують фонди Державного архіву Миколаївської області наповнені особовими документами.¹⁸⁷ Покоління, що пережило війну вже практично пішло в історію, і лише архіви та музеї зберігають у своїх анналах первинну інформацію і пам'ять про війну. На зберіганні в архіві знаходяться документи Миколаївської обласної редакційної колегії «Книга пам'яті України» та документи, зібрані краєзнавцем В. Цигановим.¹⁸⁸ «Книга Пам'яті» документально фіксує величезні жертви тих трагічних героїчних років. До неї занесені імена солдатів і офіцерів Червоної Армії, партизан і підпільників. 90 уродженців Миколаївської області отримали звання Героя Радянського Союзу, 15 осіб відзначені орденом Слави усіх трьох ступенів, орденами і медалями нагороджені десятки тисяч миколаївців. Звання Героя Радянського Союзу посмертно присвоєно керівнику підпільної організації «Миколаївський центр» В. Лягіну, керівнику і учасникам комсомольської підпільної організації «Партизанська іскра» В. Моргуниенку та П. Дяченку.

Серед зібраних історичних джерел до «Книги Пам'яті» увійшли довідки та копії документів Центрального архіву Міністерства оборони Російської Федерації (ЦАМОРФ м. Подольськ), Центрального Військово-морського архіву (ЦВМАРФ м. Гатчина), архіву Військово-медичної документації (ВМДРФ м. Санкт-Петербург), Державного архіву Російської Федерації (ДАРФ м. Москва), Російського державного воєнного архіву (РДВАРФ м. Москва), Центрального архіву прикордонних військ Федеральної служби безпеки Російської Федерації (ЦАПВФСБ РФ м. Пушкіно Московської обл.), військових комісаріатів областей України та СНД, державних архівів областей України та країн СНД, довідки, інформації і відомості, надані селищними та сільськими радами, підпри-

ємствами, установами, організаціями, учбовими закладами, державними і народними музеями, місцевими організаціями Українського товариства охорони пам'яток, спогади ветеранів війни, однополчан, членів сімей загиблих тощо. Усі зібрані документи і матеріали стали основою формування архівного фонду Р-6122 «Робоча група Миколаївської обласної редакційної колегії «Книга пам'яті України».

У рамках роботи обласного архіву проведено документальні виставки історичних джерел серед яких виставка «3 історії діяльності партизанських загонів та підпільних організацій, які діяли на території Миколаївщини у 1941–1944 рр.». Матеріали джерелознавчої виставки, присвяченої діяльності партизанських загонів та підпільних організацій, розповідають про діяльність партизанських загонів та підпільних груп. Документи наводять обґрунтовані аргументи та особисті свідчення, що Другою світовою війною у період бойових дій 1941–1945 рр. в Україні стала суворим випробуванням для суспільства. Станом на 21 липня 1941 р. в області в народне ополчення записалось 70 464 жителі. На виконання постанови ЦК ВКП(б) від 4 липня 1941 р. «Про організацію боротьби в тилу ворожих військ» у Миколаївській області було сформовано підпільний обком партії, в районах та містах – райкоми та міськкоми партії, підпільні організації, партизанські загоони, диверсійні та розвідувальні групи.

Після відступу регулярних військ Червоної Армії з території області у Миколаєві був штаб спеціальних військових з'єднань, спеціальних частин СС, поліції. Незважаючи на це, у Миколаєві, Первомайську, Казанківському, Березнегуватському, Баштанському, Кривоозерському, Доманівському районах були організовані і діяли партизанські загоони і підпільні організації. В Арбузинському, Врадівському, Жовтневому, Новоодеському, Миколаївському, Братському, Вознесенському діяли підпільно-патріотичні групи. Більшість підпільних груп і партизанських загонів створювали військовослужбовці Червоної Армії, які опинилися в оточенні або, потрапивши в полон, змогли вирватися з фашистських таборів, а також місцеві активісти: комуністи, комсомольці, антифашисти.

Найбільш відомими підпільними організаціями на Миколаївщині були: «Миколаївський центр» у Миколаєві на чолі з В. Лягіним, куди входили групи А. Палагнюка (Андрєєва), В. Бондаренка, П. Защука, М. Комкова та інших, підпільна молодіжна організація «Партизанська іскра» у с. Кримка Первомайського району на чолі з В. Моргуненком, підпільні групи на території Жовтневого району на чолі з Т. Морозовим, підпільні загоони у селах Богданівка і Доманівка, очолювані А. Мазепою, партизанський загін, створений на території Казанківського району під командуванням Г. Седнева.

Загалом, фонди учасників війни Державних архівних установ області України займають особливе місце серед документів особового походження – їм характерні емоційність, правдивість переживань, су-

б'єктивність оцінок, інформативність не властива офіційним документам. Вони розкривають особливості воєнної тематики, свідчать про важкість міжособистісних відносин серед партизан, специфічні душевні переживання партизанської повсякденності та бойової діяльності у тилу ворога, мужність та героїзм виявлені у роки війни. До них постійно звертаються учні, студенти, педагоги, історики, краєзнавці, діячі культури та багато інших людей, які цікавляться історією Другої світової війни та історією рідного краю.

Процедура поповнення Національного архівного фонду України документами учасників війни і сьогодні актуальна. Важливим залишається питання щодо пошуку потенційних фондоутворювачів – учасників бойових дій. Державні архіви обласних центрів України, як і центральні архіви, тісно співпрацюють з обласними радами Організації ветеранів України, громадськими об'єднаннями та родичами учасників війни. Вагомість роботи з поповнення архівів документами особистого походження полягає в тому, що швидкоплинність часу може спричинити зменшення особистих колекцій документів або й повну втрату їх. Це зумовлює необхідність зібрати і передати на державне зберігання якомога більше документів 1941–1945 рр. з різноманітних проблем даного періоду.

На початку ХХІ ст., коли український народ намагається переосмислити історичне минуле, ми розуміємо, що період Другої світової війни є особливим, переломним етапом у тривалому, суперечливому процесі формування нашого суспільства. Активна участь українського народу в антигітлерівській коаліції, великі людські жертви, колосальні матеріальні збитки сприяли поглибленню національно-патріотичної свідомості. Заслуги українського народу у боротьбі за свободу і незалежність народів Радянського Союзу та Європи здобули світове визнання. Україна вийшла з війни не просто як одна із країн-переможців, вона вперше увійшла у систему світової співдружності, набувши статусу суб'єкта міжнародного права, члена Організації Об'єднаних Націй. У цьому контексті величезного значення набуває вивчення історії Другої світової війни, новий погляд на події, нове прочитання документів без заангажованості та політичної упередженості. І особливе місце у цих дослідженнях посідають фонди державних архівів України, популяризація яких є одним із основних завдань архівних колективів.

Окремо виділяється широкий масив матеріалів особового походження – листування, унікальний за інформативністю та авторством історичного джерела. Цей вид джерел особового походження характерний для комунікації в роки війни, оскільки лист був єдиним засобом міжособистісного та офіційного зв'язку або інформування. Бойова діяльність у тилу ворога передбачає складну комунікацію за межі фронту від епістолярія до адресата. Тому листування років війни є властивими більше фронтовій та прифронтовій пошті у власний тил. Партизанам листування в силу специфіки діяльності не було властивим.

Листи є унікальним, не схожим на будь-який інший вид історичного джерела. Вони представляють велику інформативну цінність для історичних досліджень. Листи – найбільш поширений у роки війни засіб спілкування між людьми, а також між суспільством і владою, відображають різносторонні питання життєдіяльності суспільства і подальшого розвитку держави. Вони можуть стати основою для вивчення широких суспільних настроїв. Щоденники і спогади як історичне джерело уступають місцем листуванню в пізнанні душевних переживань автора, оскільки їх значно менше і писали їх далеко не всі, а найчастіше люди освічені і з певною метою. До того ж мемуари, як правило, несуть на собі відбиток соціального і політичного замовлення та цільової установки, що впливає на їх інформативність та достовірність.

З точки зору видової приналежності, листи можна розглядати як:

- 1) газетний жанр;
- 2) різновид ділових документів, тобто епістоли в державні та суспільні установи;
- 3) листи відомим політичним діячам, артистам, письменникам тощо;
- 4) різновид епістолярного жанру, тобто приватне листування.

Виділення листів в окрему групу документів особового походження історичних джерел аргументоване тим, що це унікальне джерело, недооцінка якого знижує можливість дослідження соціальної історії, вивчення людини, особистості. Ті листи, що дійшли до нашого часу, розпорошені по різних архівах, фондах, колекціях. Щоб отримати цілісне уявлення про події війни та її соціальні процеси, необхідно провести величезну методологічну роботу з листами. Методика джерелознавчого аналізу листування як історичного джерела включає в себе їх збір і вивчення з точки зору представлення автора і адресата, аналіз змісту, інформаційної цінності та відповідності історичних реалій, можливостей використання й інше.

Знайти у фондах архівних і музейних установ України стійкі комплекси листів дуже важко, або навіть неможливо. Серед таких комплексів виділяється постійна пошта в газети. Можна виділити окрему підгрупу листів, отриманих у зв'язку з ювілеєм або знаменними подіями, обговоренням будь-якого важливого документа, державного або партійного значення.

В іншу групу відноситься постійна пошта в державні та громадські установи – це скарги, претензії, пропозиції, доноси, тобто майже те ж саме, що і листи в газети, але відмінним є адресат й сама структура посилання і подання інформації. Великий обсяг поштового матеріалу отримували політичні та громадські діячі. Величезна пошта була Й. Сталіна.

Не менш важливим історичним джерелом є офіційне листування між органами влади, військовими підрозділами та структурами, партизанськими загонами та органами УШПД. Офіційне листування не має характеру соціального та антропоцентричного джерела, але є складним

та інформативним джерелом взаємин різнорівневих радянських органів влади. Цей вид джерела розглядається разом з діловодною документацією, що відображає документообіг та класифікується за походженням. Як і особисте листування офіційна переписка не має стійких документальних комплексів в архівному фонді України.

Серед приватного листування років війни представлені листи до рідних, друзів, знайомих, тобто йдеться про цілком стійке листування, що зараховується до епістолярного жанру. Частина джерел у вигляді сімейного листування представлена лише в особових фондах або в сімейних архівах. На державне зберігання вони, як правило, не потрапляють. Дещо, звичайно, можна зустріти в особистих фондах архівів, але це переважно листування відомих людей.

Так, в «Особовому фонді С. Ковпака (1887–1967 рр.)» ЦДАГОУ номер 214, 41 справа містяться особові документи за 1941–1966 роки діяльності фондоутворювача. Серед них важливе місце займає листування С. Ковпака з різних питань – соціальних (переписка з партизанами, керівниками партизанських загонів, з питань нагороджень, соціальної підтримки партизан та партизанських родин), офіційних (переписка з керівництвом) та діловодних (переписка з УШПД та КП(б)У).

В «Особовому фонді Д. Коротченка (1894–1969 рр.)» ЦДАГОУ за номером 240, 32 справи зібрано матеріали за роки діяльності з 1918 по 1969 рр. Серед інших документів представлено листування фондоутворювача на посаді секретаря ЦК КП(б)У. Особливу увагу привертають копії листів з партизанами здебільшого з соціальних питань та проблем матеріального забезпечення діяльності партизанських загонів.

Листи як історичне джерело внесені в фонд 63 «Первая Украинская партизанская дивизия им. Дважды Героя СССР С. Ковпака (Сумское партизанское соединение)» опис 1 1941–1945 рр. У справах 41–46 зберігаються листи різного характеру – вітальні, переписка з УШПД, переписка з загонами партизан Білорусі, з військовими радами фронтів та окремими частинами з питань координації бойової діяльності, з керівництвом ДКО, з ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У про результати бойових дій, матеріального забезпечення, нагородження.

Існують тематичні винятки історичних джерел епістолярного характеру, як фронтові листи, що репрезентують та утворюють окремі фондіві колекції. Найемоційнішим історичним джерелом з соціальних аспектів Другої світової війни є непрочитані листи 1941 р., що складають собою унікальний джерельний комплекс¹⁸⁹. Епістолярна спадщина війни кількісно велика й інформативно всебічно представлена. Вона привертала й привертає до себе увагу дослідників.

Джерелознавство радянської доби та незалежності України зверталося до джерелознавчого аналізу епістолярної спадщини. Це виражено в публікаціях різноманітних збірок листів пов'язаних із Другою світовою війною, окремих наукових розвідках джерелознавчого плану¹⁹⁰. Зокрема, колекції листів «Великая Отечественная в письмах» у поряд-

ник В. Грішин, «Говорят погибшие герои. Предсмертные письма советских борцов против немецко-фашистских захватчиков (1941–1945 гг.)», «Листи з фронту. З фондів Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького» каталог упорядкував В. Сацута, «Последние письма с фронта. 1941 год» збірник за редакцією Г. Стефановського. Серед джерелознавчих розвідок епістолярного спадку років війни С. Абросімова «Епістолярні джерела та методи їх дослідження», Т. Пастушенко «Листи як джерело вивчення проблеми українських «остербайтерів» періоду Другої світової війни» та інші дослідження.

Проте, психологічно складними та інформаційно помітними є епістолярні джерела експозиції Меморіального комплексу. Колекція історичних джерел епістолярного жанру складається з приватної кореспонденції 1941 р., яка в роки Другої світової війни була вивезена з України і перебувала у фондах поштового та технічного музеїв Відня. Листи воєнної доби характеризують багато питань, здебільшого відображають морально-психологічний духовний стан людини у складних умовах війни. Фондова колекція налічує більше п'яти тисяч листів, різного адресата та епістолярія. Авторами переписки є відомі воєначальники, маловідомі особи, рядові солдати, члени їх сімей. Інформативно-емоційно такі документи і сьогодні несуть в собі багато інформації. Допомагають відтворити особливості подій, атмосферу окремого епізоду, привертаючи увагу до емоційних описів, суб'єктивних суджень, що не відображено в офіційних повідомленнях і донесеннях воєнної пори. Кожен такий лист містить величезний джерелознавчий та фактологічний потенціал, дає можливість відтворити реальну картину подій та життя населення в умовах війни.

Дослідження листів як окремого виду джерела починають з епістолярного аналізу, отримання історичної інформації, впровадження таких джерел до наукового обігу. Окремим напрямом джерелознавчого дослідження листування є пошук адресантів та адресатів. Необхідно визначити методологічні основи опрацювання епістолярного джерельного комплексу, від якого залежить науковість, об'єктивність і достовірність джерела.

Необхідно систематизувати комплекс історичних епістолярних джерел 1941 р. за видовими ознаками та відповідними критеріями: 1) за соціальним статусом адресантів: листи написані кадровими військовими прикордонних комендатур і загонів, військових з'єднань, частин і підрозділів, що дислокувалися у Кам'янці-Подільському, відправлялися на фронт чи відступали з нього внаслідок несприятливих факторів 1941 р.; листи та поштові картки червоноармійців, призваних до лав Червоної Армії у результаті весняного призову та загальної мобілізації 1941 р.; листи радянських військовополонених, які потрапили до ворожого полону, написані на німецьких та угорських поштових картках; листи жителів (місцевих і німецьких), яких війна застала на прикордонних просторах Радянського Союзу; листи студентської молоді,

що навчалася у Кам'янці-Подільському; дитячі листи (на фронт, з місцевого дитячого санаторію); 2) за національністю адресантів; 3) за географією адресатів (тих, хто мав отримати кореспонденцію): місцеві (з Кам'янця-Подільського та області найбільший масив кореспонденції – майже 400 одиниць); по Українській РСР (надзвичайно широка географічна межі – 22 області в рамках тодішнього адміністративно-територіального поділу); по території СРСР (листи мали дійти у більшість областей та автономних республік Російської Федерації, майже в усі тодішні союзні республіки); 4) за мовними ознаками: написані українською мовою; написані російською мовою; написані іншими мовами (ідиш, угорська, білоруська, грузинська та інші); 5) листи бійців і командирів Червоної Армії до редакцій періодичних видань; 6) листи окремих радянських установ і організацій (виділені умовно, оскільки офіційні листи належать до діловодної документації).

За зовнішнім виглядом, матеріалом написання і способом відправлення кореспонденції можна виділити позовклі клаптики паперу, затерті конверти, поштові картки та солдатські «трикутники» – фрагменти воєнного життя, емоційні свідчення. Листи написані без прикрас, приховування почуттів, без геройського пафосу, з людською теплою, щирістю. В листуванні 1941 р. відсутній надмірний владний контроль та цензура змісту і адресата. «Бережи дітей і себе», – 6 липня 1941 р. пише Ничипір Яковенко дружині у с. Шупики Богуславського району на Київщині.¹⁹¹ «До рідної сім'ї од Вашого хазяїна», – так починає свій лист до родини в с. Бугаївка Васильківського району на Київщині, Захар Литвиненко. «Пока жив-здоров, – продовжує він далі. – Ми були у такому розгарі, що ніхто нікого не спасав. Нас ішло із села багато, тепер я сам. Я сам з кіньми одбився, стояв у лісі двое суток. А кругом німці. Но підішли наші... Те, що бачив, не могу описать. Як буду жив, то розкажу»¹⁹². В таких листах відчувається емоційна легкість і подальша невизначеність – війна ще не вкоренилася у свідомості її учасників.

Листування в умовах війни та боротьби у тилу ворога, як спосіб зв'язку та обміну інформації партизан та військових, пройняті піклуванням і любов'ю до рідних, ненавистю до ворога і вірою у перемогу. У листах можна прослідкувати й відчуття малої Вітчизни, тепла рідної оселі. Історичні джерела подібного типу написані не послідовно і хаотично й добре відображають умови і обставини написання. У багатьох зразках акти кореспонденції надмірно скупі, короткі, ніби написані наспіх в загрозованих умовах. Невизначеність і страх в умовах війни зумовлюють скупий малослівний текст кореспонденції – прості запитання, нехитрі відповіді, емоційні повідомлення. В джерелознавстві історичні характеристики інформативності листування найбільш повно відображають внутрішній світ людини та її повсякденність, несуть величезний інформаційний потенціал, збагачують історичні дослідження ретроспективними картинами складних місяців 1941 р., формування партизанського руху та підпільної діяльності.

Аналізований джерельний комплекс зберігся до сьогодні, більшість листів навіть не розкриті, в умовах війни не знайшли свого адресата. Варто відмітити окремі недоліки листування як історичного джерела. Багато конвертів підписано нерозбірливо, з використанням діалектів, деяких адрес (як «Труханів острів») вже не існує, листи написані національними мовами, без особистих даних адресантів або лише з їх ініціалами. Це зменшує інформативність таких джерел, не дає інформацію особистого характеру, взаємин адресата і адресанта. З плином часу та збереженням листів, можна прочитати та зрозуміти не весь текст, стиль написання, грамотність та почерки в багатьох випадках складні та нерозбірливі. Відсутність і «непрочитаність» такої інформації суттєво ускладнює атрибування епістоляріїв, визначення долі їх авторів для відтворення загальної історичної картини з досліджуваної проблеми. Не зважаючи на недоліки епістолярних джерел, загальний джерелознавчий аналіз підтверджує, що листи як історичні джерела є матеріалізованою людською пам'яттю, акумулюють пласт духовної культури народів пострадянського простору, допомагають осягнути їхню душу та ментальність в умовах війни та боротьби за майбутнє.

Кореспонденція років війни розглядається дослідниками як комплекс епістолярних джерел, присвячених різним сторонам повсякденної дійсності. В джерелознавчому дослідженні слід враховувати, що історичні умови війни істотно впливали на світогляд авторів листів, що зумовлює критичний підхід до оцінки їх інформаційного потенціалу. Історична інформація, що збереглася у листах – це оцінка суспільно-політичної, побутово-соціальної та воєнної ситуації в радянському суспільстві в перші місяці війни. Листування як джерело емоційно передає переживання радянських людей під час активних бойових дій, відображає масштаби евакуації населення та відступу радянських військ, організації спротиву на окупованих територіях. Так, у листі до С. Єлєвської з Києва невідомим автором написано: «Я опять попал под бомбежку...Мне кажется, я должен жить 100 лет, после того, что было сегодня. Ужас! Кровь и куски мяса».¹⁹³

Характерною особливістю листування першого року війни є віра в перемогу над ворогом. У багатьох листах констатується факт, що шлях до перемоги – довгий і тернистий з великими втратами. З інформації у листах простежується сподівання мобілізованих на швидке повернення додому. Інформативно виділяються епістолярні джерела адресовані у сільську місцевість, в яких чітко прослідковується менталітет селянина, потяг до праці. Наприклад, у листі до Клавдії Гавриш із села Гоголі, що на Хмельниччині, від Івана Гавриша, її чоловіка читаємо: «Корову не продавай, може, я повернуся, дасть Бог. Я знаю, що тобі буде трудно, але перетримайся».¹⁹⁴ Листування ідеологічно оброблених досвідчених бійців і командирів містять заклики не писати нічого забороненого, особистого, яке не вміщується у «правильну» лінію накреслену правлячою партією. Наприклад, у листі Петра Петлю-

кова батькові, Івану Петлюкову (місто Ніжин Чернігівської області) читаємо: «В листах особливого не пишійть».¹⁹⁵ І хоч відмітки про цензуру на листах немає, майже в усіх кореспонденціях кадрових військовиків відчувається самоцензура.

Епістолярні джерела передають сподівання адресантів на швидке повернення додому, піклування про рідних, намагання їх заспокоїти, упевнити, що всі залишаться живі та здорові. Незважаючи на комуністичну ідеологію, широку атеїстичну пропаганду у радянському суспільстві, частина листів містить звернення до Бога (кореспонденція адресована у західні області України). Кореспонденція серпня-вересня 1941 р. містить інформацію, що гітлерівці «продавали» людей з полону. За корзину яєць, кусок сала і гроші родичі могли викупити рідних. «Прошу, хай батько просить старосту села і хай скоро йде за мною», – читаємо в листі одного з бійців, що опинився у полоні.¹⁹⁶ Сьогодні відомі випадки, коли у перші місяці війни так звільняли не тільки рідних, а й зовсім сторонніх червоноармійців, частина з яких згодом йшла до партизанів.

В джерелознавчому аналізі особливостей листування варто враховувати головні риси спогадів фронтового покоління, серед яких висока ідейність, оцінка подій з партійних позицій, героїзація і ідеологізація конкретних боїв і їх учасників, соціологізація, заміна індивідуалізованих портретів і подій романтизованими героїзованими образами, покликані дати наступному поколінню ідеалізований образ захисника Вітчизни. Виділені напрями міфологізації подій війни на прикладі місцевої історії в джерелах листування дозволяють побачити загальні закономірності в міфологізації описуваних сюжетів. Дослідження епістолярного комплексу історичних джерел складний і тривалий процес. Проте, незважаючи на різнохарактерність та різноманітність кореспонденції років війни, інформація з листів за своїм змістом спрямована в майбутнє, майже кожен лист має звернення до дітей, слова настанов та батьківської любові. Кореспонденція періоду війни як окремий вид письмового історичного джерела – унікальний і надзвичайно цінний джерельний комплекс для вивчення масової свідомості радянських громадян, її вплив на індивідуальну поведінку людини. Дас змогу дослідити соціальну психологію та суспільну мораль тоталітарної дійсності СРСР у кризових умовах воєнного часу. Листи при критичному аналізі їх інформативності здатні розкрити багато невідомих сторінок тилової та фронтової боротьби, викрити усталені міфологеми та стереотипи, дозволяють більш об'єктивно підійти до висвітлення подій Другої світової війни.

До групи джерел особового походження за особливостями походження, інформативністю, аналітичністю й прогностичністю відносяться мемуарна та теоретична література військового характеру з питань організації партизанського спротиву, з'ясування особливостей їх військової діяльності, завчасного забезпечення бойової діяльності в тилу ворога

та багатьох інших аспектів підпільно-партизанської діяльності. Написані військові праці мають не лише теоретичну основу, а й приклади власної участі в діяльності підпілля в тилу ворога. Інформативність цього джерела дає можливість джерелознавцю бути підготовленим до висвітлення й дослідження джерел партизанських та підпільних рухів. Радянський Рух Опору в період 1941–1945 рр. Другої світової війни був заснований на практичних прикладах висвітлених в теоретичних розробках радянських військових в міжвоєнний період.

Мемуарна література являє собою найважливіших історичне джерело, що містить відомості не тільки про конкретні історичні події, сучасником яких був автор, але і відображає напрямки громадської думки описуваної епохи. Разом з тим мемуарна література несе суб'єктивний характер, основним джерелом викладу подій якої є пам'ять автора. Мемуарна спадщина радянських військових і державних діячів значним чином відмінна від мемуарів представників громадської думки. У мемуарах міститься конкретний виклад фактичної інформації, а також матеріал про особисте сприйняття автора історичних процесів, сучасником яких він був. Офіційні документи, на відміну від мемуарів представників Руху Опору, позбавлені такого емоційного забарвлення.

Теоретична основа необхідності організації та особливостей функціонування радянського партизанського та підпільного рухів в період 1941–1945 рр. Другої світової війни на території України опрацьована за багато років до її реалізації. Такий вид історичного джерела з теоретичних питань партизанства має високий рівень інформативності та прогностичності в реконструюванні подій партизанського та підпільного рухів в умовах світової війни. Джерелознавчий аналіз цього виду джерела не відрізняється від розглянутих джерел спогадів та мемуарів очевидців та учасників подій. Не дивлячись на критичний підхід в аналізі й фактичної неучасті їх авторів в силу хронологічних особливостей написання ці джерела були покладені в основу вироблення моделі радянського Руху Опору та стали рамочними теоріями для застосування їх в середині ХХ ст. Військове керівництво СРСР, не зважаючи на появу нових тактичних та стратегічних форм ведення війни, у формуванні партизанського та підпільного рухів дотримувалося старих військових традицій, що були випробувані з періоду Вітчизняної війни початку ХІХ ст. та ґрунтовно вдосконалені й застосовані в процесі становлення радянської держави та військових подій інших країн.

Мемуарна спадщина та спогади очевидців подій війни, яка отримала статус теоретичної бази для розгортання партизанських загонів, виникла за десятки років до того і стала матрицею у роки війни. Спочатку теорія партизанської війни, «мала війна», була прийнятий в Новий час в німецькомовних країнах і звідти запозичений у вітчизняній літературі ХVІІІ–ХІХ ст. для позначення особливої форми ведення бойових дій, при якій малі, але рухливі летючі загони нападають на комунікації, магазини, невеликі укріплені пункти, транспортні колони

противника, уникаючи зіткнення з великими військовими частинами. У «Спогадах генерал-фельдмаршала князя А. Прозоровського» читаємо «... що залишилися легкі війська, з гусар, донських і чугуївських козаків складаються, хоча не мали розуміння про малу війну, що характерно роду їх служби, але кращим способом на відміну від колишнього, роблять успішні роз'їзди та застосовують дії проти ворожих постів...».¹⁹⁷

Класичним у військовій теорії вважається дефініція поняття «партизанська війна», яку ще на початку XIX ст. запропонував російський учасник партизанського руху років Вітчизняної війни 1812 р. і поет Д. Давидов у своїй книзі «Опыт теорії партизанських дій»: «Партизанська війна складається не з незначних, не з першорядних завдань, не лише зі знищення декількох баз, пікетів чи нанесення прямих ударів ворогу. Вона поєднує та перехрещує усю кількість шляхів від тилу ворожої армії до всієї території, що відведена для забезпечення її військами, провіантом та набоями, через що стримувався рух джерела її сил та існування. Вона завдає їй удари безсилістю, голодом, роззброєнням та лишає її рятівних зв'язків. Це і є партизанська війна в повному розумінні цього слова».¹⁹⁸ Це визначення залишається актуальним й нині і стратегічно знаходить широке застосування проти агресора, який не використовує засобів масового ураження.

На початку XIX ст. поняття «мала війна» застосовується і в своєму традиційному значенні для позначення операцій регулярної армії, іноді як синонім «партизанської війни», і як позначення партизанської тактики: «партизани дією малої війни запалють мужністю корінних жителів, цих виснажених невеличких військовим деспотизмом Оттоманської ... якщо це справедливо, то причиною цього може служити недостатня увага до місцевих жителів-християн, яких захищаючи, належить їх самих озброїти і налаштувати на народну війну» пишуть автори журналу «Сын Отечества» в 1826 р. У XIX ст. в Росії публікується низка книг авторів з теорії «малої війни» – наприклад І. Гогель. «Правила малої війни» (Санкт-Петербург, 1818 р.), теорія малої війни була одним з розділів офіцерського іспиту.

Теоретичне обґрунтування партизанської бойової діяльності отримало поширення у науковій та військово-історичній літературі, яку сьогодні можна ствердно згрупувати в окремий специфічний тип письмового джерела. Враховуючи обсяг матеріалу використаного в написанні теоретичних праць, час їх написання та публікації, і особистий приклад та переживання автора, який став активним учасником подібної боротьби, такий джерельний історичний матеріал слід винести в окрему групу історичного джерела.

Серед подібних теоретичних творів варто назвати опубліковану 1858 р. працю генерал-майора Н. Голіцина «Про партизанські дії у великих розмірах, приведених до правильної системи та застосованих у дії армії загалом і російській зокрема»¹⁹⁹. В ній викладено питання

стратегії партизанської війни та захисту тилу від партизанських дій супротивника: « ... несомненно, что нам, принадлежит честь первого употребления партизанских действий в таких обширных размерах в связи с действиями армии и наибольшего участия в них партизанских отрядов как по числу, так и по их количеству и, наконец, направления этих действий к прямой истинной цели – на сообщения неприятеля ... ». Питання партизанської війни знайшли відображення також у теоретичних працях західних військових дослідників К. Клаузевіца²⁰⁰ та Г. Жоміні. У 1884 р. опубліковано теоретичну розробку В. Клембовського «Партизанські дії», яка отримала популярність та широке застосування в роки Громадянської війни у Росії на початку ХХ ст.

Політичні події історичної ваги в Росії в листопаді 1917 р. призвели до кардинальних змін в концептуальному підході до ведення збройної боротьби в тилу противника. На першому етапі радянського періоду розвиток теорії і практики спеціальних дій характеризувався наявністю двох підходів: класового і військово-професійного. В основу класового підходу до партизанської війни було покладено розуміння В. Леніним цієї форми збройної боротьби, викладене ним в 1906 році в роботі «Партизанська війна».²⁰¹ Характеризуючи партизанство як соціально-політичний прояв невдоволення населення, В. Ленін говорив: «Партизанські виступи не помста, а повноцінні військові дії. Вони мало схожі на авантюру, як набіги мисливських дружин в тилу ворожої армії під час затишшя на головному полі битви, несхожі на боротьбу дуелянтів і змовників. Партизанські дії бойових дружин ... безсумнівно пов'язані з настроєм мас найбільш явним чином. Партизанські дії бойових дружин безпосередньо готують бойових керівників мас. Партизанські дії бойових дружин тепер не тільки не є результатом зневіри у повстанні або неможливості повстання, а, навпаки, є необхідною складовою повстання, що відбувається».²⁰²

Військово-професійний підхід розвитку теорії та практики спеціальних дій висловлювався поглядами генералів і офіцерів старої армії, які перейшли на бік Червоної Армії. Суть його полягала у визнанні стратегічної важливості партизанських дій військ, необхідності централізованого управління партизанськими загонами, які діють в тилу противника, формування відповідних частин, що мають спеціальне озброєння та спорядження. В результаті в січні 1918 р. при оперативному відділі Народного комісаріату у військових справах було створено Центральний штаб партизанських загонів. Досвід партизанської боротьби знайшов відображення в «Польовому статуті РККА» 1918 р. у першій частині «Маневрена війна», де самостійним розділом були викладені вказівки з підготовки і ведення партизанських дій.²⁰³

У 1920–1930-ті рр. в СРСР продовжується розробка теорії диверсійно-партизанської війни. У доктрині М. Фрунзе застосовував термін мала війна як синонім партизанської війни. Досвід партизанської війни, накопичений в 1910–1920-і рр. російською армією був розвинений ра-

дянськими військовими теоретиками і покладений в основу військової доктрини. В умовах світової війни при постійній загрозі нападу партизанські формування могли зіграти велику роль у забезпеченні безпеки. До 1933 р. військові теоретики політичне керівництво СРСР були впевнені, що в майбутній війні з її маневреними операціями велика роль належатиме партизанським діям, для чого треба організувати і підготувати їх проведення в самому широкому масштабі. Організацією підготовки збройних сил країни до ведення партизанської війни, що широко розгорнулася в СРСР в 1922–1932 рр. займався М. Фрунзе.

Для можливості такої війни та її успіху, за свідченнями військових теоретиків на яких будував військову доктрину М. Фрунзе, в першу чергу необхідна низка таких факторів як соціально-політичні, економічні, військові, технічні та природньо-географічні. Ці фактори за своєю суттю діляться на об'єктивні та суб'єктивні, що залежать від складу партизанського з'єднання, ступеню його підготовки та оснашеності, якості органів керівництва партизанськими силами. Політична обстановка є ключовим фактором у виникненні й розгортанні партизанської війни. Сутність політичної ситуації полягає у відношенні населення до партизан та супротивника, у можливості народу брати участь у боротьбі з ворогом та наданні допомоги партизанам. Лави партизан поповнювали лише представники лояльного народу. Дезорганізація тилу супротивника, як свідчать теоретичні розробки, стала головним завданням радянських партизанів в період 1941–1945 рр. Другої світової війни.

В липні 1921 р. була опублікована стаття М. Фрунзе «Единая военная доктрина и Красная Армия». У ній автор підкреслював важливе значення організації оборони країни шляхом підготовки до ведення партизанської війни: «... если государство уделит этому достаточно серьезное внимание, если подготовка этой «малой войны» будет проводиться систематически и планомерно, то и этим путем можно создать для армии противника такую обстановку, в которой при всех своих технических преимуществах они окажутся бессильными перед сравнительно плохо вооруженным, но полным инициативы, смелым и решительным противником ...».²⁰⁴

Обов'язковою умовою успіху «малої війни» на думку М. Фрунзе була завчасна розробка її плану та створення передумов забезпечують успіх її широкого розвитку. В її основу було покладено ленінська думка про те, що «партизанські виступи не помста, а військові дії» і доктрина М. Фрунзе. Він сформулював норми і умови ведення партизанської війни: «... способы и формы ведения войны не всегда одинаковы. Они меняются в зависимости от условий развития и прежде всего от развития производства. Военная тактика в первую очередь зависит от уровня военной техники. Второе средство борьбы с техническим превосходством армии противника мы видим в подготовке партизанской войны на территориях возможных театров военных действий. Но обязательным условием плодотворности идеи малой войны является, повторяю, забла-

говременная разработка ее плана и создание всех данных, обеспечивающих ее широкое развитие. Отсюда задачей нашего Генерального Штаба должна стать разработка идеи малой войны ...».²⁰⁵

У 1931 р М. Дробов написав книгу «Мала війна: партизанство і диверсії», де узагальнив думки військово-політичного керівництва країни про методи ведення малої війни. З іншого боку при створенні своєї книги він використав роботи теоретиків цієї тактики І. Вуїча «Мала війна»²⁰⁶, В. Балки «Тактика», Ф. Гершельмана «Партизанська війна»²⁰⁷, В. Клембовського «Партизанські дії», роботи Д. Давидова.

Своє бачення партизанських дій Ф. Гершельман пояснив у своїй теоретичній розробці в розділі «О партизанских действиях кавалерии»: «... причину этому надобно искать не в том, что этот вид боевой службы кавалерии есть нечто новое, но скорее в том, что он приобретает в наше время лишь большее относительное значение. Мы, в свою очередь, отвергаем и самую возможность какой бы то ни было системы партизанских действий, потому, во-первых, что та или другая форма партизанских действий, характер партизанской войны вполне будет зависеть в каждом случае от той обстановки, в которой ведется война, а стало быть тут общей системы и быть не может. Нам кажется, что системы Давыдова и князя Голицына отвечают лишь частному случаю, может быть, одной известной обстановке, но далеко не всем, и ближе всего отвечают обстановке Отечественной войны, которая и послужила главным основанием для исследований.

Во-вторых, вообще говоря, партизанские действия, как всякие действия в тылу противника, слишком чувствительны к влиянию ближайшей окружающей их обстановки. В силу всего этого нам кажется невозможным установить раз навсегда для партизанских действий какую-либо систему действий.

Партизанская война имеет главной целью: парализовать все жизненные отправления неприятельской армии, т.е. лишить ее средств для продолжения военных действий, истребляя самый источник жизни и силы неприятельской армии.

Малая война имеет с главными операциями только тактическую связь, тогда как партизанские действия имеют с главными операциями армии связь стратегическую. Партизанские действия имеют чисто стратегическое значение.

Народная война составляет средство вполне самостоятельное, совсем отдельное от партизанской войны. Два эти средства могут существовать рядом, могут находиться в связи одно с другим, – тем не менее, они никогда не сливаются, и каждое из них, все-таки, всегда останется вполне самостоятельным, не похожим на другое ...».²⁰⁸

Автор у своїй теоретичній розвідці чітко розмежує два види «малої війни» – партизанська війна та народна війна. Партизанська війна характеризується підготовкою необхідних військових кадрів та матеріальних ресурсів для виконання поставлених завдань. Партизан-

ська війна має стратегічне значення для ходу воєнних дій та перемоги і направлена на паралізацію ворожої армії у власному тилу, знищуючи життєве джерело забезпечення ворожої армії.

Розвинув теорію партизанської війни В. Клембовський визначивши детальний опис форм діяльності партизана, структури та тактичних завдань партизанських формувань: «... партизанами називаються легкіє отряды, бросившие связь с армией на более или менее продолжительное время и направленные на фланги и тыл противника с целью нанесения ему там возможно большего материального и нравственного ущерба. Затрудняя жизненные и боевые отправления неприятельской армии, т. е. поселяя беспорядок и замешательство на ее сообщениях, прекращая подвоз запасов с тыла, пресекая связь между отдельно действующими частями и вынуждая противника к выделению значительных сил для противодействия, партизаны могут оказать этим большое влияние на исход главных операций.

Отличительной черной партизанских действий служит полная самостоятельность начальников партизанских отрядов. Попутно с разрешением поставленной ему задачи партизан не только может, но и должен пользоваться каждым случаем нанесения вреда противнику всеми зависящими от него мерами. Нанесение непосредственного вреда неприятелю – таков существенный признак партизанских действий ...».

Автор характеризує партизанську війну виокремлюючи малу та народну. Малою війною теоретик визначає рейдові та диверсійні бойові дії з повним забезпеченням партизан необхідним спорядженням для виконання конкретної операції. Народною є війна, що ведеться населенням без дотримання будь-яких правил та теорій військових дій. Інколи називає подібні народні формування бандою, що не підпорядковується жодному керівництву.

«Отличия партизанской войны от малой и народной:

1. Малая война обнимает ряд частных действий, подчиненных известным правилам (прикрыть транспорт, произвести фуражировку). Исполнитель не имеет права уклоняться от данного поручения даже для попутного достижения цели, кажущейся ему более важной. Совокупность действий партизанов составляет в руках главнокомандующего, хотя и второстепенное, однако немаловажное средство для достижения конечной цели операций, и не может быть причислена к малой войне; последняя относится к первой, как часть к целому ... связь, которая должна существовать между партизанскими действиями и операциями армии.

2. Есть еще одно важное отличие между малой войной и партизанскими действиями: первая обнимает в равной степени наступление и упорную оборону. Отличительной же чертой партизанских действий служит их, почти исключительно, наступательный характер. Если же надежды на победу нет, партизан, не принимая боя, поспешно отступает, стараясь отделаться от преследования противника.

3. Существенное отличие партизанской войны от народной: народная война, в противоположность партизанской, не подчиняется никаким правилам и ведется населением на свой страх и риск, без всякой связи с действиями армии.

4. Партизан – свободная птица; член же народной банды прикован к своему родному месту, защищает свой очаг и требует от него удаления от последнего – невозможно ...».

Військовий теоретик В. Клембовський формулює конкретні форми народної боротьби на основі партизанської діяльності. Базовою умовою успіху такого виду боротьби є підтримка населенням діючої армії та умов в яких поставлені завдання повинні бути виконані.

«Партизанские действия могут быть применены в двух различных формах:

1) Отдельные, периодические наезды на тыл противника сравнительно сильных отрядов, могущих достигнуть в короткое время решительных результатов – такова первая форма выполнения партизанских действий, которую можно назвать набегами.

2) Вторая форма выполнения партизанских действий, которую можно назвать поисками: мелкие партии, надолго впивающиеся в сообщения противника и медленно, но беспрерывно высасывающие его кровь и жизненные соки.

Применение той или другой формы развития партизанских действий зависит, во-первых, от отношения населения к нашим войскам, а во-вторых, от времени, предоставленного партизану для достижения известной цели. Военная история дает много примеров более грандиозных набегов, как по силе отрядов, так и по важности достигнутых результатов ...».²⁰⁹

Теорія партизанських дій отримує подальший розвиток з урахуванням досвіду «червоного і білого партизанства», аналізу зарубіжних теоретичних розробок. У цьому плані становить інтерес нарис П. Каратигіна «Партизанство. Начальный опыт тактического исследования», виданий у Харкові в 1924 р.²¹⁰ У подальшому комбриг П. Каратигін, заступник начальника розвідвідділу Українського військового округу, продовжив роботу в обраному напрямку. Відзначаючи, що розробками інструкцій про партизанських діях активно займаються французи і поляки, комбриг приходять до думки, що в століття машинізації армії перед партизанськими діями відкриваються нові горизонти, а це викликає до життя нову тактику. Він зазначає: «Это будет тактика, построенная на определенных моментах, вполне приемлемая и для регулярных войск ...

... борьба с тылом – дело партизан, независимо от их типа. Не надо удивляться, если в будущем цели операций будут определяться по рубежам тыла, и это будет вполне естественным, когда чрезмерное развитие техники придает войне характер состязания тылов через последнее армий фронтов ...

... партизаны, как разрушители тыла, займут свое должное место в будущих войнах. Борьба эта должна принять организованный характер и иметь полную связь с операциями армии... Партизаны, как самостоятельно действующая сила, являются вспомогательным средством борьбы; партизанство же, планомерно организованное, особенно при наличии армии, является уже могучей силой, является частью той же армии, действующей на наивыгоднейших направлениях ...».

Особлива ж заслуга П. Каратигіна полягає в тому, що він, відштовхуючись від попередніх досліджень, простеживши процес наведення червоних партизанських загонів в регулярну армію в період 1920-х рр. і можливість переходу останніх до партизанських дій, прийшов до висновку про те, що поняття «партизани» треба розуміти ширше і розглядати не як випадковий і переважно народний прийом боротьби, а як характерне соціальне явище, що має свої закономірності розвитку.

Військовий теоретик, заступник головного керівника військових академій РСЧА по стратегії А. Свечін, у своїй роботі «Стратегія», що вийшла друком в 1927 р, визнавав, що партизанство має, безумовно, широку перспективу і може надати чималий вплив на шальки терезів майбутньої війни.²¹¹ Зараховуючи партизан в збройні сили держави, автор відділяв їх від регулярної армії, ставлячи на провідне місце ставлення збройних сил до виконавчої влади держави: «Регулярные войска являются беспрекословными исполнителями приказов исполнительный власти. Положение партизан можно охарактеризовать понятием попутчика». Теоретик стверджував, що «за последнее столетие роль партизан уменьшилась до самых скромных размеров потому, что всеобщая воинская повинность оставляла ничтожный материал для вербовки партизанских отрядов». Іншими словами, класовість і національний характер партизанства не могли служити підставою для зменшення його до самих скромних розмірів. А. Свечін у своїй роботі зазначав, що зі зменшенням чисельності регулярних військ, зростанням їх професіоналізму зростає роль партизан. Було б великою помилкою, переоцінюючи можливості та значення партизан, послаблювати увагу до підготовки організованої збройної сили. Тим більше було б великою помилкою, на його думку, забувати, що у війні з загостренням класових та національних протиріч партизани можуть стати небезпечними. «Все, что есть ценного в их рядах, необходимо возможно скорее охватить рамками регулярной организации».

Спираючись на теорії попередників, М. Дробов під малою війною розумів бойові дії на території, контрольованій противником у двох формах: партизанство і диверсії. Партизанство ділив на партизанство-повстанство і партизанство військового типу. Диверсії класифікував на економічні, політичні, військові та терористичні та вважав, що мала війна є перехідним етапом (підготовкою) до широкомасштабної війни. Теоретик військової партизанської тактики М. Дробов вважає, що «малу війну можна ... визначити як імпрізовані активні дії невеликих (порівняно

з регулярною армією) загонів, організованих населенням, армією, урядом або партією в особливому для кожного випадку (району) типу для нанесення своєму супротивникові безпосереднього матеріального чи іншого збитку усюди, де це можливо, і всіма доступними їм засобами».²¹²

Проблематика і вироблення шляхів реалізації партизанської боротьби в тилу німецьких військ в роки Другої світової війни знайшла відображення у багатьох працях дослідників, з яких можна навести такі оцінки: «Історія воєн не знає жодного прикладу, коли партизанський рух відіграв би таку роль, яку він зіграв в останній світовій війні, – змушений визнати колишній генерал-полковник гітлерівської армії Л. Рендулич. – За своїми розмірами він став зовсім новим у військовому мистецтві. З того колосального впливу, яке він зробив на фронтові війська, на проблеми постачання, роботу тилу і управління в окупованих районах, він став частиною поняття тотальної війни».²¹³

Генерал німецької армії Г. Гудеріан, який обіймав посади командувача 2-ї танкової групи, а потім начальника Генерального штабу сухопутних військ Німеччини, свідчить, що «у міру того, як війна набувала затяжного характеру, а бої на фронті ставали все більш наполегливими, партизанська війна стала справжнім бичем, сильно впливаючи на моральний дух фронтових солдатів».²¹⁴

Цю тезу підтверджують і англійські дослідники Ч. Діксон і О. Гейльбрунн: «Втрати, яких зазнала німецька армія від малої партизанської війни, не можна визначити тільки кількістю вбитих і поранених, кількістю знищених набоїв і складів. До цього слід додати втрату німецькою армією боєздатності та ударної сили, значення якої важко оцінити в цифрах».²¹⁵

Ще більш яскраво характеризує важливість партизанщини Дж. Фуллер на сторінках книги «Друга світова війна 1939–1945 рр.»: «У Росії партизани, число яких постійно зростало, вселяли жах у серця німецьких солдатів, розкидалих по нескінченній лінії. На величезних просторах, через які проходили комунікації, партизанські загони грали таку ж роль, як і зграї підводних човнів в Атлантичному океані».²¹⁶ Тактика партизанської боротьби є складовою частиною військового мистецтва, що охоплює теорію й практику підготовки та ведення бойових дій окремими частинами та підрозділами різноманітних видів збройних сил та родів військ. У партизанській боротьбі відсутня більшість елементів загальновійськового бою, а загальновійськова тактика взагалі неприпустима. Партизанська тактика витікає з переваги супротивника у силах і засобах. Тож, щоб не бути передчасно розгромленими партизани застосовують саме таку тактику, яка в незалежності від чисельності та сили супротивника сприятиме здійсненню стратегічних замислів вільного руху.

З позицій соціальної революції формулює партизанський тип військової діяльності Е. Че Гевара: «З одного боку – групка гнобителів і їх слуга в особі регулярної армії, добре оснащеної та дисциплінованої,

яка до того ж у багатьох випадках може розраховувати на іноземну допомогу, а також невеликі бюрократичні групи, які перебувають на службі цієї групки гнобителів. З іншого боку – населення тієї чи іншої країни, або району. Важливо підкреслити, що партизанська боротьба – це боротьба мас, народна боротьба. Партизанський загін, як озброєне ядро, є бойовим авангардом народу, його головною силою є те, що він спирається на населення».²¹⁷

У 1966 р. П. Судоплатов, один з керівників служб безпеки СРСР, опублікував працю мемуарного характеру «Разведка и Кремль».²¹⁸ У спогадах безпосередній учасник подій партизанського руху розкриває процес організації диверсійної роботи на початковому етапі війни 1941 р. Була створена Особлива група для здійснення розвідувально-диверсійної роботи, в тому числі в найближчому прифронтовому ворожому тилу. У жовтні 1941 р. замість неї було створено самостійний 2-й відділ НКВС СРСР. П. Судоплатов з цього приводу у своїй книзі писав: «В первый же день войны мне было поручено возглавить всю разведывательно-диверсионную работу в тылу германской армии по линии советских органов госбезопасности. Для этого в НКВД было сформировано специальное подразделение – Особая группа при наркомате внутренних дел.

Приказом по наркомату мое назначение начальником группы было оформлено 5 июля 1941 г. Моими заместителями были Эйтингон, Мельников, Какучая. Начальниками ведущих направлений по борьбе с немецкими вооруженными силами, вторгшимися в Прибалтику, Белоруссию и на Украину, стали Серебрянский, Маклярский, Дроздов, Гудимович, Орлов, Киселев, Масся, Лебедев, Тимашков, Мордвинов. Начальники всех служб и подразделений НКВД приказом по наркомату были обязаны оказывать Особой группе содействие людьми, техникой, вооружением для развертывания разведывательно-диверсионной работы в ближних и дальних тылах немецких войск.

Главными задачами Особой группы были: ведение разведопераций против Германии и ее сателлитов, организация партизанской войны, создание агентурной сети на территориях, находившихся под немецкой оккупацией, руководство специальными радиограммами с немецкой разведкой с целью дезинформации противника».

П. Судоплатов автор багатьох спогадів присвячених підпільній та розвідувально-диверсійній діяльності. Зокрема, «Специальные задания» опублікована у США в 1996 р., «Последние годы правления Сталина» видана в № 17 журналу «Огонек» у 1994 р., низка мемуарних нарисів. Інформативність залишеної літературної спадщини П. Судоплатова має велике значення з точки зору безпосереднього учасника та організатора розвідувально-диверсійної діяльності. З перших вуст історик отримує можливість побачити безсистемність партизанського та підпільного рухів в перший рік війни, коли кожна структура радянської влади намагалася взяти ініціативу у власні руки шляхом створення агентурної

мережі в тилу ворога. Це і партійні структури, і органи НКВС та міліції, і військові представництва при фронтах радянської армії, і спонтанні народні виступи ґрунтовані на радянській пропаганді. Мемуарна спадщина П. Судоплатова розкриває прорахунки партійної влади та владну боротьбу за контроль над партизанським спротивом. Не дивлячись на значний інформативний потенціал зі спогади необхідно піддавати суворій критиці та аналізувати з урахуванням інших історичних джерел з історії Руху Опору в роки війни.

У 1961 р. в «Військовому видавництві» вийшла друком теоретична праця П. Вершигори під назвою «Військова творчість народних мас», присвячена формам партизанської та повстанської боротьби.²¹⁹ Цінність книги проявляється у ґрунтовному аналізі самого поняття «партизанщина» у розумінні від соціального спротиву до національного та визвольного рухів. Автор наводить приклади з історії не тільки військових партизанських дій, але й повстання рабів, бунти кріпосних та інші прояви «боротьби пролетаріату і селянства проти самодержавства». Хронологічно дослідження охоплює історичний процес до 1917 р. Його мемуари дають читачеві уявлення про народну військову творчість, про випадок та долю у житті простої людини проводячи паралелі з власним життєвим досвідом, який дав йому швидку військову кар'єру, три воєнних роки командування партизанською дивізією, генерал-майорство і нагородження зіркою Героя Радянського Союзу.

Завдяки освіті та професії П. Вершигори була пряма дорога в політпрацівники або кореспонденти – з кінця вересня 1941 р. він був призначений начальником бригади фронтних кореспондентів політвідділу 40-ї армії Південно-Західного фронту. За час війни він дуже багато фотографував війну залишивши безліч цінних фотоджерел партизанського життя. У березні 1942 р. з політвідділу він перейшов в розвідку (розвідвідділ штабу Брянського фронту), а в червні 1942 р. вже був у німецькому тилу, очоливши резидентуру штабу Брянського фронту в районі Брянська. П. Вершигора пояснив цю метаморфозу коротко: «І ось настав момент, коли потрібно було вибрати і собі місце на війні». В жовтні 1942 р. група П. Вершигори увійшла до складу партизанковпаківців і через два роки став і генералом, і комдивом, і Героєм Радянського Союзу.

Спогади П. Вершигори написані практично відразу після війни. Оскільки до війни він не був чужий літературній творчості (написав п'єсу, повість, кілька оповідань), йому не потрібен був літературний коректор. Це стало одним з достоїнств його мемуарів – гарна «жива» мова, здорова самоіронія, ясність і якість текстових матеріалів. Деколи ці спогади називають «документальною повістю», хоча доречніше назвати їх «художніми мемуарами».

Крім літературних достоїнств, книги П. Вершигори цінні як історичне джерело. По-перше, вони видані в короткий період «післявоєнної відлиги», коли з'являлися реалістичні, неприкрашені твори недавніх

фронтовиків («Зірка» Е. Казакевича, «В окопах Сталінграда» В. Некрасова та інші спогадів). У цих творах присутня «окопна правда», неупереджені оцінки, що характерно й мемуарам П. Вершигори. В його літературній спадщині прослідковуються основні недоліки партизанського руху – безплановість дій на першому етапі партизанської війни, некомпетентність окремих командирів, та багато іншого. Звичайно, це не сучасне науково-історичне дослідження з об'єктивним ставленням до фактів, але на ті часи твір був вельми відвертим. Така відвертість зробила ці спогади дуже популярними у читачів. Через партійну цензуру та народну зацікавленість творами, П. Вершигора був змушений переробити текст для перевидання. Згодом партизанський командир підготував до друку документально-історичні праці про його перебування у партизанських з'єднаннях С. Ковпака – «Люди з чистою совістю» та її частин «Карпатський рейд» і «Рейд на Сан і Віслу».²²⁰

Теоретичний та практичний досвід безпосередніх учасників Руху Опору в Україні в період 1941–1945 рр. Другої світової війни намагалися впровадити в військову доктрину СРСР у повоєнний період. В 1957 р. група командирів партизанських з'єднань та організаторів партизанської боротьби П. Вершигора, П. Брайко, С. Ковпак, М. Наумов, О. Сабуров, Т. Строкач, І. Старінов, О. Федоров та інші звернулися до М. Хрущова і Г. Жукова з запискою «О значении партизанской борьбы в условиях современной войны, о мероприятиях по использованию наших возможностей по организации партизанской борьбы в тылу врага и о некоторых мерах защиты нашего тыла от вражеской диверсии».²²¹ Цей історичний документ є важливим джерелом з історії партизанщини, містить практику минулого та прогностичні особливості перспективи розвитку військової науки. У цій записці містяться думки про осмислення досвіду минулих подій війни та недооцінку партизанських видів боротьби в сучасних умовах: «Несмотря на то, что уроки минувшей войны говорят о необходимости тщательной, всесторонней и заблаговременной подготовке к развертыванию партизанской борьбы, а также несмотря на то, что партизанское движение показало себя в войне как мощный оперативно-стратегический фактор, у нас в настоящее время почти ничего не делается для практической подготовки к широкому развертыванию партизанской борьбы в тылу противника в случае развязывания им новой мировой войны. У нас не разрабатывается теория партизанской борьбы, не обобщается в должной мере ценнейший опыт партизанского движения во время Великой Отечественной войны. У нас нет ни наставлений, ни пособий по организации и тактике партизанской борьбы». На це звернення від радянського керівництва реакції автори не отримали.

Дефініції партизанства як соціального явища присвятив свої ідеї й інший активний учасник партизанського руху в роки війни. У радянські часи вийшли друком теоретичні напрацювання І. Старінова.²²² Зокрема, цікавою для джерелознавця є праця «Мысли о партизанской

войне» у якій автор змальовує процес появи радянської концепції «малої війни», її занепад наприкінці 1930-х рр. та поступове відновлення в перші роки війни. У своїй праці І. Старінов піднімав проблемні питання з організації Руху Опору та його значення у перемозі над ворогом, що дає можливість зрозуміти підґрунтя проблем та перемог окремих партизанських формувань, окремих військових операцій і рейдів. Перш за все такі питання: загальні результати та ефективність партизанських загонів; взаємодія партизанів з радянською армією та тактика рейдів і їх основні завдання; значення дій партизан на ворожих комунікаціях; уроки з партизанського досвіду; спадковість партизанського виду збройної боротьби починаючи від Д. Давидова та М. Фрунзе; визначення необхідності дослідження та завчасної підготовки до партизанської війни в мирний час; значення сталінських репресій, а звідси й некомпетентності керівництва партизан в перші роки війни. Стратегічні прорахунки радянської влади на початку та впродовж війни: керівництво партизанськими діями необхідно координувати військовим керівництвом, а не партійним, відповідно партизанщина в роки війни мала би бути воєнізованим, а не народним рухом; нестабільність з керівництвом партизанського руху, поява та ліквідація партизанських штабів; використання уроків історії з питань партизанської діяльності радянської армії.

У своїх мемуарних працях автор намагається визначити причини великих втрат та малу ефективність партизанської війни у 1941–1942 р. радянський військовий фахівець з організації партизанських загонів у тилу ворога І. Старінов наголошує на таких помилках радянського керівництва загалом²²³: стратегічні помилки військового керівництва, у результаті яких бойові дії на території України тривали понад чотири роки; репресії, які привели до знищення професійних, добре навчених кадрів і розвалювання необхідних засобів оборони на випадок зовнішньої загрози за кілька років до війни; керівництво військовими діями партизан було доручено людині, що не мала військової та спеціальної підготовки; в тил ворога переправлялися невідповідно і слабо забезпечені формування; перед партизанськими загонами і з'єднаннями ставилися завдання, які могли бути вирішені тільки шляхом бойових зіткнень, що не відповідає головній тактиці партизанської війни; відсутнє планування діяльності партизанських сил, що пов'язано з некомпетентністю керівників штабів партизанського руху.

На думку автора усі стратегічні помилки радянської влади були результатом відмови від доктрини В. Леніна та М. Фрунзе, що полягала у підготовці партизанської війни заздалегідь ще до початку війни. Натомість керівництво СРСР обрало тактику «ведення війни на чужій території». 18 липня 1941 р. керівництво партизанської боротьби було доручено партійним органам, а в тилу ворога на підпільні партійні організації, що у стратегічному плані привело до відсторонення Генерального Штабу від керівництва партизанською війною та значними втратами їх у перший рік війни. ЦК ВКП(б) та місцеві партійні органи-

зації, не дивлячись на довоснні військово-теоретичні установки доктрини В. Леніна та М. Фрунзе про підготовку до партизанської війни на випадок ворожої агресії, взяли на себе нехарактерні їм функції військового управління війною в тилу ворога.

Аналіз мемуарної спадщини керівників та простих учасників партизанського та підпільного рухів дозволив виявити коло ключових проблем, що стояли перед радянським урядом з питань організації в перший рік та забезпечення ефективної діяльності в наступні роки війни. Особливо гостро, зауважують у спогадах автори, стало питання матеріального забезпечення, особливо координація шляхом налагодження постійного зв'язку з партизанськими загонами, підготовка та надання технічних засобів ведення бойової діяльності для конкретних операцій, пропагандо-агітаційна робота з місцевим населенням окупованих територій, та багато інших поточних та побутових питань. Достовірність мемуарної літератури підтверджується документальними джерелами з архівних фондів України.

Мемуаристика радянського Руху Опору в період 1941–1945 рр. Другої світової війни в історичній літературі досить багата. Тут варто згадати таких мемуаристів з їх спогадами, як С. Ковпак «От Путивля до Карпат»²²⁴, «Солдати Малої землі»²²⁵ і «Из дневника партизанских походов»²²⁶, як П. Вершигора «Люди с чистой совестью»²²⁷, «Военное творчество народных масс. Исторический очерк»²²⁸, «Партизанские рейды. Из истории партизанского движения в годы Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945 гг.»²²⁹, як С. Руднев «Дневник о карпатском рейде» і «Легендарный рейд»²³⁰, як В. Войцехович «Сто днів звитяг»²³¹, як Г. Базима «Слідами великого рейду»²³²; як Д. Бакрадзе «Кровью героїв»²³³; як М. Андросов «Хоробрі серця».²³⁴ Всі ці праці пов'язані між собою бойовими відносинами у партизанському формуванні С. Ковпака. Вони відмінні від інших творів літературною обробкою та оформленням характерним авторам П. Вершигорі та С. Ковпаку, що додає впевненості у критичному аналізі історичного писемного джерела.

Не менш інформативними та цікавими для історика-джерелознавця є праці кадрових військових, що були направлені для диверсійної роботи в тил ворога: Д. Медведєв «Сильные духом (Это было под Ровно)»²³⁵; О. Сабуров «За линией фронта. Партизанские записки»²³⁶, «Отвоєванная весна»²³⁷ і «Силы неисчислимы»²³⁸; О. Федоров «Подпольный обком действует»²³⁹; В. Бегма та Л. Кизя «Шляхи нескоренних»²⁴⁰, Л. Кизя «Правди не затьмарити»²⁴¹ і «Народні месники».²⁴² Спогади вказаних партизанських діячів мають значний потенціал для дослідника й мають характер історичного джерела.

Важливими є мемуарні праці партійних і військових керівників КП(б)У, УШПД, штабів та рад фронтів на території України: Т. Строкач «Наш позывной – свобода»²⁴³; П. Судоплатов «Разведка и Кремль»²⁴⁴; І. Старінов «А могло быть иначе»²⁴⁵, «Мины ждут своего часа»²⁴⁶,

«Пройди незримим»²⁴⁷, «Записки диверсанта»²⁴⁸, «Мины замедленного действия»²⁴⁹; М. Тимошенко «Партизанские будни. На защите родной земли».²⁵⁰ Спогади керівного складу партизанства просякнуті офіційною заідеологізованістю радянської влади та певною мірою націлені міфологізацію Руху Опору в роки війни. Це повинно бути проаналізовано сучасними істориками з позицій об'єктивності та методологічних вимог джерелознавчої науки.

Цікавими є спогади учасників партизанського руху та військових, що співпрацювали з ними: Л. Коробов «Фронт без флангов»²⁵¹, І. Бережний «Два рейда»²⁵² і «Записки разведчика»²⁵³, Л. Коробов «Малая земля»²⁵⁴, А. Верзохін «Самолеты летят к партизанам»²⁵⁵ та багатьох інших. Представники партизанських загонів та військові не були носіями офіційних ідеологічних кліше, що надає їх спогадам антропоцентричного характеру. Проте, під час джерелознавчого аналізу не варто забувати партійний контроль за друкованою продукцією в радянські роки.

В розглянутій мемуарній та теоретичній літературі радянський Рух Опору років війни розглядався як всенародна боротьба радянських громадян, що не підкорилися німецьким окупантам. Кожен радянський громадянин у своєму прагненні допомогти Червоній Армії швидше вигнати з Батьківщини окупантів йшов у партизани, а ті хто залишалися в містах і селах проводили підпільну боротьбу, або організовували забезпечення партизан (продовольство, медикаменти, зброя, боєприпаси, лікування). Так трактували партизанство не лише комуністичні ідеологи і вчені-історики, але й лідери партизанського руху 1941–1945 рр. (Д. Медведєв, І. Старінов, С. Ковпак, О. Федоров, П. Вершигора, С. Морозов, Є. Березняк). Інші думки з цього приводу сприймалися підступом і провокаціями буржуазного націоналізму, як, наприклад, оунівці в Україні, зелені брати в Прибалтиці та інші.

Повний ідеологічний контроль, який в різні роки мав різні рівні уваги, не зміг захистити авторів науково-теоретичних розробок з проблеми. Так, в кінці 1930-х рр. було сформульовано нову військову доктрину, а представників старих поступово усунуто або репресовано. Побоювання партизанства як засобу, за допомогою якого можна підірвати ситуацію державну і політичну систему спонукало Й. Сталіна ліквідувати партизанські кадри і згорнути підготовчі до партизанської боротьби заходи напередодні війни. У ті роки партизан інакше як бандитами в офіційних колах не називали. З лексики професіоналів зник термін «радянський диверсант». По закінченню війни мемуари та спогади керівних кадрів і простих партизан використовували переважно в ідеологічному плані для міфологізації окремих історичних сторінок Руху Опору в роки війни.

Підводячи підсумок, необхідно зауважити, що радянське партизанство та підпілля 1941–1945 рр. були доволі масовим явищем, що залишили значний масив документальних свідчень серед яких найпоширенішим є джерела особового походження. Джерела особового походження є гру-

пою історичних джерел, функцією яких є встановлення міжособистісної комунікації в еволюційному та екзистенціальному цілому і автокомунікації. Вони найбільш послідовно втілюють процес самоусвідомлення особистості й становлення міжособистісних відносин. До групи історичних джерел особового походження відносяться щоденники, приватне листування (епістолярні джерела), мемуари-автобіографії, мемуари – «сучасні історії», есеїстика, сповіді. Головним критерієм класифікації джерел особового походження є спрямованість встановлених ними комунікаційних зв'язків. Вони розглядаються в двох аспектах – джерела особового походження можна розділити на автокомунікативні (щоденники) й міжособистісної комунікації. До джерел, спрямованих на комунікацію у екзистенціальному цілому, відносяться щоденники й особисте листування. Але основна функція джерел особистого походження – встановлення другорядних соціальних зв'язків індивідуума в еволюційному цілому.

Друга група представлена джерелами з фіксованим адресатом (епістолярні джерела, мемуари-автобіографії, адресовані власним нащадкам мемуариста) і з невизначеним адресатом (мемуари – «сучасні історії», есеїстика, сповіді). Мемуарна література як джерело служить історичним матеріалом, документальним свідченням за умови критичного аналізу визначених для такого виду письмового історичного джерела. Джерелознавчій експертизі піддається з'ясування справжності мемуарного пам'ятника, його приналежність автору, якому він приписується, його достовірність. При вирішенні питання про достовірність мемуарів слід брати до уваги особливості автора мемуарів: пам'ять, увага, тип сприйняття, характер і умови праці, доступність до користування іншими офіційними джерелами в написанні праці. Під час аналізу пам'ятки необхідно враховувати допустимі помилки пам'яті мемуариста, стійкість її залежно від тривалості проміжку часу, що відокремлює момент вчинення або спостереження події її письмової фіксації, можливість коригування і поповнення інформацією з інших джерел. Загалом, мемуари представляють тип письмових історичних джерел, що несуть відомості не лише про конкретні події, а й відображає напрями громадської думки тієї чи іншої епохи. Разом з тим мемуарна література несе суб'єктивний характер, основним джерелом якої є пам'ять автора.

Глава 6. Інформативність досліджень з історії радянського Руху Опору в Україні як історичного джерела

Наукові дослідження радянського Руху Опору з плином часу та з використанням до їх написання джерельною базою представляють окрему групу письмових історичних джерел. Аналіз та з'ясування історичної інформативності такого джерела необхідно проводити з висвітленням та врахуванням особливостей радянської й закордонної історіографії періоду 1941–1945 рр. Другої світової війни. Наукові дослідження радянської доби представлені великою кількістю робіт: науково-дослідницьких, мемуарних, публіцистичних, художніх. Такі історичні джерела розкривають та обґрунтовують передумови, початок, хід, значення військових дій та конкретних бойових операцій на радянсько-німецькому фронті, масштаби антифашистської боротьби на окупованих німцями територіях, зародження і етапи діяльності партизансько-підпільного рухів, роль тилу в створенні передумов для розгрому противника, означення ресурсів СРСР, які спричинили його перемогу, патріотизм і героїзм людей на фронті та в тилу, значення перемоги над фашистсько-нацистськими силами у подальшому розвитку людства.

Радянській літературі як джерелу з історії війни властиві елементи тенденційності та ідеологічної ангажованості, що характерно й для історіографії інших держав-учасників війни. Радянська структура влади піддавала ідеологічному контролю літературу з історії війни, що робило її засобом партійної пропаганди та контролю за настроями мас. Але й сьогодні, коли зник контроль над наукою, історія війни постійно зазнає політичного впливу, що зумовлює більший інтерес та прискіпливу увагу до роботи з історичною літературою. Крім прямої історичної інформації з літератури можна отримати додатково свідчення про епоху, настрої в суспільстві, запит на дослідження.²⁵⁶

Загалом історіографія періоду 1941–1945 рр. Другої світової війни поділяється за територіальним принципом – історичні дослідження країн Західної Європи та США та наукове дослідження проблеми в країнах соціалістичного табору. В останній групі історичних досліджень можна умовно виокремити два періоди розвитку науково-публіцистичної літератури з проблеми дослідження: радянський (до другої половини 80-х рр. XX ст.) та пострадянський (з проголошення демократичного курсу в СРСР й дотепер). Така класифікація історіографії є цілком логічною та уживаною дослідниками М. Плетушковим та А. Якушевським.²⁵⁷

На відміну від західної, з її розмаїтістю поглядів, радянська історіографія першого періоду характеризується високим ступенем догматизму, цілісністю та єдністю поглядів. Найбільш масштабні дослідження періоду 1941–1945 рр. Другої світової війни підпорядковувалися ідеологічним і політичним детермінантам, інколи не враховуючи наявні документи і факти та виключаючи змагальний принцип дискусійності історичного дослідження. З поширенням протистояння двох конкурую-

чих світових систем історія Великої Вітчизняної війни ставала полем ідеологічної боротьби.

Кожен сплеск науково-дослідної уваги до теми війни пов'язаний з річницями її переможного завершення. Звеличення окремих успіхів у радянській історіографії зумовило появу «білих плям» про недоліки в підготовці країни до оборони, поразки і втрати в ході війни, проблеми в організації партизансько-підпільного руху. В результаті недослідженями, а подекуди й невідомими, залишилася велика кількість суперечливих і трагічних подій.

Ідеологічна заангажованість у висвітленні історії війни характерна для подій тих років у цілому та її окремих періодів, етапів, кампаній, битв і операцій. Тенденційним був підхід радянської історіографії до трактування втрат воюючих сторін. Однією з особливостей радянської історіографії була свідомо обмеженість джерельної бази. Більшість архівних матеріалів залишалися для дослідників закритими, зокрема документи вищих органів державного і військового керівництва, суперечливі питання.

Західні історики мали джерельну перевагу перед радянськими дослідниками. Вони могли вільно користуватися німецькими архівними матеріалами, які після війни опинилися в руках американців і згодом стали доступними дослідникам. Радянські історики отримували право часткового доступу до засекречених архівних матеріалів при розробці великих офіційних праць, як шеститомна «Історія Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу 1941–1945», при підготовці закритих робіт, призначених для вузького кола керівництва держави. Для широкого доступу залишалися переважно матеріали бойової діяльності радянських частин та з'єднань, партизансько-підпільний героїзм та пропаганда, злочини окупантів та наслідки війни.

Радянській історичній літературі була властива підготовка великої кількості колективних праць про війну в цілому та її окремих проблем. Зміст таких робіт визначався редакційними комісіями, до складу яких входили військові та партійні керівники, що обмежувало творчий пошук науковця. В результаті таких досліджень форма викладу виявлялася однотипною, а роботи були скоріше довідковим матеріалом, ніж історичними творами. Велика радянська мемуарна література про роки війни зазнала впливу шаблонності викладу матеріалу та тенденційності публікації, оскільки видавалися в першу чергу мемуари воєначальників. У мемуарах нерідко висвітлювалися події, в яких автори безпосередньо не брали участь, а отримували інформацію про події з підготовлених для них документів. У результаті мемуари майже не відрізнялися від колективних офіційних праць, маючи риси суб'єктивності.

У радянський період отримала поширення документальна література, ґрунтована на спогадах учасників війни, літературні записи яких робили письменники і журналісти. Проте, публіцисти нерідко прикрашали свої оповідання, тому в окремих документальних нарисах допус-

калися факти спотворення істини. Через це відношення до подібних видів наукової літератури має бути критичним та з використанням всього методологічного комплексу дослідження подібного типу історичних джерел.

З початку демократизації громадського життя в середині 1980-х рр. у СРСР та появою гласності відбуваються радикальні зміни у розвитку радянської історіографії Великої Вітчизняної війни, радикальне оновлення проблематики досліджень. З'явилася перспектива об'єктивного наукового пошуку з власного погляду на будь-які історичні проблеми, у тому числі на проблеми історії Другої світової війни. Позитивним явищем стало відкриття і вільний доступ до інформації багатьох раніше засекречених фондів в архівах, активна публікація документів в журналах і спеціальних виданнях.²⁵⁸ Продовжується публікація тематичних монографій, статей, збірок. З'явилися роботи, що розглядали суперечливі питання початкового періоду війни.²⁵⁹ Публікуються нові видання книг, присвячені окремим битвам, бойовому шляху деяких формувань та з'єднань, бойовій діяльності частин народного ополчення та Руху Опору, радянського тилу.²⁶⁰ В нових умовах історичного мислення виходять друком мемуари радянських військових, передруковувалися спогади полководців і воєначальників, праці присвячені діяльності оборонної промисловості та внеску радянських учених в створення озброєння і військової техніки.²⁶¹

З'являється перспектива дослідження «білих плям» історії періоду 1941–1945 рр. Другої світової війни. Зокрема, бойової діяльності радянських партизанських й підпільних загонів, складність взаємодії з населенням та інші.²⁶² Разом з розширенням тематики досліджень, вони стали мало доступними для масового читача з огляду на їх малі наклади. Крім того, спостерігається певна ідеологічна інерційність та політичне угодництво у дослідженні проблем періоду 1941–1945 рр. Другої світової війни.

У перші роки перебудовних процесів у суспільстві переважають видання публіцистичного характеру, мало з'являються нові фундаментальні наукові дослідження з історії війни та партизансько-підпільного руху. Характерними особливостями початку 1990-х рр. стали замовчування, спотворення, фактичні помилки, спрощення у сприйнятті історичних подій війни. Деякі роботи переходячи у площину публіцистики орієнтувалися на висвітлення в основному негативних явищ історії війни, спостерігалися тенденції до повного заперечення радянської історіографії та переваги здобутків західної при поверховому до неї ставленні.

Аналіз наукових праць з історії Другої світової та Великої Вітчизняної воєн як історичного джерела та використання у дослідженні отриманої інформації потребує зауваження, що закордонна історіографія визначеної тематики пройшла у своєму історичному розвитку декілька етапів і отримала на собі відбиток часу та творчих віянь. Вона характеризується наявністю різних наукових шкіл і течій, зростанням інтересу

до вивчення партизанської війни, різною глибиною дослідження і залученням нових історичних джерел. Така різноманітність пояснюється особливостями національної, політичної та ідеологічної приналежності істориків, тенденціями світового розвитку, запитом на дослідження теми і багатьма іншими чинниками.

Багато авторів-дослідників проблем війни з різних країн-учасниць прагнули продемонструвати успіхи своїх збройних сил та внесок країни в досягнення миру. Історики з незацікавлених країн у своїх дослідженнях обмежувалися загальним коротким оглядом війни, її зв'язком з іншими подіями того періоду. Історичні дослідження іноземних вчених з проблем Другої світової війни можна умовно поділити на декілька періодів. Наприклад, дослідник А. Якушевський виокремлює чотири етапи.²⁶³

Перший етап зарубіжної історичної науки з проблем війни охоплює літературу, яка публікувалася ще в роки радянсько-німецької війни і ставала своєрідним очевидцем подій. Цей часовий фактор впливає на жанровість та джерельну базу історичних досліджень. З'являються публіцистичні матеріали про війну та невеликі за обсягом роботи, що узагальнювали досвід воєнних дій, висвітлювали стан країн-учасниць та їх збройних сил, проблеми зовнішньої політики й міжнародного становища. Наукову літературу тих років можна теж поділити на дві групи, що відповідало ідеології супротивників. Представники цих груп дослідників намагалися представити ворожу країну передусім як агресивну державу, що готувалася до нападу на своїх сусідів.

Наступний період війни і затягування її розвитку на окупованій території привело до появи у Німеччині історичних праць. Такі історичні твори висвітлювали досвід і розчарування поступовим затягуванням збройного протистояння та перші враження військовослужбовців Вермахту від перебування на території СРСР. Дії німецьких військ проти Червоної Армії висвітлювалися як прояв високої військової майстерності військових Вермахту. Зверталася увага на швидке просування Вермахту і захоплення ними великих просторів, багатих природними ресурсами. Наводилося багато свідчень повсякденності радянського суспільства, примітивізму в їх житті, культурної та освітньої відсталості. Німецькі автори змальовували народи СРСР як неповноцінних, нездібних до ініціативних і творчих дій, приречених на залежність від розвинених націй світу. До подібних робіт, що видавалися воєнно-історичним відділом сухопутних військ та іншими відомствами Вермахту відносяться: «Бойові епізоди з походу проти Радянської Росії в 1941–1942 рр.: за описами фронтовиків», «Солдати Європи розповідають про Радянський Союз», «Бессарабія – Україна – Крим: звитязний похід німецьких й румунських військ» та інші.²⁶⁴ Такі роботи можна охарактеризувати як пропагандистська література, спрямована на підняття духу своєї армії та представлення противника і населення окупованих територій як слабкими і нездатними зорганізуватися на відсіч ворогові. Частина матеріа-

лів опублікованих у Німеччині в роки війни призначалася якраз для службового користування у військах на східному фронті. До цієї групи літератури відносилися також військово-географічні огляди СРСР очима свідків учасників і роботи по узагальненню досвіду збройної боротьби.

Інформативна направленість літератури, що публікувалася про радянсько-німецьку війну в країнах антигітлерівської коаліції в 1941–1945 роках, була антифашистською. У своїх роботах автори намагалися висвітлювати проблеми радянсько-німецької війни, прагнули задовольнити інтерес, який виник у населення країн антигітлерівської коаліції до СРСР після початку «східного походу» Вермахту. Такі роботи показували перспективи радянських збройних сил і можливості економіки СРСР, відношення радянського народу до влади, хід і результати військових дій, зміни в міжнародних відносинах.

Для закордонних публіцистів Радянський союз не мав однозначної оцінки. Так, журналісти М. Хіндус, Р. Лаутербах, А. Будує, Е. Уінтер, Дж. Сміт, А. Вільямс не обмежувалися зовнішніми фактами і характеристиками, а розглядали явища і процеси в їх історичній динаміці. Інші дослідники, як американці У. Керр, Г. Солсбері, Дж. Браун, англієць А. Верт, не приховували свого критичного ставлення до радянської повсякденної дійсності.

У роки війни в США, Англії, Канаді було опубліковано велику кількість книг, журнальних і газетних статей кореспондентів з питань радянсько-німецької війни. Низка американських авторів в роки війни спеціалізувалися на висвітленні воєнних дій на радянсько-німецькому фронті. Переважно вони були вихідцями з Росії, добре володіли російською мовою і користувалися в основному радянськими матеріалами. Писали вони як оглядові статті, так і більш широкі дослідження, в яких подавався аналіз дій військ обох сторін. Серед них «Останні дні Севастополя» Б. Воєтхова, «Наступ може зробити 1943 рік переможним» М. Вернера. Широкої популярності в США та Англії набули публікації царського офіцера С. Курнакова, що випустив в 1945 році книгу «Що робила Росія для перемоги».²⁶⁵

По закінченню війни в зарубіжній історіографії радянсько-німецької війни настав другий етап, що тривав до середини 80-х рр. ХХ ст. На напрям розвитку історичної літератури на цьому етапі вплинули два основні чинники – політичний і джерелознавчий. Дослідження проблем історії Другої світової війни стали фронтом холодної війни. Факт перемоги СРСР над нацистською Німеччиною став підтвердженням життєвої сили нового для світу суспільного устрою, що зміг у важких умовах мобілізувати людські та матеріальні ресурси для перемоги. Цей приклад вплинув на подальший розвиток наукового дослідження проблем війни і висвітлення ціни перемоги Радянського Союзу. Результати війни привели до зростання міжнародного авторитету, розширення сфери впливу Радянського союзу, що викликало протидію й намагання применшити значення його у світі.

На новому етапі зарубіжної історичної літератури джерельна база значно розширюється і стає більш доступною для дослідника. Окрім вказаних джерел дослідники залучають архівні документи і матеріали, що розкривають хід війни. Переважно зарубіжні дослідники мали доступ до джерел німецької сторони, а радянські документальні джерела залишалися для них закритими, що зумовлює об'єктивність представленого матеріалу. Вони могли користуватися лише офіційними ретельно провіреними радянськими публікаціями. З кінця 1950-х рр. з'явилися мемуари радянських військових, проте вони мало чим відрізнялися від офіційних публікацій та мали тенденційний характер. Така диспропорція у використанні джерельної бази привела до певної однобокості робіт про радянсько-німецьку війну, як в радянській науці так і в зарубіжному історичному середовищі.

Широкому використанню німецьких джерельних матеріалів у зарубіжній науковій літературі багато в чому сприяла воєнно-історична служба армії США, до рук якої в 1945 р. потрапило багато архівних матеріалів Німеччини. Про цей факт і самі матеріали пише дослідник А. Якушевський.²⁶⁶ У 1945 р. представник воєнно-історичної служби армії США запропонував німецьким військовополоненим генерал-фельдмаршалам В. Кейтелю, А. Кессельрінгу, адміралові К. Деніцу, генерал-полковникові А. Йодлю та іншим гітлерівським генералам написати власні міркування з низки оперативно-стратегічних питань Другої світової війни²⁶⁷. Такі спеціальні групи підготували роботи «Способи здійснення бойових дій росіянами в другій світовій війні», «Роль місцевості в російській кампанії», «Тактика частин і підрозділів в ході німецької кампанії в Росії» та інші. За завданням оперативного управління штабу армії США, генерал-лейтенант А. Хойзінгер провів дослідження «Східна кампанія 1941–1942 років: стратегічний огляд», яке пізніше активно використовували у штабах і військових навчальних закладах американської армії, а також при розробці мобілізаційних та інших військових документів.

За період 1945–1961 рр. німецькі генерали і офіцери на замовлення американських військових підготували більше 2,5 тисяч досліджень загальним обсягом понад 200 тисяч машинописних сторінок, найважливіші з яких видані як посібники для армії США. До їх числа відносяться матеріали за № 20–230 «Способи ведення бойових дій росіянами в другій світовій війні», № 20–231 «Бойові дії в умовах російських лісів і боліт», № 20–233 «Способи ведення німцями оборони при проривах російських військ», № 20–234 «Дії в умовах оточення: з досвіду німецьких військ в Росії», № 20–240 «Забезпечення безпеки тилових районів Вермахту в Росії: радянський другий фронт в тилу німецьких військ», № 20–242 «Управління пересуванням німецького танка в ході російської кампанії», № 20–290 «Роль місцевості в російській кампанії», № 20–291 «Вплив клімату на бойові дії в європейській частині Росії», № 10–292 «Ведення бойових дій у суворих умовах Півночі».²⁶⁸

На початку 1960-х рр. ці матеріали були розсекречені та передані до Національного архіву США у Вашингтоні, де вони стали важливою джерельною базою з проблем радянсько-німецької війни широкодоступною західним дослідникам. У 1979 році нью-йоркське видавництво «Арнопресс» опублікувало значну частину написаних німцями матеріалів під назвою «Друга світова війна: німецькі військові розробки» в 30-ти томах.²⁶⁹

Отже, з кінця 1945 р. у середовищі військових дослідників та теоретиків США з'явився прагматичний інтерес у дослідженні радянсько-німецької війни. Проте, значення здійснених колишніми військовими Вермахту розробок про радянсько-німецьку війну не обмежувалося пізнавально-практичним інтересом. Ці праці одночасно відігравали важливе методологічне та фундаментальне значення, на якому формувалися уявлення більшості західних істориків про події на радянсько-німецькому фронті. Намагаючись виправдатися гітлерівські генерали пояснювали поразку випадковими чинниками, безпосередньо не пов'язаними з їх власною діяльністю як військових керівників. Аналіз робіт західних авторів про радянсько-німецьку війну опублікованих в 50–70-ті роки ХХ ст., показав, що в них найбільша увага приділяється проблемам, які радянські історики зазвичай прагнули уникати – політика СРСР в попередні 1939–1942 роки, поразки Червоної Армії в початковий період війни 1941–1942 рр., причини великих втрат радянських військ, військова майстерність Вермахту на території радянських республік та спроби встановлення нового адміністративного порядку та устрою задля освоєння нових земель.

Третій етап, починається з середини 1980-х рр., в зарубіжній історіографії радянсько-німецької війни відрізняється від попередніх збільшенням можливостей у використанні і доступності радянських джерел, в тому числі раніше закритих, що певною мірою збалансувало подачу історичного матеріалу. Більше уваги радянській стороні з 1980-х рр. стала приділяти й наукова література про радянсько-німецьку війну, що згодом публікується у ФРН. Прикладом є видання управління військово-історичних досліджень Бундесверу 10-ти томної праці «Німецький Рейх і друга Світова війна». Її четвертий том присвячений підготовці та веденню радянсько-німецької війни до осені 1942 р., є дві спеціальні глави про СРСР написані на основі радянських відкритих джерел.²⁷⁰ Радянські джерела, що не були раніше в науковому обігу, використано в книзі «Війна Німеччини проти Радянського Союзу». Вона містить матеріали Центрального архіву Міністерства оборони Російської Федерації, Меморіального музею німецьких антифашистів (м. Красногорськ), Центрального музею збройних сил (Москва), інших російських музеїв і приватних колекцій.²⁷¹ Іншою особливістю третього етапу зарубіжної історіографії є збільшення інтересу до військового мистецтва та особливостей ведення воєнних дій збройними силами СРСР в радянсько-німецькій війні, усвідомлення масштабів битв. Для цього етапу характерна

зміна спрямованості історичної літератури про війну в європейських країнах колишньої соціалістичної співдружності, поява антирадянських тенденцій на фоні децентралізації та процесів перебудови і реформ в Радянському Союзі.

Цікавою рисою цього етапу розвитку зарубіжної історіографії стало поширення популярності у дослідників тези про превентивний характер війни Німеччини проти Радянського Союзу. Ще в 1960-ті роки найбільш авторитетні західні історики показали неправомочність цієї тези, запропонованої гітлерівцями відразу після початку війни. Активну позицію щодо цього питання проявив колишній радянський офіцер-розвідник В. Резун, що писав книги під псевдонімом В. Суворов. Він видав низку публікацій та книг, серед яких значне місце посідає праця «Криголам» опублікована в 1989–1990 роках у ФРН і Англії, а згодом у СРСР²⁷². В його книзі можна виявити багато цікавого матеріалу з доповіді «Підризна діяльність СРСР спрямована проти Німеччини» підготовленої Головним управлінням імперської безпеки Німеччини і 10 червня 1941 р. за підписом Р. Гейдриха представленої керівництву нацистської партії для виправдання фашистської агресії проти СРСР.

Підводячи підсумок аналізу тенденцій розвитку західної історіографії з історії Другої світової та Великої Вітчизняної воєн варто зазначити, що з розпадом СРСР і соціально-політичними змінами на території соціалістичного табору стало модним критикувати здобутки радянської історичної науки, історики часто використовують неперевірені або тенденційні історичні факти, роблять невиправдані та поспішні висновки. Проте більшість закордонних науковців США, Франції, Англії, прагнуть до зваженого, всебічного висвітлення подій війни. Спостерігається зменшення впливу колишніх гітлерівських генералів на події війни. Відкриття російських архівів вони використовують для розширення джерельної бази та об'єктивного висвітлення дій у війні радянської сторони. У цілому зарубіжна література про радянсько-німецьку війну вносить значний вклад в пізнання цього складного історичного явища. Вона дає змогу дослідникам позбавитися від упередженості, підпорядкування історії війни вимогам сучасної політичної ситуації, домагатися об'єктивності у висвітленні минулого, формує власне уявлення необхідності та обставин їх публікації і джерельну базу використану в написанні історичної роботи.

Підходячи до безпосереднього розгляду комплексу історичних праць з історії радянського Руху Опору на території України необхідно відзначити, що цій темі присвячена велика й різножанрова наукова, науково-популярна й мемуарна література. Публікації останніх років розкривають «білі плями» радянської історичної науки. Широке дослідження та використання у наукових історичних розвідках архівних і статистичних матеріалів, дослідження західних авторів, книги краєзнавців, спогади вітчизняних і німецьких учасників бойових дій дозволяють ліквідувати пробіли у вивченні діяльності радянського Руху Опору,

переглянути стереотипи та ідеологічні кліше. Історичні проблеми радянського партизансько-підпільно руху репрезентовані великим масивом наукової літератури, що виступають своєрідним історичним джерелом.

Боротьба, що розгорнулася в тилу, на території окупованій військами Німеччини, розглядалася істориками у спеціальних та узагальнюючих працях. Проте, узагальнюючі роботи з історичних джерельних проблем були явищем не частим, а в останні роки СРСР не публікувалися зовсім. Крім того, у науковій літературі розгорнулася дискусія щодо визначення універсальної періодизації розвитку історичної проблематики і появи досліджень радянського Руху Опору.

Перші роботи з історії радянського партизанського руху з'явилися ще в роки воєнних дій на території України. Вони формувалися під впливом партійних оцінок керівників радянської держави, партійних і радянських діячів, а також керівників партизанського руху (П. Пономаренко, Т. Строкача, Д. Попова, І. Бойцова, Р. Сидельського та інших).²⁷³ Різноманітні історичні праці – статті, брошури, книги років війни були призначені для проведення пропагандистських заходів. У них розкривалися характер партизанського руху, причини його швидкого поширення, масовий героїзм народних бійців, наводилися перші успіхи і результати бойової й диверсійної діяльності. Вони розраховані були на покращення морального настрою населення СРСР та налаштування на боротьбу з ворогом, сприяння поширенню досвіду партизанського та підпільного рухів. Роботи цього періоду торкалися аспектів партизанської боротьби в тилу ворога, але їм були властиві публіцистичність, відсутність науково-довідкового апарату, вузькість джерельної бази. Дослідження проводилися головним чином на регіональному рівні. У центральних і місцевих періодичних виданнях з'являється низка публікацій про окремі епізоди партизанської боротьби та спогади про подвиги її учасників. Зрозуміло, що глибокого аналізу подій вони не мали, а проблеми історіографії і джерелознавства авторів-практиків майже не цікавили.

Початок більш ґрунтовного наукового дослідження історії партизанського руху було покладено в перші післявоєнні десятиліття. Більшість робіт створювалася безпосередніми учасниками боротьби з ворогом на окупованих територіях: Ф. Аржановим, І. Виноградовим, А. Залеським, В. Андріановим, К. Карицьким, Т. Лесняком, С. Караваєвим та іншими. Особливе місце належить монографії Л. Бичкова, що була першою спробою узагальнити інформацію про партизанський рух на всій території СРСР.²⁷⁴

Наукові історичні роботи, що вийшли друком у 1950–60-х рр., достатньо широко визначали характер і форми діяльність партизан. Під впливом підсумків ХХ з'їзду КПРС була зроблена спроба подолати догматичні підходи у висвітленні подій війни, окремо малої війни. Розширення джерельної бази дозволило застосовувати критико-аналітичний підхід у розробці проблеми. У науковий обіг введено багато

документів місцевих і центральних архівів, що значно вплинуло на якість історичних праць. Поряд з позитивними змінами, в цей період були допущені нові ідеологічні перекоси у висвітленні війни, замість одних стереотипів і кліше з'явилися нові. Для робіт цього періоду були притаманними вибірковість фактичного матеріалу, ідеологічна спрямованість, що відповідала політичним нормам і установкам радянської науки. Деякі аспекти замовчувалися: складність в організації Руху Опору, властивого йому елемента «стихійності», взаємини партизанів з місцевим населенням, проблеми побуту та дозвілля.

Нові тенденції життєдіяльності суспільства відобразилися на нових умовах історичної науки і зумовили особливості розвитку історичних розвідок. Більшість досліджень цього часу вирізнялися стислістю й більше нагадували бібліографічні огляди. Проте, саме на кінець 1950-х і початок 1960-х рр. припадають перші спроби наукового дослідження історії партизанського руху, як явища й діяльності Руху Опору насамперед України. Часто наукові праці цього періоду пов'язані з полемікою із закордонними дослідниками і викриттям явища українського націоналістичного Руху Опору. Також опубліковано низку статей присвячених критиці західноєвропейської й американської історіографії партизанського руху на території СРСР у період 1941–1945 рр. Другої світової війни, серед яких зокрема статі А. Курносова. Історичні праці з дослідження проблем партизанського руху проаналізовано в спеціальному розділі шеститомної «Истории Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941–1945», який носить переважно описовий характер.²⁷⁵

Цьому періоду радянської історичної науки характерний суперечливий розвиток. У методологічному плані стався відхід від концепцій шеститомної історії війни у висвітленні недоліків, прорахунків, допущених керівництвом країни у бік помпезності та «приглажденості» при описі подій. Наприкінці 1960-х – початку 1970-х рр. тема історії радянського Руху Опору отримала продовження у фундаментальних дослідженнях Н. Макарова і Т. Логунової про підпільну й партизанську боротьбу в центральних і західних областях Росії. Дослідником В. Грідньовим була докладно, із залученням значної кількості джерел, проаналізовано спротив селянства у боротьбі проти загарбників. Історія й історіографія партизанського руху висвітлена у 12-томній «Истории Второй Мировой войны», підготовленої колективом Інституту історії СРСР Академії наук СРСР та іншими науковими установами.²⁷⁶ Проблеми опору радянського народу окупантам розглядаються в шести томах, з оцінками властивими попереднім періодам радянської історіографії, основна увага зосереджена на успіхах і досягненнях радянських партизанів і підпільників.

На початку 1970-х рр. активізувалася розробка властиво історичних проблем. Опубліковані роботи торкалися історії партизанського руху в цілому, а також Руху Опору України й Литви. Підвищений інтерес до питань України й Литви є закономірним й викликаний необхідністю

наукової та ідеологічної полеміки радянських істориків із закордонними авторами. Вони виступали апологетами націоналістичних формувань Руху Опору, що боролися проти гітлерівців та радянських партизанів і регулярних частин Червоної Армії. У 1970-ті роки полеміка із закордонними істориками Західної Європи й США займала в історіографії Руху Опору досить помітне місце, проте вона характеризується більше як ідеологічне та політичне протистояння (А. Іванов, Б. Марушкін, А. Юденков та інші). Серед важливих робіт цього періоду, присвячених вивченню партизанського руху, глибиною джерельної бази й докладністю їх аналізу виділяються статті Т. Логунової, В. Єр'оміна, С. Криженко, Ю. Петрова та інших.²⁷⁷

У 1970-тих роках виходять друком історичні праці, присвячені партизанській тематиці в окремих областях СРСР, дослідження виходять на регіональний рівень. Зокрема, питання історії радянського Руху Опору знайшли також висвітлення в колективній науковій праці «Война в тылу врага. О некоторых проблемах истории советского партизанского движения в годы Великой Отечественной войны».²⁷⁸ Автори монографії зосередили увагу не на аналізі накопичених наукових праць, а на полеміці із закордонними істориками, концепції яких не відповідали прийнятним в СРСР. Крім боротьби з «буржуазними фальсифікаціями», авторський колектив ставив перед собою мету викрити «пекінських теоретиків» партизанської війни – книга вийшла в період, коли радянсько-китайські відносини значно погіршилися і подібні ідеологічні випадки виглядали цілком закономірними. Так, історичні розвідки несуть на собі вплив зовнішніх стосунків держави, ідеологічні напрями розвитку політики держави.

Розділ з історії партизанського руху увійшов до складу колективної монографії «Очерки советской военной историографии», підготовленої у 1974 році колективом радянських істориків (А. Бабіним, В. Бистровим, П. Жиліним та іншими). Помітну роль у розкритті питань історії й історіографії партизанського руху зіграли статті Н. Азяського. У його роботах прослідковано еволюцію і основні тенденції досліджень проблем Руху Опору, особливості підходу істориків до проблеми в період війни, перше післявоєнне десятиліття й більш пізні періоди.²⁷⁹

Вище згадані дослідники робили спроби встановити періодизацію вивчення партизанського та підпільного руху. Зокрема, виділяли три етапи: перший – роки війни, другий – перше післявоєнне десятиліття (1946 – середина 1950-х рр.), третій – друга половина 1950-х рр. до часу написання авторами своїх праць.²⁸⁰ У 1970-ті роки низка учених у своїх роботах звертається до вивчення беззбройної боротьби радянського народу проти окупантів (саботаж, допомога партизанам та інше) у зв'язку з чим виникло питання включення цих подій в поняття «партизанська війна» або використання поняття «партизанський рух». Досить дискусійним стало питання співвідношення термінів «партизанська боротьба» і «всенародна боротьба».²⁸¹ У складних заідеологізованих

умовах радянської історичної науки факт наукової дискусії свідчив про активізацію наукового пошуку, прагнення дослідників до глибинного висвітлення історії Руху Опору в нових аспектах.

Протягом зазначених періодів активно публікуються мемуари учасників партизанського руху, метою яких була пропаганда переможного радянського укладу та ідеологічне виховання суспільства в післявоєнний період. Щодо аналізу комплексу наукових робіт з історії партизанського руху, то тут значним досягненням стала монографія Т. Логунової. Автор у комплексі робить спробу періодизації історіографії партизанського руху, розкриває основні напрями в історичному дослідженні проблеми, намагається вирішити дискусійні моменти теоретичного порядку з історії партизанського руху, робить наголос на малодосліджених аспектах боротьби на окупованих німцями територіях. Не заперечуючи попередньої періодизації, авторка висловила сумнів у необхідності виділяти в «самостійний історіографічний період» роки війни. Вона справедливо вказувала, що роботи опубліковані в той час, швидше є історичним джерелом, ніж дослідженням. На думку Т. Логунової, визначальним стало рішення XX з'їзду КПРС і святкування 20-річчя Перемоги, що активізувало увагу вчених до партизанської тематики. Позитивно оцінюючи досягнення радянської науки у вивченні історії партизанської боротьби, Т. Логунова вказує проблеми, недостатньо висвітлені у ті періоди.²⁸² Подібні комплексні підходи до аналізу дослідження проблеми цілком придатні до застосування у регіональному вивченні історії Руху Опору.

Подальше розкриття питання історіографії партизанського руху одержали в роботі Ф. Каревського, де автор запропонував свою періодизацію вивчення партизанського руху. На відміну від Т. Логунової, він вважає, що 1941–1945 рр. Другої світової війни все-таки варто виділити в особливий самостійний етап історіографії. При цьому автор не заперечував прикладного характеру літератури того часу й обмеженості бази історичних джерел, якими користувалися автори. Торкаючись недосліджених питань у вивченні історії радянського партизанського руху періоду 1941–1945 рр. Другої світової війни, він вказав на недостатнє висвітлення проблем взаємодії партизан з регулярними частинами Червоної Армії. Подальшої розробки, за його переконанням, вимагала також періодизація партизанського руху.²⁸³ Цілком традиційним для радянського періоду є також дослідження А. Мусаєва, присвячене висвітленню у науковій літературі керівної ролі Комуністичної партії в організації партизанської й підпільної боротьби.²⁸⁴

У другій половині 1980-х – початку 1990-х роках спостерігається деяке ослаблення інтересу до партизанської тематики досліджень. Автори масштабних робіт і окремих невеликих публікацій у періодичних виданнях концентрували свою увагу не на глибокому аналізі дій партизанських формувань у тилу ворога, а на традиційній героїці боротьби із загарбниками, що принизило їх наукову цінність. У 1990-ті рр.,

з ослабленням ідеологічного тиску в науці й можливістю ознайомлення з новими джерелами, дослідники отримали змогу висвітлити багато нових аспектів історії партизанського руху й суміжних з нею проблем. Тут виступають цікавими роботи Н. Козлова, присвячені суспільній свідомості громадян СРСР у період війни. Успіхи й невдачі радянського Руху Опору залежали від ставлення до нього населення та його свідомості. Характеристика радянської військової пропаганди, що проводилася силами партизанів і підпільників, висвітлена у дослідженні Ю. Басистова. Серед робіт спеціально присвячених партизанській боротьбі значний інтерес представляє монографія «Партизанское движение», видана колективом авторів (Н. Азяський, М. Довгий, А. Князьков та інші) під загальною редакцією В. Золотарьова.²⁸⁵ Важливим є видання праці Н. Азяського, що включає ґрунтовний нарис історичних робіт. Щодо періодизації історичних досліджень він підтримує думку авторів, які виділяли три етапи – «Перший охоплює літературу воєнних років, другий – з моменту закінчення Великої Вітчизняної війни до середини 50-х рр. і третій – із середини 50-х рр. по теперішній час».²⁸⁶

В останні роки з'явилася низка ґрунтовних робіт з партизанської тематики. При втраті марксизмом-ленінізмом статусу єдності наукової теорії й методології розпочався пошук нових теоретико-методологічних основ історичної науки та інтерпретації історичних подій періоду війни. Від попередніх сучасний етап відрізняється плюралізмом думок, переосмисленням попередніх оцінок, напрацюванням нових поглядів на події і факти війни.

Зокрема колективна монографія «Северо-Запад России в годы Великой Отечественной войны. 1941–1945», підготовленої до 60-річного ювілею Перемоги. Також уваги, з огляду на новизну представлених джерельних матеріалів і їхньої систематизації, заслуговує збірник «Войной испеленные года...», підготовлений співробітниками Державного архіву Псковської області. Широке коло організаційних питань, пов'язаних з утворенням партизанських загонів, бойовими діями, складом, постачанням висвітлені у книзі В. Спириденкова. У висвітленні цих аспектів автору властива тенденційність у підборі й висвітленні фактів, переоцінка невдач і недооцінка цілком конкретних досягнень партизан. Інститут Російської історії РАН підготував за редакцією академіка Г. Севастьянова двотомну роботу «Война и общество...». Партизанському руху присвячено розділ написаний А. Князьковим. Низку важливих аспектів історії Руху Опору висвітлено у роботах Н. Ломагіна присвячених блокаді Ленінграду.²⁸⁷ Він впровадив у науковий обіг велику кількість документів про трагічні події ленінградської блокади: повідомлення органів НКВС про настрої серед жителів Ленінграда і Ленінградської області, організацію спротиву і протидії окупаційним намірам. Ці документи відрізняються високою репрезентативністю, бо в них наводилися десятки ілюстрацій висловлювань людей

найрізноманітніших професій і становища (за винятком партійної і радянської номенклатури), здобутих агентурно-оперативним шляхом.

Сучасні історики більше уваги в дослідженнях приділяли участі органів НКВС в організації й керівництві партизанською боротьбою. Значний інтерес дослідників викликають також питання, пов'язані з участю партизанів і підпільників в ідеологічній боротьбі проти окупантів. Дана проблема розкрита у монографії С. Кулика, присвячена ідеологічній боротьбі. Темою, дослідження якої стало можливим лише у сучасний період історичної науки, є націоналістична частина Руху Опору в республіках СРСР в період 1941–1945 рр. Другої світової війни (Батальйони «Нахтігаль» та «Роланд», 1-й Білоруський штурмовий взвод, 13-й Білоруський поліцейський батальйон СД, Латишський легіон СС, Грузинський легіон, Армянський легіон, Калмицький кавалерійський корпус та інші), об'єктивна оцінка яких надзвичайно важлива для неупередженого розуміння історії війни.²⁸⁸ За радянських часів дана проблема замовчувалася з політичних мотивів. У радянській історіографії ці рухи отримали назву «колабораціонізм». Він зображувався як явище нетипове радянському суспільству, колабораціоністи зображувалися як «зрадники», а мотиви їх боротьби трактувалися надто спрощено. Військові формування націоналістичних рухів німецька окупаційна влада використовували проти партизан. Лише у 1990-х рр., з переосмисленням багатьох сторінок радянської історії, на сторінках періодики колишніх республік СРСР з'являються публікації, в яких автори намагалися об'єктивно проаналізувати цю проблему.

Однією з перших спроб фундаментального дослідження націоналістичного Руху Опору є монографія М. Семиряги. Також опублікована монографія А. Окорочова присвячена утворенню та діяльності на території СРСР антирадянських військових формувань в роки Другої світової війни. Тематиці націоналістичних рухів на території СРСР, а також окупаційній політиці Німеччини присвячена монографія Б. Ковальова. Чимало уваги приділяє даній проблемі Н. Ломагін. Різні аспекти історії радянського партизанського руху в останні роки неодноразово ставали також у якості тем дисертаційних досліджень. Необхідно відзначити, що в останні два десятиліття стали доступними роботи іноземних учених присвячені партизанському руху.²⁸⁹ Проте, якщо дослідження з історії Руху Опору проводяться досить активно, то проблема історіографії практично не досліджується.

У напрямку дослідження військових подій на території України періоду 1941–1945 рр. Другої світової війни в історіографії яскраво виокремлюється донецька історична школа. Свій початок вона бере з організації історичного факультету Донецького національного університету. Представниками школи дослідження історії Донбасу в роки війни є О. Єршов, Г. Ємченко, І. Омеляненко, Н. Буцько, М. Мартишевський. Проблеми Руху Опору в Донецькому регіоні досліджував М. Хорощайлов. У своїх роботах «Суровые годы войны: Героические

сторони історії партійних організацій Донбасса періода Великої Отчужденної війни» та «Донбасс непокоренный: Очерк» він приділяє увагу організації спротиву окупаційній владі та діяльності радянських підпільних загонів й партизанських формувань. В сучасній регіональній історичній науці виокремлюються дослідження присвячені періоду 1941–1945 рр. Другої світової війни донецького історика П. Доброва, зокрема двотомна монографія «Народное ополчение в годы Великой Отчужденной войны». Під його керівництвом створено дослідницьку групу науковців, які займаються вивченням різнопланових аспектів радянського Руху Опору в період війни 1941–1945 рр. у Донбасі та Україні.²⁹⁰

Підсумовуючи огляд історичних праць з проблем радянського Руху Опору як історичного джерела можна виокремити низку періодів у її розвитку умовно поділяючи на чотири етапи. Перший охоплює дослідження представлені в роки війни, другий – починаючи від закінчення війни 1941–1945 рр. до середини 1950-х р., третій – з середини 1950-х рр. до кінця 1980-х рр., четвертий – з початку 90-х рр. ХХ ст. по сьогоднішній час. За більш ніж півстолітній період історики при активній допомозі безпосередніх учасників тих подій успішно розглянули багато аспектів цієї проблеми. Особливе місце серед досліджень історії партизанського руху зайняли фундаментальні праці Ю. Петрова, А. Князькова, Н. Азяського. В той же час, узагальнюючі роботи з теми з'явилися лише у 60-ті рр. ХХ ст. Характерними рисами розглянутої історіографії є те, що дослідження істориків радянського періоду часто несуть на собі відбиток заполітизованості, ідеологічних кліше, продиктованих нормами часу. У той же час, закордонні дослідники часто подавали однобічне висвітлення проблеми. Аналіз історичних досліджень проблем діяльності та історії Руху Опору в роки війни на окупованій території показує, що у вивченні історії партизанського руху до цих пір залишається значна кількість питань, що не отримали достатнього детального відображення у вітчизняній науковій літературі.

Окремо варто виділити збірники з історії радянського партизанського руху в тилу німецько-фашистських військ з його значним інформаційним потенціалом. Оприлюднення документів з історії тилової боротьби почалося ще в роки війни у вигляді агітаційних, організаційних та інших видів публікацій. В першу чергу були опубліковані спеціальні інструкції щодо тактики партизанських дій. Перша з них була розроблена партизанським відділом політуправління південно-Західного фронту. За вказівкою Головного політичного управління Червоної Армії вона була розмножена у кількості 500 екземплярів та розіслано для використання у якості бойового статуту для командирів і бійців партизанських загонів.

Важливе значення для узагальнення більш ніж річного досвіду збройної боротьби партизанів мав наказ Наркома оборони СРСР від 5 вересня 1942 р. «Про завдання партизанського руху». Головні поло-

ження наказу знайшли відображення в статті «Правди» від 14 грудня 1942 р. У 1943 р. вийшов Проект «Польового Статуту Червоної Армії», який мав цілий розділ «Партизанські дії». Його було розроблено Центральним штабом партизанського руху при Ставці Верховного Головнокомандування. Тут були визначені завдання партизанських дій, розкрито організаційна структура партизанських формувань, їхня тактика, форми взаємодії партизанських сил з регулярними військами та інші питання.

Починаючи з 3 липня 1941 р. після виступу Й. Сталіна на радіо в зведеннях Радянського інформаційного бюро стали регулярно друкуватися матеріали про дії партизан та підпільників. Вони ґрунтувалися на донесеннях партизанських формувань, що надходили до ЦК ВКП(б) та центральні органи керівництва партизанським рухом. Завдання, які вирішуються партизанами на різних етапах війни, знайшли вираження у виступах та наказах Народного комісара оборони СРСР Й. Сталіна. Вони увійшли в книгу «И. Сталин про Великую Отечественную войну Советского Союза».

У роки війни у відкритій пресі з'явилися перші збірники документів і матеріалів, які складалися переважно з щоденникових записів, витягів із звітних документів, листівок тощо.²⁹¹ Такого роду публікації ставили перед собою мету на прикладах мужньої і самовідданої боротьби бійців партизанських формувань сприяти мобілізації радянських людей на боротьбу проти загарбників. У цей же період була розпочата публікація документів про жахливі злочини, скоєні окупантами у захоплених районах.

Відразу ж після війни, одночасно з обробкою і систематизацією архівних фондів, йшов процес відбору документів та видання окремих тематичних збірників. Вони присвячувались боротьбі населення окремих міст і областей проти гітлерівців.²⁹² Частина виданих у цей час документів відображала діяльність партизанських формувань та підпільних партійних організацій. Ці збірники зіграли позитивну роль оскільки підштовхували до подальшої дослідницької роботи з обробки та видання документів і матеріалів.

З середини 60-х рр. багато республіканських, крайових і обласних архівів розгорнули широку підготовку і видання збірників документів і матеріалів. Їх укладачі поступово вивільнялися з-під впливу сформованих раніше концепцій, згідно з якими всі успіхи радянського народу як на фронті, так і у ворожому тилу приписувалися «мудрому керівництву Сталіна». Вони більш повно показували роль народу у війні, діяльність партизанських формувань та підпільних організацій, їх допомогу Червоній Армії в розгромі агресора. Більшість цих видань в Україні, в Білорусії, в Естонії, Карелії, Калмикії, у Волгоградській, Калінінській, Курській, Московській, Орловській, Смоленській, Тульській та інших областях присвячені розкриттю багатосторонньої діяльності громадських організацій та державних органів щодо розгортання партизанського руху в період суворих воєнних випробувань.²⁹³ А в Ук-

раїні документальні збірники з цієї проблематики опубліковано майже по кожній області.²⁹⁴

Великий інтерес для істориків, дослідників партизанської боротьби представляють збірники, спеціально присвячені окремим її проблемам²⁹⁵. Чільне місце у багатьох з них відведено документам, які розкривають керівну роль партійного підпілля в мобілізації населення окупованих областей. Вони висвітлюють діяльність місцевих штабів партизанського руху, методів і форм дій партизанських формувань.

Одночасно значно підвищився науковий рівень опублікованих збірників. Покращився відбір документів, їх систематизація та археографічна обробка. До числа найбільш великих документальних збірників слід віднести фундаментальне тритомне видання документів і матеріалів – «Всенародний партизанський рух в Білорусії в роки Великої Вітчизняної війни (червень 1941 – липень 1944)». До нього включено велику кількість раніше не опублікованих в республіці документів. Особливо важливими є постанови ЦК Комуністичної партії Білорусії, обласних і районних підпільних комітетів з питань організації, розгортання і всебічного забезпечення партизанських дій, накази, звіти, огляди та інші матеріали Білоруського штабу партизанського руху, партизанських бригад і загонів. Позитивним є те, що в кожному томі є ретельно розроблений науково-довідковий апарат, який включає передмову, примітки до тексту, коментарі, список скорочень, іменний та географічний покажчики та покажчик партизанських формувань.

Поряд з вказаними документальними виданнями вітчизняна історіографія радянського партизанського та підпільного рухів має ряд збірок, в яких містяться загальносоюзні матеріали.²⁹⁶ Серед них насамперед заслуговує на увагу збірник документів і матеріалів, виданий у 1969 р. в Московському державному університеті імені М. Ломоносова.²⁹⁷ Укладачі збрали матеріал про зародження і становлення партизанського руху в 1941–1942 рр. У збірнику наводяться окремі документи ЦК ВКП(б), ДКО, ЦК ВЛКСМ, Центрального і місцевих штабів партизанського руху, постанови, рішення, донесення, звіти, довідки тощо партійних органів республік, країв і областей, а також великих партизанських з'єднань. Проте, настільки змістовно не підбрані та не опубліковані документи Військових рад фронтів і армійських з'єднань, у взаємодії з якими велася партизанська боротьба в прифронтовій смузі.

Оцінюючи видані збірники документів і матеріалів, слід зазначити, що вони не повною мірою відповідають сучасним науковим вимогам. Зокрема, при відборі низки документів домінував суб'єктивний підхід. У збірниках майже зовсім не відображені матеріали, які свідчать про прорахунки, помилки в організації й керівництві боротьбою партизан на окупованій території. Замовчувалися труднощі, які зустрічалися у взаєминах партизан з місцевим населенням, факти недисциплінованості, низької боєздатності окремих партизанських формувань, наявність на окупованій території великої кількості пособників окупантів:

поліцейських, службовців окупаційного апарату, націоналістичних військових формувань та антирадянських організацій, створюваних гітлерівцями з числа радянських громадян.

Кім того, при складанні збірників особлива увага приділялась висвітленню ролі Комуністичної партії, як «організатора і натхненника перемог». На догоду концепції «непогрішності» в її діяльності навіть фальсифікувалися основоположні документи партії та уряду, іноді вирізалися з їх текстів ті місця, де йшла мова про недоліки в партійному керівництві. Наприклад, з тексту Постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 29 червня 1941 р. був пропущений абзац, в якому давалися, як виявилось згодом, невиконані вказівки першим секретарям обкомів і райкомів партії залишати «кращих людей» в кожному населеному пункті для утворення «надійних підпільних осередків».

Радянські збірники документів майже не публікували матеріали, які свідчили про участь у створенні ЦШПР, УШПР та організації партизанських загонів разом з партійними комітетами органів НКВС-НКДБ. Це розходилося з офіційною партійною концепцією в радянській історіографії про народність партизанського руху та його розвиток «знизу» та було підтвердженням «буржуазної історіографії». З цієї ж причини також майже не публікувалися документи Головного політичного управління Червоної Армії, Головного розвідувального управління, Військових рад фронтів і армій. У виданих збірниках бідно представлені документи ДКО, НКО СРСР, РНК СРСР, ЦШПД, УШПД оскільки основна їх маса до 1991 р. була засекречена.

Отже, очевидною є необхідність у масштабному й глибинному осмисленні історичних досліджень та джерельного масиву з історії партизанського та підпільного рухів. Наявні історіографічні дослідження присвячені історії радянського Руху Опору в цілому, а їх особливості в республіках СРСР не відрізняються своєю детальністю. Не менш важливою обставиною є те, що наявна література з історії радянського Руху Опору комплексно не піддавалася науковому аналізу й узагальненню. Інтеграція української історичної науки у загальносвітовий ціннісний та загальнонауковий простір зобов'язує дослідників до відповідності власних досліджень методологічній антропоцентричній традиції західних істориків.

Глава 7. Публіцистика та літературні пам'ятники у партизансько-підпільній пресі й агітаційних матеріалах

Яскравою сторінкою в історії боротьби українського народу в період 1941–1945 рр. Другої світової війни став партизанський і підпільний рух. З початку війни ЦК КП(б) України підготувало базу для створення підпільних обкомів, міськкомів і райкомів партії на окупованій території. Захоплена німцями територія України стала своєрідним партизанським краєм. У кінці 1941 р. у тилу окупаційних військ діяло більше 2 тис. партизанських загонів чисельністю майже 90 тис. осіб. Вже в перші місяці війни загоны налічували 35 тис. бійців.²⁹⁸ Розгортанню активної боротьби партизан сприяли лісові територіальні умови в північно-західній частині України та підпільників в урбанізованих районах центру і сходу. Питаннями агітації та пропаганди радянського Руху Опору займалися радянські і сучасні українські вчені Н. Попов, Н. Горохов, Н. Кондаков, Ю. Орлов, І. Дем'янчук, В. Смірнова.²⁹⁹

З перших днів окупації партизани і підпільники виконували завдання радянської влади з налагодження агітаційно-масової роботи серед населення (Додатки Б. 1–5). Підпільні обкоми, райкоми, партійні комітети керували бойовою діяльністю і партійно-політичною роботою через первинні партійні організації загонів, що створювалися одночасно з підпільними органами партійної влади. Їх завданнями було інформувати населення про становище на фронтах і в радянському тилу, викривати заходи і методи німецької пропаганди з суті фашизму, організовувати акти протидії місцевого населення економічним та воєнно-політичним заходам гітлерівців. Важливе місце у тематиці пропагандистської діяльності підпілля була підтримка ідей інтернаціональності боротьби проти німецької окупації (Додаток Б. 5).

На виконання поставлених завдань партизансько-підпільні організації використовували такі методи боротьби, як випуск партизанських газет, листівок, звернень, усні бесіди, збори і мітинги серед населення окупованих німцями територій.³⁰⁰ З червня 1942 р. однією з перших почала виходити газета «Партизан України» у з'єднанні під командування О. Сабурова. тоді ж почали видавати газети з'єднання під командуванням С. Ковпака і О. Федорова. У 1943 р. на окупованій території України виходило понад 60 газет українською, російською і польською мовами.³⁰¹

Широко використовувались радіопередачі в масово-політичній роботі на території партизанських країв і зон. Майже кожен загін мав радіоприймачі, а деякі з'єднання обладнали радіовузли. Такі радіовузли були в з'єднаннях С. Ковпака, А. Грабчака, Ф. Маликова, М. Наумова, О. Сабурова, О. Федорова та інших. В загонах і з'єднаннях систематично записували повідомлення Радіоінформбюро, передавали їх в редакції газет для масового розповсюдження. Влаштували прослуховування радіопередач з участю жителів навколишніх населених пунктів.

У видовому розрізі агітація та пропаганда виходила переважно у вигляді публіцистики, яка була головним та найбільш масово поширеним (через газети партизанських загонів, армійських з'єднань та радянських органів влади) видом творчої діяльності радянських поетів та письменників.³⁰² В ній публікувалися різні тексти – від наукових аргументів до індивідуальних спостережень та емоцій. Публіцистичні твори друкувалися переважно на сторінках газет і журналів, виходили у вигляді агітаційних брошур, містилися в різних збірках присвячених подіям у партизанських і підпільних загонах. Особистість та професійні якості радянського автора визначали змістове навантаження кожного окремого твору років війни. Радянська влада використовуючи творчу публіцистику українських літераторів у «соціальному замовленні» намагалася вплинути на читача з метою мобілізації у ньому патріотичних емоцій, агітування до вступу у партизани, загони ополчення та інше. Крім публіцистики, радянською владою у пропагандистських цілях використовувалися й інші літературні жанри – поезія, драматургія, документалістика й інші.

Найбільшу увагу історика завжди привертають документальні матеріали періодичних видань серед яких є два види – офіційні документи та газетна інформація (Додатки Б. 1–3). Офіційна інформація завжди є достовірною за винятком її неповного друку. До цих документів часто дописували розширену пояснювальну інформацію. До цього виду відносяться й матеріали рубрик «Хроніка», що мали ціну інформацію про кадрові ротації, події на конкретній території та інше. Газетні матеріали за формою є звітом у вигляді репортажу, інтерв'ю та формувалися з джерел різного походження. Головним джерелом інформації тих років є повідомлення Радянського інформаційного бюро, що містила повідомлення про становище на фронтах, діяльність партизанських та підпільних загонів. Вона була цікавою як і для самих учасників повідомлень по обидва боки фронту, так і для місцевого населення, що орієнтувалася у складних інформаційних умовах військових дій. Іншим важливим джерелом преси років війни були повідомлення інформаційних агенцій з-за кордону України. Проте, така інформація часто мала викривлені дані й має піддаватися жорсткій критиці дослідника. Третім джерелом інформації для газет були власні кореспонденти. Вони подавали повідомлення та репортажі з фронтів та партизанських з'єднань у власній емоційно-змістовній інтерпретації, що також вимагає критичного підходу у дослідженні періодичних видань років війни. Використовувався й такий метод подачі інформації як інтерв'ю, який має більш об'єктивний характер, але й з іншого боку міг піддаватися цензурі влади та само цензурі респондента.

У джерельній базі історії радянського Руху Опору років війни провідне місце займають періодичні видання, основними різновидами яких є газети і журнали (але для партизанської та підпільної преси періодичність видання газет не була характерною). Їх специфічною рисою, як

джерела, є комплексний, синтетичний характер: у них представлено багато форм інформації (документальна, поточно-хронікальна, особового характеру тощо). Преса характеризується також оперативністю подання інформації про події війни та окупаційного життя, безпосередністю відображення останніх, що підвищує її джерельну цінність (Додатки Б. 2–3). Своєрідність преси як історичного джерела полягає в особливій інформаційній функції, у складності структури, різномірності жанрових підходів. Усі жанри періодики поділяються на інформаційно-аналітичні та художньо-публіцистичні.

Інформаційно-аналітична група джерел, видами якої є статті, репортажі, інтерв'ю, має спільну рису – швидко й точно донести до читача знання про події, факти. Проте, у такому стремлінні автора закладена можливість появи недостатньо перевіреної, надійної інформації. До аналітичних жанрів відносяться кореспонденції, рецензії, статті. Головною метою таких матеріалів є передача не стільки інформації про події, а скільки їх авторська оцінка. В творах художньо-публіцистичного жанру (нарис, фейлетон, пародія та інше) поєднується документалізм з творчою літературною обробкою та вимислом автора.

Періодичне видання, маючи характер масштабного спілкування, розкриває можливість акумуляції масових настроїв, ініціації різних психоемоційних станів суспільства та його окремих частин, а також повідомлення про ці стани самих певних груп населення. Видання сприяє визначенню суспільних позицій людей, оформленню масової думки та її зміни. Вагомою є роль преси як інституту соціальної комунікації, що встановлює зв'язок з необхідними владі елементами суспільства, звернення до інших членів соціальних груп, встановлення контакту між ними, що необхідно було для налагодження контакту партизанських та підпільних загонів з місцевим населенням в роки війни.

Головною особливістю друкованого періодичного видання є обслуговування читача газети інформацією в межах регіону її поширення. Тоді серед типологічних особливостей наперед виходять такі її якості як інформаційного видання. Видання отримує роль засобу підтримання безперервного контакту між громадянами, стає уособленням думок читача, формує їхню особисту й суспільну думку в одночасному контакті з владою та державними органами. Не менше значення набуває й другий чинник формування типологічного обличчя видання – особливості її читацької аудиторії. Постановка мети роботи періодичного видання корелюється з визначенням її потенційної аудиторії. Це передбачає дослідження базових її інформаційних запитів та інтересів, особливостей її складу та структури, що перебуває у взаємозв'язку з концепцією самої газети.

Значною за своєю інформативністю є друковані військові та партизансько-підпільні роботи інформаційно-аналітичних жанрів. Практика публікації на сторінках газет і журналів офіційних матеріалів – постанов органів державної влади, документів політичних партій та

громадських організацій – перетворює пресу на своєрідну скарбницю джерел воєнної епохи, які різнопланово висвітлюють події. Одним з найбільш важливих джерел з проблеми дослідження є колекції газет, листівок, бойових листків, стінгазет українських радянських партизанських формувань і підпільних організацій. Більшість джерел цієї групи зберігається в архівних фондах присвячених УШПР, ЦК КП(б) України, ЦК ЛКСМУ, НКВС УРСР, Інституту партії при ЦК КП(б) України, обласних партійних архівах, а також в Державному історичному музеї й історико-краєзнавчих музеях України.

Дослідниця підпільно-партизанської преси В. Смірнова розподіляє джерела за ознаками і характером на: центральні республіканські газети; листівки ЦК КП(б) України, ЦК ЛКСМУ, Політуправління Південно-західного та Південного фронтів; видання власного друку українських підпільників; газети Школи особливого призначення (ШОП) УШПР; газети і листівки самостійного друку підпільних обкомів партії, обласних штабів партизанського руху, партизанських загонів і з'єднань; бойові листки, стінгазети партизанських формувань.³⁰³

Друкований орган ЦК КП(б) України газета «За Радянську Україну» призначений для інформування населення окупованих районів і партизан України. Завдання газети сформульовані, враховуючи велике роль мобілізації духовних сил населення окупованих областей на боротьбу з ворогом, особливу роль друкарського слова в масово-політичній роботі. Загальний наклад газети склав 23 млн екземплярів, а методом поширення був викид з літаків над численними населеними пунктами – Києвом, Одесою, Дніпропетровськом, Харковом, Полтавою, Житомиром, Запоріжжям. Популярність газети забезпечували Г. Бажан (відповідальний редактор, член Президії Союзу радянських письменників України), О. Корнійчук (відповідальний секретар СРПУ), В. Василевська (член СРПУ) – полкові комісари відділу пропаганди та агітації ЦК КП(б) України.

Листівки ЦК КП(б) України, ЦК ЛКСМУ, Політуправління Південно-західного і Південного фронтів носять яскраво пропагандистський характер і призначені для викриття «нового порядку» запровадженого німецькою окупаційною владою, підтримки віри громадян в кінцеву перемогу над гітлеризмом, залучення усіх верств населення до активної боротьби. Над художньою цінністю цього виду джерел працювали українські учені, письменники, художники у складі спеціальної агітаційної групи відділу пропаганди та агітації. Прикладом цього є листівка з віршем М. Бажана «Ключ» і малюнком народного художника СРСР В. Касяна. У серії листівок, присвячених звільненню Лівобережної України, текст однаковий зі зміною назви областей. Особливість листівок ЦК ЛКСМУ в тому, що вони містять звернення до молоді із закликами, наприклад, не їхати на примусову роботу в Німеччину.

В умовах відновлення та успішного розгортання Руху Опору в Україні на кінець 1942 р. ЦК КП(б) України та УШПР почали надавати

допомогу найбільш активним партизанським формуванням в організації самостійного підпільного друку. Перші друкарні були відправлені українським партизанам в листопаді 1942 р., а всього вони отримали 84 портативних друкарні з набором шрифтів, велику кількість паперу та інших витратних матеріалів для видання газет і листівок.³⁰⁴ Крім того до 1944 р. в тил супротивника було відправлено п'ятнадцять редакторів, складачі-верстальники підготовлені в ШОП УШПР (Додаток Г. 22).

Видання курсантів ШОП УШПР «Друкар-партизан», «Партизан» редагували М. Шеремет, Л. Кухаренко, Я. Давидзон та інші. Ці військові журналісти 1942–1943 рр. розвивали видання ЦК КП(б)У для населення окупованих районів України та партизан на базі Чернігівського з'єднання під командуванням О. Федорова. В той же час в з'єднанні почалася робота відносно організації газети «Більшовик» під редакцією секретаря місцевого обкому партії П. Дніпровського.

У Чернігівському партизанському з'єднанні ім. Героя Радянського Союзу М. Попудренка працювала друкарня під назвою «Червоний партизан». Комплекс виданих листівок – один з найцікавіших, які наводять конкретні факти відносно функціонування місцевої системи окупаційної влади, численних прикладів боротьби з нею.

Окрім газет «Червоний партизан» Сумського з'єднання та «Більшовик» Чернігівського обкому партії, інформативно насичені видання редакцій Волинського партизанського з'єднання ім. В. Леніна – «Партизан України» (редактор С. Бродський), Житомирського партизанського з'єднання – «Партизан України», «Партизан», «Партизанська правда» (редактори – І. Гридчин, Д. Абрукін), Житомирського підпільного обкому партії та партизанської дивізії ім. М. Щорса – «Червоне Полісся» (перший редактор – Л. Овсянко), з'єднання партизанських загонів Кам'янець-Подільської області ім. Ф. Михайлова – «Удар з тилу» (редактор – О. Чистяков), з'єднання Українських кавалерійських партизанських загонів – «Народний клич» (редактор – Ю. Павловський), Кам'янець-Подільського обкому партії Кам'янець-Подільського обкому партії та обласного штабу партизанського руху – «Зоря Поділля» (редактор – Б. Рудьковський), Кримського підпільного обкому ВКП(б) і Верховної Ради Кримської АРСР – «Красный Крым» (редактори – А. Райчук, Є. Степанов), підпільного комітету партії Вінницької області та політвідділу 2-ої партизанської бригади ім. Й. Сталіна – «Більшовицька правда» (редактор – В. Речмедін), Рівненського партизанського з'єднання № 2 «За Батьківщину» – «Син України» (редактор – М. Зубашев), Рівненського підпільного обкому партії та обласного штабу партизанського руху (на базі Рівненського партизанського з'єднання № 1) – «Червоний прапор» (редактори – М. Зубашев, Г. Бескромний), Тернопільського партизанського з'єднання ім. М. Хрущова – «За Батьківщину» (редактор – І. Гридчин).³⁰⁵

Газета «Партизан України» Житомирського з'єднання – перша масова газета самостійного друку партизанських формувань. У 1942–

1944 рр. надруковано 51 номер газети та 186 найменувань листівок загальним накладом 725 тис. екземплярів. Вони поширювалися в чотирнадцяти областях України, а також в поліських районах Білорусії. До найбільш масових можна віднести й видання редакції «Червоне Поліся», яке видало 23 номери газет, листівки, бюлетені, загальним накладом 725 тис. екземплярів.

Бойові листки видавали Волинське партизанське з'єднання ім. В. Леніна, Житомирська партизанська дивізія ім. М. Щорса, Житомирське партизанське з'єднання, з'єднання Українських кавалерійських партизанських загонів, з'єднання партизанських загонів Кам'янець-Подільської області ім. Ф. Михайлова, з'єднання партизанських загонів ім. С. Будьонного, представництва УШПР при Військовій раді 2-го Українського фронту, Кам'янець-Подільське з'єднання ім. Маршала Радянського Союзу Г. Жукова, Кримський партизанський № 4, партизанський загін НКВС СРСР «Переможці», партизанське з'єднання ім. І. Боровика, партизанське з'єднання ім. М. Щорса Чернігівської області, Рівненське партизанське з'єднання № 1, Тернопільське партизанське з'єднання ім. М. Хрушова, Чернігівське партизанське з'єднання ім. Героя Радянського Союзу М. Попудренка.³⁰⁶ Стінгазети були також спецвипусками переважної більшості згаданих формувань. Наприклад, гумористична стінгазета тернопільських партизан «Веселий партизан».

Важливою була діяльність міського та сільського підпілля, зокрема масово-пропагандистська робота серед населення окупованих областей. Широко використовували радянську пресу. В Україну пересилали газети «Правда», «Відомості», «Комсомольська правда», «Красная звезда», «Комуніст», «Советская Украина». Через кожних два дні тиражем 100 тисяч примірників виходила газета «За Радянську Україну». Політорганамі Південного фронту за період з 1 вересня до 5 грудня 1941 р. було розкидано на території Південних областей України близько двадцяти мільйонів примірників листівок, 283 тисячі газет, 8 800 примірників газети «Правда».

Багато агітаційної літератури не доходило до місця призначення. Метою було налагодити видавництво в тилу ворога, що було важко в умовах конспірації, відсутності паперу, друкарських засобів, спеціалістів. У вересні 1941 р. вийшла в світ перша друкована листівка Чернігівського обкому партії. Видавали листівки Миргородський підпільний райком Полтавської області, Ямський Сталінської області, Одеський приміський райком партії. Багато листівок писали від руки. Листівки розповсюджували на базарах, підприємствах, церквах, на дошках оголошень поряд з німецькими оголошеннями.

Документи фондів ДАДО зберігають листівки, агітки, карти періоду бойових дій та окупації Сталінської області. Наприклад, фотоматеріали зберігаються у фонді 5000 «Партизанское и подпольное патриотическое движение в годы Великой Отечественной войны (1941–1943 гг.) на территории Донецкой области» в справах: «Листовки, изданные Ямским

партизанским отрядом Сталинской области» (за період 16.08–02.10.1942 р.) у вигляді листівок-звернень присвячені організації спротиву населення у різних його проявах та адресовані конкретним цільовим аудиторіям: «К оружию!», «Молодежь!», «Гитлер, это голод и смерть!», «Вести с советской страны!», «Школа мракобесья», «Женщины!», «Не прекращайте борьбы с оккупантами». Також, «Фотографии разрушенных зданий в Марьинском районе Сталинской области во время оккупации», «Клятва партизан Ямского партизанского отряда».³⁰⁷

Таким чином, можна зробити висновок про те, що підпільно-партизанський друк України 1941–1944 рр. є досить впливовим комунікативним засобом радянської влади з метою впливу на місцеве населення. Він є унікальним джерелом у вивченні радянського антифашистського Руху Опору, який було розгорнуто та активно діяв на території України в період 1941–1945 рр. Приведені види друкованих видань і їх накладі дозволяють уявити масштаби та активність пропагандистсько-агітаційної діяльності українських радянських партизан і підпільників як одного з найважливіших видів визвольної діяльності.

Дуже яскравими та емоційно наповненими були друковані праці художньо-публіцистичних жанрів. Важливе місце в агітаційно-пропагандистській та мобілізаційній роботі радянської влади займає творчість українських літераторів, які пройшли війну військовими та простими кореспондентами. Вони були поруч з партизанами в тилу ворога, і підпільниками у містах України, і з простими солдатами на фронтах. Героїчна робота поетів України на фронтах війни і в тилу військ Вермахту посилювала бойову енергію народу, зміцнювала його волю до боротьби. У роки війни поети та письменники України були з народом, їх голос лунав на усіх шляхах війни закликаючи до патріотичного підйому. Робота в редакціях газет, виїзди до військових частин і на передову, участь у підпільній боротьбі на території, захопленій окупантами, в рейдах партизанських загонів – уже цей перелік свідчить про масштаб і розмах літературної участі у війні.

Аналіз результатів письменницької діяльності з військової тематики дає можливість сьогодні виявити три рівні існування уявлень про війну у свідомості народу: прогностичний, синхронний та ретроспективний. Прогностичний образ формується під впливом громадської свідомості напередодні конкретних явищ у історичному процесі. Синхронний образ виникає безпосередньо у розвитку подій залежно від набуття реального досвіду. Ретроспективний образ війни стає фактом історичної пам'яті народу та є предметом професійного аналізу спеціалістів – істориків, військових, ідеологів, психологів, філософів, політиків та інших. Цей образ війни є найбільш цілісним ніж попередні. В його основі лежать дослідження вчених, інтерпретація і систематизація фактів на основі існуючого комплексу документів і архівних матеріалів. Також ретроспективний образ війни формується під впливом свідчень очевидців та фронтників, військових щоденників та листів, літера-

турних творів письменників, поетів, журналістів. В основу згаданого образу покладено історичну свідомість народу, яка в різні епохи являє собою комплекс практичних і теоретичних форм соціальної пам'яті, переказів, міфологічних уявлень та наукових даних.

Більшість письменників з першого по останній день війни були на фронті брали участь у наступі, відступали разом з армією, у визвольному поході в Європу, в остаточному розгромі ворога. У лавах Червоної Армії в різний час перебували М. Бажан, І. Вирган, С. Воскресенко, С. Голованівський, І. Гончаренко, Л. Дмитренко, П. Дорошко, С. Крижанівський, А. Малишко, І. Муратов, І. Нехода, Л. Первомайський, М. Рудь, М. Стельмах, М. Упеник, П. Усенко, М. Шеремет, А. Шмигельський та інші українські письменники й поети.

В армійських дивізійних газетах з'являються публікації та твори молодих поетів-фронтовиків А. М'ястівського, О. Підсухи, В. Швеця, Я. Шпорти, в партизанській пресі – П. Воронька. Виїжджали на фронт, виступали по радіо та на різноманітних зборах поети, які працювали в тилу – М. Рильський, П. Тичина, В. Сосюра, М. Терещенко. Вони жили серед народу, де широкого резонансу набувала їхня художня творчість.

У період 1941–1945 рр. Другої світової війни на території України з особливою виразністю розкривається значення письменницького слова. Вражаючої сили набувають яскраві публіцистичні виступи, натхненно звучить поезія. Старше покоління радянських письменників та поетів, що працювали у тилу, серцем були з кожним фронтовиком. Осмислення буття людини в жорстоких фізичних та психологічних умовах війни, оптимістичне життєствердження та орієнтація на обов'язкову перемогу звучало в рядках віршів П. Тичини, М. Рильського, М. Бажана, А. Малишка та багатьох інших.

Проте, більшість письменників була в ті роки в лавах діючої армії, працюючи в редакціях армійських та дивізійних газет. Роздуми, враження, мрії й сподівання бійців віддзеркалюються у віршах, відтворюючи весь спектр почуттів, думок і настроїв людини з автоматом в руках. Л. Первомайський у своєму листі написав: «Можливо, перебільшенням було б сказати, що слово вело солдатів у бій, але не підлягає сумніву, що воно йшло в одній лаві з солдатами і не лише їм додавало сил, але й від них черпало свою силу».

Представником фронтових літераторів та поетів є А. Малишко, військова творчість якого починається з перших днів війни. Поет мобілізує власний доробок на боротьбу з фашизмом і разом з багатьма письменниками він іде на фронт де служить військовим кореспондентом газет «Красная Армия», «За Радянську Україну», «За честь Батьківщини». Свій талант поета і публіциста він присвячує боротьбі з фашистською навалою. Незважаючи на несприятливі військові умови літературної праці, поет за роки війни написав вісім поетичних книг: «До бою вставайте» (1941 р.), «Україно моя» (1942 р.) та інші, в яких яскраво

передає градус емоційної напруги та зміст психологічних переживань радянського солдата в складний період наступу німецьких військ. Велика ідейно-виховна сила циклу «Україно моя» зумовлена розкриттям патріотичних почуттів радянського громадянина, точністю психологічного малюнка, емоційною насиченістю твору. Саме тому, за його допомогою, дослідник може бачити нові грані тих років крізь призму антропоцентричного світогляду. З конкретно-реалістичної позиції написані численні вірші А. Малишка, присвячені рядовим воїнам – фронтовикам. По-новому, з іншого боку, розкрилися свідомість, духовний світ солдата, коли він переступив соціальний кордон і рушив на допомогу Батьківщині.

Великий внесок у воєнну літературу 1941–1945 рр. мала творчість О. Довженко. З початком війни він, у п'ятдесятирічному віці, відправився на фронт. Протягом 1942–1943 рр. працював пропагандистом політуправління на Північно-Західному, Сталінградському, Воронезькому фронтах, активно й сумлінно, не раз на лінії вогню, служив військовим кореспондентом. Одночасно він займався постановкою документальних фільмів, писав кіносценарії, оповідання і статті, виступав на радіо.

Працездатність О. Довженка викристалізовується у значному творчому доробку воєнного часу. Протягом 1942–1943 рр. створена кіноповість «Україна в огні», протягом 1944–1945 рр. – «Повість полум'яних літ». Друковані твори опубліковані в газетах «Красная Армия», «Комуніст», «Известия», «Красная звезда». Випустив статті «Народні лицарі», «Я бачу перемогу», «У грізний час», «Слава народові – воїну!» та інші, а також низку оповідань «Ніч перед боєм», «Відступник», «Стій смерть, зупинись», «На колючому дроті», «Воля до життя», «Битва» («Перемога»), «Мати», нарис про З. Космодем'янську «Дивіться, люди!». До його творчості відносять й листівки для поширення у ворожому тилу, які є зразком викривальної публіцистики «Лист до офіцера німецької армії» та чимало іншого.

У 1943 р. О. Довженко розробив сценарій, дикторський текст та зняв повнометражний документальний фільм «Битва за нашу Радянську Україну», який дубльований 26 іноземними мовами. У 1945 р. створив ще один документально-хронікальний фільм «Перемога на Правобережній Україні і вигнання німецьких загарбників на межі українських радянських земель». Ці стрічки мали не лише велике патріотично-виховне значення, вони давали новий поштовх розвитку художніх засобів у воєнній кінодокументалістиці.

Увесь воєнний доробок О. Довженка є натхненною книгою про народ, його героїчний подвиг, страждання, трагедії та його нечувану перемогу. Для дослідника війни його творчість передає не тільки незламність народу в боротьбі проти ворога, а й найсуворіший драматизм та ціну цієї боротьби; не лише героїзм, а й подолані ним страшні трагедії війни. Творчість О. Довженка, публіцистика, оповідання, щоденникові записи, воєнна проза, передає найвищу напругу пристрасті, «вогняну патетику», що для історика виступає джерелом соціально-психологічних

особливостей історії війни. Митець умів звертатися до всього народу, говорити від його імені, створювати образи, в яких матеріалізувався весь народний дух.

Цікавою для дослідника радянського Руху Опору є творчість радянського письменника О. Гончара. Сплеск творчої активності письменника припадає на початок війни та повністю розкривається у післявоєнні роки. В роки війни він друкує свої вірші у дивізійній газеті «Советский богатырь» та армійській газеті «За Родину». Війні О. Гончар присвятив чималу кількість своїх праць, найбільш відома з яких «Прапороносці» (1946 р.). Виходять друком частини трилогії «Альпи», «Голубий Дунай» та «Злата Прага», що були нагородженні Сталінською премією у 1947 р. До тридцятиліття комсомолу України О. Гончар підготував повість «Земля горить» посвячену героїчній боротьбі полтавських комсомольців-підпільників проти німців.

Не менш важливе історичне джерельне значення має творчість В. Сосюри. Початок війни він провів в евакуації, де написав присвячену війні поему «Син України» (1942 р.), видав поетичні збірки «В години гніву» і «Під тил кривавий» (1942 р.). Два головних мотиви пронизують поезію В. Сосюри тих років: непохитна віра в перемогу народу, що проявляє небачений героїзм, і передбачення щасливого майбутнього країни, яке не може затьмарити і гіркий дим пожеж («Ми переможемо», «Ворожий зір покриє тьмою», «Коли палка синім оком...»). Присвятив поет вірші й партизанській долі, написані у властивій йому ліричній формі з великим трагізмом й переживанням за ті події:

Де вся земля неначе рана
І сонце раною – вгорі
Там молодого партизана
Кати убили на зорі.
Він похилився востаннє в трави
Блідим простреленим чолом,
І вітер чуб його русявий
Торкав, лілею чи. Крилом.
Земля зітхнула душно, тяжко,
Мов теж розстріляна була...
А по щоці його комашка
Кудись з стеблиною повзла.³⁰⁸

Поет вважає, що щастя наступить після неминучої перемоги, буде відновленням вільної й плідної праці, відродженням міст і сіл, і самої природи. В історико-філософському значенні воєнна лірика В. Сосюри є художнім осмисленням боротьби і перемоги добра над злом. В роки війни він як військовий кореспондент фронтової газети бере участь у роботі українського радіокомітету, виступає як пропагандист і агітатор, відбуває на фронт.

У роки збройної боротьби радянського народу проти фашизму український поет М. Рильський видає поетичні твори: «Слово про рідну матір», «Я син Країни Рад», поема «Жага», численні вірші та публіцистичні статі, насичені почуттями патріотизму, вірою в перемогу, нетерпимістю до ворога. Вони стали всенародно відомими знаходячи відгук на фронті й в тилу. Твори М. Рильського в яких відображається ясність бачення світу і людей, мальовничість і багатство предметних деталей відносяться до окремої групи історичних джерел. Крім згаданих вище українських радянських поетів та письменників на фронтах та у тилу ворога працювала велика кількість менш відомих літераторів.

До значного літературно-поетичного доробку українського письменництва можна додати спогади учасників бойових дій на фронті та партизанських загонах у тилу німців. Яскравим прикладом є збірка творів донецьких письменників-фронтовиків «Я жил в такие времена...», що увічнили події 1941–1945 рр. у власній прозі та поемах. Наглядно-цікавим є фрагмент поеми В. Труханова «Под Изюмом», з ознаками ліричної розповіді кохання солдата, а згодом партизана до своєї нареченої:

Начальник штаба батальона
Совсем еще мальчишкой был,
Когда на крылышках погоню
Он «капитана» получил.
Он вышел рядовым из Бреста
В кирзовых пыльных сапогах
И на Кривом Торце невесте
С войны послал письмо в стихах.
Потом пропал он под Медынью,
Вдали обвитый дымной синью,
Остался партизанский лес...³⁰⁹

У зазначеному збірнику не випадково всеохоплюючою домінантою її художньої методології є перш за все людський аспект, поглиблений аналіз особистості людини-воїна, що опинився сам на сам перед найважчим випробуванням століття. Цим показовою є військова епічна проза донецьких письменників учасників бойових дій років війни. Збірник містить й новели, й багатопланові епічні полотна, у яких відображено долі людей. Характери її учасників відкриваються нам не тільки у моменти їх безпосередньо найвищого й вирішального випробування на полі битви з ворогом, але й передісторії їх духовного формування.

Варто згадати і відзначити книгу про донецьке антифашистське підпілля, написана В. Шутовим «Смерти смотрели в лицо». Глибоко документальна за викладом подій та осіб, вона збагачена логікою художнього домислу автора, інтуїтивним осягненням долі героїв. Книга наповнена драматизмом, патріотичним та гуманістичним пафосом. Автор роками збирав свідчення очевидців та учасників донецького антифашистського підпілля, досліджуючи велику кількість архівних

документів. Автор вперше серед дослідників радянського підпілля зміг відтворити у художньо-документальному тексті картину героїчних дій партизанського загону Шведова, відновити пам'ять та нагадати імена партизан-підпільників, які носять нині назви Донбаських вулиць і шкіл.

Своєрідним жанром автобіографічних спогадів, в яких перетинаються документалізм щоденникових записів фронтових зошитів з ліричною прозою й віршами про пережите у воєнні роки, представлені в повісті В. Труханова «Висота», Г. Володіна «Тревога», М. Гревцова «Первый шаг» та «Третьего не дано», В. Пеунова «Об исполнении доложить», А. Чепіжного «Гагаи».³¹⁰ Кожен з творів дає своєрідне уявлення гостропсихологічного драматизму людських характерів і доль героїв, їх внутрішніх духовних колізій й переживань.

Військова проза донецьких письменників, відображаючи трагізм й героїку подій і людських доль тих страшних років, з впевненістю показує, що війна, позначаючи кінець спокійного життя, не зруйнувала людяність в умовах постійної загрози смерті. Загальною рисою літературного здобутку письменників-фронтовиків є звернення уваги до духовного феномену тодішньої людини, громадянина, увага до взаємодії особистості та історії, складний та поступальний процес формування особистості воїна – захисника власної Батьківщини, матері, сестер та дітей.

Серед літературного надбання років війни, окрім письменницької, окремо стоїть народна творчість. Вона відображала найбільш правдиві емоційні прагнення, реальну повсякденну ситуацію народу та солдатів. Яскравим прикладом партизанської творчості стала пісня про «ковпаківців», які перебували на марші у Карпатському рейді записана українським письменником, режисером, Героєм Радянського Союзу генерал-майором армії П. Вершигорою:

По высоким Карпатским острогам,
Там, где Быстрица – злая река
По звериным тропам и дорогам
Пробирался отряд Ковпака.
Он шумел по днепровским равнинам,
Там, где Припять и Прут голубой
Чтобы здесь, на Карпатских вершинах,
Дать последний решительный бой.
Дни и ночи стрельба-канонада,
Тихо эхо по сопкам ревет,
Партизан не желает пощады
И на помощь к себе не зовет.
Не зовет он далекого друга,
Что на фронте за тысячу верст,
Из-за Дона и синего Буга
Ты придешь к нам, наш сменщик, на пост.³¹¹

Не менш ілюстративною для дослідника є пісня створена ковпаківцями, що згодом стала їх бойовим маршем. Вона згадана двічі Героєм Радянського Союзу генерал-майором армії С. Ковпаком у його мемуарах:

Як хлопці ходили назустріч боям,
На страх і погибель лихим ворогам;
Як біла катів богатирська рука
Під сивим Путивлем, де Сейм протіка...³¹²

Крім того, його спогади містять низку авторських і народних віршів та пісень ліричного, патріотичного, бойового характеру. Пісні склалися в умовах похідних маршів, що насичувало їх первинною інформацією про соціальні та бойові відносини у загонах С. Ковпака. Пісенний партизанський фонд наповнений проблематикою присвяти, побутовим справам бійців, й питаннями бойових операцій, й патріотизму громадян. Проте, найбільш інформативною є проблематика бойового рейдування ковпаківського з'єднання, яка повідомляє про місця проходження загонів, про відносини з місцевим населенням, про умови кінних та піших маршів, особливо у гірській місцевості. Так, одним із поетів був партизан Платон Воронько, за авторства якого вийшло багато ковпаківських пісень:

По лісах і високих відрогах,
Там, де Бистриця – люта ріка,
По звірячих стежках і дорогах
пробирався загін Ковпака...³¹³

До широкого спектру народної творчості, яка супроводжувала партизан, підпільників та простих солдат були й інші пісні, серед яких значне місце посідають старовинні пісні українського народу, зокрема військово-козацької тематики. Фольклор, як народна творчість не може вважатися заангажованим історичним джерелом, але має піддаватися критиці дослідника оскільки вона була створена й зафіксована у конкретних ідеологічних умовах, і має ознаки суб'єктивного фактора. Фольклор залишається яскравою характеристикою культурно-історичного середовища, її духовного вигляду та побутового устрою. Ігнорування ж фольклору істориками радянського суспільства підтверджує вади радянської історіографії, покликаної в першу чергу вивчати історію саме народу. Жанровість фольклору різноманітна – прислів'я та приказки, оповіді й легенди, міфи, казки, байки і побрехеньки, тости, частівки, анекдоти та інше. Усі жанри по-різному відображають причини їх виникнення в конкретну епоху життя суспільства. Важливо пам'ятати, що паралельно з народною творчістю партизан завжди була офіційна лінія яка впливала на народну частівку.

Аналіз художньо-публіцистичного виду джерел з історії радянського Руху Опору показує помітні трансформаційні процеси у їх змістовому навантаженні. Головними сюжетними лініями творів присвячених подіям війни є звернення до народу із закликами героїчного подвигу бійців фронту задля звільнення Батьківщини від німецької окупації,

підтримкою патріотичного настрою працівників радянського тилу і учасників партизанського та підпільного руху в німецькому тилу. Серед провідних сюжетів є висвітлення злочинів німецько-фашистських загарбників на окупованій території.

У перші місяці війни сюжети художньо-публіцистичної творчості були насичені сценами подій бойових баталій та поєдинку радянського воїна з фашистським нападником. При цьому, значну увагу приділяли передачі палкого бажання проти ворога. Сюжетність літературної творчості мала на меті творення уявлення всенародного характеру спротиву ворогові. Важливим напрямом творчості було зображення трагічності жінки-матері, яка провела на фронт сина або чоловіка. Загалом ця група міфологем пов'язана з темами патріотизму, відданості Батьківщині та саможертвовної праці задля Перемоги. У літературній творчості цього періоду прослідковуються загальні риси викладу, стандартизація опису військових подій, наявність замовлення на патріотизм, міфологізацію і романтизацію подій війни.

Зміна ситуації на радянсько-німецькому фронті, відступ Червоної Армії та швидке просування окупантів по території України, зумовили коригування образно-змістового навантаження літературної творчості радянських письменників, які закликали до боротьби з окупантами та роботи на підтримку діючої армії. У цей період широко популяризується партизансько-підпільна діяльність радянського населення. З цією метою до фашистського тилу відряджаються групи військових журналістів та письменників. Вони створюють яскраві образи років війни – радянського підпільника-комсомольця та партизана-месника. Такій міфологемі характерні героїзація долі партизана чи підпільника, романтизація по-статей, особливо загиблих героїв. Літераторами високо оцінені вчинки піонерів, комсомольців та людей старшого покоління (учасників Першої світової та Громадянської воєн) у справі перемоги над окупантами. Автори намагалися зобразити допомогу Батьківщині у боротьбі з ворогом незалежно від гендерно-вікових та професійних ознак. Неодноразово засвідчувалося, що вік членів партизанських та підпільних загонів коливався в межах від 14 до 75–80 рр.

Одним з поширених літературних образів було бачення радянської жінки-трудівниці, що замінила чоловіка-фронтовика біля станка, за кермом трактора або комбайна. Головною міфологемою цього періоду стає уявлення про відданість радянських людей ідеалам комунізму та Комуністичної партії. Наголошувалося, що війна є школою мужності та виховання народу в дусі вірності комуністичній Батьківщині, на яку зазіхнув ворог. Така образна безальтернативність відповідала генеральним установкам радянської пропаганди.

Визначальним атрибутом, створених радянською літературою міфологем, була сюжетна лінія про роль Й. Сталіна, як керівника Комуністичної партії на шляху до Перемоги. Літературна творчість наскрізь

пронизана «глибокою пошаною до Сталіна-вождя». Такі сюжети, як правило, є найбільш емоційними та інформативними.

Загальною ознакою фронтової та повоєнної художньо-публіцистичної творчості є формування уявлень про ворога, які й сьогодні залишаються актуальними серед більшості пострадянського населення. Домінуючим у масовій свідомості радянського суспільства було активне неприйняття політики і практики окупантів їх ідеології та моральності. Психологічна природа протистояння, як форми прояву думок та вчинків людей, зумовлена самою війною. Лише на війні психологічна конструкція «ми-вони» існувала у чистому вигляді взаємного неприйняття. «Вони» сприймалося як вороже суспільство, що немає нічого спільного з поняттям «ми». Таке міфологізування сприйняття образу ворога залишається характерним і для повоєнної літератури, де масово представлено емоційно-негативне ставлення до ворога – «фашисти», «фріци», «вороги людства».

Головними сюжетами художньо-публіцистичного джерельного комплексу, та висвітлення подій в період 1941–1945 рр. Другої світової війни, є «висока соціалістична ідейність», підхід до оцінки подій з позицій Комуністичної партії, героїзація та ідеологізація конкретних воєнних протистоянь та їх учасників, соціологізація наративу, заміна індивідуальних портретів і подій романтизованими героїзованими образами, покликаних показувати наступним поколінням ідеалізований образ захисника Вітчизни.

Отже, у роки війни поети і письменники України виконували важливу пропагандистську роль, утверджували у громадян необхідність боротьби проти зовнішнього ворога, підтримували народ своїм словом. У той же час, народній творчості можна надати характеристику безумовного історичного джерела, оскільки вона йшла від душі безпосередніх учасників бойових дій та не завжди була мотивована владою. Саме тому, поетично-літературний творчий доробок українських митців, які працювали в період 1941–1945 рр., можна вважати важливим за своїм антропоцентричним ухилом історичним джерелом, що передає людські переживання, психологічний стан народу в умовах війни й постійної загрози власному життю.

Зазнаючи певних перетворень та ідеологічних ухилів, залежно від розвитку подій на фронтах, цей вид для історії залишається яскравим виразником народних потреб та державних замовлень. Багато з письменників були серед фронтовиків, багато з них не повернулись, але в тилу і на фронті вони душею були з народом утверджуючи у ньому мужність, хоробрість, віру і надію. Публіцистична та інша різножанрова літературна творчість років війни займає значне місце у джерельному масиві з історії періоду 1941–1945 рр. Другої світової війни загалом та радянського Руху Опору зокрема.

Глава 8. Технічна документація та картографія як історичне джерело партизанського та підпільного руху

Одними із найбільш складних за сприйняттям та своєю інформативністю є такі історичні джерела як картографічні матеріали й науково-технічна документація періоду 1941–1945 рр. Другої світової війни. Радянські вчені, інженери й техніки зробили значний внесок для швидкого прогресу і розвитку бойової техніки Червоної Армії та партизанського руху. Переважно це стосується технічних засобів бойової діяльності на фронтах армій СРСР. Створені ними танки Т-34 і КВ мали кращі бойові якості ніж передові зразки німецької техніки. За роки війни була підвищена стійкість корпусу, зменшена вага, покращена прохідність радянських танків.³¹⁴

Партизанська діяльність в умовах тилової боротьби вимагала особливого підходу військово-технічної думки та створення новітніх зразків озброєння та технічного оснащення. Особливість і важливість забезпечення партизанського та підпільного рухів зумовлювалася важкістю ведення бойової діяльності та неможливістю регулярного забезпечення партизан зброєю, амуніцією та продовольством. До цього додавалась сезонність бойових контактів та постійне перебування базових таборів у лісах. Не менших зусиль тилового науково-технічного забезпечення вимагали рейдова діяльність партизан в різні сезони року. Важливим доробком стало виготовлення нової та модернізація старої транспортної техніки для потреб транспортування й забезпечення матеріально-технічних засобів ведення підпільної боротьби. Для організації оперативного зв'язку партизанських загонів між собою та ставкою розроблена й ефективно розгорнута мережа радіозв'язку й радіотрансляції зведень радянського інформбюро. Для потреб підривної діяльності розроблено спеціально зразки вибухових засобів, що були ефективно використані партизанами в Україні.

Науково-технічна документація визначеної тематики знаходиться переважно у фондах Центрального державного науково-технічного архіву України (далі ЦДНТА України), а також представлена у обласних архівах.³¹⁵ За роки існування ЦДНТА України зосередив документальний масив у 555 227 одиниць зберігання та став профільною державною архівною установою у сфері забезпечення збереженості науково-технічної документації.

Науково-технічна документація є специфічним і багатогранним історичним джерелом Національного архівного фонду. Культурна значущість такого виду джерел полягає у специфічних особливостях її змісту, пов'язаних з її функціональним призначенням. Характерно, що науково-технічна документація, як джерело для вивчення окремих періодів української історії, зокрема історії війни 1941–1945 рр., являє двоєдину цінність – важливим є факт створення проекту, проведення науково-дослідної роботи, також звертають на себе увагу відомості про

стан об'єктів, зафіксованих у пояснювальних записках та звітах про науково-дослідні роботи.

Звіти про науково-дослідну роботу, проведену українськими вченими в евакуації, а також після повернення на звільнені території, яскраво демонструють напрями діяльності наукових установ у роки війни та під час відбудови народного господарства. Метою авторів цих розробок було в мінімальні терміни видати винаходи потрібні для перемоги над ворогом, і втілюючи їх у життя, раціоналізувати виробництво. На сторінках науково-технічної документації містяться відомості про складні умови праці науковців в евакуації, про підвищені обсяги виробничої програми заводів Сходу, про терміни і хід виконання держзамовлень, про штат працівників на підприємствах під час війни тощо. У цьому плані цінність для істориків становлять собою фонди Дніпропетровського інституту чорної металургії (ф. Р-127), Українського науково-дослідного інституту металів «УкрНДІмет» (ф. Р-13), Українського державного науково-дослідного вуглекімічного інституту «УХІН» (ф. Р-17), Державного науково-дослідного гірничорудного інституту (ф. Р-135), Українського науково-дослідного інституту вогнетривів (ф. Р-15), Проектного науково-дослідного інституту промислового будівництва «Харківський «ПромбудНДІпроект» (ф. Р-2).

Група конструкторської документації нагадує про війну опосередковано. Тут на перший план виходить унікальна і складна історія створення документу. Особливої ваги набувають умови, в яких із креслень народжувались трактори і комбайни, кораблі та поїзди, а також потужні турбіни. У проектних завданнях та технічних проектах подаються найцікавіші матеріали: акти з детальними описами зруйнованості об'єктів, найбільш раціональні шляхи їх відродження та реконструкції, чіткі розрахунки потрібних для відбудови коштів, графіки проведення відбудовних робіт. Проекти повоєнних часів відзначаються певною скороченістю форми, стислістю викладу текстової частини (дороблялися вони безпосередньо на будівельних майданчиках). Характерними ознаками інформації, наведеної у них, є конкретність і точність. «Сухість» документів цього типу доповнюється даними особових фондів. Приміром, документи з фонду архітектора академіка О. Заварова (ф. Р-202), одного з авторів проекту відбудови Хрещатика, колоритніше, ніж власне проектна документація, описують відродження головної магістралі Києва. Окрему ланку становлять креслення споруд, зведених на вшанування пам'яті. Скульптура «Батьківщина-мати» у Києві та грандіозна діорама «Битва за Дніпро» у Дніпропетровську покликані нагадувати про жертви та подвиги війни. Отже, документальні комплекси ЦДНТА України є досить репрезентативними для вивчення внеску українських науковців у перемогу та для визначення масштабів руйнувань великих промислових об'єктів.

До 65-річчя Перемоги працівниками ЦДНТА України проведено додаткове виявлення архівних документів, що висвітлюють окремі аспекти

ти історії Другої світової війни.³¹⁶ У кількісному вираженні цей документальний масив, порівняно із зібраннями інших державних архівних установ, незначний, оскільки зберігання історично значущої науково-технічної документації не передбачало спеціального комплектування матеріалами визначеної тематики. Відомості про події періоду війни знаходимо у проектній, конструкторсько-технологічній, науково-дослідній документації 33 фондів і у фондах особового походження математика Б. Осташенка-Кудрявцева, архітектора О. Заварова, біологів О. Матвієнка та Ю. Прокудіна.³¹⁷ Хронологічні рамки цих матеріалів зумовлені перебігом історичного процесу і охоплюють, головним чином, 1941–1945 рр. У проектах відбудови об'єктів верхня хронологічна межа часто сягає середини 1950-х рр.; нижня хронологічна межа конструкторських розробок іноді припадає на 1939 р. – коли власне були сконструйовані механізми, що застосовувалися у воєнні роки.

Витяги з описуваних документів неодноразово публікувалися у пресі та фахових журналах.³¹⁸ Найповніші відомості зосереджені у книзі «Роки війни і відбудови: Історичні нариси за документами ЦДНТА України», у якій подано археографічну публікацію 23 найінформативніших матеріалів воєнної проблематики.³¹⁹

З огляду на інформаційну насиченість, документи ЦДНТА України з історії періоду 1941–1945 рр. Другої світової війни можна поділити на такі тематичні групи. Документи, що містять відомості про економічні втрати у 1941–1945 рр. До цієї найчисленнішої за обсягом групи відносимо проектну документацію з відбудови крупних об'єктів народного господарства. Серед них: електростанції (Курахівська ДРЕС, Миколаївська ТЕЦ, Первомайська ГЕС, Олександрівська (Вознесенська) ГЕС, харківська енергосистема); вугільні шахти Донбасу; промислові підприємства (Дніпропетровський і Комунарський металургійні заводи, «Запоріжсталь», «Криворіжсталь», «Турбоатом», Маріупольський судноремонтний та суднобудівний завод, Вітебський завод сільськогосподарського машинобудування, Харківська кондитерська фабрика «Жовтень», коксові печі коксохімічних заводів Півдня); шляхи сполучення (спроєктовані Київською філією Державного інституту «Союздорпроект» автодороги Київ – Харків, Харків – Дебальцеве, Харків – Ростов; мости через головну водну артерію України Дніпро (у Дніпропетровську, поблизу Києва); залізничні вузли і вокзали (станції Одеса-Головна, Кишинів); морські й річкові порти (Маріупольський (Жданівський), Новоросійський, Одеський) тощо.³²⁰ Їх географія, як бачимо, не обмежується територією України, охоплює ще окремі об'єкти сучасних Російської Федерації, Білорусі, Молдови.

Окремо слід виділити проект відбудови вулиці Хрещатик у м. Києві. Це приклад комплексного підходу до архітектурного планування (статті та повідомлення 92) території. Його реалізація дала змогу згарища і руїни (у ЦДНТА України зберігаються розрахунки щодо стану та перспектив відновлення кожного будинку) перетворити на

центр громадського життя столиці: «Вулицю розширено майже вдвоє. Парний бік магістралі, де повністю збереглися будинки двох кварталів, відведено для щільнішої забудови. Усі адміністративні споруди набули монументального вигляду».³²¹

У проектних завданнях та технічних проектах подаються найцікавіші матеріали: акти з детальними описами зруйнованості об'єктів, найбільш раціональні шляхи їх відродження та реконструкції, чіткі розрахунки потрібних для відбудови коштів, графіки проведення відбудовних робіт. Звертає на себе увагу датований повоевними роками генеральний план міста Вітебськ, на якому позначено усі зруйновані, напівзруйновані та уцілілі споруди.³²² Він є яскравим прикладом наочної демонстрації втрат, завданих війною житлово-комунальному господарству. Проекти повоєнних часів відзначаються певною скороченістю форми, стислістю викладу текстової частини (доброблялися вони безпосередньо на будівельних майданчиках). Характерними ознаками інформації, наведеної у них, є конкретність і точність.

Звіти про науково-дослідні роботи, виконані українськими вченими в евакуації, а також і після повернення на звільнені території, висвітлюють напрями діяльності наукових установ у роки війни та під час відбудови народного господарства. Для розробників-конструкторів ставилося завдання в мінімальні строки видати потрібні для перемоги над ворогом ідеї і, втіливши їх у життя, раціоналізувати виробництво. Переважна більшість досліджуваних тем стосується міст Байконур, Златоуст, Іркутськ, Караганда, Катайськ, Кемерово, Магнітогорськ, Свердловськ, Челябінськ (де розташовувались евакуйовані науково-дослідні інститути) та східних регіонів СРСР. На сторінках науково-дослідних робіт цього періоду містяться відомості про складні умови праці науковців в евакуації, про підвищені обсяги виробничої програми заводів Сходу, про терміни і хід виконання держзамовлень, про штат працівників на підприємствах під час війни тощо. Так, наведені у звіті інституту «УкрНДІмет» за темою «Зміна складу робочих кадрів на металургійних заводах» цифрові показники є основою для аналізу негативних наслідків високої плинності робочої сили у період війни.³²³

Після реєвакуації науково-дослідні інститути дещо перепрофілювали свої дослідження. Актуальними стали теми: «Отримання в'язких речовин із матеріалів зруйнованих будівель»³²⁴, «Експериментальні дослідження несучої здатності елементів металокопункцій, що зазнали холодних коректив за наявності в них залишкової напруги»³²⁵, «Основні положення відновлення шахт Кривбасу» тощо.³²⁶ Ці науково-дослідні теми відтворюють масштаби розорення української економіки (хімічної і вугільної промисловості, металургії, ЖКГ).

Інформативну цінність для істориків становлять матеріали фондів Дніпропетровського інституту чорної металургії (ф. Р-127), Українського науково-дослідного інституту металів «УкрНДІмет» (ф. Р-13), Українського державного науково-дослідного вуглехімічного інституту

«УХІН» (ф. Р-17), Державного науково-дослідного гірничорудного інституту (ф. Р-135), Українського науково-дослідного інституту вогнетривів (ф. Р-15), Проектного науково-дослідного інституту промислового будівництва «Харківський «ПромбудНДПроект» (ф. Р-2).

До другої групи джерел відносяться конструкторські розробки часів війни. Група конструкторської документації нагадує про війну опосередковано. Її складовою є унікальна історія створення документа. Особливої ваги набувають умови, в яких із креслень народжувались трактори і комбайни, кораблі та поїзди, шахтне обладнання та турбіни. Ці матеріали знаходять застосування при історичній реконструкції моделей, даючи змогу відтворити найменші деталі, вирахувати потужності машин.

Третю групу складають плакати воєнних років. Плакати воєнних років виявлені у фонді особового походження астрометриста-картографа, доктора фізико-математичних наук Б. Осташенка-Кудрявцева, який використовував їх зворотний бік як чернетки для своїх розрахунків. Серед плакатів є рідкісні для українських архівних та музейних колекцій «Дал ли ты фронту теплую вещь?» та «Силуэты самолетов Германии», видрукувані Алма-Атинською державною типографією. Під час його перебування в евакуації у м. Кзил-Орді у складі викладачів Українського об'єднаного університету вони потрапили до фондів ЦДНТА України.³²⁷

Останньою групою є документація споруд на вшанування пам'яті про війну серед яких найвизначнішими є Парк Вічної Слави і Меморіальний комплекс «Український державний музей Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.», скульптура «Батьківщина-мати»³²⁸ – у Києві, грандіозна діорама «Битва за Дніпро» у Дніпропетровську, пам'ятник жертвам фашизму в місті Золотоноша Черкаської області, спроектований О. Заваровим.

Також значний документальний масив технічної документації присвяченої партизанському та підпільному рухів зібрано й сформовано у ЦДАГО України в фонді 62, опис 2 «Український штаб партизанського руху. Представництво УШПД при військових радах 1-го, 2-го, 3-го, 4-го Українських фронтів (1941–1945 рр.)» близько тисячі справ та фонді 62, опис 1, частина 1 «Український штаб партизанського руху» 1242 справи.

У фонді 62, опис 2 серед загально-діловодної документації представлено документи картографічного характеру, описового – з чіткими характеристиками та вимогами до техніки забезпечення для конкретних бойових операцій. Так, у справі 2 «Приложение к отчету Представительства УШПД при Военном совете 1-го Украинского фронта...» подається інформація про схему радіозв'язку і особливості технічного забезпечення бойової й диверсійної діяльності за період з листопада 1942 р. по січень 1945 р.³²⁹ У справі 44 «Список дислокации гарнизонов противника, складов, аэродромов на временно-оккупированной территории УССР» наведено схеми залізничних ділянок в тилу против-

ника з вказаними технічними характеристиками найбільш вразливих місць для організації й проведення диверсійних заходів партизан.³³⁰

Період 1941–1945 рр. Другої світової війни характеризується сплеском науково-технічної активності радянської науки. Так, за роки війни радянська артилерійська наука досягла серйозних успіхів у конструктивному вдосконаленні артилерійських систем. Завдяки діяльності конструкторів артилерійської зброї С. Корольова, В. Грабіна, Ф. Петрова, І. Іванова, Г. Дорохіна та інших була створена проста у поводженні, але з великою потужністю та скорострільністю зброя. У створеній системі реактивної артилерії поєднувались три основні якості: рухливість, потужність і шквальність вогню. Змонтовані на автомашинах реактивні установки за кілька секунд випускали 16 потужних зарядів. Вдосконалення легких артилерійських систем дозволило використовувати їх у тилу Вермахту радянськими партизанами. Так, у з'єднанні С. Ковпака був окремий артилерійський підрозділ, який не маючи механічної тяги вправно маневрував на великих територіях. Це дозволяло робити артилерійську підготовку місцевості для подальшого наступу кінних та піхотних загонів. На Західному фронті за завданням Воєнної ради артилерійські майстерні протягом чотирьох-п'яти місяців 1941 р. виготовили для партизан понад 10 тисяч мін, більше 20 тисяч гранат і велику кількість запалювальних снарядів для артилерії. Подібна робота проводилася військовими радами Південного та Південно-Західного фронтів.

Радянські конструктори О. Яковлев та С. Лавочкін, штурмовиків С. Люшин, бомбардувальників А. Туполев, В. Петляков створили нові винищувачі шляхом успішного дослідження основних проблем аеродинаміки і міцності. Вдосконалення літаків спиралося на інтенсивну творчу діяльність великих вчених. Радянська авіація використовувала все більші швидкості. До кінця 1943 р. швидкість винищувачів була збільшена на 100 км/г. Навіть бомбардувальник Пе-2І, створений у СРСР у 1944 р., за своєю швидкістю (650 км/г) не поступався німецьким винищувачам. Основні типи літаків проїснували всю війну. Їх модифікація дозволяла значно покращити бойові якості, підвищити швидкості, дальність польоту та вогневу потужність. На радянських винищувачах були встановлені 37-мм гармати.

Документальні підтвердження з матеріально-технічного забезпечення, функціонування та швидкого реагування на вимоги технічного вдосконалення партизанських з'єднань знаходяться у фондах ЦДАГО. У фонді 62, опис 1, частина 1 «Український штаб партизанського руху» у справі 128 є топографічні карти з визначенням технічних вимог посадкових майданчиків і місць викидання вантажу для матеріально-технічного забезпечення діяльності партизанських з'єднань і загонів України у 1943 р.³³¹ Карти подають технічні вимоги до організації та облаштування посадкових майданчиків, прийому вантажів, залучення відповідної авіації та майстерності пілотів. Підтвердженням ефективної

технічного прорухування вимог до польотів у тил ворога є матеріали справи 124.³³² Вона містить записи обліку та звіти про виконання завдань екіпажами літаків з літако-вильотів до партизанських загонів протягом 1943–1944 рр.

Підвищення бойових якостей авіації дозволяло радянській армії проводити успішне матеріальне забезпечення партизанських загонів та інших військових груп, підвищити успішність диверсійної їх діяльності. За даними І. Старінова за три роки (1942–1944 рр.) українські партизани отримали повітряним шляхом усього 34 562 різноманітних мін і 142 595 кг толу. Лише у грудні 1943 р. коли війська Червоної Армії у районі міста Овруч підійшли до широкого партизанського краю, партизани отримали можливість доставки мін і вибухових речовин наземним шляхом через широкий «Овруцький коридор» використовуючи автомашини.³³³ Крім того, можливості радянської транспортної авіації дозволяли швидке та безпечне пересування керівного складу партизансько-підпільних загонів з тилу ворога до тилу радянських військ. Так, у вересні 1942 р. у Москві в Ставці Головнокомандувача була проведена нарада партизанських командирів доставлених туди літаками, на якій була погоджена рейдова тактика бойових операцій. Військова транспортна авіація дозволяла оперативно транспортувати та евакуювати родини партизан та важкопоранених людей.

Радянська наука не відставала від світових досягнень у галузі радіотехніки і її використання у військовій справі. Значний вклад мали роботи член-кореспондента АН СРСР А. Берга, академіка Б. Введенського та інших учених. Радіолокаційна станція, яка дозволяла виявляти техніку супротивника на значних відстанях, була створена у лабораторії Ю. Кобзарьова. Дослідження радянського фізика академіка А. Іоффе в галузі напівпровідників використовувалися у виробництві рації для партизанських загонів. Щоб забезпечити партизанські рації електроенергією за його пропозицією були сконструйовані казанки з дном із термоелементів. Їх наповнювали водою і ставили на вогонь, після чого в них за рахунок перепаду температур вироблявся електричний струм. За допомогою винаходів у галузі радіопередачі інформації при ЦШПР було створено потужний радіовузол, що забезпечував передачу наказів Ставки та швидке отримання нею розвідувальних даних отриманих у результаті партизанської діяльності. Це давало можливість швидкої координації військово-бойової діяльності між партизанськими з'єднаннями у тилу ворога та діючими частинами по обидва боки фронту.

Надважливим технічним досягненням була система шифрування зв'язку. Так, у ЦДАГОУ фонду 62, опис 2, справах 53–61 зберігається вихідні шифротелеграми в ЦШПР, УШПР, оперативні групи, Представництва при військових радах армій фронтів, партизанські загони і групи.³³⁴ Вони несуть інформацію про технічні особливості оперативної діяльності партизанського та підпільного рухів. Особливого розвитку радіозв'язку та засоби передачі інформації було налагоджено з існуван-

ням єдиного керівного органу партизанського руху. Це підтверджують документи 1942 р. Зокрема, «Правила УШПД по радиообмену в системе партизанской радиосети. Справка о количестве выброшенных в партизанские отряды радиостанций по состоянию на 10.11.1942 г. Указания отдела. Расписания, графики и установочные данные работы радиостанций штаба и партизанских формирований. Списки корреспондентов и радиостанций партизанских отрядов, обслуживаемых Главрацией УШПД (30.07–31.12. 1942 г.)». ³³⁵

Особливості організації зв'язку та обміну інформації представлені у фонді 62, опис 1, частина 1 «Командування і відділи УШПР (1941–1946 рр.)». Серед технічної документації слід виділити джерела 1942 р. Зі створенням Українського штабу партизанського руху виникла необхідність розробки технічних особливостей системи зв'язку та безпечної передачі інформації. Справа 306 фонду «Правила УШПД по радиообмену в системе партизанской радиосети» містить інформацію про кількість закинутих за межі фронту в тил ворога партизанам радіостанцій станом на 10 листопада 1942 р. ³³⁶ Також, наведено вказівки відділу зв'язку, розклад, графіки і базові данні роботи радіостанцій штабу і партизанських формувань. Крім цього, в УШПР було організована мережа пересувних радіовузлів штабів партизанського руху. Так, у справі 305 «Копии приказов НКО СССР о формировании подвижных радиоузлов штабов партизанского движения, УШПД по основной деятельности и личному составу» було розроблено технічні вимоги та програми ЦШПР з підготовки радистів на спеціальних курсах, про що свідчить протокол атестаційної комісії спецшколи ЦШПР свідчення про успішність слухачів-радистів. ³³⁷

Одним із різновидів письмових зображальних історичних джерел з історії партизансько-підпільного руху є історико-військові, географічні карти, картографічні схеми (Додатки А. 1–6). Зображення на картах – це особливий вид моделювання реальних явищ, що у графічній формі передає їх кількісні і якісні характеристики, структуру, взаємозв'язки та динаміку розвитку подій. В роки війни значний картографічний масив історичних джерел надає комісія з геолого-географічного обслуговування Червоної Армії під керівництвом академіка А. Фермана. Вона створила необхідні партизанам та військовим диверсантам маскувальні засоби, спеціалісти комісії створювали карти воєнних дій і прохідності місцевості, що допомагало військам формувати водні кордони, визначати маршрути військових рейдів. В Україні документація картографічного характеру представлена у фондах ЦДАГОУ. В фонді 63 присвяченому діяльності партизанської дивізії ім. Двічі Героя Радянського Союзу С. Ковпака, в описі 1 є справи картографічного характеру, що несуть інформацію зображального типу та відображають активну позицію найбільш яскравого партизанського з'єднання в Україні. Справа 82 містить схеми бойових операцій за період з 1 грудня 1941 р. по 10 грудня 1943 р. ³³⁸ Ці матеріали представляють складний період утворення та

становлення партизанського руху України. В них відображені здобутки та проблеми функціонування партизан на початковому етапі війни, пошуку найбільш зручних для партизанської діяльності місцевості в умовах окупації території України на першому році війни. У справі 155 цього фонду зберігаються карти фактичного місцезнаходження підрозділів та дислокації з'єднання протягом 1941–1943 рр.³³⁹ В окрему справу винесено картографічні докази рейдової діяльності з'єднання. У справі 156 «Карты рейдов соединения в Карпаты и по тылам фашистов, боевых действий против украинских буржуазных националистов» за період з 1 липня 1943 р. по листопад 1944 р. представлені детальна візуальна картина маршруту, форсування водних перешкод, складність та невідповідність частин з'єднання до бойової діяльності в гірських умовах.³⁴⁰ Вказані сутички та контакти з місцевим спротивом окупаційним органам. Хронологічні межі визначено у зв'язку зі звільненням території України від окупації та руху лінії фронту в бік європейських держав.

На картах бачимо бойову діяльність партизанських загонів С. Ковпака, маршрути рейдів територією північної, центральної та західної України. Схематичне вираження дає можливість зрозуміти логіку діяльності штабу з'єднання, характеристики технічних вимог до необхідної матеріальної бази, площі покриття партизанським контролем території України в умовах окупації німецькими військами. Але масив картографічної інформації потребує жорсткої критики та аналізу відповідності до інших видів письмової документації. Так само й карти є підтвердженням і ілюстрацією звітної документації партизанської діяльності. Справа 335 фонду 62 містить карти-схеми зв'язку ЦК КП(б)У і УШПР з обласними групами ЦК КП(б)У, партизанськими з'єднаннями і загонами станом на 20 липня 1943 р.³⁴¹ Відпрацювання технічного механізму встановлення зв'язку, його шифрування, місцезнаходження об'єктів зв'язку, виявлення й усунення недоліків підтверджують рапорти радистів у наступних справах фонду.

У фонді 62 в розділі «Оперативний відділ» зберігається «Приказ наркома оборони СССР и инструкция начальника Генерального штаба Красной армии о снабжении и порядке пользования топографическими картами».³⁴² На 1943 р. спостерігається високий рівень технічного забезпечення картографічною продукцією партизанських загонів України. Наступальна ініціатива радянської армії вимагала чіткої координації дій на основних напрямках фронту та необхідності її підтримки в тилу ворога. У справі представлена звітна документація, акти прийому-здачі, переписка штабу з Військово-топографічним управлінням Червоної армії про відпуск і користування топографічними картами.

Варто відмітити якісні характеристики топографічних карт – представлена лінія фронту з чітким визначенням напрямів наступу, розміщенням партизанських загонів та визначення їх головних пріоритетів у бойовій діяльності в цей період (Додатки А. 3–4). Документи справи

100 наводиться картографічне підтвердження успішних бойових і диверсійних заходів, реалізація рейдування партизанських з'єднань і загонів України з початку війни по 1 січня 1944 р., що підкріплюється картами-схемами катастроф потягів в результаті Рейкової війни партизан.³⁴³ Координацію бойової діяльності партизан та армії підтверджують матеріали справи 110, у якій представлено плани представництва УШПР при Військовій раді Південно-Західного і 3-го Українського фронту з розвитку партизанського руху на період лютий-грудень 1943 р.³⁴⁴ Співпраця відображена у картах та схемах дислокації партизанських загонів і груп.

Картографічні матеріали представлені в іменних партизанських фондах, що відображають географію їх діяльності. Так, Кам'янець-Подільське партизанське з'єднання імені Героя Радянського союзу Г. Жукова у фонді 103, описі 1, справі 28 зберігаються карти дислокації, рейдів і бойової діяльності з'єднання за 1943–1944 рр.³⁴⁵ У фонді 85 винесено в окрему справу карти маршрутів рейдів і військової діяльності Рівненського партизанського з'єднання ім. М. Щорса під командуванням М. Таратути.³⁴⁶

Матеріали картографічного характеру широко представлені в описах ЦДАГОУ, іменних партизанських фондах присвячених функціонуванню Руху Опору по областях України. Цей вид зображального письмового джерела був обов'язковим у звітній документації партизанських з'єднань та загонів. Загалом, на 1943 р. кожне партизанське з'єднання подавало чіткі дані про функціонування загону в тому числі окремою картографічною і схематичною графою звітності до УШПР. У матеріалах фонду 64 Чернігівсько-Волинського з'єднання (командир О. Федоров) справа 50 презентує картографічні свідчення діяльності,³⁴⁷ з'єднання партизанських загонів Житомирської області (командир О. Сабуров) справа 35 – схеми бойових дій і справи 59 – карти маршруту рейдів з Брянських лісів на Правобережну Україну;³⁴⁸ з'єднання Українських кавалерійських партизанських загонів (командир М. Наумов) у справі 60–61 – карти рейдів;³⁴⁹ Житомирська партизанська дивізія ім. М. Щорса (командир С. Ф. Маліков) у справі 5 – карти маршрутів рейдів;³⁵⁰ з'єднання партизанського загону ім. Й. Сталіна (командир М. Шукаев) у справі 21 – карти, схеми, маршрути;³⁵¹ Вінницьке партизанське з'єднання (командир Я. Мельник) у справі 37 карти;³⁵² партизанське з'єднання ім. М. Хрущова (командир В. Чепига) у справі 18 карти;³⁵³ з'єднання партизанських загонів ім. М. Хрущова Тернопільської області (командир Д. Ніколайчик) у справі 21 карти;³⁵⁴ партизанське з'єднання ім. М. Хрущова Львівська область (командир Б. Шангін) у справі 18 карти,³⁵⁵ та інші партизанські з'єднання, які у іменних фондах обов'язково містили картографічні матеріали для підтвердження їх бойової діяльності в роки окупації України. Ці зображувальні джерела дають можливість історичної реконструкції регіо-

нальної й загальнореспубліканської картини функціонування Руху Опору в Україні.

Видатні радянські вчені-хіміки академіки Н. Зелінський, А. Несмеянов, А. Арбузов, А. Фаворський. С. Намьоткін та інші вклали багато праці у процес забезпечення оборонної промисловості сировиною для виробництва вибухових речовин: целюлози, азотної і сірчаної кислот, аміаку, толуолу, а також синтетичного каучуку необхідного для авіації та автотранспорту. Так, для партизанської діяльності на замовлення ЦШПР було прораховано та виготовлено спеціальні вибухові суміші для проведення диверсійної операції «Рейкова війна» зі знищення рейок та залізничних полотен.³⁵⁶

Про співпрацю партизанських формувань та науково-технічних закладів свідчить історичний документ: «Заявка Главнокомандующего партизанским движением и начальника ЦШПД начальнику инженерных войск Красной Армии на изготовление для партизан мин, не состоящих на вооружении Красной Армии».

«30 сентября 1942 г.

Опыт боевых действий партизанских отрядов и отдельных диверсионных групп показал необходимость помимо табельных мин, принятых на вооружение Красной Армии, иметь специальные мины различного назначения, приспособленные для деятельности в тылу врага. Изготавливаемые ныне кустарным способом такие мины не удовлетворяют партизанские отряды ни по количеству, ни по качеству. Необходимо срочно изготовить в необходимых количествах простые в установке, портативные мины различного назначения. Наиболее целесообразным выходом из создавшегося положения будет срочное принятие на вооружение оправдавших себя образцов мин и изготовление их по нашим заказам ГВИУ КА. Препровождая заявку на потребные для партизанского движения мины, прошу Вашего распоряжения о срочном их изготовлении в необходимых для нас количествах. Образцы мин будут доставлены по вашему указанию. При этом прилагается заявка с краткими тактико-техническими требованиями.

Главнокомандующий партизанским движением Маршал Советского Союза К. Ворошилов

Начальник Центрального штаба партизанского движения П. Пономаренко

Документ адресован генерал-майору инженерных войск Воробьеву»³⁵⁷.

Практика диверсійної діяльності та використання табельних мін, що були на озброєнні Червоної Армії засвідчила необхідність створення спеціалізованих мін для підривної діяльності в тилу ворога. В документі обґрунтовується необхідність виготовлення не кустарним способом відповідного потребам партизан озброєння. Прототипи мін надавалися в проектні центри керівництвом ЦШПР та УШПР.

Проекту документацію підтверджують дані наступної таблиці, яка має перелік тактико-технічних вимог до виготовлення необхідного диверсійного озброєння: «Заявка на мины, не состоящие на вооружении Красной Армии».

«Приложение к документу № 90 30 сентября 1942 г.

Наименование мин	Краткие тактико-технические требования	Количество		
		октябрь	ноябрь	декабрь
1. Колесные замыкатели	При перетирании скрученной проволоки первым и вторым колесом заряд должен безотказно взорваться	5 тыс.	10 тыс.	10 тыс.
2. Ампульные мины	Мины должны быть трех типов: 1) должны взрываться через 1–2 с после раздавливания ампулы, 2) через 30–40 с, 3) через 1–2 мин.	5 тыс. 500 500	15 тыс. 1 тыс. 1 тыс.	15 тыс. 1 тыс. 1 тыс.
3. ПМС – 1	Мины должны быть безопасны в установке с предохранителем, рассчитаны на время от 30 до 100 минут при химическом замедлителе или 5 минут при часовом предохранителе	15 тыс.	15 тыс.	15 тыс.
4. МЗД – 3 малогабарита	Иницирующий заряд может быть 400–600 грамм. Основной заряд 5–6 кг без дополнительной упаковки. Срок замедления от 5 до 50 суток.	10 тыс.	15 тыс.	15 тыс.
5. Малые магнитные мины	Первое время – английского образца, в последующем желательно сконструировать отечественные магнитные мины с УХВ и прилипающие мины, годные для установки не только к металлическим предметам, но и деревянным и др. весом в 200–400 грамм каждая.	10 тыс.	15 тыс.	15 тыс.
6. АС	Мины должны надежно работать как при обрыве нити, так и при натяжении	2 тыс.	5 тыс.	5 тыс.
7. Рычаж. мины	По прилагаемому образцу	5 тыс.	5 тыс.	5 тыс.
8. ПМК – 40	Корпус мины желательно иметь непромокаемым картонный или металлический	5 тыс.	15 тыс.	25 тыс.
Примечание: На мины будут представлены образцы и чертежи.				

Начальник Центрального штаба партизанського руху П. Пономаренко».³⁵⁸

З точки зору історичної цінності, проектні документи є найбільш достовірним історичним джерелом. Проте, такі документи є опосередкованим джерелом інформації, що подає істориком додаткові відомості про співпрацю партизанських штабів з інженерними військами СРСР. На 1942 р. вже було налагоджено активні контакти, як з партизанськими загонами, так і з науковцями та інженерами з питань забезпечення потреб партизанської діяльності. Завдяки праці академіків С. Вавілова, А. Лебедева, І. Гребенщикова та інших радянських вчених-оптиків Червона Армія та партизанські загопи були оснащені надійними оптичними засобами. В результаті плідної роботи медиків-вчених Б. Кашкіна та П. Одінцева було винайдено апарат «радіошуп», з допомогою якого хірурги знаходили та видаляли металеві осколки у поранених. Крім власних винаходів радянські науковці зробили внесок у фонд оборони. Зокрема, за власні кошти вони забезпечили будівництво танкової колони «За передову науку».

Отже, технічна документація фондів ЦДНТА України та матеріали ЦДАГО України є специфічним історичним джерелом у вивченні історії радянського партизанського руху в період 1941–1945 рр. Другої світової війни. Картографічні матеріали є візуальним видом історичного джерела, що відображає динаміку історичних подій та допомагає відтворити складність партизанської діяльності та процесів в умовах окупації українських територій. Не завжди ці документи є прямим свідченням технічних здобутків радянської науки, інколи вони непрямим прикладом потреб та їх задоволення у питанні матеріально-технічної забезпечення українських партизан. Письмові зображальні джерела не мають повної репрезентативності для дослідження історії радянського Руху Опору років війни, але вони є суттєвим ілюстративним історичним джерелом.

РОЗДІЛ III. РЕТРОСПЕКТИВНІ ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА ПАРТИЗАНСЬКОГО ТА ПІДПІЛЬНОГО РУХУ

Глава 1. Кіноджерельний масив як динамічне аудіовізуальне свідчення партизансько-підпільної боротьби

Специфічною формою зображувальних джерел є фіксація навколишньої діяльності, за допомогою фізико-хімічних засобів – кінофотодокументів, які зберігають цінну історичну інформацію про події політичного, економічного та культурного життя народу. Як історичне джерело, кінофотодокументи розкривають історичні події та факти у вигляді статичних або динамічних зорових образів. Об'єктив охоплює такі деталі і нюанси, властиві тому чи іншому явищу або події, які навряд чи можуть бути зафіксовані в іншому виді джерел. Із кінофотодокументів історик може запозичити інформацію, не відому йому з інших джерел, що має важливе значення для уточнення уже відомих фактів. Синтезованим видом зображальних джерел є кіно, яке на практиці вбирає у себе елементи творчості літератури, живопису, принципи побудови кадру тощо. Кіно втілює на екрані образи, події, які створюють сценаристи, кінорежисери, художники, актори, оператори. Воно виникло на основі швидкого розвитку техніки й відтворюють дійсність, спираючись на досвід інших видів мистецтва. На відміну від писемних джерел, кінодокументи дають можливість досліднику побачити історичну дійсність у русі, в процесі, перенестися в минуле.³⁵⁹

Згадуваний у першому розділі дослідник джерелознавчої методології В. Стрельський справедливо зазначає на великій інформативній цінності кінофотофонодокументів. Вони відображають непередаваний ніякими іншими засобами вигляд часу і відіграють важливу роль у з'ясуванні достовірності опису певної події в письмових джерелах. Розкриваючи історичні події у вигляді статичних та динамічних зорових образів, об'єктив уловлює деталі властиві певній події чи явищу, які навряд чи можуть бути відображені в будь-якому іншому вигляді джерел. З кінофотофонодокументів історик може почерпнути факти, невідомі йому раніше за іншими джерелами, і важливі дані для уточнення вже відомих подій. Важко не погодитися з такою точкою зору, але саме ця специфіка повинна розмежовувати вказаний тип джерел з іншими образотворчими матеріалами, зокрема, з живописом. Відображення однієї історичної події на полотні та документальній фотографії істотно відрізняється не тільки «технікою» фіксації зображення, але і різним баченням цієї події авторами джерел.

Клас кінофотофонодокументів за способом відображення дійсності ділиться на підкласи: кінофотодокументи і фонодокументи. Які, в свою чергу, поділяються види: кіно-, фото- і фонодокументи. У визначенні специфіки методики аналізу джерел відому практичну користь приносить складання різного роду допоміжних класифікацій. Класифі-

куючи групи документів за змістом відображеного минулого кінодокументи (хронікально-документальне кіно) можуть бути розділені: на періодичні кіножурнали, на спеціальні спецвипуски, на тематичні хронікально-документальні фільми і на кінолітопис (повсякденне зйомку кінооператорами найбільш важливих подій нашого життя, історії країни).

Така класифікація аудіовізуальних джерел корисна у з'ясуванні повноти і достовірності відображення подій в документі. Так, є відмінності у відображенні одних і тих же явищ у кінолітописі (сюжетах кіножурналів) і в документальних фільмах. Кінохроніка обмежується інформацією, констатацією факту з коротким коментарем, а документальний фільм, який є образною публіцистикою, дає образне осмислення дійсності, розглядає факти в сукупності й виявляє суб'єктивну думку автора. Події відображені в кінохроніці ближче до дійсності, ніж у документальному фільмі. Однак повнота висвітлення його в кінолітопису, в сюжетах кіножурналу, в подієвих спецвипусках і в тематичних хронікально-документальних фільмах буде різною.

Для проведення всіх напрямків джерелознавчого аналізу аудіовізуальних джерел у визначенні місця і часу відбитого події, а іноді й у виявленні автора даного документа, побудови класифікації кінофотофонодокументів тільки за змістом джерела буває недостатньо. Велику допомогу дослідникові тут може надати класифікація по технікою фіксації та відтворенням історичної події даними видами документів. Існують різні способи запису зображення в хронікально-документальному кіно: фотографічний та магнітний спосіб і електростатичні способи накопичення зображення. Всі три зазначених способу дають можливість отримати чорно-білі або кольорові зображення. Крім цього, хронікально-документальні фільми бувають німими або озвученими.

Побудова наведених класифікаційних схем кінодокументів, на наш погляд, дозволяє більш повно визначити специфіку джерелознавчого аналізу аудіовізуальних джерел. З'єднання зазначеної специфіки з традиційною методикою дослідження історичних джерел, дає можливість з більшою повнотою здійснити джерелознавчу критику кінодокументів. Існують такі види критики (дослідження) джерел – аналітична і синтетична. Вони відповідають певним стадіям процесу історичного пізнання. На етапі аналітичної критики досліджується історичне джерело: з'ясовується автентичності джерела, час і місце відображеної в ньому події, питання авторства джерела, спонукальні мотиви його створення, встановлюється достовірність, повнота, об'єктивна наукова цінність джерела. Синтетична критика джерела передбачає розгляд комплексу джерел у досліджених фактами.

Специфіка аудіовізуальних джерел дозволяє виділити в аналізі цього виду документів низку властивих їй особливостей. Кіноджерело, фіксуючи історичну подію, відтворює його зоровий (інколи й звуковий) бік. Об'єктив часто запам'ятовує інформацію, яка не відображається в інших видах джерел. Хронікально-документальна зйомка дає образне

і динамічне візуальне відображення історичних фактів, подій, суспільних явищ. Кіноджерело поділяється на три категорії джерел, відповідних трьом етапам джерелознавчого аналізу кінострічки. Одиницею дослідження кінострічки є кадр, тобто фотографія на кінострічці, що фіксує статичний стан об'єкта дослідження. Наступною сходинкою структури джерела є частина кінострічки знята з однієї точки, що відображає об'єкт зйомки без перерви у часі. Окремі плани об'єднуються монтажем. Спотворення достовірності кінодокументу може здійснюватися на стадії монтажу авторами кіноджерела – кінорежисером або оператором. З волі режисера в одному документальному фільмі можуть бути змонтовані плани, зняті в різний час і в різних місцях. Також у джерелознавчій критиці необхідна увага до усіх зорових деталей в кадрі: гасел, плакатів, вивісок, реклам, назв листівок, газет, оголошень, табличок з назвою вулиць, номерів трамваїв, афіш, написів на стрічках похоронних вінків, свідчень вуличних годин та інше. Отже джерелознавчий аналіз кінодокументу має низку особливостей відносно інших історичних джерел без урахування яких отримана інформація не буде повною.

Пам'ять про Другу світову війну зафіксовано до найдрібніших деталей у документах та матеріалах фондів Державної архівної служби України. Вони є свідченнями трагічності та героїзму людського подвигу. Деякі моменти історії війни поступово розмиваються в контурах, втрачають зв'язок з іншими подіями. На жаль, такі властивості має людська пам'ять. Для підживлення історичної пам'яті українського народу залишаються художні твори, мемуари, дослідження, фольклор, музейні експонати. Проте, найбільш психологічно інформативними для сприйняття є кіноматеріали, що дають можливість динамічної візуалізації історичного процесу. Важко переоцінити значення збережених для нинішнього покоління кінодокументів воєнної доби. Унікальна колекція Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. Пшеничного (далі ЦДКФФА України ім. Г. Пшеничного) є своєрідним евристичним джерелом не лише для представників фундаментальної науки, а й журналістів, митців, усіх шанувальників вітчизняної науки.³⁶⁰

Створення кінофотолітопису війни 1941–1945 рр. є актом героїзму. Протягом усіх років війни фронтові кінооператори та фотокореспонденти фіксували на плівку події з фронтів та тилу ворога: трагізм відступу, гіркість втрат, знищення міст і сіл, героїзм простих людей. 257 фронтових кінооператорів та більш ніж 200 фотокореспондентів фіксували на плівку різні епізоди війни, поділяючи з простими солдатами та партизанами тяготи фронтових буднів. Кожен п'ятий з них загинув.

Великим місцем збереження кінодокументів періоду 1941–1945 рр. Другої світової війни є й Російський Державний архів кінофотодокументів, який має 2087 облікових одиниць (3541 одиниця збереження) з періоду війни, а це близько 800 тисяч метрів кіноплівки.³⁶¹ З них кінофільмів і спеціальних випусків 221 облікових одиниць, що складає 605 одиниць збереження оригіналів, 402 номери кіножурналів, що

складає 451 одиниць збереження оригіналів, 1464 облікових одиниць, 2485 одиниць збереження кінолітописних сюжетів.

Найпопулярнішими в роки війни були кіножурнали, оскільки вони містили оперативну інформацію, яку чекали з нетерпінням. В архіві періодика 1941–1945 рр. представлена кіножурналами: «Союзкиножурнал» (СКЖ), 253 номери за 1941–1944 рр., кіножурнал «Новости дня» 34 номери за 1944–1945 рр.; 68 номерів «Ленинградского киножурнала» за 1942–1944 рр.; 46 номерів кіножурналу «Пионерия» за 1941–1945 рр., окремі випуски кіножурналу «Советское искусство» та «СССР на экране».

Перший кіножурнал «Союзкиножурнал» за № 58, що відноситься до періоду війни, вийшов на екрани вже 24 червня 1941 р. Він присвячений війні та складається з п'яти сюжетів – робітники слухають виступ В. Молотова по радіо 22 червня 1941 р., мітинги робітників на заводах «Серп и Молот» і «Калибр», сюжет про відомого росіянина льотчика Нестерова, що першим застосував таран в повітрі.

Перші вісті з фронту з'явилися в «Союзкиножурналі» № 66–67 від 14 липня 1941 р. У кінці листопада 1941 р. на екранах кінотеатрів демонструвався спеціальний випуск «На защиту родной Москвы». 18 лютого 1942 р. на екрани вийшов фільм «Разгром немцев под Москвой», за режисерства: Л. Варламова та І. Копаліна. Це перший повнометражний документальний фільм про війну, який демонструвався на багатьох екранах світу. У 1942 р. американська Академія кіномистецтва присудила йому першу премію, визнавши кращим документальним фільмом 1942 р. 13 червня 1942 р. 160 кінооператорів на фронтах і в тилу вели зйомки, які увійшли до фільму «День войны» (356-й день Великої Вітчизняної війни), режисер М. Слудький.

У роки війни на екрани виходили фільми, присвячені героїзму захисників радянських міст. Ось тільки деякі з них: фільм про блокадний Ленінград «Ленінград в борьбе», 1942 р. випуску (№ 5518) за режисерства Р. Кармен та інших. Про захисників міста Севастополя розповідає фільм «Черноморцы», 1942 р. випуску (№ 4941) за режисерства В. Беляєва. Про оборону Сталінграду розповідає фільм «Сталинград», 1943 р. випуску (№ 5145) за режисерства Л. Варламова і А. Кузнецова. У 1943 р. на екрани вийшов фільм «Орловская битва» (№ 4961) за режисерства Р. Гикова і Л. Степанова, в якому використані зйомки шістнадцяти операторів. У архіві зберігаються фільми, присвячені звільненню багатьох радянських територій і європейських країн: «Освобождение советской Белоруссии» (№ 5520) за режисерства В. Корш-Саблін і М. Садкович, до фільму увійшли зйомки 31 оператора; «Битва за нашу советскую Украину» (№ 4960), художній керівник і сценарист цього фільму О. Довженко, режисери Ю. Солнцева та Я. Авдєєнко, до фільму увійшли зйомки двадцяти операторів; про звільнення Прибалтики розповідає фільм «8-й удар» (№ 5031) режисера Л. Степанова; «Победа на Юге» режисера Варламова. Зйомки здійснювали оператори 2-го і

3-го Українських фронтів. Названа тільки невелика частина кінолітопису періоду 1941–1945 рр. Другої світової війни, чотири облікових одиниці кольорових кінодокументів – це фільм 1943 р. «Трофеї великих битв», «Парад Перемоги» 1945 р., «Берлінська конференція» 1945 р. і кінолітописні сюжети до нього.

Проте, найціннішим у дослідження джерел визначеної теми є кінодокументи, що зберігається в ЦДКФФА України ім. Г. Пшеничного, оскільки вони мають безпосередні свідчення діяльності радянського Руху Опору на території України.³⁶² Близько 80-ти годин екранного перегляду кінохроніки періоду війни 1941–1945 рр. становлять безцінний фонд архіву ретроспективної інформації про війну. Ці фонди складають кіножурнали, документальні фільми, кінолітопис, окремі не змонтовані сюжети, що не ввійшли до готової продукції й не демонструвалися на кіноекранах, виробництва вітчизняних кіностудій, Української студії хронікально-документальних фільмів, Центральної студії кінохроніки.³⁶³

Кіноперіодика «Радянська Україна», «За Радянську Україну» «Союзкиножурнал» подавала інформацію з фронтів та розкривала окремі моменти партизансько-підпільного бойового й повсякденного життя, висвітлювала роботу тилу, розповідала про відновлення життя у визволених від нацистів регіонах. Іншим джерелом оперативної інформації були спецвипуски, присвячені окремим подіям чи особам, зокрема й партизанських з'єднань.

Значну групу документів становлять кінофільми основою яких є кінохроніка відзнята фронтowymi операторами «День війни» (1942 р.), «Черноморськ» (1942 р.), кінострічки О. Довженка «Битва за нашу Радянську Україну» (1943 р.) та «Перемога на Правобережній Україні та вигнання німецьких загарбників за межі українських радянських земель» (1945 р.). У кінофільмі «Суд идет» (1943 р.) ідеться про судовий процес військового трибуналу 4-го Українського фронту в справі про злочини окупаційної влади у Харкові та Харківській області. Кінофільми «Кримська конференція» (1945 р.) та «Берлінська конференція» (1945 р.) зафіксували зустрічі керівників союзних держав присвячені питанням повоєнного облаштування світу.

Також кіносюжетами та кінофільмами широко представлена життєдіяльність партизанського руху. Зокрема, Збірник кіносюжетів 1943 р. Центральної студії кінохроніки (Арх. № 2060) висвітлює окремі події з життя Житомирського партизанського з'єднання під командуванням О. Сабурова³⁶⁴; у президії з нагоди нагородження партизанів – начальник штабу партизанського з'єднання І. Бородачов, командир Чернігівсько-Волинського з'єднання, генерал-майор, Герой Радянського Союзу О. Федоров, О. Сабуров; вручення медалей «Партизану Отчественной войны» членам загону ім. 24-ї річниці РСЧА поблизу с. Дубницьке Лельчицького району серед нагороджених командир партизанського з'єднання О. Сабуров та комісар З. Богатир; спільна нарада членів

нелегального ЦК КП(б)У та командирів і комісарів партизанських з'єднань Правобережної України у розташованому поблизу с. Картеничі (Білорусь), серед присутніх – начальник УШПР Т. Строкач, С. Руднев, С. Ковпак, О. Федоров, В. Бегма та інші. Збірник кіносюжетів 1943 р. Центральної студії кінохроніки (Арх. № 2191) присвячений Карпатському рейду Сумського партизанського з'єднання під командуванням С. Ковпака, мітинг в одному з карпатських сіл на якому виступають комісар з'єднання С. Руднев, С. Ковпак та Г. Базима; вручення генерал-майором О. Сабуровим медалей «Партизану Отечественной войны» членам загону під командуванням Калініченка; виконання смертного вироку, винесеного зрадникам.³⁶⁵ Збірник кіносюжетів 1943 р. Центральної студії кінохроніки (Арх. № 2180) змальовує бойові дії партизанської дивізії ім. М. Щорса під командуванням С. Малікова у Житомирській області; нарада в партизанському таборі за результатами проведеної розвідки де серед присутніх – командир з'єднання С. Маліков, комісар Л. Бугаєнко, командир загону «За перемогу» І. Патуржанський, комісар С. Набока, командир загону ім. В. Молотова К. Ареф'єв, начальник розвідки А. Прокопенко; мінування залізничного полотна в районі станції Олевськ.³⁶⁶ У фондах ЦДКФФА України ім. Г. Пшеничного також міститься велика кількість сюжетів та кінофільмів як років війни, так і повоєнних ювілейних творів.

Окремим масивом джерел є кінодокументи «трофейної кінохроніки», розсекречені у 1998 р. Документи були передані в архів у 1943–1947 рр. обласними конторами Головкинопрокату. До складу «трофейної кінохроніки» входить кінопродукція виробництва німецьких кіностудій ЦФО, УФА та Румунської державної кіностудії, що демонструвалася на окупованій території України впродовж 1941–1943 рр.

У рамках серії «Архівні зібрання України» побачила світ низка каталогів, які дозволяють усім дослідникам значно скоротити шлях до інформації, що в них зберігається, а також суттєво підвищити ефективність наукового пошуку, зокрема анотований каталог – кіножурналів, документальних фільмів, кіносюжетів з часів Другої світової війни.³⁶⁷ У збірнику представлено великий документальний масив кінодокументів. На перший погляд, кінофонди є більшовицькими й німецькими агітками. Проте, враховуючи особливості кіноджерел, можна доповнити фактичний матеріал ілюстрацією документальної динамічної картинки. Це не фотографія, яку можна запрограмувати постановкою автора, не художній фільм, в якому все визначають сценарист і режисер. Попри заідеологізованість і цензурні табу кінодокументи містять моменти реального життя в усій його суперечливій складності й повноті.

Вражає розмаїття сюжетів, відбитих у кінострічках: битви на фронтах, партизанські будні, військові госпіталі й колони полонених, повсякденне життя людей і партійно-державні форуми, обпалені війною міста та села України. До прикладу. Німецький пропагандистський кінофільм 1942 р. кіностудій ЦФО та УФА (Арх. № 3254), призначе-

ний для демонстрування населенню окупованих територій СРСР, про українську молодь, вивезену на роботи до Німеччини.³⁶⁸ Радянський збірник кіносюжетів 1941 р. Центральної студії кінохроніки (Арх. № 2191), де показана зустріч партизанів Красноліманського партизанського загону Сталінської області з бійцями регулярної армії, виступає комісар загону Ф. Калиберда.³⁶⁹

Окремо можна виділити галерею кінопортретів: від солдатів-орденоносців до генералів та державних діячів. У цьому ряду й керівники партизансько-підпільного руху: Т. Строкач, О. Федоров, С. Ковпак, С. Руднев та інші. Наприклад, радянський кінофільм Центральної студії кінохроніки і Укркінохроніки «Битва за нашу радянську Україну» 1943 р. (Арх. № 592) серед сюжетів якого спільна нарада керівництва партизанських загонів Правобережної України – С. Ковпак, Д. Коротченко, О. Федоров, С. Руднев; партизанські загопи на марші; перехід на бік партизанського з'єднання під командуванням О. Сабурова словацьких вояків на чолі з капітаном Я. Налепкою; бій за село; виступ на Всеслов'янському мітингу партизана Героя Радянського Союзу В. Яремчука.

Увесь масив архівних документів зазначеної доби можна умовно поділити на три групи. Найбільшу за обсягом групу складають кіножурнали, документальні фільми, кіносюжети виробництва вітчизняних кіностудій. Більшість з них становить кінопродукція виробництва Української студії хронікально-документальних фільмів (Укркінохроніка). До цього виду відноситься кіножурнал «Радянська Україна», випуск якого було започатковано студією в 1938 р. Загалом в ЦДКФФА України ім. Г. Пшеничного за період з вересня 1939 по вересень 1945 рр. зберігається 135 номерів кіножурналу.

Ретроспективна інформація про події 1939 р. базується переважно на випусках кіноперіодики «Радянська Україна», в яких відтворено суспільно-політичне та соціально-побутове життя, індустріально-аграрний розвиток, стан науки і культури напередодні німецько-радянської війни. На період від червня 1941 по травень 1945 рр. припадає 80 номерів кіножурналу. З початком воєнних дій на території України їх випуск було припинено. Період з червня 1941 р. й увесь 1942 р. позначений відчутним інформаційним вакуумом. За цей час в архіві зберігаються лише три номери «Союзкиножурнала» та один номер кіножурналу «СССР на екрані» виробництва Центральної студії кінохроніки. Випуск кіножурналу «Радянська Україна» було поновлено групою українських кінодокументалістів на базі Центральної студії кінохроніки (міста Москва) тільки в 1943 р. Перші сім номерів (№ 2–5, № 8–10) вийшли під назвою «За Радянську Україну», решта вісім – «Радянська Україна».

За 1944–1945 рр. на державному зберіганні перебуває 79 випусків кіножурналу «Радянська Україна» виробництва Укркінохроніки, яка відновила свою роботу в Києві. Серед них – по два випуски кіножурналу під № 11 (1944 р.) та № 8 (1945 р.), одні з яких були черговими,

інші призначалися для демонстрування в західних областях України. Інформацію про них вміщено в каталозі після останнього щорічного номера. Кіножурнали подавали інформацію з фронтів, висвітлювали роботу тилу, розповідали про відновлення життя у визволених від нацистської окупації регіонах України, давали інформацію про діяльність партизансько-підпільного руху.

Першу групу джерел з історії Руху Опору представляють кіножурнали випуску воєнних років. Серед тематичних випусків були такі проблеми як участь місцевого населення у вигляді народного ополчення в бойових діях й обороні власних поселень, активна діяльність партизанських й підпільних загонів у звільненні міст України. Так № 91 кіножурналу «Союзкиножурнал» Центральної студії кінохроніки від 18 вересня 1941 р. (Арх. № 2073) містить сюжет «Героическая оборона Одессы» де показана допомога місцевих жителів регулярним військам, зокрема у вигляді сформованих загонів ополченців, які прямують на передову лінію оборони. Складним умовам ведення бойових партизанських дій в умовах одеських катакомб присвячено сюжет кіножурналу «Союзкиножурнал» № 29 виробництва ЦСДФ 1944 р. (Арх. № 2072).

№ 23 кіножурналу «Радянська Україна» виробництва Укркінохроніки 1944 р. (Арх. № 169) у сюжеті «Мітинг у визволеному Львові» показує участь М. Гречухи, І. Грушецького, С. Ковпака, Д. Коротченко, М. Бажана, І. Конєва, голова РНК УРСР М. Хрущова у мітингу.

Сюжет «У партизанському краю» кіножурналу «Радянська Україна» № 17–18 виробництва Укркінохроніки 1944 р. (Арх. № 164) показує село, спалене нацистами село у 1943 р., тіла загиблих мирних жителів, а також партизанів Сумського з'єднання під командуванням С. Ковпака під час виконання бойового завдання; у наступних кадрах секретар ЦК КП(б)У Д. Коротченко вручає партизанам урядові нагороди у присутності С. Ковпака, С. Руднева, П. Вершигора. Наступна сюжетна лінія під назвою «Місто комсомольської слави» присвячена подіям у місті Краснодон Ворошиловградської області; члени комсомольської підпільної організації «Молода гвардія» Г. Арутюнянц і О. Іванцова серед молоді; ретроспектива могили молодогвардійців.

Важливою темою сюжетів кіножурналів було висвітлення роботи та бойової діяльності керівництва УШПР, повсякденного життя командирів та рядових партизан, урочисті заходи різного рівня, нагородження активних учасників партизанського руху. У № 1 кіножурналу «Радянська Україна» виробництва Укркінохроніки 1943 р. (Арх. № 119) висвітлена участь перших керівників УШПР в урочистостях з нагоди «25-ти років Радянської України» у місті Москва в грудні 1942 р., серед яких керівники уряду СРСР В. Молотов, М. Калінін, В. Старченко, О. Щербаков, та партизани Т. Строкач, О. Федоров та інші. Про один день із життя партизанів Чернігівського загону під командуванням М. Попудренка говорить № 2 кіножурналу «Радянська Україна» виробництва Укркінохроніки 1943 р. (Арх. № 120); наступний сюжет про те як Герой

Радянського Союзу О. Федоров вручає вказаному з'єднанню Червоний Прапор ЦК КП(б)У, РНК УРСР і Верховної Ради УРСР, а також урядові нагороди – Г. Артозєєву, М. Попудренку та іншим; окремий сюжет про операції диверсійної групи під командуванням сапера Г. Артозєєва по знищенню німецького ешелону.

Вручення Почесного бойового Червоного прапора командирі 1-ї партизанської дивізії ім. С. Ковпака П. Вершигорі Головою Президії Верховної Ради УРСР М. Гречуха містить № 14 кіножурналу «Радянська Україна» виробництва Укркінохроніки 1944 р. (Арх. № 158).

У № 33 кіножурналу «Радянська Україна» виробництва Укркінохроніки 1944 р. (Арх. № 178) сюжет під назвою «Славним партизанам» показує вручення урядових нагород С. Ковпаку та членам партизанської родини Цендровських у Києві Головою Президії Верховної Ради УРСР М. Гречухою.

У № 27 кіножурналу «Радянська Україна» виробництва Укркінохроніки 1945 р. (Арх. № 230) сюжет «Свято Перемоги» змальовує демонстрацію з нагоди Дня Перемоги у місті Києві, де на урядовій трибуні – М. Хрущов, Д. Коротченко, Л. Корнієць, М. Гречуха, О. Кириченко, З. Литвин, А. Барановський, М. Бажан, В. Герасименко, З. Сердюк, С. Ковпак та інші.

Крім кіножурналів, ще одним джерелом оперативної інформації були спеціальні випуски, присвячені окремим подіям чи особам. Цей вид представляють 39 кінофільмів виробництва студій «Укркінохроніка», «Київучтехфільм», «ЦСДФ». У 1940 р. на Київській студії художніх фільмів були випущені дві кінострічки – «Освобождение украинских и белорусских земель от гнета польских панов и воссоединение народов-братьев в единую семью» та «Буковина – земля українська», які були створені з нагоди входження Західної України і Північної Буковини до складу УРСР.

Так, у спеціальних випусках висвітлена суспільно-політична активність керівників командувань УШПР у подіях державного значення. Це свідчить про визнання провідної ролі партизанського керівництва й руху загалом та їх внесок у перемогу над нацистською Німеччиною. Зокрема, спецвипуск виробництва Укркінохроніки квітня 1944 р. (Арх. № 535) присвячений похованню с генерала армії М. Ватутіна. Серед присутніх похоронної процесії поряд із керівниками держави Генерали С. Ковпак, О. Федоров, які несуть бойові нагороди М. Ватутіна. Спецвипуск березня 1944 р. (Арх. № 131) Укркінохроніки висвітлює роботу VI сесію Верховної Ради УРСР де у президії – керівники партії та уряду УРСР М. Хрущов, Л. Корнієць, В. Старченко, М. Гречуха, Д. Коротченко, а серед депутатів – начальник УШПР Т. Строкач, колишні керівники партизанських з'єднань О. Сабуров, З. Богатир, С. Ковпак.

Спецвипуск 1945 р. (Арх. № 505) Укркінохроніки показує військовий парад у Києві на площі Богдана Хмельницького; виступає нарком

оборони УРСР, генерал-лейтенант В. Герасименко. Серед присутніх – керівники партії та уряду УРСР Л. Корнієць, М. Гречуха, Д. Коротченко, О. Кириченко, М. Бажан, К. Литвин, А. Барановський та інші. А також військові паради у Харкові, Одесі.

Першим повнометражним фільмом серед воєнної кінодокументалістики є кінострічка «День войны» (1942 р.), основу якої становить матеріал, відзнятий фронтовими кінооператорами. Оборонним та визвольним боям присвячено кінофільми «Советский народ в боях за Родину (За родной Донбасс)» (1942 р.), «Битва за Севастополь» (1944 р.), кінострічки О. Довженка «Битва за нашу Радянську Україну» (1943 р.) та «Перемога на Правобережній Україні та вигнання німецьких загарбників за межі українських радянських земель» (1945 р.). У кінофільмах «Крымская конференция» (1945 р.) і «Берлинская конференция» (1945 р.) ідеться про зустрічі керівників союзних держав, присвячені питанням повоєнного облаштування світу, долі переможеної Німеччини та її союзників.

Кінофільм «Битва за нашу Радянську Україну» 1943 р. випуску Центральної студії кінохроніки та Укркінохроніки, художній керівник О. Довженко (Арх. № 592), присвячений боротьбі проти нацистів на території України в 1941–1943 рр. Однією з сюжетних ліній є партизанський внесок у боротьбу. Зокрема висвітлена спільна нарада керівництва партизанських загонів Правобережної України, серед присутніх – С. Ковпак, Д. Коротченко, О. Федоров, С. Руднев. Сюжети: партизанські загоны на марші; перехід на бік партизанського з'єднання під командуванням О. Сабурова словацьких вояків на чолі з капітаном Я. Налепкою; бій за село; виступ на Всеслов'янському мітингу партизана, Героя Радянського Союзу В. Яремчука.

Кінофільм «Львів радянський» липень-серпень 1944 р. випуску Укркінохроніки, режисер М. Шапсай (Арх. № 521) висвітлює події після вступу у місто радянських військ. Сюжети: Львів у перші дні після визволення від нацистської окупації; частини Червоної Армії на вулицях міста; мітинг, присвячений визволенню міста від нацистів, на трибуні – М. Хрущов, М. Бажан, М. Гречуха, І. Грушецький, С. Ковпак, І. Конев та інші.

Кінофільм «Победа на Правобережной Украине и изгнание немецких захватчиков за пределы украинских советских земель» 1945 р. випуску ЦСДФ і Укркінохроніки, режисер О. Довженко та Ю. Солнцева (Арх. № 1536) присвячено збройному протистоянню на території України в 1943–1944 рр. Сюжети: бої за визволення Києва; форсування Дніпра частинами 40-ї армії; бої за розширення Букринського плацдарму; передислокація танкових з'єднань 3-ї гвардійської та 6-ї танкових армій на Лютезький плацдарм; звільнення Житомира, Коростеня, Одеси, Миколаєва, бої в районі Вінниці; початок Львівсько-Сандомирської стратегічної наступальної операції; учасники партизанського руху; кінопортрети Г. Жукова, О. Василевського, С. Трофименка, Г. Базими,

О. Богомольця, С. Руднева. У фільмі використано кадри німецької кінохроніки.

Кінофільм «Свято Перемоги» 1945 р. випуску Укркінохроніки, режисер Г. Тасін (Арх. № 509) – тріумфування народу України в ніч на 9 травня 1945 р.; демонстрації з нагоди Перемоги у Львові, Харкові, Чернівцях. На Володимирській вулиці Києва на урядовій трибуні – М. Хрущов, С. Ковпак, В. Герасименко, Д. Коротченко, Л. Корнієць, М. Гречуха та інші. У фільмі використано кадри воєнної кінохроніки.

Колекція кінофільмів ЦДКФФА України ім. Г. Пшеничного доповнюється документальними, науковими та навчальними кінофільмами Міністерства оборони України, що зберігаються у Галузевому державному архіві Міністерства оборони України (далі ГДА МО України).³⁷⁰ Вони присвячені бойовим операціям періоду 1941–1945 рр. Другої світової війни, партизанській, підпільній та розвідувальній видам бойової діяльності радянської армії. Загальний обсяг фондів галузевого архіву 4322 фф. (усього 381460 справ) за період 1807–2007 рр. серед яких 3256 одиниць зберігання (1238 од. обліку) кінодокументи. На жаль до третини документів встановлено обмежений доступ, що звужує їх інформаційний ресурс та можливості їх наукового вивчення.

Другу групу джерел становить фонд так званого кінолітопису – окремі не змонтовані сюжети, які не ввійшли до готової продукції і не демонструвалися свого часу на кіноекранах. Їхній обсяг складає приблизно 100 одиниць обліку. Авторами кінолітопису є близько 150 кінооператорів, у тому числі представники українських кіностудій. Кіносюжети містять інформацію про події часів оборони Києва, Одеси, Керчі, Севастополя, про відступ радянських військ, евакуацію населення, перебазування виробничих сил, колгоспного майна, бойові дії армії, радянський Рух Опору в Україні та Кримському півострові. Кінодокументи зафіксували злочини нацистів – місця масового знищення мирних жителів та військовополонених, руїни міст і сіл, згарища тощо.

Велика кількість кіносюжетів з фондів ЦДКФФА України ім. Г. Пшеничного присвячені розвідувальній діяльності, плануванню воєнних дій, бойовим операціям партизанських з'єднань, виявленню зрадників та застосування до них смертної кари та інші кадри. Зокрема, збірник кіносюжетів 1941 р. (Арх. № 2191) Центральної студії кінохроніки показує зустріч партизанів Краснолиманського партизанського загону Сталінської області з бійцями регулярної армії де виступив комісар загону Ф. Калиберда; партизан тренує собаку рухатися попластунськи.

Збірник кіносюжетів 1942 р. (Арх. № 2190) Центральної студії кінохроніки висвітлює події на Південному фронті: бойові дії аджимушкайських партизанів; партизанський загін під командуванням Н. Рибальченка в районі Таганрога.

Збірник кіносюжетів 1943 р. (Арх. № 2057) Центральної студії кінохроніки: у Криму доставка партизанами у табір вантажу, командир

2-го сектора загонів М. Луговий, начальник штабу М. Котельников оглядають місцевість; співробітник Сімферопольського педінституту Б. Газієв з добровольчої армії переходить до партизанського загону. У Прип'яті операція під керівництвом М. Павловського з розгрому Прип'ятської флотилії ворога, захоплення трофеїв, серед бійців П. Вершигора. Нарada членів нелегального ЦК КП(б)У та командирів й комісарів партизанських з'єднань Правобережної України у розташованому поблизу села Картеничі (Білорусія) партизанському з'єднанні О. Сабурова. Присутні – секретар ЦК КП(б)У Д. Коротченко, секретар ЦК ЛКСМУ М. Кузнецов, генерал-майори С. Руднев, С. Ковпак, О. Федоров та інші. Закладання вибухівки під міст групою партизанів, лісовий партизанський табір у Рівненській області, працюють похідна друкарня, госпіталь. Секретар ЦК КП(б)У Д. Коротченко вручає партизанам урядові нагороди.

Збірник кіносюжетів травень-серпень 1943 р. (Арх. № 2060) Центральної студії кінохроніки: життя Житомирського партизанського з'єднання під командуванням О. Сабурова, підготовка до диверсійного акту в Сарнянському партизанському загоні під командуванням Т. Гриба, розквартированого в с. Картеничі Лельчицького району Поліської області (Білорусія); переправлення партизанів через р. Уборть. Лікар-хірург О. Федоров оперує поранених партизанів. Вручення медалей «Партизану Отечественной войны» членам загону ім. 24-ї річниці РСЧА поблизу с. Дубницьке Лельчицького району та командирів О. Сабурову. Спільна нарада членів нелегального ЦК КП(б)У та командирів і комісарів партизанських з'єднань Правобережної України у розташованому поблизу с. Картеничі (Білорусія) партизанському з'єднанні О. Сабурова, серед присутніх – начальник УШПР Т. Строчак, генерал-майори С. Руднев, С. Ковпак, О. Федоров, В. Бегма та інші.

Збірник кіносюжетів липень-серпень 1943 р. (Арх. № 2191) Центральної студії кінохроніки змальовує Карпатський рейд Сумського партизанського з'єднання під командуванням С. Ковпака: мітинг в одному з карпатських сіл, виступають комісар з'єднання С. Руднев, С. Ковпак, Герой Радянського Союзу Г. Базима. Бойові дії партизанського з'єднання під командуванням О. Сабурова на території Мозирського району (Білорусія), О. Сабуров вручає медалі «Партизану Отечественной войны» членам загону під командуванням Калініченка; виконання смертного вироку, винесеного зрадникам.

Збірник кіносюжетів серпня 1943 р. (Арх. № 2180) Центральної студії кінохроніки: Бойові дії у Житомирській області партизанської дивізії ім. М. Щорса під командуванням С. Малікова: нарада в партизанському таборі за результатами розвідки – командир з'єднання С. Маліков, комісар Л. Бугаєнко, командир загону «За перемогу» І. Патуржанський, комісар С. Набока, командир загону ім. В. Молотова К. Ареф'єв, начальник розвідки А. Прокопенко; мінування залізничного полотна в районі станції Олевськ. захоплення обозу групою

партизанів під командуванням В. Гнеденка в районі Коростеня; траурний мітинг і похорон партизана П. Масленкова, який загинув під час бойової операції.

Збірник кіносюжетів листопада 1943 р. (Арх. № 2190) Центральної студії кінохроніки «У кримських партизан»: висадка групи партизанів на берег; у засідці в гірському лісі; командир дає бойове завдання; напад на ворожий СП, захоплення полонених.

Кіносюжет 1944 р. (Арх. № 2652) ЦСДФ: Командир Сумського партизанського з'єднання С. Ковпак слухає рапорт командира 2-го батальйону про результати нападу в ході Карпатського рейду (1943 р.) на нафтопромисли та ворожий гарнізон у с. Дилитин Станіславської області; заступник командира з'єднання М. Павловський розповідає про С. Ковпака.

Збірник кіносюжетів січень 1944 р. (Арх. № 2069) ЦСДФ: зустріч партизанів Чернігово-Волинського з'єднання під командуванням О. Федорова з розвідниками Червоної Армії на Волині; страта зрадника Лукенюка; начальник особливого відділу П. Золотаренко зачитує вирок.

Збірник кіносюжетів лютого 1944 р. (Арх. № 2061) ЦСДФ: командир Рівненського партизанського з'єднання № 1 В. Бегма розповідає про спільні з Червоною Армією дії партизанів зі звільнення міста, комісар М. Корчев – про виготовлення партизанами зброї. Генерал-майор В. Бегма в супроводі партизанів направляє до колишньої резиденції рейхскомісара України Е. Коха.

Збірник кіносюжетів квітня 1944 р. (Арх. № 2206) ЦСДФ: визволення Ялти від окупації військами Окремої Приморської армії. Партизани спускаються з гір, ведуть захоплених у полон німецьких вояків, зустрічаються з жителями одного з населених пунктів; німецька піхотна частина здається у полон партизанам; ексгумація останків закатованих жителів Ялти.

Кіносюжет 1945 р. (Арх. № 2647) ЦСДФ: перебування на батьківщині, в с. Котельва Полтавської області, двічі Героя Радянського Союзу С. Ковпака – фотографується, косить траву, спілкується у полі з колгоспниками.

Велике антропоцентричне значення має низка соціальних сюжетів щодо організації повсякденного життя партизан та підпільників: харчування, медичні працівники загонів, політичне виховання та інші. Кіносюжет 1942 р. (Арх. № 2056) Центральної студії кінохроніки змальовує Брянський фронт: Чернігівське партизанське з'єднання під командуванням О. Федорова; хлібопекарня, склад із продовольством; прийняття присяги членами партизанських загонів з'єднання; командир партизанського з'єднання О. Федоров, комісар – В. Дружинін, командир загону ім. Й. Сталіна М. Попудренко, начальник штабу з'єднання Д. Рванов схилилися над картою, обговорюють бойове завдання; група підричників під керівництвом Героя Радянського Союзу Г. Артозєєва на бойовому завданні; вручення з'єднанню Червоного Прапора ЦК КП(б)У,

нагородження партизанів орденами і медалями; мітинг в одному з вільних сіл, виступає О. Федоров.

Кіносюжет 1942 р. (Арх. № 2054) Центральної студії кінохроніки висвітлює окремі епізоди з життя партизанських загонів Донбасу: табір Ямського партизанського загону (Сталінська область), командир загону В. Потирайло та комісар З. Ізотов біля карти; прибуття розвідниці в розташування Кременського партизанського загону ім. К. Ворошилова (Ворошиловградська область), її зустрічають начальник штабу М. Михайличенко та заступник командира з розвідки Г. Преймаков.

До третьої групи джерел належить масив кінодокументів «трофейної кінохроніки», які до 1998 р. перебували на секретному зберіганні. Інформацію про склад і зміст згаданої групи джерел до анотованого каталогу включено вперше. «Трофейну кінохроніку» було передано до архіву в 1943–1947 рр. обласними конторами Головкинопрокату. До її складу входить кінопродукція виробництва німецьких кіностудій ЦФО, УФА та Румунської державної кіностудії, що демонструвалася на окупованій території України впродовж 1941–1943 рр.

Більшість цих кінодокументів не має початкових і кінцевих титрів, що утруднювало визначення їхнього виду. Зокрема, у ЦДКФФА України ім. Г. Пшеничного щодо подій на радянській території міститься декілька збірників та кінофільмів. Збірник кіносюжетів 1943 р. (Арх. № 3286) УФА (Німеччина) містить сюжети про Східний фронт: бойові дії німецьких військ, зачистка лісу піхотинцями, оточення села, в якому розташувався партизанський загін; сектори фронту; винесення пораненого з поля бою; обшук і допит полонених радянських вояків. Кіножурнал «Німецький тижневий огляд» 1943 р. (Арх. № 3269) ЦФО та УФА (Німеччина) показує пропагандистський сюжет: заклик до українських дівчат виїздити на роботи до Німеччини з використанням агітаційних плакатів. Кінофільм 1942 р. (Арх. № 3254) ЦФО та УФА (Німеччина) – пропагандистський фільм, призначений для демонстрування населенню окупованих територій СРСР, про українську молодь, вивезену на роботи до Німеччини.

Ця група джерел значно розширює географічні межі подій, дозволяє розглядати історію України в загальноєвропейському контексті. Кінодокументи відображають воєнні дії військ вермахту та їхніх союзників, висвітлюють життя як Німеччини, так і окупованих нею держав, окупаційний режим нацистів в Україні, містять інформацію про вивезення громадян України до Німеччини та умови роботи остарбайтерів. Весь масив кінодокументів налічує близько 80-ти годин екранного перегляду, з яких приблизно п'ять з половиною припадають на «трофейну» кінохроніку.

Крім визначеного джерельного кінофонду до кінодокументів хронологічно визначеного періоду приходяться спецвипуск (листопад 1945 р.) та кінофільм «Суд народів» (1946 р.). Зміст відтворює перебіг подій судового процесу над головними нацистськими воєнними злочинцями,

що відбувався у Нюрнберзі (Німеччина) з 20 листопада 1945 р. по 1 жовтня 1946 р. у Міжнародному воєнному трибуналі. Це сприяє більш цілісному уявленню про фінал найбільшої драми ХХ ст.

Отже, опрацювання такого специфічного виду історичного джерела ретроспективного типу вимагає не лише загальноісторичних та джерелознавчих методів, а й володіння прийомами аналізу розробленими мистецтвознавцями. Зоровий ряд сприйняття інформації є важливим, як і слуховий, тактильний, інтелектуальний. Вивчаючи трагічну історію партизанського та підпільного рухів лише в кадрах кінохроніки утворюється рухома образна реконструкція минулих історичних подій безпосередньо зафіксованих у той момент, коли подія відбувається. Вивчаючи зображальні джерела, слід дотримуватися основних засад та принципів джерелознавчої критики, як і в процесі роботи з іншими типами історичних джерел.

Глава 2. Художні та документально-публіцистичні фільми як джерело з історії партизансько-підпільного спротиву

Окрім кінодокументів, як специфічного виду історичних джерел, зображувальні джерела представляє значний масив художніх та документальних фільмів. Вони містять інформацію політичного, економічного та культурного характеру у вигляді динамічних зорових образів. Візуальне динамічне кінозображення у ХХ ст., завдяки швидкому розвиткові технічних засобів їх створення, отримало розвиток в нових видах фіксації й зберігання візуальної інформації – відеозображенні, а нині в цифровому зображенні. Як і кіно, відео потребує нових спеціалістів та професіоналів для обробки даних – сценаристів, кінорежисерів, художників, акторів, операторів, вчених, істориків. Для вивчення історичних подій певного періоду важливе значення мають тогочасні художні та публіцистичні фільми а також фільми наступних років підготовлені на кіноматеріалах, письмових джерелах різного виду та спогадах (у вигляді усної історії) очевидців історичних явищ та процесів. Загалом можна сказати, що художні та публіцистичні фільми про історію партизансько-підпільної боротьби як історичне джерело включають різноманітні типи та види історичних джерел і створюють яскраву та насичену фактами візуальну картину минулого.

Фільми про події радянського партизанського та підпільного руху в період 1941–1945 рр. Другої світової війни можна розподілити за жанровим характером на художні, документальні та публіцистичні телепередачі (журналістські розслідування), структуровані за хронологічним принципом. Фільми радянської доби історичного процесу мали свої особливості у вигляді агітаційно-пропагандистських кліше про провідну роль та значення Комуністичної партії у процесі організації партизансько-підпільного руху та агітаційно-пропагандистської роботи серед населення. В цілому, цей період відзначається особливим партійним контролем за телевізійною, художньою та публіцистичною творчою діяльністю. Проте, не дивлячись на ідеологічну зашореність документальні фільми мали багатий фактичний, відео та кіно матеріал, велику кількість наративної інформації з вуст учасників і очевидців, спогади керівного складу СРСР, зокрема керівництва партизанським та підпільним рухом.

Документальне та художнє (ігрове) кіно можуть виступати як окремий специфічний у сприйнятті вид історичного джерела. Серед методичного набору аналізу динамічних зображальних джерел повинен бути наступний алгоритм критики. Першим необхідно вказати рік створення фільму – це інформація, з якої починається аналіз ігрового кіно. В особливих випадках, коли фільм було заборонено й він з'явився на екранах пізніше, окрім року його створення інформативним може бути й рік виходу на широкі екрани.

Художній фільм є авторським твором, який виражає точку зору його творців, в першу чергу режисерів і сценаристів. Їх погляди формувалися під впливом існуючих в конкретних історичних обставинах особливостей соціального середовища до якого звертаються автори у творі.³⁷¹ Вони враховують, погоджуються або полемізують з суспільством висвітлюючи окремі явищами та процеси. Важливим фактором впливу на сюжетну лінію ігрового фільму, виступає світогляд держави і суспільства, в якому створено або який розкриває запропонований художній твір. В цьому напрямку необхідно історикові-дослідникові, здійснюючи аналіз інформативності та достовірності художнього (ігрового) фільму як історичного джерела, чітко визначити авторський задум і концепцію, углядіти зовнішній вплив соціальної атмосфери та світогляду суспільства і державної ідеології на його творця-автора. Кожна авторська творча робота так чи інакше, не зважаючи на максимальне прагнення до об'єктивності викладу матеріалу, містить власне бачення автора на сюжет. Намагаючись виразити власну концепцію бачення проблеми шляхом її візуалізації, автор фільму може відтворити окремі ідеї, погляди, питання, які турбують дане суспільство та впливають на загальну картину оточуючого середовища в момент його створення. Тому завдання історика віднайти це додаткове нашарування ідей та поглядів, визначити ступінь їх впливу на формування стрічки та авторську ідею. У підсумку такого всебічного аналізу ідеології фільму та середовища його творення, історик отримує від фільму додаткову інформацію про громадську думку, загальну атмосферу та окремі ідеї, які відображають цю епоху.

Наступним важливим аспектом джерелознавчого аналізу є визначення жанру досліджуваного фільму. Необхідно враховувати жанровість фільму тому, що фільми історичного і фантастичного жанрів, різноманітні екранізації несуть мінімум інформації про оточуючу атмосферу та повсякденність часу створення фільму. Кінокомедії як окремий жанр кіно здатні сильно перекручувати типове у повсякденності епохи. Найбільший інтерес істориків дослідників становлять фільми як дитячі так і дорослі, що відображають сучасне життя.

Слід враховувати, що фільми про сучасні авторам події оточуючого життя є багатим історичним джерелом для істориків повсякденності попри всю постановочність її епізодів. Особливо інформативними є свідчення про архітектурні особливості вулиць та інтер'єр, одяг і предмети побуту, спосіб відпочинку та праці, прояви побутової та громадської поведінки та взаємовідносин людей у конкретних історичних умовах. Сьогодні відчувається дефіцит візуальної інформації з історії війни та партизансько-підпільних рухів, майже не залишилося свідків, здатних пояснити особливості тих подій.

Історик зобов'язаний поставити питання про достовірність і типовість відображеної в ігровому або документальному фільмі матеріальної та духовної культури. Якщо вигляд вулиць має високий ступінь, то

інтер'єри найчастіше створюються спеціально, навіть можливо ексклюзивно створеного під конкретний фільм.

Незаперечним для істориків залишається той факт, що фільми про Велику Вітчизняну війну стали класикою радянського кінематографа, та матимуть популярність й ще у не одного покоління глядачів та дослідників. За всю історію людства сталося так багато воєн, битв і конфліктів що не вистачить й століття переглянути всі кінофільми на цю тему. Серед активних творчих центрів художнього й документального кіно у радянські роки були й залишають й сьогодні незалежні держави – колишні радянські республіки Україна, Білорусь, Росія, що найбільше постраждали від подій війни.

Фільми новітньої доби історії України більше відповідають принципу об'єктивності. Вони містять значний архівний сегмент відео та кіноконтенту, різнопланову документальну базу, що в радянські роки була утаємничена владою. Авторами більш широко використовується принцип плюральності, наводяться погляди та думки не тільки радянських учасників тих подій, а й спогади німецьких військових і національних партизанських утворень на території військових дій. В той же час, характерною рисою періоду незалежності радянських республік кінця ХХ ст. стає використання ідеологічної ангажованості авторів-публіцистів радянського періоду у політичній боротьбі як в межах країни, так і між республіками колишнього СРСР, що часто зумовлює односторонність висвітлення подій та надмірне ідеалізування окремих явищ та процесів Війни.

Після закінчення війни кіномитцями СРСР на студіях Росії й Білорусі було створено велику кількість художнього кіно та відео продукту. Радянські художні фільми про війну створювалися й на українських кіностудіях серед яких «Константин Заслонов» (режисери О. Файнцимер і В. Корш-Саблін, 1949 р.)³⁷², «От Буга до Вислы» (режисер Т. Левчук, 1980 р.)³⁷³ за сценаріями Ю. Яновського. «Ракети не должны взлететь»³⁷⁴ (режисери О. Швачко та А. Тімонішин, 1964 р.) і «Проверено – мин нет» (режисери Ю. Лисенко та З. Веліміровіч, 1965 р.)³⁷⁵ – за сценаріями П. Загребельного. Т. Левчук поставив фільм-трилогію «Дума о Ковпаке. Трилогия»³⁷⁶ (режисер Т. Левчук, 1973–1976 рр.) з К. Степанковим у головній ролі, його ж робота і фільм «Война на западном направлении»³⁷⁷ (режисери Т. Левчук і Г. Кохан, 1990 р.). Популярний актор Л. Биков став автором сценарію, режисером і виконавцем головної ролі у фільмі «В бой идут одни «старики»³⁷⁸ (режисер Л. Биков, 1973 р.), йому належить авторство стрічки «Аты-баты, шли солдаты»³⁷⁹ (режисер Л. Биков, 1976 р.).

Радянським фільмом перших повоєнних років була стрічка «Молодая гвардия».³⁸⁰ Стрічка знята режисером і автором сценарію С. Герасимовим на Кіностудії ім. М. Горького у 1948 р. й складається з двох серій. У фільмі задіяні багато акторів, для яких цей фільм став стартом подальшого професійного росту та кінокар'єри. В основі сюжету пок-

ладено події молодіжного спротиву в роки німецької окупації, героїзм комсомольців шахтарського містечка Краснодар, у якому молодь міста створює підпільну організацію «Молода Гвардія» й веде приховану підпільну війну.

Радянський художній фільм «Звезда»³⁸¹ знятий в 1949 р. режисером О. Івановим на ленінградській кіностудії «Ленфильм» за однойменною повістю Е. Казакевича. Сюжетна лінія стрічки показує процес розгортання складної діяльності у тилу ворога. Зокрема, група з сімки розвідників, названа «Зірка», на чолі з лейтенантом Травкіним повертаючись після виконання завдання зустрічається з німецьким загоном й вступає в сутичку з ворогом відправивши до керівництва інформацію одним з розвідників групи.

Режисерами Л. Голуб, М. Фігуровським на кіностудії Білорусьфільм у 1954 р. поставлено фільм «Дети партизана».³⁸² Актори В. Комісаров, Н. Зашипіна, П. Волков, П. Молчанов, Л. Мозалевська, П. Шпрінгфельд, О. Жаков, Г. Шпігель відтворили сюжет про долю суворівця Михася, сина загиблого під час війни партизана.

За режисерства М. Маєвської та О. Маслокова на кіностудії ім. О. Довженка у 1957 р. знято стрічку «Партизанская искра»³⁸³ за однойменним романом Сергія Полякова. Головні ролі у фільмі виконали В. Лушук, Л. Борисов, А. Юрченко, С. Несін, Н. Наум, І. Халаїм, Т. Матусевич та інші. Фільм присвячений діяльності та героїзмові українських партизан у роки війни в с. Кримка Одеської області на березі Південного Бугу, які діяли в тилу німецько-фашистських військ з кінця 1941 по лютий 1943 рр.

На кіностудії ім. О. Довженка режисер А. Буковський у 1978 р. зняв фільм «Подпольный обком действует»³⁸⁴, події якого засновано на спогадах відомого партизанського воєначальника двічі Героя Радянського Союзу О. Федорова про партизанський рух на Чернігівщині. У фільмі головні ролі зіграли В. Щербаков, О. Федоров, М. Гринько, А. Барчук, В. Бондаренко, М. Катеринчук, О. Гонтар, Ю. Мажуга та інші. Фільм складається з чотирьох серій про бойову, агітаційно-пропагандистську діяльність партизанських загонів на Чернігівщині та Волині. В останній серії загони під керівництвом Федорова організували три великі диверсійні групи та надійно блокували залізничне сполучення в районі Ковеля.

Подібні події висвітлює наступний фільм режисера Ю. Тупицького, знятий на кіностудії ім. О. Довженка у 1984 р. у трьох серіях під назвою «В лесах под Ковелем».³⁸⁵ У головних ролях – О. Булдаков, Є. Пашин, Н. Сумська, В. Уральський, Л. Белазарович, Ю. Дубровин, А. Гур'єв та інші. Фільм знято за спогадами двічі Героя Радянського Союзу генерала-майора О. Федорова про партизанське з'єднання, що діяло в 1943 р. в районі Ковельського залізничного вузла.

Російський режисер В. Островський у 2009 р. представив кінокартину в трьох серіях «Исчезнувшие».³⁸⁶ У ролях зіграли К. Пирогов,

Є. Пазенко, В. Толоконніков, О. Воробйов, М. Трухін, А. Феськов, І. Паршин, О. Лядова, М. Лабуш, П. Трубінер, С. Чуйкіна та інші. Сюжетна лінія стрічки висвітлює долю радянського офіцера, що втікає з військового концтабору та пробивається до партизанів, які перебувають в оточенні німців.

Художні фільми присвячених подіям радянського партизанського та підпільного буття в період 1941–1945 рр. Другої світової війни велика кількість. Проте, розглянута низка стрічок з історії діяльності у тилу ворога дає можливість усвідомити значення такого виду історичних джерел у дослідженні джерельного комплексу проблеми, зокрема візуального підтвердження документальних свідчень. Художні кінострічки є вагомим історичним джерелом з історії радянського Руху Опору в період 1941–1945 рр. Другої світової війни та мають високу історичну інформативність про події тих років, оскільки поставлені на реальних подіях і героях з залученням до співпраці істориків-спеціалістів або учасників тих подій. Проте, такий вид історичного джерела вимагає особливого критичного підходу в аналізі зображених подій та фактів. Окрім того, що переважно стрічки зняті у добу заідеологізованості й партійної цензури їх зміст піддавався інтерпретації авторів сценарію, режисерів та акторів, тому їм властива суб'єктивність та ідеологізованість у висвітленні подій.

У цілому художнє кіно є цікавим і важливим історичним джерелом, для аналізу якого необхідна спеціальна підготовка і особливі методи аналізу. Якщо врахувати, що знайти старий фільм і використовувати інформацію, отриману з ігрового кіно в друкованому науковому дослідженні вкрай важко, то стає зрозумілим дуже рідкісне використання даного джерела в історичних розвідках. Поява мережі Інтернету зумовила широкую доступність рідкісних художніх фільмів, можливість швидко записати фільм і зробити нарізку цікавих для історика епізодів, дати активне посилання в опублікованій в Інтернеті науковій роботі на фрагмент фільму, роблять ігрове кіно дуже актуальним і перспективним історичним джерелом, до якого частіше будуть звертатися дослідники минулого.

Більш інформативно насиченим та історично достовірним є жанр документальної публіцистики у кіно та відеовиробництві. Перипетії та суперечливі події воєнних років передає хронікально-документальне кіно, яке можна умовно поділити за хронологічним принципом на радянські та сучасні кінофільми зняті на студіях колишніх республік СРСР. Також кіно та відеоджерела структуруються за походженням студії, що виробляла фільм.

Сучасне телебачення вже багато років тому стало одним із видів мистецтва оперативного відгуку на актуальні події. Телепередача – складна композиція єдності зображення, слова і музики, це творче «відкриття» художньо-образної концепції. Телевізійна функція реалізується у формі мовлення, шляхом побудови програми передач, тобто синхрон-

ний процес звернення до широкої аудиторії за принципом співбесіди. Звернення до глядача з телеекрану завжди несе діалогічні засади, хоча говорить тільки один бік, а другий лише сприймає. У структурі передачі відбір конкретних ситуацій – це осмислення. Людина на екрані, її емоційний стан, її ставлення до того, що відбувається, – теж осмислення. Телеекран надав свободу вибору, де спрацьовує авторська позиція – все, що відібране у житті, передається на екрані, і глядач може спостерігати творчість у її відкритій, процесуальній формі.³⁸⁷

Феномен телевізійного сприйняття полягає в наступному: побачити та зрозуміти через характер окрему людину, відчуті проблеми, що її хвилюють, і такі посилення на емоцію рухають сюжет передачі та спрацьовують на виявлення характеру героя. Неодмінна властивість малого екрана – реальний інтерес до життя, до індивідуальності. Розкриття особистості завжди потребує особливої журналістської майстерності і сучасна тележурналістика значно розширила межі й можливості у цьому напрямку.

Злиття візуального стану людини та промовленого нею слова створює не просто зовнішню динаміку, а дійсну виразність на екрані. Якщо тема не поглиблена і на екрані немає цікавої людини, програма не викличе глядацької співучасті і буде важко розраховувати на її творчу самобутність. Найкращий варіант – висвітлення актуальних проблем, широта теми може бути різною, але глибина інтересу до людини максимальною.³⁸⁸

Радянській документалістиці характерні звернення до найбільш ходових прийомів, штампів, ідеологічних кліше, в яких не відчувається повне розкриття особистості, а залишається цілісний сюжет. Іноді характер передачі здатний створити дискомфорт конкретних й гострих ситуацій: нівелювання протиріч, надуманість зображених обставин, невиправдана стилізація під «життя як воно є», викликають проблему до питання про ступінь достовірності. Адже головним має бути взаємна довіра ведучого, героя та глядача.

Автор передачі має поєднувати драматургічні важелі телевізійного дійства, що важливо для кожної передачі.³⁸⁹ Він – своєрідний посередник між героєм і глядачем, який забезпечує живий контакт між ними. Сповідь, подана з телеекрану, надає можливість збільшити широту сприйняття почуття й переживання особистості, розкрити її характер, душевний стан, емоцію. Допитливо-спостережлива камера дарує глядачеві узагальнені образи реальних людей, неоднозначні й цікаві, створюючи тло для роздумів.

Телеаудиторія бачить людину в складній ситуації і по-різному до неї ставиться, сприймає її в кадрі як носія тієї чи іншої інформації, функції. Автори розраховують на те, що кожний глядач візьме від передачі стільки, скільки дозволить йому його життєвий досвід, власні погляди та культура.

Телебачення як система заснована на синтезі раціонально-зрозумілого й емоційно-образного, охоплює множину жанрів та їх перехідних форм, які тяжіють, з одного боку, до документальних прийомів, з іншого, – до ігрових, об'єднаних загальним творчим принципом. Головне – залучити глядача до осмислення подій, що відбуваються, розгортаються на екрані в реальному часі.

Новітні цифрові технології помітно вплинули на творчі можливості. Завдяки сучасній техніці значно підвищився рівень і якість передач. Багатство виражальних засобів дає широкий вибір для інновацій створення нових напрямів, видів, жанрів у творчій телевізійній діяльності. Зближення й взаємопроникнення художнього і документального, експерименти та пошуки складних у драматургічному плані форм набули широкої глядацької популярності у документальних серіалах, ток-шоу, реаліті-шоу, «інтелектуальних» іграх, інформаційно-розважальних програмах, журналістських розслідуваннях тощо.³⁹⁰

Широта жанрового й тематичного діапазону перетворює передачі у засіб установавання різних видів інформаційно обумовлених контактів аудиторії із зовнішнім світом. На думку І. Лукшина, саме ця універсальність телебачення допомагає людям упевнено орієнтуватися у життєвих умовах, притягувати до екрану й утримувати у полі його тяжіння масового глядача.³⁹¹

Документальні телевізійні жанри, їх вплив на нові жанрові утворення у програмах, які з'являються на екрані, де головним об'єктом виступає людина в кадрі. Документальне кіно створює виразні образи, розробляє гострі конфлікти, висвітлює соціальні проблеми, рідко прибігає до вигадки чи фантазії, у більшості випадків – звертається до подій і людської долі. Фільми цього жанру, якщо вони не репортажні, частіше за все реставрують факт або розповідають про минулі часи. У документальну тканину стрічки непомітно, ненав'язливо вплітається ігрове начало. Включення суто ігрових та художніх елементів – це передусім засіб підсилити документ, який емоційніше впливає на сюжет та створює реальний образ.

Взаємодія ігрового й документального в телетворчості – це «суміжні сфери» на стику факту, документа й художньої образності. Авторам такої телепродукції не треба забувати, що вони мають справу з конкретною особистістю, і те, що говорить чи робить герой на екрані – конкретна діяльність. Кожна людина має «грати» тільки саму себе і не треба робити з героя «актора», якого хотів би бачити режисер. Чим непомітніше буде «я» автора картини, тим яскравіше вийде «я» героя. С. Мединський говорив, що «документальні фільми час перетворює у хроніку, а вона повинна бути без фальші, як документ».³⁹²

Телебачення створило притаманні своїй камерній природі жанри психологічного фільму-портрету: портрет-драма, портрет-доля, фільм-дискусія, фільм-роздум, фільм-інтерв'ю, фільм-діалог, які набули широкої популярності на телеекрані і завжди привертати й привертають

увагу глядача. Від того, наскільки цікавий співрозмовник, наскільки він може заволодіти увагою телеаудиторії, багато в чому залежить передача в цілому. Правильно знайдена ведучим тональність розмови більше запам'ятовується та викликає емоційний відгук у глядача. Пошук нестандартних образних рішень, звернення до ліричних та поетичних жанрів документалістики суттєво збагачує теми.

Портретний показ можливий у передачах різного жанру і різної тематики. Фільм-портрет – це ланцюг монологів, що потребують природності, простоти, невимушеності. У таких високо емоційних жанрових формах як документальна драма, документальна поема, драма характерів, драма-ідея, драма-сповідь, біографічна хроніка, поетична біографія камера завжди зосереджена на крупному плані героя, на його промові. Телевізійний образ – це людина, і коли вона висвітлена неповторним авторським поглядом, то набуває особливої значущості в кадрі.³⁹³

Документальність кадру виражена насамперед у крупних планах та панорамах. Закадровий авторський текст, шумове озвучення, фонова музика, пісня несуть смислове й емоційне навантаження. Різноманітний за будовою відеоряд: чергування кольорового з чорно-білим зображенням, урізка ігрових фрагментів, хроніки, фотографій, документів, символічних елементи, інтерв'ю героя створює ефект присутності й достовірності. Перенесення стереотипів сприйняття, вироблених прямою трансляцією, «живим» видовищем, сприяло появі різноманітних мішаних, гібридних жанрів, які уподібнюються до лекції-концерту, гри-уроку та іншим формам живого телебачення.³⁹⁴

Відтворена гармонія документального фільму з різних фактурних прошарків і виражальних засобів (монтаж, звук, слово, зображення, антураж, символ, деталь) працює на досягнення лише одного ефекту – створення рельєфного образу людини та народження нових образів реальної сучасності. На телепрограму, насичену драматургічними колізіями, глядач звертає особливу увагу. Його цікавить, у першу чергу, питання достовірності.

Прийом зйомки «документальний детектив» застосовує силует, розпливчастий фон для підсилення загадковості. На історичному матеріалі з'являються нові сюжети, а звідси потяг до багатосерійності. Зйомки проводяться на натурі, в різноманітних інтер'єрах, застосовані елементи хроніки документальних кадрів, надаються фотографії, рідкісні архівні «цілком таємні» документи. Автор програми використовує можливості прямого контакту з героєм, прагне побачити його у дзеркалі чужих поглядів. Цей композиційний прийом допомагає надати телевізійному образу багатовимірності й багатозначності. Логіка побудови телетвору диктує стратегію зйомки і відповідну монтажну концепцію. Але не завжди подібна «широта охоплення» теми допомагає дійти якісного результату її опанування, тут насамперед потрібні глибина й аналітичність проблеми.

Ефективність зорової, звукової, текстової інформації полягає у наявності різних, відмінних поглядів. Одне і те саме повідомлення може бути джерелом діаметрально протилежних оцінок та викликати різні реакції у глядача. Переконливий й конкретний показ інформаційних передач – це досконалий аналіз нових проблем, що постійно народжуються життям. Свіжість думки й вагомість слова, завжди мають бути правдивими, чесними й реалістичними, цікавими і дохідливими, дієвими та впливовими.

Визнання глядачів в Україні та за її межами здобув фільм В. Артеменка «Солдатські вдови».³⁹⁵ З мальовничого с. Мельники, що на Черкащині, на фронт пішли сотні чоловіків, а повернулися одиниці. Загинули й музиканти духового оркестру, їх осиротіло чекають і вдови, і музичні інструменти. З першого повоєнного випуску школи цього села вийшли відомі митці: письменник і режисер В. Ілляшенко, режисери кіно Ю. Тупицький і В. Артеменко, пізніше – театральний режисер М. Ілляшенко. Документальний фільм В. Артеменка «Солдатські вдови» отримав два головні призи на Міжнародному кінофестивалі «Молодість-83» і на XVII Всесоюзному кінофестивалі в 1984 р.

Кінокартини «Солдатські вдови» й «Мене вбито в Сталінграді»³⁹⁶ були показані на XXXVIII і XXXIX сесіях Генеральної Асамблеї ООН як найкращі фільми, що показують трагедію людей в роки війни. У Національному музеї історії Великої Вітчизняної війни в Києві народний художник України А. Гайдамакою створила окремих зал присвячений вдовам України, що побудований на основі фільму «Солдатські вдови».

Невелика серія коротких фільмів «У войны не женское лицо»³⁹⁷, у семи частинах знятих у 1981 р., розкриває проблему подібну до тематики попереднього фільму. Жінки – ветерани минулої війни розповідають про події війни побачені на власні очі, висловлюють власне бачення подій. Серії фільму містять багатий хронікальний матеріал зі звуковим супроводом в стилі 1980-х рр.

Один з перших документальних фільмів про діяльність НКВС у СРСР – «Секретные архивы НКВД».³⁹⁸ Він знятий режисерами А. Іванкіним та А. Колесніковим у 1991–1993 рр. та складається з трьох серій. НКВС СРСР був центральним органом державного управління з питань боротьби зі злочинністю й підтримки громадського порядку в 1934–1946 рр., згодом перейменований в МВС СРСР. За період свого існування НКВС виконував державні функції, пов'язані з охороною правопорядку і державної безпеки (Головне управління державної безпеки, яке було наступником ОДПУ) в період 1941–1945 рр. Другої світової війни.

Західна історіографічна методологія представила яскраву стрічку з даної тематики під назвою «BBC: Война столетия»³⁹⁹ 1999 р. за режисерства Лоуренса Піса. Фільм виготовлено у Великобританії в чотирьох серіях: «Великі надії / High Hopes», «Спіраль терору / Spiral of Terror», «Освоюючи науку перемагати / Learning to Win», «Розплата /

Vengeance». У фільмі висвітлено історію підготовки плану «Барбароса» і наступної її реалізації у вигляді війни Німеччини з СРСР, яка за своїми масштабами і залученням та використанням ресурсів затьмарює всі війни в історії людства. Це протистояння кардинально вплинуло на весь хід Другої світової війни і суттєво змінило кордони в Європі та наступний розвиток європейських держав. Рідкісні кадри кінохроніки та інтерв'ю з учасниками бойових дій дозволяють відтворити цей найтяжчий і найжорстокіший період двадцятого століття.

Автори фільму, спираючись на доступну їм документальну базу, стверджують, що події війни 1941–1945 рр. забрала життя більше ніж будь-яка інша війна. Роблять сміливі заяви та висвітлюють власні точки зору на висвітлювані події. Фільм про взаємний терор ворогуючих сторін, боротьбу в тилу ворога, що принесли горе в кожную родину, про тортури німецьких військовополонених, про те як примушували йти в атаку простих російських хлопців.

Російські режисери М. Дроздова та О. Кисельов у 2005 р. представили фільм «Фронтное кино. Необычный взгляд».⁴⁰⁰ Своєрідний документальний серіал виготовлений «Союзкиножурналом» на замовлення ДТРК «Культура» у трьох серіях. Він представляє незвичний погляд на Другу світову кризу об'єктиви кінокамер. Кінооператори Росії, Німеччини, Великобританії, Франції розповідають про свою роботу в роки Другої світової війни, про колег, про самовідданість, мужність, високий професіоналізм кінооператорів в умовах бойових та тилкових дій, політичну кон'юнктуру. У серіалі представлені унікальні відеоматеріали – документальні та постановочні, що імітують кінохроніку, зняті кінооператорами по обидва боки фронту.

У Росії за авторства А. Журанкова та режисури А. Денікіна у 2005 р. підготовлено стрічку «Рельсовая война. Старинин против Сталина».⁴⁰¹ Рейкова війна – це тактика діяльності партизан з метою порушення роботи залізничного сполучення супротивника і виведення з ладу поїздів, що перевозили по залізниці живу силу, техніку і матеріальні засоби (Додаток А. 3). Центральний Комітет КП(б) Білорусії в червні 1943 р. прийняв постанову «Про руйнування залізничних комунікацій супротивника методом рейкової війни», в якій було запропоновано план знищення колій одночасним масовим ударом, і тим самим унеможливити швидке відновлення залізничних шляхів сполучення супротивника.

Рейкова війна супроводжувалася знищенням поїздів, поривами мостів і руйнуваннями станційних споруд. Партизанські з'єднання, що діяли на окупованій території, широко застосовували елементи рейкової війни, але найбільш значний вплив на хід війни мали дії партизан в наступних операціях: операція «Рейкова війна» – велика операція, проведена радянськими партизанами з 3 серпня по 15 вересня 1943 р. на окупованій території РРФСР (Ленінградській, Смоленській, Калінінській, Орловській області), БРСР і частини УРСР для надання допомоги радянській армії в завершенні розгрому німецько-фашистських

військ у Курській битві 1943 р. і розвитку загального наступу на білгородсько-харківському напрямку. Тільки в Білорусії залізничний рух був паралізований на 15–30 діб. Ешелони з військами і бойовою технікою, що прямували у бік Орла, Белгорода і Харкова, застрягли в дорозі і нерідко знищувалися партизанами. Як наслідок, перевезення вантажів супротивника скоротилися на 35–40 %. Операція радянських партизан під назвою «Концерт» проводилася з 19 вересня по кінець жовтня 1943 р. й відома як другий етап операції «Рейкова війна». Вона співпала з осіннім наступом Червоної Армії. В ході цієї операції було підірвано десятки тисяч колій, пущено під укіс більше 1 000 ешелонів, знищено 72 залізничні мости, вбито 30 тисяч німецьких солдатів і офіцерів.

У 2005 р. російські публіцисти підготували фільм про підпілля в роки війни та її яскравого героя під назвою «Зоя Космодемьянская. Правда о подвиге»⁴⁰², ім'я якої стало символом цілої епохи. Фільм-розслідування ставить сміливу крапку в цій тривалій дискусії відносно правдивості історії діяльності З. Космодем'янської. Уперше на екрані глядачі побачили протоколи допитів з архіву ФСБ і звіт медичної експертизи, яка встановила, що в 1941 р. у селі Петрищеве було страчено Зою. Серед героїв фільму – бойова подруга й односельчанка З. Космодем'янської розвідниця-диверсантка К. Мілорадова, яка була свідком страти, а також низка військових істориків.

Інформаційне агентство Білоруської Православної Церкви у 2006 р. підготувало стрічку «Церковь и Великая Отечественная война».⁴⁰³ У фільмі вперше детально представлена патріотична діяльність Православної Церкви в період 1941–1945 рр. Другої світової війни. У фільмі розповідається про духовне життя країни під час окупації та підпільну боротьбу, про антихристиянські основи ідеології нацизму, багато інших подій воєнних років пов'язаних з церковно-релігійним життям.

Цикл документальних фільмів «Невидимый фронт. Линия войны» за режисерства А. Котова підготовлено при сприянні спецслужб Білорусі і Росії у 2007 р.⁴⁰⁴ у кількості 182-х серій, п'ять з яких присвячено радянському партизанському і підпільному рухам в роки війни під назвою «Лінія війни». У стрічці використано унікальні відомості архівів секретних матеріалів СРСР, що нині зберігаються в Росії. Цикл фільмів охоплює широкий діапазон часу – від терористів і партизан XIX ст. до сучасних антитерористичних формувань. Герої фільму – люди, чия важлива і часто дуже небезпечна діяльність зі зрозумілих причин залишається в тіні – від агентів царської охоранки до розвідників XXI ст.

Білоруськими кінодокументалістами у 2007 р. за режисерства А. Котова представлено двосерійний фільм «Партизанский фронт. Ковпак»⁴⁰⁵ про найвідомішого партизана, легенду окупованої України й Білорусії. У стрічці йдеться про рейди С. Ковпака в тилу ворога, які мали вагому агітаційно-пропагандистську роль в розгортанні партизанського руху проти німців. У фільмі подається значний фактичний матеріал з варіа-

тивністю поглядів на історію партизанського руху дослідників та учасників тих подій.

Окремо представлено «Карпатський рейд» – стоденний партизанський рейд Сумського партизанського з'єднання, у складі Путивльського партизанського загону, груп білоруських партизанів з території Білорусі в Карпати по території Правобережної України, що була окупована німецькими військами. Партизанські загони С. Ковпака унікали тривалого перебування на певній території. Вони здійснювали постійні тривалі маневри у ворожому тилу, завдаючи несподіваних ударів віддаленим німецьким гарнізонам. Сумське партизанське з'єднання під командуванням С. Ковпака пройшло з боями по німецьким тилам більше 10 тисяч кілометрів й розгромило 17 гарнізонів супротивника в 39 населених пунктах. 8-а кавалерійська дивізія СС «Флоріан Гайер» була терміново перекинута з фронту до місць передбачуваної появи партизан. Вони надовго вивели з ладу залізничний вузол Тернопіль ускладнивши просування військ під Курськ, в розпал Курської битви.

За оцінками партійного керівництва УРСР і Українського штабу партизанського руху Карпатський рейд виявився «найблискупішим рейдом з усіх, скоєних партизанами України». Рейд увійшов в методичні посібники щодо ведення партизанської війни й вивчається військовими істориками всього світу.

У дослідженні партизанської війни американський історик У. Лакер називає Карпатський рейд найбільш вражаючою партизанською операцією 1942–1943 рр. За оцінкою американського історика О. Субтельного рейд не добився поставленої мети (знищення карпатських нафтових промислів), поніс значні втрати, проте політичний і морально-психологічний ефект був вражаючим. Німецький військовий історик Т. Ріхтер, називає Карпатський рейд з'єднання Ковпака найбільш відомим з усіх партизанських рейдів Другої світової. Як відзначає канадський дослідник П. Магоші, сміливий рейд Ковпака у глибоких тилах німецьких військ «підштовхнув» до збройного виступу інші партизанські з'єднання.

У цьому ж році білоруські кіномитці випустили у прокат серію документальних фільмів «Партизанский фронт» присвячених видатним ватажкам партизанського руху на території України, Білорусі та Росії. Перший з них – «Партизанский фронт. Нордман Эдуард Болеславович»⁴⁰⁶ у двох серіях. У фільмі розповідається про білоруського партизана Е. Нордмана, який у перші дні 1941 р. отримав гвинтівку, 90 патронів, гранату і разом з товаришами В. Хоружою, С. Корніловим, І. Чуклаєм, Г. Карасьовим пішов у партизанський загін В. Коржа. Це був один з перших партизанських загонів у Білорусії. Згодом В. Корж і В. Хоружа стали Героями Радянського Союзу.

У стрічці показано одну з найзухваліших операцій 1941 р. проведеною загonom «Комарова» (Коржа) – розгром поліцейських гарнізонів в селах Червоне Озеро, Осово і Забріддя. Е. Нордмана переодягнули у форму німецького офіцера, два десятки партизан в ролі «щуцманів»,

а В. Корж у ролі перекладача у форму німецького коменданта. На світанку без єдиного пострілу вони обеззброїли поліцейських в Забрідді та Червоному Озері. Поліцейські сили Осово поспішили на допомогу, але Е. Нордману хитрощами вдалося їх зупинити й обеззброїти. Після приєднання партизанської бригади до радянських військ в кінці березня 1944 р. Е. Нордман з групою розвідників у кількості сімдесят чоловік залишився в тилу ворога для забезпечення стабільного отримання розвідданих. У липні 1944 р. Е. Нордману доручили з групою партизан перерізати шлях відступаючим частинам противника на дорозі Пінськ-Поріччя-Моголь-Брест, що було успішно виконано. В полон взяли близько 300 осіб, дві артбатареї, обоз з боєприпасами, ворогу не вдалося знищити великі села Поріччя, Молодова, Моголь.

Наступним став фільм «Партизанский фронт. Корж Василий Захарович»⁴⁰⁷ знятий також у 2007 р. та змонтований у двох серіях. У стрічці йдеться про події зими 1942 р., коли партизани під командуванням В. Коржа скоїли санний рейд по тилах німців, розгромивши при цьому десятки фашистських гарнізонів. Партизани провели в тилу ворога цілих 1 119 днів, знищили понад 26 тисяч фашистів, розгромили 60 німецьких гарнізонів, п'ять залізничних станцій, пустили під укіс 468 ешелонів з живою силою і військовою технікою ворога, зруйнували 519 км телефонно-телеграфних ліній.

У фільмі представлено багатий автобіографічний матеріал про складну долю партизан. Зокрема, В. Корж з листопада 1936 – по грудень 1937 р. по лінії НКВС воював в Іспанії проти франкістів, був командиром партизанського загону. Під час воєнних дій на Пінщині створив перший партизанський загін. Мав дружні стосунки з маршалом Г. Жуковим. Після війни В. Корж підготував документи для своїх спогадів, які влітку 2008 р. були передані його дочкою в фонди Національного архіву Білорусі.

Важливий історичний матеріал з історії партизанського руху підібрано у фільмі «ОМСБОН – отдельная мотострелковая бригада особого назначения НКВД»⁴⁰⁸ знятий білоруськими режисерами в 2007 р. у чотирьох серіях. Документальна кінострічка висвітлює діяльність Окремої мотострелкової бригади особливого призначення НКВС – радянського військового з'єднання, що входило до складу Четвертого (партизанського) управління НКВС.

У стрічці йдеться про формування бригади, яке почалося в перші дні 1941 р., на московському стадіоні Динамо. До складу з'єднання входили кращі радянські спортсмени – чемпіони з боксу та легкої атлетики. Особовий склад бригади комплектувався співробітниками НКВС і НКДБ, а також добровольцями-спортсменами Центрального державного інституту фізичної культури, ЦДКА і спортивного товариства «Динамо» та мобілізованими комсомольцями. Згодом вони стали основою диверсійних формувань закинутах у тил ворога.

Після завершення етапу формування до складу мотострілецької бригади входило близько 25 тисяч чоловік, з них дві тисячі іноземці – німці, австрійці, іспанці, американці, китайці, в'єтнамці, поляки, чехи, болгары і румуни, які були політичними іммігрантами і мешкали в СРСР. Утворене з'єднання знаходилося в безпосередньому підпорядкуванні Л. Берії. Перед бригадою були поставлені наступні завдання: проведення розвідувальних операцій проти Німеччини та її сателітів, організація партизанської війни, створення агентурної мережі на територіях, що перебувають під німецькою окупацією, керівництво спеціальними радіограми з німецькою розвідкою з метою дезінформації супротивника.

Під час битви за Москву ОМСБОП у складі 2-ї мотострілецької дивізії військ НКВС особливого призначення виступала на передовій, але і в цей період в її складі формувалися бойові групи, призначені до перекидування у ворожий тил. Взимку 1941–1942 рр., мобільні загони ОМСБОП провели багато зухвалих рейдів і нальотів в тилу німців. З 1942 р. основним завданням бригади стала підготовка загонів для діяльності в тилу супротивника. Вже на початку осені 1942 р. в тил ворога було закинуто 58 таких загонів. Як правило, вони перетворювалися потім у великі партизанські загони. За час війни було сформовано 212 загонів і груп загальною чисельністю 7 316 осіб.

У 2007 р. в Росії було підготовлено документальний фільм «Секретные истории. Война. Недетские игры».⁴⁰⁹ У стрічці мова йде про маловідомі факти історії світової війни – використання дітей для потреб війни. Документи свідчать про те, що дитячі руки знешкодили тисячі снарядів, авіабомб, піхотних і протитанкових мін. Керівництво не вважало на те, що холодний метал у будь-яку хвилину може вибухнути сотнями осколків, потрібен був лише результат. Ця смертельна гра повторювалася багато разів на розмінуванні територій де проходили бої. Скільки хлопців-підлітків загинуло на таких роботах, скільком вони врятували життя на сьогодні вже встановити не вдасться.

У 2008 р. у Росії за режисерства І. Кукіна та Д. Тилепбергенова підготовлено стрічку про діяльність репортерів на лінії фронту та ворожому тилу «Фронтовые операторы – цена кадра: каждый второй ранен, каждый четвертый убит».⁴¹⁰ Фільм розповідає про військових кінодокументалістів, завдяки яким повоєнні покоління можуть побачити зафільмовані картини трагедії воєнних років. Цей фільм – розгорнута розповідь про фронтове кіно, як явище. Кожен четвертий з військових операторів загинув, кожен другий отримав важке поранення. У фільмі використані унікальні кадри відеохроніки років війни.

Українські документалісти за режисерства О. Лябаха у 2008 р. випустили у прокат стрічку «Аджимушкой. Подземелье смерти».⁴¹¹ Фільм присвячений подіям в Аджимушкайських каменярнях, подвигу героїв війни які боролися в підземному гарнізоні. Після прориву позицій на Турецькому валу перед радянським командуванням постало

питання про необхідність евакуації військ з Керченського півострова. Противник силами п'яти піхотних і однієї легкопіхотної дивізій, кавалерійської бригади, за підтримки танків і переважаючого панування авіації в повітрі продовжував розвивати наступ на Керч. Йому протистояли три радянські армії, що мали у своєму складі окремі щойно організовані частини – 51-а армія (залишки 77-ї гірничо-стрілецької і 302-ї стрілецької дивізій) та 44-а (залишки 156-ї стрілецької й 72-ї кавалерійської дивізій).

У стрічці говориться про важкі бої за утримання позицій Турецького валу. Штабом фронту була віддана директива про захоплення двох захисних смуг Керченського оборонного району. Евакуація не забезпечила навіть вивезення поранених, тому решта частини наполегливо продовжували обороняти той рубіж, захищаючи вузьку смужку берега, де знаходився штаб 51-ї армії й представник Ставки армійський комісар 1-го рангу Л. Мехліс. У цей день 132-а піхотна дивізія супротивника після важких боїв зайняла укріплення фортеці Ак-Бурун, 28-а захопила п. Маяк, 46-а продовжувала вести вуличні бої в Капканах. І хоча за добу вдалося вивести близько 4 тисяч чоловік, в районі Єнікале все ще залишалися від 3 до 3,5 тисяч наших бійців і командирів. Під сильним мінометним вогнем з фортеці Єнікале були евакуйовані штаб і Військова рада 51-ї армії, а Директивою Ставки фронт було ліквідовано. Залишилися розбиті радянські частини, що сховалися в Аджимушкайських каменоломнях.

За сценарієм О. Шарапової та режисерства Ю. Малюгіна у 2008 р. в Росії змонтували фільм «Список Киселева»⁴¹². Стрічка розповідає, як у 1942 р. М. Кисельов, уродженець Башкирії, партизанів в Білорусії. Бригада діяла в районі Долгіново на північ від Мінська, де у лісах ховалися євреї – втікачі місцевого гетто. Частина з них влилася в партизанські загони, але залишалися старші люди, жінки, діти, інваліди. Для постійного пересування загонів вони були тягарем, тому було прийнято рішення вивести їх за лінію фронту на радянську територію.

Завдання доручили політрукові М. Кисельову. Здійснивши більш ніж 1 500-кілометровий перехід по окупованій території, він вивів за лінію фронту 218 чоловік і був арештований співпрацівниками Смершу як дезертир. Завдяки врятованим ним людям М. Кисельова звільнили. Держава Ізраїль високо оцінила подвиг партизана М. Кисельова й присвоїла йому звання Праведника Народів Світу. Його ім'я занесене на стіну пошани в Саду Праведників на території меморіалу Ядва Шем в Ієрусалиме.

У 2008 р. російський режисер О. Китайцев підготував кінострічку «Женское лицо войны. «Катюша»»⁴¹³. Вона присвячена важкій долі жінки в умовах війни. Жінки, що пройшли війну, прожили два життя – жіноче і чоловіче. Фільм ґрунтується на інформації письменниці С. Алексієвич за книгою «У війни не жіноче обличчя». Вона розмірковує з точки зору сьогодення дня про те, чому лише через тридцять років після

закінчення війни заговорили про військові заслуги жінок та чому їх так довго замовчували.

Автори фільму спробували відповісти на питання чому після війни героями виявилися чоловіки, а жінки намагалися навіть не носити своїх нагород. Героїні документальної стрічки – учасниці бойових дій, Герої Радянського Союзу К. Дьоміна, Н. Попова, народна артистка Радянського Союзу Г. Вишнеvsька, фронтова артистка І. Ревельс. Історія пілота Н. Попової лягла в основу любовної лінії у фільмі «В бій йдуть одні старики». К. Дьоміна – єдина жінка, яка воювала в морській піхоті. Досі всі ветерани називають її іменем Катруся, що стало уособлювати всіх жінок на війні. У фільмі бере участь письменник Б. Васильєв, який одним з перших згадав про дівчат у війні в проникливій книзі «А зорі тут тихі». Фільм став новою сторінкою в гендерній історії тих років.

Багатим фактичним матеріалом наповнений журналістське розслідування «Искатели. Молодая гвардия. По следу предателя»⁴¹⁴ російських публіцистів О. Данилевського і О. Шипуліна та режисерства І. Акоюна виготовленого у 2008 р. Цей пригодницький цикл історичних сюжетів відзначається великою кількістю домислів та суб'єктивного аналізу фактів. Документальна стрічка розповідає про події січня 1943 р. в окупованому німцями містечку Краснодоні. Зокрема про арешт і страту учасників підпільної організації «Молода гвардія». Після звільнення Краснодона Червоною Армією за фактом розгрому молодіжного підпілля було проведено розслідування. Слідство встановило, що причиною провалу організації стала зрада одного з її членів. У знаменитому романі О. Фадеєва «Молода гвардія» більшість героїв представлені під своїми справжніми іменами, але зрадник зашифрований під іменем Є. Стаховича. Але як вважали молодогвардійці, що залишилися в живих, прототипом цієї людини став їх загиблий товариш – В. Третьякевіч. У цій стрічці «Искатели» доводять, що В. Третьякевіч не був зрадником, а провал організації відбувся через те, що молодість молодогвардійців не давала можливості зрозуміти, що вони «грають зі смертю».

Автори А. Грачов та Є. Василенко у співпраці зі ТОВ «Студія Андрія Грачова» представили документальну стрічку «Последний бой Неуловимых»⁴¹⁵ зняту у Росії у 2009 р. Вони продемонстрували героїзм та самопожертву 15 партизан-підлітків, серед яких найстаршому виповнилося 15 років, що протистояли 200 німецьким карателям. Цей бій можна назвати одним з найяскравіших проявів патріотизму у неповнолітніх захисників. Підлітки озброєні старими гвинтівками та трофейними автоматами протистояли загону власівців. Не маючи шансів на порятунок вони свідомо пішли на смерть.

П'ять фільмів, які розповідають про долі командирів партизанських загонів, Героїв Радянського Союзу – К. Заслонова, М. Шмирьова, К. Орловського, В. Коржа і П. Машерова представлені у білоруській багатосерійній роботі «Они сражались за Родину... Пять фильмов о героях»⁴¹⁶ 2009 р. Це новаторська робота проведена авторським колек-

тивом каналу ОНТ на чолі з керівником Г. Киселем, у створенні документальної кіноісторії війни. Раніше світ побачив цикли документальних фільмів «Новітня історія», «Радянська Білорусія», «Радянський Союз», «Історія Перемоги», в яких відтворено та інтерпретовано найбільш значущі події, де головний герой – сама історія.

Документальні фільми серіалу «Они сражались за Родину...» у центрі оповідання ставлять конкретну людину, її життя, успіхи і невдачі. В основному це кульмінаційні, найтрагічніші хвилини життя досліджені авторами стрічки, де кожен факт біографії підтверджується архівними документами.

До переваг серіалу можна віднести багато використаної кінохроніки, у тому числі знятої німецькими військовими операторами, значну частину документальних кадрів глядач бачить уперше. Автори провели вагомую роботу з пошуку живих свідків подій воєнних років. Цих людей більше півсотні, вони різні за характером свої спогадів, але розповіді найкраще показують трагізм і героїзм. Не може залишити байдужими глядачів історія загибелі чотирьох дітей М. Шмирьова, розстріляних тому, що їх батько – партизанський командир. Або доля матері П. Машерова, страченої фашистами.

Багато фактів, оприлюднених у фільмах серіалу, до цього або були засекречені, або просто повідомлялися без коментарів. Наскільки дозволили документи і хронометраж, автори розповіли про китайське спецвідрядження К. Орловського, складну довоєнну біографію К. Заслонова, про арешт В. Коржа в 1938 р. і роль у його долі друга К. Орловського.

Серіал відрізняється ґрунтовною різноманітною історичною джерельною базою та фактичним матеріалом, завдяки яким автори створили сюжет та розкрили яскраві образи. Органічно в кадрі виглядає телеведучий О. Срібняков та звучить голос за кадром О. Аверкова. Вони стають невід'ємною частиною історії розповіді та як екскурсоводи ведуть по залах віртуального музею. Особливо слід відзначити автора сценарію і режисера-постановника серіалу, відомого білоруського майстра документального кіно, лауреата премії «За духовне відродження» І. Рудометова. Серед інших творців фільму «Они сражались за Родину...» – оператор І. Скорінов, музичне оформлення І. Січкаря і Р. Струка, монтаж І. Кузавки. Історичні реконструкції у стрічці зроблені на рівні кращих художніх фільмів, при цьому залишаючись за змістом документальними.

До 65-річчя Перемоги кореспонденти Агентства теленовин Мінська у 2010 р. підготували двосерійний документально-постановочний телефільм «Хранить вечно»,⁴¹⁷ що розповідає про Музеї історії Великої Вітчизняної війни, режисером якого є В. Ушаков. Єдиний у своєму роді «Белорусский государственный музей истории ВОВ» у Мінську відкрився коли ще тривала війна, і зберігає цікаві експонати того періоду.

До 65 річниці завершення воєнних дій 1941–1945 рр. Другої світової війни, білоруський телеканал ОНТ у 2010 р. за режисерства В. Орлова підготував документальний фільм «Партизанская война в Белорусской ССР».⁴¹⁸ У фільмі висвітлюється також і діяльність партизанських загонів на території України. Ведучий О. Суцковер розповідає про співпрацю партизанських загонів двох сусідніх держав. Згідно документальних даних, на першу половину вересня 1941 р., на території Української РСР, крім 14 партизанських загонів, додатково були організовані ще 18. Основний акцент у своїй діяльності ці партизанські загопи НКДБ-НКВС робили на знищення живої сили і техніки ворога. В перших боях були знищені німецькі танки і бронемашини, захоплені автомобілі і мотоцикли, розгромлені німецькі пости і колони. Окремі загопи діяли в контакті з частинами Червоної Армії. За даними розвідки знищувалися артилерійським вогнем командні пункти супротивника.

Однак дуже швидко активність цих партизанських загонів знизилася. У доповідній записці НКВС УРСР про результати розвідувально-диверсійної діяльності в тилу супротивника, надісланій до НКВС СРСР, зазначалося, що при організації партизанських загонів допущені помилки. Більшість загонів повністю формувалося із співробітників НКВС і міліції, без залучення місцевих жителів. Для виконання завдання залишатися на окупованій території вони не були забезпечені теплим одягом, достатнім озброєнням. Не була створена продовольча база, не встановлено зв'язок з підпільним партійно-радянським активом. Враховуючи такі прорахунки вищого керівництва в організації забезпечення всім необхідним партизанських загонів, вони не змогли розгорнути партизанський рух. Запасів автономності партизанських загонів з боеприпасів і продовольства вистачило всього на 2–3 тижні. В цьому виявилися значні прорахунки радянського керівництва в організації партизансько-підпільної діяльності напередодні війни і недооцінка тилової діяльності в умовах війни.

У другій половині 1942 р. стала широко застосовуватися така форма діяльності партизан, як рейди з метою подальшого розвитку всенародної боротьби на окупованій території та проведення великих операцій з метою порушення роботи ворожого тилу. Цьому напрямку діяльності партизан присвячено фільм режисера Д. Мастерова «Звениящая тишина»⁴¹⁹, виготовленого в Росії у 2010 р. Для карельських партизан рейди стали основним способом бойових дій. Базуючись на окупованій території недалеко від лінії фронту, вони здійснювали переходи в тил супротивника для виконання бойових завдань. Однією з великих бойових операцій літа 1942 р. став рейд партизанської бригади під командуванням А. Григор'єва у складі 6 загонів загальною чисельністю 648 осіб, що почався 29 червня 1942 р. Бригада пробула в тилу супротивника 57 днів, пройшовши 650 км.

Багато уваги до теми партизансько-підпільної діяльності в роки війни приділили білоруські режисери, серед робіт яких увагу привертає цикл фільмів «Партизаны против Вермахта»⁴²⁰ 2010 р. у восьми серіях. Віддаляються від нас події сорокових років, менше залишається їх очевидців. Сьогодні автори-дослідники все більше звертають уваги на роль у перемозі над ворогом звичайних людей, які хотіли мирно жити, любити, рости дітей. Але коли знадобилося, багато з них зробили свій вибір і стали на захист рідної землі, а їх лінія фронту проходила в тилу ворога.

Про життя на окупованій території, партизанську діяльність, і боротьбу в тилу ворога розповідає цикл документальних фільмів «Партизани проти Вермахту». Провідною лінією фільму першого стала думка, що все могло бути інакше. На середину 1930 рр. у Радянському Союзі різко змінюється військова доктрина і з'являється гасло: «Ми будемо бити ворога на його території!» Спішно згортаються всі розробки зі створення потужної оборонної системи. Ліквідується створена в умовах найсуворішої таємності мережа по підготовці партизанських кадрів і ведення диверсійної боротьби в тилу ворога. Розгортається чистка військових кадрів і всіх, хто причетний до підпільних диверсійних шкіл. Відразу зникло з обороту поняття «радянський диверсант». Уціліли лише ті, хто воювали в Іспанії – С. Ваупшасов, М. Прокопюк, І. Старінов, К. Орловський, В. Корж. Якраз їм і судилося очолити перші партизанські загони, які з червня 1941 р. були найбільш дієвими та боездатними.

Наступний другий фільм циклу присвячений подіям окупації. У серпні 1941 р. війна набирає обертів. Червона Армія проти натиску ворога діє неорганізовано, чинить опосередкований опір і продовжує відступати. Німці просунулися вглиб радянської території майже на 600 кілометрів. На окупованих територіях «встановлюється новий німецький порядок»: формуються поліцейські підрозділи з числа місцевого населення, населені пункти очолюють бургомістри і старости. Серед тих, хто знаходився на окупованій території одне прагнення – вижити, не потрапити під кулі, здобути продукти для себе і своєї сім'ї. В лісах діють окремі партизанські загони. Вони розрізнені і малочисельні, гостро відчувається нестача продовольства, медикаментів, засобів зв'язку, зброї, але продовжують свою тилову діяльність.

Події війни до кінця 1941 р. висвітлює фільм третій «Важка зима». Червона Армія, несучи важкі втрати, відступає, але до жовтня 1941 р. темп наступу німецьких військ помітно знизився. Замість 20–30 км просування на добу фактично долає лише 3–5 км. Проте, німецьке командування, ще сподівається реалізувати план «Барбаросса».

У жителів окупованих територій одне прагнення: вижити будь-якою ціною – не потрапити під кулі, добути прожиток, зберегти теплі речі. Хтось добровільно йде працювати до німців, хтось ховається в підпіллі, хтось йде в ліс. До середини осені 1941 р. лише на території Білорусії діяло близько 60 самостійно створених нечисельних парти-

занських загонів – в середньому 25–40 чоловік, які поділялися на дві-три бойові групи, озброєні в основному стрілецькою зброєю, підібраною на місцях боїв або захопленою у супротивника. Ефективність діяльності таких загонів безпосередньо залежала від рівня керівництва, від особистих якостей командира.

Партизанський рух на той час ще не набув масового характеру, а з настанням холодів його активність знижується. Німці розуміючи, яка загроза виходить від партизанів, всіляко намагаються знищити їх. Найбільш дієвими в цьому плані стали добре навчені «ягдкоманди» («мисливські», або «винищувальні команди») або мисливці за людьми. Застосовуючи партизанську тактику ближнього бою, вони завдавали досить відчутних ударів по партизанських формуваннях.

Нову хвилю діяльності партизанських загонів навесні 1942 р. розповідає четвертий фільм «Суражские ворота». Партизанський рух набирає потужного організованого характеру після припинення наступу німців під Москвою. Під командуванням Батьки Миная створюється Перша Білоруська партизанська бригада. Ставка Головного воєнкомандувача робить радикальні кроки з надання допомоги партизанським формуванням. Цьому сприяють так звані «Вітебські ворота» – 40 кілометровий розрив на лінії фронту на стику німецьких армій «Північ» і «Центр». Через цей коридор у тил ворога відправляють організаторські і диверсійні групи, зброю, боеприпаси, медикаменти, засоби зв'язку. З окупованих територій в радянський тил перевозять жінок, людей похилого віку, дітей. Виснажені війною партизани переходять через лінію фронту на відпочинок і передислокацію своїх загонів.

Кульмінацією в діяльності партизанських формувань стає наступний період війни, який представлено у п'ятому фільмі «Протистояння». Зокрема, мова йде про те, що до літа 1942 р. в південній частині СРСР німецькі війська домоглися значних успіхів – окуповано Севастополь, Керч, Ростов-на-Дону. Але під Сталінградом Вермахт гостро відчуває брак ресурсів. На окупованих територіях впроваджена жорстка трудової повинності, вилучаються матеріальні цінності і продовольство, здорове населення відправляють на примусові роботи до Німеччини. Окупаційна влада діє методом залякування: створені табори смерті, проводяться масові показові страти. Оголошується особливий наказ рейхсфюрера СС замість слова партизан слід використовувати бандит. Застосовується тактика «випаленої землі».

На всій окупованій території партизанський рух набув єдиного характеру. Навесні 1942 р. створено орган централізованого керівництва Центральний штаб партизанського руху. Розуміючи, що партизанський рух вийшов далеко за межі незначних локальних дій, Гітлер видає наказ, за яким боротьбу з партизанами слід вважати рівнозначною бойовим діям на фронті. І для їх знищення необхідно застосовувати будь-які засоби.

Подальші події на фронтах з середини 1943 р. зумовлені переходом ініціативи у війні до рук Червоної Армії. В ході загального

наступу Червоної Армії звільнені Вороніж, Ростов-на-Дону, Свердловськ. Капітулювала 6-я німецька армія під Сталінградом. Берлін збирав залишки сил для вирішальної битви на Курському напрямку.

Щоб стримати просування німецьких військ і техніки на фронт, в Москві прийнято рішення про організацію широкомасштабної партизанської операції. Вона отримала назву «Рейкова війна», якій присвячено шостий фільм. Наказано: знищувати колії на основних магістралях, запасних, допоміжних, деповських шляхах, виводити з ладу запасні колії. Не всі погоджувалися з такою пропозицією. Тим не менш, операція проходила в три етапи, вона відбулася і дала певні результати.

Наступний фільм сьомий «Дніпро-Бузький канал» висвітлює події звільнення території України від окупації. Влітку 1943 р. під Курськом радянські війська перейшли в контрнаступ, який переріс в загальний стратегічний наступ від Великих Лук до Чорного моря. Захоплено плацдарми на правому березі Дніпра, розгромлені німецькі угруповання в районі Смоленська і Брянська. Останнім рубежем німецьких військ стала Білорусь. Німецьке командування сконцентрувало тут 70 дивізій і збудувало глибокоошелоновану лінію оборони «Фатерлянду» – «Вітчизна». Ця назва означала те, якщо цей рубіж впаде, Червоної Армії відкриється прямий шлях на Прибалтику, Польщу та Східну Пруссію.

В кінці 1943 р. активні дії партизан не давали німцям спокою ні вдень, ні вночі. Значні втрати вони несли на транспортних магістралях. Партизани руйнували мости, пускали під укіс залізничні потяги з технікою і живою силою, влаштовували вибухи на залізничних вузлах.

Партизани вивели з ладу важливу водну артерію – Дніпровсько-Бузький канал, по якому фашисти відправляли в Німеччину награбоване добро, а з своєї «Фатерлянди» везли на фронт танки і зброю. Восени 1943 р. німці зробили спробу відкинути партизан від каналу і відновити водний шлях, бої за який точилися півтора місяці. Заключний фільм циклу присвячено звільненню території Білорусі «Звільнення Білорусії».

Війна не знає віку. Про це свідчить і наступний фільм «На пути к Великой Победе. Сын полка»,⁴²¹ підготовлений російським ТК 365 у 2010 р. Перед страшним лицем нищівної сили війни рівні і старі і молоді. Але наскільки трагічно втрачене дитинство, дитинство, позбавлене радості і сміху, наповнене стражданнями, голодом, смертями найближчих людей. Юні герої разом з солдатами Червоної Армії встали на боротьбу з ворогом. Це яскравий документальний фільм про швидке дорослішання дітей війни.

До 65-річчя Перемоги ТОВ «Російський історичний канал» у 2010–2011 рр. присвятив цикл кінодокументальних серій «Герои Победы»,⁴²² який складають 33 семихвилинні випуски про подвиги та героїзм людей, що назавжди вписали свої імена в історію нашої країни. Як у кожного героя своя історія, так у кожного подвигу своя ціна. Війна поставила їх перед фактом: стати Героями або померти. Щодня вони стійко тримали удари на полях битв і в тилу ворога. Перед ними схиляли голови

найхоробріші офіцери Вермахту. За свої подвиги вони заслужено отримали нагороду – Золоту Зірку Героя.

Кожна серія в середньому по сім хвилин, за цей час розповідається про одного Героя Радянського Союзу, його бойовий шлях та подвиги на війні. Від маршалів і командувачів фронтами до майже невідомих героїв тієї війни. Як відомо, Указом Президії Верховної Ради СРСР від 1 серпня 1939 р. введено особливий відмінний знак для Героїв Радянського Союзу – медаль «Герой Радянського Союзу». Іншим Указом від 16 жовтня 1939 р. було затверджено зовнішній вигляд медалі, яка отримала назву «Золота Зірка». На відміну від початкового Положення тепер передбачалася можливість багаторазового нагородження «Золотою Зіркою». Двічі Героєві Радянського Союзу видавали другу медаль «Золота Зірка» і йому споруджували бронзовий бюст на Батьківщині. Тричі Героєві Радянського Союзу видавали третю медаль «Золота Зірка», і його бронзовий бюст повинен бути встановлений при Палаці Рад у Москві.

Документальний біографічний фільм-роздум про Сидора Артемовича Ковпака «Его звали ДЕД. Ковпак»⁴²³ підготовлено в Україні у 2011 р. автором сценарію О. Зотіковим, режисером О. Барбарук-Трипольський, операторами І. Зотіковим, Д. Притченко, звукорежисером і режисером монтажу А. Цюпко. Бойовий шлях командира партизанського загону розпочинається з того, коли липні 1941 р. в Путивлі для боротьби в тилу ворога був сформований партизанський загін. Командиром новоствореного загону Путивльський райком партії затвердив С. Ковпака. Матеріально-технічна база загону була підготовлена до початку війни та закладена в Спадщанському лісі. З перших боїв загонні допоміг бойовий досвід командира загону С. Ковпака, його тактика, мужність і вміння орієнтуватися в найскладнішій ситуації.

19 жовтня 1941 р. в Спадщанський ліс прорвалися фашистські танки. Зав'язався бій, в результаті якого партизани захопили три танка. Втративши велику кількість солдатів і бойової техніки, ворог був змушений відступити і повернутися до Путивля. Це стало переломним моментом в бойовій діяльності партизанського загону і налаштувало його учасників на наступну успішну діяльність. Пізніше загін С. Ковпака змінив тактику на рухомі рейди по тилу, одночасно наносячи удари по тиловим частин противника.

«Уровень секретности 18» – це документальний фільм виробництва «1+1 Продакшн»⁴²⁴ 2011 р. за режисерства В. Рибася. Фільм показує 18 фактів з історії Другої світової війни на території України, які приховувала радянська пропаганда. До кожного з них існує достатньо документальних доказів, щоб вони не вважалися ні версіями, ні гіпотезами. Більшість з цих фактів були абсолютно засекречені і не розсекречені повністю до теперішнього часу. Кожен з перерахованих 18 фактів – це великі помилки радянського командування, які спричинили численні людські і стратегічні втрати які пізніше були ретельно приховані радянською владою. Проте, до документального фільму слід

ставитися обережно, дотримуючись 18 фактів – ворога закидали трупами, українці на 99 % зрадники, а перемогли невідомим чудом.

За статистикою, сьогодні залишилося близько ста тисяч ветеранів Другої світової війни. З кожним днем їх живих очевидців, стає все менше. Наступні покоління будуть знати про ту війну тільки з кінофільмів і за історичними документами. Тому сьогодні, як ніколи, важливо зафіксувати живі свідчення живих людей. Це завдання поставив перед собою російський режисер і автор сценарію А. Зайцев, який підготував у 2012 р. документальний фільм-спогад «Моя великая война».⁴²⁵ Чотири фільми, чотири ветерана, чотири історії про те, що вони пережили і що не можуть забути ось вже понад шість десятиліть. В. Астафьев говорить: «Скільки солдатів – стільки і воєн». У кожного з них – своя правда і своя війна. Короткий документальний цикл про ветеранів, чотири фільми побудовані на спогадах людей, що побували на великій війні. Історія кожного ветерана особлива.

Фільм «И. Николаев» побудований на спогадах ветерана Ігоря Йосиповича Ніколаєва, який на фронті був мінометником. Ігор Йосипович розповідає про життя на війні, про військовий побут, про перебування в запасному полку, про форсування Дніпра, і про найстрашніше, що він побачив на війні, як здаються в полон російські солдати.

Фільм «Григорий Шишкин» побудований на спогадах Г. Шишкіна, який відразу ж після закінчення танкового училища потрапив на фронт. Вісімнадцятирічному підліткови довелося командувати тими, хто підходив йому в батьки. Під час одного з боїв Григорій виявився єдиним, кому вдалося вижити. Але зустріли його неласкаво. Він потрапив під підозру Смершу. Недовіра своїх виявилася страшніше ворожих куль.

Фільм «Олександр Пильцын» побудований на спогадах Олександра Васильовича Пильцина, який в роки війни воював в Окремому (офіцерському) штрафному батальйоні, пройшов від Білорусі до Берліна. У книзі «Штрафний удар, або як офіцерський штрафбат дійшов до Берліна» він докладно і чесно розповів про свій бойовий шлях, не прикрашаючи «окопну правду», але і не очорнюючи минуле.

Фільм «Галина Короткевич» побудований на спогадах блокадниць Г. Короткевич, яка з першого і до останнього дня війни була на фронті. З студентів театрального вузу, зробили концертні бригади, які виступали перед солдатами в перервах між боями. Як згадує Галина Петрівна, залякла усмішка буквально не сходила з лица – від холоду губи не рухалися. А вдома її чекали крижані вулиці вимерлого Ленінграда, страшний голод, загибель рідних, друзів, знайомих.

Цікаві історичні факти з діяльності білоруського підпілля та ролі німецької розвідки Абвер розкрито в фільмі «Подполье против Абвера»,⁴²⁶ російського виробництва 2012 р. Абвером іменувалися, в період з 1920 по 1944 рр. всі службові інстанції і підрозділи рейхсвера, а пізніше вермахту, призначені для проведення контррозвідки, шпигунства і диверсійних актів. Завданням Абверу були: збір секретної інформації

про збройні сили противника, його військово-економічний потенціал; забезпечення таємності військових приготувань Німеччини, раптовості її нападів і сприяння успіху тактики «бліцкригу»; дезорганізація тилу супротивника; боротьба з іноземною агентурою в збройних силах і воєнно-промисловий комплекс. Події фільму розкривають картину окупації 28 червня 1941 р. військами Вермахту столиці Білоруської РСР міста Мінська. Новими органами окупаційної влади встановлено комендантську годину, заборонено прослуховування радянських радіоприймачів, організовано табір полонених. У колишній партшколі міста розташований штаб німецької секретної розвідки Абвер. У місті не було підпільного комітету, і професійних розвідників, але жителі самостійно починають організовувати та проводити підпільну боротьбу.

Російський фільм 2012 р. «Война невидимок. Тайны фронтовой разведки»⁴²⁷ за режисерства О. Шамраєва висвітлює діяльність розвідників у тилу ворога на окупованій території, які вперше розповідають самі військові розвідники у невідомих деталях та характеристиках подій. Нелегали і фронтовики, загартовані в боях командири розвідгруп і радисти – герої кінострічки. Вперше беруть участь у фільмі військові розвідники, чиє життя завжди приховане від сторонніх очей.

Підсумовуючи, слід відзначити, що документально-публіцистичні жанри кіно і телебачення мають значний інформаційний потенціал для сучасного історика й виступає повноцінним історичним джерелом. З історії Другої світової війни підготовлено велику кількість фільмів, зокрема це торкається партизансько-підпільного руху. Тут можна відзначити перевагу портретного жанру та журналістських розслідувань з історії окремих подій таких як «Рейкова війна». Фільмотека з історії Другої світової війни та партизансько-підпільного рухів значно більша ніж представлено у дослідженні.

Проте, вказані фільми ігрового та документально-публіцистичного кіно дають можливість створити уявлення про історію проблеми дослідження та значимість даного виду зображальних джерел у історичних розвідках. Документалісти вдало застосовують можливість поєднання документально-побутового фону з насиченим драматургічним дійством, що точніше підкреслює достовірність картини. За допомогою телевізійних виражальних засобів швидко відтворюється емоційна атмосфера минулої епохи, національного колориту тощо. Телебачення, поєднуючи документальне з художнім, полярне й протилежне, де головною дійовою особою завжди є і залишається Людина, надає плацдарм для нового розвитку жанрів. Впроваджуючи новітні цифрові технології, використовуючи багатство виражальних засобів, працівники телебачення постійно розширюють та урізноманітнюють жанрову палітру програм і передач, знаходяться у постійному пошуку ефективності синтезу зображення і слова. Вивчаючи зображальні джерела, слід дотримуватися основних засад та принципів джерелознавчої критики, як і в процесі роботи з іншими типами історичних джерел.

Глава 3. Колекція фотодокументів як візуальне історичне джерело радянського Руху Опору

Державні архіви радянських республік мають значний фотоджерельний масив. Фотографії є порівняно давнім, масовим і доступним для дослідника видом зображального джерела. Такі джерела зберігаються у колекціях архівів та музеїв, видаються у формі фотоальбомів, в основному тематичного характеру, що дуже важливо для дослідників. Цінними фотографіями заповнені сторінки газет, наукової та мемуарної літератури тощо. Солідним фондом фотодокументів володіють українські музеї та архіви як центральні, так і місцеві, чимало їх зберігається у приватних колекціях. Фотодокументи – досить поширене і доступне, але водночас складне для дослідження історичне джерело. Якщо кінофільми мають свої сюжетні тексти, що допомагають дослідникам у роботі з ними, то фотодокументи, окрім найменувань, необхідних текстів здебільшого не мають. Вони потребують розшифрування, тобто додаткової роботи з ними. Безпосереднє відображення дійсності на зображенні є незаперечною перевагою фотодокументів як історичного джерела. Їх джерельне значення визначається тим, що вони містять конкретні факти, а це дає можливість досліднику реально відтворити події з історії відповідного часу.⁴²⁸

Як зазначалося у попередньому підрозділі, тип кінофотофонодокументів ділиться на підвиди: кінофотодокументи і фонодокументи. Які поділяються на види: кіно-, фото- і фонодокументи. У визначенні специфіки методики аналізу джерел немалу практичну користь приносить складання різних допоміжних типологізацій. Фотодокументи можна поділити: на так звані спеціальні фотографії, на портретні фотографії і на видові фотографії, (фото місцевості, подія, певні предмети на місцевості та інше) (Додатки Г. 1–26).

Для проведення всіх напрямів джерелознавчого аналізу аудіовізуальних джерел типологізації кінофотофонодокументів лише за змістом джерела недостатньо. Велику допомогу дослідникові тут може надати класифікація за технікою фіксації та відтворення історичної події даними видами документів. Техніка документальної фотографії дозволяє отримати негативне або позитивне зображення, а позитив може бути чорно-білим або кольоровим. Особливі можливості в моментальній зйомці й відтворенні події має сучасна цифрова апаратура.

Важливим за своїм інформаційно-психологічним навантаженням є фотодокументальна база Державної архівної служби України. Значна частина матеріального комплексу візуальних джерел знаходиться у фондах Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. Пшеничного. Зокрема, документи періоду Другої світової війни містять унікальну колекцію фотодокументів з історії радянського партизанського руху в Україні.⁴²⁹ Унікальність цього архіву полягає в тому, що він збирає, обліковує та зберігає документи зображального, а також зву-

кового характеру, що мають форму фотографій, кінофільмів, відеофільмів, грамофонних платівок, магнітних касет тощо. Кінофотодокументи широко представлені і в ряді місцевих архівів Києва, Севастополя, АР Крим, областей. Вони широко використовуються в історичних дослідженнях, науково-популярних виданнях, мемуарній літературі, газетах і журналах.

Як і кіно фотодокументи мають низку особливостей, знання яких необхідне у джерелознавчій роботі з ними. Загальні принципи критики історичних джерел повністю застосовуються і до зображальних джерел. Дослідник насамперед встановлює походження фотографії або кінофільму, визначає їх творця. Діяльність операторів здебільшого пов'язана з окремими установами (кінофабриками, кінофотостудіями тощо). Виявлення авторства фотодокументу дещо складніше ніж кінодокументу, особливо коли йдеться про знімки багаторічної давнини.

Одна з важливих проблем критики кінофотодокументів – визначення місця і часу зйомки, прізвищ її учасників тощо. Якщо легенда фотодокументу викликає сумніви, необхідно зіставити його з іншими джерелами – пресою, архівними матеріалами, мемуарною літературою тощо. Відомі елементи і деталі окремого району, будівлі, твори монументального мистецтва, зображені в кадрі нерідко допомагають визначити місце зйомки. Велике значення для розшифрування кіно та фотодокументів має так звана допоміжна інформація – внутрішньокадрові написи: гасла, транспаранти, плакати, афіші тощо.

Важливим місцем збереження фотодокументів періоду 1941–1945 рр. є Російський державний архів кінофотодокументів (РДАКФД), який містить більше 90 тисяч одиниць зберігання фотодокументів від початку війни до її останнього дня.⁴³⁰ В архіві зберігаються негативи по обороні міст Москви, Києва, Мінська, Ленінграда, Сталінграда, Новоросійська, Одеси, Севастополя та інших, які знімали Зельма, Капустянський, Становий, Фрідлянд, Грановський-Чернов, Гаранін, Кінеловський, Кноррінг, Великжанін, Доренський, Трошкін, Рюмін, Єврезіхін, Самсонов, Ситніков, Копит, Халдей, Гуарарій, Кіслов, Бернштейн, Альперт, Мікоша, Межуєв, Озерський, Іванов, Редькін, Тарасов, Халіп, Шейнін, Чортовий, Кудояров та інші фотокореспонденти.

Звільнення від окупації міст Білорусії, України, Молдавії, балтійських республік, держав Європи можна побачити на знімках Капустянського, Кноррінга, Скурихіна, Станового, Уткіна, Петрова, Гребнєва, Бернштейна, Редькіна, Гуарарія, Трахмана, Копита, Ляшко, Фрідлянда, Трошкіна, Юдіна, Юшко, Альперта, Зельми, Халдея, Коновалова, Єврезіхіна, Лоскутова, Вельяшева, Ландера, Лосина, Озерського та інших. Східно-пруську, Східно-померанську операцію, вступ радянських військ у Берлін знімали Халдей, Капустянський, Темін, Гребнєв, Кноррінг, Кармен, Становов, Вельяшев, Редькін, Микулин, Рюмкін, Чернов, Тихонов, Морозов і інші. Підписання Декларації про поразку Німеччини знімали Кноррінг, Халдей, Кіслов, Темін, Рюмкін. Архів зберігає

велику кількість негативів з історії Другої світової війни, автори яких невідомі, що надходили на зберігання від фотохроніки ТАСС та різних періодичних видань.

Проте найбільшими місцями зберігання фотоджерел з історії радянського Руху Опору на території України в роки війни є українські архівні установи. Тематичний архівний масив ЦДКФФА України ім. Г. Пшеничного почав формуватися з 1950-х рр., коли до архіву надійшли фотознімки з республіканської виставки «Партизани України у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників»⁴³¹. Цінним доповненням колекції стали світлини з особових архівів колишніх керівників партизанських з'єднань П. Вершигори та М. Наумова (Додаток Г. 3; 6–10). Невелику за обсягом групу складають фотознімки, що відносяться до початкового етапу (1941–1942 рр.) війни між СРСР та Німеччиною. Це переважно фото партизанських груп і загонів. У комплексі документів представлені фотографії, що висвітлюють створення Українського штабу партизанського руху, його персональний склад та діяльність.

Значною проблемою наукового дослідження фотоджерельного масиву є з'ясування авторства великої кількості фотодокументів присвячених радянському Руху Опору в роки війни. Звичайно не викликає сумнівів авторство фотографій керівництва партизанських з'єднань, оперативних та урядових нарад – вони зроблені офіційними фотокореспондентами. Проте, поза увагою дослідників залишилася велика кількість фотодокументів, що фіксували військову повсякденність в умовах лісового життя.

Дуже багато військових фотокореспондентів пройшли випробування партизанською зйомкою. Досліджуючи великі масиви військової фотографії, можна побачити, як зростала майстерність кореспондентів. Від перших постановочних кадрів війни першого року, коли майстри фотографії звалили до нової реальності, що не укладається в рамки їх старих прийомів, до фотографії друго-третього року війни, коли фронтові будні, битви ставали чітко знятим матеріалом. Професійно знятим враховуючи динамічність не постановочних бойових дій, в яких фотограф є учасником, з рефлекторною реакцією на необхідність стріляти або фотографувати. Великі фоторепортери радянського «соцреалістичного» репортажу 1930-х рр., що знімали в ефектних ракурсах для журналів «Огонёк» та «СССР на строительстве», виявляються не готовими до фотозйомки в умовах війни. Але вже у 1942–1943 рр. життя партизан зафіксовано на великій кількості фотографій авторства М. Трахмана та Я. Давидзона, які створюють чи не щоденну хроніку партизанського життя. Я. Давидзон активно працював в Україні, був майстром портретної фотографії, виступав як класичний фоторепортер, супроводжуючи партизан на марші. На відміну від нього М. Трахман перетворив свою роботу на створення справжніх картин, багатопланових, складних, з глибоким, заповненим подробицями простором використовуючи для цього лів як знімальний павільйон. Впроваджуючи природний ландшафт та

світло як справжні інструменти для створення фотографічних ракурсів, що поєднують мальовничість художньої фотографії та динамізм конструктивізму.

Окремого дослідження заслуговують знімки генерал-майора Героя Радянського Союзу П. Вершигори. Професійний кіноактор і кінорежисер 1930-х рр., він у квітні 1942 р. стає начальником бригади кінофотокореспондентів політвідділу 40-вої армії. У червні 1942 р. за завданням розвідувального відділу Брянського фронту перекинутий в тил супротивника, де проходить партизанський шлях від командира розвідувальної роти в партизанському з'єднанні С. Ковпака до командира 1-шої Української партизанської дивізії. Після війни його доля пов'язана з викладанням військової теорії та письменницькою працею. Нажаль, він не повернувся в кінематограф, але усі свої партизанські роки П. Вершигора продовжує знімати. Його фотографії є поглядом професійної людини, як партизанського командира та режисера, що фіксує сутність та емоцію кожного моменту партизанського щоденного життя. Разом з фотозйомкою він активно працює й у режимі кінозйомки, серед сюжетів якої хроніка партизанської діяльності, буднів, святкових днів та інші. Проводячи зйомки П. Вершигора перетворює камеру в продовження психологічного стану людини, що живе складним партизанським життям і смертельною оточуючою дійсністю.

Не усі імена фотографів партизанського руху збереглися, багато з них працювали під псевдонімами. Багато фотографій знятих невідомими авторами фотографічного мистецтва. Враховуючи їх особистісний характер, відсутність постановки вони виглядають по-справжньому життєвими. Зрозуміло стає те, що робилися вони людьми, які жили з партизанами в лісах, були частиною їх світу, повсякденного життя, походів і підготовок до операцій. Цей фотоджерельний масив є щоденником партизанського життя.

Постановка і хроніка – намагання фотографа фіксувати для історії той побут, яким жили в партизанських загонах. Тематика воєнної фотографії різноманітна у своїх соціальних проявах: хроніка реального бою; санітарка бинтує голову пораненому бійцеві, за якими в лісі триває бій; бойові будні партизан; підбита та трофейна техніка; звільнення населеного пункту з обов'язковим мітингом.

Історична наука ХХ ст. характеризується широкою увагою до історії мас. У наближенні, з методологічних антропоцентричних орієнтирів історії ХХІ ст., вона виявляється історією індивідуумів, що творять історію. Історична фотографія радянського Руху Опору наполягає на цьому постулаті: у війни не було безіменних героїв, не було невідомих, імена багатьох могли не зберегтися, як й імена фотографів, що знімали їх, але кожен з них був особистістю з власною долею.

Найчисельнішу групу документальних джерел становлять світлини, пов'язані з діяльністю партизанських з'єднань С. Ковпака, О. Сабурова, М. Наумова, Я. Мельника та О. Федорова, ілюструють їхню

участь у визволенні території України. Так, окремі фотознімки зафіксували звільнення міста Овруча партизанами з'єднання О. Сабурова разом з армійськими підрозділами, участь партизанських з'єднань В. Бегми, О. Федорова, С. Малікова у Рівненсько-Луцькій операції 1944 р. тощо.

Фотодокументи також інформують про діяльність партизанських загонів за межами України, надання організаційної, кадрової допомоги силам, які боролися з нацистами в Центральній та Південно-Східній Європі. Ці документальні свідчення репрезентують архівну колекцію ЦДКФФА України ім. Г. Пшеничного та є цінним історичним джерелом у вивченні історії радянського партизанського та підпільного рухів в роки війни.⁴³²

Серед фотографій радянського Руху Опору значне місце посідає добірка світлин, що складається з окремих кадрів кінохроніки відібраних з великого масиву кінодокументів періоду 1941–1945 рр. Другої світової війни. Вони відображають воєнні дії армії, евакуацію населення, життя за часів окупації, радянський партизанський та підпільний рухи в Україні, відродження життя на звільнених від нацистів територіях.⁴³³

Крім того, фотодокументи перебувають на збереженні в інших центральних, галузевих та територіальних архівах Державної архівної служби України. До фондів обласних архівів відносяться переважно архіви міст-героїв, де відбувалися великі бойові операції, скупчення значних з'єднань радянських партизанів.

Різноманітні за змістом фотодокументи дозволяють простежити зародження та розвиток Руху Опору. У них відображено створення та діяльність УШПР, партизанських формувань С. Ковпака, О. Сабурова, М. Наумова, Я. Мельника, О. Федорова та інших керівників УШПР, їх участь у спільних з радянськими військами операціях з визволення території України. Документи як правило містять інформацію про бойову, диверсійну, розвідувальну діяльність, особовий склад і озброєння партизанських з'єднань, матеріально-технічне забезпечення, роботу медико-санітарних служб, підготовку партизанських кадрів і нагородження партизанів, дислокацію партизанських формувань, стосунки з населенням окупованих територій тощо.

Важливим є картографічні фотодокументи, прикладом яких можна навести фотографію-карту «Партизанський край» весна 1943 р. наведену сайтом Державної архівної служби України в on-line документальній виставці⁴³⁴. Вона наводить детальний опис поширення партизанських загонів на території України та Білорусі.

Сюжетна лінія фото років війни вражає своєю соціальністю, патріотичним підйомом, свідченням якого є наступні документи. Лист українських партизан Адольфу Гітлеру: «Людожеру Адольфу Гітлеру від онуків великих запоріжців землі української» 1943 р., який написано у властиво козацькому іронічному стилі⁴³⁵; ноти партизанської пісні, складеної бійцем 2-ї Сталінської партизанської бригади Григоровським⁴³⁶; селянки передають молоко для поранених партизанів

медсестрі В. Хотимській з Чернігівсько-Волинського партизанського з'єднання 1942 р.,⁴³⁷ командир Чернігівсько-Волинського партизанського з'єднання О. Федорова розмовляє з циганками-колгоспницями, які прийшли до з'єднання після окупації нацистами їхнього села 1942 р.⁴³⁸; партизанка Сумського партизанського з'єднання читає останні повідомлення Радінформбюро жінкам Прикарпаття 1943 р.⁴³⁹

Психологічним навантаженням на глядача відрізняються знімки бойових операцій, розвідувальних та диверсійних дій, поранених партизан, вбитих бійців та місцевих мешканців: партизани Слов'янського партизанського загону Сталінської області розмовляють з жителями окупованої території, 1941–1942 рр.⁴⁴⁰; група партизанів загону «Народний месник» Ворошиловградської області перед виходом на завдання 1942 р.⁴⁴¹; пересування аджимушкайських партизанів у гірській місцевості Криму 1942 р.⁴⁴²; партизани Чернігівсько-Волинського з'єднання під командуванням О. Федорова переміщуються на нову вогневу позицію, 1942–1944 рр.⁴⁴³; партизани з'єднання партизанських загонів особливого призначення розвідувального Червоної Армії на чолі з командиром з'єднання А. Бринським («дядя Петя») під час переходу з Білорусі в Україну 1943 р.⁴⁴⁴; пересувний партизанський госпіталь Сумського партизанського з'єднання під командуванням С. Ковпака на марші під час Карпатського рейду 1943 р.⁴⁴⁵; партизани Житомирського партизанського з'єднання ім. М. Щорса штурмують німецький гарнізон на ст. Пояски Олевського району Житомирської області 1943 р.⁴⁴⁶; партизани Житомирської партизанської дивізії ім. М. Щорса ведуть наступ на ст. Ігнатопіль Овруцького району Житомирської області 1943 р.⁴⁴⁷; похорон командира загону «25 років Україні» Житомирської партизанської дивізії ім. М. Щорса, квітень 1943 р.⁴⁴⁸; заступник командира партизанського загону «Червоний» С. Верховський зриває німецький дороговказ в місті Горохів Волинської області у лютому 1944 р.⁴⁴⁹; вступ партизанів кавалерійського партизанського з'єднання під командуванням М. Наумова в місто Горохів Волинської області у лютому 1944 р.⁴⁵⁰; диверсійна група партизанського загону ім. В. Молотова за вивченням будови мін уповільненої дії, Волинська область, 24 квітня 1944 р.⁴⁵¹; одеські партизани виходять з катакомб після звільнення міста частинами Червоної Армії у квітні 1944 р.⁴⁵²; командування партизанського з'єднання ім. 24-ї річниці РСЧА за розробкою плану форсування річки Буг у с. Завидів Волинської області (начальник штабу С. Чижов, командир загону І. Картузов), травень 1944 р.⁴⁵³; партизанське кладовище Кам'янець-Подільського з'єднання ім. Ф. Михайлова у дворі польового госпіталю в с. Стригани Славутського району Кам'янець-Подільської області, 1944 р.⁴⁵⁴; партизани виходять із катакомб для виконання бойового завдання, с. Нерубайське 1943 р.⁴⁵⁵; група партизан загону «Буревісник» у Савранському районі Одеської області 1944 р.⁴⁵⁶

Цікавим та пізнавальним є серія знімків присвячена нагородженню активних партизан, проведенню оперативних та урядових нарад: партизани Ямського партизанського загону Сталінської області вітають партизанку-медсестру М. Зайцеву з урядовою нагородою – орденом Червоного Прапора 1942 р.,⁴⁵⁷ нарада зв'язкових партизанського загону ім. К. Ворошилова Кіровоградської області, серед них командир загону С. Довженко, 1942–1943 рр.,⁴⁵⁸ начальник Українського штабу партизанського руху Т. Строкач вручає урядові нагороди партизанам загону ім. С. Кірова Тернопільського партизанського з'єднання ім. М. Хрущова 1943 р.,⁴⁵⁹ начальник Українського штабу партизанського руху Т. Строкач вручає А. Білопольському медаль «Партизану Отечественной войны» у Рівненській області, червень 1943 р.⁴⁶⁰

Соціальною відрізняється фіксування повсякденного життя партизанських та підпільних загонів: друкування звернення до селян тимчасово окупованих нацистами сіл у похідній партизанській друкарні «Комсомолка» Чернігівсько-Волинського з'єднання навесні 1943 р.,⁴⁶¹ партизани Чернігівсько-Волинського з'єднання гасять ліс, підпалений німецькими окупантами 1943 р.,⁴⁶² швейна майстерня в Ченігівсько-Волинському партизанському з'єднанні, січень 1943 р.,⁴⁶³ командир Чернігівського партизанського з'єднання М. Попудренко розмовляє з пораненими партизанами 1943 р.,⁴⁶⁴ партизани Чернігівського партизанського з'єднання ім. Героя Радянського Союзу М. Попудренка прощаються з товаришами зі свого з'єднання перед поверненням додому, вересень 1943 р.,⁴⁶⁵ словаки, які перейшли на бік партизан Вінницького партизанського з'єднання, 1943–1944 рр.,⁴⁶⁶ партизан розмовляє з жителями звільненого села Волинської області у січні 1944 р.,⁴⁶⁷ працівники редакції підпільної газети «Червоний прапор» Рівненського партизанського з'єднання № 1 під командуванням В. Бегми за роботою 1944 р.⁴⁶⁸

Значне місце серед джерельного масиву фотодокументів є постановочні знімки партизанських керівників, цілих загонів та простих партизан: партизани з'єднання Грозний, під командуванням Я. Сиворонова, лютий 1943 р.,⁴⁶⁹ командний склад 4-го батальйону Васильківського партизанського загону, комісар Д. Сумароков, Київська область, 1943 р.,⁴⁷⁰ командир партизанського загону ім. С. Будьонного Рівненського з'єднання ім. М. Щорса І. Яковлев диктує радисту Каракатіну радіограму в український штаб партизанського руху 1943 р.,⁴⁷¹ Командир Золочівського підпільно-диверсійного загону О. Кундіус, 1943–1944 рр.,⁴⁷² командир кавалерійського партизанського з'єднання М. Наумов і комісар С. Кішинський у селі Броніславка Соснівського району Рівненської області 1944 р.,⁴⁷³ командний склад Полтавського партизанського з'єднання ім. В. Молотова перед виїздом на вогневу позицію (О. Алексєєв, П. Коротченко, В. Бурим, К. Велтико, С. Бахвалов) у Волинській області в квітні 1944 р.,⁴⁷⁴ група партизанів загону під командуванням І. Прищепи у Мукачівському районі Закарпатської

області у серпні 1944 р.,⁴⁷⁵ партизани Закарпатського партизанського з'єднання під командуванням В. Русина в таборі, вересень-жовтень 1944 р.,⁴⁷⁶ Сімферопольський партизанський загін у Кримській АРСР 1944 р.,⁴⁷⁷ звіт командування Сумського партизанського з'єднання про бойові дії та партійно-політичну роботу 1944 р.,⁴⁷⁸ звіт командування Чернігівсько-Волинського партизанського з'єднання про бойову діяльність і партійно-політичну роботу 1944 р.,⁴⁷⁹ звіт про організацію, бойові дії і партійно-політичну роботу загону Партизанського з'єднання Житомирської області 1944 р., діаграми соціально-демографічних даних на партизан загонів, кількісних змін партійної та комсомольської організацій,⁴⁸⁰ звіт керівництва з'єднання українських кавалерійських партизанських загонів про організацію та діяльність розвідувальної служби, роботу радіовузла, медико-санітарне обслуговування партизан,⁴⁸¹ звіти командирів і комісарів партизанських загонів Радомишльського, «Смерть фашизму», ім. М. Хрущова, ім. В. Чапаєва, Чеповичського, Червоного, партизанського загону особового призначення під командуванням С. Ксензова до штабу з'єднання українських кавалерійських партизанських загонів про бойові дії та партійно-політичну роботу за період їх діяльності,⁴⁸² В. Авдєєв (Чорноморський) 1942 р. – керівник парашутно-десантної групи міста Одеси,⁴⁸³ Я. Гордієнко 1941 р. – активний учасник підпільної боротьби проти фашистських окупантів міста Одеси,⁴⁸⁴ К. Добрянський 1941 р. – секретар Ізмаїльського підпільного обкому КП(б)У,⁴⁸⁵ С. Лазарев 1941 р. – організатор і активний учасник підпільної боротьби проти фашистських окупантів, секретар підпільного Одеського приміського райкому КП(б)У,⁴⁸⁶ засідання підпільного Одеського приміського райкому КП(б)У в катакомбах села Усатового 1942 р.⁴⁸⁷

Також фотодокументи представлені й у регіональному архівному масиві. Зокрема, у фонді 8252 ДАДО «Коллекция фотодокументов по истории Донецкой областной партийной организации» (1905–1984 р./ф.) зберігається 1 248 позитивів. Період партизансько-підпільного руху в області представлено документами – портретні фотографії («И. Г. Эскин – секретарь парторганизации Ямского партизанского отряда» (1941 р./ф.), «А. К. Роменская – разведчица Ямского партизанского отряда» (1941 р./ф.), «И. Г. Чаплин – командир Артемовского партизанского отряда», (1941 р./ф.), наради, репортажні серії знімків партизан на марші («Командир отряда т. Потирайло и комиссар Изотов возвращаются с боевой операции, январь» (1942 р./ф.), «Партизаны поздравляют М. А. Зайцеву с правительственной наградой – орденом «Красное Знамя»), у бойовій обстановці («Штаб Славянского партизанского отряда т. Карнаухова» (1942 р./ф.), у партизанському таборі. Окремо необхідно навести фотокопію «Клятви партизана» (1943 р./ф.), та приклад агітаційного матеріалу у вигляді фотокопії «Листівка підпільної комсомольської організації міста Сталіно».⁴⁸⁸

Отже, здатність фіксувати значну кількість об'єктів одночасно зумовлює виняткову інформаційну цінність таких історичних джерел з історії Руху Опору як фотодокументи. Створені безпосередньо на місці події, вони виступають незаангажованими фотосвідченнями, допомагають реконструювати минуле. Звернення до цього джерела у дослідженні партизанського та підпільного рухів в 1941–1945 рр. Другої світової війни має виняткове значення. Фотодокументи фондів ЦДКФФА України ім. Г. Пшеничного, які хронологічно охоплюють 1941–1945 рр. містять візуальну інформацію, значення якої важко переоцінити. До них слід застосувати різноманітні засоби критики для встановлення їх об'єктивності. Специфіка зображального джерела полягає у зоровому сприйнятті закодованої в певних образах інформації та дає можливість доповнити, проілюструвати історичні факти, побачити їх у буквальному розумінні.

Глава 4. Фонодокументи з історії радянського Руху Опору

Важливе значення для вивчення історії радянського партизансько-підпільного руху мають фонодокументи. Фонозаписи зазначеної тематики, які зберігаються у Центральному державному кінофотофоноархіві України ім. Г. Пшеничного слід розглядати, як самостійний джерельний комплекс. Він включає у себе різножанрові (офіційні зведення, виступи, бесіди, репортажі, композиції, збірники тощо) фонозаписи, створені у різний час на різних носіях (магнітна плівка, грамплатівки, аудіокасети).

Дослідження цього виду історичних джерел стикається з низкою методологічних проблем. Протягом тривалого часу не існувало чітко визначеної методики аналітичної критики фонодокументів. У джерелознавчій літературі це питання не знайшло належного висвітлення, хоча багато авторів підкреслювали значення фонодокументів як історичних джерел. Цікавою є методика класифікації та аналізу цього виду джерел ташкентського історика Н. Мандральської, на основі якої вироблена й авторська методика класифікаційних схем за змістом, технікою фіксації та відтворенням відображених подій.⁴⁸⁹ До фоноджерельного масиву відносяться документи, що дають звукову інформацію про обставини події. Вони можуть бути отримані шляхом механічного, оптичного, магнітного способів запису звуку.

Фонодокументи відображають слухових бік подій та мають важливе значення у формуванні історичної уяви. Вони допомагають відтворити змістовне навантаження події та супроводжуючий його акустичний фон, завдяки якому визначають місце проходження події, психологічний стан виступаючих, реакцію слухачів та інше. Звукові документи з вичерпно повнотою фіксують людську мову, передають її зміст і всі інтонаційні характеристики, а також найтонші нюанси, що додають мові виразності, емоційності та свідчать найчастіше про ставлення до сказаного самого мовця більшою мірою, ніж ми могли б дізнатися про це при читанні тексту виступу. Крім цього, акустичний фон подає унікальну інформацію, що не знайшла відображення ні в яких інших видах історичних джерел. Суттєва перевага звукових документів проявляється в оперативності відображення події й порівняній легкості її фіксації.

Методика аналітичної критики фонодокументів відрізняється від аналізу кінофотодокументів, але принцип використання особливостей специфіки даного виду джерел залишається таким як і у кінофотоджерел, що докладно описано у попередніх підрозділах. Зокрема, для розкриття змісту події велике значення набувають найрізноманітніші звукові елементи фоноджерела. Крім цього, враховуючи своєрідність даного виду джерел і сучасні технічні можливості, на окремих етапах аналітичної критики фонодокументів може бути застосована технічна апаратура, особливо коли це стосується ідентифікації звукозаписів.⁴⁹⁰

У структурі документальних фонозаписів: подієвих, фоно-інтерв'ю і фоно-мемуарів – основним складовим елементом є усний виступ історичної особи, його мова або доповідь, що несуть у собі головне смислове навантаження документа. У цьому плані порівняння фономатеріалів з іншими типами історичних джерел, зокрема, з письмовими, показує певну їх спорідненість, якщо взяти за основу аналізу текст викладеного усно і опублікованого письмово виступу. Це дозволяє встановити місце, час і зміст події, автора, виявлення достовірності, повноти висвітлення та достовірності відображених історичних фактів.

Специфіка фонодокументів полягає у тому, що в якості додаткового джерела інформації виступає акустичний фон і різноманітність форм фонодокументів дає можливість відображення подій і ступінь їх авторської інтерпретації. Так, подієві фонозаписи відображають звуковий бік історичних подій в момент їх звершення і менш схильні до «суб'єктивності». А фоно-інтерв'ю є узагальненням історичних фактів сучасниками аналізованих подій. Особливу форму звукового документа складають фоно-мемуари, у яких час не збігається з часом події, а авторська версія події має значний ступінь суб'єктивності.

Методика джерелознавчої критики фонодокументу має декілька елементів дослідження – аналіз змісту усного викладу події є головним у критиці звукового джерела (методика джерелознавчої критики є подібною до методики аналізу письмового документа), а також ретельне вивчення акустичного фону. Місце і час події визначаються у глибокому аналізі звукового тексту фонодокументу, включаючи метод зіставлення його змісту з іншими документами, насамперед з письмовими. Питання авторства у фоноджерелах розглядається інакше, ніж це відбувається у дослідженні кіноджерела – якщо автором кінодокументу вважається кінооператор, кінорежисер або кінорежисер (для фотографії це фоторепортер), то у запису звукового документа від автора запису в інтерпретації події залежить небагато. Якщо створюється подієвий фонодокумент, то ініціатива фонорепортера виявляється лише у виборі осіб, учасників події в момент його здійснення (наприклад, у кого брати фоно-інтерв'ю). В інших випадках звукозаписна апаратура документально фіксує все, що відбувається, а світоглядні позиції фонорепортера проявляються на стадії звукомонтажу. Найчастіше це буває при використанні хронікально-документальних фономатеріалів для підготовки відповідних радіопередач.

На відміну від кінофотодокументів справжнім автором фоноджерела є той, хто дає безпосередню інформацію про історичну подію (довіді, промови, фоно-мемуари та інше). В архівних фондах фономатеріал супроводжується карткою, в яку занесені дані про дату, місце події та автора документа й інформація якої не завжди буває повної. Важливим є дослідження лінгвістичної індивідуальності усного мовлення, яка дає соціальну характеристику промовця, визначаючи його соціальний стан, освіту, професію та інше.

Отже, у визначенні основних моментів джерелознавчої критики фонодокументів можуть бути використані як методи традиційного аналізу, аналогічні методи джерелознавчої критики письмових джерел (якщо мова йде про дослідження змісту усного виступу), так і специфічні методи вивчення звукового джерела, що дозволяють отримати додаткову інформацію. При здійсненні аналітичної критики фонодокументів слід зазначити певну різницю у визначенні змісту фоно та кінофотоджерел. Якщо зміст кінофотодокументів цілком залежить від часу і місця їх виникнення, то сенс звукового документу розкривається насамперед у змісті усного виступу автора, а відомості про місце і час звукозапису доповнюють загальні знання про джерело.

Серед документів ЦДКФФА України зберігаються офіційні зведення Радянського інформбюро, звернення партійних та державних діячів СРСР, провідних науковців, літераторів, діячів культури та мистецтва: Й. Сталіна, В. Молотова, Д. Мануїльського, М. Бурденка, В. Василевської, В. Вишневського, П. Воронька, Б. Полевого, О. Толстого. Зафіксовано виступи С. Андрюшенка, В. Гризодубової, А. Єременка, Г. Жукова, І. Конєва, В. Судця, Т. Уманського, І. Федюнинського, С. Штеменка та інші.

У великій кількості в архівних фондах зберігаються спогади учасників війни, зокрема, першої жінки-штурмана Чорноморського флоту СРСР Т. Алексєєвої, одного із солдатів, які встановили Прапор Перемоги над німецьким Рейхстагом, М. Кантарії, розвідниці М. Бобирьової, льотчика-винищувача І. Бабака, снайпера Л. Павличенко.

Радіорозповіді учасників і організаторів партизанського руху в Україні: С. Ковпака, О. Федорова, С. Маликова, І. Деснюка, Н. Кисельової, В. Бегми. Серед фонозаписів спогадів воєначальників, командувачів фронтів та армій зустрічаються розповіді і рядових бійців – учасників оборони Севастополя, Сталінградської битви, боїв за Дніпро, Правобережну Україну, Корсунь-Шевченківської битви, взяття міста-фортеці Кенігсберга, Берліну, штурму Рейхстагу.

Окрему групу фонодокументів складають цикли радіопередач «Біля легендарного вогнища», «Поштова скринька на Канаду», тематичні радіопередачі «Від Путивля до Карпат», «Визволителям Кисва», «Вони визволяли Україну», «З пам'яті воєнних літ», «Доля ковпаківців», «Уккрудіо в роки Великої Вітчизняної війни», «У ті суворі роки», передачі про П. Буйка, І. Вітковського, С. Воркова, А. Гайдара, С. Завалій, М. Кузнецова, Б. Калача, Д. Карбишева, С. Руднева та інших.

Значний інтерес становлять радіофільми, документальні фонозбірки до річниць Перемоги, фонохрестоматії, хронікально-документальні та документально-художні композиції, у підготовці яких брали участь ветерани війни та провідні артисти СРСР. Серед них – фонохрестоматія «Великая Отечественная война 1941–1945 гг.», збірники «Велика Вітчизняна війна 1941–1945 рр. – документи і спогади», радіокомпозиції «Вставай, страна огромная!», «Уходили в поход партизань»,

«Подвиг радянського воїна», радіофільми «Шлях до Перемоги», «Великая Отечественная, день за днем».

Окремо можна виділити репортажі заходів із відзначення знаменних дат та вшанування пам'яті полеглих у роки війни, зустрічей з ветеранами, зустрічей учасників війни на місцях колишніх боїв. І в змістовному, і в емоційному плані цікавими є фонозаписи зльоту партизанів з нагоди 25-річчя Карпатського рейду (серпень 1968 р.), зустрічей учасників битви за Дніпро (1971 р.), бесід з ветеранами про бойові дії Червоної Армії у 1941–1945 рр.

До фонодокументів фондів ЦДКФФА України ім. Г. Пшеничного з історії Другої світової війни періоду 1941–1945 рр. можна віднести такі фонозаписи: урядове повідомлення про напад Німеччини на СРСР за 22 червня 1941 р.,⁴⁹¹ із виступу Голови Державного Комітету Оборони Й. Сталіна за 3 липня 1941 р.,⁴⁹² зведення Радянського інформбюро від 13 грудня 1941 р.,⁴⁹³; оперативне зведення про звільнення Ворошиловграда та Красного Сулина військами Південно-Західного фронту, лютий 1943 р.,⁴⁹⁴ Наказ Верховного Головнокомандуючого про звільнення Харкова військами Степового при підтримці Воронезького та Південно-Західного фронтів від 23 серпня 1943 р.,⁴⁹⁵ Наказ Верховного Головнокомандуючого про звільнення Донбасу військами Південного та Південно-Західного фронтів від 8 вересня 1943 р.,⁴⁹⁶ Наказ Верховного Головнокомандуючого про звільнення Кременчука військами Степового фронту. 29 вересня 1943 р.,⁴⁹⁷ Наказ Верховного Головнокомандуючого про звільнення Дніпропетровська та Дніпродзержинська військами 2-го та 3-го Українських фронтів від 25 жовтня 1943 р.,⁴⁹⁸ Наказ Верховного Головнокомандуючого про звільнення Києва військами 1-го Українського фронту від 6 листопада 1943 р.,⁴⁹⁹ із виступу командуючого 1-го Українського фронту, генерала армії М. Ватутіна на мітингу у звільненому Києві від 27 листопада 1943 р.,⁵⁰⁰ з виступу Маршала Радянського Союзу Г. Жукова на мітингу у звільненому Києві від 27 листопада 1943 р.,⁵⁰¹ Наказ Верховного Головнокомандуючого про звільнення Нікополя військами 3-го та 4-го Українських фронтів від 8 лютого 1944 р.,⁵⁰² Наказ Верховного Головнокомандуючого про форсування річки Дністер та вихід на кордон річки Прут військами 2-го Українського фронту від 26 березня 1944 р.,⁵⁰³ Наказ Верховного Головнокомандуючого про вихід військ 1-го Українського фронту на Державний південно-західний кордон з Чехословаччиною від 8 квітня 1944 р.,⁵⁰⁴ Наказ Верховного Головнокомандувача про звільнення Одеси військами 3-го Українського фронту від 10 квітня 1944 р.,⁵⁰⁵ зведення Радянського інформбюро про звільнення Феодосії та східного узбережжя Криму військами Окремої Приморської армії від 12 квітня 1944 р.,⁵⁰⁶ Наказ Верховного Головнокомандувача про звільнення Севастополя військами 4-го Українського фронту, 10 травня 1944 р.,⁵⁰⁷ Наказ Верховного Головнокомандувача про звільнення Мінська військами 1-го та 3-го Білоруських фронтів від 3 липня

1944 р.,⁵⁰⁸ Акт про воєнну капітуляцію збройних сил Німеччини від 8 травня 1945 р.,⁵⁰⁹ репортаж про підписання Акту беззастережної капітуляції Німеччини в травні 1945 р.,⁵¹⁰ повідомлення про капітуляцію Німеччини за 1945 р.,⁵¹¹ виступ Маршала Радянського Союзу Г. Жукова на Параді Перемоги від 24 червня 1945 р.⁵¹²

До важливого різновиду джерел з історії радянського Руху Опору 1941–1945 рр. відносяться авторська та народна музика, поезія, література, народний фольклор. Місцем зберігання даного різновиду історичних джерел є Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (далі ЦДАМЛМ України).⁵¹³ Загальний обсяг документів архіву становить 1 394 фондів, 296 092 одиниці зберігання, серед яких: 119 фондів установ та організацій, 117 137 одиниць зберігання; 1 275 фондів особового походження, 178 955 одиниць зберігання; та 18 941 одиниця зберігання фотодокументів.

Численні фонди архіву-музею зберігають документи українських діячів літератури і мистецтва про їхню участь у воєнних подіях, а учасниками її були майже всі українські письменники старшого покоління, чий фонди зберігаються в ЦДАМЛМ України: П. Автомонов, Є. Адельгейм, В. Александров, О. Бабишкін, І. Багмут, М. Бажан, Я. Баш, Ю. Бедзик, Д. Білоус, Г. Бойко, Б. Буряк, В. Василевська, Л. Вишеславський, О. Гончар, О. Довженко, В. Єніна, П. Загребельний, М. Зарудний, В. Канівець, Є. Кирилюк, О. Корнійчук, В. Кучер, І. Ле, О. Левада, А. Малишко, В. Минко, І. Муратов, Л. Первомайський, І. Раçada, В. Сосюра, М. Стельмах, Г. Тютюнник, А. Шиян та інші.

В партизанських загонах і підпіллі боролися з ворогом П. Вершигора, П. Воронько, К. Гриб, Ю. Збанацький, В. Земляк, М. Шеремет. Рукописи творів, листування, документи та матеріали до біографії, фотографії розповідають про перебування письменників на фронтах війни: щоденники воєнних років А. Малишка, записник Ю. Яновського – спеціального кореспондента газети «Правда України» на Нюрнберзькому процесі, тексти партизанських листівок, складених командиром Тальянського партизанського загону письменником К. Грибом та інших.

На радіостанції ім. Т. Шевченка невтомно працювали О. Гуреїв, М. Пригара, І. Цюпа, О. Ющенко, на радіостанції «Радянська Україна» – О. Копиленко, М. Нагнибіда. Українські письменники, зокрема В. Владко, О. Вишня, К. Гордієнко, Ю. Кобилицький, О. Копиленко, Л. Новиченко, П. Панч, М. Рильський, Л. Серпілін, Ю. Смолич, П. Гичина, А. Хижняк, Ю. Яновський – активно співпрацювали у союзній, республіканській та фронтовій пресі, були військовими кореспондентами, газет, виступали на їхніх сторінках з віршами, оповіданнями, статтями, нарисами, репортажами. Багато хто з українських письменників виїздив в район бойових дій, зустрічалися з воїнами. Також виступали з концертами в госпіталях, на передньому краї українські артисти, зокрема у фонді З. Гайдай зберігається лист-привітання маршала Р. Малиновського учасникам фронтової бригади Південного фронту.

Багато хто з письменників-воїнів не дочекався Перемоги. В ЦДАМЛМ України зберігаються листи, рукописи, особисті документи загиблих в роки війни Д. Вакарова, О. Десняка, Я. Качури, М. Трублаїні, Є. Фомина, М. Шпака та інші.

Таким чином, фонодокументи як різновид ретроспективного типу історичного джерела є специфічною формою аудіореконструкції історичних процесів. Фонозаписи сприймаються через слухове чуття людини та відтворюють особливі сторони подій минулого, деталі і нюанси, властиві тому чи іншому явищу, які не можуть бути зафіксовані в іншому виді джерел та мають важливе значення для уточнення відомих фактів. Цей вид джерела має відмінний від інших метод фіксації з допомогою фізико-хімічних засобів у вигляді фонодокументів та зберігає цінну динамічну аудіоісторичну інформацію про події військово-політичного життя та тилового спротиву в період 1941–1945 рр. Другої світової війни. До фонодокументів слід застосувати специфічні та різноманітні засоби критики для встановлення їх об'єктивності й інформативності.

ВИСНОВКИ

Сучасна українська історична наука, що розвивається в нових умовах, зосереджує увагу переважно на соціальних, економічних, політичних, соціокультурних та інших процесах в суспільстві в період 1941–1945 рр. Другої світової війни. Проблема наукового виявлення, систематизації, всебічного аналізу, з'ясування інформативності історичних джерел з історії радянського партизанського та підпільного руху не отримала належного й глибокого комплексного опрацювання. Потребує наукової розвідки джерелознавчий масив історичного феномену радянського суспільства, що проявився в організації та бойовій діяльності партизанських і підпільних загонів.

В архівних, музейних і бібліотечних сховищах представлені джерельні комплекси та масиви історичних документів, що дають можливість сформувати науковообґрунтовані об'єктивні оцінки та характеристики подій партизансько-підпільного руху періоду 1941–1945 рр. Запровадження та типологізація різного типу історичних джерел вимагають ґрунтовного аналізу та спеціального методологічного підходу їх критики. Кожен вид історичного джерела має особливий рівень інформативності, що дає можливість виконати поставлені завдання і досягти визначені в джерелознавчому дослідженні цілі.

Виявлення джерельної бази конкретно-історичних подій і процесів, а також нагромадження фактичного матеріалу створили підґрунтя для постановки й аналізу різних методологічних проблем на першому етапі дослідження джерела. Історична інформація джерел є завершальною підставою формування принципів історичного пізнання, його методів, понятійного апарату. Одним з принципових моментів дослідження є критичний аналіз інформаційних донесень та звітів керівників партизанських загонів. Важливою особливістю історичного джерелознавчого дослідження є з'ясування обставин створення джерела. Методологічно важливим є такий етап джерелознавчого аналізу, як інтерпретація джерела, мета якого зрозуміти авторський задум творця джерела. У процесі джерелознавчого аналізу історії радянського Руху Опору розкриваються інформаційні можливості джерела, що свідчать про автора та соціальні умови періоду війни, в яких джерело було створене й втілене в речовій формі. Джерелознавчий синтез, зосереджуючи увагу на відтворенні цілісності історичного надбання, відкриває можливість широких компаративних досліджень у результаті яких виникають можливості синтезу більш високого рівня – відтворення явищ загальнолюдської історії.

Дослідження історичних джерел радянського партизанського та підпільного руху передбачає вироблення і застосування фахової методології джерелознавчого аналізу. Теоретична основа конкретно-історичного дослідження джерельного масиву проблеми є результатом тривалого розвитку історичного пізнання в межах запропонованих методологічних засад. Виявлення джерельної бази конкретно-історичних подій і процесів, а також нагромадження фактичного матеріалу створили підґрунтя

для постановки й аналізу різних методологічних проблем. Історична інформація джерел є завершальною підставою формування принципів історичного визнання, його методів, понятійного апарату. Якісна документальна визначеність допомагає встановити історичний взаємозв'язок явищ суспільного середовища. Запропонована теоретико-методологічна основа ґрунтовного аналізу історичних джерел з проблем організації та діяльності радянського партизанського та підпільного руху відкриває шлях до отримання нового наукового знання з історії Другої світової війни загалом чи вдосконалення до більш високого методологічного рівня.

Науково-методологічне осмислення джерельного комплексу з історії Руху Опору в Україні в роки війни відбувається концептуально, з узагальненим світобаченням, з використанням напрацьованих філософії історії, яка охоплює онтологічні питання історичного процесу, а також ґносеологічні та логіко-методологічні проблеми історичної науки. Ідеалісти надали нового поштовху в розвитку методології, спробували розглянути закономірності в самому мисленні: поступ від конкретного до абстрактного, суперечності розвитку буття і мислення. Традиційні шляхи історичного мислення мають методичну раціональність наукової аргументації і прагнення домогтися значущості й практичного втілення шляхом емпіричних досліджень. Постмодерністська методологічна парадигма пропонує мовленнєву форму історичної наративу, конструювання змістовних і значущих історій із реліктів минулого, спогади й пам'ять як культурні рушії сучасної практики життя. У процесі історичного дослідження залишається важливим синтез радянської джерелознавчої традиції та західноєвропейського історичного мислення.

У дослідженні існування радянського партизанського та підпільного руху в період 1941–1945 рр. Другої світової війни одним із найважливіших є принцип об'єктивності, що дозволяє розглядати історичні факти, явища і події у їх складності, багатогранності й суперечливості, з урахуванням сукупності позитивних і негативних сторін їх змісту. Важливим у процесі пізнання історичних подій запропонованої проблематики є принцип історизму. Він передбачає розгляд історичних процесів і фактів діяльності підпільних та партизанських загонів у конкретному історичному середовищі війни, у динаміці їх розвитку залежно від етапів подій на фронтах. Діалектичний принцип дослідження дозволяє розглядати різноманітні явища у взаємозв'язку, саморозвитку і взаємообумовленості, оскільки всі вони мають передумови та причини виникнення. Системний принцип передбачає підхід до певної сукупності історичних фактів як до чіткої системи з властивими лише їй закономірностями і зв'язками. Термінологічний принцип у дослідженні передбачає вивчення історії термінів і понять властивих періоду війни, що виникли у процесі її історичного розвитку, розробку та уточнення змісту та обсягу понять, встановлення їх взаємозв'язку і субординації, їх місця в понятійному апараті теорії, на основі якої ґрунтується дослідження.

Серед методів історико-джерелознавчого дослідження використовують описово-оповідальний та ідеографічний методи з'ясування його

інформативності. Сутнісно-змістовий аналіз джерел з історії діяльності радянського Руху Опору та його складових дозволяє виявити й пояснити те, що приховано від поверхневого спостереження й по своїй природі не є виключно індивідуальним, неповторним. Одним з найбільш давніх підходів до вивчення історичних подій є біографічний, який відображений у широкому колі письмових джерел.

У межах історичного підходу застосовується найбільш поширений у науковому пізнанні порівняльно-історичний метод. Існують такі види порівняльно-історичних методів: порівняльно-типологічний, що розкриває схожість генетично не пов'язаних об'єктів, та порівняльно-історичний, що фіксує схожість та відмінності між явищами як свідчення їхнього походження. Умовою продуктивного застосування порівняльно-історичного методу у вивченні радянського партизанського та підпільного руху є аналіз однопорядкових подій і процесів відображених в історичному джерелі, якому передують докладний опис проблеми дослідження як результат застосування описово-оповідального методу, де опис виступає основою порівняння. Процес історичного пізнання в межах визначених джерелознавчих комплексів передбачає використання ретроспективного методу, який допомагає у розумінні розвитку подій в реальності – від причини до наслідку.

Крім загальноісторичних та загальнонаукових методів дослідження джерельних масивів з питань партизанської бойової діяльності та підпільного руху варто враховувати й спеціальні джерелознавчі методи в аналізі інформативності історичного джерела. Джерелознавча евристика, як спеціальна історична дисципліна, виробляє спеціальні методи виявлення та прийоми роботи з історичними документами, покликана для теоретичної розробки методик пошуку джерельної інформації. Також необхідно застосовувати методи та прийоми роботи спеціальної історичної дисципліни археографії. Важливе місце посідає палеографічний, який із застосуванням історико-філологічних прийомів, досліджує історію документальних пам'яток, він дає можливість точніше розглянути зміст письмового джерела, вивчити особливості його оформлення й носія фіксації. Більшість відомостей про минуле, що породжує лінгвістичні проблеми при їх письмовій фіксації, формуються в межах термінологічного аналізу й полягають у з'ясуванні точного змісту термінів-джерел в епоху, що досліджується. Властивості та характер історичних явищ визначають міру й особливості застосування кількісного методу в їх аналізі. Кількісний аналіз подій в період 1941–1945 рр. Другої світової війни не спроможний до позитивного результату у відриві від якісного, сутнісно-змістового підходу, що передують за необхідністю кількісному. Статистичний метод може бути ефективним засобом історичного пізнання тільки за певних умов його застосування. Можливість інтенсивного застосування статистичного аналізу відкривається там, де є джерела масового характеру.

Структуризація та типологізація історичних джерел з історії радянського Руху Опору відбувалася за певними ознаками документів. Розвиток соціальної реальності, зміна суспільних процесів, науково-технічні досягнення зумовлюють зміну форми і трансформацію змісту документу, та появу нових умов утворення історичних джерел. Кожна історична епоха вносить власні корективи не тільки у джерельне зображення характеристик доби, але й у методологічні особливості опрацювання інформативності джерела. Джерельний масив з проблеми дослідження діяльності радянського партизанського та підпільного руху років війни умовно класифікується за принципом їх походження на наступні види у межах певних типів. Письмові історичні джерела: законодавчі документи; документи нормативного характеру надзвичайних органів влади; матеріали громадських об'єднань та політичних партій; діловодна документація та статистична звітність; джерела особового походження; науково-історичні та військово-політичні дослідження; публіцистика та літературні пам'ятки у підпільній періодиці та агітаційних матеріалах; технічна документація та картографія. Ретроспективні історичні джерела: кіноджерельний масив; художні та документально-публіцистичні фільми; колекція фотодокументів; фонодокументи.

Масову групу письмових джерел представляють законодавчі документи. Законотворча діяльність органів влади СРСР в період 1941–1945 рр. Другої світової війни мала особливий характер, про що свідчать історичні документи. Прийняття законодавчих рішень відбувалося відповідно до потреб військового часу та в складних умовах не конституційними законодавчими органами влади. Частково ці функції взяв на себе ДКО, що тимчасово поєднав у собі законодавчу та виконавчу функції управління. Це зумовило суперечливість рішень радянських органів влади. Головними документами для джерелознавчого аналізу законодавчого виду історичного письмового джерела є закони, рішення, постанови, укази. Реконструкцію законотворчого процесу та його інформативну можливість доповнюють стенограми засідань, редакції законопроектів та інша допоміжна документація. З утворенням надзвичайних органів управління законодавча функція ВР СРСР та УРСР втрачає свою легітимність й виконує функцію легалізації рішень ДКО, ЦК ВКП(б) та військових органів. Як історичне джерело законодавчого характеру можна назвати такі види документів як постанови, розпорядження, мандати, довідки видані згаданими вище структурами влади у військовий час.

В окрему групу виділяються документи надзвичайних органів влади зі змішаними законодавчими та виконавчими функціями. Документальний масив нормативного характеру різнорівневих надзвичайних органів влади в період 1941–1945 рр. Другої світової війни відображає процес організації партизанського руху, створення структури управління, підпорядкування його єдиній системі управління та планування діяльності. Перший рік війни позначився безсистемністю документообігу – за продукування важливих документів змагалися партія, органи безпеки та

внутрішніх справ, військові структури. Формування вертикалі керівництва партизанським рухом ліквідувало вказані недоліки. Інформативність нормативних документів в роки війни має високий рівень історичної вагомості. Документотворчість Державного Комітету Оборони та Ставки в умовах війни мала характер поєднання повноважень різних структур радянської влади: законодавчої, виконавчої, партійної та громадської. Таке документальне розмаїття складно структурувати за принципом поділу радянських органів та гілок влади, вони не мають чітких ознак для їх джерелознавчої класифікації, що пояснюється екстремністю та надзвичайністю цих документів.

Окремий вид представляють документи громадських об'єднань (партійних та комсомольських організацій) з питань розгортання, діяльності та управління партизанським й підпільними рухами і є вагомим джерелом історичної інформації. Робота з такими документами вимагає спеціальної методики джерелознавчого аналізу та критики історичного факту. Виділяється мала варіативність організаційної та партійної різноманітності радянського суспільства. Головним ідеологічним провідником була партія, документацією якої керувалися громадські об'єднання та органи влади. Ці партійні документи в роки війни мали уніфіковані види, які відповідали стандартній структурі їх продукування.

Окремий комплекс діловодної документації партизанського й підпільного рухів і його масовість зумовлюють його джерелознавчу класифікацію та умовний виклад. Масив діловодної документації представляють організаційна документація, яка визначала порядок діяльності, структуру, компетенцію, завдання, форми і методи партизансько-підпільної діяльності. Наступна – розпорядча документація: рішення, постанови, накази, прикази, приказання, інструкції, циркуляри, розпорядження, доручення, що витікають з організаційної документації та відображають процеси реалізації управлінської діяльності. Окремо виділяються за функціональним спрямуванням протоколи і стенограми, що виконують допоміжну роль організаційної документації. Представлені матеріалами засідань партійних, державних, контрольних комісій; партійних, комсомольських комітетів; громадських зборів; партизанських злетів, партійних та комсомольських конференцій. До виду діловодної документації відноситься офіційне поточне листування і переписка з питань матеріально-технічного, кадрового забезпечення тилової роботи, які включають листи з питань нагородження та заохочення; телеграми, радіограми, телефонограми, шифрограми. Структурою, вичерпним викладом завдань, цілей та передбачених результатів виділяється планова документація, що зберігається у вигляді періодичного планування партизанської діяльності у ЦШПР та УШПР. Облікова документація надає особливу історичну інформацію, де зафіксовано дані проведення обліку матеріально-технічного оснащення партизан та підпільників, особового складу, бойових операцій та трофеїв. Контрольна, звітна та звітно-статистична документація фіксує виконання запланованих завдань та контроль повсякден-

ної бойової діяльності партизан. Звіти діяльності партизанського руху перебували під пильним контролем та перевіркою органами НКВС, Рад фронтів, підпільних обкомів, а подекуди й суміжних партизанських загонів через хронічні зловживання та приписки у звітній діяльності. Загалом діловодна документація, як історичне джерело має виражені антропоцентричні властивості та дає змогу прослідкувати історичні особливості організації та функціонування Руху Опору.

Матеріали особового походження партизанства та підпілля в період 1941–1945 рр. Другої світової війни були поширеним історичним явищем. До цього виду джерел відносяться документи, що відображають особисті аспекти життя та бойової діяльності партизан і підпільників. Зокрема, це спогади та мемуарна література учасників чи очевидців подій, особисті документи бійців, приватне листування, щоденники та інше. Мемуарна література як історичне джерело є найбільш цінним документальним свідченням, що вимагає його критичного аналізу. Необхідно враховувати допустимі помилки пам'яті мемуариста, стійкість її залежно від тривалості проміжку часу, що відокремлює момент вчинення або спостереження події її письмової фіксації, можливість коригування і поповнення інформацією з інших джерел. Мемуари або спогади представляють тип письмових історичних джерел, що несуть відомості не лише про конкретні події, а й відображає напрями громадської думки тієї чи іншої епохи.

Найбільш науково обґрунтованим є історичні дослідження з питань історії партизанського та підпільного рухів років війни. Сьогодні безсумнівною є необхідність масштабного осмислення історичних досліджень та опублікованого джерельного масиву. Наявні історіографічні дослідження присвячені історії радянського Руху Опору в цілому, а їх особливості в республіках СРСР не відрізняються своєю детальністю. Важливою обставиною є необхідність всебічного аналізу наукової літератури радянської доби та її збагачення раніше засекреченими джерелами історії радянського Руху Опору.

Важливу агітаційну роль, утвердження необхідності боротьби проти зовнішнього ворога виконували в роки війни поети і письменники радянської України. Народній творчості можна надати характеристику безумовного історичного джерела, оскільки вона йшла від душі безпосередніх учасників бойових дій та не завжди була мотивована владою. Поетично-літературний творчий доробок українських митців вважається важливим за своїм антропоцентричним ухилом історичним джерелом, що передає людські переживання, психологічний стан народу в умовах війни й постійної загрози власному життю. Зазнаючи певних перетворень та ідеологічних ухилів, залежно від розвитку подій на фронтах, цей вид для історії залишається яскравим виразником народних потреб і державних замовлень.

Окремо виділяється за своїм походженням технічна документація, що є специфічним історичним джерелом у вивченні історії радянського

партизанського руху в період 1941–1945 рр. Картографічні матеріали є візуальним видом історичного джерела, що відображає динаміку історичних подій та допомагає відтворити складність партизанської діяльності й процесів в умовах окупації українських територій. Необхідно враховувати, що не завжди ці документи є прямим свідченням технічних здобутків радянської науки. Вони відображають потреби та їх задоволення у питанні матеріально-технічного забезпечення українських партизан. Письмові зображальні джерела не мають повної репрезентативності у дослідженні історії радянського Руху Опору років війни, але вони є суттєвим ілюстративним історичним джерелом.

Третій розділ присвячено ретроспективним історичним джерелам. Зображальні джерела як пам'ятки епохи своєрідно характеризують особливості суспільства, віддзеркалюючи історичну дійсність. Серед видів цього типу джерел представлені – кіноджерельний масив, художні та публіцистичні фільми, колекції фотодокументів та фонозаписів, що характеризуються різними жанровими особливостями. До них слід застосувати різноманітні засоби критики для встановлення їх об'єктивності. Специфіка зображального джерела полягає у зоровому сприйнятті задоволеної в певних образах інформації та дає можливість доповнити, проілюструвати історичні факти, побачити їх у буквальному розумінні.

Ретроспективність є специфічною формою зображувальних джерел, що відбувається через фіксацію навколишньої діяльності, за допомогою фізико-хімічних засобів у вигляді кінофотофонодокументів, які зберігають цінну динамічну аудіовізуальну історичну інформацію про події військово-політичного життя та тилового спротиву в період 1941–1945 рр. Як історичне джерело, кінофотофонодокументи розкривають історичні події та факти у вигляді статичних або динамічних зорових образів, фіксують деталі і нюанси, властиві тому чи іншому явищу або події, які не можуть бути зафіксовані в іншому виді джерел та мають важливе значення для уточнення відомих фактів.

Загальноісторичні та джерелознавчі методи, доповнюються прийомми аналізу розробленими мистецтвознавцями. Зоровий ряд сприйняття інформації є важливим, як і слуховий, тактильний, інтелектуальний. Вивчаючи трагічну історію партизанського та підпільного рухів, необхідно проаналізувати письмові документи, проте лише в кадрах кінохроніки, на фотосвітлинах, малюнках утворюється образна реконструкція минулих історичних подій. В умовах науково-технічного прогресу з'явилися нові специфічні різновиди зображальних джерел, що потребують спеціальних методів дослідження. Однією з основних якісних властивостей переважної більшості різновидів зображальних джерел є безпосередня фіксація історичної інформації у той момент, коли подія відбувається. Вивчаючи зображальні джерела, слід дотримуватися основних засад та принципів джерелознавчої критики, як і в процесі роботи з іншими типами історичних джерел.

ПРИМІТКИ

¹ Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории [учеб. пособие]. / Авт. кол. И. Н. Данилевский, В. В. Кабанов, О. М. Медушевская, М. Ф. Румянцева. – М.: Российск. гос. гуманитар. ун-т, 2004. – 702 с.; Козлов В. Л. О некоторых современных теоретико-методологических проблемах архивоведения и источниковедения [Текст]. / В. Л. Козлов. // Отечественные архивы. – 1995. – № 2. – С. 5; Кулешов С. Г. Документ как исторический источник: свойство, состояние, статус [Текст]. / С. Г. Кулешов. // Архивоведение и источниковедение отечественной истории. Проблемы взаимодействия на современном этапе [доклады и тезисы выступлений; 12–13 мая 1996 г.]. – Вып. I.– М., 1997. – С. 9–99; Лурье Я. С. Логические основы критики источника [Текст] / Я. С. Лурье. // Источниковедческие разыскания. – Тбилиси, 1985. – С. 32–39; Медушевская О. М. Источниковедение [Теория. История. Метод]. / О. М. Медушевская. – М., 1996. – 80 с.; Пронштейн А. П. Методика исторического источниковедения [учеб. пособие для студентов ист. фак. ун-тов и пед. ин-тов; 2-е изд.]. / А. П. Пронштейн; Северо-Кавказ. науч. центр высш. школы; Ростов н/Д гос. ун-т. – Ростов н/Д.: Изд-во Рост. ун-та, 1976. – 479 с.; Реброва И. В. Великая Отечественная война в мемуарах: историко-психологический аспект [на материалах Краснодарского края] / И. В. Реброва. / Дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02, 07.00.09. – Краснодар, 2005. – 255 с.

² Довгопол В. М. Джерелознавство історії Української РСР [Текст] / В. М. Довгопол, М. А. Литвиненко, Р. Д. Лях. – К.: Вища школа, 1986. – 238 с.; Бровар О. В. Партизанський та підпільний рух у Донбасі в роки Великої Вітчизняної війни [серпень 1941 – вересень 1943 рр.] / О. В. Бровар. – Автореф. дис. ... канд.іст.наук: 07.00.01. / ДонНУ. – Донецьк, 2003. – 21 с.; Федоров О. Ф. Підпільний обком діє [Текст]. / О. Ф. Федоров. – К.: Політвидав України, 1976. – 839 с.; Партизаны Донецка [1941–1943 гг.; ист.-документ. очерки]. / Авт.-сост. Б. А. Красников; Ред. С. Ф. Бледнов. – Донецк : СПД С. Ф. Бледнов, 2006. – Кн. 1. – 2006. – 380 с.; Лисенко О. Є. Дослідження історії Другої світової війни у сучасній Україні [основні тенденції та перспективи]. / О. Є Лисенко. // Український історичний журнал. – 2011. – № 4. – С. 165–195.

³ Ковальська Л. А. Джерелознавча парадигма історії радянського Руху Опору в Україні в роки Великої Вітчизняної війни [Текст]. / Л. А. Ковальська. // Історичні записки [збірник наукових праць]. – Луганськ, 2011. – Випуск № 30. – С. 69–73.

⁴ Ковальська Л. А. Методологічні засади дослідження Руху Опору в Україні в роки Великої Вітчизняної війни [Текст]. / Л. А. Ковальська // Наука. Релігія. Суспільство. – 2011. – № 2. – С. 61–64.

⁵ Медушевская О. М. Источниковедение [Теория. История. Метод.] / О. М. Медушевская. – М., 1996. – С. 49.

⁶ Там само. – С. 51.

⁷ Там само. – С. 54

⁸ Стрельський В. І. Джерелознавство історії СРСР [період імперіалізму] / В. І. Стрельський. – К.: Радянська школа, 1958. – 480 с.

⁹ Мандральская Н. В. Принципы научной классификации в определении методики источниковедческого анализа кинофотофонодокументов [Текст]. / Н. В. Мандральская // Вестник архивиста. – 2010. – № 2. – С. 255–269.

¹⁰ Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні [збірник документів і матеріалів]. – К.: Держполітвидав УРСР, 1963. – 488 с.; Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам [сб. док. за 50 лет; 1917–1967 гг.; в 5-ти т.]. / Т. 3. (1941–1952 гг.). – М.: Политиздат, 1968. – 751 с.; Луганщина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. [сборник документов и материалов]. – Донецк: Донбасс, 1969. – 375 с.; КПУ в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК [в 2-х т.]. – Т. 2. (1941–1976). – К.: Політвидав України, 1976. – 1083 с.; Донецкая область в годы Великой Отечественной войны (1941–1945гг.) [сб. докум. и материалов] / Редкол.: Е. Д. Клерфон (отв. ред.) и др; Партархив Донец. обкома Компартии Украины, Донец. обл. гос. Архив. – Донецк: Донбасс, 1980. – 311 с.; Преступные цели – преступные средства [документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР; 1941–1944 гг.; 3-е изд.]. – М.: Экономика, 1985. – 328 с.; Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 [Документы и материалы; в 3-х т.; изд. 2-е.]. / Т. 3. – К.: Наукова думка, 1985. – 512 с.; Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК [1898–1986; 9-е изд.]. – Т. 7. (1938–1945). – М.: Политиздат, 1985. – 547 с.; КППС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК [1898–1986]. – 9-е. вид. – Т. 6. (1941–1954) – М.: Політвидав, 1985. – 547 с.; Історія застерігає: Трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та інших посібників на тимчасово окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни [документи]. / Інститут іст. партії при ЦК КПУ – філ. ІМЛ при ЦК КППС, Інститут іст. АН УРСР та ін.; Упоряд. В. М. Нем'ятий та ін.; Редкол.: В. І. Юрчук (гол.) та ін. – К.: Політвидав України, 1986. – 265 с.

¹¹ ДАДО. – Ф. Р-2794. – Оп. 1. – Спр. 106. – 95–149 арк. – Довідка про виконання основних завдань по УРСР на 1.12.1944 р.; ДАДО. – Ф. 326. – Оп. 2. – Спр. 280. – Арк. 5–32 (10). – Особый сектор; ДАДО. – Ф. Р-2794. – Оп. 1. – Спр. 88. – 106 арк. – Протоколи засідань сесій Сталінської обласної Ради депутатів трудящих [22.12.1943 – 27.12.1946].

¹² Бровар О. В. Партизанський та підпільний рух у Донбасі в роки Великої Вітчизняної війни [серпень 1941 – вересень 1943 рр.] / О. В. Бро-

вар. – Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. / ДонНУ. – Донецьк, 2003. – 21 с.

¹³ Досягнення Радянської України за 40 років [статистичний збірник]. – К.: Держстатвидав, 1957. – 152 с.; Донецька область за 50 лет [статистический сборник]. – Донецк: Статистика, 1967. – 340 с.; Луганская область за 50 лет [сборник статистических материалов]. – Донецк, 1967. – С. 91, 99–101.

¹⁴ Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории [учеб. пособие]. / Авт. кол. И. Н. Данилевский, В. В. Кабанов, О. М. Медушевская, М. Ф. Румянцева. – М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 2004. – С. 466.

¹⁵ Федоров О. Ф. Підпільний обком діє [Текст] / О. Ф. Федоров. – К.: Політвидав України, 1976. – 839 с.; Партизаны Донецка [1941–1943 гг.; ист.-документ. очерки]. / Авт.-сост. Б. А. Красников; Ред. С. Ф. Бледнов. – Донецк : СПД С. Ф. Бледнов, 2006. – Кн. 1. – 2006. – 380 с.; Васильев В. П. Краснодарское направление [очерки о подпольной организации «Молодая гвардия»]. / В. П. Васильев. – Донецк: Донбасс, 1987. – 125 с.

¹⁶ Ковальська Л. А. Художня публіцистика як джерело з історії радянського Руху Опору в роки війни [всеукраїнський та регіональний аспекти]. / Л. А. Ковальська. // Нові сторінки історії Донбасу. – Кн. 21. – Донецьк: ДонНУ, 2012. – С. 37–47.

¹⁷ Кучер В. І. Партизанські краї і зони на Україні в роки Великої Вітчизняної війни [1941–1944]. / В. І. Кучер; Акад. наук Укр. РСР; Ін-т історії. – К.: Наукова думка, 1974. – С. 107.

¹⁸ ДАДО. – «Бахмутский вестник» – Ф.2883., «Голос Донбасса» – Ф.2885, «Донецкий вестник» – Ф.2890-2892, 2898, «Відбудова», «Колгоспник України», «Костянтинівські вісті» – Ф.2898, «Краматорська газета» – Ф.2897, «Нове життя» – Ф.2905, «Маріупільська газета» – Ф.2887, «Сталинское племя», «Українська земля» – Ф.2908, «Хлібороб» – Ф.2884, «Чистяковский листок» – Ф.2905.

¹⁹ «Коммунист», «Артемовский рабочий», «Правда», «Социалистический Донбасс», «Маріупольська газета», «Молодь України», «Радянська Україна», «Большевик», «Правда Украины», «Советская Украина».

²⁰ Україна і Друга світова війна [кінолітопис; анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів, кіносюжетів, спецвипусків; 1939–1945 рр.; електронний ресурс]. / Упоряд. Т. Ємельянова; Державний комітет архівів України. – Київ, 2005. – Режим доступу: http://tsdkffa.archives.gov.ua/Annals/cinema_1939-1945.pdf. – Загол. з екрану.

²¹ Алексеева Т. А. Кинофотодокументы периода Великой Отечественной войны и обеспечение их сохранности [Электронный ресурс]. /

Т. А. Алексеева // Вестник архивиста. – М., 2009. – Режим доступа: <http://www.vestarchive.ru/ubilei/629----.html>. – Загл. с экрана.

²² Британ В. Т. Історія України з давнини до початку ХХІ століття [навчальний посібник] / В. Т. Британ, О. Ю. Висоцький. – Дніпропетровськ: НМетАУ, 2007. – С. 12.

²³ Британ В. Т. Історія України з давнини до початку ХХІ століття [навчальний посібник] / В. Т. Британ, О. Ю. Висоцький. – Дніпропетровськ: НМетАУ, 2007. – 170 с.; Смоленский Н. И. Теория и методология истории [учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений; 2-е изд.]. / Н. И. Смоленский. – М.: Издательский центр «Академия», 2008. – 272 с.; Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования [Текст] / И. Д. Ковальченко. – М.: Наука, 1987. – 441 с.; Жучкевич В. А. Общая топонимика [Текст]. / В. А. Жучкевич. – Минск: Вышэйшая школа, 1968. – 208 с.; Подкорытов Г. А. Историзм как метод научного познания [Текст]. / Г. А. Подкорытов. – Л.: ИЛУ, 1967. – 190 с.; Пронштейн А. П. Методика исторического источниковедения [учеб. пособие для студентов ист. фак. ун-тов и пед. ин-тов; 2-е изд.]. / А. П. Пронштейн; Северо-Кавказ. науч. центр высш. школы; Ростов н/Д гос. ун-т. – Ростов н/Д.: Изд-во Рост. ун-та, 1976. – 479 с.

²⁴ Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення [пер. з нім. В. Кам'яниця]. / Й. Рюзен. – Львів: Літопис, 2010. – С. 9.

²⁵ Там само. – С. 10.

²⁶ Там само. – С. 33.

²⁷ Там само. – С. 30.

²⁸ Там само. – С. 32.

²⁹ Смоленский Н. И. Теория и методология истории [учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений; 2-е изд.]. / Н. И. Смоленский. – М.: Издательский центр «Академия», 2008. – С. 222.

³⁰ Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования [Текст] / И. Д. Ковальченко. – М.: Наука, 1987. – 441 с.

³¹ Смоленский Н. И. Теория и методология истории [учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений; 2-е изд.]. / Н. И. Смоленский. – М.: Издательский центр «Академия», 2008. – С. 228.

³² Там само. – С. 231.

³³ Там само. – С. 235.

³⁴ Там само. – С. 240.

³⁵ Там само. – С. 244.

³⁶ Жучкевич В. А. Общая топонимика [Текст] / В. А. Жучкевич. – Минск: Вышэйшая школа, 1968. – 208 с.

³⁷ Ковальська Л. А. Кількісні методи дослідження Руху Опору в Україні [1941–1944 рр.] / Л. А. Ковальська, Г. Є. Ковальський. // Гілея. – Київ, 2011. – № 46 (№ 4). – С. 115–119.

³⁸ Смоленский Н. И. Теория и методология истории [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений; 2-е изд.]. / Н. И. Смоленский. – М.: Издательский центр «Академия», 2008. – С. 250.

³⁹ Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования [Текст]. / И. Д. Ковальченко. – М.: Наука, 1987. – 441 с.

⁴⁰ Смоленский Н. И. Теория и методология истории [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений; 2-е изд.]. / Н. И. Смоленский. – М.: Издательский центр «Академия», 2008. – С. 253.

⁴¹ Там само. – С. 255.

⁴² Там само. – С. 257.

⁴³ Там само. – С. 259.

⁴⁴ Количественные методы в исторических исследованиях [учеб. пособ. для студ. вузов, обуч. по специальности «История»]. / Л. И. Бородкин, И. М. Гарскова, Т. Ф. Измestьева и др.; под ред. И. Д. Ковальченко. – М.: Высш. шк., 1984. – 384 с.

⁴⁵ Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования [Текст]. / И. Д. Ковальченко. – М.: Наука, 1987. – 441 с.

⁴⁶ Смоленский Н. И. Теория и методология истории [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений; 2-е изд.]. / Н. И. Смоленский. – М.: Издательский центр «Академия», 2008. – С. 263.

⁴⁷ Черноморский М. Н. Источниковедение истории СССР [советский период]. / М. Н. Черноморский. – М.: Высшая школа, 1966. – С. 86–87.

⁴⁸ Кабанов В. В. Источниковедение истории советского общества [курс лекций]. / В. В. Кабанов. – М., 1997. – С. 111.

⁴⁹ ЦАМО. – Ф. 16 А. – Оп. 3336. – Д. 21. – Л. 26–27.

⁵⁰ Ведомости Верховного Совета СССР [Электронный ресурс] / Газета Верховного Совета СССР. – 1945. – № 61.

⁵¹ Бюллетень рассекреченных документов федеральных государственных архивов [Электронный ресурс]. // Российский государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ). – Выпуск 6. – Режим доступа: <http://www.rusarchives.ru/secret/bul6/pred.shtml>. – Загл. с экрана.

⁵² РГАСПИ. – Ф. 644. – Оп. 1. – Д. 36. – Л. 235–236.

⁵³ Бюллетень рассекреченных документов федеральных государственных архивов [Электронный ресурс]. // Российский государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ). – Выпуск 6. – Режим доступа: http://www.rusarchives.ru/secret/bul6/1941_07.shtml. – Загл. с экрана.

⁵⁴ Бюллетень рассекреченных документов федеральных государственных архивов [Электронный ресурс]. // Российский государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ). – Выпуск 6. – Режим доступа: http://www.rusarchives.ru/secret/bul6/1942_04.shtml. – Загл. с экрана.

⁵⁵ Бюллетень рассекреченных документов федеральных государственных архивов [Электронный ресурс]. // Российский государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ). – Выпуск 6. – Режим доступа: http://www.rusarchives.ru/secret/bul6/1942_09.shtml. – Загл. с экрана.

⁵⁶ Бюллетень рассекреченных документов федеральных государственных архивов [Электронный ресурс]. // Российский государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ). – Выпуск 6. – Режим доступа: http://www.rusarchives.ru/secret/bul6/1942_06.shtml. – Загл. с экрана.

⁵⁷ Бюллетень рассекреченных документов федеральных государственных архивов [Электронный ресурс]. // Российский государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ). – Выпуск 6. – Режим доступа: http://www.rusarchives.ru/secret/bul6/1942_07.shtml. – Загл. с экрана.

⁵⁸ Бюллетень рассекреченных документов федеральных государственных архивов [Электронный ресурс]. // Российский государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ). – Выпуск 6. – Режим доступа: http://www.rusarchives.ru/secret/bul6/1942_12.shtml. – Загл. с экрана.

⁵⁹ Бюллетень рассекреченных документов федеральных государственных архивов [Электронный ресурс]. // Российский государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ). – Выпуск 6. – Режим доступа: http://www.rusarchives.ru/secret/bul6/1942_10.shtml. – Загл. с экрана.

⁶⁰ Бюллетень рассекреченных документов федеральных государственных архивов [Электронный ресурс]. // Российский государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ). – Выпуск 6. – Режим доступа: http://www.rusarchives.ru/secret/bul6/1943_03.shtml. – Загл. с экрана.

⁶¹ Ведомости Верховного Совета СССР [Электронный доступ]. / Газета-орган Верховного Совета СССР. – 1941. – № 29. – Режим доступа: http://ru.wikisource.org/wiki/Указ_Президиума_ВС_СССР_от_22.06.1941_о_военном_положении. – Загл. с экрана.; Сборник Законов СССР и Указов Президиума Верховного Совета СССР [1938–1956 гг.]. – М., 1956. – С. 129–131.

⁶² Советская юстиция [Электронный доступ]. / Еженедельник Народного комиссариата юстиции РСФСР. – 1941. – № 24–25. – Режим доступа: <http://mozo.hin.ru/article/a-98.html>. – Загл. с экрана.

⁶³ ЦДАВОБУ. – Ф. 1. – Оп. 16. – Справи постійного зберігання за 1938–1971 рр.

⁶⁴ Ведомости Верховного Совета СССР [Электронный доступ]. / Газета-орган Верховного Совета СССР. – 1943. – № 6. – Режим доступа: <http://kubera.narod.ru/zakakt/med-pov.htm>. – Загл. с экрана.

⁶⁵ Великая Отечественная. Партизанское движение в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. [документы и материалы]. – М.: Terra, 1998. – С. 17–18.

⁶⁶ ЦАМО. – Ф. 16 А. – Оп. 3336. – Д. 21. – Л. 26–27.

⁶⁷ Ведомости Верховного Совета СССР [Электронный доступ]. / Газета-орган Верховного Совета СССР. – 1941. – № 29. – Режим доступа: http://ru.wikisource.org/wiki/Указ_Президиума_ВС_СССР_от_22.06.1941_о_военном_положении. – Загл. с экрана.

⁶⁸ Київський історичний музей, інв. № Г/755, зв'язка 77 (вперше надрукована 7 липня 1941 р.).

⁶⁹ Партизаны в битве за Москву [архивные документы и материалы; 1941–1942]. / Сост. М. М. Горинов, М. Ю. Моруков, И. В. Рыжова. – М.: Изд-во Главархива Москвы; Изд-во Патриот, 2008. – С. 193–194.

⁷⁰ Советские органы государственной безопасности в Великой Отечественной войне [сборник документов и материалов]. / Т. II. – М., 1985. – С. 24–25.

⁷¹ АП РФ. – Ф. 3. – Оп. 58. – Д. 7. – Л. 141; 143. [Копия. Машинопись]. / Протокол № 34.

⁷² РГАСПИ. – Ф. 644. – Оп. 1. – Д. 36. – Л. 235–236.

⁷³ Вовк О. В. Червоний партизанський рух в Україні і органи НКВС-НКДБ [1941–1944 рр.]. / О. В. Вовк. // Сумський історико-архівний журнал. – 2010. – № 10–11. – С. 44.

⁷⁴ Там само. – С. 45.

⁷⁵ Там само. – С. 44.

⁷⁶ Сталин И. О Великой Отечественной войне Советского Союза [сборник статей]. / И. Сталин. – М., 1947. – С. 9–17.

⁷⁷ РГАСПИ. – Ф. 17. – Оп. 162. – Д. 36. – Л. 55–57. [Подлинник. Машинопись].

⁷⁸ Кентій А. Війна без пощади і милосердя. Партизанський фронт у тилу вермахту в Україні [1941–1944]. / А. Кентій, В. Лозицький. – К.: Генеза, 2005. – С. 40.

⁷⁹ ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 1. – Ч. 1. – Спр. 14. – Матеріали о передачи 4 Управлением НКВД УССР партизанских отрядов Украины УШПД.

⁸⁰ РГАСПИ. – Ф. 644. – Оп. 1. – Д. 36. – Л. 235–236.

⁸¹ ЦАМО. – Ф. 208. – Оп. 9818. – Д. 21. – Л. 508. [Заверенная копия].

⁸² РГВА. – Ф. 14. – Оп. 11. – Д. 67. – Л. 417. – Приказ Народного Комиссара обороны СССР № 00125 о формировании Центрального и региональных штабов партизанского движения (16 июня 1942 г.).

⁸³ РЦХИДНИ. – Ф. 644. – Оп. 1. – Д. 40. – Л. 86.

⁸⁴ РЦХИДНИ. – Ф. 644. – Оп. 1. – Д. 69. – Л. 214. – Постановление ГКО № 2527 сс об упразднении должности Главнокомандующего партизанским движением.

- ⁸⁵ РЦХИДНИ. – Ф. 69. – Оп. 1. – Д. 14. – Л. 2–3. [Подлинник].
- ⁸⁶ РГАСПИ, – Ф. 644. – Оп. 2. – Д. 143. – Л. 123–124. [Подлинник. Машинописный текст. Подписи И. В. Сталина, П. К. Пономаренко – автографы]. – Постановление ГКО № 3000 «О расформировании Центрального Штаба партизанского движения (7 марта 1943 г.)».
- ⁸⁷ РЦХИДНИ. – Ф. 69. – Оп. 1. – Д. 4. – Л. 1–2. [Подлинник].
- ⁸⁸ Создавать невыносимые условия для врага и всех его пособников. Красные партизаны Украины [малоизученные страницы истории; 1941–1944; документы и материалы]. / Авт. сост.: А. Гогун, А. Кентий. – К.: Украинский издательский союз, 2006. – С. 14–15.
- ⁸⁹ РЦХИДНИ. – Ф. 69. – Оп. 1. – Д. 3. – Л. 12–17. [Подлинник].
- ⁹⁰ РЦХИДНИ. – Ф. 644. – Оп. 1. – Д. 63. – Л. 153–154.
- ⁹¹ ЦПА ИМЛ. – Ф. 69. – Оп. 1. – Д. 795. – Л. 4.
- ⁹² Пономаренко П. К. Всенародная борьба в тылу немецко-фашистских захватчиков [1941–1944]. / П. К. Пономаренко. – М.: Наука, 1986. – С. 90.
- ⁹³ Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик Утверждена. Чрезвычайным VIII съездом Советов Союза ССР. [Электронный ресурс]. – 5 декабря 1936 г. – Режим доступа: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/cnst1936.htm>. – Загл. с экрана.
- ⁹⁴ Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки [Електронний ресурс]. – 1937. – Режим доступу: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html>. – Загол. з екрану.
- ⁹⁵ Великая Отечественная. Партизанское движение в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. [документы и материалы]. – М.: Терра, 1998. – С. 17–18.
- ⁹⁶ Там само. – С. 18–20.
- ⁹⁷ ЦАМО. – Ф. 206. – Оп. 294. – Д. 5/1. – Лист 129. – Обращение командования войсками Юго-Западного направления и ЦК КП(б)У к населению оккупированных районов с призывом бороться против фашистских захватчиков.
- ⁹⁸ Великая Отечественная. Партизанское движение в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. [документы и материалы]. – М.: Терра, 1998. – С. 111–112.
- ⁹⁹ ЦАМО. – Ф. 220. – Оп. 455. – Д. 1. – Л. 209. [Заверенная копия].
- ¹⁰⁰ Великая Отечественная. Партизанское движение в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. [документы и материалы]. – М.: Терра, 1998. – С. 62–64.
- ¹⁰¹ Там само. – С. 62–64.
- ¹⁰² Там само. – С. 198–204.
- ¹⁰³ Кучер В. І. Бойова діяльність антифашистського підпілля на Україні [1941–1945 рр.]. / В. І. Кучер. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 4.
- ¹⁰⁴ РГВА. – Ф. 4. – Оп. 11. – Д. 67. – Л. 416–417. [Подлинник].
- ¹⁰⁵ ДА АРК – Ф. П-151. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 170–172.

- ¹⁰⁶ ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 275. – Арк. 143–145.
- ¹⁰⁷ ДА ХарО. – Ф. П-2. – Оп. 31. – Спр. 15. – Арк. 121. – Присяга партизана села Червоний Шахтар Харківської області Сала О. М. 1941 р.; ЦДАМЛМ. – Ф. 36. – Оп. 1. – Спр. 259. – Присяга партизана М. Шеремета. 1942 р.; ДАДонО. – Ф. 5000. – Оп. 1 – Спр. 37. – 3 арк. – Клятва партизан Ямского партизанського отряда (16.11.1943 р.).
- ¹⁰⁸ ДА ХарО. – Ф. П-2. – Оп. 31. – Спр. 15. – Арк. 121. – Присяга партизана села Червоний Шахтар Харківської області Сала О. М. 1941 р.
- ¹⁰⁹ ЦАМО. – Ф. 229. – Оп. 161. – Д. 11. – Л. 260–261. [Заверенная копия].
- ¹¹⁰ РЦХИДНИ. – Ф. 69. – Оп. 1. – Д. 14. – Л. 25. [Подлинник].
- ¹¹¹ РЦХИДНИ. – Ф. 69. – Оп. 1. – Д. 4. – Л. 78. [Подлинник].
- ¹¹² РЦХИДНИ. – Ф. 69. – Оп. 1. – Д. 81. – Л. 108. [Заверенная копия].
- ¹¹³ ЦДАГОУ. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 128. – Арк. 21. – Письмо № 278 начальнику УШПД майору Госбезопасности Строкачу за подписью т. Пономаренко.
- ¹¹⁴ ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 1330. – Арк. 90.
- ¹¹⁵ ЦАМО. – Ф. 15. – Оп. 178359. – Д. 1. – Л. 480–496. [Заверенная копия].
- ¹¹⁶ ЦАМО. – Ф. 32. – Оп. 11309. – Д. 137. – Л. 453–457. [Подлинник].
- ¹¹⁷ РЦХИДНИ. – Ф. 69. – Оп. 1. – Д. 745. – Л. 6–7. [Заверенная копия].
- ¹¹⁸ РЦХИДНИ. – Ф. 69. – Оп. 1. – Д. 745. – Л. 1–3. [Подлинник].
- ¹¹⁹ РЦХИДНИ. – Ф. 69. – Оп. 1. – Д. 745. – Л. 19–20. [Подлинник].
- ¹²⁰ РЦХИДНИ. – Ф. 69. – Оп. 1. – Д. 24. – Л. 11–16. [Заверенная копия].
- ¹²¹ РЦХИДНИ. – Ф. 69. – Оп. 1. – Д. 2. – Л. 2; 3. [Подлинник].
- ¹²² Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 [документы и материалы; в 3-х т.; изд. 2-е.]. / Т. 1. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 392–395.
- ¹²³ Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории [учеб. пособие]. / Авт. кол. И. Н. Данилевский, В. В. Кабанов, О. М. Медушевская, М. Ф. Румянцева. – М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 2004. – С. 466.
- ¹²⁴ Там само. – С. 467.
- ¹²⁵ Реброва И. В. Ретроспективный образ Великой Отечественной войны и мифологизация прошлого [на примере неопубликованных воспоминаний фронтовиков Краснодарского края и республики Адыгея; электронный ресурс]. / И. В. Реброва. // «Мифологические исследования» Центра прикладных гуманитарных исследований «Наука для жизни». – Режим доступа: [http://www. mythrevol.narod.ru](http://www.mythrevol.narod.ru). – Загл. с экрана.

¹²⁶ Сенявская Е. С. Психология войны в XX веке [исторический опыт России]. / Е. С. Сенявская. – М., РОССПЭН, 1999. – С. 44–50.

¹²⁷ Новикова М. И. Мемуары и жизнь. Художественно-мемуарная литература о партийном подполье в годы Великой Отечественной войны [критич. очерк]. / М. И. Новикова. – Симферополь, 1957. – 168 с.

¹²⁸ Кардин В. Сегодня о вчерашнем [мемуары и современность]. / В. Кардин. – М.: Воениздат Мин-ва обороны СССР, 1961. – 170 с.

¹²⁹ Черноморский М. Н. Воспоминания участников Великой Отечественной войны как источник исторических исследований [Текст]. / М. Н. Черноморский. // Вопросы истории. – 1957. – № 3. – С. 149–154; Черноморский М. Н. Мемуары как исторический источник [учеб. пособ. по источниковедению истории СССР]. / М. Н. Черноморский. – М., 1959. – 134 с.

¹³⁰ Курносов А. А. Борьба советских людей в тылу немецко-фашистских оккупантов [историография вопроса]. / А. А. Курносов. // История и историки. Историография истории СССР [сб. статей]. – М., 1965. – С. 170–178; Курносов А. А. О мемуарах участников партизанского движения [1941–1945 гг.]. / А. А. Курносов. // Источниковедение истории советского общества. – Ч. 1. – М., 1964. – С. 289–319; Курносов А. А. Приемы внутренней критики мемуаров: Воспоминания участников партизанского движения в период Великой Отечественной войны как исторический источник [Текст]. / А. А. Курносов. // Источниковедение [теоретические и методологические проблемы]. – М., 1969. – С. 478–505.

¹³¹ Тартаковский А. Г. Социальные функции источников как методологическая проблема источниковедения [Текст]. / А. Г. Тартаковский // История СССР. – 1983. – № 3. – С. 112–130.

¹³² Голубцов В. С. Мемуары как источник по истории советского общества [Текст] / В. С. Голубцов. – М., 1970. – С. 38, 89–91.

¹³³ Там само. – С. 38, 57.

¹³⁴ Белявский И. Г. Некоторые психологические аспекты отражения действительности в исторических источниках [Текст]. / И. Г. Белявский, А. П. Пронштейн. // Известия Северо-Кавказского научного центра высшей школы. – 1974. – № 1. – С. 20.

¹³⁵ Минц С. С. Об эволюции источников мемуарного характера [к постановке проблемы]. / С. С. Минц // История СССР. – 1979. – № 6. – С. 60–61.

¹³⁶ Гомаюнов С. А. Местная история [проблемы методологии]. / С. А. Гомаюнов. // Вопросы истории. – 1996. – № 9. – С. 158–163; Шеуджен Э. А. Проблемы местной истории в новой историографической перспективе [Текст]. / Э. А. Шеуджен // Известия вузов [Северо-Кавказский регион; общественные науки]. – 1997. – № 4. – С. 57–60.

¹³⁷ Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории [учеб. пособие]. / Авт. кол. И. Н. Данилевский, В. В. Ка-

банов, О. М. Медушевская, М. Ф. Румянцева. – М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 2004. – С. 634.

¹³⁸ Шеляг В. В. Структура общественного сознания и проблемы формирования духовного облика советских воинов [Текст] / В. В. Шеляг. / Автореф. дис. ... докт. филос. наук. – М., 1971. – С. 15.

¹³⁹ Василевский А. М. Дело всей жизни [3-е изд.]. / А. М. Василевский. – М.: Политиздат, 1978. – 552 с.

¹⁴⁰ Мальшева Е. М. Социоэтнические компоненты массового общественного сознания в годы Великой Отечественной войны [патриотизм, интернационализм и коллаборационизм]. / Е. М. Мальшева. // Информационно-аналитический сборник [Адыгейский республиканский институт гуманитарных исследований; отдел истории]. – Вып. 4. – Майкоп, 2001. – С. 166.

¹⁴¹ Зубкова Е. Общественная атмосфера после войны [1945–1946 гг.]. / Е. Зубкова. // Свободная мысль. – 1992. – № 6. – С. 6.

¹⁴² ЦДАГОУ. – Ф. 63. – Оп. 1. – Спр. 85. – Арк. 53.

¹⁴³ Ковальська Л. А. Документи особового походження учасників партизанських, підпільних та військових формувань років війни у регіональних фондосховищах України [Текст]. / Л. А. Ковальська. // Історичні і політологічні дослідження. – Донецьк: Видавництво ДонНУ, 2012. – № 1 (49). – С. 97–107.

¹⁴⁴ ДАХарО. – Ф. Р-6425.

¹⁴⁵ ДАХарО. – Ф. Р-5758.

¹⁴⁶ ДАХарО. – Ф. Р-6413.

¹⁴⁷ ДАХарО. – Ф. Р-6166.

¹⁴⁸ ДАХарО. – Ф. Р-5872.

¹⁴⁹ ДАОО. – Ф. Р-7902.

¹⁵⁰ ДАОО. – Ф. Р-7902. – Оп. 1. – 24 од. зб. (1919–1981 рр.).

¹⁵¹ ДАОО. – Ф. Р-7970.

¹⁵² ДАОО. – Ф. Р-7970, – Оп. 1. – 90 од. зб. (1935–1990 рр.).

¹⁵³ ДАОО. – Ф. Р-8237.

¹⁵⁴ ДАОО. – Ф. Р-8015. – оп. 1, – 10 спр. (1920–1992 рр.).

¹⁵⁵ ДАОО. – Ф. Р-8046. – оп 1, – 129 спр. (1945–1995 рр.).

¹⁵⁶ ДАОО. – Ф. Р-8187. – оп. 1, – 151 спр. (1988–2001 рр.).

¹⁵⁷ ДАКірО. – Ф. Р-7714. – 66 од. зб. (1939–1988 рр., «Григорій

Васильович Балицький»).

¹⁵⁸ ЦДАГОУ. – ф.64. – Оп. 1. – Спр. 59. – Арк. 34.

¹⁵⁹ Державний архів Харківської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.archives.kharkov.ua/. – Загол. з екрану.

¹⁶⁰ Коптева О. С. Фонди особового походження учасників Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. у Державному архіві Харківської області [Електронний ресурс]. / О. С. Коптева. – Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_4_2011/13.pdf. – Загол. з екрану.

- ¹⁶¹ ДАХарО. – Ф. П–11278.
- ¹⁶² ДАХарО. – Ф. Р–5873.
- ¹⁶³ ДАХарО. – Ф. Р–6544. – оп. 1.
- ¹⁶⁴ Державний архів Одеської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://derjarhiv.odessa.gov.ua/> – Загол. з екрану.
- ¹⁶⁵ Паніван Г. М. Фонди особового походження учасників Великої Вітчизняної війни [1941–1945 рр.; електронний ресурс]. / Г. М. Паніван // Публікації на веб-порталі Державної архівної служби України. – Київ, 2010. – Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_2_2010/19.pdf. – Загол. з екрану.
- ¹⁶⁶ ДАОО. – Ф. Р–7973.
- ¹⁶⁷ ДАОО. – Ф. Р–7973. – Оп. 1. – 13 од. зб. (1941–1983 рр.).
- ¹⁶⁸ Пустовіт Т. П. Документи Державного архіву Полтавської області про участь місцевих військових формувань убойових діях у серпні-вересні 1941 р. на території Полтавської області [Електронний ресурс]. / Т. П. Пустовіт // Архіви України. – 2010. – Квітень-червень. – № 2 (268). – Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_2_2010/7.pdf. – Загол. з екрану.
- ¹⁶⁹ ДАПО. – Ф. Р–8910. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 2.
- ¹⁷⁰ ДАПО. – Ф. Р–8910. – Оп. 1. – Спр. 2.
- ¹⁷¹ ДАДО. – Ф. 5000. – Оп. 1. – Спр. 80. – 18 арк. – Дневник члена ВКП(б) Замятіна о перебуванні в тылу врага (Александровский район) 1941–1943 гг.
- ¹⁷² ДАДО. – Ф. 5000. – Оп. 1. – Спр. 134. – 10 арк. – Воспоминания Чванкиной А. В. о подпольной работе в 1942–1943 гг.
- ¹⁷³ ДАДО. – Ф. 533. – Оп. 1. – Спр. 219. – 5 арк. – Воспоминания Брызгалова М. В., бывшего председателя Константиновского райисполкома о формировании народного ополчения и строительства оборонительных сооружений в Константиновском районе в годы Великой Отечественной войны.
- ¹⁷⁴ ДАДО. – Ф. 533. – Оп. 1. – Спр. 215–258. – Воспоминания Брызгалова М. В., бывшего председателя Константиновского райисполкома о формировании народного ополчения и строительства оборонительных сооружений в Константиновском районе в годы Великой Отечественной войны.
- ¹⁷⁵ ДАДО. – Ф. 5000. – Оп. 2. – Спр. 2, 4, 6–8, 10. – Документальные материалы Славянского партизанского отряда под командованием М. И. Карнаухова.
- ¹⁷⁶ ДАДнО. – Ф. Р–4534. – Особовий фонд Рябого.
- ¹⁷⁷ ДАДнО. – Ф. Р–4543. – Особовий фонд Савельєва-Сучкова.
- ¹⁷⁸ ДАЛугО. – Ф. Р–6137. – Особовий фонд Штейна.
- ¹⁷⁹ ДАДнО. – Ф. Р–2431. – Листівки та листи, надіслані радянськими громадянами з німецької каторги в Дніпропетровську область (1941–1945 рр.).

¹⁸⁰ ДАДнО. – Ф. Р–2442. – Контрольні роботи учнів шкіл Дніпропетровської області: «Що я зазнав у дні німецько-фашистської окупації» (1943–1946 рр.).

¹⁸¹ ДАДнО. – Ф. Р–5012. – Комісія з перевірки колишніх партизан.

¹⁸² ДАДнО. – Ф. Р–2427. – Комісія з обліку збитків (1941–1946 рр.).

¹⁸³ ДАДнО. – Ф. Р–5421. – Документи про ветеранів Великої Вітчизняної війни.

¹⁸⁴ ДАХарО. – Ф. Р–5868.

¹⁸⁵ ДАХарО. – Ф. Р–5874; Ф. Р–6210; Ф. Р–5801.

¹⁸⁶ ДАОО. – Ф. Р–8000. – Оп. 1. – 181 од. зб. (1938–1997 рр.).

¹⁸⁷ Державний архів Миколаївської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.archiv.mk.ua. – Загол. з екрану.

¹⁸⁸ Левченко Л. Л. Поповнення фондів Державного архіву Миколаївської області документами з історії Другої світової війни [Текст]. / Л. Л. Левченко, М. О. Мельник. // Архіви України. – 2010. – № 2. – С. 209–221.

¹⁸⁹ Легасова Л. В. Непрочитані листи 1941 року – унікальний джерельний комплекс [Текст]. / Л. В. Легасова. // Архіви України. – 2010. – № 2. – С. 144–154.

¹⁹⁰ Абросимова С. В. Епістолярні джерела та методи їх дослідження [Текст]. / С. В. Абросимова. // Вісник Дніпропетровського університету. – 2000. – Вип. 8. – С. 185–189; Великая Отечественная в письмах [Текст] / Сост. В. Г. Гришин. – М.: Политиздат, 1982. – 351 с.; Говорят погибшие герои [предсмертные письма советских борцов против немецко-фашистских захватчиков; 1941–1945 гг.]. – М.: Политиздат, 1975. – 511 с.; Жуков Ю. А. Солдатские думы [Текст] / Ю. А. Жуков. – М.: Советская Россия, 1987. – 368 с.; Листи з фронту. З фондів Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького [каталог] / Авт.-упоряд.: В. М. Сацута. – Дніпропетровськ: Арт-Прес, 2007. – 68 с.; Пастушенко Т. В. Листи як джерело вивчення проблеми українських «остарбайтерів» періоду Другої світової війни [Текст]. / Т. В. Пастушенко. // Сторінки воєнної історії України [зб. наук. статей; НАН України; Ін-т історії України]. – К., 2002. – Вип. 6. – С. 70–76; Последние письма с фронта [сборник; 1941 год; Т. 1.]. / Гл. ред. кол.: Г. А. Стефановский (председатель) и др. – М.: Воениздат, 1991. – 454 с.; Ришин А. Г. Я пишу тебе из сорок первого... [сост. М. В. Тунгусова]. / А. Г. Ришин. / – М.: Мысль, 1990. – 187 с.

¹⁹¹ НМІВВВ. – ТФ-5588.

¹⁹² НМІВВВ. – ТФ-5588.

¹⁹³ НМІВВВ. – ТФ-5588.

¹⁹⁴ НМІВВВ. – ТФ-5588.

¹⁹⁵ НМІВВВ. – ТФ-5588.

¹⁹⁶ НМІВВВ. – ТФ-5588.

¹⁹⁷ Прозоровский А. А. Записки генерал-фельдмаршала князя Александра Александровича Прозоровского [1756–1776]. / А. А. Прозоровский. – М.: Рос. Архив, 2004. – С. 702–704.

¹⁹⁸ Давыдов Д. Военные записки [Текст]. / Д. Давыдов. / Предисл. О. Михайлова. – М., Воениздат, 1982. – С. 292.

¹⁹⁹ Голицын Н. С. О партизанских действиях в больших размерах, приведенных в правильную систему и примененных к действиям армий вообще и наших русских в особенности [Текст]. / Н. С. Голицын. – С.-Петербург, 1859. – С. 38.

²⁰⁰ Клаузевиц К. О войне [Электронный ресурс]. / К. Клаузевиц. – М., 1934. – Режим доступа: <http://gufort.info/library/klauz/klauz.html>. – Загл. с экрана.

²⁰¹ Ленин В. И. Партизанская война [ПСС; изд. 5-е.]. / В. И. Ленин. – Т. 14. – М., 1972. – С. 7–8.

²⁰² Ленин В. И. Современное положение России и тактика рабочей партии [ПСС; изд. 5-е.]. / В. И. Ленин. – Т. 12. – М., 1972. – С. 181.

²⁰³ Полевой устав Рабоче-Крестьянской Красной Армии [Электронный ресурс] / Ч. 1. «Маневренная война» / Утв. пост. ВЦИК от 22 декабря 1918 г.; объявлен прик. РВСР от 15 февраля 1919 г. № 307. – Режим доступа: http://forum.guns.ru/forum_light_message/18/243112.html. – Загл. с экрана.

²⁰⁴ Фрунзе Фрунзе М. В. Единая военная доктрина и Красная армия [Электронный ресурс]. / М. В. Фрунзе. // Красная новь. – № 21. – М., 1921. – С. 94–106. – Режим доступа: <http://militera.lib.ru/science/frunzel/01.html>. – Загл. с экрана.

²⁰⁵ Там само. – С. 106.

²⁰⁶ Вуичь И. В. Малая война: Составил для руководства в Императорской Военной академии Гвардейского Генеральского штаба полковник Вуичь. [Электронный ресурс; Ч. 1. «Охранение войск от внезапного нападения»; Ч. 2. «О действиях отрядами»] / И. В. Вуичь. – Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца. – 1850. – 274 с. – Режим доступа: http://militera.lib.ru/science/vuich_iv01/index.html – Загл. с экрана.

²⁰⁷ Гершельман Ф. К. Партизанская война [исследование; электронный ресурс]. / Ф. К. Гершельман. – Санкт-Петербург: Типография Департамента Уделов, 1885. – 445 с. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/842980/> – Загл. с экрана.

²⁰⁸ Там само.

²⁰⁹ Клембовский В. Н. Партизанские действия. Опыт руководства [изд. 2-е, доп. данными о партизанских действиях на русском фронте в войну 1914–1917 гг.]. / В. Н. Клембовский. – Петроград, 1919. – 68 с.

²¹⁰ Каратыгин П. Партизанство. Начальный опыт тактического исследования [Электронный ресурс]. / П. Каратыгин. – Харьков: Издание штаба УВО, 1924. – 43 с. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/841694/>. – Загл. с экрана.

²¹¹ Свечин А. А. Стратегия [Электронный ресурс; 2-е изд.] / А. А. Свечин. – М., Л.: Госвоениздат, 1926. – 400 с. – Режим доступа: <http://militera.lib.ru/science/svechin1/index.html>. – Загл. с экрана.

²¹² Дробов М. А. Малая война, партизанство и диверсии [Электронный ресурс] / М. А. Дробов. – М., Альманах «Вымпел», 1998 г. – 225 с. – Режим доступа: http://eknigi.org/voennaja_istorija/2175-malaya-vojna-partizanstvo-i-diversii.html – Загл. с экрана.

²¹³ Итоги Второй мировой войны [пер. с нем. Л. К. Комоловой]. / Под ред. И. Н. Соболева. – М.: Изд-во иностр. лит., 1987. – С. 135.

²¹⁴ Гудериан Г. Воспоминания солдата [Электронный ресурс]. / Г. Гудериан: пер. с нем. – М.: Воениздат, 1954. – 508 с. – Режим доступа: <http://lib.ru/MEMUARY/GERM/guderian.txt> – Загл. с экрана.

²¹⁵ Диксон Ч. Коммунистические партизанские действия [Текст]. / Ч. Диксон, О. Гейльбрунн. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1957. – С. 25.

²¹⁶ Фуллер Дж. Вторая мировая война 1939–1945 гг. [стратегический и тактический обзор; пер. с англ.]. / Дж. Фуллер. – М.: Полигон, 2005. – С. 332.

²¹⁷ Че Гевара Э. Партизанская война [сборник «Я – конкистадор Свободы»]. / Э. Че Гевара. – М., «Издательская группа АСТ», 2020. – С. 276.

²¹⁸ Судоплатов П. Разведка и Кремль [Текст]. / П. Судоплатов. – М.: Гяя, 1996. – 512 с.

²¹⁹ Вершигора П. П. Военное творчество народных масс [Электронный ресурс]. / П. П. Вершигора. – М.: Воениздат, 1961. – 838 с. – Режим доступа: <http://militera.lib.ru/memo/russian/vershigora/index.html> – Загл. с экрана.

²²⁰ Вершигора П. Люди с чистой совестью [кн. 1–2; ил. И. Пчелко]. / П. Вершигора. – М.: Москва, 1989. – 752 с.; Вершигора П. П. Военное творчество народных масс [Электронный ресурс]. / П. П. Вершигора. – М.: Воениздат, 1961. – 838 с.; Вершигора П. П. Партизанские рейды [Текст]. / П. П. Вершигора, В. А. Зеболов. – Кишинев: Штинца, 1962. – 140 с.

²²¹ Грозное оружие: Малая война, партизанство и другие виды асимметричного воевания в свете наследия русских военных мыслителей [Электронный ресурс]. – М: Рус. путь; Воен. ун-т, 2007. – 760 с. – Режим доступа: http://www.rp-net.ru/publisher/element.php?IBLOCK_ID=30&SECTION_ID=0&ELEMENT_ID=3490 – Загл. с экрана.

²²² Старинов И. Г. Мины замедленного действия [Текст]. / И. Г. Старинов. – М.: Альманах «Вымпел», 1999. – 218 с.

²²³ Там само.

²²⁴ Ковпак С. А. Від Путивля до Карпат [Текст]. / С. А. Ковпак. – К.: Вид-во політичної літератури України, 1979. – 288 с.

- ²²⁵ Ковпак С. А. Солдаты Малої землі [Текст]. / С. А. Ковпак. – Киев, 1965. – 299 с.
- ²²⁶ Ковпак С. А. Из дневника партизанских походов [Текст]. / С. А. Ковпак. – М.: Изд. ДОСОАФ, 1964. – 220 с.
- ²²⁷ Вершигора П. Люди с чистой совестью [кн. 1–2; ил. И. Пчелко]. / П. Вершигора. – М.: Москва, 1989. – 752 с.
- ²²⁸ Вершигора П. П. Военное творчество народных масс [Электронный ресурс]. / П. П. Вершигора. – М.: Воениздат, 1961. – 838 с. – Режим доступа: <http://militera.lib.ru/memo/russian/vershigora/index.html> – Загл. с экрана.
- ²²⁹ Вершигора П. П. Партизанские рейды [Текст]. / П. П. Вершигора, В. А. Зеболов. – Кишинев: Штиинца, 1962. – 140 с.
- ²³⁰ Руднев С. В. Легендарный рейд [дневник о Карпат, рейде; письма]. / С. В. Руднев. – Ужгород, 1967. – 200 с.
- ²³¹ Войцехович В. А. Сто дней подвига [партизанские тетради; 2-е изд., испр. и доп.]. / В. А. Войцехович. – К.: Дніпро, 1982. – 366 с.
- ²³² Базима Г. Я. Слідами великого рейду [Текст]. / Г. Я. Базима. – К.: Політвидав України, 1988. – 352 с.
- ²³³ Бакрадзе Д. И. Кровью героев [записки участника партизанского движения, соединения Ковпака]. / Д. И. Бакрадзе. – Тбилиси: Госиздат Грузии, 1953. – 530 с.
- ²³⁴ Андросов М. Хоробрі серця [Текст]. / М. Андросов. – Запоріжжя: Зап. книжково-газетне вид-я, 1960. – 147 с.
- ²³⁵ Медведев Д. Н. Сильные духом [вступ. ст. А. В. Цессарского; ил. И. Л. Ушакова]. / Д. Медведев. – М.: Правда, 1985. – 512 с.
- ²³⁶ Сабуров А. Н. За линией фронта: партизанские записки [Текст] / А. Н. Сабуров. – М.: Воениздат, 1953. – 271 с.
- ²³⁷ Сабуров А. Н. Отвоёванная весна [в 2-х кн.; воспоминания командира партиз. соед. о борьбе в Брян. лесах на тер. Правобереж. Украины; лит. запись И. М. Сабуровой]. / А. Н. Сабуров. – Киев: Политиздат Украины, 1986. – 669 с.
- ²³⁸ Сабуров А. Н. Силы неисчислимые [Текст]. / А. Н. Сабуров. – М.: Воениздат, 1967. – 288 с.
- ²³⁹ Федоров А. Ф. Подпольный обком действует [лит. запись Е. Босняцкого]. / А. Ф. Федоров. – Киев: Политиздат Украины, 1986. – 781 с.
- ²⁴⁰ Бегма В. Шляхи нескорених [Текст]. / В. Бегма, Л. Кизя. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1977. – 479 с.
- ²⁴¹ Кизя Л. Е. Правди не затьмарити [Текст]. / Л. Е. Кизя. – Київ, 1965. – 86 с.
- ²⁴² Кизя Л. Е. Народні месники [з історії партизанського руху на Ровенщині]. / Л. Е. Кизя. – Львів: Каменяр, 1960. – 171 с.
- ²⁴³ Строкач Т. А. Наш позывной – свобода [Текст]. / Т. А. Строкач. – К.: Радянський письменник, 1966. – 495 с.

- ²⁴⁴ Судоплатов П. Разведка и Кремль [Текст]. / П. Судоплатов. – М.: Гея, 1996. – 512 с.
- ²⁴⁵ Старинов И. А могло быть иначе [Текст]. / И. Старинов. // Техника молодежи. – 1989. – № 2.
- ²⁴⁶ Старинов И. Г. Мины ждут своего часа [Текст]. / И. Г. Старинов. – М.: Воениздат, 1964. – 224 с.
- ²⁴⁷ Старинов И. Г. Пройди незримым: [о минерах]. / И. Г. Старинов. / Лит. запись В. С. Прибыткова. – М., 1988. – 271 с.
- ²⁴⁸ Старинов И. Г. Записки диверсанта [Текст]. / И. Г. Старинов. – М.: Альманах «Вымпел», 1997. – 448 с.
- ²⁴⁹ Старинов И. Г. Мины замедленного действия [Текст]. / И. Г. Старинов. – М.: Альманах «Вымпел», 1999. – 218 с.
- ²⁵⁰ Тимошенко М. Партизанские будни. На защите родной земли [вып. 7.] / М. Тимошенко. – М.: Политотдел Н-ского соединения войск НКВД, 1942.
- ²⁵¹ Коробов Л. Фронт без флангов [Текст]. / Л. Коробов. – М.: Политиздат, 1972. – 128 с.
- ²⁵² Бережной И. Два рейда [воспоминания]. / И. Бережной. – Горький: Волго-Вятское книжное изд-во, 1967. – 269 с.
- ²⁵³ Бережной И. Записки разведчика [Текст]. / И. Бережной. – Горький, 1971. – 520 с.
- ²⁵⁴ Коробов Л. Малая земляс [Текст]. / Л. Коробов. – Москва, 1948. – 240 с.
- ²⁵⁵ Верховин А. М. Самолеты летят к партизанам [записки начальника штаба]. / А. М. Верховин / 2-е изд. – М.: Политиздат, 1964. – 207 с.
- ²⁵⁶ Ковальська Л. А. Історіографія радянського Руху Опору в роки Великої Вітчизняної війни [Текст]. / Л. А. Ковальська. // Нові сторінки історії Донбасу. – Кн. 20. – Донецьк: ДонНУ, 2011. – С. 40.
- ²⁵⁷ Плетушков М. С. Особенности отечественной историографии Великой Отечественной войны [Текст]. / М. С. Плетушков, А. С. Якушевский. // Великая Отечественная война [историография; сб. обзор]. – М.: ИНИОН, 1995. – С. 7–41.
- ²⁵⁸ Великая Отечественная война, 1941–1945. События. Люди. Документы [краткий исторический справочник]. / Под общ. ред. О. А. Ржешевского; Сост. Е. К. Жигунов. – М.: Политиздат, 1990. – 464 с.; Комаров Н. Я. Государственный Комитет Обороны постановляет [документы, воспоминания, комментарии]. / Н. Я. Комаров. – М.: Воениздат, 1990. – 430 с.; Русский архив: Великая Отечественная [в 20-ти томах]. / В. А. Золотарев (общ. ред.), А. С. Князьков (сост.). – Т. 9: Партизанское движение в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. – М.: Терра, 1999. – 672 с.; Военные архивы России [документы и материалы]. – Вып. 1. – М.: Пересвет, Церера, 1993. – 416 с.; та інші.

²⁵⁹ Павленко Н. Г. На первом этапе войны [Текст]. / Н. Г. Павленко. // Коммунист. – 1988. – № 9. – С. 88–94.; Сандалов Л. М. Первые дни войны [боевые действия 4-й армии. 22 июня – 10 июля 1941 г.]. / Л. М. Сандалов. – М.: Воениздат, 1961. – 224 с.; Хорьков А. Г. Грозный июнь [трагедия и подвиг войск приграничных военных округов в начальном периоде ВОВ]. / А. Г. Хорьков. – М.: Воениздат, 1991. – 240 с. та інші.

²⁶⁰ Корсунь-Шевченковская битва [сборник] / Сост. Н. Береза и др. – Киев: Политиздат Украины, 1989. – 261 с.; Самсонов А. М. Сталинградская битва [Текст]. / А. М. Самсонов. – М.: Наука, 1989. – 632 с.; Народное ополчение защищает Родину [Текст]. / П. В. Добров, А. Д. Колесник, Г. А. Куманев, Я. Е. Пашко; отв. ред. Д. М. Проэктор; АН СССР. Отд-ние истории. – М.: Наука, 1990. – 379 с.; Воронин К. И. На черноморских фарватерах [военно-исторический очерк]. / К. И. Воронин. – М.: Воениздат, 1989. – 40 с.; Коренков И. С. Не ставшие на колени [партизанское движение в годы Великой Отечественной войны в Брянской области]. – М.: ДОСИАФ, 1987. – 160 с.; Азяский Н. Ф. Партизанская операция «Рельсовая война» [Текст] / Н. Ф. Азяский, А. С. Князьков. – М.: Знание, 1985. – 63 с.; Князьков А. С. Народная война за линией фронта [Текст]. / А. С. Князьков, А. Ф. Юденков. – М.: Знание, 1990. – 63 с.; Прудников М. С. На линии огня [партизанское движение в Великой Отечественной войне]. / М. С. Прудников. – М.: Советская Россия, 1989. – 334 с. та інші.

²⁶¹ Баграмян И. Х. Так начиналась война [Текст]. / И. Х. Баграмян. – М.: Воениздат, 1988. – 726 с.; Василевский А. М. Дело всей жизни [3-е изд.]. / А. М. Василевский. – М.: Политиздат, 1978. – 552 с.; Жуков Ю. А. Солдатские думы [Текст] / Ю. А. Жуков. – М.: Советская Россия, 1987. – 368 с. та інші.

²⁶² Ковальська Л. А. Джерела та історіографія з історії повсякденності радянського Руху Опору в роки Великої Вітчизняної війни [Текст]. / Л. А. Ковальська. // Гілея. – Київ, 2011. – Вип. 54 (№ 11). – С. 30.

²⁶³ Якушевский А. С. Зарубежная литература о советско-германской войне [основные этапы и их характеристики]. / А. С. Якушевский. // Великая Отечественная война [историография; сборник обзоров]. – М., 1995. – С. 129–137.

²⁶⁴ Kampferlebnisse aus dem Feldzug gegen Sowjetrusland [1941–1942; Nach Schilderungen von Frontkämpfer]. – Berlin, 1943.; Europas Soldaten berichten über die Sowjetunion [Text]. – Berlin, 1942.; Bessarabien – Ukraine – Krim: Der Siegeszug deutscher und rumänischer Truppen [Ein Bildbuch bearb. u. hrsg. der Abt. einer Ost-Armee]. – Berlin, 1943.

²⁶⁵ Voyetkhov B. The Last days of Sevastopol [Text]. / B. Voyetkhov. – New York, 1943; Kournakoff S. What Russia did for victory [Text]. / S. Kournakoff. – New York, 1945.

²⁶⁶ Якушевский А. С. Зарубежная литература о советско-германской войне [основные этапы и их характеристики]. / А. С. Якушевский. // Великая Отечественная война [историография; сборник обзоров]. – М., 1995. – С. 129–137.

²⁶⁷ World War II: German military studies [Text]. – New York, 1979.

²⁶⁸ World War II: German military studies [Text]. – New York, 1979.

²⁶⁹ World War II: German military studies [Text]. – New York, 1979.

²⁷⁰ Der Angriff auf die Sowjetunion [Text]. – Frankfurt-am-Main, 1991.

²⁷¹ Der Krieg gegen die Sowjetunion [1941–1945; Eine Dokumentation]. – Berlin, 1991.

²⁷² Suvorov V. Icebreaker [Text]. / V. Suvorov. – London, 1990.

²⁷³ Пономаренко П. К. Партизанское движение в Великой Отечественной войне [Текст]. / П. К. Пономаренко. – М., 1943. – 60 с; Попов Д. М. Народная партизанская война на землях Смоленщины [Текст]. / Д. М. Попов. // Большевик. – 1942. – № 11–12; Бойцов И. П. Партизаны Калининской области [Текст]. / И. П. Бойцов. // Партийное строительство. – 1942. – № 23–24.; Строкач Т. А. Партизаны Украины [Текст]. / Т. А. Строкач. – М.: Госполитиздат, 1942. – 71 с.; Сидельский Р. И. Борьба советских партизан против фашистских захватчиков [Текст]. / Р. И. Сидельский. – М., 1944. – 48 с.

²⁷⁴ Аржанов Ф. М. К истории Второй партизанской бригады Ленинградской области [Текст]. / Ф. М. Аржанов. // Труды Высшего Военно-педагогического института им. М. И. Калинина. – Т. 3. – Л.: Изд. института, 1948. – С. 127–149; Виноградов И. В. На берегах Шелони [Текст]. / И. В. Виноградов. – М., 1963. – 182 с.; Залесский А. И. В партизанских краях и зонах [патриотический подвиг советского крестьянства в тылу врага; 1941–1944 гг.]. / А. И. Залесский. – М.: Соцэкгиз, 1962. – 398 с.; Андрианов В. Взаимодействие партизан с войсками фронтов в наступательной операции под Ленинградом и Новгородом [Текст]. / В. Андрианов. // Военно-исторический журнал. – 1964. – № 1. – С. 25–35; Лесняк Т. Некоторые вопросы организации и ведения партизанской борьбы в первые месяцы войны [Текст]. / Т. Лесняк. // Военно-исторический журнал. – 1963. – № 9. – С. 46–85; Карицкий К. Д. Ленинградские партизаны [Текст]. / К. Д. Карицкий. – Л., 1962. – 96 с.; Бычков Л. Н. Партизанское движение в годы Великой Отечественной войны [краткий очерк; 1941–1945 гг.]. / Л. Н. Бычков. – М.: Мысль, 1965. – 454 с.

²⁷⁵ Данилюк М. З. Анализ диссертаций, посвященных подпольной борьбе и партизанскому движению на Украине в годы Великой Отечественной войны [Текст]. / М. З. Данилюк, Е. В. Сафонова, А. П. Черненко. // Украинский исторический журнал. – 1958. – № 6. – С. 103–110.; Белоусов М. М. Фальсификация борьбы украинского народа против немецко-фашистских захватчиков в буржуазной литературе [Текст]. / М. М. Белоусов, В. И. Клоков. // Украинский исторический журнал. –

1959. – № 1. – С. 136–142.; Курносов А. А. Партизанское движение в годы Великой Отечественной войны и буржуазная историография [Текст]. / А. А. Курносов, Е. С. Лагутин. // История СССР. – 1960. – № 3. – С. 172–178.; История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945 гг. [в 6-ти т.]. – Т. 2. / Ред. комиссия: П. Н. Поспелов (предс.) и др. – М.: Воениздат, 1963. – С. 431–433; Курносов А. А. Борьба советских людей в тылу немецко-фашистских оккупантов [историография вопроса]. / А. А. Курносов. // История и историки. Историография истории СССР [сб. статей]. – М., 1965. – С. 170–178; Самсонов А. М. К изучению истории борьбы советских людей на временно оккупированной немецко-фашистскими захватчиками территории СССР [Текст]. / А. М. Самсонов, А. А. Курносов. // Вопросы истории. – 1964. – № 12. – С. 16–22.

²⁷⁶ Макаров Н. И. Непокоренная земля Российская [Текст]. / Н. И. Макаров. – М.: Политиздат, 1976. – 319 с.; Логунова Т. А. Партийное подполье и партизанское движение в центральных и западных областях РСФСР [июль 1941–1943 гг.]. / Т. А. Логунова. – М.: Изд-во МГУ, 1973. – 229 с.; Гриднев В. М. Крестьянство западных и северо-западных областей РСФСР в партизанском движении [1941–1944]. / В. М. Гриднев. // История СССР. – 1975. – № 2. – С. 11–19.; История Второй Мировой войны 1939–1945 гг. [в 12-ти томах]. – М.: Воениздат, 1973–1982. – Т. 4–9.

²⁷⁷ Замлинский В. О. Украинская советская историография партизанского движения на Украине в годы Великой Отечественной войны [Текст]. В. О. Замлинский. // Украинский исторический журнал. – 1971. – № 1. – С. 129–134.; Иванов А. Г. Разоблачение буржуазной фальсификации советского партизанского движения в годы Великой Отечественной войны, роли КПСС в его организации и развитии [Текст]. / А. Г. Иванов. // Научные труды Кубан. ун-та. – Вып. 50. – Краснодар, 1972. – С. 11–24.; Марушкин Б. И. Великая Отечественная война в антимарксистской историографии [Текст]. / Б. И. Марушкин. // Критика буржуазной историографии советского общества. – М.: Политиздат, 1972. – С. 21–30.; Юденков А. Ф. Против фальсификации буржуазными авторами народной борьбы на оккупированной советской территории [Текст]. / А. Ф. Юденков. // Шли на битву партизаны [сб. мат. науч. конф.]. – Брянск, 1972. – С. 10–16.; Логунова Т. А. Советская историография народной борьбы в тылу немецко-фашистских войск [1941–1945]. / Т. А. Логунова. – М., 1985. – 128 с.; Еремин В. Г. Партийное руководство всенародной борьбой на оккупированной врагом территории [1941–1944 гг.]. / В. Г. Еремин, А. Ф. Юденков. // Вопросы истории КПСС. – 1969. – № 3. – С. 37–58.; Крыженко С. В. Советская историческая литература о партизанском движении в годы Великой Отечественной войны [Текст]. / С. В. Крыженко. // Из истории борьбы КПСС за победу социалистической революции и построение коммунистичес-

кого общества. – Вып. 1. – М., 1970.; Петров Ю. П. Состояние и задачи разработки истории партизанского движения в годы Великой Отечественной войны [Текст]. / Ю. П. Петров. // Вопросы истории. – 1971. – № 5. – С. 20–21.

²⁷⁸ Зеболов В. А. Некоторые вопросы историографии подпольной борьбы и партизанского движения на Брянщине [Текст]. / В. А. Зеболов. // Шли на битву партизаны [сб. мат. науч. конф.]. – Брянск, 1972. – С. 36–46.; Хенкин М. З. Партизанское движение и подпольная борьба на Смоленщине в советской историографии [Текст]. / М. З. Хенкин. // Уходили в поход партизаны [сб. мат. науч. конф.]. – Смоленск, 1973.; Андрианов В. Н. Война в тылу врага [о некоторых проблемах истории советского партизанского движения в годы ВОВ]. / В. Н. Андрианов, В. Е. Быстров, М. Л. Гутин. – М.: Политиздат, 1974. – 447 с.

²⁷⁹ Очерки советской военной историографии [Текст]. – М.: Воениздат, 1974. – 445 с.; Азяский Н. Ф. Историография и некоторые вопросы методологии исследования темы [Текст]. / Н. Ф. Азяский, С. А. Тюшкевич. // Партия во главе народной борьбы в тылу врага [1941–1944]. – М., 1976. – С. 3–45.; Азяский Н. Ф. Партизанская операция «Рельсовая война» [Текст] / Н. Ф. Азяский, А. С. Князьков. – М.: Знание, 1985. – 63 с.; Асмолов А. Н. Фронт в тылу вермахта [Текст] / А. Н. Асмолов. – М.: Политиздат, 1983. – 302 с.

²⁸⁰ Андрианов В. Н. Война в тылу врага [о некоторых проблемах истории советского партизанского движения в годы ВОВ]. / В. Н. Андрианов, В. Е. Быстров, М. Л. Гутин. – М.: Политиздат, 1974. – 447 с.; Очерки советской военной историографии [Текст]. – М.: Воениздат, 1974. – 445 с.; Азяский Н. Ф. Историография и некоторые вопросы методологии исследования темы [Текст]. / Н. Ф. Азяский, С. А. Тюшкевич. // Партия во главе народной борьбы в тылу врага [1941–1944]. – М., 1976. – С. 3–45.

²⁸¹ Клоков В. И. Всенародная борьба в тылу немецко-фашистских оккупантов на Украине [1941–1944; исторический очерк]. / В. И. Клоков. – К.: Наукова думка, 1978. – С. 6; Историография Великой Отечественной войны [сб. ст.; авт. предисл. М. П. Ким; АН СССР, Институт истории СССР; Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС; Институт военной истории МО СССР; Научный совет «История социалистического и коммунистического строительства в СССР»]. – Москва: Наука, 1980. – 284 с.

²⁸² Афанасьев Н. И. Фронт без тыла [записки партизанского командира]. / Н. И. Афанасьев. – Л.: Лениздат, 1983. – 300 с.; Виноградов И. В. Тревожные дни марта [Текст] / И. В. Виноградов. – Л.: Лениздат, 1984. – 239 с.; Эрен-Прайс Б. И. Дни боевых тревог [записки партизана]. / Б. И. Эрен-Прайс. – Л.: Лениздат, 1985. – 150 с.; Логунова Т. А. Советская историография народной борьбы в тылу немецко-фашистских войск [1941–1945]. / Т. А. Логунова. – М., 1985. – 128 с.

²⁸³ Каревский А. Ф. Борьба советского народа в тылу фашистских оккупантов в годы Великой Отечественной войны [историография проблемы]. / А. Ф. Каревский. – М.: Московский государственный историко-архивный институт, 1982. – 108 с.

²⁸⁴ Афанасьев Н. И. Фронт без тыла [записки партизанского командира]. / Н. И. Афанасьев. – Л.: Лениздат, 1983. – 300 с.; Виноградов И. В. Тревожные дни марта [Текст] / И. В. Виноградов. – Л.: Лениздат, 1984. – 239 с.; Эрен-Прайс Б. И. Дни боевых тревог [записки партизана]. / Б. И. Эрен-Прайс. – Л.: Лениздат, 1985. – 150 с.; Логунова Т. А. Советская историография народной борьбы в тылу немецко-фашистских войск [1941–1945]. / Т. А. Логунова. – М., 1985. – 128 с.; Каревский А. Ф. Борьба советского народа в тылу фашистских оккупантов в годы Великой Отечественной войны [историография проблемы]. / А. Ф. Каревский. – М.: Московский государственный историко-архивный институт, 1982. – 108 с.; Мусаев А. Г. Партийное руководство всенародной борьбой в тылу врага на временно оккупированной территории Северо-Запада РСФСР в годы Великой Отечественной войны [историографический обзор]. / А. Г. Мусаев. // Истор. опыт парт. работы в годы Великой Отечественной войны [1941–1945]. – Петрозаводск, 1990. – С. 10–18.

²⁸⁵ Козлов Н. Д. Общественное сознание в годы Великой Отечественной войны [1941–1945]. / Н. Д. Козлов. – СПб., 1995. – 140 с.; Басистов Ю. В. Особый театр военных действий. Листовки на фронтах второй мировой войны [Текст]. / Ю. В. Басистов. – СПб.: Блиц, 1999. – 136 с.; Партизанское движение [по опыту ВОВ 1941–1945 гг.; воен.-ист. очерк]. / Под общ. ред. В. А. Золотарева. – М.: Кучково поле, 2001. – 464 с.

²⁸⁶ Азяский Н. Ф. Партизанское движение в отечественной и зарубежной историографии [Текст]. / Н. Ф. Азяский. // Партизанское движение [По опыту ВОВ 1941–1945 гг.]. – М., 2001. – С. 10–23.

²⁸⁷ Войной испепеленные года. Псковский край накануне и в годы Великой Отечественной войны и в первые послевоенные годы [1939–1949 гг.]. – Псков, 2005. – 495 с.; Спириденков В. А. Лесные солдаты. Партизанская война на Северо-Западе СССР [1941–1944]. / В. А. Спириденков. – М.: Центрполиграф, 2007. – 335 с.; Война и общество [1941–1945; кн. вторая]. – Т. I–II. – М.: Наука, 2004 та інші.

²⁸⁸ Андрианов В. Н. Участие чекистов в партизанской борьбе в годы Великой Отечественной войны [Текст]. / В. Н. Андрианов. – М.: ВКШ КГБ СССР, 1990; Попов А. Ю. НКВД и партизанское движение [Текст]. / А. Ю. Попов. – М., 2003. – 384 с.; Кулик С. В. Антифашистское движение Спротивлення в Росії 1941–1944 гг. [проблеми політичного і ідеологічного протидоборства]. / С. В. Кулик. – СПб.: Издательский дом «Мірі», 2006. – 337 с.; Неотвратимое возмездие [Текст] / Ред. И. Ф. Чистяков. – М.: Воениздат, 1973. – 351 с. та інші.

²⁸⁹ Семиряга М. И. Коллаборационизм. Природа, типология и проявление в годы Второй мировой войны [Текст]. / М. И. Семиряга. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2000. – 863 с.; Окорочков А. В. Антисоветские воинские формирования в годы второй мировой войны [Текст]. / А. В. Окорочков. – М., 2000. – 174 с.; Ковалев Б. Н. Нацистская оккупация и коллаборационизм в России [1941–1944]. / Б. Н. Ковалев. – М.: Аст, Транзиткнига, 2004. – 483 с.; Армстронг Дж. Партизанская война [стратегия и тактика; 1941–1943]. Дж. Армстронг. – М.: Центрполиграф, 2007. – 429 с.; Ломагин Н. А. Неизвестная блокада [2-е издание]. / Н. А. Ломагин. – Кн. 1. – СПб.: Издательский дом «Нева», Москва из-во «Олма-пресс», 2002. – 267 с.

²⁹⁰ Ершов А. Г. Освобождение Донбасса. Военно-исторический очерк [Текст] / А. Г. Ершов. – М.: Изд-во Мин-ва обороны СССР, 1973. – 238 с.; Емченко Г. Я. Годы суровых испытаний [из истории партийных организаций Донбасса в период Великой Отечественной войны; июнь 1941–1945 гг.]. / Г. Я. Емченко. – Луганск: Луганское обл. изд-во, 1961. – 205 с.; Емченко Г. Я. За наше правое дело. Деятельность партийных организаций Ворошиловградщины в период Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. [Текст] / Г. Я. Емченко. – Донецк: Донбасс, 1972. – 118 с.; Омеляненко И. Я. Коммунисты Донбасса в Великой Отечественной войне. Из истории Сталинской областной организации периода Великой Отечественной войны Советского Союза [1941–1945]. / И. Я. Омеляненко. – Сталино: Сталинское областное книжное издательство, 1959. – 72 с.; Буцко Н. Подвиг Донбасса. Трудовой и боевой героизм трудящихся Донбасса в первый период Великой Отечественной войны [Текст]. / Н. Буцко, М. Мартышевский. – К.: Высшая школа, 1975. – 159 с.; Хорошайлов Н. Ф. Суровые годы войны [героические страницы ист. парт. орг. Донбасса периода ВОВ]. / Н. Ф. Хорошайлов. – К.: Политиздат Украины, 1977. – 179 с.; Хорошайлов Н. Ф. Донбасс непокоренный [очерк; 2-е изд.]. / Н. Ф. Хорошайлов. – Донецк: Донбасс, 1982. – 100 с.; Добров П. В. Народне ополчення в роки Великої Вітчизняної війни [в 2-х т.]. / П. В. Добров. – Донецк: ООО «Доминанта», 1994. – Т. 1. – 150 с., Т. 2. – 451 с.

²⁹¹ В тылу врага. Очерки, дневники, записки об участии комсомола и молодежи в партизанной борьбе [документи і матеріали]. – М.: Изд-во ЦК ВЛКСМ, 1943. – 223 с.; Листовки партизанской войны в Ленинградской области, 1941–1944: [сборник] / Сост. П. Р. Шевердалкин. – Ленинград: Лениздат, 1945. – 312 с.; Документы обвиняют [сборник документов о чудовищных зверствах германских властей на временно захваченных ими советских территориях]. – Вып. 1. – М.: ОГИЗ, 1943. – 249 с. та інше.

²⁹² Німецькі окупанти на Полтавщині [збірник документів; 1941–1943 рр.]. – Полтава: Зоря Полтавщини, 1947. – 80 с.; Житомирщина в період тимчасової окупації німецько-фашистськими загарбниками

1941–1944 рр.: [зб. документів]. / Відп. ред. П. М. Степанов. – Житомир: Радянська Житомирщина, 1948. – 220 с.; Одеса в Великой Отечественной войне Советского Союза. [Сбоник документов и материалов; в 1–3 томах]. / – Одесса: Одесское областное издательство, 1947–1951.; Боротьба трудящих Львівщини проти німецько-фашистських загарбників. 1941–1944 рр. [збірник документів та матеріалів]. – Львів: Вільна Україна, 1949. – 234 с. та інші.

²⁹³ Курская область в период Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941–1945 гг. [сборник документов и материалов]. – Т. 1–2. – Курск. 1960–1962.; В дни суровых испытаний (Сталинградская партийная организация в период Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.) [сборник документов и материалов]. – Волгоград, 1966.; Крым в период Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. [сборник документов и материалов] / Составители И. П. Кондранов, А. А. Степанова. – Симферополь: Таврия, 1973. – 496 с.; Страницы народного подвига. Калининская область в годы Великой Отечественной войны [сборник документов и материалов]. – М.: «Московский рабочий», 1974. – 312 с.; Смоленская область в годы Великой Отечественной войны [документы и материалы; 1941–1945 гг.]. / Парт. арх. Смоленского обкома КПСС. Гос. архив Смоленской области. / Ред. кол.: И. Е. Клименко (гл. ред.), М. В. Воробьев, А. Т. Гнедов, С. К. Магидов, М. П. Филиппенкова, М. З. Хенкин. – Москва: Московский рабочий, 1977. – 448 с.; В суровую пору. Белгородщина в годы Великой Отечественной войны [1941–1945 гг.]; сборник документов и материалов]. – Воронеж, 1978.; та інші.

²⁹⁴ Запорожская область в годы Великой Отечественной войны, 1941–1945 [сборник документов]. – Запорожье: Запорож-скиздат, 1959. – 363 с.; Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941–1945 гг. [сборник документов]. – Днепропетровск, 1962. – 396 с.; Киевщина в годы Великой Отечественной войны. 1941–1945 гг. [сборник документов и материалов]. – К.: Обл. кн.-газ. изд-во, 1963. – 736 с.; Сумская область в период Великой Отечественной войны 1941–1945 [Сборник документов и материалов; изд. 2-е, доп.]. / Сост. Л. Г. Довжинец, Л. А. Заика, И. А. Ильченко, С. В. Малкиель, В. М. Полохов, Н. Ф. Сахарова, В. П. Титов. – К., 1988. – 438 с.; Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. [сборник документов и материалов]. – Одесса, 1964. – 359 с.; Кировоградщина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. [сборник документов и материалов]. / Госархив Кировоградской обл., Партархив Кировоградского обкома КП Украины. – Днепропетровск: Промшль, 1965. – 305 с.; Харьковщина в годы Великой Отечественной войны [сборник документов и материалов; июнь 1941–1943 гг.]. – Харьков, 1965. – 428 с.; Львівщина у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр. [збірник документів і матеріалів]. – Львів: Каменяр, 1968. – 407 с.; Поділля

у роки Великої Вітчизняної війни [збірник документів і матеріалів; 1941–1945 рр.]. – Львів, 1960. – 416 с.; Вінниччина у роки Великої Вітчизняної війни [1941–1945 рр.; збірник документів і матеріалів]. – Одеса, 1971. – 308 с.; Житомирщина у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр. [збірник документів і матеріалів]. – К.: Наук. думка, 1969. – 292 с.; Луганщина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. [сборник документов и материалов]. – Донецк: Донбасс, 1969. – 375 с.; Одесская область в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. [документы и материалы]. / Сост. А. Д. Бачинский и др. – Одесса: Маяк, 1970. – 388 с.; Херсонская область в годы Великой Отечественной войны [сборник документов и материалов; 1941–1945]. / Сост. М. И. Бизер, М. А. Емельянов, Е. С. Каминская, Л. Т. Ковалева, С. И. Майоров, З. С. Орлова. – Симферополь, 1975. – 318 с.; Черниговщина в период Великой Отечественной войны [сборник документов и материалов; 1941–1945]. / Сост. С. М. Мельник, Е. С. Покидько, Ф. П. Спиридонов, В. Д. Фальчевская, И. И. Фастовская, Э. М. Филашинова, Б. Ф. Юрьев. – К., 1978. – 417 с.; Донецкая область в годы Великой Отечественной войны [1941–1945 гг.; сб. докум. и материалов]. / Редкол.: Е. Д. Клерфон (отв. ред.) и др; Партархив Донец. обкома Компартии Украины, Донец. обл. гос. Архив. – Донецк: Донбасс, 1980. – 311 с. та інші.

²⁹⁵ Народные мстители [сборник документов и материалов]. – М.: Московский рабочий, 1961. – 279 с.; О партийном подполье в Минске в годы Великой Отечественной войны [июнь 1941 – июль 1944 гг.]. – Минск, 1961. – 90 с.; Партизанская борьба с немецко-фашистскими оккупантами на территории Смоленщины [документы и материалы; 1941–1943 гг.]. – Смоленск, 1962. – 522 с.; Непокоренная земля Псковская [документы и материалы; 1941–1944 гг.]. – Л.: «Лениздат», 1976. – 456 с.; Подвиги народных мстителей. Партизанское движение Калининской области [документы и материалы; 1941–1944 гг.]. – М.: Московский рабочий 1966. – 399 с.; Всенародное партизанское движение в Белоруссии в годы Великой Отечественной войны. Июнь 1941 – июль 1944 [документы и материалы; в 3-х томах]. – Минск, 1967; 1973–1978; 1982.; Партизаны Брянщины [сборник документов о Брянском партизанском крае в годы Великой Отечественной войны]. – Приокское книжное издательство, 1970. – 470 с.; Молдавская ССР в Великой Отечественной Войне Советского Союза 1941–1945 [сборник документов и материалов; в двух томах]. – Кишинев: Из-во Штиинца, 1975–1976. – 659 с., 679 с.; В тылу врага: Борьба партизан и подпольщиков на оккупированной территории Ленинградской области. [1941, 1942, 1944; сборник документов; в 4-х томах]. – Лениздат, 1979–85. – Режим доступа: http://militera.lib.ru/docs/da/spb_part/index.html – Загл. с экрана, та інші.

²⁹⁶ Коммунистическая партия в период Великой Отечественной войны (июнь 1941–1945) [документы и материалы]. / Сост. В. Василен-

ко, Е. Орехова; Под ред. И. Куликовой. – М.: Госполитиздат, 1961. – 703 с.; В тылу врага. Листовки партийных организаций и партизан периода Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. [документи і матеріали]. / Ин-т истории АН СССР и др.; вступ. ст. Е. Д. Ореховой; под ред. С. М. Кляцкина; сост.: В. Н. Евстигнеев, С. М. Кляцкин, Т. И. Коржепевская и др. – М.: Госполитиздат, 1962. – 344 с.; Преступные цели – преступные средства [документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР; 1941–1944 гг.; 3-е изд.]. – М.: Экономика, 1985. – 328 с.; Огненные годы [Документы и материалы об участии комсомола в Великой Отечественной войне]. / 2-е изд., перераб.и доп., с ил. – М.: Молодая гвардия, 1971. – 652 с.; Преступные цели гитлеровской Германии в войне против Советского Союза [документы и материалы]. / Сост. П. Д. Жилин. – М.: Воениздат, 1987. – 350 с.

²⁹⁷ Партизанское движение в годы Великой Отечественной войны Советского Союза [сборник документов и материалов; 1941–1945]. – Вып. 1–3. – М. 1969–1982.

²⁹⁸ Вища школа: проблеми, пошуки, тенденції [матеріали науково-методичного семінару]. – Чернігів, Чернігівський державний педагогічний університет ім. Т. Шевченка. – 2004. – С. 62.

²⁹⁹ Вища школа: проблеми, пошуки, тенденції [матеріали науково-методичного семінару]. – Чернігів, Чернігівський державний педагогічний університет ім. Т. Шевченка. – 2004. – 143 с.; Попов Н. П. Советская военная печать в годы Великой Отечественной войны. [1941–1945 гг.]. / Н. П. Попов, Н. А. Горохов. – М., Воениздат, 1981. – 416 с.; Кондакова Н. И. Идеологическая победа над фашизмом [1941–1945 гг.]. / Н. И. Кондакова. – М.: Политиздат, 1982. – 176 с.; Орлов Ю. Я. Крах немецко-фашистской пропаганды в период войны против СССР [Текст]. / Ю. Я. Орлов. – М., изд-во Моск.ун-та, 1985. – 176 с.; Журналисты на войне [Текст]. – М., Воениздат, 1974. – 397 с.; Дем'янчук І. Л. Зброєю слова [преса партійного підпілля і партизанських формувань періоду Великої Вітчизняної війни; 1941–1945 рр.]. / І. Л. Дем'янчук. – К.: Вид-во Київського ун-ту, 1966. – 239 с.; Смірнова В. І. Колекція підпільно-партизанської преси України [1941–1944 рр.; електронний ресурс]. / В. І. Смірнова. – С. 118–133. – Режим доступу: www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_5_2010/12.pdf – Загол. з екрану.

³⁰⁰ Ковальська Л. А. Художня публіцистика як джерело з історії радянського Руху Опору в роки війни [всеукраїнський та регіональний аспекти]. / Л. А. Ковальська. // Нові сторінки історії Донбасу. – Кн. 21. – Донецьк: ДонНУ, 2012. – С. 38.

³⁰¹ Кучер В. І. Партизанські краї і зони на Україні в роки Великої Вітчизняної війни [1941–1944]. / В. І. Кучер; Акад. наук Укр. РСР; Ін-т історії. – К.: Наукова думка, 1974. – С. 107.

³⁰² Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории [учеб. пособие]. / Авт. кол. И. Н. Данилевский, В. В. Кабанов, О. М. Медушевская, М. Ф. Румянцева. – М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 2004. – С. 624.

³⁰³ Смірнова В. І. Колекція підпільно-партизанської преси України [1941–1944 рр.; електронний ресурс]. / В. І. Смірнова. – С. 118–133. – Режим доступу: www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_5_2010/12.pdf – Загол. з екрану. – С. 119.

³⁰⁴ Там само. – С. 122.

³⁰⁵ Там само. – С. 127.

³⁰⁶ Там само. – С. 130.

³⁰⁷ Листовки изданные Ямским партизанским отрядом Сталинской области (16.08. –02.10.1942 р.). – ДАДО. – Ф. 5000. – Оп. 1. – Спр. 35. – 24 арк.

³⁰⁸ Сосюра В. Червона зима [Текст]. / В. Сосюра. – К.: «Веселка», 1974. – С. 95.

³⁰⁹ Я жил в такие времена... [сборник произведений писателей-фронтовиков участников Великой Отечественной войны]. / Сост. С. Жуковской, А. Кравченко. – Донецк, 1995. – С. 103.

³¹⁰ Там само. – 240 с.

³¹¹ Вершигора П. Люди с чистой совестью [кн. 1–2; ил. И. Пчелко]. / П. Вершигора. – М.: Москва, 1989. – С. 592.

³¹² Ковпак С. А. Від Путивля до Карпат [Текст]. / С. А. Ковпак. – К.: Вид-во політичної літератури України, 1979. – С. 226.

³¹³ Там само. – С. 258.

³¹⁴ Советский Союз в годы Великой Отечественной войны [1941–1945 гг.]. / Ред. И. И. Зелкин, З. Г. Демидов. – М.: Изд-во «Наука», 1977. – С. 409.

³¹⁵ Центральний державний науково-технічний архів України (ЦДНТАУ м. Харків) – Режим доступу: www.archive.gov.ua/ukr/viewexhibitions/18.html

³¹⁶ Балишев М. А. «Звіти про НДР» періоду 1941–1945 рр. з фондів ЦДНТА України як фактологічна база з історії війни [Текст]. / М. А. Балишев. // Архіви України. – 2005. – № 1–3. – С. 90–101.

³¹⁷ Там само. – С. 91.

³¹⁸ Барыкина Е. И. Надежда двух берегов [о восстановлении Днепропетровского моста в Великую Отечественную войну]. / Е. И. Барыкина. // Вести Приднепровья. – 2009. – 31 марта.; Балишев М. А. «Звіти про НДР» періоду 1941–1945 рр. з фондів ЦДНТА України як фактологічна база з історії війни [Текст]. / М. А. Балишев. // Архіви України. – 2005. – № 1–3. – С. 90–101.

³¹⁹ Роки війни і відбудови [історичні нариси за документами ЦДНТА України]. / Авт.-упоряд.: Н. В. Миргород, А. О. Алексеєнко. – Х.: Колорит, 2006. – 117 с.

³²⁰ Алексєєнко А. О. Документальні комплекси Центрального державного науково-технічного архіву України як джерело для вивчення подій історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. [Текст]. / А. О. Алексєєнко. // Каразінські читання (історичні науки) [тези доповідей 62-ї Міжнародної наукової-конференції молодих вчених ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 24 квітня 2009 р.]. – Харків, ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2009. – С. 19.

³²¹ ЦДНТАУ. – Ф. Р–6. – К. 1–45. – Од. зб. 2837.

³²² ЦДНТАУ. – Ф. Р–43. – К. 1–150. – Од. зб. 19. – Арк. 1.

³²³ ЦДНТАУ. – Ф. Р–13. – К. 3–5. – Од. зб. 488. – Арк. 4; 8.

³²⁴ ЦДНТАУ. – Ф. Р–15. – К. 3–7. – Од. зб. 669.

³²⁵ ЦДНТАУ. – Ф. Р–2. – К. 3–4. – Од. зб. 3.

³²⁶ ЦДНТАУ. – Ф. Р–135. – К. 3–45. – Од. зб. 29.

³²⁷ Центральний державний науково-технічний архів України (ЦДНТАУ м. Харків) [Електронний ресерс]. – Режим доступу: www.archive.gov.ua/ukr/vie/wexhibitions/18.html

³²⁸ ЦДНТАУ. – Ф. Р–37. – К. 1–290. – Од. зб. 1. – Арк. 3.

³²⁹ ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 2. – Спр. 2. – 166 арк. / Приложение к отчету Представительства УШПД при Военном совете 1-го Украинского фронта... (март–апрель 1945 г.).

³³⁰ ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 2. – Спр. 44. – 23 арк. / Список дислокации гарнизонов противника, складов, аэродромов на временно-оккупированной территории УССР (25.05–22.08.1943 г.)

³³¹ ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 1. – Ч. 1 – Спр. 128. – 34 арк. / Топографические карты УШПД с обозначением посадочных площадок и мест выброски грузов партизанским соединениям и отрядам Украины в 1943 г. (11.01.1943–24.02.1945 гг.).

³³² ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 1. – Ч. 1. – Спр. 124. – 68 арк. / Журнал учета самолетовылетов в тыл противника к партизанам и результаты выполнения заданий экипажами самолетов за период с 06.01.1943 по 09.05.1944 г.

³³³ Старинов И. Г. Мины замедленного действия [Текст]. / И. Г. Старинов. – М.: Альманах «Вымпел», 1999. – 218 с.

³³⁴ ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 2. – Спр. 53–61. / Исходящие шифротелеграммы в ЦШПД, УШПД, оперативные группы, Представительства при Военных советах Армий фронта, партизанские отряды и группы.

³³⁵ ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 1. – Ч. 1. – Спр. 421. – 115 арк. / Списки командного и личного состава...

³³⁶ ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 1. – Ч. 1. – Спр. 306. – 81 арк. / Правила УШПД по радиообмену в системе партизанской радиосети... (30.07. – 31.12.1942).

³³⁷ ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 1. – Ч. 1. – Спр. 305. – 97 арк. / Копии приказов НКО СССР о формировании подвижных радиоузлов штабов

партизанського движіння, УШПД по основній діяльності і особистому складу (29.07. – 30.12.1942 г.).

³³⁸ ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 82. – 124 арк. / Схеми бойових операцій підрозділів зв'язу Ковпака (1941–1943 гг.).

³³⁹ ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 155. – 7 арк. / Карти дислокації бойових дій і рейдів зв'язу Ковпака за період з вересня 1941 по червень 1943 гг.

³⁴⁰ ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 156. – 9 арк. / Карти рейдів зв'язу в Карпати і по тилах фашистів, бойових дій проти українських буржуазних націоналістів (01.07.1943–11.1944 гг.).

³⁴¹ ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 1. – Ч. 1. – Спр. 335. – 2 арк. / Картах зв'язу ЦК КП(б)У і УШПД ... (20.07. – 10.08.1943 г.).

³⁴² ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 1. – Ч. 1. – Спр. 96. – 134 арк. / Приказ наркомату оборони СРСР і інструкція начальника Генерального штабу Червоної армії про забезпечення і порядку використання топографічними картами (02–14.08.1943 г.).

³⁴³ ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 1. – Ч. 1. – Спр. 100. – 196 арк. / Справки і відомості УШПД про результати бойової і диверсійної діяльності, рейдах ... (02.01.1943–04.02.1944 гг.).

³⁴⁴ ЦДАГОУ. – Ф. 62. – Оп. 1. – Ч. 1. – Спр. 110. – 68 арк. / Операційні плани Представництва УШПД при Военному раді Юго-Западного і 3-го Українського фронту ... (19.02. – 03.12.1943 г.).

³⁴⁵ ЦДАГОУ. – Ф. 103. – Оп. 1. – Спр. 28. – 3 арк. / Карти дислокації рейдів і бойових дій зв'язу (1943–1944 гг.).

³⁴⁶ ЦДАГОУ. – Ф. 185. – Оп. 1. – Спр. 19. – 6 арк. / Карти маршрутів рейдів і військових дій зв'язу ім. Щорса (1944 гг.).

³⁴⁷ ЦДАГОУ. – Ф. 64. – Оп. 1. – Спр. 50. – 18 арк. / Карти маршруту і бойових дій зв'язу (1941–1944 гг.).

³⁴⁸ ЦДАГОУ. – Ф. 65. – Оп. 1. – Спр. 35. – 22 арк. / Схеми бойових дій диверсійних груп підрозділів зв'язу на залізничній дорозі. Плани-схеми розташування ворожих гарнізонів (12.06.1943–15.12.1943 гг.); ЦДАГОУ. – Ф. 63. – Оп. 1. – Спр. 59. – 3 арк. / Карти маршруту рейда з Брянських лісів на правобережжя України і бойові дії зв'язу (1942 г.).

³⁴⁹ ЦДАГОУ. – Ф. 66. – Оп. 1. – Спр. 60. – 3 арк. / Карти 1, 2, 3 рейдів зв'язу (1943–1944 гг.); ЦДАГОУ. – Ф. 66. – Оп. 1. – Спр. 61. – 7 арк. / Робочі карти командира зв'язу, його ад'ютанта і пошника начальника штабу (1943–1944 гг.).

³⁵⁰ ЦДАГОУ. – Ф. 66. – Оп. 1. – Спр. 5. – 19 арк. / Карти маршрутів рейдів і бойових дій дивізії (зв'язу). Додатки до звіту (листопад 1942 – квітень 1944 гг.).

³⁵¹ ЦДАГОУ. – Ф. 71. – Оп. 1. – Спр. 21. – 8 арк. / Карти, схеми маршрутів і бойових дій зв'язу (27.08.1943–28.11.1944 гг.).

³⁵² ЦДАГОУ. – Ф. 75. – Оп. 1. – Спр. 37. – 4 арк. / Карти маршрута и боевых действий соединения (1944 г.).

³⁵³ ЦДАГОУ. – Ф. 78. – Оп. 1. – Спр. 18. – 2 арк. / Карты маршрутов, боевых и диверсионных действий соединения за период 23 июня 1943 по 4 июня 1944 гг.

³⁵⁴ ЦДАГОУ. – Ф. 79. – Оп. 1. – Спр. 21. – 1 арк. / Карта маршрута рейда и боевых действий соединения и его отрядов (апрель 1944 г.).

³⁵⁵ ЦДАГОУ. – Ф. 80. – Оп. 1. – Спр. 18. – 9 арк. / Карты рейда, боевых действий соединения и справка к ним (1944 г.).

³⁵⁶ Старинов И. Г. Мины замедленного действия [Текст]. / И. Г. Старинов. – М.: Альманах «Вымпел», 1999. – 218 с.

³⁵⁷ РЦХИДНИ. – Ф. 69. – Оп. 1. – Д. 694. – Л. 7. [Заверенная копия].

³⁵⁸ РЦХИДНИ. – Ф. 69. – Оп. 1. – Д. 694. – Л. 8–9. [Заверенная копия].

³⁵⁹ Ковальська Л. А. Кіноджерельний масив як аудіо-візуальне свідчення партизансько-підпільної боротьби [1941–1945 рр.]. / Л. А. Ковальська. // Історичні записки [збірник наукових праць]. – Луганськ, 2012. – № 33. – С. 97–101.

³⁶⁰ Україна і Друга світова війна [кінолітопис; анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів, кіносюжетів, спецвипусків; 1939–1945 рр.; електронний ресурс]. / Упоряд. Т. Ємельянова; Державний комітет архівів України. – Київ, 2005. – Режим доступу: http://tsdkffa.archives.gov.ua/Annals/cinema_1939-1945.pdf – Загол. з екрану.

³⁶¹ Алексеева Т. А. Кинофотодокументы периода Великой Отечественной войны и обеспечение их сохранности [Электронный ресурс]. / Т. А. Алексеева // Вестник архивиста. – М., 2009. – Режим доступа: <http://www.vestarchive.ru/ubilei/629----.html>. – Загл. с экрана.

³⁶² Центральний державний кінофотофоноархів України ім. Г. Пшеничного [Електронний ресурс]. / Тематичні документальні онлайн-виставки. – Режим доступу: www.tsdkffa.archives.gov.ua – Загол. з екрану.

³⁶³ Славинська І. М. Велика Вітчизняна війна 1941–1945 рр. у кінодокументах ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного [до 65-ї річниці Перемоги]. / І. М. Славинська. // Архіви України. – 2010. – № 2. – С. 175–183.

³⁶⁴ Україна і Друга світова війна [кінолітопис; анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів, кіносюжетів, спецвипусків; 1939–1945 рр.; електронний ресурс]. / Упоряд. Т. Ємельянова; Державний комітет архівів України. – Київ, 2005. – Режим доступу: http://tsdkffa.archives.gov.ua/Annals/cinema_1939-1945.pdf – Загол. з екрану. – Арх. № 2060.

³⁶⁵ Там само. – Арх. № 2191.

³⁶⁶ Там само. – Арх. № 2180.

³⁶⁷ Україна і Друга світова війна [кінолітопис; анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів, кіносюжетів, спецвипусків; 1939–1945 рр.; електронний ресурс]. / Упоряд. Т. Ємельянова; Державний комітет архівів України. – Київ, 2005. – Режим доступу: http://tsdkffa.archives.gov.ua/Annals/cinema_1939-1945.pdf – Загол. з екрану.

³⁶⁸ Там само. – Кінофільм. 1942 р., Арх. № 3254. ЦФО, УФА (Німеччина).

³⁶⁹ Там само. – Арх. № 2191. – Центральна студія кінохроніки.

³⁷⁰ Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства (УНДІАСД) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Archives/index.php?ba02#History>. – Загол. з екрану.

³⁷¹ Ковальська Л. А. Художні фільми як історичне джерело з історії партизансько-підпільної боротьби в роки Великої Вітчизняної війни [Текст]. / Л. А. Ковальська. // Гілея. – Київ, 2013. – Вип. 69. – № 2. – С. 110.

³⁷² Константин Заслонов [Електронний ресурс]. / Кинофильм / Режиссеры О. Файнциммер и В. Корш-Саблин. – 1949. – Режим доступа: <http://www.torrentino.com/torrents/140743> – Загл. с экрана.

³⁷³ От Буга до Вислы [Електронний ресурс]. / Кинофильм / Режиссер Т. Левчук. – 1980. – Режим доступа: <http://www.torrentino.com/torrents/570557> – Загл. с экрана.

³⁷⁴ Ракеты не должны взлететь [Електронний ресурс]. / Кинофильм / Режиссеры О. Швачко и А. Тимонишин. – 1964. – Режим доступа: <http://www.torrentino.com/torrents/463839> – Загл. с экрана.

³⁷⁵ Проверено – мин нет [Електронний ресурс]. / Кинофильм / Режиссеры Ю. Лысенко и З. Велимирович. – 1965. – Режим доступа: <http://www.torrentino.com/torrents/918221> – Загл. с экрана.

³⁷⁶ Дума про Ковпака. Трилогія [Електронний ресурс]. / Кинофильм / Режесер Т. Левчук. – 1973–1976. – Режим доступа: http://www.intv.ru/view/?film_id=111818 – Загол. з екрану.

³⁷⁷ Война на западном направлении [Електронний ресурс]. / Кинофильм / Режиссеры Т. Левчук и Г. Кохан. – 1990. – Режим доступа: <http://www.torrentino.com/torrents/51641> – Загл. с экрана.

³⁷⁸ В бой идут одни «старики» [Електронний ресурс]. / Кинофильм / Режиссер Л. Быков. – 1973. – Режим доступа: <http://www.torrentino.com/torrents/249286> . – Загл. с экрана.

³⁷⁹ Аты-баты, шли солдаты [Електронний ресурс]. / Кинофильм / Режиссер Л. Быков. – 1976. – Режим доступа: <http://www.torrentino.com/torrents/10923> – Загл. с экрана.

³⁸⁰ Молодая гвардия [Електронний ресурс]. / Кинофильм / Режиссер С. Герасимов. – 1948. – Режим доступа: <http://www.torrentino.com/torrents/247013> – Загл. с экрана.

³⁸¹ Звезда [Електронний ресурс]. / Кинофильм / Режиссер О. Иванов. – 1949. – Режим доступа: <http://www.torrentino.com/torrents/595213>. – Загл. с экрана.

³⁸² Дети партизана [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссеры Л. Голуб и М. Фигуровский. – 1954. – Режим доступа: <http://cinemaхх.ru/retrofilms/18270-deti-partizana-1954.html> – Загл. с экрана.

³⁸³ Партизанская искра [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссеры М. Маевская и О. Маслюков. – 1949. – Режим доступа: <http://www.torrentino.com/torrents/328570> – Загл. с экрана.

³⁸⁴ Подпольный обком действует [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссер А. Буковский. – 1978. – Режим доступа: <http://www.torrentino.com/torrents/635564> – Загл. с экрана.

³⁸⁵ В лесах под Ковелем [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссер Ю. Тупицкий. – 1984. – Режим доступа: <http://www.torrentino.com/torrents/144744> – Загл. с экрана.

³⁸⁶ Исчезнувшие [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссер В. Островский. – 2009. – Режим доступа: <http://www.torrentino.com/torrents/10326> – Загл. с экрана.

³⁸⁷ Соколюк С. І. Синтез зображення і слова як джерело створення різножанрових телепрограм [Електронний ресурс]. / С. І. Соколюк. – 2009 – Режим доступа: http://www.nbuv.gov.ua/PORTAL/Soc_Gum/api/2009_23/42.pdf. – Загол. з екрану.

³⁸⁸ Луньков Д. Адресовано хлеборобу [Текст]. / Д. Луньков // Большие проблемы малого экрана. – М.: Искусство, 1981. – С. 31.

³⁸⁹ Там само. – С. 36.

³⁹⁰ Ковальська Л. А. Специфіка аналізу теледокументалістики як джерела з історії Руху Опору в роки Великої Вітчизняної війни [Текст]. / Л. А. Ковальська. // Історичні і політологічні дослідження. – Донецьк: Видавництво ДонНУ, 2013. – № 1 (51). – С. 40–45.

³⁹¹ Лукшин И. Зритель в мире кино и ТВ [Текст]. / И. Лукшин // Телевидение вчера, сегодня, завтра. – Вып. 3. – М.: Искусство, 1983. – 238 с.

³⁹² Медынский С. «Приготовились...начали!..» [Текст]. / С. Медынский // Телевидение вчера, сегодня, завтра. – Вып. 4. – М.: Искусство, 1984. – 288 с.

³⁹³ Луньков Д. Адресовано хлеборобу [Текст]. / Д. Луньков // Большие проблемы малого экрана. – М.: Искусство, 1981. – С. 35.

³⁹⁴ Сокольская А. Эстетическая роль зрительской привычки [Текст]. / А. Сокольская // Телевидение вчера, сегодня, завтра. – Вып. 5. – М.: Искусство, 1985. – 252 с.

³⁹⁵ Солдатські вдови [Електронний ресурс]. / Кинофильм / Режиссер В. Артеменко. – 1983. – Режим доступа: http://uk.wikipedia.org/wiki/Артеменко_Володимир_Микитович – Загол. з екрану.

³⁹⁶ Мене вбито в Сталінграді [Електронний ресурс]. / Кинофільм / 7 серій. – 1981. – Режим доступу: <http://film.arjlover.net/info/u.vojnyu.ne.zhenskoe.lico.avi.html> – Загол. з екрану.

³⁹⁷ У войны не женское лицо [Электронный ресурс]. / Кинофильм / 7 серий. – 1981. – Режим доступа: <http://film.arjlover.net/info/u.vojnyu.ne.zhenskoe.lico.avi.html>. – Загл. с экрана.

³⁹⁸ Секретные архивы НКВД [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссеры А. Иванкин и А. Колесников. – 1991–1993. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_rossija_3_serii_1991_1993_god/22-1-0-1257 – Загл. с экрана.

³⁹⁹ ВВС: Война столетия [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссер Л. Рис. – 2012. – Режим доступа: <http://www.torrentino.com/torrents/85396> – Загл. с экрана.

⁴⁰⁰ Фронтовое кино. Необычный взгляд [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссеры М. Дроздов и О. Киселев. – 2005. – Режим доступа: <http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=645221> – Загл. с экрана.

⁴⁰¹ Рельсовая война. Старинов против Сталина [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссер А. Деникина. – 2005. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_rossija_relsovojaja_vojna_starinov_protiv_stalina_rossija_2005_god/22-1-0-1369 – Загл. с экрана.

⁴⁰² Зоя Космодемьянская. Правда о подвиге [Электронный ресурс]. / Кинофильм. – 2005. – Режим доступа: http://docfilms.com.ua/istoriya/928-zoya-kosmodemya_nskaya-pravda-o-podvige.html – Загл. с экрана.

⁴⁰³ Церковь и Великая Отечественная война разведки [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Информационное агентство Белорусской Православной Церкви. – 2006 р. – Режим доступа: <http://www.torrentino.com/torrents/332937>. – Загл. с экрана.

⁴⁰⁴ Невидимый фронт. Линия войны: цикл документальных фильмов [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссер А. Котов. – 2007. – Режим доступа: <http://www.torrentino.com/torrents/1178738> – Загл. с экрана.

⁴⁰⁵ Партизанский фронт. Ковпак [Электронный ресурс]. / Кинофильм / 2 серии / Режиссер А. Котов. – 2007. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_rossija_partizanskij_front_kovpak_belarus_2_serii_2007_god/22-1-0-1630 – Загл. с экрана.

⁴⁰⁶ Партизанский фронт. Нордман Эдуард Болеславович [Электронный ресурс]. / Кинофильм / 2 серии / Режиссер А. Котов. – 2007. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_rossija_partizanskij_front_nordman_ehduard_boleslavovich_belarus_2_serii_2007_god/22-1-0-1633 – Загл. с экрана.

⁴⁰⁷ Партизанский фронт. Корж Василий Захарович [Электронный ресурс]. / Кинофильм / 2 серии / Режиссер А. Котов. – 2007. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_rossija_khronika/partizanskij_front_korz_h_vasilij_zakharovich_belarus_2_serii_2007_god/22-1-0-1632 – Загл. с экрана.

⁴⁰⁸ ОМСБОН – отдельная мотострелковая бригада особого назначения НКВД [Электронный ресурс]. / Кинофильм / 4 серии. – 2007. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_rossija_khronika/omsbon_otdelnaja_motostrelkovaja_brigada_osobogo_naznachenija_nkvd_belarus_4_serii_2007_god/22-1-0-1631 – Загл. с экрана.

⁴⁰⁹ Секретные истории. Война. Недетские игры [Электронный ресурс]. / Кинофильм. – 2007. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_rossija_khronika/sekretnye_istorii_vojna_nedetskie_igry_rossija_2007_god/22-1-0-1238 – Загл. с экрана.

⁴¹⁰ Фронтвые операторы – цена кадра: каждый второй ранен, каждый четвертый убит [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссеры И. Кукина и Д. Тилепбергенова. – 2008. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_rossija_khronika/frontovye_operatory_cena_kadra_kazhdij_vtoroj_ranen_kazhdij_chetvertyj_ubit_rossija_2008_god/22-1-0-1220 – Загл. с экрана.

⁴¹¹ Аджимушкай. Подземелье смерти [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссер О. Лябах. – 2008. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_rossija_khronika/adzhimushkaj_podzemele_smerti_ukraina_2008_god/22-1-0-1465 – Загл. с экрана.

⁴¹² Список Киселева [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссер Ю. Малюгин. – 2008. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_rossija_khronika/spisok_kiseleva_rossija_2008_god/22-1-0-1464 – Загл. с экрана.

⁴¹³ Женское лицо войны. «Катюша» [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссер О. Китайцев. – 2008. – Режим доступа: <http://www.torrentino.com/torrents/249260> – Загл. с экрана.

⁴¹⁴ Искатели. Молодая гвардия. По следу предателя [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссер И. Акопян. – 2008. – Режим доступа: <http://www.youtube.com/watch?v=v03aTQekdj4> – Загл. с экрана.

⁴¹⁵ Последний бой Неуловимых [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Авторы А. Грачов и Е. Василенко. – 2009. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_rossija_khronika/poslednij_boj_neulovimyx_rossija_2009_god/22-1-0-1231 – Загл. с экрана.

⁴¹⁶ Они сражались за Родину... Пять фильмов о героях [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Автор Г. Кисили. – 2009. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_rossija_khronika/oni_srazhalis_za_rodinu_5_filmov_o_gerojakh_belarus_5_serij_2009_god/22-1-0-1556 – Загл. с экрана.

⁴¹⁷ Хранить вечно [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссер В. Ушаков. – 2010. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_rossr_khronika/khranit_vechno_beloruskij_gosudarstvennyj_muzej_istorii_vov_minsk_2010_god/22-1-0-562 – Загл. с экрана.

⁴¹⁸ Партизанская война в Белорусской ССР [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссер В. Орлов. – 2010. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_rossr_khronika/partizanskaja_vojna_v_beloruskoj_ssr/22-1-0-758 – Загл. с экрана.

⁴¹⁹ Звонящая тишина [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссер Д. Мастеров. – 2010. – Режим доступа: <http://www.torrentino.com/torrents/1044743> – Загл. с экрана.

⁴²⁰ Партизаны против Вермахта [Электронный ресурс]. / Кинофильм / 8 серий. – 2010. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_rossr_khronika/partizany_protiv_vermakhta_belorusija_2010_god/22-1-0-180 – Загл. с экрана.

⁴²¹ На пути к Великой Победе. Сын полка [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Студия «ТК 365». – 2010. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_rossr_khronika/na_puti_k_velikoj_pobede_syn_polka_rossija_tk_365_2010_god/22-1-0-573 – Загл. с экрана.

⁴²² Герои Победы: цикл кинодокументальных серий [Электронный ресурс]. / Кинофильм / 33 вып. / ТОВ «Российский исторический канал». – 2010–2011. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_rossr_khronika/geroi_pobedy_rossija_67_101_vypusk_po_7_minut_2010_2011_god/22-1-0-1059 . – Загл. с экрана.

⁴²³ Его звали ДЕД. Ковпак [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссер О. Барбарук-Трипольский. – 2011 р. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_rossr_khronika/ego_zvali_ded_kovpak_ukraina_2011_god/22-1-0-1567 – Загл. с экрана.

⁴²⁴ Уровень секретности 18 [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссер В. Рибась. – 2011 р. – Режим доступа: <http://www.torrentino.com/torrents/592560> – Загл. с экрана.

⁴²⁵ Моя великая война [Электронный ресурс]. / Кинофильм / 4 серии / Режиссер А. Зайцев. – 2012. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_rossr_khronika/moja_velikaja_vojna_rossija_4_serii_2012_god/22-1-0-1569 – Загл. с экрана.

⁴²⁶ Подполье против Абвера [Электронный ресурс]. / Кинофильм. – 2012. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_rossr_khronika/podpole_protiv_abvera_rossija_2012_god/22-1-0-536 – Загл. с экрана.

⁴²⁷ Война невидимок. Тайны фронтовой разведки [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссер О. Шамраев. – 2012. – Режим доступа: <http://www.torrentino.com/torrents/1044324> – Загл. с экрана.

⁴²⁸ Ковальська Л. А. Фотодокументи як історичне джерело з історії радянського Руху Опору в роки війни [1941–1945 рр.]. / Л. А. Ковальська. // Гілея. – Київ, 2012. – Вип. 59. – № 4. – С. 234–237.

⁴²⁹ Смельянова Т. О. Партизанська слава у фотодокументах [Електронний ресурс]. / Т. О. Смельянова. // Архіви України. – № 5. – Київ: Державний комітет архівів України 2009. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/40974/32-Emelianova.pdf?sequence=1> – Загол. з екрану.

⁴³⁰ Алектеева Т. А. Кинофотодокументы периода Великой Отечественной войны и обеспечение их сохранности [Электронный ресурс]. / Т. А. Алектеева // Вестник архивиста. – М., 2009. – Режим доступа: <http://www.vestarchive.ru/ubilei/629----.html> – Загл. с экрана.

⁴³¹ Смельянова Т. О. Колекція документів з історії радянського партизанського руху [Електронний ресурс]. / Т. О. Смельянова // Публікації на веб-порталі Державної служби України. – Київ, 2005. – Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_5_2011/18.pdf – Загол. з екрану.

⁴³² Центральний державний кінофотофоноархів України ім. Г. Пшеничного [Електронний ресурс]. / Тематичні документальні онлайн-виставки. – Режим доступу: www.tsdkffa.archives.gov.ua – Загол. з екрану.

⁴³³ Україна і Друга світова війна [кінолітопис; анований каталог кіножурналів, документальних фільмів, кіносюжетів, спецвипусків; 1939–1945 рр.; електронний ресурс]. / Упоряд. Т. Смельянова; Державний комітет архівів України. – Київ, 2005. – Режим доступу: http://tsdkffa.archives.gov.ua/Annals/cinema_1939-1945.pdf – Загол. з екрану.

⁴³⁴ ЦДАВОУ. – Ф. 4217. – Оп. 1. – Спр. 2.

⁴³⁵ ЦДАВОУ. – Ф. 4217. – Оп. 1. – Спр. 251.

⁴³⁶ ДАВО. – Ф. П–425. – Оп. 1. – Спр. 187. – арк. 65, 66, 66 зв.

⁴³⁷ ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 0-1927

⁴³⁸ ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 2-45540

⁴³⁹ ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 2-45798

⁴⁴⁰ ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 2-46464

⁴⁴¹ ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 0-3100

⁴⁴² ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 0-124986

⁴⁴³ ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 2-45523

⁴⁴⁴ ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 0-1798

⁴⁴⁵ ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 0-43814

⁴⁴⁶ ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 0-43894

⁴⁴⁷ ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 0-44059

⁴⁴⁸ ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 0-44051

⁴⁴⁹ ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 0-44538

⁴⁵⁰ ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 0-44535

⁴⁵¹ ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 0-44161

- 452 ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 2-67811
- 453 ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 2-46423
- 454 ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 0-44797
- 455 ДАОО. – Ф. П–12219 (Колекція фотодокументів). – Оп. 1. – Спр. 112.
- 456 ДАОО. – Ф. П–12219 (Колекція фотодокументів). – Оп. 1. – Спр. 112.
- 457 ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 0-1598
- 458 ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 2-46260
- 459 ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 0-1975
- 460 ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 0-44404
- 461 ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 2-45538
- 462 ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 0-44240
- 463 ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 0-44226
- 464 ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 0-4040
- 465 ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 4-17690
- 466 ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 0-44600
- 467 ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 0-23434
- 468 ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 0-1821
- 469 ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 0-175223
- 470 ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 2-45893
- 471 ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 0-1707
- 472 ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 2-45579
- 473 ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 0-44499
- 474 ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 2-46208
- 475 ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 044182
- 476 ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 0-44172
- 477 ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 2-113186
- 478 ЦДАГОУ. – Ф. 63. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 54, 64.
- 479 ЦДАГОУ. – Ф. 63. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 277–299, 302–306.
- 480 ЦДАГОУ. – Ф. 63. – Оп. 1. – Спр. 80. – Арк. 47 зв.-48 зв., 60–62.
- 481 ЦДАГОУ. – Ф. 63. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 18–47.
- 482 ЦДАГОУ. – Ф. 63. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 53–54.
- 483 ДАОО. – Ф. П–12219 (Колекція фотодокументів). – Оп. 1. – Спр. 91.
- 484 ДАОО. – Ф. П–12219 (Колекція фотодокументів). – Оп. 1. – Спр. 94.
- 485 ДАОО. – Ф. П–12219 (Колекція фотодокументів). – Оп. 1. – Спр. 95.
- 486 ДАОО. – Ф. П–12219 (Колекція фотодокументів). – Оп. 1. – Спр. 98.
- 487 ДАОО. – Ф. П–12219 (Колекція фотодокументів). – Оп. 1. – Спр. 111.

⁴⁸⁸ ДАДО. – Ф. 8252. – Оп. 1. – Спр. 295, 297, 285, 298, 300, 301, 583, 597. – Колекція фотодокументів по історії Донецької обласної партійної організації (позитиви).

⁴⁸⁹ Мандральська Н. В. Принципи научної класифікації в определении методики источниковедческого анализа кинофотофонодокументов [Текст]. / Н. В. Мандральская // Вестник архивиста. – 2010. – № 2. – С. 255–269.

⁴⁹⁰ Ковальська Л. А. Фонодокументи та музично-фольклорна група джерел з історії радянського Руху Опору в роки війни [Текст]. / Л. А. Ковальська. // Історичні і політологічні дослідження. – Донецьк: Видавництво ДонНУ, 2012. – № 2 (50). – С. 26–32.

⁴⁹¹ ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 14341.

⁴⁹² ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 2796.

⁴⁹³ ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 2802.

⁴⁹⁴ ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 14358.

⁴⁹⁵ ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 14355.

⁴⁹⁶ ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 14345.

⁴⁹⁷ ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 14350.

⁴⁹⁸ ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 14343.

⁴⁹⁹ ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 14351, 18111.

⁵⁰⁰ ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 14306.

⁵⁰¹ ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 2627.

⁵⁰² ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 14340.

⁵⁰³ ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 14347.

⁵⁰⁴ ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 14356.

⁵⁰⁵ ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 14337.

⁵⁰⁶ ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 14342.

⁵⁰⁷ ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 14360.

⁵⁰⁸ ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 14354.

⁵⁰⁹ ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 14344.

⁵¹⁰ ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 2819.

⁵¹¹ ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 14359.

⁵¹² ЦДКФФАУ ім. Г. С. Пшеничного. – Од. обл. 19612, 2630, 20387.

⁵¹³ Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України [Електронний ресурс]. / Тематичні документальні онлайн-віс-тавки. – Режим доступу: www.csam.archives.gov.ua – Загол. з екрану.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

Арк.	- Аркуш
БРСР	- Білоруська радянська соціалістична республіка
ВР	- Верховна рада
ВР фронту	- Військова рада фронту
ВКП(б)	- Всесоюзна комуністична партія (більшовиків)
ВЛКСМ	- Всесоюзна Ленінська Комуністична спілка молоді
ГДА СБУ	- Галузевий державний архів Служби безпеки України
ДААРК	- Державний архів в Автономній Республіці Крим
ДАВО	- Державний архів Вінницької області
ДАВО	- Державний архів Волинської області
ДАДО	- Державний архів Дніпропетровської області
ДАДО	- Державний архів Донецької області
ДАКО	- Державний архів Київської області
ДАІВО	- Державний архів Івано-Франківської області
ДАЛО	- Державний архів Луганської області
ДАЛО	- Державний архів Львівської області
ДАМО	- Державний архів Миколаївської області
ДАОО	- Державний архів Одеської області
ДАПО	- Державний архів Полтавської області
ДАРО	- Державний архів Рівненської області
ДАРФ	- Державний архів Російської Федерації
ДАСО	- Державний архів Сумської області
ДАХО	- Державний архів Харківської області
ДАХО	- Державний архів Херсонської області
ДАЧО	- Державний архів Чернігівської області
ДКО	- Державний комітет оборони
Зв. арк.	- Зворотній аркуш
КП(б)У	- Комуністична партія (більшовиків) України
КПРС	- Комуністична партія Радянського Союзу
КПУ	- Комуністична партія України
ЛКСМУ	- Ленінська комуністична спілка молоді України
МРСР	- Молдавська радянська соціалістична республіка
НАРБ	- Національний архів Республіки Білорусь
НКВС	- Народний комісаріат внутрішніх справ
Оп.	- Опис
РДАСПІ	- Російський державний архів соціально-політичної історії
РДВА	- Російський державний військовий архів
РНК	- Рада народних комісарів
РДАКФД	- Російський державний архів кінофотодокументів
РРФСР	- Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка

- РСЧА - Робітничо-селянська Червона Армія
- РЦЗіВДНІ - Російський центр зберігання і вивчення документів новітньої історії (рос. – РЦХИДНИ)
- Спр. - Справа
- СРСР - Союз радянських соціалістичних республік
- УІЖ - Український історичний журнал
- УРСР - Українська Радянська Соціалістична Республіка
- Ф. - Фонд
- ЦАМО - Центральний архів Міністерства оборони РФ
- ЦДАВОВУ - Центральний державний архів вищих органів влади України
- України - та управління України
- ЦДАГО - Центральний Державний архів громадських об'єднань України
- ЦДІАК - Центральний державний історичний архів України, м. Київ
- ЦДІАЛ - Центральний державний історичний архів України, м. Львів
- ЦДКФФА ім. Г. С. Пшеничного - Центральний державний кінофотофоноархів України ім. Г. С. Пшеничного
- ЦДНТА - Центральний державний науково-технічний архів України
- ЦДАМЛМ - Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України
- ЦДЕА - Центральний державний електронний архів України
- ЦК - Центральний комітет

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. МАТЕРІАЛИ АРХІВНИХ УСТАНОВ

1.1. Центральні державні архівні установи

- 1.1.1. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України.
- 1.1.2. Центральний державний архів громадських об'єднань України.
- 1.1.3. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України.
- 1.1.4. Центральний державний кінофотофоноархів України ім. Г. Пшеничного.
- 1.1.5. Центральний державний науково-технічний архів України.
- 1.1.6. Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років».

1.2. Регіональні державні архівні установи

- 1.2.1. Державний архів Автономної республіки Крим (ДА АРК).
- 1.2.2. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДнО).
- 1.2.3. Державний архів Донецької області (ДАДО).
- 1.2.4. Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО).
- 1.2.5. Державний архів Луганської області (ДАЛугО).
- 1.2.6. Державний архів Львівської області (ДАЛО).
- 1.2.7. Державний архів Миколаївської області (ДАМО).
- 1.2.8. Державний архів Одеської області (ДАОО).
- 1.2.9. Державний архів Полтавської області (ДАПО).
- 1.2.10. Державний архів Сумської області (ДАСО).
- 1.2.11. Державний архів Харківської області (ДАХарО).
- 1.2.12. Державний архів Херсонської області (ДАХО).

1.3. Галузеві державні архівні установи

- 1.3.1. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ).
- 1.3.2. Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України (ГДА МВСУ).
- 1.3.3. Галузевий державний архів Міністерства оборони України (ГДА МОУ).

II. ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ

1. Большевик / Газета. – 1941–1945.
2. Ведомости Верховного Совета СССР / Газета ВС СССР. – 1941–1945.
3. Донецкий вестник / Газета. – 1941–1945.
4. Коммунист / Газета. – 1941–1945.

5. Молодь України / Газета. – 1941–1945.
6. Правда / Газета. – 1941–1945.
7. Правда Украины / Газета. – 1941–1945.
8. Радянська Донеччина / Газета. – 1946.
9. Радянська Україна / Газета. – 1941–1945.
10. Советская Украина / Газета. – 1941–1945.
11. Советская юстиция / Еженедельник НКЮ РСФСР. – 1941–1945.
12. Социалистический Донбасс / Газета. – 1941–1945.

III. ДИСЕРТАЦІЇ ТА АВТОРЕФЕРАТИ

13. Бардыго Н. С. Отечественная военная геральдика XVIII – начала XXI в. [историографическое исследование] / Н. С. Бардыго / автореф. дис. ... д-р. ист. наук: 07.00.09. – М., 2008. – 19 с.

14. Бровар О. В. Партизанський та підпільний рух у Донбасі в роки Великої Вітчизняної війни [серпень 1941 – вересень 1943 рр.] / О. В. Бровар. – Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. / ДонНУ. – Донецьк, 2003. – 21 с.

15. Грідіна І. М. Православна церква в Україні під час другої світової війни 1939–1945 рр. [людський вимір] / І. М. Грідіна / автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – Донецьк, ДонНУ, 2001. – 20 с.

16. Дикий А. В. Партизанское движение в Ленинградской области в период Великой Отечественной войны [1941–1944 гг.; историографические и источниковедческие аспекты] / А. В. Дикий / автореф. дис. ... канд. истор. наук: 07.00.09. – С-Пб., 2009. – 31 с.

17. Добров П. В. Народне ополчення в роки Великої Вітчизняної війни [Текст] / П. В. Добров / автореф. дис. ... док. іст. наук: 07.00.01. – К., 1995. – 48 с.

18. Евсеева Г. И. Отражение событий и оценок Великой Отечественной войны в художественно-исторической литературе 90-х годов XX века [Текст] / Г. И. Евсеева / автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.09. – Омск, 2002. – 255 с.

19. Иванов А. Ю. Фронтовые письма участников Великой Отечественной войны как исторический источник [по материалам Республики Татарстан] / А. Ю. Иванов / автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.09. – Казань, 2009. – 20 с.

20. Козеев Р. А. Организационно-правовые основы деятельности НКВД СССР по развертыванию партизанского движения в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. [историко-правовое исследование] / Р. А. Козеев / дис. ... канд. юр. наук: 12.00.01. – Москва, Моск. ун-т МВД РФ, 2008. – 157 с.

21. Латиш О. Ю. Стан медичного обслуговування в роки Великої Вітчизняної війни [Текст] / О. Ю. Латиш / автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – Донецьк, ДонНУ, 2004. – 19 с.

22. Литвинова О. Н. Культура повседневной жизни партизан Брянского края в годы Великой Отечественной войны [Текст] / О. Н. Литвинова / автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Ярославль, 2008. – 23 с.
23. Нестеренко В. А. Окупаційний режим у військовій зоні в 1941–1943 рр. [адміністративний, економічний та соціальний аспекти] / В. А. Нестеренко / автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2005. – 21 с.
24. Никифоров Ю. А. Дискуссионные проблемы предистории Великой Отечественной войны в новейшей отечественной историографии [Текст] / Ю. А. Никифоров / дис. ... канд. ист. наук: 07.00.09, 07.00.02. – М., 2000. – 300 с.
25. Потильчак О. В. Експлуатація трудових ресурсів України гітлерівською Німеччиною у роки окупації [Текст] / О. В. Потильчак / дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., Нац-ний пед. унів. ім. М. Драгоманова 1999. – 205 с.
26. Реброва И. В. Великая Отечественная война в мемуарах: историко-психологический аспект [на материалах Краснодарского края] / И. В. Реброва / дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02, 07.00.09. – Краснодар, 2005. – 255 с.
27. Салата О. О. Внесок України у зміцнення матеріально-технічної бази СРСР у період оборонних боїв [22 червня – грудень 1941 р.] / О. О. Салата / автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 2004. – 18 с.
28. Сидорова Л. А. Советская историческая наука середины XX века [синтез трех поколений историков] / Л. А. Сидорова / автореф. дис. ... д-ра ист. наук: 07.00.09. – М., 2009. – 37 с.
29. Титаренко Д. М. Преса Східної України періоду німецько-фашистської окупації як історичне джерело [1941–1943 рр.] / Д. М. Титаренко / автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. – Дніпропетровськ, 2002. – 19 с.
30. Удалова Т. М. Допомога трудівників Донбасу фронту в роки Великої Вітчизняної війни [Текст] / Т. М. Удалова / автореф. дис. ... канд. іст. наук. 07.00.01. – Донецьк, ДонНУ, 2006. – 19 с.
31. Шеляг В. В. Структура общественного сознания и проблемы формирования духовного облика советских воинов [Текст] / В. В. Шеляг / автореф. дис. ... докт. филос. наук. – М., 1971. – 36 с.

IV. ЗБІРНИКИ ДОКУМЕНТІВ І МАТЕРІАЛІВ, СТАТИСТИЧНІ ЗБІРНИКИ, ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ ВИДАННЯ ТА КАТОЛОГИ, ЕЛЕКТРОННІ ВИСТАВКИ

32. Безсмертя: Книга Пам'яті України [1941–1945]. / Авт. кол.: П. П. Панченко, С. М. Андрушко, О. С. Артьомов та ін. – К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2000. – 944 с.

33. Большая советская энциклопедия [в 30 томах; электронный ресурс]. – М.: «Советская энциклопедия», 1969–1978. – Режим доступа: <http://slovari.yandex.ru/~книги/БСЭ> – Загл. с экрана.

34. Боротьба трудящих Львівщини проти німецько-фашистських загарбників. 1941–1944 рр. [збірник документів та матеріалів]. – Львів: Вільна Україна, 1949. – 234 с.

35. Бюллетень рассекреченных документов федеральных государственных архивов [Электронный ресурс]. // Росийский государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ). – Режим доступа: <http://www.rusarchives.ru> – Загл. с экрана.

36. В дни суровых испытаний [Сталинградская партийная организация в период Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.; сборник документов и материалов]. – Волгоград, 1966.

37. В суровую пору. Белгородщина в годы Великой Отечественной войны [1941–1945 гг.; сборник документов и материалов]. – Воронеж, 1978.

38. В тилу ворога. Документи і матеріали про участь партизанів Чернігівщини в боротьбі проти фашистських загарбників [документи і матеріали]. / За ред. М. О. Рудько: Чернігівська обл. рада ветеранів України: акція партизанів ВВВ. – Чернігів, 1994. – 150 с.

39. В тылу врага. Листовки партийных организаций и партизан периода Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. [документи і матеріали]. / Ин-т истории АН СССР и др.; Вступ. ст. Е. Д. Ореховой; под ред. С. М. Кляцкина; сост.: В. Н. Евстигнеев, С. М. Кляцкин, Т. И. Коржепевская и др. – М.: Госполитиздат, 1962. – 344 с.

40. В тылу врага. Очерки, дневники, записки об участии комсомола и молодежи в партизаной борьбе [документи і матеріали]. – М.: Изд-во ЦК ВЛКСМ, 1943. – 223 с.

41. В тылу врага: Борьба партизан и подпольщиков на оккупированной территории Ленинградской области. [1941, 1942, 1944; сборник документов; в 4-х томах]. – Лениздат, 1979–85. – Режим доступа: [http://militera.lib.ru/docs/ da/spb_part/index.html](http://militera.lib.ru/docs/da/spb_part/index.html) – Загл. с экрана.

42. Великая Отечественная в письмах [Текст]. / Сост. В. Г. Гришин. – М.: Политиздат, 1982. – 351 с.

43. Великая Отечественная война 1941–1945 [энциклопедия]. / Гл. ред. М. М. Козлов. Редколлегия: Ю. Я. Барабаш, П. А. Жилин (зам. гл. ред.), В. И. Канатов (отв. секретарь) и др. – М.: Сов. энциклопедия, 1985. – 832 с.

44. Великая Отечественная война, 1941–1945. События. Люди. Документы [краткий исторический справочник]; под общ. ред. О. А. Ржевского; Сост. Е. К. Жигунов. – М.: Политиздат, 1990. – 464 с.

45. Великая Отечественная. Партизанское движение в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. [документы и материалы]. – М.: Terra, 1998. – 670 с.

46. Вінниччина у роки Великої Вітчизняної війни [1941–1945 рр.; збірник документів і матеріалів]. – Одеса, 1971. – 308 с.
47. Военные архивы России [документы и материалы]. – Вып. 1. – М.: Пересвет, Церера, 1993. – 416 с.
48. Всенародное партизанское движение в Белоруссии в годы Великой Отечественной войны. Июнь 1941 – июль 1944 [документы и материалы; в 3-х томах]. – Минск, 1967; 1973–1978; 1982.
49. Галузевий державний архів Міністерства оборони України [Електронний ресурс]. / Тематичні документальні онлайн-виставки. – Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Archives/index.php?ba02#Hystory> – Загол. з екрану.
50. Герои Краснодона: материалы и документы о работе в тылу врага подпольной комсомольской организации «Молодая гвардия» [документы и материалы]. – М.: Молодая гвардия, 1943. – 235 с.
51. Державна архівна служба України [Електронний ресурс]. / Тематичні документальні онлайн-виставки. – Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/> – Загол. з екрану.
52. Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941–1945 гг. [сборник документов]. – Днепропетровск, 1962. – 396 с.
53. Документы и материалы кануна Второй мировой войны (1937–1939) [Текст]. / Сост. А. Бондаренко, И. Земсков, П. Севастьянов и др. / Т. 2. (январь–август 1939 г.). – М.: Политиздат, 1981. – 415 с.
54. Документы обвиняют [сборник документов о чудовищных зверствах германских властей на временно захваченных ими советских территориях]. – Вып. 1. – М.: ОГИЗ, 1943. – 249 с.
55. Донецкая область в годы Великой Отечественной войны [1941–1945 гг.; сб. док. и материалов]. / Редкол.: Е. Д. Клерфон (отв. ред.) и др; Партархив Донец. обкома Компартии Украины, Донец. обл. гос. Архив. – Донецк: Донбасс, 1980. – 311 с.
56. Донецкая область за 50 лет [статистический сборник]. – Донецк: Статистика, 1967. – 340 с.
57. Досягнення Радянської України за 40 років [статистичний збірник]. – К.: Держстатвидав, 1957. – 152 с.
58. Житомирщина в період тимчасової окупації німецько-фашистськими загарбниками 1941–1944 рр.: [зб. документів]. / Відп. ред. П. М. Степанов. – Житомир: Радянська Житомирщина, 1948. – 220 с.
59. Житомирщина у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр. [збірник документів і матеріалів]. – К.: Наук. думка, 1969. – 292 с.
60. Запорожская область в годы Великой Отечественной войны, 1941–1945 [сборник документов]. – Запорожье: Запорож-скиздат, 1959. – 363 с.
61. Історія застерігає: Трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та інших посібників на тимчасово окупованій

території України в роки Великої Вітчизняної війни [документи]. / Інститут іст. партії при ЦК КПУ – філ. ІМЛ при ЦК КПРС, Інститут іст. АН УРСР та ін.; Упоряд. В. М. Нем'ятий та ін.; Редкол.: В. І. Юрчук (гол.) та ін. – К.: Політвидав України, 1986. – 265 с.

62. Киевщина в годы Великой Отечественной войны. 1941–1945 гг. [сборник документов и материалов]. – К.: Обл. кн.-газ. изд-во, 1963. – 736 с.

63. Кинолетопись [аннотированный каталог киножурналов и документальных фильмов украинских студий; 1923–1941]. / Сост.: М. Н. Базанова, Л. П. Головка, Л. П. Маркитан и т. д. – К., 1969. – 182 с.

64. Кинолетопись. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза [аннотированный каталог документальных фильмов, киножурналов и киносюжетов; 1941–1945]. / Сост. М. Н. Базанова, Л. Ф. Квитченко, Л. Б. Пилькевич и т. д. – К., 1975. – 81 с.

65. Кинолетопись. Украинская ССР за 60 героических лет [аннотированный каталог документальных фильмов и журналов; 1917–1977]. / Сост.: Е. Н. Базанова, Е. В. Бруз, В. И. Олефиренко и т. д. – К. – 120 с.

66. Кировоградщина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. [сборник документов и материалов]. / Госархив Кировоградской обл., Партархив Кировоградского обкома КП Украины. – Днепропетровск: Промшъ, 1965. – 305 с.

67. Коммунистическая партия в Великой Отечественной войне (июнь 1941 г. – 1945 г.) [документы и материалы]. – М.: Политиздат, 1970. – 494 с.

68. Коммунистическая партия в период Великой Отечественной войны (июнь 1941 г. – 1945 г.) [документы и материалы]. / Сост. В. Василенко, Е. Орехова; под ред. И. Куликовой. – М.: Госполитиздат, 1961. – 703 с.

69. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК [1898–1986; 9-е изд.]. – Т. 7. (1938–1945). – М.: Политиздат, 1985. – 547 с.

70. Корсунь-Шевченковская битва [сборник]. / Сост. Н. Береза и др. – Киев: Политиздат Украины, 1989. – 261 с.

71. КПРС у резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК [1898–1986]. – 9-е вид. – Т. 6. (1941–1954) – М.: Політвидав, 1985. – 547 с.

72. КПСС – вдохновитель и организатор победы советского народа в Великой Отечественной войне [историографический очерк]. – М.: Политиздат, 1973. – 262 с.

73. КПУ в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК [в 2-х т.]. – Т. 2. (1941–1976). – К.: Політвидав України, 1976. – 1083 с.

74. Кроки п'ятирічок. З літопису звершень трудящих України у братній сім'ї народів СРСР [фотодокументи та кінокадри]. / Упоряд.:

Б. І. Силін, О. М. Базанова, Г. С. Пшеничний. – К.: Політвидав України, 1976. – 384 с.

75. Крым в период Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. [сборник документов и материалов]. / Составители И. П. Кондранов, А. А. Степанова. – Симферополь: Таврия, 1973. – 496 с.

76. Курская область в период Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941–1945 гг. [сборник документов и материалов]. – Т. 1–2. – Курск. 1960–1962.

77. Листи з фронту. З фондів Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького [каталог]. / Авт.-упоряд.: В. М. Сацута. – Дніпропетровськ: Арт-Прес, 2007. – 68 с.

78. Листовки партизанской войны в Ленинградской области, 1941–1944: [сборник]. / Сост. П. Р. Шевердалкин. – Ленинград: Лениздат, 1945. – 312 с.

79. Луганская область за 50 лет [сборник статистических материалов]. – Донецк, 1967.

80. Луганщина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. [сборник документов и материалов]. – Донецк: Донбасс, 1969. – 375 с.

81. Львівщина у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр. [збірник документів і матеріалів]. – Львів: Каменяр, 1968. – 407 с.

82. Молдавская ССР в Великой Отечественной Войне Советского Союза 1941–1945 [сборник документов и материалов; в двух томах]. – Кишинев: Из-во Штиинца, 1975–1976. – 659; 679 с.

83. Музей «Молодая Гвардия» [путеводитель]. / Р. М. Аптекарь, В. К. Бураковский, Г. Е. Кирсанов и др. – 8-е изд., испр. и доп. – Донецк: Донбасс, 1984. – 62 с.

84. Народные мстители [сборник документов и материалов]. – М.: Московский рабочий, 1961. – 279 с.

85. Непокоренная земля Псковская [документы и материалы; 1941–1944 гг.]. – Л.: «Лениздат», 1976. – 456 с.

86. Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. [сборник документов и материалов]. – Одесса, 1964. – 359 с.

87. Німецькі окупанти на Полтавщині [збірник документів; 1941–1943 рр.]. – Полтава: Зоря Полтавщини, 1947. – 80 с.

88. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні [збірник документів і матеріалів]. – К.: Держполітвидав УРСР, 1963. – 488 с.

89. О партийном подполье в Минске в годы Великой Отечественной войны [июнь 1941 – июль 1944 гг.]. – Минск. 1961. – 90 с.

90. Огненные годы [Документы и материалы об участии комсомола в Великой Отечественной войне]. / 2-е изд., перераб. и доп., с ил. – М.: Молодая гвардия, 1971. – 652 с.

91. Одесса в Великой Отечественной войне Советского Союза. [Сборник документов и материалов; в 1–3 томах]. / – Одесса: Одесское областное издательство, 1947–1951.

92. Одесская область в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. [документы и материалы]. / Сост. А. Д. Бачинский и др. – Одесса: Маяк, 1970. – 388 с.

93. Партизанская борьба с немецко-фашистскими оккупантами на территории Смоленщины [документы и материалы; 1941–1943 гг.]. – Смоленск, 1962. – 522 с.

94. Партизанская война на Украине [дневники командиров партизанских отрядов и соединений; 1941–1944]. – М.: Центрполиграф, 2010. – 688 с.

95. Партизанское движение в годы Великой Отечественной войны Советского Союза [сборник документов и материалов; 1941–1945]. – Вып. 1–3. – М. 1969–1982.

96. Партизанское движение в Крыму в период Великой Отечественной войны [сборник документов и материалов; 1941–1944 гг.]. / Сост.: А. В. Мальгин, Л. П. Кравцова, Л. Л. Сергиенко. – Симферополь: СОНАТ, 2006. – 268 с.

97. Партизаны Брянщины [сборник документов о Брянском партизанском крае в годы Великой Отечественной войны]. – Приокское книжное издательство, 1970. – 470 с.

98. Партизаны в битве за Москву [архивные документы и материалы; 1941–1942]. / Сост. М. М. Горинов, М. Ю. Моруков, И. В. Рыжова. – М.: Изд-во Главархива Москвы; Изд-во Патриот, 2008. – 607 с.

99. Подвиги народных мстителей. Партизанское движение Калининской области [документы и материалы; 1941–1944 гг.]. – М.: Московский рабочий 1966. – 399 с.

100. Поділля у роки Великої Вітчизняної війни [збірник документів і матеріалів; 1941–1945 рр.]. – Львів, 1960. – 416 с.

101. Полевой устав Рабоче-Крестьянской Красной Армии [Электронный ресурс]. / Ч. 1. «Маневренная война» / Утв. пост. ВЦИК от 22 декабря 1918 г.; объявлен прик. РВСР от 15 февраля 1919 г. № 307. – Режим доступа: http://forum.guns.ru/forum_light_message/18/243112.html – Загл. с экрана.

102. Последние письма с фронта [сборник; 1941 год; Т. 1.]. / Гл. ред. кол.: Г. А. Стефановский (председатель) и др. – М.: Воениздат, 1991. – 454 с.

103. Преступные цели – преступные средства [документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР; 1941–1944 гг.; 3-е изд.]. – М.: Экономика, 1985. – 328 с.

104. Преступные цели гитлеровской Германии в войне против Советского Союза [документы и материалы]. / Сост. П. Д. Жилин. – М.: Воениздат, 1987. – 350 с.

105. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам [сб. док. за 50 лет; 1917–1967 гг.; в 5-ти т.]. / Т. 3. (1941–1952 гг.). – М.: Политиздат, 1968. – 751 с.

106. Российский государственный архив кинофотодокументов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rgakfd.ru/> – Загл. с экрана.

107. Русский архив: Великая Отечественная [партизанское движение в годы Великой Отечественной войны; 1941–1945 гг.]. / Т. 20 (9). – М.: ТЕРРА, 1999. – 672 с.

108. Сборник Законов СССР и Указов Президиума Верховного Совета СССР [1938–1956 гг.]. – М., 1956. – 531 с.

109. Словарь современной архивной терминологии социалистических стран [Выпуск I.]. – М., 1982. – 445 с.

110. Смоленская область в годы Великой Отечественной войны [документы и материалы; 1941–1945 гг.]. / Парт. арх. Смоленского обкома КПСС. Гос. архив Смоленской области. / Ред. кол.: И. Е. Клименко (гл. ред.), М. В. Воробьев, А. Т. Гнедов, С. К. Магидов, М. П. Филиппенкова, М. З. Хенкин. – Москва: Московский рабочий, 1977. – 448 с.

111. Советская военная энциклопедия [в 8-и т.]. / Гл. ред. комисс Н. В. Огарков (пред.) и др.; под ред. А. А. Гречко. – М.: Воениздат, 1976–1980.

112. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 [документы и материалы; в 3-х т.; изд. 2-е.]. / Т. 1. – К.: Наукова думка, 1985. – 519 с.

113. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 [документы и материалы; в 3-х т.; изд. 2-е.]. / Т. 3. – К.: Наукова думка, 1985. – 512 с.

114. Советские органы государственной безопасности в Великой Отечественной войне [сборник документов и материалов]. / Т. 2. – М., 1985.

115. Советские партизаны [из истории партизанского движения в годы Великой Отечественной войны]. / Редактор-составитель В. Е. Быстров. – Москва: Госполитиздат, 1961. – 833 с.

116. Создавать невыносимые условия для врага и всех его пособников. Красные партизаны Украины [малоизученные страницы истории; 1941–1944; документы и материалы]. / Авт. сост.: А. Гогун, А. Кентий. – К.: Украинский издательский союз, 2006. – 430 с.

117. Страницы народного подвига. Калининская область в годы Великой Отечественной войны [сборник документов и материалов]. – М.: «Московский рабочий», 1974. – 312 с.

118. Сумская область в период Великой Отечественной войны 1941–1945 [Сборник документов и материалов; изд. 2-е, доп.]. / Сост. Л. Г. Довжинец, Л. А. Заика, И. А. Ильченко и др. – К., 1988. – 438 с.

119. Україна і Друга світова війна [кінолітопис; анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів, кіносюжетів, спецвипусків; 1939–1945 рр.; електронний ресурс]. / Упоряд. Т. Ємельянова; Державний комітет архівів України. – Київ, 2005. – Режим доступу:

http://tsdkffa.archives.gov.ua/Annals/cinema_1939-1945.pdf – Загол. з екрану.

120. Україна і Друга світова війна. [кінолітопис; анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів, кіносюжетів, спецвипусків; 1939–1945 рр.; електронний ресурс]. / Упоряд. Т. Смелянова; Державний комітет архівів України. – К., 2005. – 190 с.

121. Україна партизанська. 1941–1945. Партизанські формування та органи керівництва ними [Наук.-довідкове наукове видання]. / Авт.-упоряд.: О. В. Бажан, А. В. Кентій, В. С. Лозицький та ін.; Редкол.: В. А. Смолій (гол.), Р. П. Безсмертний, В. В. Казакевич. – К.: Парлам. вид-во, 2001. – 319 с.

122. Харьковщина в годы Великой Отечественной войны [сборник документов и материалов; июнь 1941–1943 гг.]. – Харьков, 1965. – 428 с.

123. Херсонская область в годы Великой Отечественной войны [сборник документов и материалов; 1941–1945]. / Сост. М. И. Бизер, М. А. Емельянов, Е. С. Каминская и т. д. – Симферополь, 1975. – 318 с.

124. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України [Електронний ресурс]. / Тематичні документальні онлайн-виставки. – Режим доступу: www.csam.archives.gov.ua – Загол. з екрану.

125. Центральний державний кінофотофоноархів України ім. Г. Пшеничного [Електронний ресурс]. / Тематичні документальні онлайн-виставки. – Режим доступу: www.tsdkffa.archives.gov.ua – Загол. з екрану.

126. Центральний державний науково-технічний архів України [Електронний ресурс]. / Тематичні документальні онлайн-виставки. – Режим доступу: www.archive.gov.ua – Загол. з екрану.

127. Черниговщина в период Великой Отечественной войны [сборник документов и материалов; 1941–1945]. / Сост. С. М. Мельник, Е. С. Покидько, Ф. П. Спиридонов и т. д. – К., 1978. – 417 с.

V. МЕМУАРИ ТА СПОГАДИ

128. Андросов М. Хоробрі серця [Текст]. / М. Андросов. – Запоріжжя: Зап. книжково-газетне вид-я, 1960. – 147 с.

129. Афанасьев А. В помощь партизану [Текст]. / А. В. Афанасьев. – М.: Военное издательство НКО СССР, 1942. – 140 с.

130. Афанасьев Н. И. Фронт без тыла [записки партизанского командира]. / Н. И. Афанасьев. – Л.: Лениздат, 1983. – 300 с.

131. Баграмян И. Х. Так начиналась война [Текст]. / И. Х. Баграмян. – М.: Воениздат, 1988. – 726 с.

132. Базима Г. Я. Слідами великого рейду [Текст]. / Г. Я. Базима. – К.: Політвидав України, 1988. – 352 с.

133. Бакрадзе Д. И. Кровью героев [записки участника партизанского движения, соединения Ковпака]. / Д. И. Бакрадзе. – Тбилиси: Госиздат Грузии, 1953. – 530 с.

134. Баш Я. В. Зарево над речкою Ирпень [документальна повість]. / Я. В. Баш. – М.: Политиздат, 1980. – 120 с.
135. Бегма В. Шляхи нескорених [Текст]. / В. Бегма, Л. Кизя. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1977. – 479 с.
136. Бедзик Д. І. Плем'я нескорених [нариси про комсомольське підпілля на Україні в дні Вітчизняної війни]. / Д. І. Бедзик. – М.: Молодь, 1949.
137. Белявев В. Ф. Донецькі мстители [записки партизана]. / В. Ф. Белявев. – Донецьк: Донбасс, 1985. – 198 с.
138. Бережной И. Два рейда [вспоминання]. / И. Бережной. – Горький: Волго-Вятское книжное изд-во, 1967. – 269 с.
139. Бережной И. Записки разведчика [Текст]. / И. Бережной. – Горький, 1971. – 520 с.
140. Березняк Е. Пароль «Dum spiro...» [Текст]. / Е. Березняк. – К.: Политиздат України, 1987. – 239 с.
141. Беренштейн Л. Е. Друзья и недруги [Текст]. / Л. Е. Беренштейн. – 2-е изд. – К.: Политиздат Укр., 1991. – 399 с.
142. В тылу врага [очерки, дневники, записки об участии комсомола и молодежи в партизанской борьбе]. / Предисловие П. К. Пономаренко. – М.: Изд-во ЦК ВЛКСМ, – 1943. – 223 с.
143. Василевский А. М. Дело всей жизни [3-е изд.]. / А. М. Василевский. – М.: Политиздат, 1978. – 552 с.
144. Верховин А. М. Самолеты летят к партизанам [записки начальника штаба] / А. М. Верховин; 2-е изд. – М.: Политиздат, 1964. – 207 с.
145. Вершигора П. Люди с чистой совестью [кн. 1–2; ил. И. Пчелко]. / П. Вершигора. – М.: Москва, 1989. – 752 с.
146. Вершигора П. П. Военное творчество народных масс [Электронный ресурс]. / П. П. Вершигора. – М.: Воениздат, 1961. – 838 с. – Режим доступа: <http://militera.lib.ru/memo/russian/vershigora/index.html> – Загл. с экрана.
147. Вершигора П. П. Партизанские рейды [Текст]. / П. П. Вершигора, В. А. Зеболов. – Кишинев: Штиинца, 1962. – 140 с.
148. Виноградов И. В. Тревожные дни марта [Текст]. / И. В. Виноградов. – Л.: Лениздат, 1984. – 239 с.
149. Войцехович В. А. Наследники Павки Корчагина [фрагменты повести]. / В. А. Войцехович. – К.: Молодь, 1990. – 173 с.
150. Войцехович В. А. Партизаны идут на запад [вспоминання Героя Советского Союза о Великой Отечественной войне]. / В. А. Войцехович. – К.: Политиздат України, 1982. – 256 с.
151. Войцехович В. А. Сто дней подвига [партизанские тетради; 2-е изд., испр. и доп.]. / В. А. Войцехович. – К.: Дніпро, 1982. – 366 с.
152. Воронков В. Как действуют партизаны [Текст]. / В. Воронков, С. Морозов. – М.: Гос. изд-во, Отдел военной литературы, 1927. – 63 с.
153. Гнідаш Т. З. З партизанами Федорова [Текст]. / Т. З. Гнідаш. – К.: Радянський письменник, 1948. – 312 с.

154. Говорят погибшие герои [предсмертные письма советских борцов против немецко-фашистских захватчиков; 1941–1945 гг.]. – М.: Политиздат, 1975. – 511 с.

155. Голицын Н. С. О партизанских действиях в больших размерах, приведенных в правильную систему и примененных к действиям армий вообще и наших русских в особенности [Текст]. / Н. С. Голицын. – С.-Петербург, 1859.

156. Гудериан Г. Воспоминания солдата [Электронный ресурс]. / Г. Гудериан; пер. с нем. – М.: Воениздат, 1954. – 508 с. – Режим доступа: http://lib.ru/MEMUA_RY/GERM/guderian.txt – Загл. с экрана.

157. Дашичев В. И. Банкротство стратегии германского фашизма. Исторические очерки [документы и материалы; в 2-х т.; электронный ресурс]. / В. И. Дашичев. – Т. 1. / Подготовка и развертывание нацистской агрессии в Европе 1933–1941. – М.: Наука, 1973. – Режим доступа: <http://www.katyn-books.ru/archive/foreign/dashichev-01.htm> – Загл. с экрана.

158. Дневники с далекой неволи [Текст]. / Сост. В. Г. Ткаченко. – Запорожье, 2010. – 112 с.

159. Клаузевиц К. О войне [Электронный ресурс]. / К. Клаузевиц. – М., 1934. – Режим доступа: <http://rufort.info/library/klauz/klauz.html> – Загл. с экрана.

160. Ковпак С. А. Из дневника партизанских походов [Текст]. / С. А. Ковпак. – М.: Изд. ДОСОАФ, 1964. – 220 с.

161. Ковпак С. А. Від Путивля до Карпат [Текст]. / С. А. Ковпак. – К.: Вид-во політичної літератури України, 1979. – 288 с.

162. Ковпак С. А. Солдати Малої землі [Текст]. / С. А. Ковпак. – Киев, 1965. – 299 с.

163. Коробов Л. Малая земля [Текст]. / Л. Коробов. – Москва, 1948. – 240 с.

164. Коробов Л. Фронт без флангов [Текст]. / Л. Коробов. – М.: Политиздат, 1972. – 128 с.

165. Ленин В. И. Партизанская война [ПСС; изд. 5-е.]. / В. И. Ленин. – Т. 14. – М., 1972. – 564 с.

166. Ленин В. И. Современное положение России и тактика рабочей партии [ПСС; изд. 5-е.]. / В. И. Ленин. – Т. 12. – М., 1972. – 575 с.

167. Медведев Д. Н. Сильные духом [вступ. ст. А. В. Цессарского; ил. И. Л. Ушакова]. / Д. Медведев. – М.: Правда, 1985. – 512 с.

168. Морозов С. И. Красные партизаны [краткое руководство]. / С. И. Морозов. – М.: Воен. науч. изд. Военное дело, 1920. – 28 с.

169. Пігідо-Правобережний Ф. Велика Вітчизняна війна [спогади та роздуми очевидця]. / Ф. Пігідо-Правобережний. – К.: Смолоскип, 2002. – 288 с.

170. Прозоровский А. А. Записки генерал-фельдмаршала князя Александра Александровича Прозоровского [1756–1776]. / А. А. Прозоровский. – М.: Рос. Архив, 2004. – 176 с.

171. Ришин А. Г. Я пишу тебе из сорок первого... [сост. М. В. Тунгусова]. / А. Г. Ришин. – М.: Мысль, 1990. – 187 с.
172. Руднев С. В. Легендарный рейд [дневник о Карпат, рейде; письма]. / С. В. Руднев. – Ужгород, 1967. – 200 с.
173. Сабуров А. Н. За линией фронта: партизанские записки [Текст]. / А. Н. Сабуров. – М.: Воениздат, 1953. – 271 с.
174. Сабуров А. Н. Отвоёванная весна [в 2-х кн.; воспоминания командира партиз. соед. о борьбе в Брян. лесах на тер. Правобереж. Украины; лит. запись И. М. Сабуровой]. / А. Н. Сабуров. – Киев: Политиздат Украины, 1986. – 669 с.
175. Сабуров А. Н. Силы неисчислимы [Текст]. / А. Н. Сабуров. – М.: Воениздат, 1967. – 288 с.
176. Сидельский Р. И. Борьба советских партизан против фашистских захватчиков [Текст]. / Р. И. Сидельский. – М., 1944. – 48 с.
177. Сосюра В. Червона зима [Текст]. / В. Сосюра. – К.: «Веселка», – 1974. – 168.
178. Спутник партизана. В помощь партизану [в 3-х книгах]. / Автор. коллектив. – М.: Воениздат НКО СССР, Молодая гвардия, ОГИЗ Дальневосточное гос. изд., 1941–1943. – 766 с.
179. Строкач Т. А. Наш позывной – свобода [Текст]. / Т. А. Строкач. – К.: Радянський письменник, 1966. – 495 с.
180. Строкач Т. А. Партизаны Украины [Текст]. / Т. А. Строкач. – М.: Госполитиздат, 1942. – 71 с.
181. Тимошенко М. Партизанские будни. На защите родной земли [вып. 7.] / М. Тимошенко. – М.: Политотдел Н-ского соединения войск НКВД, 1942.
182. Федоров А. Ф. Подпольный обком действует [лит. запись Е. Босняцкого]. / А. Ф. Федоров. – Киев: Политиздат Украины, 1986. – 781 с.
183. Федоров О. Ф. Підпільний обком діє [Текст]. / О. Ф. Федоров. – К.: Політвидав України, 1976. – 839 с.
184. Чаморова К. Нас позвала война [воспоминания ветеранов-участников Великой Отечественной войны]. / К. Чаморова. // За нашу Советскую Родину. – Майкоп, 1995. – 137 с.
185. Шеремет М. С. В партизанських загонах [Текст]. / М. С. Шеремет. – К.: Укрполітвидав, 1947. – 93 с.
186. Эрен-Прайс Б. И. Дни боевых тревог [записки партизана]. / Б. И. Эрен-Прайс. – Л.: Лениздат, 1985. – 150 с.
187. Я жил в такие времена... [сборник произведений писателей-фронтовиков участников Великой Отечественной войны]. / Сост. С. Жуковский, А. Кравченко. – Донецк, 1995. – 240 с.

VI. МОНОГРАФІЇ, ПІДРУЧНИКИ, БРОШУРИ

188. Абсхаген К. Канарис. Руководитель военной разведки Вермахта [1935–1945]. / К. Абсхаген. – М., 2006. – 301 с.
189. Азяский Н. Ф. Партизанская операция «Рельсовая война» [Текст]. / Н. Ф. Азяский, А. С. Князьков. – М.: Знание, 1985. – 63 с.
190. Алексеевич С. У войны – не женское лицо... [Текст]. / С. Алексеевич. – М.: Пальмира, 2004. – 317 с.
191. Андрианов В. Н. Война в тылу врага [о некоторых проблемах истории советского партизанского движения в годы ВОВ]. / В. Н. Андрианов, В. Е. Быстров, М. Л. Гутин. – М.: Политиздат, 1974. – 447 с.
192. Андрианов В. Н. Организация и основные способы партизанской борьбы [учебное пособие]. / В. Н. Андрианов. – М.: ВШ КГБ, 1969. – 120 с.
193. Андрианов В. Н. Участие чекистов в партизанской борьбе в годы Великой Отечественной войны [Текст]. / В. Н. Андрианов. – М.: ВКШ КГБ СССР, 1990.
194. Анисимов И. В. Великая Отечественная война Советского Союза [1941–1945]. / И. В. Анисимов, Г. В. Кузьмин. – М.: Воениздат, 1952. – 190 с.
195. Аптекарь Р. М. Молодогвардейцы [Текст]. / Р. М. Аптекарь, А. Г. Никитенко. – Донецк, 1981. – 125 с.
196. Армстронг Дж. Партизанская война [стратегия и тактика; 1941–1943]. Дж. Армстронг. – М.: Центрполиграф, 2007. – 429 с.
197. Архіви окупації 1941–1944 [упоряд. Н. Маковська; ДКА України; 2-ге вид.]. / Т. 1. – К.: «Києво-Могилянська академія», 2008. – 872 с.
198. Архівна спадщина Луганщина. – 2005 [ДАЛуго]. – Луганськ: ДАЛО, 2002. – 88 с.
199. Асмолов А. Н. Фронт в тылу вермахта [Текст]. / А. Н. Асмолов. – М.: Политиздат, 1983. – 302 с.
200. Балашов В. А. Историография отечественной истории [1917 г. – начало 90-х гг.; учебное пособие]. / В. А. Балашов В. А. Юрченко. – Саранск: Изд-во Мордовского университета, 1994.
201. Басистов Ю. В. Особый театр военных действий. Листовки на фронтах второй мировой войны [Текст]. / Ю. В. Басистов. – СПб.: Блиц, 1999. – 136 с.
202. Басов А. В. Крым в Великой Отечественной войне [1941–1945]. / А. В. Басов. – М.: Наука, 1987. – 334 с.
203. Бергер П. Социальное конструирование реальности [трактат по социологии знания]. / П. Бергер, Т. Лукман. – М.: Московский философский фонд: «Academia-Центр». «Медиум», 1995. – 336 с.
204. Бескровный Л. Г. Очерки по источниковедению военной истории России [Текст]. / Л. Г. Бескровный. – М.: Издательство Академии Наук СССР, 1957. – 452 с.

205. Биск И. Я. Курс лекций по источниковедению новой и новейшей истории [курс лекций]. / И. Я Биск. – Тамбов, 1971. – 176 с.
206. Блок М. Апология истории или ремесло историка [Текст]. / М. Блок. – Издание второе, дополненное. – М.: Наука, 1986. – 178 с.
207. Богатырь З. А. Борьба в тылу врага [Текст]. / З. А. Богатырь. – М.: Мысль, 1969. – 470 с.
208. Бородин Л. И. Многомерный статистический анализ в исторических исследованиях [Текст]. / Л. И. Бородин. – М.: Изд-во МГУ, 1986. – 188 с.
209. Боряк Г. Національна архівна сладщина України та державний реєстр «Археографічна Україніка» [архівні документальні ресурси та науково-інформаційні системи]. / Г. Боряк. – К., 1995. – 347 с.
210. Боярский В. И. Партизанская война [история утерянных возможностей]. / В. И. Боярский. – Мн.: Харвест-АСТ, 2001. – 304 с.
211. Боярский В. И. Партизанство вчера, сегодня, завтра [историко-документальный очерк]. / В. И. Боярский. – М.: Граница, 2003. – 448 с.
212. Боярский В. И. Партизаны и армия [история утерянных возможностей]. / В. И. Боярский. – Минск-Москва: АСТ-Харвест, 2001. – 304 с.
213. Бречак І. М. Під прапором інтернаціоналізму [зарубіжні антифашисти в партизанській боротьбі в Україні; 1941–1944 рр.]. / І. М. Бречак, В. І. Клоков, А. В. Русак. – К.: Політвидав України, 1970. – 198 с.
214. Британ В. Т. Історія України з давнини до початку ХХІ століття [навчальний посібник]. / В. Т. Британ, О. Ю. Висоцький. – Дніпропетровськ: НМетАУ, 2007. – 170 с.
215. Брошеван В. М. Крымские греки – партизаны и подпольщики [1941–1944 гг.]. / В. М. Брошеван. – Симферополь. – 2004. – 58 с.
216. Брошеван В. М. Крымский штаб партизанского движения [Текст]. / В. М. Брошеван. – Симферополь, 2001. – 103 с.
217. Бурнашов І. В. Незгасна варта [Текст]. / І. В. Бурнашов. – Ужгород: Карпати, 1988. – 109 с.
218. Буцко Н. Подвиг Донбасса. Трудовой и боевой героизм трудящихся Донбасса в первый период Великой Отечественной войны [Текст]. / Н. Буцко, М. Мартышевский. – К.: Высшая школа, 1975. – 159 с.
219. Бычков Л. Н. Партизанское движение в годы Великой Отечественной войны [краткий очерк; 1941–1945 гг.]. / Л. Н. Бычков. – М.: Мысль, 1965. – 454 с.
220. Валько І. В. Вогонь на себе [історико-філософський роман із 20 днів ХХ ст.]. / І. В. Валько. – К.: Молодь, 1995. – 192 с.
221. Варшавчик М. А. Источниковедение истории КПСС [Текст]. / М. А. Варшавчик. – М.: Высшая школа, 1989. – 224 с.
222. Варягін В. Д. Народна гвардія імені Івана Франка [сторінки героїчної боротьби підпільної, партизанської орг. зах. обл. України; 1942–1944 рр.]. / В. Д. Варягін, Г. С. Вакуленко. – Львів: Каменяр, 1967. – 229 с.

223. Васильев В. П. Краснодарское направление [очерки о подпольной организации «Молодая гвардия»]. / В. П. Васильев. – Донецк: Донбасс, 1987. – 125 с.

224. Вебер Ю. Спутник партизана. [Молодая Гвардия]. / Ю. Вебер. – Москва: Дальгиз, 1943. – 180 с.

225. Верт А. Россия в войне [1941–1945]. / А. Верт. – М.: Прогресс, 1967. – 773 с.

226. Виноградов И. В. На берегах Шелони [Текст]. / И. В. Виноградов. – М., 1963. – 182 с.

227. Від Полісся до Карпат. Карпатський рейд Сумського партизанського з'єднання під командуванням С. А. Ковпака [очима учасників, мовою документів; червень–вересень 1943 р.]. / Упоряд.: А. В. Кентій, В. С. Лозицький. – К.: Парламентське видавництво, 2005. – 304 с.

228. Віхи пам'яті на шляху до великої перемоги [нариси та спогади]. / Упоряд. В. І. Кучерявенко. – Д.: Пороги, 200 – 178 с.

229. Власов [Текст]. – Т. 1. – Франкфурт-на-Майне: изд-во «Мосты-Литературный европеец», 2001/2005. – 214 с.

230. Война и общество [1941–1945; кн. вторая]. – Т. I–II. – М.: Наука, 2004.

231. Войной испепеленные года. Псковский край накануне и в годы Великой Отечественной войны и в первые послевоенные годы [1939–1949 гг.]. – Псков, 2005. – 495 с.

232. Воронин К. И. На черноморских фарватерах [военно-исторический очерк]. / К. И. Воронин. – М.: Воениздат, 1989. – 40 с.

233. Вронська Т. В. В умовах війни. Життя та побут населення України [1943–1945]. / Т. В. Вронська. – К.: Без вид., 1995. – 83 с.

234. Вуичь И. В. Малая война: Составил для руководства в Императорской Военной академии Гвардейского Генеральского штаба полковник Вуичь. [Электронный ресурс; Ч. 1. «Охранение войск от внезапного нападения»; Ч. 2. «О действиях отрядами»] / И. В. Вуичь. – Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца. – 1850. – 274 с. – Режим доступа: http://militera.lib.ru/science/vuich_iv01/index.html – Загл. с экрана.

235. Гегель Г. Лекции по философии истории [в 3-х кн.]. / Г. Гегель. – Спб.: Наука, 1993–1994. – 352; 432; 584 с.

236. Гершельман Ф. К. Партизанская война [исследование; электронный ресурс]. / Ф. К. Гершельман. – Санкт-Петербург: Типография Департамента Уделов, 1885. – 445 с. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/842980/> – Загл. с экрана.

237. Гогун А. С. Сталинские командос: украинские партизанские формирования. [малоизученные страницы истории; 1941–1944]. / А. С. Гогун. – М., 2008. – 477 с.

238. Голиков А. Г. Источниковедение отечественной истории [кеком. уч.-мет. объедин. по клас-му унив. обр. в качестве учебн. пос. для студентов вузов специальности 03.04.01 «История» и 03.04.00 «Исто-

рия»; 2-е издание, стереотипное]. / А. Г. Голиков, Т. А. Круглова. – М.: Издательский центр «Академия» 2008. – 459 с.

239. Головкин Г. М. Суспільно-політичні організації та рухи України в період Другої світової війни. [1939–1945 рр.]. / Г. М. Головкин. – К.: Олан, 2004. – 704 с.

240. Голубцов В. С. Мемуары как источник по истории советского общества [Текст]. / В. С. Голубцов. – М., 1970. – 240 с.

241. Гордеев А. Ф. В годы суровых испытаний: опыт и проблемы партийного руководства комсомолом Украины в 1941–1945 гг. [Текст]. / А. Ф. Гордеев. – Харьков, 1991. – 136 с.

242. Григорович Д. Ф. Коммунистическая партия Украины в годы Великой Отечественной войны [Текст]. / Д. Ф. Григорович, В. А. Замлинский, В. Н. Нематый. – К.: Политиздат Украины, 1980. – 335 с.

243. Грицюк В. М. Стратегічні та фронтові операції Великої Вітчизняної війни на території України [Текст]. / В. М. Грицюк. / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2010. – 150 с.

244. Грозное оружие: Малая война, партизанство и другие виды асимметричного воевания в свете наследия русских военных мыслителей [Электронный ресурс]. – М.: Рус. путь; Воен. ун-т, 2007. – 760 с. – Режим доступа: http://www.rp-net.ru/publisher/element.php?IBLOCK_ID=30&SECTION_ID=0&ELEMENT_ID=3490. – Загл. с экрана.

245. Давыдов Д. Военные записки [Текст]. / Д. Давыдов; предисл. О. Михайлова. – М., Воениздат, 1982. – 358 с.

246. Даценко В. В. Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни [1941–1945; 2-е вид., випр. та доп.]. / В. В. Даценко. – Кіровоград: ПВД «Імекс-ЛТД», 2010. – 303 с.

247. Дедуля И. П. Партизанский фронт [Текст]. / И. П. Дедуля. – М.: Молодая гвардия, 1975. – 320 с.

248. Дем'янчук І. Л. Зброєю слова [преса партійного підпілля і партизанських формувань періоду Великої Вітчизняної війни; 1941–1945 рр.]. / І. Л. Дем'янчук. – К.: Вид-во Київського ун-ту, 1966. – 239 с.

249. Дем'янчук І. Я. Підпільна преса України [Текст]. / І. Я. Дем'янчук. – К.: Вид-тво Київського університету, 1956. – 130 с.

250. Диксон Ч. Коммунистические партизанские действия [Текст]. / Ч. Диксон, О. Гейльбрунн. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1957. – 291 с.

251. Диксон Ч. Коммунистические партизанские действия [сокр. пер. с англ.; под ред. полк. А. А. Прохорова; электронный ресурс]. / Ч. Диксон, О. Гейльбрунн. – М.: Издательство иностранной литературы, 1957. – 291 с. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/388478/> – Загл. с экрана.

252. Добров П. В. Народне ополчення в роки Великої Вітчизняної війни [в 2-х т.]. / П. В. Добров. – Донецьк: Донбас, 1994. – Т. 1. – 150 с.

253. Добров П. В. Народне ополчення в роки Великої Вітчизняної війни [в 2-х т.]. / П. В. Добров. – Донецьк: Донбас, 1994. – Т. 2. – 451 с.

254. Добров П. В. Трудовая деятельность женщин Донбасса в годы Великой Отечественной войны [1941–1945 гг.]. / П. В. Добров, И. М. Есип. – Донецк: ООО «Друк-Инфо», 2000. – 240 с.

255. Довгопол В. М. Джерелознавство історії Української РСР [Текст]. / В. М. Довгопол, М. А. Литвиненко, Р. Д. Лях. – К.: Вища школа, 1986. – 238 с.

256. Документальные памятники: выявление, учет, использование [уч. пос. для студентов вузов]. / Под ред. С. О. Шмидта. – М.: Высшая школа, 1988. – 255 с.

257. Дробов М. А. Малая война, партизанство и диверсии [Электронный ресурс]. / М. А. Дробов. – М., Альманах «Вымпел», 1998 г. – 225 с. – Режим доступа: http://eknigi.org/voennaja_istorija/2175-malaya-vojna-partizanstvo-i-diversii.html – Загл. с экрана.

258. Дробязко С. Вторая мировая война 1939–1945 [русская освободительная армия]. / С. Дробязко, А. Карашук. – М.: АСТ, 2003. – 45 с.

259. Друга світова війна в історичній пам'яті України [за матеріалами Українського інституту національної пам'яті]. / Упоряд.: Л. Герасименко, Р. Пилявець; Український ін-т нац. Пам'яті. – К. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2010. – 247 с.

260. Емченко Г. Я. Годы суровых испытаний [из истории партийных организаций Донбасса в период Великой Отечественной войны; июнь 1941–1945 гг.]. / Г. Я. Емченко. – Луганск: Луганское обл. изд-во, 1961. – 205 с.

261. Емченко Г. Я. За наше правое дело. Деятельность партийных организаций Ворошиловградщины в период Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. [Текст]. / Г. Я. Емченко. – Донецк: Донбасс, 1972. – 118 с.

262. Ершов А. Г. Освобождение Донбасса. Военно-исторический очерк [Текст]. / А. Г. Ершов. – М.: Изд-тво Мин-ва обороны СССР, 1973. – 238 с.

263. Женщины страны советов: краткий исторический очерк. – М.: Изд. Политической литературы, 1977. – 239 с.

264. Жуков Ю. А. Солдатские думы [Текст]. / Ю. А. Жуков. – М.: Советская Россия, 1987. – 368 с.

265. Журналисты на войне [Текст]. – М., Воениздат, 1974. – 397 с.

266. Жучкевич В. А. Общая топонимика [Текст]. / В. А. Жучкевич. – Минск: Вышэйшая школа, 1968. – 208 с.

267. Загорулько М. М. Крах плана «Ольденбург» [о срыве экономических планов фашистской Германии на временно оккупированной территории СССР; 3-е изд., доп.]. / М. М. Загорулько, А. Ф. Юденков. – М.: Экономика, 1980. – 376 с.

268. Загорулько М. М. Крах экономических планов фашистской Германии на временно оккупированной территории СССР [Текст]. / М. М. Загорулько, А. Ф. Юденков. – М.: Экономика, 1970. – 271 с.

269. Залесский А. И. В партизанских краях и зонах [патриотический подвиг советского крестьянства в тылу врага; 1941–1944 гг.]. / А. И. Залесский. – М.: Соцэкгиз, 1962. – 398 с.

270. Замлинський В. О. З вірою у перемогу: комуністична партія на чолі партизанської боротьби проти німецько-фашистських загарбників у західних областях України 1941–1945 рр. [Текст]. / В. О. Замлинський. – К.: Вища школа, 1976. – 430 с.

271. Замлинський В. О. Караюча земля [про комуністичне підпілля і партизанський рух на Волині в роки Великої Вітчизняної війни]. / В. О. Замлинський. – Львів: Каменяр, 1965. – 259 с.

272. Зинченко Ю. М. Боевое взаимодействие партизан с частями Красной Армии на Украине [1941–1944 гг.]. / Ю. М. Зинченко. – К.: Наукова думка, 1982. – 187 с.

273. Илизаров Б. С. Роль документальных памятников в общественном развитии [теоретические вопросы использования архивных документов]. / Б. С. Илизаров. – М.: МГИАИ, 1987. – 99 с.

274. Историография истории СССР [эпоха социализма; учебник]. / И. И. Минц (ред.). – М.: Высш. школа, 1982. – 336 с.

275. Историческая память [Текст]. – Одесса: Астропринт, 2000. – 136 с.

276. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945 гг. [в 6-ти т.]. – Т. 2. / Ред. комиссия: П. Н. Поспелов (предс.) и др. – М.: Воениздат, 1963. – 547 с.

277. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945 гг. [в 6-ти томах]. – М.:, 1960–1965.

278. История Второй Мировой войны 1939–1945 гг. [в 12-ти томах]. – М.: Воениздат, 1973–1982. – Т. 4–9.

279. Источниковедение истории советского общества [Текст]. – Т. 1–2. – М., 1964.

280. Источниковедение истории СССР / Под. ред. И. Д. Ковальченко. – М.: Высш. шк., 1973. – 559 с.

281. Источниковедение истории СССР XIX – начала XX вв. [Текст]. / Отв. ред. И. А. Федосов. – М., 1970. – 469 с.

282. Источниковедение. Теоретические и методические проблемы [сб. ст.]. / Отв. Ред. С. О. Шмидт. – М.: Наука, 1969. – 511 с.

283. Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории [учеб. пособие]. / Авт. кол. И. Н. Данилевский, В. В. Кабанов, О. М. Медушевская, М. Ф. Румянцева. – М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 2004. – 702 с.

284. Источниковедческие разыскания. АН Грузинской ССР [Текст]. – Тбилиси, 1988.

285. Итоги Второй мировой войны [пер. с нем. Л. К. Комоловой]. / Под ред. И. Н. Соболева. – М.: Изд-во иностр. лит., 1987. – 640 с.

286. Итоги Второй мировой войны [выводы побежденных]. / К. Типпельскирх, А. Кессельринг, Г. Гудериан и др. – СПб.-М.: Полигон-АСТ, 1999. – 640 с.

287. Історіографічний словник [навч. посіб. для студентів істор. фак. унів.]. / С. І. Посохов, С. М. Куделя, Ю. Л. Зайцева та ін.; за ред. С. І. Посохова. – Х.: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004. – 320 с.

288. Кабанов В. В. Источниковедение истории советского общества [курс лекций]. / В. В. Кабанов. – М., 1997. – 383 с.

289. Казанов Б. Я. Роль ВЛКСМ в развитии партизанского движения [Текст]. / Б. Я. Казанов // Ленинский комсомол в Великой Отечественной войне [сб. статей]. – М., 1975. – С. 284–292.

290. Каратыгин П. Партизанство. Начальный опыт тактического исследования [Электронный ресурс]. / П. Каратыгин. – Харьков: Издание штаба УВО, 1924. – 43 с. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/841694/> – Загл. с экрана.

291. Кардин В. Сегодня о вчерашнем [мемуары и современность]. / В. Кардин. – М.: Воениздат Мин-ва обороны СССР, 1961. – 170 с.

292. Каревский А. Ф. Борьба советского народа в тылу фашистских оккупантов в годы Великой Отечественной войны [историография проблемы]. / А. Ф. Каревский. – М.: Московский государственный историко-архивный институт, 1982. – 108 с.

293. Карицкий К. Д. Ленинградские партизаны [Текст]. / К. Д. Карицкий. – Л., 1962. – 96 с.

294. Каров Д. Партизанское движение в СССР в 1941–1945 гг. [Текст]. / Д. Каров. – Мюнхен: Институт по изучению истории и культуры СССР, 1954. – 118 с.

295. Кентій А. Війна без пощади і милосердя. Партизанський фронт у тилу вермахту в Україні [1941–1944]. / А. Кентій, В. Лозицький. – К.: Генеза, 2005. – 408 с.

296. Кентій А. Радянські партизани 1941–1944 [світло і тіні]. / А. Кентій, В. Лозицький. – К.: ПП Н. Брехуненко, 2010. – 80 с.

297. Кентій А. В. Радянський рух Опору на окупованій території України [Текст]. / А. В. Кентій, В. С. Лозицький, М. А. Слободянюк. – К.: Інститут історії України, НАН України, 2010. – 98 с.

298. Кизя Л. Е. Народні месники [з історії партизанського руху на Ровенщині]. / Л. Е. Кизя. – Львів: Каменяр, 1960. – 171 с.

299. Кизя Л. Е. Правди не затьмарити [Текст]. / Л. Е. Кизя. – Київ, 1965. – 86 с.

300. Київ у дні нацистської навали [за документами радянських спецслужб; до 60-річчя визволення України від гітлерівських загарбників; наук.-док. вид.]. / Редкол.: В. М. Литвин та ін.; Ін-т історії України НАН України. – К., 2003. – 526 с.

301. Киселев А. Ф. Хрестоматия по Отечественной истории [1914–1945]. / А. Ф. Киселев, Э. М. Щагин. – М.: Владос, 1996. – 600 с.

302. Клембовский В. Н. Партизанские действия. Опыт руководства [изд. 2-е, доп. данными о партизанских действиях на русском фронте в войну 1914–1917 гг.]. / В. Н. Клембовский. – Петроград, 1919. – 68 с.

303. Клоков В. И. Всенародная борьба в тылу немецко-фашистских оккупантов на Украине [1941–1944; исторический очерк]. / В. И. Клоков. – К.: Наукова думка, 1978. – 123 с.

304. Клоков В. И. Народна боротьба на Україні в роки Великої Вітчизняної війни [Текст]. / В. И. Клоков, І. Г. Кулик, І. І. Слинсько. – К.: Видавництво АН УРСР, 1957. – 220 с.

305. Клоков В. Н. Действия партизан на железнодорожных коммуникациях в тылу фашистских войск [1941–1944 гг.]. / В. Н. Клоков. – К.: Наукова думк, 1984. – 168 с.

306. Клоков В. Н. О стратегии и тактике советских партизан в борьбе против фашистских оккупантов на Украине [Текст]. / В. Н. Клоков. – К., 1974. – 74 с.

307. Князьков А. С. Народная война за линией фронта [Текст]. / А. С. Князьков, А. Ф. Юденков. – М.: Знание, 1990. – 63 с.

308. Ковалев Б. Н. Нацистская оккупация и коллаборационизм в России [1941–1944]. / Б. Н. Ковалев. – М.: Аст, Транзиткнига, 2004. – 483 с.

309. Коваль В. С. Міжнародний імперіалізм і Україна [1941–1945]. / В. С. Коваль. / АН УРСР, Інститут історії. – К.: Наукова думка, 1966. – 264 с.

310. Коваль В. С. Подвиг народний. Україна у Великій Вітчизняній війні [Текст]. / В. С. Коваль. – К.: Політвидав України, 1970. – 135 с.

311. Коваль М. В. Борьба населения Украины против фашистского рабства [Текст]. / М. В. Коваль. – К.: Наукова думка, 1979. – 135 с.

312. Коваль М. В. Друга світова війна і Україна (1939–1945). Історіософські нотатки [Текст]. / М. В. Коваль. – К.: Інститут історії України. НАН України, 1999. – 75 с.

313. Коваль М. В. Історія пам'ятає [кривавий шлях фашистів на Україні]. / М. В. Коваль. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1965. – 113 с.

314. Коваль М. В. Общественно-политическая жизнь трудящихся Украинской ССР в период Великой Отечественной войны [Текст]. / М. В. Коваль. – К.: Наукова думка, 1977. – 264 с.

315. Коваль М. В. У битві з фашизмом. Соціальна культура – могутнє знаряддя в народній боротьбі на Україні проти фашистських загарбників [Текст]. / М. В. Коваль. – К.: АН УРСР, 1964. – 114 с.

316. Коваль М. В. У горнілі війни. Співдружність українського народу з братніми народами СРСР у роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. [Текст]. / М. В. Коваль. – К.: Наукова думка, 1972. – 155 с.

317. Коваль М. В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах [1939–1945 рр.]. / М. В. Коваль / заг. ред. В. А. Смоля; Ін-т історії України НАН України. – К.: Вид. дім «Альтернативи», 1999. – 335 с.
318. Коваль М. В. Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах [1939–1945 рр.]; спроба сучасного концептуального бачення]. / М. В. Коваль / Інститут історії АН України. – К., 1994. – 60 с.
319. Коваль М. В. Україна: 1939–1945 [маловідомі і непрочитані сторінки історії]. / М. В. Коваль. – К.: Вища школа, 1995. – 194 с.
320. Ковальченко І. Д. Методы исторического исследования [Текст]. / І. Д. Ковальченко. – М.: Наука, 1987. – 441 с.
321. Козлітін В. Д. Друга світова війна [навч. посіб.]. / В. Д. Козлітін; МоїНУ, Харків. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків: РА, 2001. – 356 с.
322. Козлов І. А. В кримском подполье [Текст]. / І. А. Козлов. – М.: «Молодая гвардия», 1948. – 352 с.
323. Козлов Н. Д. Общественное сознание в годы Великой Отечественной войны [1941–1945]. / Н. Д. Козлов. – СПб., 1995. – 140 с.
324. Количественные методы в исторических исследованиях [учеб. пособ. для студ. вузов, обуч. по специальности «История»]. / Л. И. Борродкин, И. М. Гарскова, Т. Ф. Измestyева и др.; под ред. И. Д. Ковальченко. – М.: Высш. шк., 1984. – 384 с.
325. Комаров Н. Я. Государственный Комитет Обороны постановляет [документы, воспоминания, комментарии]. / Н. Я. Комаров. – М.: Воениздат, 1990. – 430 с.
326. Кондакова Н. И. Идеологическая победа над фашизмом [1941–1945 гг.]. / Н. И. Кондакова. – М.: Политиздат, 1982. – 176 с.
327. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик Утверждена. Чрезвычайным VIII съездом Советов Союза ССР. [Электронный ресурс]. – 5 декабря 1936 г. – Режим доступа: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/cnst1936.htm> – Загл. с экрана.
328. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки [Електронний ресурс]. – 1937. – Режим доступу: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html> – Загол. з екрану.
329. Коренков І. С. Не ставшие на колени [партизанское движение в годы Великой Отечественной войны в Брянской области]. – М.: ДОСДФ, 1987. – 160 с.
330. Король В. Ю. Трагедія військовополонених на окупованій території України в 1941–1944 рр. [Текст]. / В. Ю. Король. – К.: Вид. дім «Академія», 2002. – 128 с.
331. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні [Текст]. / В. Косик. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993. – 660 с.
332. Косик В. Україна під час Другої світової війни [1938–1945; з франц. пер. Р. Осадчук]. / В. Косик. – К., 1992. – 729 с.
333. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні в ХХ столітті [пер. з англ.]. / Б. Кравченко. – К.: Основи, 1997. – 423 с.

334. Кравченко В. И. Украина во второй мировой войне [1939–1945; современное видение, неизвестные факты]. / В. И. Кравченко, П. П. Панченко. – Донецк: Центр подготовки абитуриентов, 1998. – 100 с.
335. Кузовков Г. В. Партизанський Рух на Україні в період Великої Вітчизняної війни [Текст]. / Г. В. Кузовков. – К: Тов-во для поширення політ і наук. знань УРСР, 1951.
336. Кулик С. В. Антифашистское движение Сопrotивления в России 1941–1944 гг. [проблемы политического и идеологического протivoборства]. / С. В. Кулик. – СПб.: Издательский дом «Мир», 2006. – 337 с.
337. Курас И. Ф. Штаб непокоренных [УШПД в годы ВОВ]. / И. Ф. Курас, А. В. Кентий. – К., 1988. – 330 с.
338. Кучер В. І. Бойова діяльність антифашистського підпілля на Україні [1941–1945 рр.]. / В. І. Кучер. – К.: Наукова думка, 1989. – 255 с.
339. Кучер В. І. Партизанські краї і зони на Україні в роки Великої Вітчизняної війни [1941–1944]. / В. І. Кучер; Акад. наук Укр. РСР; Ін-т історії. – К.: Наукова думка, 1974. – 142 с.
340. Лаппо-Данилевский А. С. Методология истории [Текст]. / А. С. Лаппо-Данилевский. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2006. – 472 с.
341. Ларіна Н. А. Донеччина у роки Великої Вітчизняної війни: огляд виставкової діяльності [Текст]. / Н. А. Ларіна. – С. 206–207.
342. Леви-Строс К. Первобытное мышление [Текст]. / К. Леви-Строс. – М.: Республика, 1994. – 384 с.
343. Лезов С. В. Юридические понятия и язык права в современных зарубежных исследованиях: Информационно-аналитический обзор [Текст]. / С. В. Лезов. – М.: ИНИОН АН СССР, 1988. – 212 с.
344. Ленин В. И. Современное положение России и тактика рабочей партии [ПСС; 5-ое изд.; т. 1–55]. / В. И. Ленин. – Т. 12. – М., 1958–1965.
345. Шевердалкин П. Р. Ленинградские партизаны [Текст]. / П. Р. Шевердалкин. – Л.: Лениздат, 1947. – 185 с.
346. Листівки партійного підпілля і партизанських загонів України в роки великої Вітчизняної війни [Текст]. – К.: Політвидав України, 1969. – 339 с.
347. Логунова Т. А. Партийное подполье и партизанское движение в центральных и западных областях РСФСР [июль 1941–1943 гг.]. / Т. А. Логунова. – М.: Изд-во МГУ, 1973. – 229 с.
348. Логунова Т. А. Советская историография народной борьбы в тылу немецко-фашистских войск [1941–1945]. / Т. А. Логунова. – М., 1985. – 128 с.
349. Логунова Т. А. Советская историография партийного подполья и партизанского движения в годы Великой Отечественной войны [Текст]. / Т. А. Логунова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1985. – 128 с.

350. Ломагин Н. А. Неизвестная блокада [2-е издание]. / Н. А. Ломагин. – Кн. 1. – СПб.: Издательский дом «Нева», Москва из-во «Олма-пресс», 2002. – 267 с.
351. Луговой Н. Д. Страда партизанская [900 дней в тылу врага]. / Н. Д. Луговой. – Симферополь: Эльфинью, 2004. – 732 с.
352. Луговой Н. Д. Побратимы [Текст]. / Н. Д. Луговой. – К.: Политиздат Украины. – 1974. – 457 с.
353. Люблинская А. Д. Источниковедение истории средних веков [Текст]. / А. Д. Люблинская. – Л., 1955. – 369 с.
354. Мавська Н. К. Медична служба в партизанських загонах України [1941–1945; 2-е вид. перероб. і доп.]. / Н. К. Мавська. – К.: Здоров'я, 1985. – 168 с.
355. Магидов В. М. Кинофотофонодокументы в контексте исторического знания [Текст]. / В. М. Магидов. – М.: Российский государственный гуманитарный университет (РГГУ), 2005. – 394 с.
356. Макаров Н. И. Непокоренная земля Российская [Текст]. / Н. И. Макаров. – М.: Политиздат, 1976. – 319 с.
357. Макаров П. В. Партизаны Таврии [Текст]. / П. В. Макаров. – М.: Воениздат, 1960. – 381 с.
358. Макарчук С. Писемні джерела з історії України [курс лекцій]. / С. Макарчук. – Львів: Світ, 1999. – 352 с.
359. Матронов П. С. Развитие способов вооруженной борьбы советских партизан в годы ВОВ [1941–1945]. / П. С. Матронов. – М.: Издание Военной Академии им. М. В. Фрунзе, 1962. – 49 с.
360. Медушевская О. М. История источниковедения в XIX–XX вв. [Текст]. / О. М. Медушевская. – М. МГИАИ, 1988. – 71 с.
361. Медушевская О. М. Источниковедение [Теория. История. Метод]. / О. М. Медушевская. – М., 1996. – 80 с.
362. Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни [1941–1944; до 60-річчя визволення області від німецько-румунських окупантів]. / М. О. Багмет, В. Д. Будак, О. М. Гаркуша. – Миколаїв, 2004. – 503 с.
363. Милюха В. Племя отважных: очерки о работе подпольных комсомольских организациях Харьковщины [Текст]. / В. Милюха, В. Мысниченко, Я. Донской. – Х.: Кн. изд-во, 1962. – с.
364. Минаев В. В. Молода гвардія: знову зрада? [Текст]. / В. В. Минаев. – Донецьк, 2006. – 344 с.
365. Минно-подрывное дело для партизан [Текст]. – М.: Центральный штаб партизанского движения, 1942. – 31 с.
366. Мнухина Р. С. Источниковедение истории нового и новейшего времени [учеб. пос. для студ. ист. фак.]. / Р. С. Мнухина. – М.: Высшая школа, 1970. – 326 с.
367. Молода гвардія [Текст]. – Донецьк.: Донбас, 1969. – 365 с.
368. Мольченко В. Героїчні подвиги молоді в тилу ворога в роки Великої Вітчизняної війни [Текст]. / В. Мольченко, М. Петров. – К., 1958. – 35 с.

369. Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине [1941–1944 гг.; в 2-х кн.]. / Авт. кол.: Ю. В. Бабко, Д. Ф. Григорович, И. Я. Жученко и др.; ред. кол. Ю. Ю. Конфудор (председатель), В. И. Клоков, И. Ф. Курас и др. – Кн. 1. «Борьба в подполье». – К.: Наукова думка, 1985. – 398 с.

370. Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине [1941–1944 гг.; в 2-х кн.]. / Авт. кол.: Ю. В. Бабко, Д. Ф. Григорович, И. Я. Жученко и др.; ред. кол. Ю. Ю. Конфудор (председатель), В. И. Клоков, И. Ф. Курас и др. – Кн. 2. «Партизанская борьба». – К.: Наукова думка, 1985. – 430 с.

371. Народное ополчение защищает Родину [Текст]. / П. В. Добров, А. Д. Колесник, Г. А. Куманев, Я. Е. Пашко; отв. ред. Д. М. Проэктор; АН СССР. Отд-ние истории. – М.: Наука, 1990. – 379 с.

372. Немецко-фашистский оккупационный режим [1941–1944 гг.]. / Под общей ред. Е. А. Болтина. – М.: Политиздат, 1965. – 388 с.

373. Немайтий В. Н. Комуністична партія – організатор всенародної боротьби проти загарбницької політики німецького імперіалізму на окупованій території України [Текст]. / В. Н. Немайтий. – К.: Политиздат України, 1982. – 48 с.

374. Немайтий В. А. В борьбе за срыв грабительских планов фашистской Германии [Текст]. / В. А. Немайтий. – К.: Издательство политической литературы Украины, 1982. – 228 с.

375. Неотвратимое возмездие [Текст]. / Ред. И. Ф. Чистяков. – М.: Воениздат, 1973. – 351 с.

376. Непокорённая земля Киевская [из истории всенар. борьбы в тылу врага 1941–1944]. / Авт. кол.: В. Н. Немайтий, Д. Ф. Григорович, О. С. Кременчугская и др.; Редкол.: Л. И. Павленко, Д. Б. Головкин, В. Я. Мельник и др. – К., 1985. – 251 с.

377. Ніколасць Ю. О. Цивільне населення України на початку війни з німецько-фашистськими загарбниками [Текст]. / Ю. О. Ніколасць. – К.: Міжнародна фінансова агенція, 1998. – 36 с.

378. Новикова М. И. Мемуары и жизнь. Художественно-мемуарная литература о партийном подполье в годы Великой Отечественной войны [критич. очерк]. / М. И. Новикова. – Симферополь, 1957. – 168 с.

379. О कोरोков А. В. Антисоветские воинские формирования в годы второй мировой войны [Текст]. / А. В. О कोरोков. – М., 2000. – 174 с.

380. Омеляненко И. Я. Коммунисты Донбасса в Великой Отечественной войне. Из истории Сталинской областной организации периода Великой Отечественной войны Советского Союза [1941–1945]. / И. Я. Омеляненко. – Сталино: Сталинское областное книжное издательство, 1959. – 72 с.

381. Орлов Ю. Я. Крах немецко-фашистской пропаганды в период войны против СССР [Текст]. / Ю. Я. Орлов. – М., изд-во Моск.ун-та, 1985. – 176 с.

382. Освобождение городов [справочник по освобождению городов в период ВОВ; 1941–1945]. / М. Л. Дударенко, Ю. Г. Перечнев, В. Т. Елисеев и др. – М.: Воениздат, 1985. – 598 с.
383. Основные правила работы государственных архивов СССР [Текст]. – М., 1984.
384. Очерки истории Великой Отечественной войны [1941–1945]. – М.: Изд-во АН СССР, 1955. – 534 с.
385. Очерки истории Крымской областной партийной организации [Текст]. / Ред. кол.: Н. В. Багров (председатель), М. А. Акулов, В. Д. Арбузов и др. – Симферополь: Таврия, 1981. – 376 с.
386. Очерки советской военной историографии [Текст]. – М.: Воениздат, 1974. – 445 с.
387. Памятники защитникам и освободителям городов-героев Украины [Текст]. – К.: Радуга, 2005. – 55 с.
388. Партизанская борьба [Текст]. – К., 1985. – 432 с.
389. Партизанские отряды и их тактика [Текст]. – М., Воениздат, 1941.
390. Партизанский учебник [учебник]. / Перев. с финского. – М., Воениздат, 1940.
391. Партизанское движение [по опыту ВОВ 1941–1945 гг.; военно-ист. очерк]. / Под общ. ред. В. А. Золотарева. – М.: Кучково поле, 2001. – 464 с.
392. Партизаны Донца [1941–1943 гг.; ист.-документ. очерки]. / Авт.-сост. Б. А. Красников; ред. С. Ф. Бледнов. – Донецк: СПД С. Ф. Бледнов, 2006. – Кн. 1. – 2006. – 380 с.
393. Патриляк І. К. Україна в роки Другої світової війни: спроби нового концептуального погляду [Текст]. / І. К. Патриляк, М. А. Боровик. – К.: Видавець ПП Лисенко М. М., 2010. – 590 с.
394. Першина Т.С. Фашистский геноцид на Украине [Текст]. / Т. С. Першина. – К.: Наукова думка, 1985. – 170 с.
395. Підгасцький В. В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України ХХ ст. [навч. посіб. для істор. факульт. унів.; Дніпропетровський нац. унів.]. / В. В. Підгасцький. – Дніпропетровськ: Вид-тво Дніпропетровського ун-ту, 2001. – 391 с.
396. Калакура Я. С. Историчне джерелознавство [підручник для студ. істор. спец. вищих навч. закладів]. / Авт.: Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, Б. І. Корольов, та ін. – К.: Либідь, 2002. – 488 с.
397. Подкорытов Г. А. Историзм как метод научного познания [Текст]. / Г. А. Подкорытов. – Л.: ИЛУ, 1967. – 190 с.
398. Поленина С. В. Научные основы типологии нормативно-правовых актов в СССР [Текст]. / С. В. Поленина, Н. В. Сильченко. – М.: Наука, 1987. – 152 с.

399. Політична історія України ХХ ст. [у 6-ти т.; Т. 4. «Україна у Другій світовій війні в 1939–1945 рр.»]. / Кер. тому В. І. Кучер. – К.: Генеза, 2003. – 584 с.
400. Поляков В. Е. Крым в Великой Отечественной войне 1941–1945 [вопросы и ответы; вып. 4]. / В. Е. Поляков. – Симфероль: Таврия, 1994. – 166 с.
401. Пономаренко П. К. Всенародная борьба в тылу немецко-фашистских захватчиков [1941–1944]. / П. К. Пономаренко. – М.: Наука, 1986. – 474 с.
402. Пономаренко П. К. Партизанское движение в Великой Отечественной войне [Текст]. / П. К. Пономаренко. – М., 1943. – 60 с.
403. Попов А. Диверсанты Сталина. Деятельность органов Госбезопасности СССР на оккупированной советской территории в годы Великой Отечественной войны [Текст]. / А. Попов. – М.: Яуза, Эксмо, 2004. – 512 с.
404. Попов А. Ю. НКВД и партизанское движение [Текст]. / А. Ю. Попов. – М., 2003. – 384 с.
405. Попов Н. П. Советская военная печать в годы Великой Отечественной войны. [1941–1945 гг.]. / Н. П. Попов, Н. А. Горохов. – М., Воениздат, 1981. – 416 с.
406. Пронштейн А. П. Методика исторического источниковедения [учеб. пособие для студентов ист. фак. ун-тов и пед. ин-тов; 2-е изд.]. / А. П. Пронштейн; Северо-Кавказ. науч. центр высш. школы; Ростов н/Д гос. ун-т. – Ростов н/Д.: Изд-во Рост. ун-та, 1976. – 479 с.
407. Прудников М. С. На линии огня [партизанское движение в Великой Отечественной войне]. / М. С. Прудников. – М.: Советская Россия, 1989. – 334 с.
408. Пушкарев Л. Н. Классификация русских письменных источников по отечественной истории [Текст]. / Л. Н. Пушкарев. – М.: Наука, 1975. – 282 с.
409. Пятницкий В. И. Разведшкола № 005 [Текст]. / В. И. Пятницкий, И. Г. Старинов. – Москва-Минск: АСТ-Харвест, 2005.
410. Рипли Т. История войск СС [1925–1945; пер. с англ.]. / Т. Рипли. – М.: Центрполиграф, 2010. – 352 с.
411. Роєнко В. Друга світова війна [1932–1945 рр.]. / В. Роєнко. – К.: «Рада», 1994. – 126 с.
412. Роки війни і відбудови [історичні нариси за документами ЦДНТАУкраїни]. / Авт.-упоряд.: Н. В. Миргород, А. О. Алексеєнко. – Х.: Колорит, 2006. – 117 с.
413. Романовський В. О. Нариси з архівознавства [історія архівної справи на Україні та принципи порядкування в архівах]. / В. О. Романовський. – Харків, 1927. – 170 с.
414. Русский архив: Великая Отечественная [в 20-ти томах]. / В. А. Золотарев (общ. ред.), А. С. Князьков (сост.). – Т. 9: Партизанс-

кое движение в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. – М.: Терра, 1999. – 672 с.

415. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення [пер. з нім. В. Кам'янця]. / Й. Рюзен. – Львів: Літопис, 2010. – 358 с.

416. Савельева И. М. Теория исторического знания [учебное пособие]. / И. М. Савельева, А. В. Полетаев. – СПб.: Изд-во «Алетейя. Историческая книга», 2007. – 523 с.

417. Самсонов А. М. Сталинградская битва [Текст]. / А. М. Самсонов. – М.: Наука, 1989. – 632 с.

418. Сандалов Л. М. Первые дни войны [боевые действия 4-й армии. 22 июня – 10 июля 1941 г.]. / Л. М. Сандалов. – М.: Воениздат, 1961. – 224 с.

419. Свечин А. А. Стратегия [электронный ресурс; 2-е изд.] / А. А. Свечин. – М., Л.: Госвоениздат, 1926. – 400 с. – Режим доступа: <http://militera.lib.ru/science/svechin1/index.html> – Загл. с экрана.

420. Семиряга М. И. Коллаборационизм. Природа, типология и проявление в годы Второй мировой войны [Текст]. / М. И. Семиряга. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2000. – 863 с.

421. Сенявская Е. С. Психология войны в XX веке [исторический опыт России]. / Е. С. Сенявская. – М., РОССПЭН, 1999. – 383 с.

422. Сергійчик В. Радянські партизани проти ОУН-УПА [Текст]. / В. Сергійчик. – К.: Українська Видавнича спілка, 2000. – 200 с.

423. Сергійчук В. Поляки на Волині у роки Другої світової війни [документи з українських архівів і польські публікації]. / В. Сергійчук. – К.: Українська видавнича спілка, 2003. – 576 с.

424. Сермуль А. А. 900 дней в горах Крыма [Текст]. / А. А. Сермуль. – Симферополь: СОНАТ, 2004. – 98 с.

425. Скоробогатов А. В. Харків у часи німецької окупації [1941–1943]. / А. В. Скоробогатов. – Харків: Прапор, 2004. – 368 с.

426. Слинько І. І. Підпілля і партизанський рух на Україні на завершальному етапі визволення 1944 р. [Текст]. / І. І. Слинько. – К.: Наукова думка, 1970. – 171 с.

427. Слободянюк М. А. Рух Опору на Дніпропетровщині в роки Великої Вітчизняної війни [Текст]. / М. А. Слободянюк, І. А. Шахрайчук. – Дніпропетровськ: Оксамит-Текст, 2004. – 294 с.

428. Смоленский Н. И. Теория и методология истории [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений; 2-е изд.]. / Н. И. Смоленский. – М.: Издательский центр «Академия», 2008. – 272 с.

429. Советский Союз в годы Великой Отечественной войны [1941–1945 гг.]. / Ред. И. И. Зелкин, З. Г. Демидов. – М.: Изд-во «Наука», 1977. – 728 с.

430. Соколов Б. В. Оккупация. Правда и мифы [научно-популярное издание]. / Б. В. Соколов. – М.: АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2002. – 352 с.

431. Соснин В. И. Верные долги [к 50-летию Победы в ВОВ; документальная повесть; 2-е изд.: доп. и перераб.]. / В. И. Соснин, В. А. Рудник. – К.: Молодь, 1995. – 192 с.
432. Спириденков В. А. Лесные солдаты. Партизанская война на Северо-Западе СССР [1941–1944]. / В. А. Спириденков. – М.: Центрполиграф, 2007. – 335 с.
433. Сталин И. О Великой Отечественной войне Советского Союза [сборник статей]. / И. Сталин. – М., 1947. – 207 с.
434. Сталин И. В. Сочинения [в 18-ти томах]. / И. В. Сталин. – Тверь: Информационно-издательский центр «Союз», 2006.
435. Становский С. И. Партизаны [Текст]. / С. И. Становский. – Симферополь: Крымиздат, 1959. – 213 с.
436. Старинов И. Г. Взрывное дело [Текст]. / И. Г. Старинов, В. А. Эпов. – М.: Воениздат, 1959.
437. Старинов И. Г. Записки диверсанта [Текст]. / И. Г. Старинов. – М.: Альманах «Вымпел», 1997. – 448 с.
438. Старинов И. Г. Мины ждут своего часа [Текст]. / И. Г. Старинов. – М.: Воениздат, 1964. – 224 с.
439. Старинов И. Г. Мины замедленного действия [Текст]. / И. Г. Старинов. – М.: Альманах «Вымпел», 1999. – 218 с.
440. Старинов И. Г. Ошибки партизанської війни. / И. Г. Старинов. // Малая война. Организация и тактика малых подразделений [хрестоматія; сост. А. Е. Тарас]. – Мн., 2003. – 512 с.
441. Старинов И. Г. Пройди незримым [о минерахи; лит. запись В. С. Прибыткова]. / И. Г. Старинов. – М., 1988. – 271 с.
442. Старожилов И. В. Партизанские соединения Украины в Великой Отечественной войне [Текст]. / И. В. Старожилов. – К.: Вища школа, 1983. – 239 с.
443. Стафийчук И. П. Героический подвиг молодежи [участие комсомольцев и молодежи Украины во всенародной борьбе в тылу врага; 1941–1944 гг.]. / И. П. Стафийчук. – К.: Знание, 1979. – 64 с.
444. Степанов Л. С. До історії антифашистської боротьби на Ровенщині [Текст]. / Л. С. Степанов. – Львів: Каменяр, 1966. – 220 с.
445. Степкин В. П. Жизнь при немцах: на родине и на чужбине [Донбасс в 1941–1943 гг.; историко-краеведческий очерк]. / В. П. Степкин. – Донецк: Б. И. 2003. – 52 с.
446. Стрельский В. И. Источниковедение истории СССР [период империализма, конец XIX в. – 1917 г.]. / В. И. Стрельский. – М.: Соцэргиз, 1962. – 603 с.
447. Стрельський В. І. Джерелознавство історії СРСР [період імперіалізму]. / В. І. Стрельський. – К.: Радянська школа, 1958. – 480 с.
448. Судоплатов П. Разведка и Кремль [Текст]. / П. Судоплатов. – М.: Гая, 1996. – 512 с.

449. Судоплатов П. Разные дни тайной войны и дипломатии [1941 год]. / П. Судоплатов. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2005.
450. Судоплатов П. А. Спецоперации [Лубянка и Кремль 1930–1950 годы]. / П. А. Судоплатов. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 1997. – 688 с.
451. Супруненко Н. И. Украина в Великой Отечественной войне Советского Союза [1941–1945 гг.]. / Н. И. Супруненко. – К.: Госполитиздат, 1956. – 471 с.
452. Тарас А. Е. Спутник разведчика и партизана [Текст]. / А. Е. Тарас. – Минск: Харвест, 2004. – 592 с.
453. Тихомиров М. Н. Источниковедение истории СССР [Текст]. / М. Н. Тихомиров. – М.: Издательство социально-экономической литературы, 1962. – 496 с.
454. Тойнби А. Дж. Постигание истории [пер. с англ.]. / А. Дж. Тойнби. – М.: Прогресс, 1991. – 736 с.
455. Тронько П. Т. Безсмертя юних: з історії боротьби комсомольського підпілля України в роки Великої Вітчизняної війни [Текст]. / П. Т. Тронько. – К: Молодь, 1957. – 87 с.
456. Тронько П. Т. В боях за Вітчизну [Текст]. / П. Т. Тронько. – К: Молодь, 1959–1960. – 380 с.
457. Тронько П. Т. Всенародная борьба против фашистских захватчиков на временно оккупированной территории Украины [Текст]. / П. Т. Тронько. – К.: Общество «Знания» украинской ССР, 1980. – 48 с.
458. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941–1945 гг. [в 3-х томах]. / Редкол.: И. Д. Назаренко (предс.) и др. – Т. 1. – К.: Политиздат Украины, 1975. – 544 с.
459. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941–1945 гг. [в 3-х томах]. / Редкол.: Н. А. Буцко, Н. М. Власов, П. И. Денисенко и др. – Т. 3. «Советская Украина в завершающий период Великой Отечественной войны 1944–1945 гг.». – К.: Политиздат, 1975. – 461 с.
460. Украинская ССР в годы Великой Отечественной войны Советского Союза [хроника событий]. / Рук. коллектива сост. В. И. Клоков. – К.: Политиздат Украины, 1985. – 618 с.
461. Україна в полум'ї війни [1941–1945]. / П. П. Панченко, О. І. Уткін, В. І. Горелов та ін. – К.: Вид-во «Україна», 2005. – 560 с.
462. Україна у Другій світовій війні [джерела та інтерпретації – до 65-річчя Великої Перемоги; матеріали міжнародної наукової конференції]. / Відп. ред.: Л. В. Легасова. – К., 2011. – 800 с.
463. Февр Л. Бои за историю [сб. ст.; пер. А. А. Бобовича и др.; ст. А. Я. Гуревич; коммент. Д. Э. Харитоновича]. / Л. Февр. – М.: Наука, 1991. – 629 с.
464. Федоренко Ф. И. Годы партизанские [1941–1944]. / Ф. И. Федоренко. – Симферополь: Таврия, 1990. – 288 с.

465. Философов И. Ю. Энциклопедия орденов и медалей Европы [Текст]. / И. Ю. Философов. – Ростов-на-Дону: «Владис», 2010. – 480 с.
466. Фоменко А. Усе таємне стає явним. Вигадки й правда про радянсько-німецьку війну 1941–1945 років [історичний нарис] / А. Фоменко. – Д.: ПП «Ліра ЛТД», 2006. – 200 с.
467. Фрунзе М. В. Избранные произведения [Текст] / М. В. Фрунзе. – М.: Воениздат, 1977. – 480 с.
468. Фрунзе М. В. Неизвестное и забытое [публицистика, мемуары, документы, письма; сост. М. А. Жохов]. / М. В. Фрунзе. – М.: Наука, 1991. – 271 с.
469. Фуллер Дж. Вторая мировая война 1939–1945 гг. [стратегический и тактический обзор; пер. с англ.]. / Дж. Фуллер. – М.: Полигон, 2005. – 560 с.
470. Хорошайлов М. Ф. На відбудові [з історії відбудови Донбасу]. / М. Ф. Хорошайлов. – Донецьк: Донбас, 1966. – 179 с.
471. Хорошайлов Н. Ф. Деятельность КП по возрождению Донбасса [1943–1945 гг.]. / Н. Ф. Хорошайлов. – К.: Вища школа, 1973. – 242 с.
472. Хорошайлов Н. Ф. Донбасс непокоренный [очерк; 2-е изд.]. / Н. Ф. Хорошайлов. – Донецк: Донбас, 1982. – 100 с.
473. Хорошайлов Н. Ф. Суровые годы войны [героические страницы ист. парт. орг. Донбасса периода ВОВ]. / Н. Ф. Хорошайлов. – К.: Политиздат Украины, 1977. – 179 с.
474. Хорьков А. Г. Грозный июнь [трагедия и подвиг войск приграничных военных округов в начальном периоде ВОВ]. / А. Г. Хорьков. – М.: Воениздат, 1991. – 240 с.
475. Хрущов М. С. Визволення українських земель від німецьких загарбників і чергові завдання відбудови народного господарства Радянської України [доповідь на VI сесії ВР Української РСР І скликання]. / М. С. Хрущов. – Х.: Укрдержвидав, 1944. – 63 с.
476. Чайковский А. С. Невідома війна [партизанський рух в Україні 1941–1944 рр. мовою документів, очима історика]. / А. С. Чайковский. – К., 1994. – 256 с.
477. Чайковский А. С. Невідома війна [партизанський рух в Україні; 1941–1944 рр.]. / А. С. Чайковский. – К., 1994. – 92 с.
478. Че Гевара Э. Партизанская война [сборник «Я – конкистадор Свободы»]. / Э. Че Гевара. – М., «Издательская группа АСТ», 2020. – 217 с.
479. Черноморский М. Н. Источниковедение истории СССР [советский период]. / М. Н. Черноморский. – М.: Высшая школа, 1966. – 344 с.
480. Черноморский М. Н. Мемуары как исторический источник [учеб. пособ. по источниковедению истории СССР]. / М. Н. Черноморский. – М., 1959. – 134 с.

481. Шайкан В. О. Колабораціонізм на території Рейхскомісаріату «Україна» і військової зони в роки Другої світової війни [монографія]. / В. Шайкан. – Кривий Ріг: Мінерал, 2005. – 451 с.
482. Шамко Е. Н. Партизанское движение в Крыму [Текст]. / Е. Н. Шамко. – Симферополь: Крымиздат, 1959. – 158 с.
483. Шаповал Ю. Людина і система [Штрихи до портрету тоталітарної доби в Україні]. / Ю. Шаповал. – К.: Наукова думка, 1994. – 280 с.
484. Шаповал Ю. І. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні [особи, факти, документи]. / Ю. Шаповал, В. Пристайко, В. Золотарьов. – К.: Абрис, 1997. – 608 с.
485. Шаповал Ю. І. Україна 20–50-х років [сторінки ненаписаної історії]. / Ю. І. Шаповал / АН України. Інститут національних відносин і політології. – К.: Наукова думка, 1993. – 351 с.
486. Шаповал Ю. І. Україна ХХ століття [особи та події в контексті важкої історії]. / Ю. І. Шаповал. – К.: Генеза, 2001. – 558 с.
487. Шендерюк М. Г. Количественные методы в источниковедении [учеб. пособие]. / М. Г. Шендерюк / Калинингр. ун-т. – Калининград, 1996. – 75 с.
488. Шиловцев Ю. В. Ми перемогли! Ми переможемо! [до 60-річчя Перемоги радянського народу над фашизмом у ВВВ 1941–1945 рр.]. / Ю. В. Шиловцев. – К., 2005. – 68 с.
489. Шиян А. І. Партизанський край [Текст]. / А. І. Шиян. – К: Укрдержвидав, 1946. – 382 с.
490. Шушкин Н. Н. Во имя победы. [Организаторская роль партии в деревне в годы ВОВ]. / Н. Н. Шушкин. – Петрозаводск: Карелия, 1970. – 440 с.
491. Юденков А. Ф. Политическая работа партии среди населения оккупированной советской территории [1941–1944]. / А. Ф. Юденков. – М.: Мысль, 1971. – 358 с.
492. Яковенко Н. М. Вступ до історії [Текст]. / Н. М. Яковенко. – К.: Критика, 2007. – 376 с.
493. Якупов Н. Великая Отечественная [к 60-летию Победы антифашистских сил над нацизмом]. / Н. Якупов. – О.: Екологія, 2005. – 416 с.
494. Ясперс К. Смысл и назначение истории [пер. с нем. 2-е изд.]. / К. Ясперс. – М.: Республика, 1994. – 452 с.
495. Яценко В. Д. Комсомольці України в партизанських лавах [1941–1945 рр.]. / В. Д. Яценко. – Х: Вид-во ХДУ, 1968. – 159 с.
496. Bessarabien – Ukraine – Krim: Der Siegeszug deutscher und rumänischer Truppen [Ein Bildbuch bearb. u. hrsg. der Abt. einer Ost-Armee]. – Berlin, 1943.
497. Der Angriff auf die Sowjetunion [Text]. – Frankfurt-am-Main, 1991.
498. Der Krieg gegen die Sowjetunion [1941–1945; Eine Dokumentation]. – Berlin, 1991.

499. Kampfserlebnisse aus dem Feldzug gegen Sowjetrußland [1941–1942; Nach Schilderungen von Frontkämpfer]. – Berlin, 1943.
500. Kournakoff S. What Russia did for victory [Text]. / S. Kournakoff. – New York, 1945.
501. Europas Soldaten berichten über die Sowjetunion [Text]. – Berlin, 1942.
502. Soviet Partisans in World War II [Text]. – Madison, 1964.
503. Suvorov V. Icebreaker [Text]. / V. Suvorov. – London, 1990.
504. Howell E. The Soviet partisan movement [1941–1944]. / Edgar M. Howell. – Washington, D. C.: Government Printing Office, 1956. – 245 p.
505. Voyetkhov B. The Last days of Sevastopol [Text]. / B. Voyetkhov. – New York, 1943.
506. Werner M. Attack can win 43 [1943]. / M. Werner. – Boston, 1943.
507. World War II: German military studies [Text]. – New York, 1979.

ВИІ. СТАТТІ, ЗБІРНИКИ СТАТЕЙ

508. Абакумова В. І. Антифашистський рух Опору в Україні та на Луганщині [історіографія проблеми]. / В. І. Абакумова. // Вісник Східноукраїнського національного університету імені В. Даля. – 2003. – № 5 (63). – С. 3–13.
509. Абакумова В. І. Громадянська позиція людини в умовах німецько-фашистського окупаційного режиму [Текст]. / В. І. Абакумова. // Вісник Східноукраїнського національного університету імені В. Даля. – 2004. – № 9 (79). – С. 3–9.
510. Абакумова В. І. Рух Опору на Луганщині в роки Великої Вітчизняної війни [Текст]. / В. І. Абакумова. // Вісник Східноукраїнського національного університету імені В. Даля. – 2002. – № 9 (55). – С. 3–8.
511. Абакумова В. І. Стихійний рух Опору в умовах німецько-фашистського окупаційного режиму [за матеріалами Луганської області]. / В. І. Абакумова. // Історичні записки [зб. наук. праць]. – Вип. 1 – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2004. – С. 8–18.
512. Абросимова С. В. Епістолярні джерела та методи їх дослідження [Текст]. / С. В. Абросимова. // Вісник Дніпропетровського університету. – 2000. – Вип. 8. – С. 185–189.
513. Автократов В. Н. Документальные памятники [опыт анализа понятия]. / В. Н. Автократов. // Советские архивы. – 1987. – № 3. – С. 57.
514. Автократов В. Н. Некоторые аспекты исследования объекта и предмета архивоведения [Текст]. / В. Н. Автократов // Труды ВНИИДАД. – Т. 6. – Ч. 1. – М., 1976. – С. 27–33.
515. Азяский Н. Ф. Историография и некоторые вопросы методологии исследования темы [Текст]. / Н. Ф. Азяский, С. А. Тюшкевич //

Партия во главе народной борьбы в тылу врага [1941–1944]. – М., 1976. – С. 3–45.

516. Азяский Н. Ф. Партизанское движение в отечественной и зарубежной историографии [Текст]. / Н. Ф. Азяский. // Партизанское движение [По опыту ВОВ 1941–1945 гг.]. – М., 2001. – С. 10–23.

517. Алексеева Т. А. Кинофотодокументы периода Великой Отечественной войны и обеспечение их сохранности [Электронный ресурс]. / Т. А. Алексеева // Вестник архивиста. – М., 2009. – Режим доступа: <http://www.vestarchive.ru/ubil/ei/629----.html> – Загл. с экрана.

518. Алексеевко А. О. Використання науково-технічної документації при дослідженні історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. [Електронний ресурс]. / А. О. Алексеевко, М. А. Балишев. – Режим доступа: http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_2_2010/8.pdf – Загол. з екрану.

519. Алексеевко А. О. Документальні комплекси Центрального державного науково-технічного архіву України як джерело для вивчення подій історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. [Текст]. / А. О. Алексеевко. // Каразінські читання (історичні науки) [тези доповідей 62-ї Міжнародної наукової-конференції молодих вчених ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 24 квітня 2009 р.]. – Харків, ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2009. – С. 19.

520. Андрианов В. Взаимодействие партизан с войсками фронтов в наступательной операции под Ленинградом и Новгородом [Текст]. / В. Андрианов. // Военно-исторический журнал. – 1964. – № 1. – С. 25–35.

521. Аникеев А. А. О некоторых вопросах современной методологии истории [Текст]. / А. А. Аникеев // Новая и новейшая история. – 1997. – № 2. – С. 169–173.

522. Аржанов Ф. М. К истории Второй партизанской бригады Ленинградской области [Текст]. / Ф. М. Аржанов // Труды Высшего Военно-педагогического института им. М. И. Калинина. – Т. 3. – Л.: Изд. института, 1948. – С. 127–149.

523. Архивоведение и источниковедение отечественной истории. Проблемы взаимодействия на современном этапе [сб. тезисов конференции]. // Отечественные архивы. – 1995. – № 2.

524. Базанова М. М. Битва за Дніпро і визволення України [за кінофотодокументами ЦДАКФФД УРСР]. / М. М. Базанова // Архіви України. – 1973. – № 5. – С. 30–39.

525. Базанова М. М. Документи ЦДАКФФД УРСР про визволення України від німецько-фашистських загарбників [Текст]. / М. М. Базанова. // Архіви України. – 1974. – № 5. – С. 31–39.

526. Базанова М. М. Кінофотодокументи свідчать [до 30-річчя героїчної оборони міста Києва]. / М. М. Базанова // Архіви України. – 1971. – № 5. – С. 75–81.

527. Базанова М. М. Партизанський рух на Україні в роки Великої Вітчизняної війни [за мат-ми Центрального державного архіву кінофотофонодокументів УРСР]. / М. М. Базанова, Л. П. Квітченко. // Архіви України. – 1975. – № 1. – С. 28–39.

528. Балишев М. А. «Звіти про НДР» періоду 1941–1945 рр. з фондів ЦДНТА України як фактологічна база з історії війни [Текст]. / М. А. Балишев. // Архіви України. – 2005. – № 1–3. – С. 90–101.

529. Барыкина Е. И. Надежда двух берегов [о восстановлении Днепропетровского моста в Великую Отечественную войну]. / Е. И. Барыкина. // Вести Приднепровья. – 2009. – 31 марта.

530. Белоусов М. М. Фальсификация борьбы украинского народа против немецко-фашистских захватчиков в буржуазной литературе [Текст]. / М. М. Белоусов, В. И. Клоков. // Украинский исторический журнал. – 1959. – № 1. – С. 136–142.

531. Белявский И. Г. Некоторые психологические аспекты отражения действительности в исторических источниках [Текст]. / И. Г. Белявский, А. П. Пронштейн. // Известия Северо-Кавказского научного центра высшей школы. – 1974. – № 1. – С. 20.

532. Білоус В. Д. Дії партизанів і підпільників по зриву фашистської політики пограбування сільського господарства [Текст]. / В. Д. Білоус, В. І. Кучер. // Український історичний журнал. – 1974. – № 10. – С. 35–40.

533. Богатырев З. А. Рейд партизан на правобережье Днепра [Текст]. / З. А. Богатырев. // История СССР. – 1961. – № 2. – С. 25–47.

534. Бойцов И. П. Партизаны Калининской области [Текст]. / И. П. Бойцов. // Партийное строительство. – 1942. – № 23–24.

535. Бондаренко А. Його «зброєю» був об'єктив фотоапарата...: [Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років» презентував фотодокументальну виставку «Свген Халдей. Митець, воїн, людина»]. / А. Бондаренко. // Народна армія. – 7 травня 2011.

536. Бровар О. В. Боротьба населення сільських районів Донбасу проти грабiжницької аграрної політики окупантів [жовтень 1941 – 1943 років]. / О. В. Бровар. // Історичні та політологічні дослідження. – Донецьк: ДонНУ, 2002. – № 3/4 (11/12). – С. 131–135.

537. Бровар О. В. Діяльність міських партизанських загонів Донбасу в жовтні 1941 – вересні 1943 років [Текст]. / О. В. Бровар. // Наукові праці [науково-методичний журнал; історичні науки]. – Т. 17. – Вип. 4. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2002. – С. 119–123.

538. Бровар О. В. Партизанський та підпільний рух у Донецькій області у липні 1942 – вересні 1943 років [Текст]. / О. В. Бровар. // Історичні та політологічні дослідження. – Донецьк: ДонНУ, 2002. – № 2 (10). – С. 132–138.

539. Бровар О. В. Формування та бойова діяльність партизанських загонів Донецької області у період з жовтня 1941 по липень 1942 рр. [Текст]. / О. В. Бровар. // Історичні та політологічні дослідження. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – № 1 (5). – С. 114–121.

540. Буцько М. О. Героїчний подвиг українського народу у Великій Вітчизняній війні [1941–1945 рр.]. / М. О. Буцько, А. Т. Чеканюк. // Український історичний журнал. – 1965. – № 5. – С. 3–16.

541. Ванєєв Г. І. Останні дні оборони Севастополя [1941–1942 рр.]. / Г. І. Ванєєв. // Український історичний журнал. – 1991. – № 6. – С. 113–124; № 11. – С. 89–102; № 12. – С. 74–83; – 1992. – № 2. – С. 122–131.

542. Васильєв В. Ю. Україна в політиці керівництва СРСР напередодні Другої світової війни [Текст]. / В. Ю. Васильєв. // Український історичний журнал. – 2005. – № 1. – С. 4–16.

543. Вестник архива Президента Российской Федерации [сб. ст.]. – № 2. – 1995.

544. Веденєєв Д. В. Партизанська війна на Україні. Щоденники командирів партизанських загонів та з'єднань [1941–1944]. / Д. В. Веденєєв. // Український історичний журнал. – 2011. – № 3. – С. 213–217.

545. Веденєєв Д. В. Україна у Другій світовій війні: деякі питання теорії, методології й суспільних рефлексій [Текст]. / Д. В. Веденєєв, О. Є Лисенко. // Український історичний журнал. – 2010. – № 3. – С. 4–30.

546. Вища школа: проблеми, пошуки, тенденції [матеріали науково-методичного семінару]. – Чернігів, Чернігівський державний педагогічний університет ім. Т. Шевченка. – 2004. – 143 с.

547. Вовк О. В. Червоний партизанський рух в Україні і органи НКВС-НКДБ [1941–1944 рр.]. / О. В. Вовк. // Сумський історико-архівний журнал. – 2010. – № 10–11. – С. 42–55.

548. Вронська Г. І. Допомога українському народу з боку громадськості США та Канади у роки Другої світової війни [Текст]. / Г. І. Вронська. // Український історичний журнал. – 1992. – № 3. – С. 40–50.

549. Галаган В. Я. Жіночий фактор у визволенні України від німецько-фашистських загарбників [Текст]. / В. Я. Галаган. // Сторінки воєнної історії України [збірник наук. статей]. – Вип. 4. – Київ. – 2000. – С. 61–66.

550. Гика В. М. Партизанська боротьба на Волині як складова народного опору у Великій Вітчизняній війні [Текст]. / В. М. Гика. // Архіви України. – 2010. – Квітень-червень. – № 2 (268). – С. 66–76.

551. Гогун О. Як «народні месники» мстилися народу [комуністичний партизанський терор в роки радянсько-німецької війни]. / О. Гогун. // Український визвольний рух. – Збірник 4. – Львів: МС, 2005. – С. 1–70.

552. Гогун О. С. Маловідомі сторінки історії радянського партизанського руху України в документах польського підпілля [1942–1944]. /

О. С. Гогун. // Український історичний журнал. – 2006. – № 3. – С. 151–158.

553. Гомаюнов С. А. Местная история [проблемы методологии]. / С. А. Гомаюнов. // Вопросы истории. – 1996. – № 9. – С. 158–163.

554. Гончаренко О. Становлення радянського руху опору на території Київщини і політика голокосту [постановка проблеми]. / О. Гончаренко. // Український історичний збірник [зб. наук. праць]. – Вип. 8. – К., 2005. – С. 269–279.

555. Горбуров Є. Г. Підпільний і партизанський рух на території Миколаївщини в роки Великої Вітчизняної війни [Текст]. / Є. Г. Горбуров. // Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни [1941–1944; до 60-річчя визв. обл. від німецько-румунських окупантів]. – Миколаїв, 2004. – С. 691.

556. Гордієнко В. В. Німецько-фашистський окупаційний режим і православні конфесії в Україні [Текст]. / В. В. Гордієнко. // Український історичний журнал. – 1998. – № 3. – С. 107–120.

557. Гриднев В. М. Крестьянство западных и северо-западных областей РСФСР в партизанском движении [1941–1944]. / В. М. Гриднев. // История СССР. – 1975. – № 2. – С. 11–19.

558. Грідіна І. М. Вплив нацистської пропаганди на духовне життя населення України [технології, механізми та ефективність]. / І. М. Грідіна. // Український історичний журнал. – 2009. – № 3. – С. 123–132.

559. Грідіна І. М. Пропагандистська робота партизанських загонів України [Текст]. / І. М. Грідіна, П. В. Добров. // Історичні та політологічні дослідження. – 2010. – № 1–2 (43–44). – С. 146–151.

560. Грызунова С. С. Библиография по истории Великой Отечественной войны [Текст]. / С. С. Грызунова, В. Л. Щерба. // История СССР. – 1970. – № 3. – С. 168–171.

561. Данилюк М. З. Анализ диссертаций, посвященных подпольной борьбе и партизанскому движению на Украине в годы Великой Отечественной войны [Текст]. / М. З. Данилюк, Е. В. Сафонова, А. П. Черненко. // Украинский исторический журнал. – 1958. – № 6. – С. 103–110.

562. Дзинтарс Я. К. Воспоминания как исторический источник по изучению антифашистского подполья и партизанского движения на оккупированной гитлеровцами территории Литовской ССР [Текст]. / Я. К. Дзинтарс. // Источниковедческие проблемы истории народов Прибалтики. – Рига, 1970. – С. 16–23.

563. Дикий А. В. Историческое и историографическое исследование партизанского движения в Ленинградской области в годы Великой Отечественной войны [Текст]. / А. В. Дикий. // Известия РГПУ им. А. И. Герцена [аспирантские тетради]. – 2008. – № 25. – С. 114–118.

564. Дикий А. В. Развитие историографии партизанского движения после начала 90-х годов [Текст]. / А. В. Дикий. // Россия и мир

[гуманитарные проблемы; межвузовский сб. науч. тр.]. – Вып. 15. – СПб.: ФГОУ ВПО СПГУВК. 2007.

565. Дикий А. В. Роль антифашистской пропаганды на территории Ленинградской области в период Великой Отечественной войны [1941–1944 гг.]. / А. В. Дикий. // Россия и мир [гуманитарные проблемы; межвузовский сб. науч. тр.]. – Вып. 15. – СПб.: ФГОУ ВПО СПГУВК. 2007. – С. 54–60.

566. Дикий А. В. Этапы развития партизанского движения в Ленинградской области [Текст]. / А. В. Дикий. // Россия и мир [гуманитарные проблемы; межвузовский сб. науч. тр.]. – Вып. 15. – СПб.: ФГОУ ВПО СПГУВК. 2007. – С. 37–46.

567. Добров П. В. Партизанський рух на території Луганської області [липень 1942 – лютий 1943 рр.]. / П. В. Добров, О. В. Бровар. // Історичні та політологічні дослідження. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – № 4 (48). – С. 105–113.

568. Добров П. В. Пропагандистська робота партизанських загонів України [Текст]. / П. В. Добров, І. М. Грідіна. // Історичні і політологічні дослідження. – 2010. – № 2. – С. 146–151.

569. Драматична сторінка історії чекістського підпілля в Києві [1941–1942 рр.]. / Упоряд. М. В. Коваль. // Український історичний журнал. – 1991. – № 5. – С. 121–129; № 8. – С. 112–122; № 10. – С. 113–121.

570. Еремін В. Г. Партийное руководство всенародной борьбой на оккупированной врагом территории [1941–1944 гг.]. / В. Г. Еремін, А. Ф. Юденков. // Вопросы истории КПСС. – 1969. – № 3. – С. 37–58.

571. Єлисаветський С. Я. Євреї в антифашистському опорі й радянському підпільно-партизанському русі в Україні [Текст]. / С. Я. Єлисаветський. // Український історичний журнал. – 1995. – № 3. – С. 59–73.

572. Ємельянова Т. О. Колекція документів з історії радянсько го партизанського руху [Електронний ресурс]. / Т. О. Ємельянова // Публікації на веб-порталі Державної служби України. – Київ, 2005. – Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_5_2011/18.pdf – Загол. з екрану.

573. Ємельянова Т. О. Партизанська слава у фотодокументах [Електронний ресурс]. / Т. О. Ємельянова. // Архіви України. – № 5. – Київ: Державний комітет архівів України 2009. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/40974/32-Emelianova.pdf?sequence=1> – Загол. з екрану.

574. Замлинский В. О. Украинская советская историография партизанского движения на Украине в годы Великой Отечественной войны [Текст]. В. О. Замлинский. // Украинский исторический журнал. – 1971. – № 1. – С. 129–134.

575. Зеболов В. А. Некоторые вопросы историографии подпольной борьбы и партизанского движения на Брянщине [Текст]. / В. А. Зебо-

лов. // Шли на битву партизаны [сб. мат. науч. конф.]. – Брянск, 1972. – С. 36–46.

576. Зозуля О. Герой України Березняк [легендарний розвідник, постійний відвідувач Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років», в якому зберігаються його документи, зокрема Грамота Героя України]. / О. Зозуля. // Ветеран України. – 2009. – № 4.

577. Золотарев В. А. Проблемы изучения истории Великой Отечественной войны [Текст]. / В. А. Золотарев. // Новая и Новейшая история. – 2000. – № 2. – С. 3–11.

578. Зубкова Е. Общественная атмосфера после войны [1945–1946 гг.]. / Е. Зубкова. // Свободная мысль. – 1992. – № 6. – С. 6.

579. Иванов А. Г. Разоблачение буржуазной фальсификации советского партизанского движения в годы Великой Отечественной войны, роли КПСС в его организации и развитии [Текст]. / А. Г. Иванов. // Научные труды Кубан. ун-та. – Вып. 50. – Краснодар, 1972. – С. 11–24.

580. Историография Великой Отечественной войны [сб. ст.; авт. предисл. М. П. Ким; АН СССР, Институт истории СССР; Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС; Институт военной истории МО СССР; Научный совет «История социалистического и коммунистического строительства в СССР»]. – Москва: Наука, 1980. – 284 с.

581. Из фотолітопису війни [за фондами ЦДК ФФА України ім. Г.С. Пшеничного, ЦДАВО України, держархівів Луганської, Миколаївської, Полтавської, Херсонської областей]. // Архіви України. – 2005. – № 1–3.

582. Квітченко Л. Кінодокументи ЦДАКФФД УРСР про допомогу братніх республік Радянській Україні у відбудові народного господарства в 1943–1945 рр. [Текст]. / Л. Квітченко. // Архіви України. – 1972. – № 6. – С. 77–83.

583. Кентій А. В. Партизанський рух 1941–1944 рр. в Україні [Текст]. / А. В. Кентій, В. С. Лозицький. // Український історичний журнал. – 2005. – № 3. – С. 3–16.

584. Клименко Л. Документи фонду П–1790 Держархіву Луганської області про партійне підпілля та партизанський рух на території Ворошиловградської області в роки Другої світової війни [Текст]. / Л. Клименко, М. Старовойтов. // Архіви України. – 2005. – № 1–3. – С. 544–545.

585. Коваль М. В. 1941 рік: проблеми історичної пам'яті [трагедія 1941 р. у контексті історіографічних переосновок]. / М. В. Коваль. // Український історичний журнал. – 2001. – № 3. – С. 69–91.

586. Коваль М. В. 1941–1945 роки. [Україна]. / М. В. Коваль. // Український історичний журнал. – 1991. – № 6. – С. 3–24.

587. Коваль М. В. Доля української культури за «нового порядку» [1941–1944 рр.]. / М. В. Коваль. // Український історичний журнал. – 1993. – № 9. – С. 13–28.

588. Коваль М. В. Друга світова війна та історична пам'ять [Текст]. / М. В. Коваль. // Український історичний журнал. – 2000. – № 3. – С. 3–21; № 4. – С. 3–20.

589. Коваль М. В. Друга світова і Велика Вітчизняна війни та сьогодення [Текст]. / М. В. Коваль. // Український історичний журнал. – 1995. – № 3. – С. 3–22.

590. Коваль М. В. За ґратами нового порядку [Текст]. / М. В. Коваль. // Український історичний журнал. – 1981. – № 5. – С. 119–128.

591. Коваль М. В. Подвиг жінок Радянської України у Великій Вітчизняній війні [1941–1945 рр.]. / М. В. Коваль. // Український історичний журнал. – 1975. – № 12. – С. 34–46.

592. Коваль М. В. Рік 1941-й [партизани України]. / М. В. Коваль. // Український історичний журнал. – 1996. – № 3. – С. 53–61.

593. Коваль М. В. Фольксдойче в Україні [1941–1944 рр.]. / М. В. Коваль, П. В. Медведок. // Український історичний журнал. – 1992. – № 5. – С. 15–28.

594. Ковальська Л. А. Історичні джерела з історії партизансько-підпільного руху років війни архіву Харківської області [Текст]. / Л. А. Ковальська. // Гілея. – Київ, 2014. – Вип. 91 (№ 12). – С. 136–141.

595. Ковальська Л. А. Мемуари учасників радянського партизансько-підпільного руху як історичне джерело [Текст]. / Л. А. Ковальська. // Історичні і політологічні дослідження. – Донецьк-Вінниця: Видавництво ДонНУ, 2015. – № 1 (54).

596. Ковальська Л. А. Мемуарна та військово-теоретична література як джерело з історії радянської партизанщини [Текст]. / Л. А. Ковальська. // Вісник ДонНУ [гуманітарні науки]. – Т. 2. – Донецьк-Вінниця: ДонНУ, 2015.

597. Ковальська Л. А. Ретроспективні джерела по історії партизанського і підпольного руху України в роки Великої Вітчизняної війни [Текст]. / Л. А. Ковальська. // Приволжский научный вестник [научно-практический журнал]. – Ижевск: Экоинвест, 2013. – № 6 (22). – С. 53–57.

598. Ковальська Л. А. Архівні джерела з історії партизансько-підпільного руху Дніпропетровської області років війни [Текст]. / Л. А. Ковальська. // Гілея. – Київ, 2013. – Вип. 71. – № 4. – С. 294–298.

599. Ковальська Л. А. Методологічні засади дослідження Руху Опору в Україні в роки Великої Вітчизняної війни [Текст]. / Л. А. Ковальська. // Наука. Релігія. Суспільство. – 2011. – № 2. – С. 61–64.

600. Ковальська Л. А. Архівні джерела з історії партизансько-підпільного руху Донеччини років війни [Текст]. / Л. А. Ковальська. // Нові сторінки історії Донбасу. – Кн. 22. – Донецьк: ДонНУ, 2013. – С. 118–132.

601. Ковальська Л. А. Архівні джерела з історії партизансько-підпільного руху Луганщини років Великої Вітчизняної війни [Текст]. / Л. А. Ковальська. // Гуржівські історичні читання [збірник наукових

праць; ред. кол.: В. А. Смолій, О. І. Гуржій, А. Г. Морозов та ін.]. – Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2013. – Вип. 6. – С. 85–88.

602. Ковальська Л. А. Архівні джерела з історії партизансько-підпільного руху Сумщини роки Великої Вітчизняної війни [Текст]. / Л. А. Ковальська. // Історичні і політологічні дослідження. – Донецьк: Видавництво ДонНУ, 2013. – № 2 (52). – С. 119–125.

603. Ковальська Л. А. Внесок партизан і підпільників Донбасу в перемогу в Великій Вітчизняній війні [джерела з історії]. / Л. А. Ковальська. // Історичні і політологічні дослідження. – Донецьк: Видавництво ДонНУ, 2013. – № 3 (53). – С. 7–21.

604. Ковальська Л. А. Джерела та історіографія з історії повсякденності радянського Руху Опору в роки Великої Вітчизняної війни [Текст]. / Л. А. Ковальська. // Гілея. – Київ, 2011. – Вип. 54 (№ 11). – С. 29–33.

605. Ковальська Л. А. Джерелознавча парадигма історії радянського Руху Опору в Україні в роки Великої Вітчизняної війни [Текст]. / Л. А. Ковальська. // Історичні записки [збірник наукових праць]. – Луганськ, 2011. – Випуск № 30. – С. 69–73.

606. Ковальська Л. А. Документи особового походження учасників партизанських, підпільних та військових формувань років війни у регіональних фондосховищах України [Текст]. / Л. А. Ковальська. // Історичні і політологічні дослідження. – Донецьк: Видавництво ДонНУ, 2012. – № 1 (49). – С. 97–107.

607. Ковальська Л. А. Історіографія радянського Руху Опору в роки Великої Вітчизняної війни [Текст]. / Л. А. Ковальська. // Нові сторінки історії Донбасу. – Кн. 20. – Донецьк: ДонНУ, 2011. – С. 38–49.

608. Ковальська Л. А. Кількісні методи дослідження Руху Опору в Україні [1941–1944 рр.]. / Л. А. Ковальська, Г. Є. Ковальський. // Гілея. – Київ, 2011. – № 46 (№ 4). – С. 115–119.

609. Ковальська Л. А. Кіноджерельний масив як аудіо-візуальне свідчення партизансько-підпільної боротьби [1941–1945 рр.]. / Л. А. Ковальська. // Історичні записки [збірник наукових праць]. – Луганськ, 2012. – № 33. – С. 97–101.

610. Ковальська Л. А. Кінодокументальні джерела з історії Великої Вітчизняної війни [Текст]. / Л. А. Ковальська. // Наука. Релігія. Суспільство. – 2012. – № 1. – С. 15–18.

611. Ковальська Л. А. Окупація та опір сільського населення Донбасу в роки Великої Вітчизняної війни [Текст]. / Л. А. Ковальська. // Історичні і політологічні дослідження. – Донецьк: Видавництво ДонНУ, 2011. – № 1–2 (47–48). – С. 43–47.

612. Ковальська Л. А. Специфіка аналізу теледокументалістики як джерела з історії Руху Опору в роки Великої Вітчизняної війни [Текст]. / Л. А. Ковальська. // Історичні і політологічні дослідження. – Донецьк: Видавництво ДонНУ, 2013. – № 1 (51). – С. 40–45.

613. Ковальська Л. А. Фонодокументи та музично-фольклорна група джерел з історії радянського Руху Опору в роки війни [Текст]. / Л. А. Ковальська. // Історичні і політологічні дослідження. – Донецьк: Видавництво ДонНУ, 2012. – № 2 (50). – С. 26–32.

614. Ковальська Л. А. Фотодокументи як історичне джерело з історії радянського Руху Опору в роки війни [1941–1945 рр.]. / Л. А. Ковальська. // Гілея. – Київ, 2012. – Вип. 59. – № 4. – С. 234–237.

615. Ковальська Л. А. Художні фільми як історичне джерело з історії партизансько-підпільної боротьби в роки Великої Вітчизняної війни [Текст]. / Л. А. Ковальська. // Гілея. – Київ, 2013. – Вип. 69. – № 2. – С. 110–114.

616. Ковальська Л. А. Художня публіцистика як джерело з історії радянського Руху Опору в роки війни [всеукраїнський та регіональний аспекти]. / Л. А. Ковальська. // Нові сторінки історії Донбасу. – Кн. 21. – Донецьк: ДонНУ, 2012. – С. 37–47.

617. Козлов В. Л. О некоторых современных теоретико-методологических проблемах архивоведения и источниковедения [Текст]. / В. Л. Козлов. // Отечественные архивы. – 1995. – № 2. – С. 5.

618. Коньков В. Дія в штаб нескорених [до 60-річчя створення Українського штабу партизанського руху]. / В. Коньков. // Народна армія. – 4 червня 2002. – С. 7.

619. Коптева О. С. Фонди особового походження учасників Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. у Державному архіві Харківської області [Електронний ресурс]. / О. С. Коптева. – Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_4_2011/13.pdf – Загол. з екрану.

620. Король В. Ю. Визвольні бої Червоної Армії на території України [1943–1944 рр.]. / В. Ю. Король. // Український історичний журнал. – 2005. – № 1. – С. 16–34.

621. Король В. Ю. Трагедія військовополонених [свідчать архіви]. / В. Ю. Король. // Трибуна. – 1992. – № 9. – С. 36–37.

622. Король В. Ю. Фашистський окупаційний режим на Україні та становище інтелігенції [Текст]. / В. Ю. Король, І. В. Мошик. // Трибуна. – 1997. – № 9–10. – С. 34–35.

623. Кравченко Є. Подвиг Якова Батюка [Текст]. / Є. Кравченко. // Сільські вісті. – 2003. – № 104. – С. 2.

624. Крыженко С. В. Советская историческая литература о партизанском движении в годы Великой Отечественной войны [Текст]. / С. В. Крыженко. // Из истории борьбы КПСС за победу социалистической революции и построение коммунистического общества. – Вып. 1. – М., 1970.

625. Кулешов С. Г. Документ как исторический источник: свойство, состояние, статус [Текст]. / С. Г. Кулешов. // Архивоведение и источниковедение отечественной истории. Проблемы взаимодействия на

современном этапе [докл. и тез. выступлений; 12–13 мая 1996 г.]. – Вып. I. – М., 1997. – С. 95–99.

626. Кульчицький С. Велика Вітчизняна війна [походження і суть терміна]. / С. Кульчицький. // День. – 19 січня 2002. – № 11.

627. Кульчицький С. В. Між двома війнами [1921–1941 рр.]. / С. В. Кульчицький. // Український історичний журнал. – 1991. – № 8. – С. 3–20; № 9. – С. 3–18.

628. Курносов А. А. Борьба советских людей в тылу немецко-фашистских оккупантов [историография вопроса]. / А. А. Курносов. // История и историки. Историография истории СССР [сб. статей]. – М., 1965. – С. 170–178.

629. Курносов А. А. О мемуарах участников партизанского движения [1941–1945 гг.]. / А. А. Курносов. // Источниковедение истории советского общества. – Ч. 1. – М., 1964. – С. 289–319.

630. Курносов А. А. Партизанское движение в годы Великой Отечественной войны и буржуазная историография [Текст]. / А. А. Курносов, Е. С. Лагутин. // История СССР. – 1960. – № 3. – С. 172–178.

631. Курносов А. А. Приемы внутренней критики мемуаров: Воспоминания участников партизанского движения в период Великой Отечественной войны как исторический источник [Текст]. / А. А. Курносов. // Источниковедение [теоретические и методологические проблемы]. – М., 1969. – С. 478–505.

632. Кучер В. Партизанський рух в Україні [1941–1944 рр.; погляд сьогодення]. / В. Кучер. // Історія в школах України. – 2004. – № 9–10. – С. 48–54.

633. Кучер В. Радянський партизанський рух у початковий період війни [воєнно-політичний вимір]. / В. Кучер. // Історія України. – 2002. – № 19–20. – С. 1–2; № 21–24. – С. 49–50.

634. Кюнг Н. Ф. Из истории движения сопротивления советских людей в лагерях гитлеровской Германии [1941–1945 гг.]. / Н. Ф. Кюнг, У. Р. Тальмант. // История СССР. – 1959. – № 5. – С. 39–55.

635. Лазоренко Ю. І. Бібліографія праць про пам'ятки історії великої Вітчизняної війни [Текст]. / Ю. І. Лазоренко. // Український історичний журнал. – 1991. – № 2. – С. 147–152.

636. Левченко Є. Непрочитані вісті з фронту [державна служба контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України передала Меморіальному комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років» 1 186 листів, свого часу вивезених гітлерівцями з Кам'янця-Подільського]. / Є. Левченко. // Хрещатик. – 6 травня 2011. – С. 4.

637. Левченко Л. Л. Поповнення фондів Державного архіву Миколаївської області документами з історії Другої світової війни [Текст]. / Л. Л. Левченко, М. О. Мельник. // Архіви України. – 2010. – № 2. – С. 209–221.

638. Легасова Л. В. Непрочитані листи 1941 року – унікальний джерельний комплекс [Текст]. / Л. В. Легасова. // Архіви України. – 2010. – № 2. – С. 144–154.

639. Легасова Л. В. Рік 1941-й: трагічні і героїчні події [за матеріалами Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років»; електронний ресурс]. / Л. В. Легасова, Н. О. Шевченко // Архіви України. – 2011. – № 2–3. – С. 5–13. – <http://dspace.nbuv.gov.ua:8080/dspace/handle/123456789/30891>

640. Лесняк Т. Некоторые вопросы организации и ведения партизанской борьбы в первые месяцы войны [Текст]. / Т. Лесняк. // Военно-исторический журнал. – 1963. – № 9. – С. 46–85.

641. Лисенко О. Є. Дослідження історії Другої світової війни у сучасній Україні [основні тенденції та перспективи]. / О. Є. Лисенко. // Український історичний журнал. – 2011. – № 4. – С. 165–195.

642. Лисенко О. Є. Людський фактор перемоги [Текст]. / О. Є. Лисенко. // Сторінки воєнної історії [зб. наукових праць; НАН України; Інститут історії України]. – К., 2001. – Вип. 5. – С. 90–96.

643. Литвин В. Україна в роки окупації [з циклу ст-й «Україна в Другій світовій війні»]. / В. Литвин // Історія в школах України. – 2005. – № 8. – С. 50–55.

644. Логунова Т. А. Советская историография партийного подполья и партизанского движения в годы Великой Отечественной войны [Текст]. / Т. А. Логунова. // Очерки по историографии советского общества [сборник статей]. – М., 1967. – С. 14–21.

645. Лозицький В. На чолі народних месників [Текст]. / В. Лозицький. // Сільські вісті. – 2002. – 31 травня. – С. 4.

646. Лозицький В. Кінофотодокументи ЦДКАФД УРСР про бойове братство народів СРСР у період визволення України від німецько-фашистських загарбників [Текст]. / В. Лозицький, Д. Табачник. // Архіви України. – 1988. – № 5. – С. 34–40.

647. Лозицький В. Стан і проблеми забезпечення бойової діяльності українських партизанів [1941–1944 рр.] / В. Лозицький. // Україна у Другій світовій війні [джерела та інтерпретації; до 65-річчя Великої Перемоги; мат. міжнар. наук. конф.; відп. ред.: Л. В. Легасова]. – К., 2011. – С. 518–533.

648. Лозицький В. С. Легендарний за життя [до 110-ї річниці від дня народження двічі Героя Радянського Союзу Олексія Федорова; електронний ресурс]. / В. Лозицький. – Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_2_3_2011/15.pdf – Загол. з екрану.

649. Лукшин И. Зритель в мире кино и ТВ [Текст]. / И. Лукшин // Телевидение вчера, сегодня, завтра. – Вып. 3. – М.: Искусство, 1983. – 238 с.

650. Луньков Д. Адресовано хлеборобу [Текст]. / Д. Луньков // Большие проблемы малого экрана. – М.: Искусство, 1981. – 176 с.

651. Лурье Я. С. Логические основы критики источника [Текст]. / Я. С. Лурье. // Источниковедческие разыскания. – Тбилиси, 1985. – С. 32–39.

652. Макаров Н. И. Всенародная борьба на оккупированной территории СССР – один из решающих факторов победы над врагом [Текст]. / Н. И. Макаров. // История СССР. – 1985. – № 2. – С. 30–43.

653. Малышева Е. М. Социально-этнические компоненты массового общественного сознания в годы Великой Отечественной войны [патриотизм, интернационализм и коллаборационизм]. / Е. М. Малышева. // Информационно-аналитический сборник [Адыгейский республиканский институт гуманитарных исследований; отдел истории]. – Вып. 4. – Майкоп, 2001. – С. 166.

654. Мальгин А. В. Руководство партизанским движением Крыма 1941–1942 гг. и «татарский вопрос» [Текст]. / А. В. Мальгин. // Историческое наследие Крыма. – 2006. – № 14. – С. 78–115.

655. Мандральская Н. В. Принципы научной классификации в определении методики источниковедческого анализа кинофотофонодокументов [Текст]. / Н. В. Мандральская // Вестник архивиста. – 2010. – № 2. – С. 255–269.

656. Маркітан Л. П. Кінолітопис Великої Вітчизняної [Текст]. / Л. П. Маркітан. // Український історичний журнал. – 1995. – № 3. – С. 47–52.

657. Маркітан Л. П. Друга світова війна в документальних фільмах олександра Довженка [Текст]. / Л. П. Маркітан. // Український історичний журнал. – 2005. – № 3. – С. 192–197.

658. Марушкин Б. И. Великая Отечественная война в антимарксистской историографии [Текст]. / Б. И. Марушкин. // Критика буржуазной историографии советского общества. – М.: Политиздат, 1972. – С. 21–30.

659. Медушевская О. М. Архивный документ, исторический источник в реальности настоящего [Текст]. / О. М. Медушевская. // Отечественные архивы. – 1995. – № 2. – С. 13.

660. Медушевская О. М. Источниковедение и гуманитарная культура [Текст]. / О. М. Медушевская. // Отечественные архивы. – 1992. – № 4. – С. 12.

661. Медынский С. «Приготовились...начали!..» [Текст]. / С. Медынский // Телевидение вчера, сегодня, завтра. – Вып. 4. – М.: Искусство, 1984. – 288 с.

662. Минц С. С. Об эволюции источников мемуарного характера [к постановке проблемы]. / С. С. Минц. // История СССР. – 1979. – № 6. – С. 60–61.

663. Митяев К. Г. О методологии классификации и экспертизы документов [Текст]. / К. Г. Митяев. // Труды МГИАИ. – Т. 29. «Вопросы методологии исторической науки». – М., 1967. – С. 118–138.

664. Михайлюк М. В. Нацистська пропаганда в окупованому Києві [Текст]. / М. В. Михайлюк. // Український історичний журнал. – 2006. – № 1. – С. 131–145.

665. Муромцев Г. И. Источники права: Теоретические аспекты проблемы [Текст]. / Г. И. Муромцев. // Правоведение. – 1992. – № 2. – С. 23–30.

666. Мусаев А. Г. Партийное руководство всенародной борьбой в тылу врага на временно оккупированной территории Северо-Запада РСФСР в годы Великой Отечественной войны [историографический обзор]. / А. Г. Мусаев. // Истор. опыт парт. работы в годы Великой Отечественной войны [1941–1945]. – Петрозаводск, 1990. – С. 10–18.

667. Ніколаєць Ю. Партизанський рух в Україні на початку війни [розвінчання міфів]. / Ю. Ніколаєць, В. Щербатюк. // День. – 05 травня 2000. – № 79. – С. 8.

668. Об организации борьбы в тылу немецких войск [постановление ЦК ВКП(б) 18 июля 1941 г.]. // Известия ЦК КПСС. – 1990. – № 7.

669. Онишко Л. Організація та діяльність підпільного Українського Червоного Хреста на західноукр. землях у 1943–1945 роки [Текст]. / Л. Онишко. // Визвольний шлях. – 2004. – № 3. – С. 54–64.

670. Павленко Н. Г. На первом этапе войны [Текст]. / Н. Г. Павленко. // Коммунист. – 1988. – № 9. – С. 88–94.

671. Паніван Г. М. Фонди особового походження учасників Великої Вітчизняної війни [1941–1945 рр.; електронний ресурс]. / Г. М. Паніван // Публікації на веб-порталі Державної архівної служби України. – Київ, 2010. – Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_2_2010/19.pdf – Загол. з екрану.

672. Парамонов В. Н. Психологический портрет мужчины и женщины в сфере управления [Текст]. / В. Н. Парамонов. // Женщины и общество [вопросы теории, методологии и социальных исследований; материалы III Междунар. науч.-практ. конф.]. – Ижевск, 1997. – С. 87.

673. Партизанское движение в годы Великой Отечественной войны [1941–1945 гг.; документы и материалы]. – М.: ТЕРРА, 1998. – 668 с.

674. Пастушенко Т. В. Листи як джерело вивчення проблеми українських «остарбайтерів» періоду Другої світової війни [Текст]. / Т. В. Пастушенко. // Сторінки воєнної історії України [зб. наук. статей; НАН України; Ін-т історії України]. – К., 2002. – Вип. 6. – С. 70–76.

675. Патриляк І. УПА була більш «робітничо-селянською», ніж радянські партизани [Електронний ресурс]. / І. Патриляк. // Історична правда. – 18 березня 2012. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/10/14/59049/> – Загол. з екрану.

676. Патриляк І. К. Національний партизанський рух на території Західної України влітку 1941 [Текст]. / І. К. Патриляк. // Український історичний журнал. – 2000. – № 4. – С. 113–119.

677. Петров Ю. П. Состояние и задачи разработки истории партизанского движения в годы Великой Отечественной войны [Текст]. / Ю. П. Петров. // Вопросы истории. – 1971. – № 5. – С. 20–21.

678. Пількевич Л. Б. Кінодокументи про боротьбу за визволення західних областей України [Текст]. / Л. Б. Пількевич. // Архіви України. – 1974. – № 4. – С. 31–41.

679. Плетушков М. С. Особенности отечественной историографии Великой Отечественной войны [Текст]. / М. С. Плетушков, А. С. Якушевский. // Великая Отечественная война [историография; сб. обз.]. – М.: ИНИОН, 1995. – С. 7–41.

680. Поляков В. Е. Национальная составляющая партизанского движения Крыма [1941–1944 гг.]. / В. Е. Поляков. // Грані. – 2011. – № 6 (80). – С. 20–22.

681. Попов А. Ю. Организация руководства партизанским движением в тылу врага в 1941–1943 годах [Текст]. / А. Ю. Попов. // Вопросы истории. – 2004. – № 10. – С. 145–151.

682. Попов Д. М. Народная партизанская война на землях Смоленщины [Текст]. / Д. М. Попов. // Большевик. – 1942. – № 11–12.

683. Портнова Л. Ю. Кінолітопис героїчного подвигу радянського народу у Великій Вітчизняній війні [Текст]. / Л. Ю. Портнова. // Архіви України. – 1985. – № 2. – С. 34–48.

684. Про перші дні Великої Вітчизняної війни [док. і мат.; уп. В. Р. Журавльов, Н. М. Ємельянова]. // Український історичний журнал. – 1991. – № 5.

685. Пустовіт Т. П. Документи Державного архіву Полтавської області про участь місцевих військових формувань убойових діях у серпні–вересні 1941 р. на території Полтавської області [Електронний ресурс]. / Т. П. Пустовіт // Архіви України. – 2010. – Квітень–червень. – № 2 (268). – Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_2_2010/7.pdf – Загол. з екрану.

686. Пушкарева Н. История повседневности и история частной жизни [содержание и соотношение понятий; электронный ресурс]. / Н. Пушкарева. – М.: Социальная история, 2004. – Режим доступа: <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0350-0861/2005/0350-08610553021P.pdf> – Загл. с экрана.

687. Пчелов Е. В. К вопросу о принципах классификации исторических источников [Текст]. / Е. В. Пчелов. // Архивоведение и источниковедение отечественной истории [проблемы взаимодействия на современном этапе; доклады и тезисы выступлений на второй Всероссийской конференции, 12–13 марта 1996 г.]. – Вып. 1.– М., 1997. – С. 198–200.

688. Реброва И. В. Образ женщины в Великой Отечественной войне, отраженный в воспоминаниях людей фронтового поколения

[Електронний ресурс]. / И. В. Реброва. – Режим доступа: <http://sofiki-gi.narod.ru/avtori/konferencia/rebrova.htm> – Загл. с экрана.

689. Реброва И. В. Ретроспективный образ Великой Отечественной войны и мифологизация прошлого [на примере неопубликованных воспоминаний фронтовиков Краснодарского края и республики Адыгея; электронный ресурс]. / И. В. Реброва. // «Мифологические исследования» Центра прикладных гуманитарных исследований «Наука для жизни». – Режим доступа: <http://www.mythrevol.narod.ru> – Загл. с экрана.

690. Рекотов П. В. Органи управління в Україні під час фашистської окупації [Текст]. / П. В. Рекотов. // Пам'ять століть. – 1997. – № 5. – С. 121–126.

691. Рекотов П. В. Органи управління на окупованій території України [1941–1944 рр.]. / П. В. Рекотов. // Український історичний журнал. – 1997. – № 3. – С. 90–101.

692. Романько В. Знати правду про Молоду Гвардію [Текст]. / В. Романько. // Молодь України. – 16 листопада 2004.

693. Рудельсон К. И. Документальные памятники [понятие, предмет и перспективы развития]. / К. И. Рудельсон. // Материалы Всесоюзной научно-практической конференции «Актуальные вопросы совершенствования архивного дела в условиях развития социального общества». – Ч. 3. – М., 1985. – С. 22.

694. Руденко Н. М. Армія фашистського агресора [обличчя ворога]. / Н. М. Руденко. // Український історичний журнал. – 1991. – № 6. – С. 35–45.

695. Руденко Н. М. Українці в партизанському русі у Молдавії [січень–липень 1944 рр.]. / Н. М. Руденко. // Український історичний журнал. – 2000. – № 4. – С. 100–113.

696. Савин В. А. Документ – архивный документ – исторический источник – памятник истории и культуры [проблемы проявления сущностных характеристик]. / П. А. Савин. // Архивоведение и источниковедение отечественной истории [проблемы взаимодействия на современном этапе; докл. и тез. выступлений; 12–13 мая 1996 г.]. – Вып. I. – М., 1997. – С. 181–186.

697. Самсонов А. М. К изучению истории борьбы советских людей на временно оккупированной немецко-фашистскими захватчиками территории СССР [Текст]. / А. М. Самсонов, А. А. Курносков. // Вопросы истории. – 1964. – № 12. – С. 16–22.

698. Самсонов А. М. О партизанском движении в 1942 г. [Текст]. / А. М. Самсонов. // История СССР. – 1959. – № 3. – С. 46–63.

699. Семененко В. Більшовицький партизанський рух на Харківщині [1941–1943 рр.]. / В. Семененко. // Зб. Харківського істор.-філолог. товариства. нов. сер. – X., 1995 – Т. 4.

700. Сенявская Е. С. Женщина на войне глазами мужчин [психологический экскурс в историю России]. / Е. С. Сенявская. // Российская

ментальность [методы и проблемы изучения]. – Вып. 3 «Мировосприятие и самосознание российского общества». – М., 1999. – С. 216.

701. Скарбовійчук С. М. Визволення Криму [за кінофотодокументами ЦДАКФФД УРСР]. / С. М. Скарбовійчук. // Архіви України. – 1974. – № 2. – С. 47–54.

702. Славинська І. М. Велика Вітчизняна війна 1941–1945 рр. у кінодокументах ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного [до 65-ї річниці Перемоги]. / І. М. Славинська. // Архіви України. – 2010. – № 2. – С. 175–183.

703. Слободянюк М. А. Радянські підпілляники у боротьбі з нацистськими окупантами на території України [Текст]. / М. А. Слободянюк. // Український історичний журнал. – 2010. – № 3. – С. 46–64.

704. Слончак Н. М. Кінофотодокументи ЦДАКФФД УРСР про звільнення Лівобережної України [Текст]. / Н. М. Слончак. // Архіви України. – 1973. – № 3. – С. 34–39; № 4. – С. 52–56.

705. Слончак Н. М. Трудящі України – фронту [за кінофотодок-ми ЦДАКФФД УРСР]. / Н. М. Слончак. // Архіви України. – 1980. – № 2. – С. 46–56.

706. Смірнова В. Не за славою, не за чинами [колекція матеріалів про комісара Сумського партизанського з'єднання С. В. Руднева у фондосховищі музею]. / В. Смірнова. // Ветеран України. – 2009. – № 3. – С. 4.

707. Смірнова В. Партизанський командир і «Батько» [особисті речі та фотознімки А. З. Одухи, командира з'єднання партизанських загонів Кам'янець-Подільської області ім. Ф. М. Михайлова, Героя Радянського Союзу, зберігаються у фондах Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років»]. / В. Смірнова. // Ветеран України. – 2010. – № 6.

708. Смірнова В. І. Колекція підпільно-партизанської преси України [1941–1944 рр.; електронний ресурс]. / В. І. Смірнова. – С. 118–133. – Режим доступу: www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_5_2010/12.pdf – Загол. з екрану.

709. Создадим историю народного партизанского движения 1941–1945 гг. [историографический обзор]. // История СССР. – 1961. – № 2. – С. 3–9.

710. Соколюк С. І. Синтез зображення і слова як джерело створення різножанрових телепрограм [Електронний ресурс]. / С. І. Соколюк. – 2009 – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/PORTAL/Soc_Gum/api/2009_23/42.pdf – Загол. з екрану.

711. Сокольская А. Эстетическая роль зрительской привычки [Текст]. / А. Сокольская // Телевидение вчера, сегодня, завтра. – Вып. 5. – М.: Искусство, 1985. – 252 с.

712. Старинов И. А могло быть иначе [Текст]. / И. Старинов. // Техника молодежи. – 1989. – № 2.

713. Старка В. Взаємодія української та польської течій антинацистського Руху Опору на території Західних областей України в роки Другої світової війни [Текст]. / В. Старка. // Наукові записки Тернопільського держ. педагог. ун-ту ім. В. Гнатюка [серія: історія]. – 2004. – № 1. – С. 134–139.

714. Стрельський В. И. К вопросу о произведениях изобразительного искусства как историческом источнике [Текст]. / В. И. Стрельский. // История СССР. – 1984. – № 1. – С. 96–101.

715. Стрельський В. И. Образотворчий матеріал як історичне джерело [Текст]. / В. И. Стрельський. // Вісн. Київ. держ. ун-ту [серія історії та права]. – 1967. – № 8. – С. 95–100.

716. Стрельський В. И. Художня література як джерело для вивчення історії СРСР [Текст]. / В. И. Стрельский. // Український історичний журнал. – 1983. – № 9. – С. 151–156.

717. Тартаковский А. Г. Некоторые аспекты проблемы доказательности в источниковедении [Текст]. / А. Г. Тартаковский. // История СССР. – 1979. – № 6. – С. 54–80.

718. Тартаковский А. Г. Социальные функции источников как методологическая проблема источниковедения [Текст]. / А. Г. Тартаковский. // История СССР. – 1983. – № 3. – С. 112–130.

719. Топішко Н. О. Вересневі дні 1939 р. на західноукраїнських землях у документах ЦДАКФФД УРСР [Текст]. / Н. О. Топішко. // Архіви України. – 1989. – № 4. – С. 18–23.

720. Трубайчук А. Ф. Історико-публіцистична література 1988–1991 рр про договори 1939 р. між СРСР та Німеччиною [Текст]. / А. Ф. Трубайчук, П. Б. Полянський. // Український історичний журнал. – 1992. – № 1. – С. 78–98.

721. Україна у Другій світовій війні: джерела та інтерпретації [до 65-річчя Великої Перемоги; мат. міжнар. наук. конф.]. / Відп. ред.: Л. В. Легасова. – К., 2011. – 800 с.

722. Український історичний збірник – 2005 [зб. наук. праць; НАН України; ін-т історії України]. / Голов. ред. В. А. Смолій. – Вип. 8. – К., 2005. – 554 с.

723. Філіпова Т. П. Відбудова народного господарства у визволених районах Радянської України в 1943–1944 рр. [за кінофотодокументами ЦДАКФФД УРСР]. / Т. П. Філіпова. // Архіви України – 1974. – № 3. – С. 26–37.

724. Фрунзе М. В. Единая военная доктрина и Красная армия [Электронный ресурс]. / М. В. Фрунзе. // Красная новь. – № 21. – М., 1921. – С. 94–106. – Режим доступа: <http://militera.lib.ru/science/frunze1/01.html> – Загл. с экрана.

725. Хенкин М. З. Партизанское движение и подпольная борьба на Смоленщине в советской историографии [Текст]. / М. З. Хенкин. // Уходили в поход партизаны [сб. мат. науч. конф.]. – Смоленск, 1973.

726. Чайковський А. С. З історії німецької розвідки та радянської контррозвідки [1941–1945 рр.]. / А. С. Чайковський. // Український історичний журнал. – 2004. – № 3. – С. 79–91.

727. Чайковський А. С. Україна партизанська [1941–1945 рр.; партизанські формування та органи керівництва ними] / А. С. Чайковський, В. І. Кучер. // Український історичний журнал. – 2003. – № 1. – С. 133–137.

728. Черноморский М. Н. Воспоминания участников Великой Отечественной войны как источник исторических исследований [Текст]. / М. Н. Черноморский. // Вопросы истории. – 1957. – № 3. – С. 149–154.

729. Шайкан В. Українська інтелігенція напередодні Другої світової та Великої Вітчизняної війни [витоки колаборації]. / В. Шайкан. // Історичний журнал. – 2006. – № 3. – С. 83–91.

730. Шашко К. М. партійне підпілля в Криму в роки Великої Вітчизняної війни [Текст]. / К. М. Шашко. // Український історичний журнал. – 1960. – № 5. – С. 16.

731. Шевченко М. На чолі народних месників [матеріали двічі Героя Радянського Союзу С. А. Ковпака у фондах Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років»]. / М. Шевченко, В. Жуковський // Ветеран України. – 2011. – № 17. – С. 2.

732. Шелест А. М. Кінофотодокументи ЦДАКФФД УРСР про возз'єднання західноукраїнських земель з Українською РСР [Текст]. / А. М. Шелест. // Архіви України. – 1979. – № 5. – С. 22–31.

733. Шелест А. М. Кінофотодокументи ЦДАКФФД УРСР про розквіт Північної Буковини в сім'ї радянських народів [Текст]. / А. М. Шелест. // Архіви України. – 1980. – № 3. – С. 17–23.

734. Шеуджен Э. А. Проблемы местной истории в новой историографической перспективе [Текст]. / Э. А. Шеуджен. // Известия вузов [Северо-Кавказский регион; общественные науки]. – 1997. – № 4. – С. 57–60.

735. Шитюк М. М. Діяльність підпільної організації «Партизанська іскра» в світлі нових історичних джерел і документів [1942–1943 рр.]. / М. М. Шитюк. // Український історичний журнал. – 1998. – № 3. – С. 101–107.

736. Шитюк М. М. Організація «Миколаївський підпільний центр» [1941–1943]. / М. М. Шитюк. // Історія України [маловідомі імена, події, факти; зб. ст.; ред. кол.: П. Т. Тронько (відп. ред.), О. Г. Бажан, А. Г. Болєбрух та ін.; відп. за вип.: П. В. Добров, Р. В. Маньковська]. – К., 2001. – Вип. 16. – С. 146–152.

737. Шмидт С. О. О классификации исторических источников [Текст]. / С. О. Шмидт. // Вспомогательные исторические дисциплины. – 1985. – Вып. XVI – С. 3–24.

738. Шмидт С. О. Современные проблемы источниковедения [Текст]. / С. О. Шмидт. // Источниковедение [теоретические и методические проблемы]. – М.: Наука, 1969. – С. 7–58.

739. Шугальова І. М. Наукове видання щоденників очевидців німецької неволі [Електронний ресурс]. / І. М. Шугальова. // Архіви України. – Вип. 2 (268). – 2010. – С. 232–233. – Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_2_2010/33.pdf – Загл. з екрану.

740. Шумихин В. С. Массовый героизм советских воинов на фронтах войны [Текст]. / В. С. Шумихин. // История СССР. – 1985. – № 1. – С. 27–40.

741. Юденков А. Ф. Против фальсификации буржуазными авторами народной борьбы на оккупированной советской территории [Текст]. / А. Ф. Юденков. // Шли на битву партизаны [сб. мат. науч. конф]. – Брянск, 1972. – С. 10–16.

742. Якушевский А. С. Зарубежная литература о советско-германской войне [основные этапы и их характеристики]. / А. С. Якушевский. // Великая Отечественная война [историография; сб. обзоров]. – М., 1995. – С. 129–137.

743. Яценко В. Д. Молодежь Украины в рядах партизан [Текст]. / В. Д. Яценко. // История СССР. – 1965. – № 3. – С. 120–136.

VIII. КІНО ТА ВІДЕОФІЛЬМИ

744. ВВС: Война столетия [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссер Л. Рис. – 2012. – Режим доступа: <http://www.torrentino.com/torrents/85396> – Загл. с экрана.

745. Аджимушкой. Подземелье смерти [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссер О. Лябах. – 2008. – Режим доступа: http://voenkhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_rossii_khronika/adzhimushkaj_podzemele_smerti_ukraina_2008_god/22-1-0-1465 – Загл. с экрана.

746. Аты-баты, шли солдаты [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссер Л. Быков. – 1976. – Режим доступа: <http://www.torrentino.com/torrents/10923> – Загл. с экрана.

747. В бой идут одни «старики» [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссер Л. Быков. – 1973. – Режим доступа: <http://www.torrentino.com/torrents/249286> – Загл. с экрана.

748. В лесах под Ковелем [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссер Ю. Тупицкий. – 1984. – Режим доступа: <http://www.torrentino.com/torrents/144744> – Загл. с экрана.

749. Война на западном направлении [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссеры Т. Левчук и Г. Кохан. – 1990. – Режим доступа: <http://www.torrentino.com/torrents/51641> – Загл. с экрана.

750. Война невидимок. Тайны фронтовой разведки [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссер О. Шамраев. – 2012. – Режим доступа: <http://www.torrentino.com/torrents/1044324> – Загл. с экрана.

751. Герои Победы: цикл кинодокументальных серий [Электронный ресурс]. / Кинофильм / 33 вып. / ТОВ «Российский исторический канал». – 2010-2011. – Режим доступа: http://voenhrionika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_rossija_geroi_pobedy_rossija_67_101_vypusk_po_7_minut_2010_2011_god/22-1-0-1059 – Загл. с экрана.

752. Дети партизана [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссеры Л. Голуб и М. Фигуровский. – 1954. – Режим доступа: http://cinemaxx.ru/retro_films/18270-deti-partizana-1954.html – Загл. с экрана.

753. Дума про Ковпака. Трилогія [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссер Т. Левчук. – 1973–1976. – Режим доступа: http://www.intv.ru/view/?film_id=111818 – Загол. з екрану.

754. Его звали ДЕД. Ковпак [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссер О. Барбарук-Трипольский. – 2011. – Режим доступа: http://voenhrionika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_rossija_geroi_pobedy_rossija_ego_zvali_ded_kovpak_ukraina_2011_god/22-1-0-1567 – Загл. с экрана.

755. Женское лицо войны. «Катюша» [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссер О. Китайцев. – 2008. – Режим доступа: <http://www.torrentino.com/torrents/249260> – Загл. с экрана.

756. Звезда [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссер О. Иванов. – 1949. – Режим доступа: <http://www.torrentino.com/torrents/595213> – Загл. с экрана.

757. Звонящая тишина [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссер Д. Мастеров. – 2010. – Режим доступа: <http://www.torrentino.com/torrents/1044743> – Загл. с экрана.

758. Зоя Космодемьянская. Правда о подвиге [Электронный ресурс]. / Кинофильм. – 2005. – Режим доступа: <http://docfilms.com.ua/istoriya/928-zoya-kosmodemyanskaya-pravda-o-podvige.html> – Загл. с экрана.

759. Искатели. Молодая гвардия. По следу предателя [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссер И. Акопян. – 2008. – Режим доступа: <http://www.youtube.com/watch?v=v03aTQekdj4> – Загл. с экрана.

760. Исчезнувшие [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссер В. Островский. – 2009. – Режим доступа: <http://www.torrentino.com/torrents/10326> – Загл. с экрана.

761. Константин Заслонов [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссеры О. Файнциммер и В. Корш-Саблин. – 1949. – Режим доступа: <http://www.torrentino.com/torrents/140743> – Загл. с экрана.

762. Мене вбито в Сталінграді [Электронный ресурс]. / Кинофильм / 7 серий. – 1981. – Режим доступа: <http://film.arjlover.net/info/u.vojnyu.ne.zhenskoe.lico.avi.html> – Загол. з екрану.

763. Молодая гвардия [Електронний ресурс]. / Кинофильм / Режиссер С. Герасимов. – 1948. – Режим доступа: <http://www.torrentino.com/torrents/247013> – Загл. с экрана.

764. Моя великая война [Електронний ресурс]. / Кинофильм / 4 серии / Режиссер А. Зайцев. – 2012. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_ssr_khronika/moja_velikaja_vojna_rossija_4_serii_2012_god/22-1-0-1569 – Загл. с экрана.

765. На пути к Великой Победе. Сын полка [Електронний ресурс]. / Кинофильм / Студия «ТК 365». – 2010. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_ssr_khronika/na_puti_k_velikoj_pobede_syn_polka_rossija_tk_365_2010_god/22-1-0-573 – Загл. с экрана.

766. Невидимый фронт. Линия войны: цикл документальных фильмов [Електронний ресурс]. / Кинофильм / Режиссер А. Котов. – 2007. – Режим доступа: <http://www.torrentino.com/torrents/1178738> – Загл. с экрана.

767. ОМСБОН – отдельная мотострелковая бригада особого назначения НКВД [Електронний ресурс]. / Кинофильм / 4 серии. – 2007. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_ssr_khronika/omsbon_otdelnaja_motostrelkovaja_brigada_osobogo_naznachenija_nkvd_belarus_4_serii_2007_god/22-1-0-1631 – Загл. с экрана.

768. Они сражались за Родину... Пять фильмов о героях [Електронний ресурс]. / Кинофильм / Автор Г. Кисили. – 2009. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_ssr_khronika/oni_srazhalis_za_rodinu_5_filmov_o_gerojakh_belarus_5_serij_2009_god/22-1-0-1556 – Загл. с экрана.

769. От Буга до Вислы [Електронний ресурс]. / Кинофильм / Режиссер Т. Левчук. – 1980. – Режим доступа: <http://www.torrentino.com/torrents/570557> – Загл. с экрана.

770. Партизанская война в Белорусской ССР [Електронний ресурс]. / Кинофильм / Режиссер В. Орлов. – 2010. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_ssr_khronika/partizanskaja_vojna_v_belorusskoj_ssr/22-1-0-758 – Загл. с экрана.

771. Партизанская искра [Електронний ресурс]. / Кинофильм / Режиссеры М. Маевская и О. Маслюков. – 1949. – Режим доступа: <http://www.torrentino.com/torrents/328570> – Загл. с экрана.

772. Партизанский фронт. Ковпак [Електронний ресурс]. / Кинофильм / 2 серии / Режиссер А. Котов. – 2007. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_ssr_khronika/partizanskij_front_kovpak_belarus_2_serii_2007_god/22-1-0-1630 – Загл. с экрана.

773. Партизанский фронт. Корж Василий Захарович [Електронний ресурс]. / Кинофильм / 2 серии / Режиссер А. Котов. – 2007. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_ssr_khronika/

partizanskij_front_korzh_vasilij_zakharovich_belarus_2_serii_2007_god/2-1-0-1632 – Загл. с екрана.

774. Партизанский фронт. Нордман Эдуард Болеславович [Электронный ресурс]. / Кинофильм / 2 серии / Режиссер А. Котов. – 2007. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_rossr_khronika/partizanskij_front_nordman_ehduard_boleslavovich_belarus_2_serii_2007_god/22-1-0-1633 – Загл. с экрана.

775. Партизаны против Вермахта [Электронный ресурс]. / Кинофильм / 8 серий. – 2010. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_rossr_khronika/partizany_protiv_vermakhta_belorusija_2010_god/22-1-0-180 – Загл. с экрана.

776. Подполье против Абвера [Электронный ресурс]. / Кинофильм. – 2012. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_rossr_khronika/podpole_protiv_abvera_rossija_2012_god/22-1-0-536 – Загл. с экрана.

777. Подпольный обком действует [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссер А. Буковский. – 1978. – Режим доступа: <http://www.torrentino.com/torrents/635564> – Загл. с экрана.

778. Последний бой Неуловимых [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Авторы А. Грачов и Е. Василенко. – 2009. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_rossr_khronika/poslednij_boj_neulovimyx_rossija_2009_god/22-1-0-1231 – Загл. с экрана.

779. Проверено – мин нет [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссеры Ю. Лысенко и З. Велимирович. – 1965. – Режим доступа: <http://www.torrentino.com/torrents/918221> – Загл. с экрана.

780. Ракеты не должны взлететь [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссеры О. Швачко и А. Тимонишин. – 1964. – Режим доступа: <http://www.torrentino.com/torrents/463839> – Загл. с экрана.

781. Рельсовая война. Старинов против Сталина [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссер А. Деникина. – 2005. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_rossr_khronika/relovovaja_vojna_starinov_protiv_stalina_rossija_2005_god/22-1-0-1369 – Загл. с экрана.

782. Секретные архивы НКВД [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссеры А. Иванкин и А. Колесников. – 1991–1993. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_rossr_khronika/sekretnye_arkhivy_nkvd_rossija_3_serii_1991_1993_god/22-1-0-1257 – Загл. с экрана.

783. Секретные истории. Война. Недетские игры [Электронный ресурс]. / Кинофильм. – 2007. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_rossr_khronika/sekretnye_istorii_vojna_nedetskie_igry_rossija_2007_god/22-1-0-1238 – Загл. с экрана.

784. Солдатські вдови [Електронний ресурс]. / Кінофільм / Режисер В. Артеменко. – 1983. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Артеменко_Володимир_Микитович – Загол. з екрану.

785. Список Киселева [Електронний ресурс]. / Кинофильм / Режиссер Ю. Малюгин. – 2008. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_rossija_2008_god/22-1-0-1464 – Загл. с экрана.

786. У войны не женское лицо [Электронный ресурс]. / Кинофильм / 7 серий. – 1981. – Режим доступа: <http://film.arjlover.net/info/u.vojny.ne.zhenskoe.lico.avi.html> – Загл. с экрана.

787. Уровень секретности 18 [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссер В. Рибась. – 2011. – Режим доступа: <http://www.torrentino.com/torrents/592560> – Загл. с экрана.

788. Фронтовое кино. Необычный взгляд [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссеры М. Дроздов и О. Киселев. – 2005. – Режим доступа: <http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=645221> – Загл. с экрана.

789. Фронтовые операторы – цена кадра: каждый второй ранен, каждый четвертый убит [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссеры И. Кукина и Д. Тилепбергенова. – 2008. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_rossija_2008_god/22-1-0-1220 – Загл. с экрана.

790. Хранить вечно [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Режиссер В. Ушаков. – 2010. – Режим доступа: http://voenhronika.ru/publ/vtoraja_mirovaja_vojna_rossija_2008_god/22-1-0-562 – Загл. с экрана.

791. Церковь и Великая Отечественная война разведки [Электронный ресурс]. / Кинофильм / Информационное агентство Белорусской Православной Церкви. – 2006 г. – Режим доступа: <http://www.torrentino.com/torrents/332937> – Загл. с экрана.

ДОДАТКИ

КАРТИ

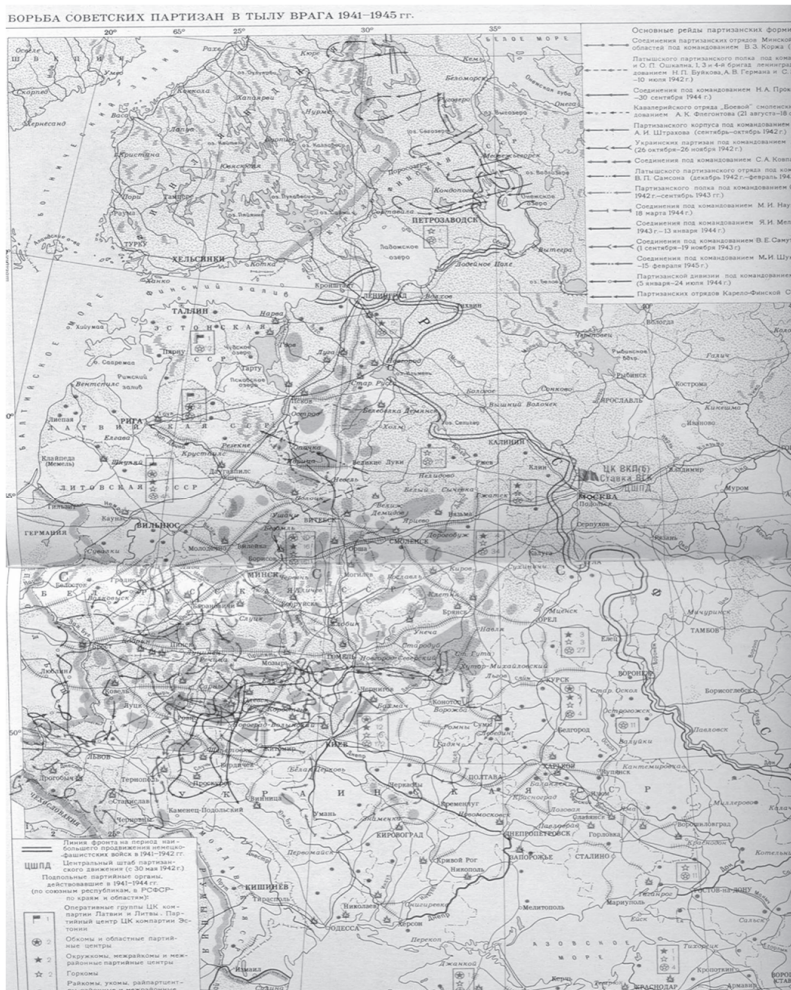
Додаток А. 1.

Карта партизанських районів і диверсій

Джерело: «Karty.by». Режим доступу: www.karty.by/page/81/

Карта партизанського руху в СРСР у 1941–1945 рр.

Джерело: «Karty.by». Режим доступу: www.karty.by/page/81/

Карта партизанської бойової операції «Рейкова війна» (1943–1944 рр.)

Джерело: «Karty.by». Режим доступу: www.karty.by/wp-content/uploads/2011/02/2ww_relsovaia_vojna-300x235.jpg

Карта радянських партизанських з'єднань в 1941-1942 рр.

Джерело: «Karty.by». Режим доступу: www.karty.by/wp-content/uploads/2011/02/2ww_partisan.jpg

**Карта радянських підпільних обкомів
на південній території України**

Джерело: Офіційний веб-портал Державної архівної служби України.
З фондів РДВА, ф. 492к, оп. 1, спр. 1, арк. 189. Режим доступу:
<http://www.archives.gov.ua/Sections/Partizany-ruh/RGVA/index.php?6>

АГІТАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ ТА ПРЕСА

Додаток Б. 1.

Пропагандистське звернення ЦК КП(б)У до населення окупованих районів Харківської області

**ДО НАСЕЛЕННЯ ОКУПОВАНИХ РАЙОНІВ
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

**ДОРОГІ БРАТИ І СЕСТРИ
РОБІТНИКИ, СЕЛЯНИ, ІНТЕЛІГЕНЦІЯ!**

5 липня 1943 р. кривавий Гітлер кинув свої бронізовані полчища в нову авантюру, розпочавши ще один наступ проти Червоної Армії. До цього наступу німецьке командування довго і старанно готувалось. На Орловсько-Курському і Білгородському напрямках німці зосередили великі сили — тисячі танків і літаків. У своєму наказі Гітлер назвав цей наступ останнім і вирішальним, від якого залежить дальша доля нацистської Німеччини.

З сказаною люттю пішли німці вперед. Вони не шкодували ні сил, ні техніки, щоб досягти успіху. Даремно! РАДЯНСЬКА ОБОРОНА ВИЯВИЛАСЬ НЕПРИСТУПНОЮ ДЛЯ ГІТЛЕРІВЦІВ. Німці зібрали великі сили, але Червона Армія виявилась ще сильнішою. На Орловсько-Курському і Білгородському напрямках німці зазнали величезних втрат. За час боїв з 5 до 23 липня вони втратили вбитими понад 70.000 солдатів і офіцерів; підбито і знищено 2.900 ворожих танків, знищено 1.392 літаки.

Новий наступ німців провалився. Червона Армія міцно вдарила гітлерівці по зубах.

ВІДБИВШИ НАВАЛУ ГІТЛЕРІВСЬКИХ ПОЛЧИЩ, ЧЕРВОНА АРМІЯ САМА ПЕРЕЙШЛА В НАСТУП. Зламавши сильно укріплені лінії оборони ворога, наші війська просуваються вперед.

Недалеко той час, коли Червона Армія і війська наших союзників зведуть ворогові нових розстрошувальних ударів. Недовго лишилось страждати вам, любі брати і сестри, під німецьким ярмом.

ЖДИТЬ НАСІ! ЧЕРВОНА АРМІЯ СКОРО ПРИЙДЕ І ЗВІЛЬНИТЬ ВАС З ФАШИСТСЬКОЇ НЕВОЛИ.

ЧАСТИНИ ЧЕРВОНИХ ВІЙСЬК ВЖЕ НАБЛИЖАЮТЬСЯ ДО ВАШИХ РАЙОНІВ. ВСІЛЯКО ДОПОМАГАЙТЕ ІМ У БОРЮТЬОБІ З ОКУПАНТАМИ!

БИЙТЕ ВОРОГА З ТИЛУ, ЧИМ МОЖЕТЕ ДОПОМАГАЙТЕ ЧЕРВОНИМ ПАРТИЗАНАМ! НЕ ВИКОНУЙТЕ НІЯКИХ РОЗПОРЯДЖЕНЬ І НАКАЗІВ НІМЕЦЬКИХ ВЛАСТЕЙ! НІ ОДНОГО ПУДА ХЛІБА ЗАГАРБНИКАМ! НЕ ДАВАЙТЕ ГІТЛЕРІВЦЯМ ВИВОЗИТИ НАШЕ ДОБРО, РУЙНУВАТИ І ПАЛИТИ ПІД ЧАС ВІДСТУПУ НАШІ СЕЛА І МІСТА!

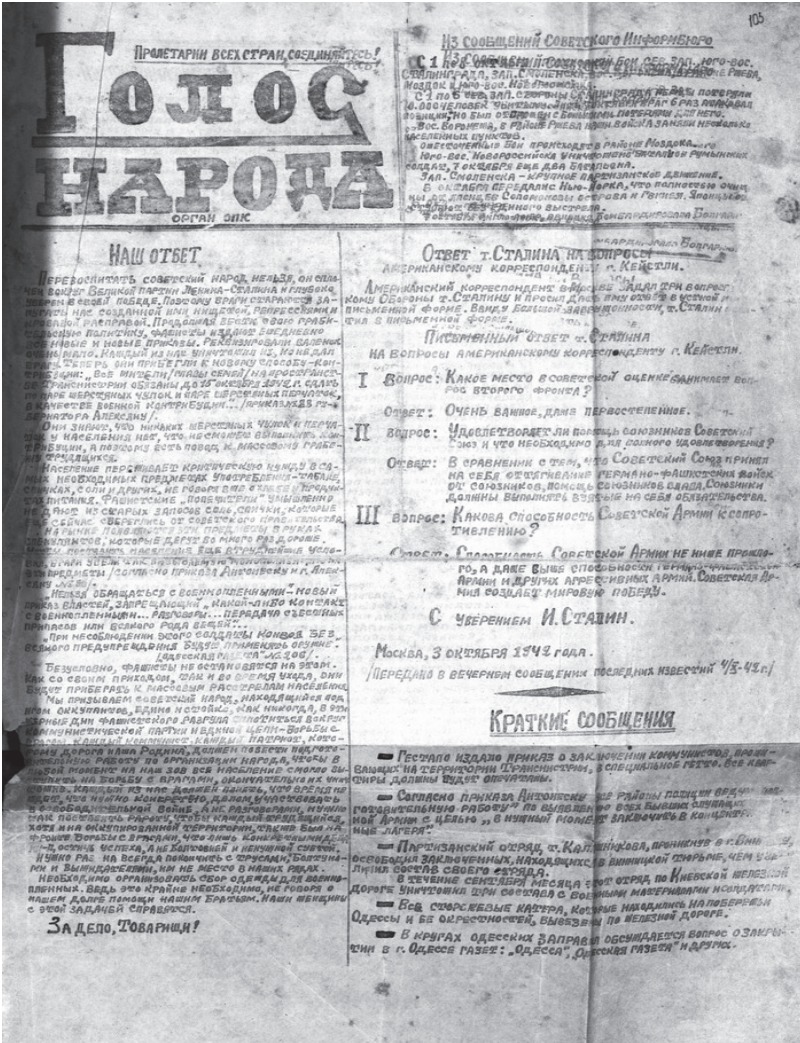
ЗНИЩУЙТЕ НІМЕЦЬКИХ НАТІВ. ДЕ ТІЛЬКИ МОЖЕТЕ І ЯК МОЖЕТЕ! ПЕРЕТІНАЙТЕ ІМ ШЛЯХИ ВІДСТУПУ! ПСУЙТЕ ДОРОГИ. ВИСАДЖУЙТЕ В ПОВІТРЯ МОСТИ! ХАЙ НІ ОДИН ОКУПАНТ НЕ ВТЕЧЕ ЖИВИМ З РАДЯНСЬКОЇ ЗЕМЛІ!

**НАБЛИЖАЄТЬСЯ ДЕНЬ НАШОГО ПЕРЕМОГИ. ВСІ СІЛИ НА РОЗГРОМ НІМЕЦЬКИХ ОКУПАНТІВ!
СМЕРТЬ КАТАМ!**

Видання ЦК КП(б)У, 1943 р.

Джерело: Національний музей історії Великої Вітчизняної війни
1941–1945 рр., фонд КВ-13261/3 Л-1472/3.

Газета «Голос народу» – друкований орган Одеського підпільного комітету

Дата: 1942 р. Джерело: Офіційний веб-портал Державної архівної служби України. ДАОО, ф. П-92, оп. 1, спр. 12, арк. 103. Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Sections/Partyzany/Odesa/index.php?28>

Газета Червоний прапор – друкований орган обкому КП(б)У Рівненської області

Дата: 1942 р. Джерело: Офіційний веб-портал Рівненської державної обласної бібліотеки. Режим доступу: http://libr.rv.ua/images/pages/virtual/vv_viyna_rivne9062011/Arxiv/3_plakaty/3_plakaty%2013.jpg

Німецька інформаційна листівка для окупованого населення України

ПОСТАНОВА для захисту сільсько - господарських продуктів.

Зразковою сільсько роботою українське селянство та Німцями України полюблено надзвичайно добрий урожай.

Більшість людей нехочеє знову заклопотувати дещом цієї тяжкої роботи. Українській родині і селянин, великий солдат та урядовий і який хто не є більшовиком, українцем, сільсько захищати урожай і зменшити більшовицьких злодій.

Для цього, як на підставі дорученні жваві виконають владу, встановили:

§ 1.
Спільний захист урожаю

Всі члени громадянського господарства або сільсько-господарського підприємства й усі мешканці села захищать спільно урожай та всі сільсько-господарські вироби, який та жертвий момент та всі установи харчового господарства. Кожен окремо повинен допомогти й підказати за збереження всього майна.

§ 2.
Спільна відповідальність

Громадяни громадянського, сільсько-господарського товариства чи села, що нехочеє впертий захищати свій урожай та всі установи або більшовицьких злодій, будуть покарані відповідними покарання і пригрозити до повернення в'язи. Чим тяжче та частіше будуть в'язи, тем суворіше буде кара. Крім того всі діяльність або відповідальні керівники й оборонювачі, якщо їм не будуть вказані.

§ 3.
Покарання окремих шкідників

Хто вживає або через небажальності намагатиметься шкодити харчовому господарству на селі, вживає вкази він і інших вживає не дослухаю не суворий шару, ув'язнення і примусово працює в тяжкій випадах — смертю. Одразу йому можна призначити грашавий штраф або сільщина (як чи окрема частина майна (напр. худоби, скоти або буди і т. ін.).

Шкодиштом харчового господарства згоряє вживає жвавіше жвавіше або пошкодження:

- 1) Сільсько-господарських виробів
- 2) Сільсько-господарських будівель, худоби та іншого майна або матерію речовину.
- 3) Таких підприємств і установок за них засоби виробництва — що їх вживає для виробництва, обробки та переробки сільсько-господарських виробів
- 4) Таких установ, які служать для поливання землі.
- 5) Таких транспортних, засобів (мостів, залізничних колій, шляхів), які обслуговують сільсько-господарської транспорту. Харчовому господарству перешкоджає далі той, хто:
- а) не виконує вказані розпорядження,
- б) перешкоджає роботам, що повинні спринти харчовому господарству.
- в) не уступає вказаним шкідливим інформації та не сповідає про них.
- г) повільно подає неправдиві дані про стан худоби й плодів та про інші важливі для харчового господарства факти.

§ 4.
Чинність

Ця розпорядження набуде чинності з дня його оголошення.

ГОЛОВНИЙ КОМАНДУВАЧ

ПОСТАНОВЛЕНИЕ для защиты сельско-хозяйственных производств

В примерном сотрудничестве украинское сельское хозяйство и немецкое правление подготовили изумительно хороший урожай.

Большинство присутствующих нехотело снова беспокоиться чем-либо из этой тяжелой работы. Украинские крестьяне и рабочие, большие солдаты и чиновники, и каждый кто не большевик и не изменник, защитит урожай и уменьшит большевистских преступников.

К тому же, на основании жваво исполняющей силы, введены следующие:

§ 1.
Общая защита урожая

Все члены общегосударственного хозяйства или земледельного предприятия и все жители села защищают общий склади урожая и также все сельскохозяйственные производства, живот и инвентар, как и все устройства хозяйства сельского. Каждый обязан принимать участие в защите и является ответственным за нее.

§ 2.
Общая ответственность

Общегосударственное хозяйство, сельско-хозяйственные товарищества или села, которые свой урожай и хозяйственные устройства нехотят или нехотят защищать против большевистских преступников и изменников умышленно или случайно и должны возместить убытки. Чем больше и чаще убытки, тем строже наказание.

Если виновные не будут обнаружены, возмещаются все убытки или ответственность выдана за все обороняющиеся.

§ 3.
Наказание отдельных вредителей

Хто вживає або через небажальності намагатиметься шкодити общегосударственному хозяйству, наказується, если законы не предусматривают иного тяжелого наказания, каторгой или тюрьмой, а в тяжелых случаях смертию, одержимому виновными могут пригрозити и денежному штрафу, конфисковать все или часть его имущества (имущество, земля, дом и т. д.).

Ущербом хозяйственного обеспечения в особенности считается каждое уничтожение или похищение:

1. Хозяйственных предприятий.
2. Хозяйственных строений, заводов, скота и инвентаря живого и мертвого инвентаря.
3. Таких устройств и принадлежностей или средств производства, которые служат для приема, обработки и переработки сельско-хозяйственных изделий.
4. Таких устройств, которые служат для орошения земли.
5. Таких средств сообщения (мостов, дорог, путей и т. д.), которые обслуживают сельскохозяйственные сообщения.

Хозяйственному обеспечению вредят тот, кто:

- А. Не исполняет вказанных распоряжений.
- Б. Вредит работам, служащим хозяйственному обеспечению.
- В. Не уступает вказанным вредительским информациям и не сообщает о них.
- Г. С умышленом подает неправдивые сведения о количестве скота, зерна, яиц и и других фактах, важных для хозяйственного обеспечения.

§ 4.

Постановление вступает в силу со дня его объявления.

ГЛАВНОКОМАНДУЮЩИЙ

Джерело: «История.ru».

Режим доступу: <http://www.istorya.ru/book/roo/33.php>

**Пропагандистські матеріали періоду 1941–1945 рр.
Другої світової війни**

Дата: 1941 р. Автор: І. Тоїдзе. Назва: «Родина-мать зовет!».

Джерело: «www.vojna.at.ua». Режим доступу:

http://vojna.at.ua/index/plakaty_velikoj_otchestvennoj_vojny_1941_g/0-6

Дата: 1941 р. Автор: В. Корецький. Назва: «Партизаны, бейте врага

без пощады!». Джерело: «www.vojna.at.ua». Режим доступу:

http://vojna.at.ua/index/plakaty_velikoj_otchestvennoj_vojny_1941_g/0-6

Дата: 1941 р. Автор: І. Рабічев. Назва: «Отнародной мести не уйти врагу!». Джерело: «www.vojna.at.ua». Режим доступу: http://vojna.at.ua/index/plakaty_velikoj_otchestvennoj_vojny_1941_g/0-6

Дата: 1941 р. Автор: А. Сіттаро. Назва: «Вступайте в ряды народного ополчения!». Джерело: «www.vojna.at.ua». Режим доступу: http://vojna.at.ua/index/plakaty_velikoj_otchestvennoj_vojny_1941_g/0-6

Дата: 1942 р. Автор: Н. Жуков. Назва: «Бей насмерть!».

Джерело: «www.vojna.at.ua». Режим доступу:

http://vojna.at.ua/index/plakaty_velikoj_otechestvennoj_vojny_1942_g/0-7

Дата: 1943 р. Автор: І. Тоїдзе. Назва: «За Родину-мать!».

Джерело: «www.vojna.at.ua». Режим доступу:

http://vojna.at.ua/index/plakaty_velikoj_otechestvennoj_vojny_1943_g/0-8

Дата: 1944 р. Автор: В. Корецький. Назва: «Поработал на славу!».
Джерело: «www.vojna.at.ua». Режим доступу:
http://vojna.at.ua/index/plakaty_velikoj_otechestvennoj_vojny_1944_g/0-9

Дата: 1945 р. Автор: В. Клімашин. Назва: «Слава воину-победителю!».
Джерело: «www.vojna.at.ua». Режим доступу:
http://vojna.at.ua/index/plakaty_velikoj_otechestvennoj_vojny_1945_g/0-10

ПИСЬМОВІ ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА

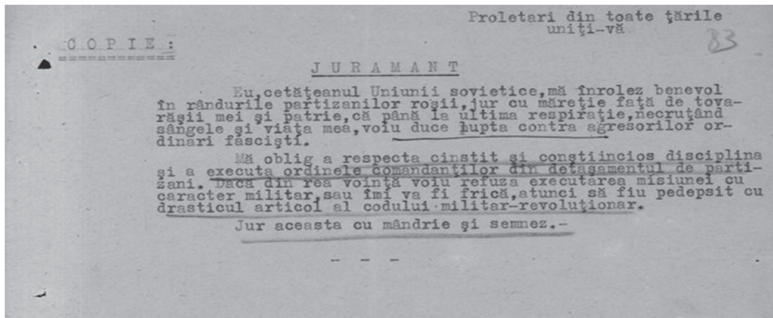
Додаток В. 1.

Присяга партизана О. М. Сала з села Червоний Шахтар Харківської області

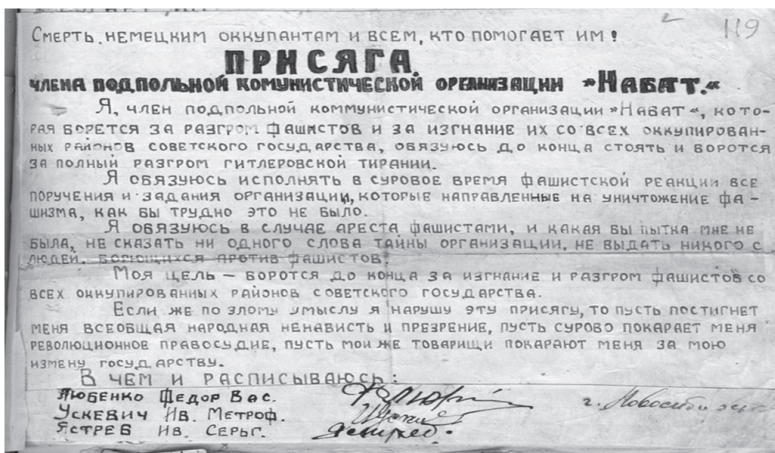
Дата: 1941 р. Джерело: Офіційний веб-портал Державної архівної служби України. З фондів Державного архіву Харківської області, ф. П-2, оп. 31, спр. 15, арк. 121. Режим доступу:
http://www.archives.gov.ua/Sections/Peremoga_65/fotos_03.php?1

Текст партизанської присяги, що приймалася під час вступу до партизанських загонів румунською мовою

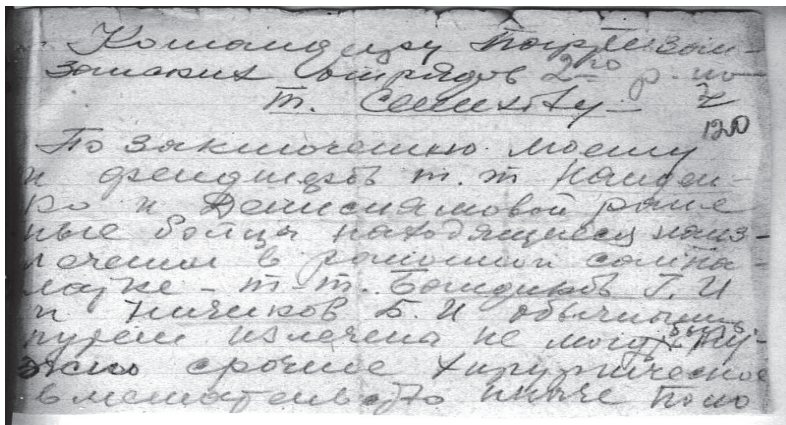
Дата: лютий 1944 р. Джерело: Офіційний веб-портал Державної архівної служби України. З фондів РДВА, ф. 493 к, оп. 1, спр. 5, арк. 83. Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Sections/Partizany-ruh/RGVA/index.php?10>

Присяга члена підпільної організації «Набат», що діяла у Кременчуцькому районі Полтавської області

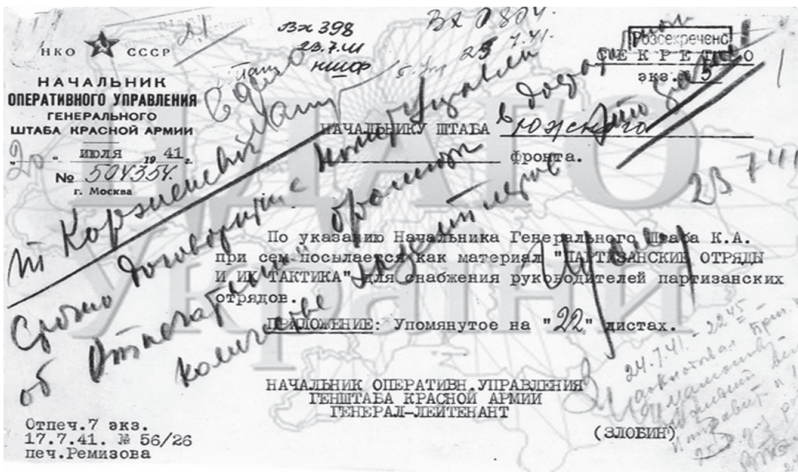
Дата: 1943 р. Джерело: Офіційний веб-портал Державної архівної служби України. З фондів Державного архіву Полтавської області, ф. П-105, оп. 1, спр. 225, арк. 119. Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/Sections/Pere moga_65/fotos_03.php?47

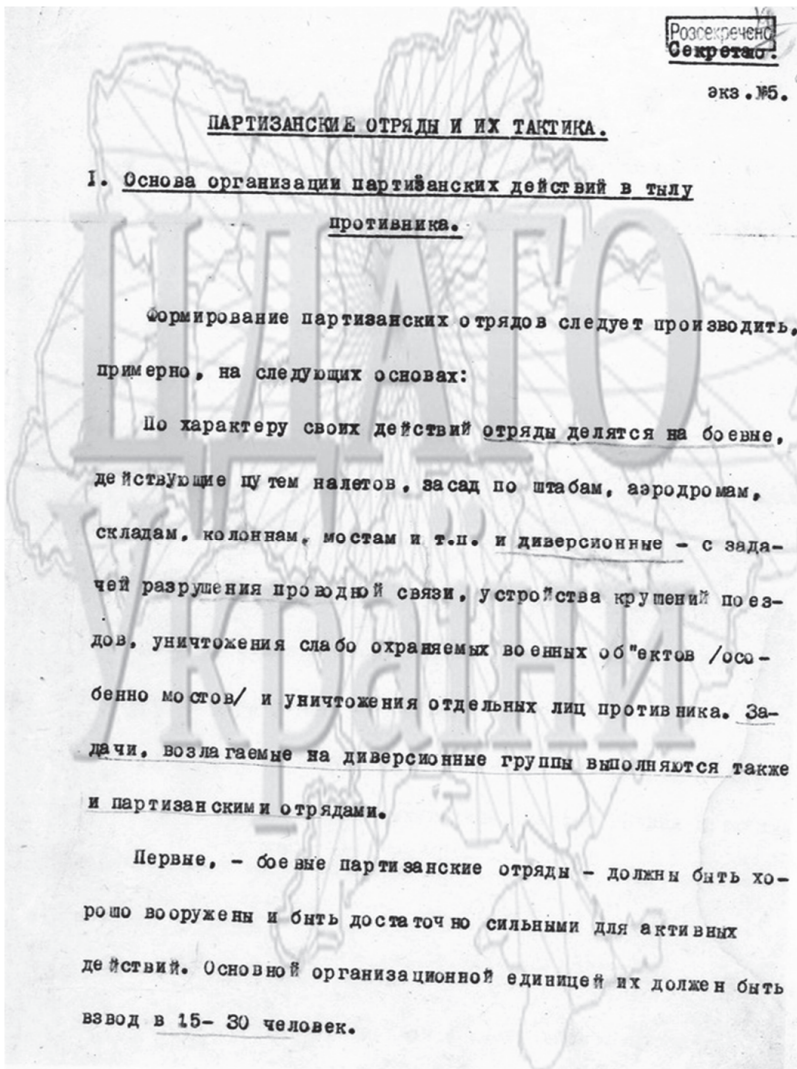
Рапорт начальнику санитарної служби командирів 2-го району партизанів Криму Л. Г. Селіхову про необхідність термінового відправлення тяжкопоранених партизанів на «Велику землю»

Дата: 31 березня 1942 р. Джерело: Офіційний веб-портал Державної архівної служби України. З фондів ДА АРК, ф. П-151, оп. 1, спр. 384, арк. 120. Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/Sections/Peremoga_65/fotos_03.php?29

Інструкція «Партизанські загони та їх тактика»

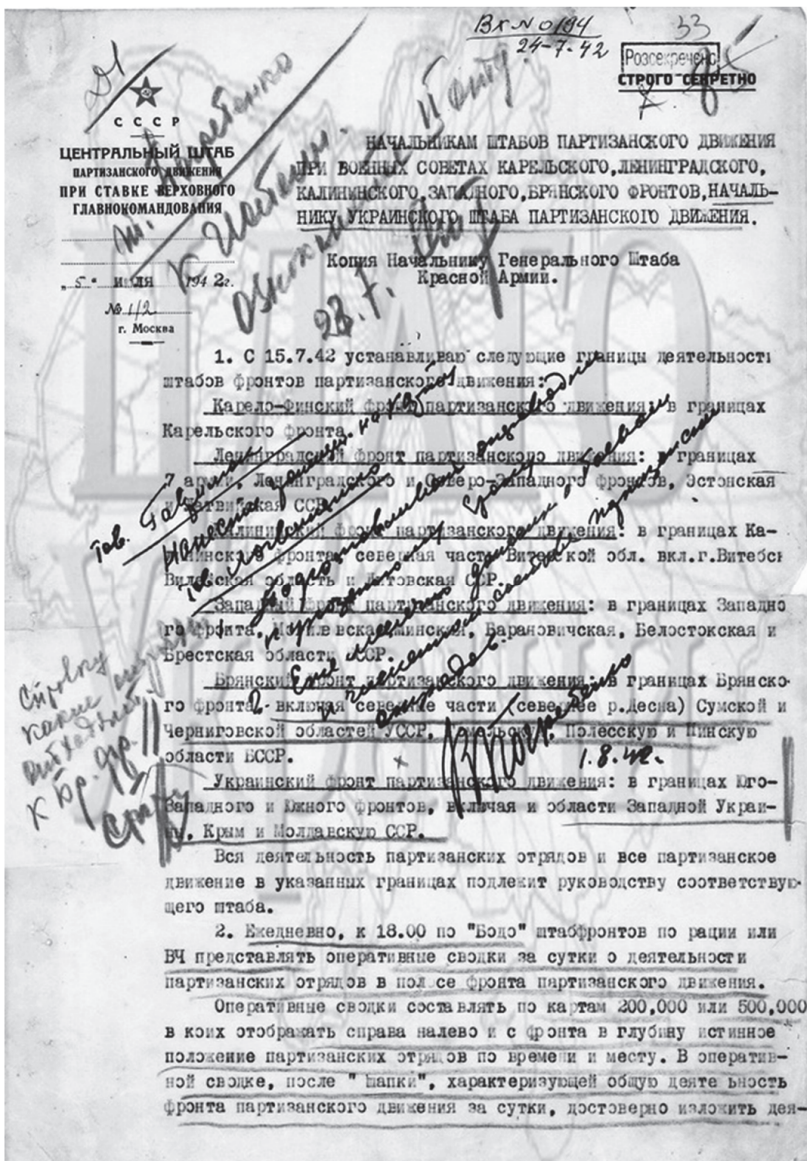

Дата: 20 липня 1941 р. Джерело: Офіційний веб-портал ЦДАГО України. З фондів ЦДАГОУ, ф. 62, оп. 91, спр. 1, арк. 1-2.

Режим доступу: http://www.cd.ago.gov.ua/index.php?id=371&option=com_content&view=article

Повідомлення ЦШПР з вказуванням території діяльності УШПР

- 2 -

8 86 34

тельность каждого отряда, отвечая на вопросы:

- какой отряд;
- когда;
- что делал;
- с кем вел бой (какой и номера частей противника и его численность);
- где (точно место по карте);
- результаты боя (отшел, занял, преследовал и т.п.);
- кого и что уинтожил;
- трофеи;
- потери отряда;
- место штаба отряда, баз и какая с ним связь.

3. Ежемесячно к 5 числу представлять сведения по прилагаемой форме о боевом и численном составе партизанских отрядов (каждого в отдельности) по состоянию на 1 число.

О вновь сформированных партизанских отрядах или отрядах, с которыми возобновлена связь – представлять внеочередные донесения.

4. Краткое описание (в произвольной форме) наиболее характерных операций партизанских отрядов представлять к 1 и 15 числу каждого месяца.

5. В штабе партизанского движения ввести круглосуточное дежурство из командиров Оперативного и Информационно-разведывательного отделов.

Приложение: форма ведомости о боевом и списочном составе партизанских отрядов.

П/п:

Начальник Центрального Штаба партизанского движения при Ставке Верховного Главнокомандования	-П. Пономаренко
Начальник Оперативного Отдела Штаба - Полковник	- Абаев

В е р н о:

Пом. Нач. Центрального Штаба партизанского движения *М. Волынкин*
(Волынкин)

Отп. 8 экз.
с 1-7 экз. вкл. - адр.
8-й - в дело.

Исп. Соколов
1.

Дата: 5 липня 1942 р. Джерело: Офіційний веб-портал ЦДАГО України. З фондів ЦДАГОУ, ф. 62, оп. 1, спр. 1, арк. 33–34.

Режим доступу: http://www.cd.ago.ngov.ua/index.php?id=371&option=com_content&view=article

**Рішення [Особлива папка] Політбюро ЦК ВКП(б)
«Про організацію боротьби в тилу німецьких військ»**

- 55 -

55

От 17.УП.41 г.

243.- О дополнительном формировании эвакуоноспиталей.

Утвердить следующее постановление СНК СССР:
"1. В дополнение к пункту 2 Постановления СНК СССР от 7.УП.1941 г. № 1829/821сс, обязать ВЦСПС развернуть госпитали в своих санаториях и домах отдыха, согласно приложению № 2, к 20.УП. и обеспечить их оборудованием, мебелью и твердым инвентарем и содержанием, согласно таблице НКЗдрава СССР.
2. Обязать Наркомадров Союза ССР доукомплектовать санатории и дома отдыха ВЦСПС медицинским персоналом, инструментами и медикаментами".

Выписки посланы:

т. т. Жукову, Швернику, Митереву, Чадаеву.

244.- Вопросы Верховсуда СССР.

Утвердить протокол № 35 заседания Комиссии Политбюро ЦК ВКП(б) по судебным делам от 15 июля 1941г.

Выписки посланы:

т. т. Калинин, Ульриху, Меркулову, Бочкову, Голякову.

245.- Вопросы Верховсуда СССР.

Утвердить протокол № 37 заседания Комиссии Политбюро ЦК ВКП(б) по судебным делам от 16 июля 1941 года.

Выписки посланы:

т. т. Калинин, Ульриху, Меркулову, Бочкову, Голякову.

От 18.УП.41 г.

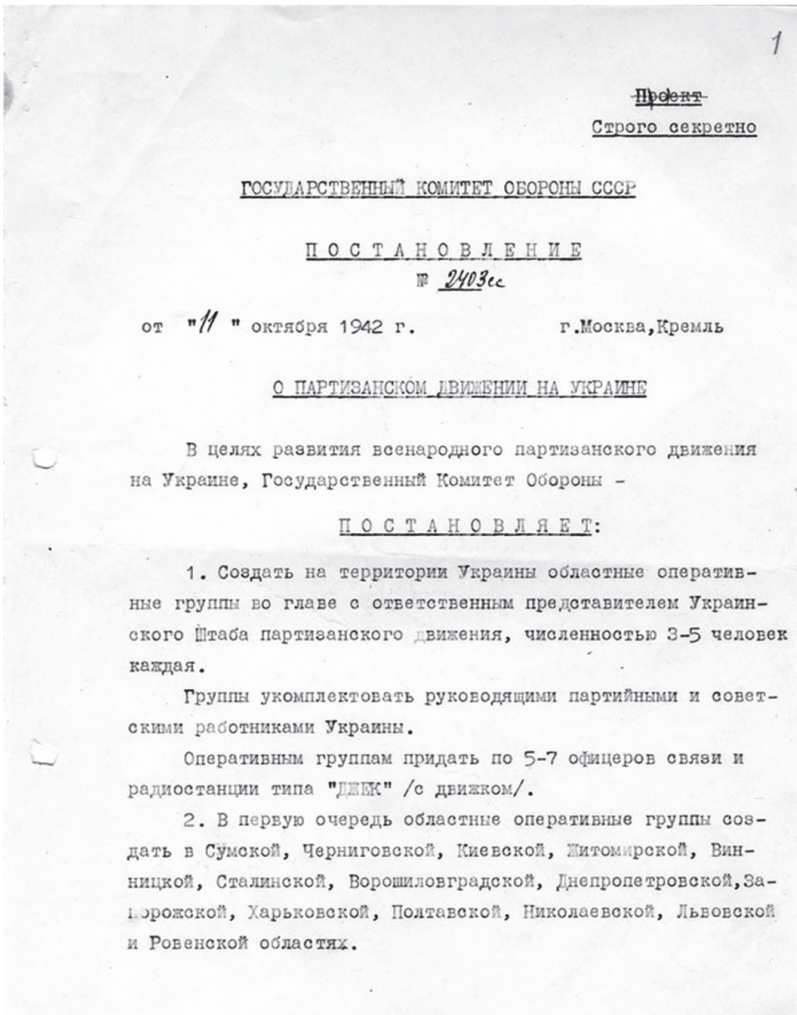
250.- Об организации борьбы в тылу германских войск.

В войне с фашистской Германией, захватившей часть советской территории, исключительно важное значение приобретает борьба в тылу германской армии. Задача заключается в том, чтобы создать невыносимые условия для германских интервентов, дезорганизовать их связь, транспорт и сами воинские части, срывать все их мероприятия, уничтожать захватчиков и их пособников, всемерно помогать созданию конных и пеших партизанских отрядов, диверсионных и истребительных групп, развернуть сеть наших большевистских подпольных организаций на захваченной территории для руководства всеми действиями против фашистских оккупантов. В этой борьбе с фашистскими захватчиками мы имеем много еще неиспользованных средств, много упускаемых нами возможностей для нанесения тяжелых ударов по врагу. Во всем этом нас беззаветно поддержат в каждом городе и в каждом селе сотни и тысячи наших братьев и друзей, попавших теперь под пяту германских фашистов и желающих с нашей стороны помощи в деле организации сил для борьбы с оккупантами.

Чтобы придать всей этой борьбе в тылу германских войск самый широкий размах и боевую активность, необходимо взяться за организацию этого дела на месте самим руководителям республиканских, областных и районных партийных и советских организаций, которые должны в занятых немцами районах лично возглавить это дело, возглавить группы и отряды самоотвер-

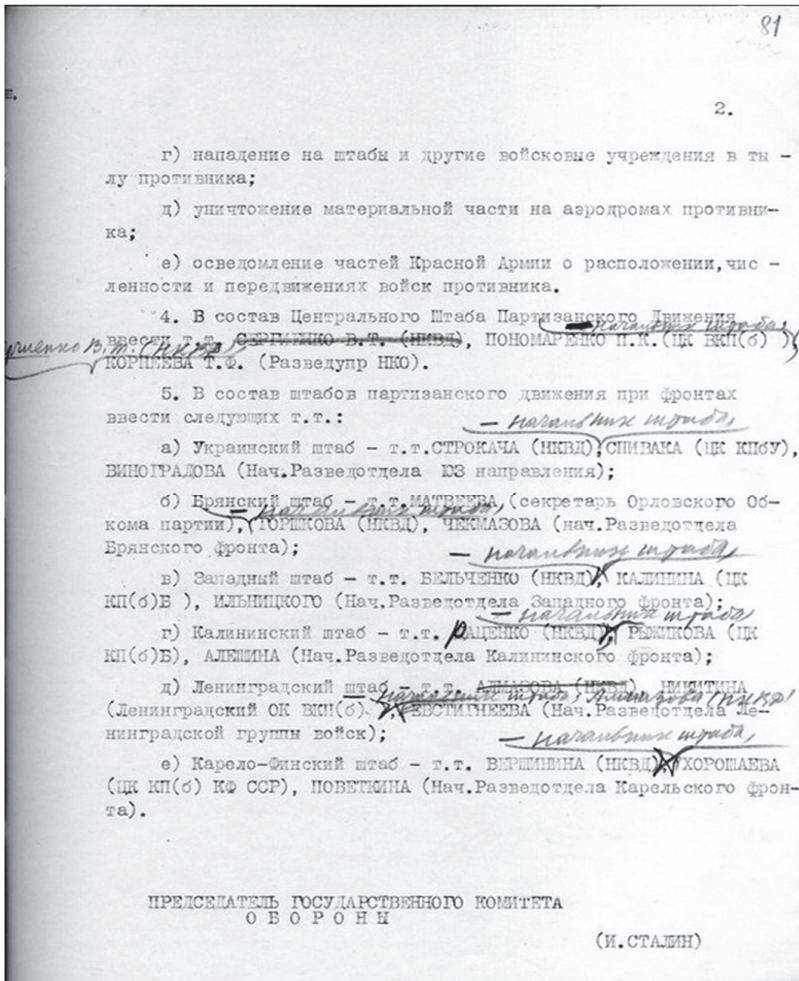
Дата: 18 липня 1941 р. Джерело: Офіційний веб-портал
Державної архівної служби України. 3 фондів РДАСП, ф. 17,
оп. 162, спр. 36, арк. 55–57. Режим доступу:
<http://www.archives.gov.ua/Sections/Partizany-ruh/RGASPI/index.php?1>

Постанова ДКО № 2403 «Про партизанський рух в Україні»

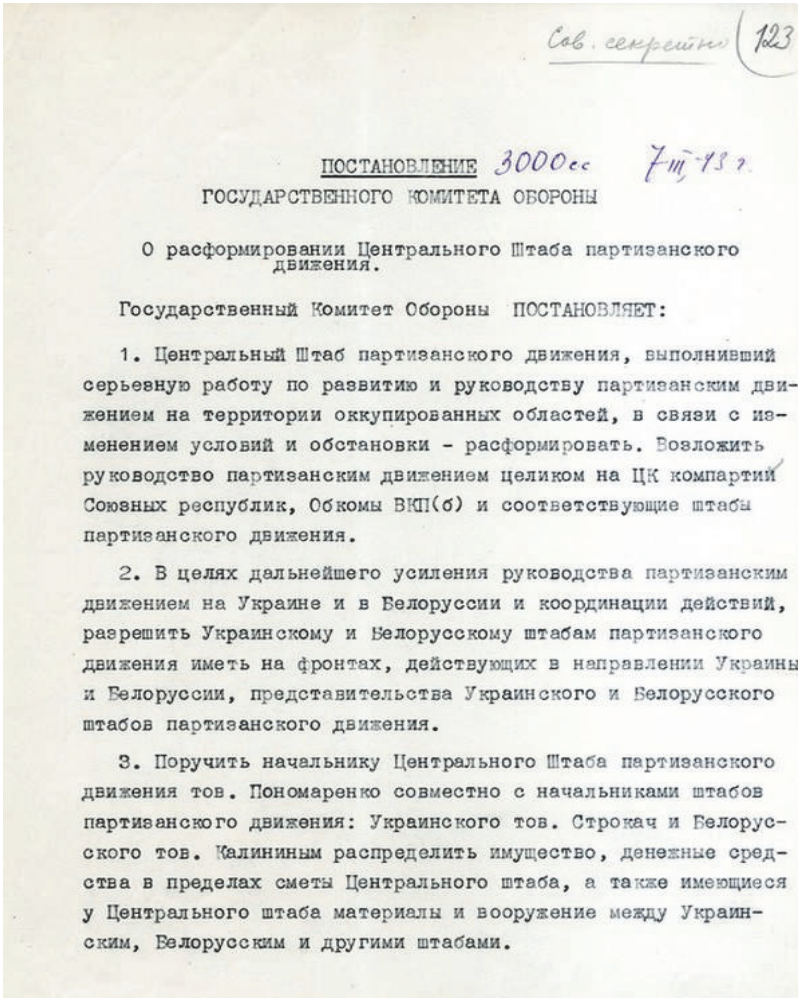
Дата: 11 жовтня 1942 р. Джерело: Офіційний веб-портал Державної архівної служби України. З фондів РДАСПІ, ф. 644, оп. 2, спр. 102, арк. 1–3. Підпис Й. Сталіна. Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Sections/Partizany-ruh/RGASPI/index.php?32>

**Проект Постанови ДКО № 1837 «Питання партизанського руху»
про утворення ЦШПР при Ставці ВГК та утворення ШПР
при Військових радах фронтів не пізніше 30 травня 1942 р.**

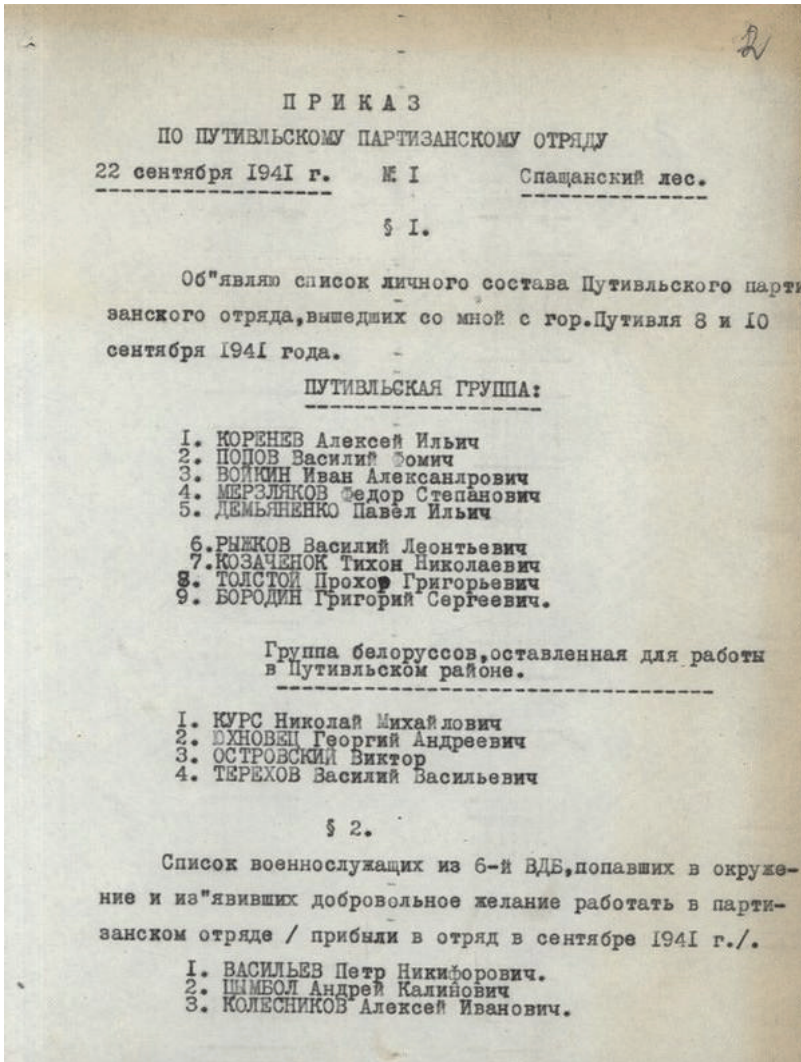
Дата: 30 травня 1942 р. Джерело: Офіційний веб-портал Державної архівної служби України. З фондів РДАСП, ф. 644, оп. 2, спр. 65, арк. 80–81. Правка Й. Сталіна. Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Sections/Partizany-ruh/RG ASPI/index.php?25>

Постанова ДКО № 3000 «Про розформування ЦШПР»

Дата: 7 березня 1943 р. Джерело: Офіційний веб-портал Державної архівної служби України. З фондів РДАСПІ, ф. 644, оп. 2, спр. 143, арк. 123–124. Підписи Й. Сталіна, П. Пономаренко.
Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Sections/Partizany-ruh/RGASPI/index.php?43>

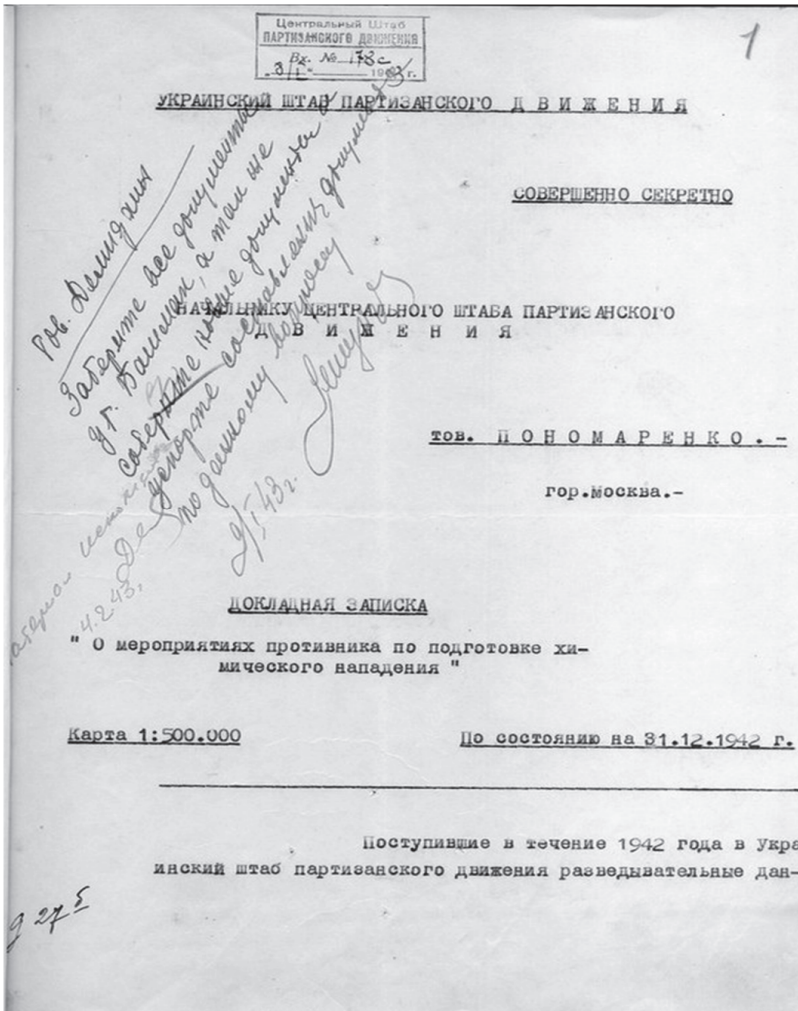
Приказ по Путивльському партизанському загону

Дата: 1941 р. Джерело: Офіційний веб-портал Державної архівної служби України. З фондів РГВА, ф. 40902, оп. 1, спр. 33, арк 2.

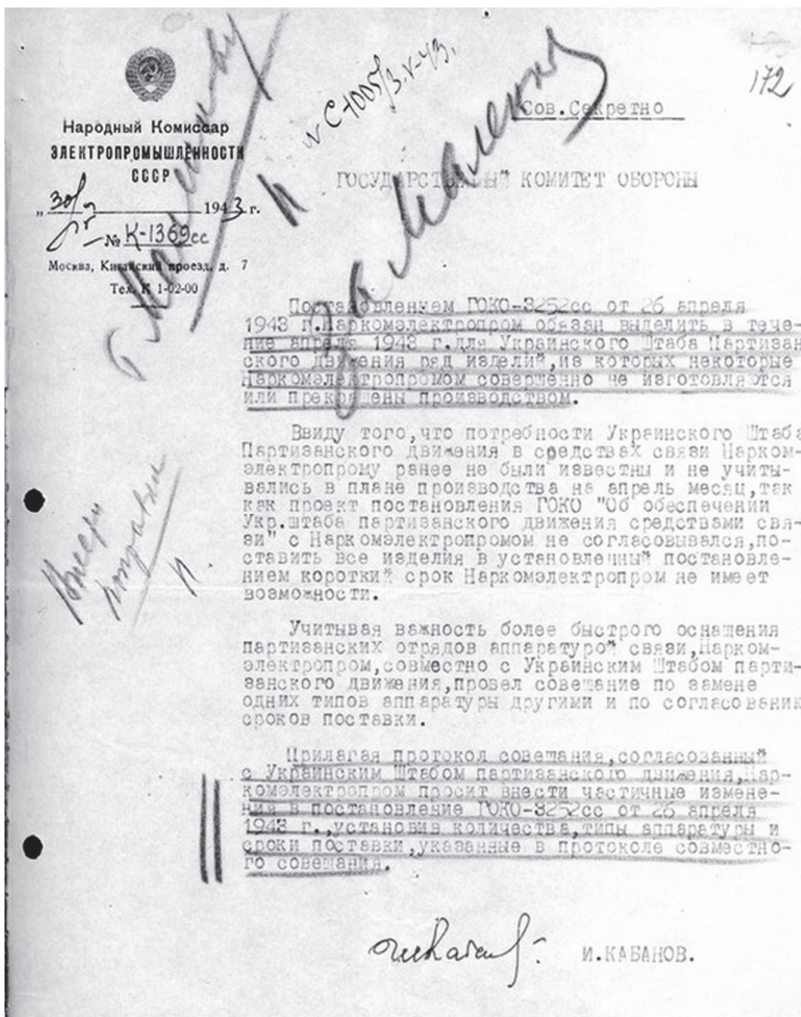
Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Sections/Partizany-ruh/RGVA/index.php?28>

Докладна записка УШПР в ЦШПР «Про заходи противника з підготовки хімічної атаки на 31.12.1942 р.»

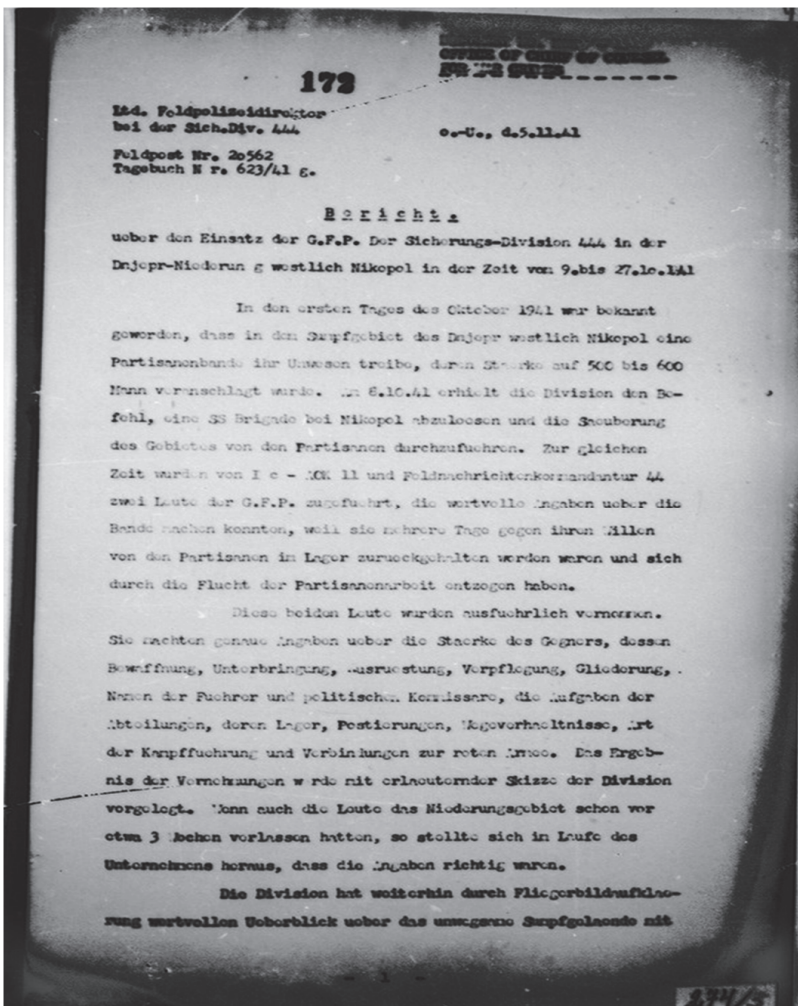
Дата: 7 січня 1943 р. Джерело: Офіційний веб-портал Державної архівної служби України. З фондів РДАСП, ф. 69, оп. 1, спр. 1032, арк. 1–8. Підписи Т. Строкача, А. Мартинова. Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Sections/Partizany-ruh/RGASPI/index.php?9>

Докладна записка НКЕП І. Кабанова у ДКО
«Про розміри поставок засобів зв'язку до УЩПР»

Дата: 3 травня 1943 р. Джерело: Офіційний веб-портал Державної архівної служби України. З фондів РДАСП, ф. 644, оп. 2, спр. 162, арк. 172. Підпис І. Кабанова. Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Sections/Partizany-ruh/RGASPI/index.php?47>

Повідомлення німецького командування про бойові дії проти партизанських загонів біля міста Нікополя за участю СС та поліції

Дата: 1941 р. Джерело: Офіційний веб-портал Державної архівної служби України. З фондів Державного архіву Дніпропетровської області, ф. Р-2427, оп. 1, спр. 219 а, арк. 1–12. Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Sections/70-Nikopol/DADO/index.php?9>

**Витяг із донесення айнзацгрупи СС про проведення
в Києві з 1 березня по 3 квітня 1942 р. операції
зі знищення 1 315 підпільників
(Бюлетень начальника поліції безпеки та СД.
Донесення про події в СРСР № 190 від 8 квітня 1942 р.)**

Der Chef der Sicherheitspolizei
und des SD
- IV A 1 - 1 B/41 gRs. -

Berlin, den 8. April 1942. 211

Geheim

mt. kv. 114. 42 65 Ausfertigungen *N. Min*
21. Ausfertigung

Ereignismeldung UdSSR Nr. 190.
=====

I. Standorte und Nachrichtenverbindungen.

Zeit: 8. April 1942

Obere - und Polizeiführer Nord (101)
(Jeckeln)
Standort: Riga

Einsatzgruppe A (Jost)
Standort: Krasnogwardeisk
N-Verbindungen: FS Riga, FT Krasnogwardeisk
Feldpost-Nr. 15 119

Kommandeur d. Sipo u. d. SD f. d. Gen. Bez. Estland
(Dr. Sandberger)
Standort: Reval m. Dienststellen in
Narwa, Dorpat, Kingisepp,
Krasnoje-Selo, Luga und
Pleskau
N-Verbindungen: FS Reval, FT Pleskau
Feldpost-Nr. 15 119

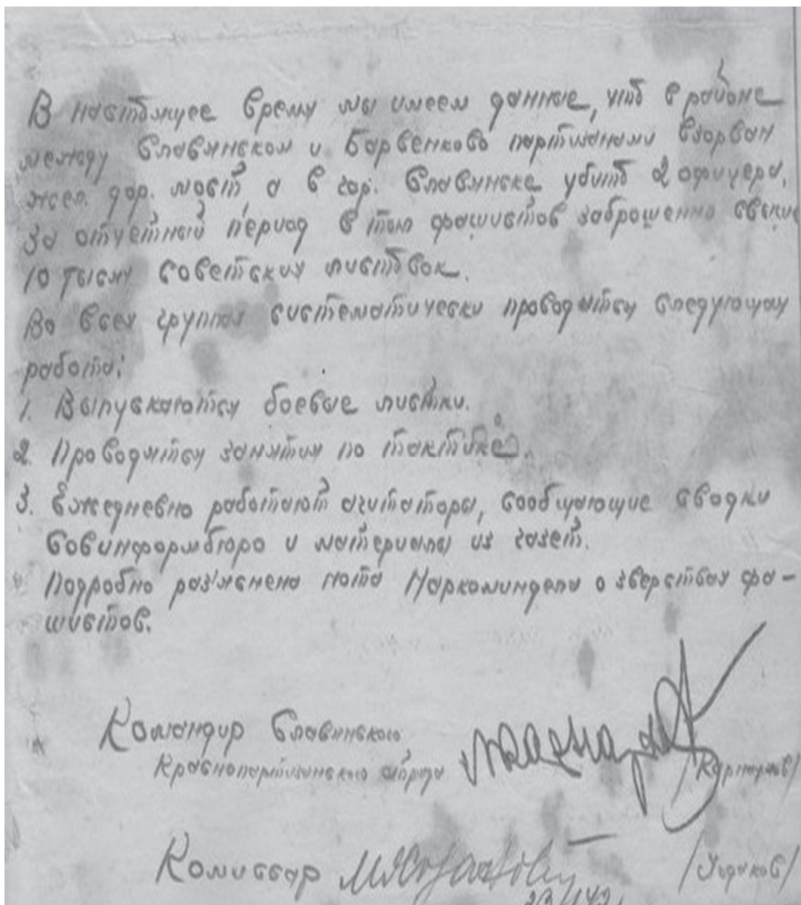
Kommandeur d. Sipo u. d. SD f. d. Gen. Bez. Lettland:
(Dr. Langé)
Standort: Riga m. Dienststellen in
Libau, Jomar u. Dünaburg
FT Riga, FS Libau, Wolmar
u. Dünaburg
Feldpost-Nr. 15 44 7

./.

Дата: 1942 р. Джерело: Офіційний веб-портал Державної архівної служби України. З фондів РДВА, ф. 500 к, оп. 1, спр. 773, арк. 211–239.

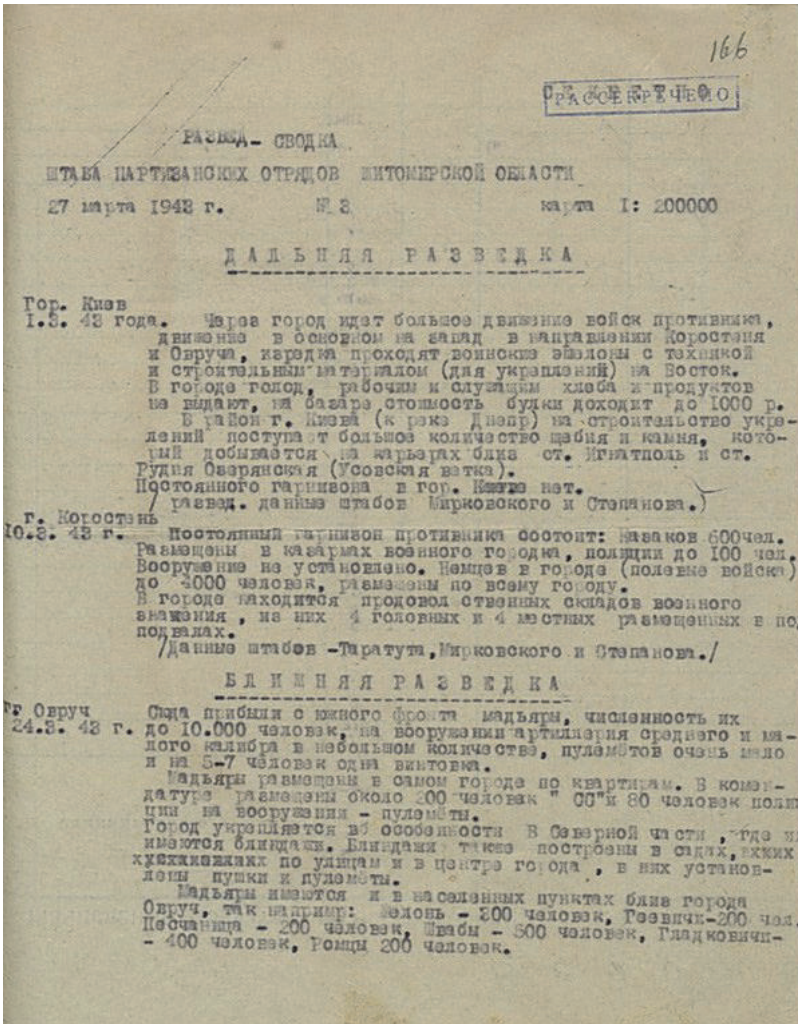
Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Sections/Kyiv-zvlnennya/Pidpillya/index.php?19>

Оперативне зведення Слов'янського партизанського загону

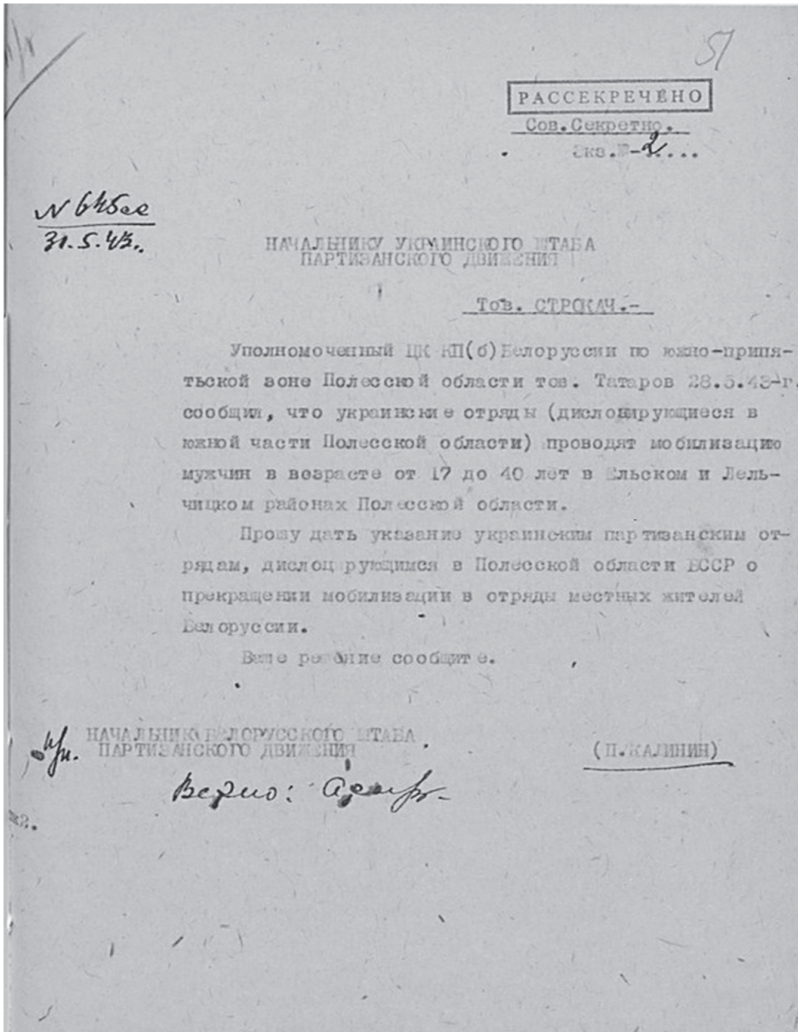
Дата: 23 січня 1942 р. Джерело: Офіційний веб-портал Державної архівної служби України. З фондів Державного архіву Донецької області, ф. П-5000, оп. 2, спр. 16, арк. 18. Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Sections/70-Donbas/GADO-1/index.php?38>

Розвідувальне зведення штабу партизанських загонів Житомирської області

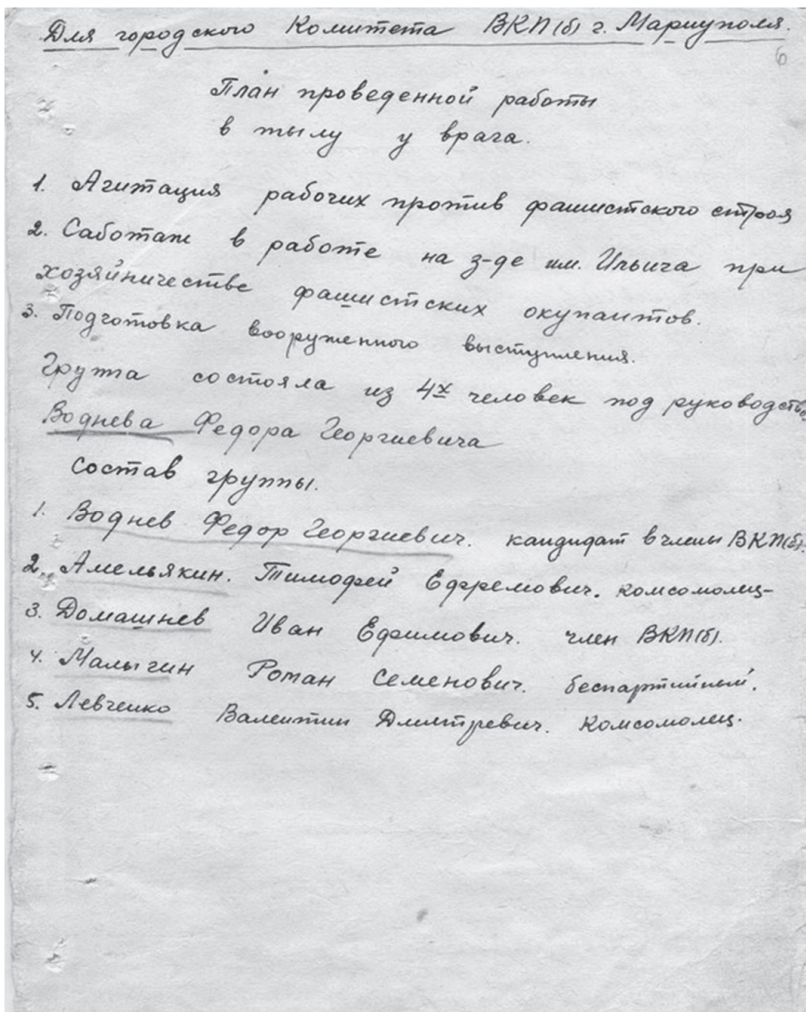
Дата: 27 березня 1943 р. Джерело: Офіційний веб-портал
Державної архівної служби України. З фондів НАРБ, ф. 1408,
оп. 1, спр. 158, арк. 166–168. Режим доступу:
<http://www.archives.gov.ua/Sections/Partizany-ruh/NARB/index.php?30>

Лист начальника БШПР П. Калініна начальнику УШПР

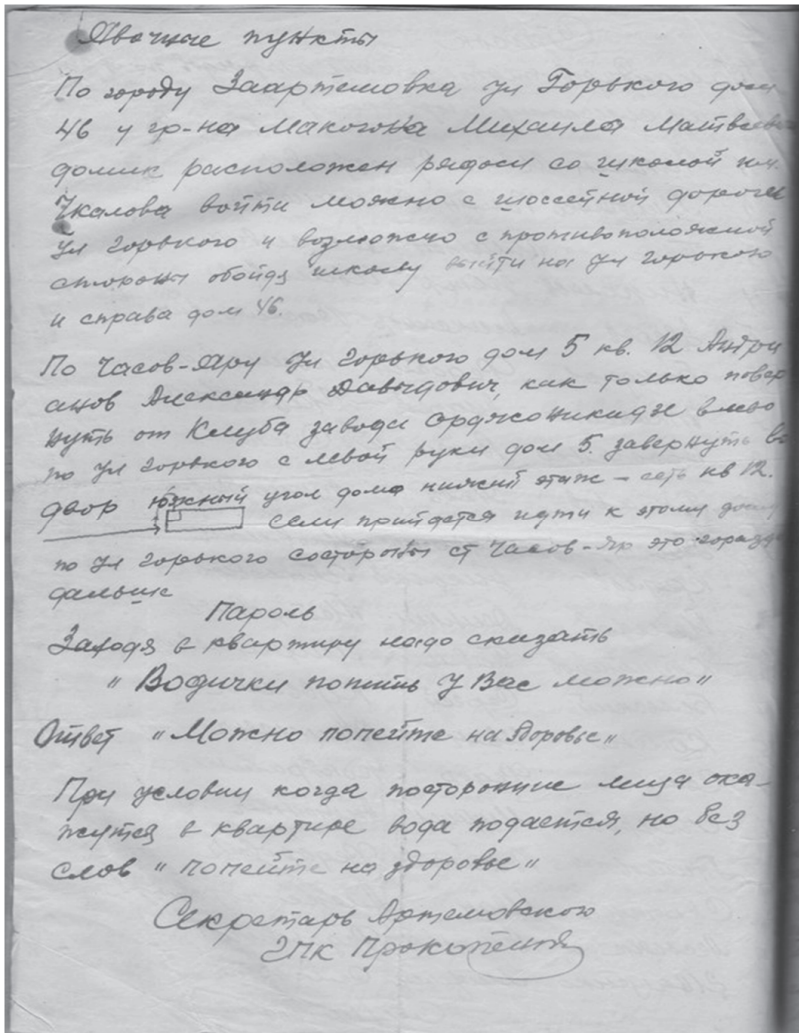
Дата: 31 травня 1943 р. Джерело: Офіційний веб-портал Державної архівної служби України. З фондів НАРБ, ф. 1450, оп. 1, спр. 10, арк. 51. Підпис П. Калінін. Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Sections/Partizany-ruh/NARB/index.php?41>

План проведення робіт Маріупольської підпільної організації в тилу ворога

Дата: 3 травня 1943 р. Джерело: Офіційний веб-портал
Державної архівної служби України. З фондів Державного архіву
Донецької області, ф. П-5000, оп. 1, спр. 227, арк. 6. Режим доступу:
<http://www.archives.gov.ua/Sections/70-Donbas/GADO-1/index.php?42>

Явочні пункти у місті Артемівськ Сталінської області

Дата: 15 листопада 1943 р. Джерело: Офіційний веб-портал Державної архівної служби України. З фондів Державного архіву Донецької області, ф. П-5000, оп. 1, спр. 48, арк. 47 об.

Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/Secti_ons/70-Donbas/GADO-1/index.php?36

Список членів організації «Партизан»

222

T A B E L

De membrii organizației de " P A R T I Z A N I "

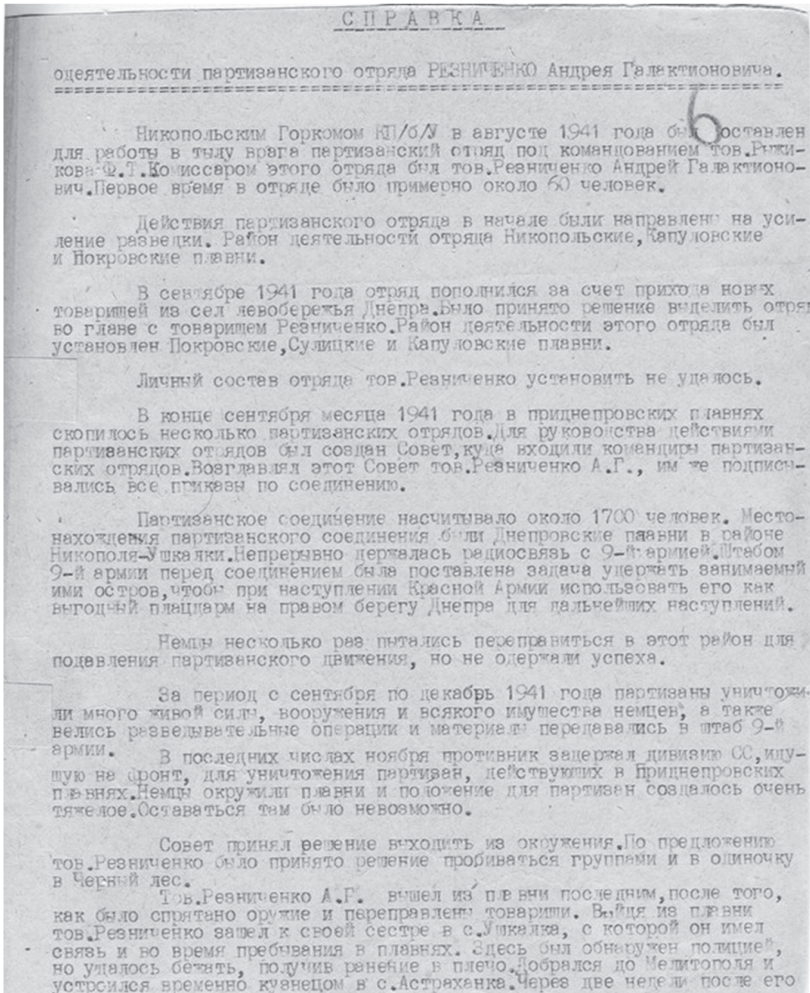
No. Crt.	NUMELE SI PRONUMELE	DATA ARESTARI	O B S .
1.	Soloviev Ivan	27 Martie 1943	
2.	Bacinscaia Liuda	"	
3.	Lisovenko Vasile	28 Martie 1943	
4.	Ivanov Pet re	"	
5.	Bojosevo Marfa	30 Martie 1943	
6.	Luconschi Maria	"	
7.	Canovscaia Olga	"	
8.	Sculichi Vlad	"	
9.	Vorovschi Helu	"	
10.	Antonius Grigore	"	
11.	Navtchi Vladimir	"	
12.	Zadvornâi Antole	"	
13.	Casianova Eugenia	"	
14.	Antoniu Lidia	"	
15.	Oleinicov Ecaterina	1 Aprilie 1943	
16.	Bengov Conduțaia Olga	"	
17.	Lutvinschi Vasile	"	
18.	Biluischi Alexandru	"	
19.	Berefova Cuduțaia Vera	"	
20.	Oleinicov Mina	"	
21.	Cartova Petre	"	
22.	Vinogradov Tasia	2 Aprilie 1943	
23.	Vinogradov Alexei	"	
24.	Solocieva Xenia	"	
25.	Solovieva Maria	"	
26.	Golicova Maria	"	
27.	Glincevski Nicolae	13 Aprilie 1943	
28.	Cernaganu Gleb	"	

-/-

Дата: 1941 р. Джерело: Офіційний веб-портал Державної архівної служби України. З фондів РДВА, ф. 492к, оп. 1, спр. 1, арк. 222.

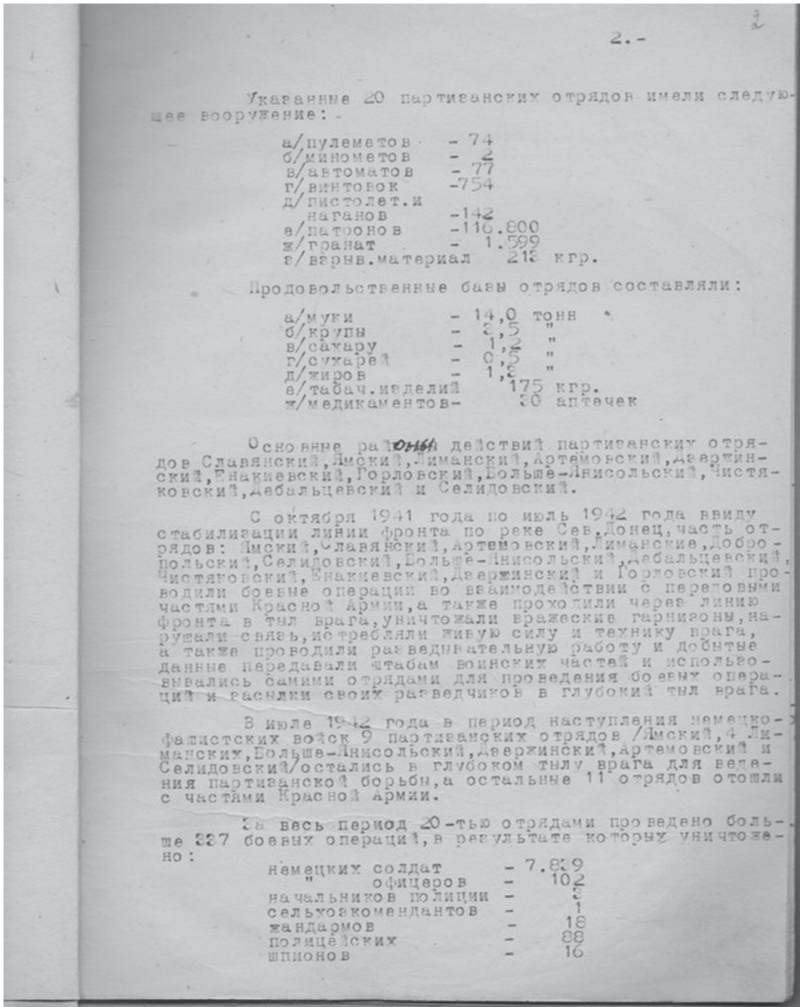
Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Sections/Partizany-ruh/RGVA/index.php?8>

Довідка складена у 1945 р. завідувачем відділу пропаганди та агітації Нікопольського МК КП(б)У Білоусом про діяльність партизанського загону А. Г. Резніченка у 1941 р. поблизу міста Нікополь

Дата: 1941 р. Джерело: Офіційний веб-портал Державної архівної служби України. З фондів Державного архіву Дніпропетровської області, ф. П-19, оп. 8, спр. 155, арк. 6–7 зв. Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Sections/70-Nikopol/DADO/index.php?7>

Довідка про формування й бойові дії в тилу ворога партизанських загонів Сталінської області за жовтень 1941 – вересень 1942 рр.

Дата: 1941–1943 р. Джерело: Офіційний веб-портал

Державної архівної служби України. З фондів Державного архіву Донецької області, ф. П-5000, оп. 1, спр. 21, арк. 2–3. Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Sections/70-Donbas/GADO-1/index.php?33>

Довідка Сталінського обкому ЛКСМ України до ЦК КП(б)У
про діяльність підпільної комсомольської організації
у місті Сталіно в період німецької окупації 1941–1943 рр.

Розсекречено 10
Сов. Сек ретно

С П Р А В К А

О деятельности подпольной комсомольской организации в гор. Сталино в период немецкой оккупации 1941 – 1943 г.г.

В ноябре 1941 года на территории г. Сталино, в поселках Буденновка и Авдотьино была создана подпольная комсомольская организация, основное ядро которой составило из 48 человек. По предварительным данным организация имела широко разветвленную сеть звеньев и численно принимала 200 человек.

Организация была основана МАТЕКИНИМ Саввой Григорьевичем работавшим зав. учебной частью школы №68 в поселке Буденновка.

Работая в школе, Матекин наряду с проведением антифашисткой агитации, приступил к созданию подпольной организации, в которую им были вовлечены преподаватели и учащиеся старших классов.

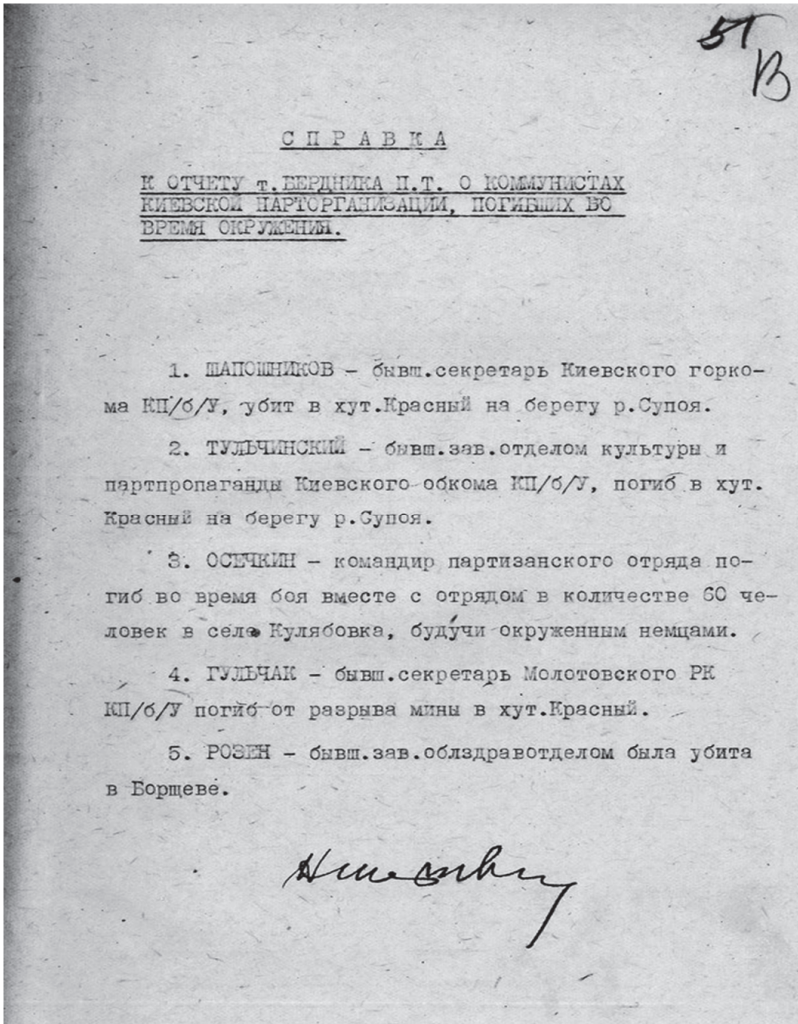
В результате деятельности организации в средней школе №68 занятия проводились по советским учебникам, без всяких исправлений и изъятий в тексте, вопреки требованиям немецких оккупантов. Среди учащихся на занятиях велась важная работа, в которой отчетливо излагались взывательские планы фашистов, их истинные цели в войне против Советского Союза.

Первоначально группа состояла из 10 человек:

1. МАТЕКИН Савва Григорьевич, 1902 г. рождения, беспартийный / до 1932 г. член ВЛКСМ, был как переросток. До войны он работал зав. учебной частью и преподавателем истории. В средней школе №68 в пос. Буденновке состоял студентом-заочником 3-го курса Московского Института Истории, философии и литературы.
2. СКОБЛОВ Степан Васильевич, 1919 года рождения, чл. ВЛКСМ и канд. в члены ВКП(б) с 1941 г., учитель 4-го класса до войны со заместительству старший пионервожатый в школе №68/.
3. ОРИОВ Борис Иванович, 1922 года рождения, чл. ВЛКСМ, преподаватель черчения, бывший студент Донецкого Индустриального Института.
4. КАРАВАЧКАЯ Людья Капитоновна, 1920 г. рождения, чл. ВЛКСМ, преподаватель математики.
5. ЗЫШЕВСКИЙ Всеволод Антонович преподаватель немецкого языка.
6. РОМАНЧУК Антонина, 1919 г. рождения, чл. ВЛКСМ, преподаватель географии школы №68.

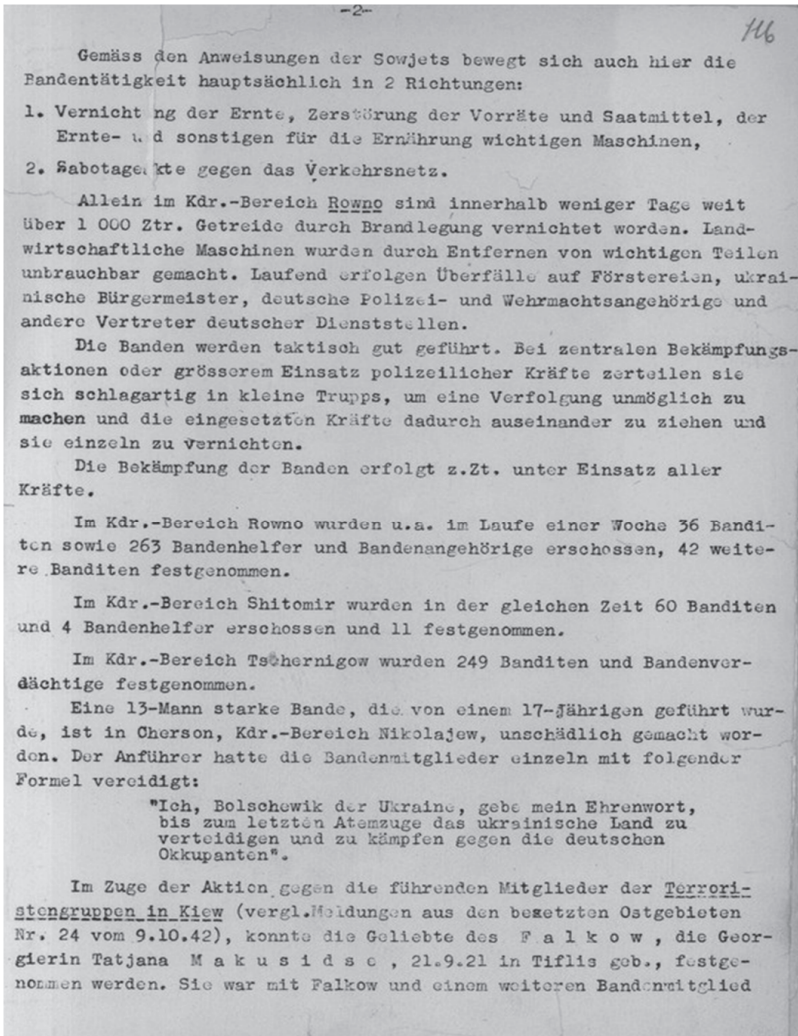
Дата: 1941–1943 р. Джерело: Офіційний веб-портал
Державної архівної служби України. З фондів ЦДАГОУ,
ф. 7, оп. 10, спр. 178, арк. 10–15. Режим доступу:
<http://www.archives.gov.ua/Sections/70-Donbas/CDAGO/index.php?104>

**Довідка про комуністів Київської парторганізації,
які загинули під час німецької окупації 1941–1943 рр.**

Дата: 1944 р. Джерело: Офіційний веб-портал Державної архівної служби України. З фондів ЦДАГО України, ф. 1, оп. 22, спр. 336, арк. 13. Режим доступу:
<http://www.archives.gov.ua/Sections/Veterani/CDAGO/index.php?4>

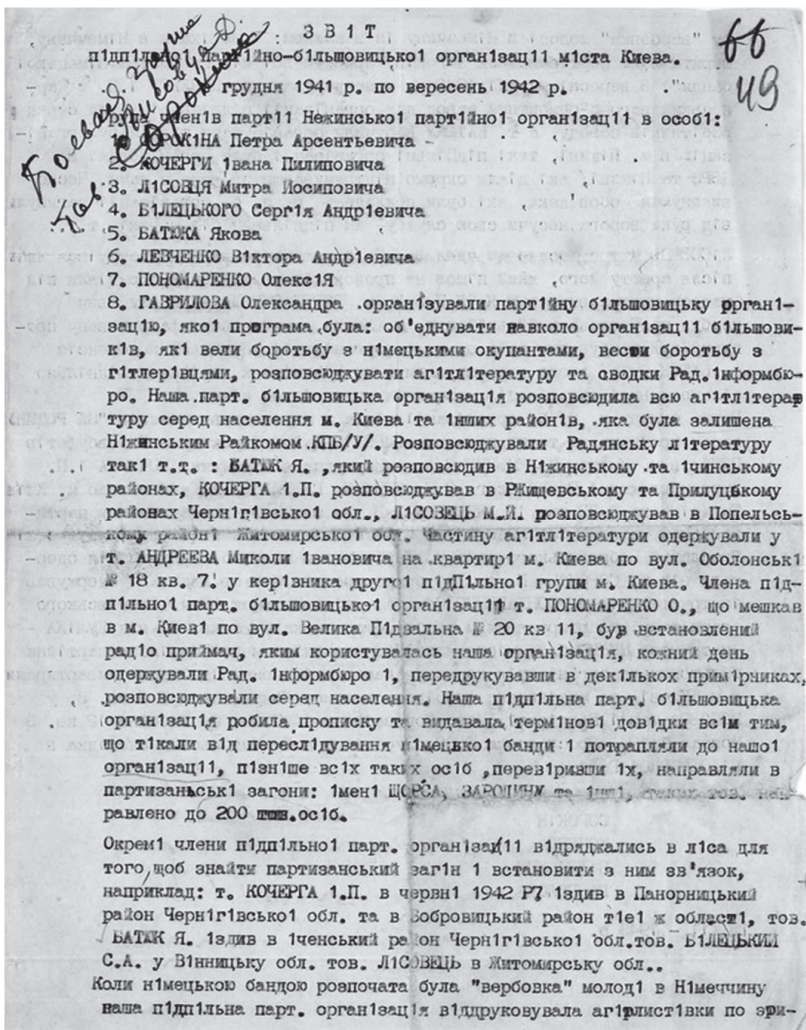
Звіт німецького командування про діяльність партизанських формувань на українських землях

Дата: 1941 р. Джерело: Офіційний веб-портал Державної архівної служби України. З фондів РДВА, ф. 500к, оп. 1, спр. 766, арк. 116.

Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Sections/Partizany-ruh/RGVA/index.php?11>

Звіт про діяльність підпільної партійної організації міста Києва за період з грудня 1941 р. по вересень 1942 р.

Дата: 15 грудня 1943 р. Джерело: Офіційний веб-портал Державної архівної служби України. З фондів ЦДАГО України, ф. 1, оп. 22, спр. 290, арк. 49–49 зв. Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Sections/Veterani/CDAGO/index.php?1>

ФОТОДЖЕРЕЛА

Додаток Г. 1.

**Герої Радянського Союзу, командири партизанських з'єднань
СРСР М. Дука, М. Ромашин, Д. Ємлютін, С. Ковпак, А. Сабуров**

Джерело «Fotki.yandex.ru». Режим доступу: http://img-fotki.yandex.ru/get/4400/viktor3951.a8/0_5c734_67c92e35_XXXL

Додаток Г. 2.

Партизани виносять пораненого бійця з бою

Автор: М. Альперт. Джерело «Fotki.yandex.ru». Режим доступу: <http://fotki.yandex.ru/users/viktor3951/view/558970/?page=0>

Штаб Сумського партизанського з'єднання. В центрі С. Ковпак і комісар С. Руднев обговорюють бойову операцію

Автор: Вейнеровский. Джерело «Fotki.yandex.ru». Режим доступу:
http://img-fotki.yandex.ru/get/4602/83653351.159/0_88965_96b45012_orig

Допомога місцевого населення партизанам

Автор: М. Трахман. Дата: 1942 р. Джерело: «Великая Отечественная война в художественной фотографии». Репродукція
Фотохроніки ГАРС, 1948 г. Режим доступу:
<http://www.oknatass.ru/common/upload/my/10/810/A00005F3.jpg>

**Партизанський загін євреїв братів Бельських
(третій Тув'я, сьомий Асаель, восьмий Зузь)**

Дата: 1942 р. Режим доступу: http://s009.radikal.ru/i307/1012/ce/ed39cc9_6f207.jpg

**Командири Сумського партизанського з'єднання:
П. Вершигора, І. Балико, С. Ковпак**

Дата: березень 1943 р. Джерело: «Fotki.yandex.ru».
Режим доступу: http://img-fotki.yandex.ru/get/5804/viktor3951.f3/0_6dfc5_27ac9b63_XXXL

Командири Сумського партизанського з'єднання: (стоять) В. Войцехович, М. Павловський, (сидять) Я. Панін, Г. Базима, С. Ковпак, П. Вершигора

Дата: 1943 р., Житомирська область.

Джерело: «Fotki.yandex.ru». Режим доступу: http://img-fotki.yandex.ru/get/4401/viktor3951.ac/0_5d186_26f366ad_XXXL

**Штаб Сумського партизанського з'єднання:
С. Ковпак, С. Руднєв, Д. Коротченко**

Дата: 17 липня 1943 р. Джерело: виставка «Война Германии против Советского Союза». Фотохроніка ТАРС. Режим доступу: <http://www.oknatass.ru/common/upload/my/10/810/A000F57B.jpg>

**Партизанська артилерія на марші у Станіславській області.
Карпатський рейд з'єднання С. Ковпака**

Дата: 16 червня 1943 р. Джерело: Фонд музею партизанської слави в місті Яремча. Репродукція В. Миговича, Фотохроніка ТАРС, 1985 р.
Режим доступу: <http://www.oknatass.ru/common/upload/my/10/810/A00005F9.jpg>

Додаток Г. 10.

**Партизани на марші у Станіславській області.
Карпатський рейд з'єднання С. Ковпака**

Дата: 21 липня 1943 р. Джерело: Фонд музею партизанської слави в місті Яремча. Репродукція В. Миговича, Фотохроніка ТАРС, 1985 р. Режим доступу: <http://www.oknatass.ru/common/upload/my/10/810/A00005DC.jpg>

Форсування партизанами ріки у Київській області

Дата: 1943 р. Автор: Я. Давідзон. Джерело: Фотохроніка ТАРС.
Режим доступу: [http://www.oknatass.ru/ru/albums/world_war2/
operation_bagration/index.php?iid_19=185#photo](http://www.oknatass.ru/ru/albums/world_war2/operation_bagration/index.php?iid_19=185#photo)

Партизани загону ім. Котовського після бойового завдання

Дата: 1943 р. Автор: М. Трахман. Джерело: «Fotki.yandex.ru».
Режим доступу: [http://img-fotki.yandex.ru/get/4809/viktor3951.
e4/0_697aa_3c52cc81_XXXL](http://img-fotki.yandex.ru/get/4809/viktor3951_e4/0_697aa_3c52cc81_XXXL)

Юний партизан-розвідник Толя Гороховський

Дата: 1943 р. Автор: Я. Давідзон. Джерело: «Fotki.yandex.ru». Режим доступу: <http://fotki.yandex.ru/users/viktor3951/view/569926?page=0>

Молоді партизани

Дата: 1943 р. Автор: Я. Рюмкін. Джерело: Репродукція Фотохроніки ТАРС, 1948 р. Режим доступу: <http://www.oknatass.ru/common/upload/my/10/A00005A1.jpg>

Нічне чергування у партизанському польовому госпіталі

Дата: 1943 р. Автор: М. Трахман. Джерело: «Народная фотолетопись «Окна России». Репродукція М. Акімова, Фотохроніка ТАРС, 1990 р. Режим доступу:
<http://www.oknatass.ru/common/upload/my/10/810/A0004066.jpg>

Партизанська бойова операція «Рейкова війна» (1943–1944 рр.)

Дата: 1943 р. Джерело: архів БЕЛТА. ТАРС.
Режим доступу: <http://www.oknatass.ru/common/upload/my/10/810/A000072A---relsovaya-voyna.jpg>

**Трофейна зброя та форма партизан (німецькі плащ-палатка
1931 р. Zeltbahn 31 та кулемет MG 08\15 (з лялкою),
радянський ДТ (Дегтярьова танковий))**

Дата: 1943 р. Автор: Б. Ігнатович. Джерело: «Fotki.yandex.ru». Режим доступу: http://img-fotki.yandex.ru/get/5607/viktor3951.fc/0_70cae_b47aeb24_XXXL

**Нагородження юного партизана озброєного
гвинтівкою системи Мосіна**

Джерело: «Fotki.yandex.ru». Режим доступу: http://img-fotki.yandex.ru/get/5501/viktor3951.b5/0_5e344_4c83b691_XXXL

Радянський партизан нагороджений Орденом Червоного Прапора

Автор: Б. Ігнатович. Джерело: «Fotki.yandex.ru». Режим доступу:
http://img-fotki.yandex.ru/get/5606/83653351.169/0_8b2e0_908979a9_XXXL

Додаток Г. 20.

Боротьба радянських партизан з тими, хто співпрацював з німцями

Дата: 1943 р. Джерело: «Fotki.yandex.ru». Режим доступу:
http://img-fotki.yandex.ru/get/4714/83653351.14b/0_83e36_df57fad6_XXL

Зустріч радянських партизан в місцевим населенням

Джерело: «Fotki.yandex.ru». Режим доступу:
http://img-fotki.yandex.ru/get/5504/viktor3951.e0/0_683c4_d20ae65c_XL

Пересувна партизанська типографія

Джерело: «Fotki.yandex.ru». Режим доступу:
http://img-fotki.yandex.ru/get/5603/viktor3951.e1/0_683fa_456f86a9_XL

Партизанські радистка та шифрувальник

Джерело: «Fotki.yandex.ru». Режим доступу:
http://img-fotki.yandex.ru/get/5905/viktor3951.e0/0_683c9_d8704805_XL

Радянські партизанки

Джерело: «Fotki.yandex.ru». Режим доступу:
http://img-fotki.yandex.ru/get/5106/viktor3951.bd/0_5eed8_67c360e9_XL

Українські радянські партизанки у звільненні Криму

Дата: 1944 р., Сімєїз АР Крим. Автор: П. Трошкін.

Джерело: «Fotki.yandex.ru». Режим доступу:

http://img-fotki.yandex.ru/get/4605/viktor3951.b9/0_5ead2_61da723d_XXL

Додаток Г. 26.

Зустріч катерника С. Гусєва з радянськими партизанами у порту Ялта

Дата: 16 квітня 1944 р., Ялта АР Крим. Автор: А. Межуєв.

Джерело: Фотохроніка ТАРС. Режим доступу:

<http://www.oknatass.ru/common/upload/my/10/810/A001156F.jpg>

НАГОРОДИ РАДЯНСЬКИХ ПАРТИЗАН ТА ВІЙСЬКОВИХ

Додаток Д. 1.

Зірка Героя

Радянського Союзу

Герой Радянського Союзу – звання, впроваджене постановою Центрального Виконавчого Комітету СРСР від 16 квітня 1934 р. як найвищий ступінь відзнаки, що надається за особисті або колективні заслуги перед радянською державою, пов'язані зі здійсненням героїчного подвигу. Постановою ЦВК СРСР від 29 липня 1936 р. затверджено Положення про звання Героя.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 1 серпня 1939 р. з метою особливої відзнаки громадян тих, що здійснюють нові героїчні подвиги, впроваджено медаль «Золота Зірка», яка мала форму п'ятикутної зірки.

Додаток Д. 2.

Орден Леніна

Орден Леніна – найвища нагорода СРСР. Запроваджений Постановою Президії Центрального Виконавчого Комітету СРСР від 6 квітня 1930 р. Статут ордена встановлений Постановою Президії ЦВК СРСР від 5 травня 1930 р. Вища нагорода СРСР за особливо видатні заслуги в революційному русі, трудовій діяльності, захисті Вітчизни, розвитку дружби і співпраці між народами, зміцнення миру та інші видатні заслуги перед Радянською державою і суспільством.

Додаток Д. 3.

Орден Червоного Прапора

Орден Червоного Прапора (Бойового Червоного Прапора) – перший з радянських орденів (1918 р.). Був встановлений для нагородження за особисту хоробрість, самовідданість і мужність, проявлені при захисті соціалістичної Вітчизни. Орденом Червоного Прапора нагороджувалися військові частини, військові кораблі, державні і громадські організації.

Додаток Д. 4.

Орден Червоної Зірки

Орден Червоної Зірки – один з перших радянських військових орденів. Впроваджений наказом ВЦВК від 6 квітня 1930 р., одночасно з орденом Леніна. Нагороджувались військово-службовці, співробітники органів внутрішніх справ та державної безпеки, інші громадяни СРСР, військові частини, з'єднання, об'єднання.

Орден Вітчизняної війни

Орден Вітчизняної війни започатковано Указом Президії Верховної Ради СРСР від 20 травня 1942 р. До опису ордену внесені зміни Указом Президії ВР СРСР від 19 червня 1943 р., а до статуту ордену – Указом Президії ВР СРСР від 16 грудня 1947 р. Орденом нагороджували осіб рядового та керівного складу Червоної Армії, Військово-морського Флоту, військ НКВС і партизанських

загонів, які проявили хоробрість, стійкість і мужність, а також військовослужбовці, які своїми діями сприяли успіху бойових операцій військ. Орден має два ступеня, де I ступінь вищий.

Орден Богдана Хмельницького

Орден Богдана Хмельницького започатковано Указом Президії Верховної Ради СРСР від 10 жовтня 1943 р. До Указу внесено зміну Наказом Президії ВР СРСР від 26 лютого 1947 р. Орденом нагороджували командирів і бійців Червоної Армії, Військово-морського Флоту, керівників партизанських загонів і партизанів, які виявили особливу рішучість і уміння в операціях, високий патріотизм, мужність і са-

мовідданість у боротьбі за звільнення рідної землі від німецьких військ. Нагородження орденом здійснювалося Указом Президії ВР СРСР. Орден складається з трьох ступенів, вищим ступенем ордену є I ступінь

Орден «Перемога»

Орден «Перемога» започатковано Указом Президії Верховної Ради СРСР від 8 листопада 1943 р. Указом Президії ВР СРСР від 18 серпня 1944 р. затверджено зразок і опис стрічки ордену, а також порядок носіння планки з стрічкою ордену. Є вищим військовим орденем, яким нагороджували осіб вищого командного складу Червоної Армії за успішне проведення

бойових операцій в межах фронтів, в результаті яких докорінно змінюється обстановка на користь Червоної Армії. Для нагороджених орденем засновується меморіальна дошка, для внесення кавалерів ордену, встановлюється у Великому Кремлівському палаці. Нагородження орденем проводиться Указом Президії ВР СРСР.

Орден Слави

Орден Слави започатковано Указом Президії Верховної Ради СРСР від 8 листопада 1943 р. В подальшому Статут ордену змінений Указами Президії ВР СРСР від 26 лютого і 16 грудня 1947 р. і від 8 серпня 1957 р. Орденем Слави нагороджуються особи рядового й сержантського складу Червоної Армії, молодші лейтенанти, які виявили у боях за Батьківщину подвиги хоробрості, мужності і безстрашності. Орден Слави складається з трьох ступенів, вищим з яких є I ступінь.

Медаль «Партизану Вітчизняної війни»

Медаль «Партизану Вітчизняної війни» встановлена Указом Президії Верховної Ради СРСР від 2 лютого 1943 р. Автор малюнка медалі – художник М. Москальов. Медаллю нагороджувалися партизани, керівний склад партизанських загонів і організатори партизанського руху за особливі заслуги у справі організації партизанського руху, за відвагу, героїзм і видатні успіхи у партизанській боротьбі за Батьківщину в тилу військ Вермахту.

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

Ковальська Леся Андріївна

**ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ ДИСКУРС ІСТОРІЇ
РАДЯНСЬКОГО РУХУ ОПОРУ
(1941–1945 рр.)**

Монографія

Технічний редактор

Т. О. Важеніна

Підписано до друку 09.06.2015
Формат 64х90/16. Папір офсетний.
Друк цифровий. Гарнітура Times New Roman.
Умов. друк. арк. 28,87. Обл.-вид. арк. 26,85.
Наклад 300 прим. Зам. № 8595.

Віддруковано з оригіналів замовника.
ФОП Корзун Д.Ю.
21027, а/с 8825, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
Тел.: (0432) 603-000, 69-67-69.

Видавець ТОВ «Нілан-ЛТД»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 4299 від 11.04.2012 р.
21027, а/с 8825, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
Тел.: (0432) 603-000, 69-67-69.
e-mail: info@tvoru.com.ua
<http://www.tvoru.com.ua>